

Jarmo Peltola

LAMA, PULA JA TYÖTTÖMYYS

*Tamperelaisperheiden toimeentulo
1928–1938*

1930-LUVUN LAMA TEOLLISUUSKAUPUNGISSA II

© 2008 Jarmo Peltola ja Tampere University Press

Myynti
Tiedekirjakauppa TAJU
Kalevantie 5
33014 Tampereen yliopisto
puhelin (03) 3551 6055
fax (03) 3551 7685
www.uta.fi/taju
email: taju@uta.fi
<http://granum.uta.fi>

Kannen kuva: Köyhä perhe Tampereelta syksyllä 1931.
Valokuvaaja V. O. Kanninen
Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Kirjan ulkoasun suunnittelu: Paula Hihnala ja Jarmo Peltola
Kirjan taitto: Jarmo Peltola
Valokuvatoimitus: Jarmo Peltola
Kansi: Paula Hihnala

ISBN 978-951-44-7231-2

Painopaikka: Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print
Tampere 2008

**LAMA, PULA JA
TYÖTTÖMYYS**

SISÄLLYS

Erään tutkimuksen ”lyhyt” historia	6
I Pitkäaikainen ja monimuotoinen lama	11
Lama Tampereella	12
1930-luvun lama ja toimeentulo tutkimuksessa	14
<i>Tuntemattomat toimeentulovaikeudet</i>	14
<i>Alentunut palkkataso</i>	16
<i>Työväestö lujilla</i>	19
<i>Lama ajoi Neuvosto–Venäjälle</i>	19
<i>Laiskuus työttömyyden syynä?</i>	21
Keskeiset tutkimusteemat ja viimeaikaisin tutkimus	22
<i>Lama kohdistui työväestöön</i>	22
<i>Laman pitkä kesto</i>	25
<i>Vaihtoehtoinen toimeentulo</i>	28
<i>Lamaantunut perhe</i>	29
Mikrohistoriaa alhaalta	30
<i>Lamatarinat ja konteksti</i>	30
<i>Perhetarinoiden perheet</i>	35
II Työväestön lama ja pula	40
Työttömyyttä, työajan lyhennyksiä ja palkan alennuksia	42
<i>Työtä vailla, varatoissa ja rakennustoissa</i>	45
<i>Palkat rakennus- ja varatoissa</i>	46
<i>Teollisuuden palkat</i>	47
<i>Metallityöläisten palkat</i>	48
<i>Naisvaltaisen tekstiilin palkat</i>	50
<i>Työläiskaupunginosien köyhyys</i>	55
<i>Lama ja perheiden talous</i>	58
<i>Työn loputtua nostettiin säästöt</i>	60
<i>Kenelle jäi säästettävää</i>	62
Nälkävyötä kiristettiin ja menoja leikattiin	69
<i>Vähemmän ja halvempaa ruokaa</i>	71
<i>Elintarvikkeiden hinnat laskivat 71 • Kenen kassia kannat – Voima ja Tuotanto 73 • Kulutuksen rakenne 80 • Aliravittu kansa 85 •</i>	
<i>Heikosti vaatetettu työväestö</i>	88
<i>Työväestö säästi myös asumisessa</i>	92
<i>Luokkaerot asumisessa 94 • Vuokrataso 96 • Oman kodin onni? 100 • Vesi, sähkö ja lämpö 103 •</i>	
<i>Lama, liikkuminen ja vapaa-aika</i>	107
III Työtön ja yhteiskunta	115
Köyhän ja virkamiehen kohtaaminen	116
Varatyömaiden arki	121
<i>Yksilö ja yhteiskunta</i>	121
<i>Valtio – kaupunki – työtön</i>	124
Köyhäinhoitoa, hyväntekeväisyyttä ja omaa apua	129
IV Toimeen laittomin keinoin	135
Lama, alaluokka ja laittomat keinot	136
<i>Rikollisuus kasvoi</i>	138
<i>Irtolaisuus</i>	142
<i>Lamaprostituutio Tampereella 142 • ”Itse asiasta kuultuna” 144 • Prostituutio Tampereella – kokonaiskuva 149 •</i>	
<i>Miesirtolaiset – Kerjääjät ja kulkijat</i>	156
<i>Ammattina liikkuva sekatyömies? 156 • Tamperelainen kulkumies 156 • Loikkaajat 160 •</i>	
<i>Varkauksia ja laitonta viinaa</i>	162

V Perheiden vaikeudet	167
Laman pitkä kesto	168
Sairastaminen	171
Lama muutti perhettä	176
<i>Vanhempien roolit muuttuivat 176 • Lama ja lasten muuttuva rooli 182 •</i>	
VI Lama, perhe ja tulevaisuus	189
Laman vaikutus elämän laatuun	190
Vähemmän synnytyksiä	192
Suhdanne, avioliitto ja synnyttäminen	196
Lapsen tekemisen ajoittamisesta	198
Ketkä pidättelivät?	198
Lisääntyikö siveys?	202
VII Lama ja toimeentulo	209
Työväestön syvä lama	210
Kymmenen vuoden lama	210
Kolmivaiheinen lama ja sen pitkä varjo	212
Lama ja perhe	213
Perhe spiraalissa	213
Perhe lamayhteiskunnassa	215
Liitteet	218
Perhetarinat	220
Perheet työmarkkinoiden reunalla	220
<i>Kirvesmies Meltolahden perhe 220 • Tiilenpolttaja Kivelän perhe 230 • Paldaniuksen lesken perhe 238 • Sekatyömies Halmeen perhe 246 • Konepajan työmies Mutkasen perhe 256 • Suutarin leski Aurora Hukkaasen perhe 259 • Juulia Lampinen ja hänen viisi lastaan 261 • Sekatyömies-Nahkuri Asulan perhe(et) 265 • Huono-onniset Anderssonit? 266 •</i>	
Toimeen tulleet työläisperheet – ydintyövoimaa	273
<i>Ulapat – Laitosmiehen ja tehdastyöläisen perhe 273 • Avarat – Tehdastyöntekijöitä 274 • Veturinkuljettajan perhe asui omissa talossaan 274 • Nahkuri Kasken perhe 277 •</i>	
Paremmat perheet – laman yläpuolella	278
<i>Poliisikonstaapeli Sievinen avioitui ja osti talon 278 • Työnjohtaja Multapellon perhe 280 • Kauppias Flink-Kaibarin perhe 280 • Hammaslääkärin ja opettajan perhe 282 • Laboratorionsinöörin tekemiseksi johtajaksi 285 • Kaupungininsinöörin perhe 286 •</i>	
Loikkaritarinat	289
Edvard Sarion lama	289
Markkasen ja Kallion loikkausyritys	289
Liitekuviot ja -taulukot	292
Lähteet	300
Lähdeviitteet	300
Lähdeluettelo	336
Kuvio- ja taulukkoluettelo	348
Summary: Depression, Shortage and Unemployment	350
Henkilöhakemisto	367

ERÄÄN TUTKIMUKSEN ”LYHYT” HISTORIA

Pitkä matka on kuljettu tämän työn aloittamisesta vuoden 1992 lopulta. Väitöskirjan alkuperäinen aihe on muuttunut tai oikeammin täsmentynyt kolmeenkin otteeseen matkan varrella. Näiden viidentoista vuoden aikana olen kirjoittanut tavallaan neljä enemmän tai vähemmän kokonaista väitöskirjan käsikirjoitusta. Ennen kuin työttömyys ja lama valikoitui tutkimuskohteekseni, ehti tapahtua paljon. Aatteista ja ideologioista kiinnostuneesta opiskelijasta kehittyi vähitellen yhteiskuntahistorioitsija.

Tutkimusuralle suuntauduin vähitellen, lähes joka kesäisten kirjoitustöiden kautta. 1980-luvun puolivälissä ilmoittauduin vasta perustettuun silloisen liseniaatti Markku Hyrkkäsen johdolla laitoksella toimineeseen tutkimusryhmään. Ryhmän nimi oli aluksi Työväenliikkeen historian tutkimusryhmä ja sittemmin Aatehistorian tutkimusryhmä. Tuossa ryhmässä opettelini Hannu Hirvosen, Jyrki Rantasen, Juha Hannikaisen, Juha Mäkisen, Sari Oikarisen ja Virve Mannisen kanssa tutkimuksen tekoa. Dosentti Markku Hyrkkäsen rooli vaihtui ohjaajasta kollegaksi professori Olli Vehviläisen rekrytoitua minut historian laitokselle töihin seuraavan vuosikymmenen alussa. Työskentelin ensiksi kesätöissä, sittemmin amanuenssin ja toimistosihteerin sijaisena laitoksella.

Aloitin väitöskirjan teon vuoden 1992 lopulla Työelämän tutkimuskeskuksessa, jonne Simo Aho oli palkannut minut projektiinsa. Alkuperäisenä suunnitelmanani oli kirjoittaa väitöskirja työttömyyden rakenteesta toisen maailmansodan jälkeen tapahtuneen yhteiskunnan rakennemuutoksen ”peilinä”. Työ eteni muiden töiden ohella ja tekstiä syntyi. Tätä aikakautta dokumentoi vuonna 1994 Työ ja työttömyys-kirjassa julkaistu kausityötä käsitellyt artikkeli. Tuolloin ”johtajakriisiään” elänyt Työelämän tutkimuskeskus oli työilmapiiriltään vapaa, innovatiivinen ja demokraattinen työpaikka.

Vuonna 1994 pääsin ensimmäistä kertaa tekemään väitöskirjaa päätoimisena tutkijana Suomen Akatemian projektissa, jossa työskentelivät myös Minna Harjula ja Marjo Haimila. Projektin jäsenyys merkitsi paluuta Historiatieteen laitokselle. Työtä projektin ja sen rahoittamisen eteen tekivät professorit Olli Vehviläinen, Pertti Luntinen, Seikko Eskola ja dosentti Marko Nenonen. Kahden ja puolen vuoden projektia seurasi vuonna 1997 Suomen historian assistentin sijaisuus. Näihin aikoihin – vuosina 1996–1997 – FT Pertti Haapalasta tuli väitöskirjani ohjaaja. Vuonna 1998 kävin kirjoittamassa Tampereen kaupungin liikennelaitoksen historian.

Vuonna 1996 havaitsin, että työttömyyden ja yhteiskunnan rakennemuutoksen tutkiminen olisi järkevämpää aloittaa 1870-luvulta, jolloin koko vapaan palkkatyön ja ”modernin” yhteiskunnan kausi tulisi tutkittua yhdellä kertaa. Työttömyyden rakenteen tutkimisen syventämiseksi rakensin yhdessä tutkimusapulaisten kanssa Tampereen työttömyyskortistojen pohjalta tietokantoja niin 1910-, 1930- kuin 1950-luvunkin työttömistä. Vähitellen kävi

selväksi, että yksityiskohtaiset aineistot vaativat tuekseen lisää yksityiskoh-
taisia tietokantoja. Toisin sanoen tutustuin mikrohistoriaan. Pitkän aikavälin
rakenneanalyysin tueksi tallennetut tietokannat alkoivat samoihin aikoihin
elää omaa elämäänsä. Ajattelin, kannattaisiko sittenkin kirjoittaa väitöskirja
työttömyydestä Tampereella 1930-luvun laman aikana.

Tämä vaihe alkoi vuodenvaihteessa 1998–99 ja eteni osittain Suomen
Akatemian palkkalistoilla, osittain Satakunnan historian varjossa. Välillä ku-
lutin Suomen kulttuurirahaston apurahaa. Tärkein tieteellinen projekti tämän
tutkimuksen kannalta oli Suomen Akatemian lamaohjelmassa toteutettu pro-
fessori Heikki Lehtosen johtama poikkitieteellinen projekti, johon Lehtosen
ja minun lisäksi kuuluivat Simo Aho Työelämän tutkimuskeskuksesta ja
Mika Renvall Tiedotusopin laitokselta. Projekti oli innovatiivinen ja kiinteä,
vaikka siinä olikin neljän eri tieteenalan edustajia. Heikki Lehtonen projektin
johtajana ansaitsee erityisen kiitoksen. Lamaohjelman aikana Antti Häkkisen
kanssa aloitettua tieteellistä yhteistyötä jatkettiin toisessa Suomen Akatemian
projektissa, Syreeniohjelmassa, jonka palkkalistoilla olin kaksi vuotta. On var-
masti myös professori Marjatta Hietalan ansiota, että Suomen Akatemia ha-
lusi rahoittaa sekä poikkitieteellistä lamaohjelmahankettamme ja useamman
yliopiston historian laitosten yhteisprojektia. Näinä vuosina tein tutkimus-
yhteistyötä myös Raimo Parikan, Matti Hannikaisen ja Timo Myllyntauksen
kanssa. Tutustuin Myllyntauksen myötävaikutuksella professori Ole Honning-
dal Grytteniin ja professori Anne-Lise Head-Königiin, joiden kanssa tein sit-
temmin yhteistyötä lamatutkimuksen saralla.

Alun perin näppäräksi ja käteen sopivaksi tutkimukseksi tarkoitettu käsi-
kirjoitus paisui ja vuonna 2005 sen koko lähenteli tuhatta sivua. Rakenteel-
lisesti käsikirjoitus oli jaettu kolmeen osioon: laman työllisyysvaikutuksiin,
laman sosiaalisiin vaikutuksiin ja laman poliittisiin kytkeisiin. Tutkimuksen
aikana kävi selväksi, että lama läpäisi koko teollisuuskaupungin paikallisyhteis-
sön. Kuinka lamasta yhdessä kaupungissa löytyikin niin mahdollottoman paljon
tärkeän tuntuista tietoa? Koko kenttä oli kuitenkin käytävä läpi, että tietäisi
mitä on rajaamassa ulkopuolelle.

Tutkimuksen neljäs vaihe alkoi esitarkastusprosessista. Väitöskirjan esitar-
kastajien Antti Häkkisen ja Kari Teräksen ohjeita mukaillen pilkoin käsikirjoi-
tuksen pienempiin osiin. Nyt väitöskirjana esitettävä tutkimus on kolmasosa
alkuperäisestä käsikirjoituksesta. Muokkasin samanaikaisesti väitöskirjasta
yli jääneet osat itsenäisiksi tutkimuksiksi ja julkaisen ne nyt samanaikaisesti
väitöskirjan kanssa. Väitöskirjan liitteenä julkaistavien perhetarinoiden jou-
kossa on kaksi aikaisemmin julkaistua tarinaa (Peltola 2001 ja Peltola 2005
eli Meltolahdet ja Kivelät). Oli perusteltua julkaista ne uudelleen myös tässä
liiteosassa, ettei lukijan tarvitse etsiä muualta käsiinsä varsinaista tutkimusta
olennaisesti tukevia erillisiä artikkeleita.

Pitkän työprosessin aikana olen tehnyt yhteistyötä useiden henkilöiden
kanssa. Tämän työn kannalta tärkeimmät yhteistyökumppanini ovat olleet
tutkimusapulaiseni. Työn eri vaiheissa aineistoa ovat keränneet Terhi Heinä-

järvi, Minna Höijer, Jarmo Lehtinen, Marjo Nieminen ja Anne Suntiainen-Nurmi. He tekivät työnsä tunnollisesti, vaikka eivät varmaankaan aina nähneet ohjeiden toteuttamisessa mitään mieltä. Kyllä, olitte oikeassa: kaikkea tietoa ei tarvittu, ainakaan vielä.

Yhdessä Jouni Keskinen ja Sami Suodenjoen kanssa kirjoitimme Tamperelaiset-nimisen kirjan, josta on ollut paljon hyötyä. Tästä yhteistyöstä Jounille ja Samille kiitos. Kiitokset myös Pirkanmaan vasemmistolaisen työväenliikkeen historian parissa ahertaneille ystäville ja kollegoille.

Tärkein arkisto on ollut Tampereen kaupungin arkisto. Kiitokset kaikesta avusta Katriina Avoniukselle, Helena Pajarille ja Leena Raskille, sekä monille muille arkistossa työskennelleille. Kansan Arkistossa minua ovat erityisesti tämän työn kuluessa auttaneet Pirjo Kaihovaara ja Hilikka Seppä, Työväen Arkistossa olen voinut luottaa erityisesti Risto Reunan, Marja-Liisa Hentilän ja Tellu Laukkasen apuun. Elinkeinoelämän keskusarkistossa olen voinut aina turvautua ystävällisen henkilökunnan, ja erityisesti Jarmo Luoma-ahon apuun. Sekä Kansallisarkiston että Tampereen seurakuntien arkiston henkilökunta suhtautui hankkeeseeni joustavasti ja asiallisesti. Vesa Vares on auttanut asiantuntemuksellaan tarvittaessa kuin arkisto konsanaan. Rakennustyönantajien arkisto löytyi kuin sattumalta kotikatuni toiselta puolelta. Toisen laidan apua sain SAK:n ammatillisesta paikallisjärjestöstä, jonka arkisto oli vielä osittain Tampereella.

Väitöskirjani eri versioita on lukenut moni. Tutkimusta eteenpäin vieviä kommentteja olen saanut Heikki Lehtoselta, Markku Hyrkkäseltä, Tauno Saarelalta, Raimo Parikalta, Mika Renvallilta, Jarmo Oikariselta ja Kalle Veirtolta. Kannustuksen lisäksi he ovat ainakin yrittäneet ymmärtää mihin suuntaan olen yrittänyt tutkimustani viedä. Olli Vehviläinen on ollut työn edistymisestä kiinnostunut aina nähdessämme. Juha Koiviston apu samaan aikaan meillä olleen toisen projektin ongelmien ratkaisussa auttoi minua tässäkin projektissa eteenpäin, mistä kiitos. Suurimman kiitoksen ansaitsee kuitenkin käsillä olevan tutkimuksen ongelmakentän ja käytetyt metodit tunteva Raimo Parikka, joka väitösprosessin viimeisessä vaiheessa on aikaansa säästämättä jaksanut lukea tutkimuksen eri versioita ja jaksanut tyylilleen uskollisena kannustaa tekijää eteenpäin. Raimon ystävät tuntevat tyylin.

Työn viimeistelyvaiheessa olen joutunut ja saanut turvautua ystävieni Paula Hihnalan, Jarmo Puntasen ja Sami Suodenjoen apuun. Paula suunnitteli kannen ja taiton ulkoasun. Jarmo oikoluki, korjasi kielioppivirheitä ja käänsi tiivistelmän englanniksi. Sami auttoi taittoprosessissa esiin nousseitten ongelmien ratkaisemisessa. Minä kuuntelin, korjasin, taitoin ja vaikeroin. Teos on kustannettu Tampere University Pressin toimesta. Minulla on ollut ilo saada tehdä yhteistyötä Outi Sisätön kanssa. Kaikki on sujunut loistavasti. Tutkimuksen tarinaa tukevasta kuvituksesta on syytä kiittää Kansan Arkistoa, Tampere-Seuraa ja Tampereen Museoiden kuva-arkistoa, jotka ovat ratkaisseet ongelmani joustavasti. Siksi kiitänkin Pia Pursiaista, Katriina Avoniusta,

Iris Toivolaa ja erityisesti Marita Jalkasta ja Vuokko Valoa, joiden myötävaikutuksella kirjaan saatiin näin loistava kuvitus.

Lukioajoilta muistan innostavat historianopettajani Vesa Heinosen ja Raimo Tepon. Lukioaikaisten ystäväni Jukka Vainion ja Jarmo Kalliomäen sekä Turo Halmeen, Mikael Harjusen, Jukka Lehtisen ja Jarmo Levosen kanssa muun muassa Sokoksen Cafeteriassa Vaasassa vietetyt hetket eivät varmastikaan menneet hukkaan. Muistan myös pitkäaikaisen koulukaverini Mauri Lehtisaloon, jonka kanssa aloitin yhdessä opinnot Tampereella, mutta joka ei enää kiitoksiani kuule.

Klap–klap–klap ja maali. Opiskeluaikojeni tärkeimmän yhteisön muodostivat Patina II:n tiukkaan salmiakkiin ohellani kuuluneet ystäväni Kalle Veirto, Sakari Uutela ja Panu Pitkänen, historianopiskelijoita aikoinaan kaikki tyynni. Urheiluharrastusteni myötä olen sotkeentunut Yliopiston Sammakot -nimisen ”vapaan yhteenliittymän” toimintaan. Tiistaiaamun pelivuoro ja viikonlopun firmaliigaottelu näyttää olevan juuri sopiva annostus pitämään ikävän loitolla. Kiitän ikävän karkottamisesta kaikkia pelikavereitani.

Työtä on ollut mukava tehdä kun on ollut hyviä ystäviä ja hyviä kavereita. Kiitän kaikkia samoissa työyhteisöissä yliopistolla eri aikoina työskennelleitä työkavereita. Aikaisemmin mainittujen lisäksi kiitän erityisesti Riitta Aalosta, Ulla Aatsinkia, Kimmo Antilaa, Sari Autio-Sarasmaa, Jussi Hanskaa, Jouko Heikkilää, Petri Juutia, Mervi Kaarnista, Sari Katajala-Peltomaata, Jussi Koivuniemeä, Pia Koivusta, Christian Krötzliä, Risto Kunnaria, Pekka Kämäräistä, Päivi Laine-Nenosta, Riitta Lavikkaa, Simo Leistiä, Pirjo Markkolaa, Pekka Masosta, Markku Mattilaa, Soili Mettälää, Heikki Mäki-Kulmalaa, Tuija Puntasta, Juha Rajalaa, Veli-Matti Rautiota, Petri Räsästä, Teijo Rättyä, Tapio Salmista, Juhani Sarsilaa, Marko Tikkaa, Kirsi-Marja Tuomista, Sami Uusi-Rauvaa, Vesa Vartiaista ja Ville Vuolantoa. Yhteiskuntahistorian tutkimusryhmäläisiäni en unohda koskaan. Ohjatessani teidän töitänne opin ymmärtämään enemmän myös siitä, mitä olen ollut itse tekemässä.

Yhteiskunnan kehitykseen ja rakenteisiin kriittisen rakentavan tutkimusotteen alkuun pääsin lapsuudenkodissani. Opin nuorena sen, että asiat eivät välttämättä olleet siten kun koulussa opetettiin tai lehdissä kirjoitettiin: siitä kiitos vanhemmilleni Hilikka ja Erkki Peltolalle. Kiitokset myös sisarilleni, jotka ovat myötäeläneet mukanani.

Omistan tämän kirjan vaimolleni Kaijalle ja tyttärilleni Klaaralle ja Iiriksellle, joiden Pariisin ja Tokion mallistoista valmiiksi väitöstilaisuuteen katsomat asut ovat ehtineet vanhentua jo monia kertoja. ”Isä, koska sä oikein väittelet?” NYT.

20.10.2007,

Voionmaan ”hauskaksi kaksoiskaupungiksi” väittämässä Tampereen Viinikka–Nekalassa ulkosaunaa lämmittävä maisteri Peltola.

I
PITKÄAIKAINEN JA
MONIMUOTOINEN
LAMA

Rakentaminen vähentyi laman aikana merkittävästi. Pientalojen rakentamisen loppumisen myötä loppui hirsirakentaminenkin. Erityisesti kirvesmiehillä oli laman aikana vähän omia ammattitöitä. Vasta vuosina 1937–1938 Tampereellakin rakennettiin jälleen hirsitaloja. Valokuva on otettu Pyynikiltä vuonna 1924. Valokuvaaja Bertel Strömmer. Kuva: Tampere-Seura.

LAMA TAMPEREELLA

1930-luvun lama oli vaikutuksiltaan ja seurauksiltaan merkittävämpi kuin aikaisemmin on uskottu. Lama merkitsi vaikeuksia niin maalais- kuin kaupunkiväestölle. Aikaisemmin on väitetty erityisesti maalaisväestön kärsineen lamasta. Viimeaikainen tutkimus on huomannut kaupunkiväestön kärsineen lamasta suhteellisesti maalaisväestöä enemmän.¹ On kuitenkin vaikea verrata alityöllisyydestä ja voimakkaista kausivaihteluista ilman lomaakin perinteisesti kärsinyttä maaseutua², ja kaupunkeja, joissa työttömyydelle altis väestönosa oli työskennellyt lähinnä rakennustyömailla, satamissa ja tehtaiden ulkotöissä.

Aikaisemmin ei ole kiinnitetty juuri ollenkaan huomiota niihin vaikeuksiin, joihin suomalainen kotimarkkinateollisuus joutui laman aikana. Teollisuustyöntekijöiden määrä putosi koko maassa neljänneksellä, työpaikan säilyttäneistä monet tekivät vajaata työviikkoa. Tampereen teollisuus oli nimenomaan kotimarkkinateollisuutta.

Tampereella asui vuonna 1930 – läntinen liitosalue mukaan lukien – runsaat 60 000 asukasta. Yli 75 % tamperelaisista kuului työväestöön ja yli 60 % väestöstä sai elantonsa teollisuudesta ja rakennustoiminnasta. Tamperelaiset naiset työskentelivät kutoma-, vaatetus-, kenkä- ja nahkateollisuuden palveluksessa. Myös miesvaltainen metalliteollisuus oli maan mittakaavassa verraten laajaa. Tamperetta rakennettiin nousukauden loppuvaiheissa yli 2 000 miehen ja muutaman kymmenen naisen voimin.³

Lama merkitsi yksityisen rakennustoiminnan lähes täydellistä lamaantumista. Pahimman laman aikana vain parisataa (10 %) noin 2 000 työntekijästä työskenteli yksityisten rakennusliikkeiden palveluksessa. Lisäksi peltisevät, putkimiehet ja puusevät jäivät suurelta osin työttömiksi. Laman ollessa pahimmillaan rakennussektorilla oli siis noin 2 000 työpaikkaa aiempaa vähemmän.⁴

Metalliteollisuuden työllisyys putosi 30 % aikavälillä 1928–1932. Se merkitsi noin 500 metallityömiehen jäämistä työtä vaille. Tekstiiliteollisuuden työllisyys putosi 20 %, mikä merkitsi noin 1 500 työpaikan katoamista. Kenkäteollisuudessa tapahtui rakennemuutos, mikä merkitsi alan keskittymistä ja toiminnan tehostumista. Kenkäteollisuuden työpaikkojen määrä ei tarkasteltavana aikana noussut lamaa edeltäneisiin lukemiin. Paperiteollisuus ei suoranaisesti kärsinyt lamasta, ellei oteta huomioon Frenckellin paperitehtaan toiminnan loppumista Tampereella ja toiminnan siirtymistä Poriin. Lisäksi muilla toimialoilla työllisyys heikentyi niin paljon, että Tampereella oli vuonna 1932 laman ollessa syvimmillään yli 5 000 työpaikkaa vähemmän kuin nousukauden lopulla, syksyllä 1928.⁵

1930-luvulla ei ollut ansiosidonnaista päivärahaa, peruspäivärahaa eikä muutakaan kattavaa järjestelmää. Ammattiyhdistysliike lakkautettiin kommunistisena laman alkuvaiheissa. Uusi sosialidemokraattien johtama ammattiyhdistysliike sai jäseniä riveihinsä vasta nousukauden ja kommunistien taktii-

kanmuutoksen myötä. Harvat kuuluivat laman aikana työttömyyskassoihin, eikä kassan jakama työttömyyskorvaus ollut taloudellisesti merkittävä.⁶

Virallisesti työttömiä oli Tampereella enimmillään noin 2 000. Työttömille järjestettiin ns. varatöitä. Varatyökomennukset olivat huonosti palkattuja ja lyhyitä, kestoaltaan yleensä muutamasta viikosta puoleen vuoteen. Erityisen vihattuja olivat valtion järjestämät siirtotyömaat. Etäällä sijainneet siirtotyömaat olivat tavallista huonommin palkattuja, ja niillä ansaitut markat tahtoivat kuluu siirtotyömaapaikkakunnalla. Siirtotyömailla työskennelleiden perheellisten miesten vaimot ja lapset jäivät köyhäinhoidon avun varaan.⁷

Köyhäinhoitolautakunta auttoi perheitä lain suomin valtuuksin. Apu oli lain mukaan vastikkeellista. Köyhäinhoidon apuun turvautunut työtön uskoi ja tiesi yhteiskunnan perivän omansa myöhemmin takaisin. Kaupunki jakoi vuosina 1929–1934 ruoka-apua virallisesti työttömiksi hyväksytyille ja heidän perheilleen. Apua jaettiin aluksi vastikkeettomasti, kunnes työttömiltä ryhdyttiin vaatimaan työpanosta ruokalippuja vastaan. Kaupungissa harjoitettiin hyväntekeväisyyttä Osuusliike Voiman, Pelastusarmeijan, Seurakunnan ja muiden järjestöjen toimesta. Työttömien oma järjestö, ensin kommunistien johtama Työttömien komitea, ja vuodesta 1930 sosialidemokraattien johtama työttömien toimikunta keräsi avustuksia työttömille.⁸ Työtä vailla olleen ase-

Tehdastyöläisten työttömyyttä ei ole aikaisemmin juurikaan huomattu. Kuva 1930-luvun lopun tai 1940-luvun Finlaysonilta, Valokuvaaja Aarne Pietinen. Kuva: Tampere-Seura.

ma oli surkea. Myös työnsä säilyttäneiden työläisten työviikkoa lyhennettiin ja vuodesta 1930 lähtien työväestön tuntipalkkoja alennettiin kaikilla aloilla.⁹

Tässä tamperelaisten lamaa, pulaa ja työttömyyttä käsittelevässä tutkimuksessa pureudutaan tamperelaisten toimeentuloon laman aikana. Tamperelaisten työllisyyttä, työttömyyttä ja huolenpitoa 1930-luvun laman aikana käsittelevässä tutkimuksessa huomattiin laman koetelleen erityisesti työväestöä.¹⁰ Lama aiheutti työväestöön kuuluneille miehille suurempia hankaluuksia työmarkkinoilla kuin naisille, varsinkin jos tilannetta tulkitaan pelkästään työsuhteen säilymisen ja jatkumisen kannalta. Entäpä työssä käyneiden naisten palkkataso? Voidaanko sitä pitää riittävänä? Toimeentulo heijasti kaupunkilaisten työllisyys- ja työttömyyskehitystä. Lamanaikaiseen toimeentuloon pureudutaan neljän tutkimussuunnan kautta. Suuntia kuvataan seuraavilla väittämillä: 1) ihmisten ja eri ryhmien erilainen toimeen tuleminen laman aikana kertoo laman syvyydestä ja sen suhteellisuudesta; 2) laman pitkittyminen ja kohdistuminen työväestöön pakotti ihmiset etsimään vaihtoehtoisia toimeentulomuotoja; 3) pitkäaikaisen työttömyyden ja pulan kokeminen vaikutti perheiden sisäiseen rakenteeseen; 4) perheiden lamakokemukset vaikuttivat perheen jäsenten tulevaisuudennäkymiin ja –uskoon. Näitä väittämiä testataan sekä mikro- että makrotasolla.

Otsikon lamalla tarkoitetaan kriisiä, joka näkyi taloudellisena lamana, työmarkkinoiden lamana ja sosiaalisena lamana. Näihin käsitteisiin palataan tuonnempana. Pulalla tarkoitetaan ihmisten heikkoa toimeentuloa, ei pelkkää tavarapulaa. Lukijan ei pidä sekoittaa 1930-luvulla koettua pulaa sota-aikoina koettuun tavarapulaan, jota yritettiin korjata säännöstelyllä. Työttömyys, joka sijoittui ”tapahtumajärjestyksessä” ennen pulaa, tarkoittaa työn puutetta ja osallistumista sen aikaisiin sosiaalipoliittisiin toimenpiteisiin eli varatöihin, köyhäinhoidon avunsaantiin ja ruoka-annosten vastaanottamiseen. Perheet on tässä tutkimuksessa nähty laman, pulan ja työttömyyden läpi luovivina toiminnallisina yksiköinä.

1930-LUVUN LAMA JA TOIMEENTULO TUTKIMUKSESSA

Tuntemattomat toimeentulovaikkeudet

1930-luvun lama, sen voimakkuus ja kohdistuminen ovat jääneet historian yleisesityksissä¹¹ vähälle huomiolle ja osasta yleisesityksiä, kuten viimeisimmästä Suomen kulttuurihistoriasta (Osa 3, 2002) lama puuttuu oikeastaan kokonaan.¹² Vielä harvinaisempia ovat 1930-luvun laman aikaisia toimeentulovaikkeitä kuvaavat rivit. Yleensä palkkojen lasku ja työttömyydestä aiheutuneet vaikeudet kuitattiin kaupungeissa tasoittuneiksi samanaikaisella hintojen laskulla.¹³

Yleensä laman nähtiin koskettaneen erityisesti maaseutua.¹⁴ Maaseudulla erityisesti ”joidenkin maanviljelijäryhmien” ja ”eräiden palveluammattien

edustajien” tulotasoa oli laskenut jyrkästi. Erityisen huonosti näyttäisi käyneen lisäksi maaseudun työväen ja erityisesti maataloustyöväen entisestäänkin pienille palkoille, jotka nyt laman seurauksena kutistuivat lähes olemattomiin.¹⁵

Sen sijaan maaseutua voimakkaammin työttömyydestä kärsineiden kaupunkilaisten toimeentulovaikeuksia ei noteerattu juuri lainkaan.¹⁶ Kaupunkien työttömyyttä oli käsitelty jo Eljas Kahra teoksessaan *Työttömyys vuosina 1928–1938*. 1960-luvulla julkaistussa Olli Vehviläisen kotimarkkinateollisuutta käsitelleessä artikkelissa tuotiin esille työllisyyden putoaminen myös teollisuussektorilla. Yleisesitysten kirjoittajien olisi vain tarvinnut yhdistää Kahran ja Vehviläisen tiedot.¹⁷ Mikäli näihin tietoihin olisi lisätty vielä Klaus Wariksen väitöskirjassaan¹⁸ lamanaikaisesta palkkakehityksestä tarjoama runsas informaatio, olisivat ehkä kaupunkityöväestönkin lama ja toimeentulovaikeudet tulleet havaituiksi. Varsinaisia (kaupunki)väestön toimeentulovaikeuksia ei Kahran, Wariksen ja Vehviläisen tutkimuksissa kuitenkaan käsitelty.

Historian yleisesityksiä kirjoittaneet tutkijat huomasivat laman vaikuttaneen kulutukseen ja taloudelliseen kehitykseen jossain määrin. Pentti Virrankoski havaitsi autokannan vähentyneen lama-aikana.¹⁹ Jorma Ahvenainen ja Antti Kuusterä havaitsivat henkilöautojen määrän supistumisen lisäksi rautateiden henkilö- ja tavaraliikenteen vähentyneen. He kertoivat myös syrjäseutujen puhelinlaitosten vaikeuksista.²⁰ Näissäkin teksteissä puhuttiin autoistumisen taantumisesta eikä niinkään ihmisten toimeentulovaikeuksista johtuneesta matkustamisen vähenemisestä.

Kieltolakia ja lamaa ei yhdistetty yleisesityksissä. Sen sijaan salakuljetuksen myötä menetetyt valtion verotulot kytkettiin laman aikaiseen ulkomaankauppapolitiikkaan, sillä kieltolaista luopuminen nähtiin vientiä elvyttänä toimena, koska ostot muun muassa Ranskasta lisääntyivät.²¹

Yleisesityksistä löytyy sentään jotain 1930-luvun laman aiheuttamista toimeentulovaikeuksista. Veikko Huttusen ”Kansakunnan historiassa” laman kärsimyksistä on valjastettu puhumaan sosialidemokraattinen kansanedustaja Vihtori Huhta, jonka muistelmista Helsingin maalaiskunnan työttömyyslautakunnan puheenjohtajana on kirjassa pitkä lainaus. Huhdan kertomus luo synkän kuvan laman työttömiksi jääneille työläisille aiheuttamista seuraamuksista.²²

Samoin ääneen on päässyt Oy Walkiakosken silloinen konttoripäällikkö Juuso Walden, jonka ihmettelyä työväestön heikoista palkoista isälleen Kerraali Rudolf Waldenille on kirjassa niin ikään lainattu kosolti.²³ Juuso Walden taas ihmettelee kirjeessään isälleen, kuinka työläiset voivat tulla toimeen paperitehtaiden suorittamien palkanalennusten jälkeen. Vähemmän tunnettu tosin on Isä-Waldenin jatko, jossa kerrotaan työväestön palkkoja Suomessa alennetun, jotta saataisiin ”konsumi” vähenemään ja sitä kautta kauppatase tasapainoon. Martti Turtolan mukaan Waldenin talouspoliittiset käsitykset pohjautuivat Suomen Pankin pääjohtaja Risto Rydin näkemyksiin.²⁴

On syytä epäillä, mahtoiko Suomen ulkomaankaupan epätasapaino johtua työväestön kulutuskyvyn noususta 1920-luvun toisella puoliskolla. Vuonna

1928 – nousukauden huipulla – suuri osa kaupunkien työväestöstä eli köyhysrajalla, ja suurin osa kulutuksesta suuntautui välttämättömiin asioihin: yksinkertaiseen ravintoon, vaatteisiin, lämpöön ja asumiseen ei ulkomaisiin tuontitavaroihin.²⁵ Vuoden 1928 kulutustutkimuksen näkökulmasta katsottuna Risto Rydin ja Rudolf Waldenin sinänsä mielenkiintoinen käsitys työväestön kulutuskyvystä ja lamaan johtaneista syistä ei voi pitää paikkansa.

Sinällään Juuso Waldenin kirje isälleen ja Vihtori Huhdan muistelmat antavat varsin oikeata tietoa 1930-luvun lamasta, työväestön palkoista ja sosiaalisesta tilanteesta, mutta varsinaista tutkimustekstiä 1930-luvun laman aiheuttamista toimeentulo-ongelmista ei ole julkaistu ennen 1990-lukua, lukuun ottamatta muutamaa teemaa sivunutta tutkimusta.

Alentunut palkkataso

Makrotasolla liikkunut Klaus Waris on piirtänyt 1930-luvun laman vaikutuksista eri ammattiryhmien palkkoihin varsin luotettavan kuvan. Hänen mukaansa lamavuosina 1929–1931 vähenivät sekä koko väestön tulot että sen kulutus. Hänen keräämiensä palkkaindeksien mukaan kehitys ei kaikissa ryhmissä näyttänyt kovin huonolta.²⁶

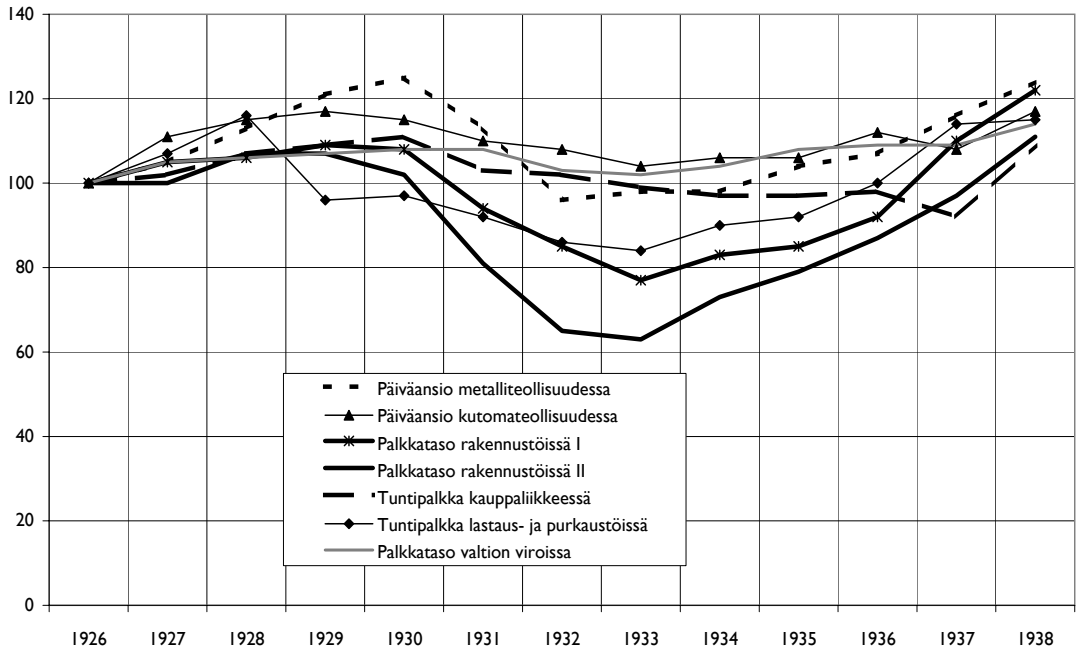
Wariksen aikasarjojen perusvuosi 1926 (=100) on hieman harhaanjohtava sikäli, että palkkaindeksi näyttäisi harvalla alalla pudonneen alle sadan. Kuvion 1 palkat eivät näytä pudonneen selvästi muualla kuin epävakaisissa rakennus- ja sekatoissa, joissa palkkoihin saatettiin puuttua paljon helpommin ja nopeammin kuin tehtaissa. Palkkataso määrytyi lama-aikana jokaisen rakennuskohteen tai työvaiheen kohdalla erikseen. Satamissa jokaisen laivan purkamisesta sovittiin erikseen, mikä näkyi palkkatasossa. Palkkatasoon vaikutti tietenkin aloja vaivannut työttömyys, ja koska töihin oli halukkaita tulijoita, voitiin palkkoja laskea roimasti nousukauden ajoista.²⁷

Sen sijaan palkanalennuksista huolimatta valtion viroissa olleet eivät juuri lamaa tunteneet, siksi vakaa heidän ansiokehityksensä oli. Lisäksi suhteellinen palkkaero työväestöön kasvoi laman aikana. Valtion palkkaindeksiä on itse asiassa parempi verrata kuviossa 2 esitettyihin indekseihin, joissa vertaillaan eri toimialoilla maksettuja kokonaispalkkasummia. Näillä aloilla palkkoihin käytetyt summat kehittyivät kuvion 2 suuntaisesti. Työvoiman määrä kasvoi 1930-luvun loppua kohti huimasti, joten nousukauden toimialakohtaiset palkkasummat eivät kuvasta yksittäisten henkilöiden elintason kehitystä, vaan toimialalla työskennelleiden yhteistä palkkasummaa.

Wariksen mukaan palkat laskivat Suomessa enemmän kuin olisi ollut tarpeen. Näin oli erityisesti teollisuudessa. Maaseudun rakennemuutoksesta ja kaupunkiin suunnan työvoiman liikatarjonnasta johtuen palkat nousivat hitaasti laman kääntyessä hitaaksi elpymiseksi. Samaan suuntaan vaikutti myös ammattiyhdistysliikkeen heikkous ”varsinkin vuoden 1930 sisäpoliittisen kriisin jälkeen”. Toisaalta Waris muistuttaa puu- ja paperiteollisuuden voimakkaasta riippuvuudesta maailmanmarkkinoista. Palkkoihin

Kuvio I.

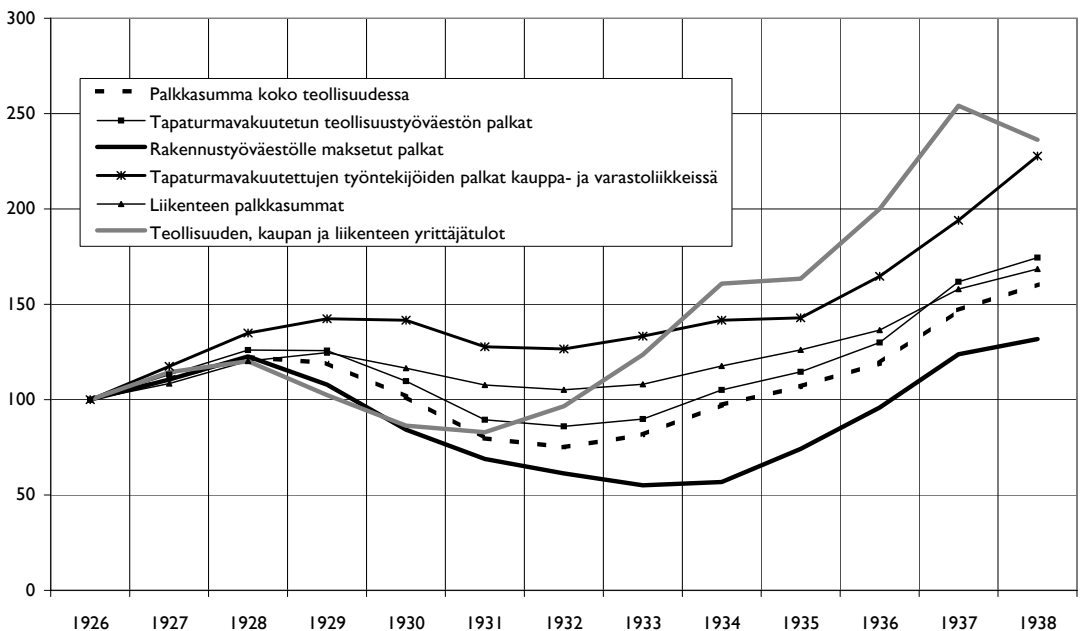
Palkkaindeksejä 1926–1938

Lähde: Waris, Klaus Kuluttajien tulot, kulutus ja säästäminen suhdannekehityksen valossa Suomessa 1926–1938, Kansantaloudellisia tutkimuksia XIV, Helsinki 1945, liitetaulukot II, III ja IV, 1926=100.

Kuvio 2.

Eri toimialoilla maksettujen palkkasummien indeksit 1926–1938

Lähde: Waris, Klaus Kuluttajien tulot, kulutus ja säästäminen suhdannekehityksen valossa Suomessa 1926–1938, Kansantaloudellisia tutkimuksia XIV, Helsinki 1945, liitetaulukot II, III ja IV, 1926=100

Metallitehdas Kone ja Terän miehiä 1930-luvun puolivälissä, jolloin yritys oli jo selvinnyt pahimmista talousvaikeuksistaan. Samalla vaihtui tuotantosuuntakin. Raskaan metallin tehtaasta tuli polkupyörien valmistaja. Työntekijöille vaikeudet ja muutokset toivat työttömyyttä, lyhennettyjä työviikkoja ja alennettuja palkkoja. Vasta 1930-luvun puolivälin jälkeen tehtaalla jälleen haikailtiin palkkojen nostamisesta. Valokuvaaja Mauno Mannelin, Kuva: Vapriikin kuva-arkisto

vaikuttivat monet sellaiset tekijät, joita ei voitu Suomesta käsin kontrolloida. Edellä mainittuja syitä analysoidessaan Waris päätyi pitämään palkkatason laskua tarpeettoman suurena,²⁸ eli yritysten säästäminen palkkamenoissa lisäsi yritysvoittoja, mutta piti työläisväestön kulutustason pitkään matalana.²⁹ Voidaankin päätellä, että kansantalouden laman jälkeisestä nopeasta kasvusta kertonut bruttokansantuote ei kuvastanutkaan työläisten kulutustasoa, eivätkä heidän näköalansa olleet aivan yhtä suotuisat.³⁰

Riitta Hjerppen laskelmien mukaan bruttokansantuote kasvoi vuoden 1932 jälkeen ennätysvauhtia 6,6 % vuodessa, vuoteen 1938 saakka, ja ”kasvu oli noin puolitoistakertaista Euroopan keskimääräiseen kasvuun verrattuna”.³¹ Näin tietenkin oli koko maan tasolla, mutta ne jotka kärsivät työttömyydestä, työviikon lyhentämisestä ja palkkatason putoamisesta, jäivät näiden kulutusjuhlien ulkopuolelle.

Työväestön palkkojen kanssa kannattaa olla tarkkana, sillä palkkoja voi laskea monella tavoin. Muun muassa Markku Mansnerin käyttämät³² tunti- tai päiväpalkat ovat harhaanjohtavia kulutuskyvyn mittareita silloin kun työviikko tai työpäivä lyhenee. Mittayksikkönä pitäisi käyttää kuukausi- tai vuosipalkkaa, jolloin työttömyyskaudet ja muut työajan lyhennykset tulisivat otetuiksi huomioon. Tuntipalkoista lasketut palkkaindeksit (kuvio 2) kertovat vain työpaikkansa säilyttäneiden työntekijöiden nimellisen palkkakehityksen. Nimellistuntipalkoista elinkustannusindeksin avulla lasketut ”reaalipalkat” eivät siten oikeasti kuvaa reaali-palkkoja.

On silmiinpistävää, että teollisuuden tunti- ja päiväpalkat säilyivät kohtuullisen korkeina, ja suoranaisten ansionlasku olisi ollut pieni, mikäli yrityksissä

olisi työskennelty täysinä työviikkoja. Kutomo- ja metalliteollisuus olivat Tampereen keskeisiä toimialoja, ja molemmilla toimialoilla vähennettiin työvoimaa merkittävästi. Työllisyysaste putosi kaupungin metalliteollisuudessa jopa kolmanneksella, kutomateollisuudessa viidenneksellä, vuoden 1928 tasosta.³³

Työväestö lujilla

Jorma Kalela, Seppo Hentilä, Jussi Turtola, Pauli Kettunen, Eino Ketola, Tero Tuomisto ja muutamat muut työväenliikkeen historiasta kiinnostuneet tutkijat kirjoittivat 1970-luvulla vankan yleisesityksen Suomen työväenliikkeen historiasta. Tulkinnan ytimessä oli politiikka, mutta sen taustalla vaikutti voimakkaasti taloudellinen ja sosiaalinen kehitys. Tulkinta näyttäisi saaneen vahvoja vaikutteita saksalaisesta yhteiskuntahistoriasta.

Kalela ja kumppanit olivat huomanneet työväestön lähtökohtaisesti alhaisen elintason nousukauden lopulla. Heidän tulkintansa mukaan ”kaikkien työläisryhmien reaaliensiot laskivat, kaikki kokivat työttömyyden ja kaikilta siirrettiin tuloja maataloustuottajien tukemiseen viljatullien ja verorahoilla katettujen vientipalkkioiden muodossa.” Tällä tietenkin tarkoitettiin työväestöä ammattiryhminä eikä yksilöinä. Suomen työväenliikkeen historiassa nähdään työväestön heikko asema seurauksena ammattiyhdistysliikkeen hajaannuksesta. Tällöin muut poliittiset ryhmät ja työnantajat kykenivät käyttämään tilannetta hyväkseen ja tekemään politiikkaa, jonka seurauksena työväestö kärsi lamasta muita yhteiskuntaryhmiä enemmän.³⁴

Suomen työväenliikkeen historiakin jakaa käsityksen, jonka mukaan asutuskeskusten työväestö olisi päässyt helpommalla. Heidän mukaansa työttömyydestä kovimmin kärsineet metsä- ja uittotyöläiset joutuivat turvautumaan jopa petteleipään. Lehmän ja pienen tilan omistaminen ei ”paljoa auttanut”, kun rahatuloja tarvittiin normaalistikin elämistä varten.³⁵ Tähän voisi todeta, että ”kaupunkiproletariaatilla” ei ollut edes sitä lehmää eikä yleensä maapalastakaan.

Suomen työväenliikkeen historian kirjoittajat huomauttavat aivan oikein, että työväestö joutui kärsimään laman seurauksista kauimmin. Heidän mukaansa vuoden 1932 suhdannekäännös toi hitaasti helpotusta työväestön elintasoon, ja että reaaliensiot saavuttivat lamaa edeltäneen tason vasta vuonna 1936.³⁶

Lama ajoi Neuvosto–Venäjälle

Yhteiskunnan yleiskehitystä luodannut Antti Kariston ja kumppaneiden sosiaalipolitiikan oppikirja onnistuu lamakuvauksessaan monia historian yleisesityksiä paremmin. Jouko Siipeen ja tavallaan myös Terho Pulkkinen väitöskirjaan tukeutunut tulkinta toisti tosin vanhoja virheitä ja vääristymiä. Karisto ja kumppanit jatkavat maaseudun työttömyyden korostamista. Lamasta erityisesti kärsineiksi ryhmiä Karisto ja kumppanit löytävät kuitenkin maataloustyöläiset ja rakennusalan sekatyömiehet.³⁷ Nämä ryhmät olivat pahan pohjimmaisista normaalienkin suhdanteiden aikana.

Laiskuus oli varmasti kaukana varatyömailta, joilla kankien, hakkejen käälojen ja lapioiden avulla lohkottiin routaista savea. Varatyömaille maksettiin lähtökohteisesti huonompia palkkoja kuin ns. ”vapaisa töissä”. Valtion varatyömaille palkat olivat kaikkein huonoimpia. Pakolliset urakat olivat niin kireitä, että miehet eivät päässeet kuvassa olevalle Tampereen lentokenttätöyrymaalla 1932 edes beille nimellisesti luvatuille tuntipalkoille. Senranksena oli lakko, joka murrettiin melko nopeasti. Kuva on osasuurenos. Valokuvaaja V. O. Kanninen. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Kariston ja kumppaneiden tärkeä perushuomio liittyi kulutusmenoihin. Työntekijöiden kulutusmenot kasvoivat vuosien 1921 ja 1928 välisenä aikana lähes 40 prosenttia. Tosin täytyy ottaa huomioon, että ensimmäisen maailmansodan ja kansalaissodan seurauksena kulutustaso oli myös pudonnut lähes saman verran vuodesta 1913. Työläisperheet olivat 1920-luvun lopun nousukauden myötä pääsemässä takaisin I maailmansotaa edeltäneelle tasolle. Eli toisin sanoen perheet olivat ennen lamaa eläneet jo pitemmän aikaa köyhyysrajalla.³⁸

Osoituksena halukkuudesta uusiin tulkintoihin voi pitää 1930-luvulla tapahtuneen laittoman siirtolaisuuden – eli 15 000–20 000 työläisen loikkaamisen Neuvostoliittoon – kytkemistä 1930-luvun lamaan.³⁹ Tämä on sikäli merkittävää, että historian yleisesityksissä moista joukkoliikettä ei ole juuriakaan noteerattu, vaikka Auvo Kostiaisen erikoistutkimus ilmiöstä ilmestyikin jo vuonna 1988.⁴⁰

Kaupunkien toimeentulovaikeudet jäivät rakennusten sekatyömiehiä lukuun ottamatta varsin vähälle huomiolle tässäkin tutkimuksessa. Yleisesti ot-

taen todetaan, että säännöllisesti työssä käyneille lama ei merkinnyt taloudellista katastrofia, vaan ostovoima saattoi hintojen laskun myötä jopa nousta. Tällaisina ryhminä nähdään muun muassa virkamiehet ja toimenhaltijat, vaikka heidän palkkoja pulan aikana tilapäisesti alennettiinkin 5–10 prosentilla. Jouko Siiven mukaan myöskään teollisuuden työntekijöiden palkat eivät keskimäärin laskeneet. Hänen mukaansa vuosina 1918–1940 teollisuuden reaali-palkat nousivat peräti 50 prosenttia.⁴¹ Mitä teollisuustyöläisten toimeentulolle ja palkoille oikein tapahtui 1930-luvun laman aikana? Erittäin sopivana paikkana laman aikaisen toimeentulon tutkimiseen voitaneen pitää Tamperetta, Suomen teollistuneinta paikkakuntaa.

Laiskuus työttömyyden syynä?

Tampereen kaupungin historiassa Eino Jutikkala kuvaa Tampereen kaupungin hallinnon toimintaa laman aikana, mutta laman vaikutukset tamperelaisien perheiden elämään jäivät häneltä kokonaan käsittelemättä. Jutikkala asettui tulkinnoissaan puolustamaan Tampereen kunnanvaltuuston porvarillisen määrävähemmistön toimintaa.⁴² Eli tavallaan Jutikkalakin on tietoinen siitä, että laman aikainen sosiaalipolitiikan taso perustui poliittisiin ratkaisuihin, eikä taloudelliseen välttämättömyyteen.⁴³

Vasemmistolla oli selvä enemmistö Tampereen kaupunginvaltuustossa ja kaupunginhallituksessa sotien välisenä ajanjaksona. Yhteisellä porvariryhmällä oli kuitenkin koko ajan määrävähemmistö. Porvaristokaan ei ollut aivan monoliittinen, vaan pieni edistyspuoluealaisten ryhmä, 2–3 edustajaa vaalikaudesta riippuen, asettui joissakin huoltokysymyksissä samaan rintamaan sosialidemokraattien kanssa. Laman alkuvaiheissa (1929–1930) vasemmisto ei ollut myöskään yhtenäinen, sillä sosialidemokraattien vasemmalla laidalla toiminut sosialistien ja kommunistien ryhmä ajoi huomattavasti radikaalimpaa työttömyyden hoitopolitiikkaa. Vuoden 1931 alusta lähtien vasemmistoa edusti Tampereen kunnallispolitiikassa vain sosialidemokraattinen puolue, jonka edustajilla oli joissakin kysymyksissä toisistaan poikkeavia kantoja.⁴⁴

Laman alkuvaiheissa porvaristolla ja sosialidemokraattisella kunnalliseliitillä oli varsin yhtenäinen näkemys siitä, että apua työttömille oli annettava ennen kaikkea työn muodossa, ei raha- tai ruoka-apuna. Vastuuta sosiaaliturvasta pyrittiin siirtämään mahdollisimman paljon valtion harteille. Sosialidemokraatit halusivat välttää johtamansa kunnallistalouden menojen kasvua ja porvarit taas mahdollista äänestäjiensä ja kannattajakuntansa veroäyrien kohoamista.⁴⁵

Kun työttömyys jatkui ja syveni, mutta töiden järjestäminen eteni hitaasti, olivat sosialidemokraatit valmiita jo 1929 jakamaan suoraa työttömyysapua rahana. Sitä jaettiin silloisen joukkotyöttömyyden oloissa varsin vaatimaton summa, eli 100 000 silloista markkaa. Lisäksi aloitettiin ruoka-apujärjestelmä. Alusta alkaen sosialidemokraateilla oli ajatuksenaan jättää nämä normaalin köyhäinhoidon oheen syntyneet apujärjestelmät varsinaisen köyhäinhoidon ulkopuolelle. Ruoka-apuun tarkoitetut varat tulivat näin ollen eri momenteilta kuin varsinaisen köyhäinhoidon varat.⁴⁶

Sosialidemokraatit perustelivat tätä menettelyä oikeistolle institutionaalisilla syillä: ei haluttu totuttaa satunnaisesti apua saaneita työttömiä yhteiskunnan apuun. Todellinen syy sosialidemokraattien menettelylle taisi kuitenkin olla se, että köyhäinhoidon tilien ulkopuolella annettu apu ei ollut luonteeltaan vastikkeellista, jota taas varsinainen köyhäinhoito oli. Työttömyydestä kärsineiden perheiden ei tarvinnut maksaa köyhäinhoidon tilien ohi jaettua apua takaisin. Tämä kysymys alkoi toden teolla hiertää sosialidemokraattien ja Kokoomuksen välejä vuonna 1933, jolloin kansantalouden mittarit (BKT) ja Aamulehti kertoivat laman olevan oikeastaan ohi. Sosialidemokraattien kannattajakunnalta tullut viesti kertoi taas laman edelleen jatkuvan, joten sosialidemokraatit pyrkivät pitämään kaikki työttömyydestä kärsineitä perheitä tukevat apujärjestelmät edelleen käynnissä. Taistelu perheiden avustamisesta vei sittemmin valtuuston osapuolet raastupaan.⁴⁷

Kun köyhäinhoidon jakaman avun määrä ei Kokoomuksen odotusten vastaisesti pudonnut silloin kun tuotanto nousi, uskoivat porvarit, että ylenpalttinen sosiaaliturvan jakaminen hidastaa työllisyyden kasvua.⁴⁸ Myös Tampereen historiaa tutkinut Eino Jutikkala päätyi uskomaan köyhäinhoidon sopeuttavaan vaikutukseen: ”Kuten kaupungin viranomaiset olivat arvelleet, huollon asiakkaat tottuivat turvautumaan yhteiskunnan apuun, eivätkä parempien aikojen koitettuaakaan tästä ikävästä tulolähteestä luopuneet”.⁴⁹

Ei ole kuitenkaan perusteltua jakaa Jutikkalan uskoa siihen, että työttömät olisivat halunneet velkaantua yhteiskunnalle, jos heillä olisi ollut oikeasti työtä saatavilla. Toinen vaihtoehto on se, että köyhäinhoidon avun varaan laman helpotettua jääneet eivät joko kelvanneet työnantajille tai olivat todellakin kykenemättömiä työmarkkinoille. Sen lisäksi, että tämä tutkimus pyrkii täyttämään sen tyhjän paikan, joka Jutikkalan kirjoittamaan Tampereen historiaan on laman vaikutuksista perheiden toimeentuloon liittyvien kysymysten suhteen jäänyt, saadaan nyt tietoa myös niistä syistä, jotka vaikuttivat laman pitkittymiseen Tampereella. On oletettavaa, että samat syyt selittävät muunkin maan osalta sosiaalisen laman jatkumista taloudellisen laman jo helpotettua.

KESKEISET TUTKIMUSTEEMAT JA VIIMEAIKAISIN TUTKIMUS

Lama kohdistui työväestöön

Yleisesitysten 1930-luvun lamasta antama kuva oli varsin valju. Aikaisempi 1930-luvun laman väestön toimeentuloon kohdistunut kotimainen historiantutkimus on operoinut lähinnä makrotasolla. Riitta Hjerppen Suomen talouskehitystä koskevat tutkimukset ovat liikkuneet kansantalouden tasolla. Askeleen arkea kohti otti aikoinaan Klaus Waris, joka analysoi eri työntekijäryhmien ja toimialojen palkkakehitystä laman aikana. Ilmeisesti Klaus Warikseen tukeutunut Suomen työväenliikkeen historia kiinnitti huomiota työväestön suhteellisesti muita yhteiskuntaryhmiä pahempaan ahdinkoon ja

liitti työväestön ahdingon tuolloin vallinneeseen yhteiskuntapolitiikkaan ja yhteiskunnallisiin arvoihin.

Raimo Parikan artikkeli *1930-luvun lama ja työttömän selviytyminen* oli ensimmäinen vakava pyrkimys laman aikaisten toimeentulovaikeuksien (myös työttömyyden) laajuuden, kohdentumisen ja erilaisten selviytymisstrategioiden tutkimiseksi. Samaan suuntaan pyrittiin Raimo Parikan ja Jarmo Peltolan konferenssipaperissa, jossa pyrittiin hahmottelemaan 1930-luvun laman kohdentumista erityisesti työläisyhteisöihin. Tässä paperissa fokusoiitiin Helsinkiin ja Tampereeseen sekä erityisesti Malmin ja Viinikka–Nekalan työläiskaupunginosiin. Keskeinen tutkimustulos oli laman kohdistuminen työväestöön ja työläiskaupunginosiin tavalla, jota ei ollut aikaisemmassa tutkimuksessa noteerattu millään tavoin.⁵⁰

Työläiskaupunginosissa asui tehtaiden työntekijöiden ja rakennustyöntekijöiden perheitä. Kaupungin laidoilla asui myös yksinasuvia työläisiä. Matti Hannikainen on tutkinut laman aikaista rakennustyötä ja rakennustyöläisiä, jotka jo ennen 1930-luvun lamaa olivat perinteisesti kärsineet kausi- ja suhdannetyöttömyydestä Suomessa. Rakennus- ja sekatyöväestön työttömyysongelman selvittämisen uranuurtajana voidaan pitää Eino Kuusta, jonka *Talvityöttömyys* väitöskirjassa⁵¹ pureuduttiin kaupunkilaistyöttömyyden syihin hyvinkin perusteellisesti. Hannikainen olisi voinut pohtia enemmänkin oman tutkimuksensa lähtökohtia suhteessa Kuusen klassikkoon.

Ansiokkaassa työssään Hannikainen tutkii ensiksi työttömyyden laajuutta rakennustyöväestön keskuudessa ja toiseksi työttömyyden ja laman vaikutusta heidän palkkoihinsa. Hannikaisen tutkimus rajautuu Helsinkiin, joskin laajalla ulkomaalaisen kirjallisuuden käytöllä tuloksia suhteutetaan ansiokkaasti kansainväliseen keskusteluun, mikä onkin järkevää, koska ilmiötä säädelleet kysyntä–tarjonta tekijät ovat universaaleja ja esiintyvät lamatilanteissa ympäri maailmaa. Tässä toimeentuloon pureutuvassa tutkimuksessa ovat olennaisia nimenomaan Hannikaisen käsitykset rakennustyöntekijöiden palkkakehityksestä ja sen vaikutuksista toimeentuloon. Hannikainen ei tämän tutkimuksen tavoin asettanut seuraavaa kysymystä: miten ihmiset tulivat toimeen lama-aikana ja mitä seurauksia lama aiheutti siitä kärsineiden elämään?⁵²

Työnantajat kuvaavat palkkakehitystä monesti joko nimellispalkkojen/keskituntiansioiden tai nimellispalkkoista/keskituntiansioista elinkustannusindeksillä deflatoitujen reaali-palkkojen avulla.⁵³ Palkkoja tutkittaessa täytyy ottaa huomioon muutakin kuin nimellispalkat. Tärkeää on tietää reaalin keskituntiansio eri työntekijäryhmissä, jonka perusteella voidaan arvioida urakka- ja tuntitöiden osuutta palkanmääräytymisessä sekä hintatason vaikutusta maksetun palkan reaaliiseen ostovoimaan. Tämän Matti Hannikainen on Helsingin rakennustyöväen kohdalta tehnyt erittäin hyvin ja perusteellisesti.⁵⁴

Jos puolet rakennustyöntekijöistä oli joko kokonaan ilman työtä tai työskenteli tavallista lyhytaikaisemmissa työsuhteissa pahimman laman aikana, kuvaavatko keskituntiansiot alalla työskennelleiden ihmisten toimeentuloke-

hitystä? Työttömien lamatilannetta analysoitaessa on erityisen tärkeää ottaa huomioon myös lyhennetystä työajasta johtuva alentunut palkkataso. Vajaata työviikkoa tehneiden palkkoja olisi syytä mitata viikko-, kuukausi- tai vuosipalkkojen kautta. Kokonaan palkkojen ulkopuolelle jääneiden eli sellaisten sosiaaliturvajärjestelmien, kuten varatöiden varaan jääneiden tulotasoa pitäisi arvioida vuosipalkkojen avulla.⁵⁵ Tämä seikka on jäänyt Hannikaisella melko vähälle huomiolle, koska hän on lähestynyt palkkakysymystä enemmänkin instituutioiden välisenä suhteena kuin ihmisten toimeentulo-ongelmana. Tämän rakenteellisen ja institutionaalisen näkökulman kautta Hannikainen ilmeisesti rinnastaa varatyöt normaaliksi työsuhteeksi eikä sosiaaliturvaksi.⁵⁶ Toisin kuin Matti Hannikainen, miellän varatyöt sosiaaliturvaksi enkä vapaiden työmarkkinoiden työsuhteeksi,⁵⁷ koska:

- 1) varatöitä järjestettiin sosiaalisen ongelman eli työttömyyden poistamiseksi;
- 2) varatöihin pääsy oli sidottu osaksi sen aikaista sosiaaliturvajärjestelmää;
- 3) varatyöt vastasivat moraalikoodiltaan 1930-luvun instituutioiden sosiaalista eetosta;
- 4) työntekijöiden näkökulmasta varatyöt eivät statukseltaan rinnastuneet normaaliin palkkasuhteeseen

Varatyöjärjestelmän primäärinen tarkoitus ei ollut infrastruktuurin rakentaminen, kuten Hannikainen esittää, vaan voimakas julkisen rakentamisen buumi syntyi työttömyyden hoitamisen sivutuotteena. Säästääkseen varojaan sekä valtio että kunnat vähensivät varsinaisia budjettitöitään ja muuttivat työt statukseltaan varatöiksi, mikä mahdollisti paitsi tehokkaamman työllistämisen, myös palkkojen alentamisen.⁵⁸

Varatöihin pääsy oli sidottu osaksi sen aikaista sosiaaliturvajärjestelmää: Koska kattavaa työttömyysvakuutusjärjestelmää ei Suomessa vielä ollut, jäi varatyöjärjestelmä köyhäinhoidon satunnaisen avun ohella ainoaksi sosiaaliturvan muodoksi. Varatöiden sosiaaliturvan kaltainen luonne vain korostui lama-aikana, koska köyhäinhoidon satunnaista apua ja ruoka-apua jaettiin vain työttömyyskortistoon ilmoittautuneille, ja kortistoon ilmoittautuminen ja sinne hyväksytyksi tuleminen olivat myös varatöihin pääsemisen ehto.⁵⁹

On totta, että varatöiden palkkataso vaikutti myös niin sanotuissa vapaissa töissä maksettuihin palkkoihin (eli oli osa palkkajärjestelmää), mutta sosiaaliturvajärjestelmien on aina uskottu vaikuttaneen palkkoihin ja palkkajoustavuuteen.⁶⁰ Se, että sosiaaliturvaa jaettiin huonosti palkattuina satunnaisina työsuhteina julkisen sektorin työmaille, johtui taas 1930-luvulla(kin) vallinneesta moraalikoodista, jonka mukaan suora vastikkeeton työttömyyskorvaus laiskistuttaisi työttömät. Edelleen: varatyö ei ollut varatyömiehelle vapaaehtoinen vaihtosuhte, jossa vaihdetaan työtä palkkaan, vaan eräs viimeisistä työntekijöiden näkökulmasta moraalisesti siedetyistä toimeentulokeinoista.⁶¹

Anu Suoranta on tutkinut laman vaikutuksia tehtaissa työskennelleiden turkulaisten naisten työhön ja työsuhteisiin. Suorannan artikkelit tarjoavat vertailukelpoista tietoa tehtaiden palkkausoloista. Suoranta huomauttaa aivan oikein, että työttömien lisäksi täytyy kiinnittää huomiota myös työpaikkansa säilyttäneiden työsuhteiden kehitykseen. Jossakin määrin banaalilta kuulostaa kuitenkin toteamus, jonka mukaan valtaosa työsuhteista kuitenkin säilyi, kun samaan hengenvetoon sen ilmoitetaan tarkoittavan 75 prosenttia työvoimasta.⁶² Rakennustyöläisiin verrattuna tehdastyöläiset selviytyivät lamasta toki helpommalla. Merkittävää kuitenkin oli myös se, että tehdastyöläisistä 25 prosenttia menetti työpaikkansa.

Palkkojen ja työttömyyden laajuuden lisäksi muita 1930-luvun laman aikaisia kaupunkilaisten toimeentuloon liittyviä seikkoja ei ole juuri tutkittu. On selvää, että palkkojen alenemisesta tai palkanmaksun loppumisesta seurasi muutoksia kulutustottumuksissa, sillä jollei työtä ollut, ja yhteiskunnan apukin niukkaa, oli kulutusta karsittava. Entäpä sitten, jos elettiin nälkäräjalalla? Tällöin kulutusta oli vaikea enää vähentää. Mistä asioista jouduttiin tinkimään? Lasten ravinnosta, lämmityksestä talvipakkasilla, sähkövalosta pimeinä syysiltoina vai joulukortista vanhalle äidille? Miltä tulevaisuus ihmisistä näytti, jolleivät rahat riittäneet välttämättömpään, varsinkin jos nousukauden huumassa oli tartuttu ”työväestö omaan kotiin” –ideologian tarjoamiin mahdollisuuksiin: lainarahalla oman kodin onnelliseksi omistajaksi. Laman iskettyä ja ruokakaapin ammottaessa tyhjyyttään isän ja äidin mahanpohjassa nipisti muukin kuin nälkä, siellä kaiversi epätoivo. Epätoivo tuoksui lämmitettämättömille huoneille ja rahapulassa kesken jääneen rakennuksen homehtuneille purutäytteille.

Lama kohteli kovimmalla kädellä työväestön työmarkkinoita jättäen virkamiehet ja valtion ja kuntien vakituisilla palkkalistoilla olleet rauhaan. Suhteellisesti vähemmällä selvisivät tehtaiden toimihenkilöt sekä konttorien ja kauppojen työväki, vaikka konkurssiaalto liike-elämää koettelikin. Joidenkin oli nostettava juuri 1920-luvun säästämisinnoissa avatut tilit tyhjiksi, toisilla riitti rahaa tallettavaksikin asti. On todennäköistä, että yksilön ja perheen luokka- ja ammattiasema yhteiskunnassa vaikutti siihen, kuinka pahasti laman koura kunkin säädyn arkea kirpaisi.

Laman pitkä kesto

Ilmiötä on hahmotettu useilla eri nimillä: kurjuuden pitkäaikaistuminen⁶³, pitkä kesto – hidas toipuminen⁶⁴ tai laman sosiaalinen varjo⁶⁵. Raimo Parikka on käyttänyt hieman eri asiasta, eli kurjuuden ylisukupolvisesta huonosaisuudesta, termiä ”pitkä varjo”.⁶⁶ Vaikka kuvaustapa vaihtelee, on laman pitkäaikainen kesto keskeinen teema näissä tutkimuksissa. ”Varjoa” käytettiin kuvaamassa toisaalta ilmiöön liittyvää prosessinomaisuutta ja kausaalisuhteita sekä toisaalta siihen liittyviä tiedostamattomia piirteitä ja sen aikaisempaa unohtamista suomalaisen historian tutkimuksen kentällä. Näissä tutkimuksissa keskityttiin etsimään muuttujia, jotka osoittivat laman jatkumista kansan-

taloudellisen tilanteen kohennuttua ja työttömyysongelman helpotettua. Raimo Parikka, Parikka & Peltola ja Antti Häkkinen huomasivat köyhäinhuollon avunsaajien ja kustannusten hitaan vähenemisen 1930-luvun loppupuolella. Myös Veikko Piirainen oli havainnut saman jo aikaisemmin⁶⁷, mutta Piiraisesta poiketen köyhäinhuoltoindikaattoreiden jääminen korkealle tasolle yhdistettiin nyt aikaisempaa selvemmin lamaan ja nähtiin laman seurauksena.⁶⁸

Palkkatyöstä syrjäytyneiden ja pitkäaikaisiin vaikeuksiin joutuneiden henkilöiden ja perheiden vaikeuksista Tampereella ja muissa suurissa kaupungeissa voidaan löytää monia merkkejä. Työttömien ja köyhäinhuollon avunsaajien määrät jäivät taloudellisen laman helpotettua kansantalouden tasolla selvästi lamaa edeltänyttä tasoa korkeammaksi. Myös monet muut laman jälkivaikutuksista kertoneet ilmiöt näyttäytyivät suurempina kuin ennen lamaa.⁶⁹

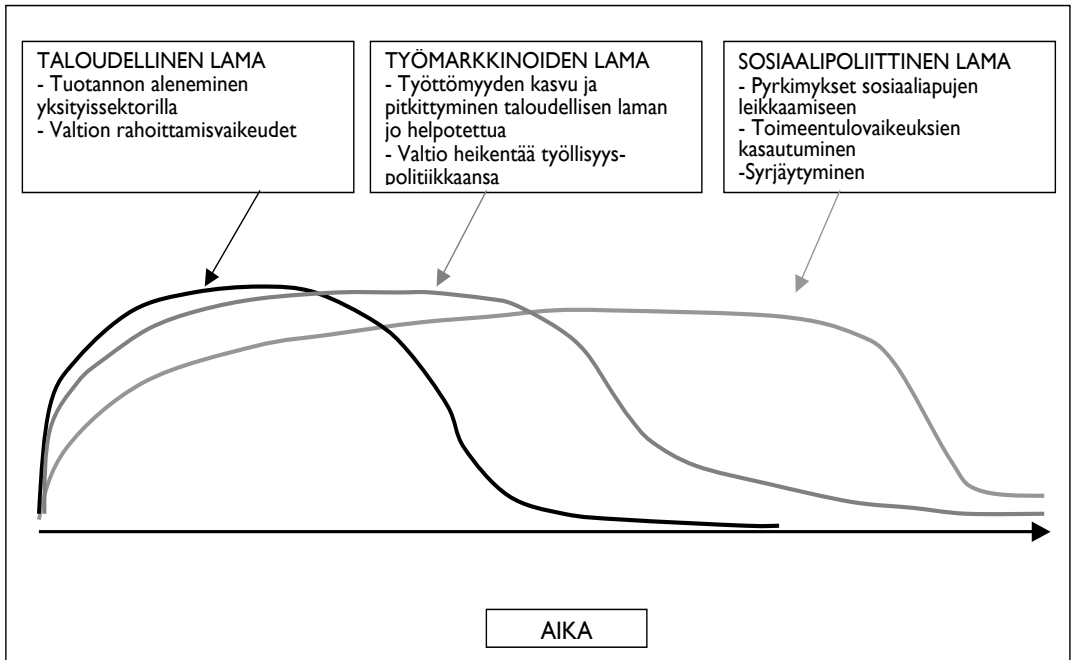
Tilastojen ja perheiden elämäkertojen pohjalta voidaan päätellä, että laman seurauksena muotoutui palkkatyöstä syrjäytyneiden joukko, jolla oli pitkäaikaisia, itse asiassa lähes koko 1930-luvun kestäneitä vaikeuksia löytää uudelleen palkkatyöhön perustuva toimeentulomahdollisuus. Pitkäaikainen poissaolo työmarkkinoilta vaikeutti paluuta säännöllisen palkkatyön piiriin, varsinkin kun työttömyysaikaan liittyi usein muitakin ongelmia: perheen hajoaminen, alkoholismi, vankeustuomiot, mielenterveydelliset ongelmat, sairastaminen ja ikääntyminen.⁷⁰

Ongelmien kasautumista aiheutti varmasti myös velkaantuminen köyhäinhuollolautakunnalle. Köyhäinapu oli lähtökohtaisesti lainaa, ei vastikkeetonta tukea. Laman aikana köyhäinhuoltoon velkaantuneet olivat velvollisia korvaamaan saamansa tuen takaisin, kun henkilökohtainen tilanne köyhäinhuollon arvion mukaan sen salli. Viranomaiset päättivät toimenpiteistä ja viimeisenä keinona oli velkojen takaisinperintä työlaitoksessa tehtävän työn kautta.⁷¹ Työttömien velkaantuminen herätti keskustelua, ja esimerkiksi Tampereella työttömät ehdottivat velkojen anteeksiantamista.⁷² Matti Hannikainen on laskenut, että Helsingin kaupunki sai kaikesta antamastaan köyhäinhuoltoavusta takaisin 15–20 %. Kun otetaan huomioon, että suuri osa köyhäinhuoltoaan annettiin henkilöille, jotka eivät olleet enää työkykyisiä, ja joilta ei rahoja odotettukaan saatavaksi takaisin, voi takaisinmaksupelotetta pitää työkykyisten osalta kuitenkin reaalisenä. Tämä sitäkin suuremmalla syyllä, koska monissa tapauksissa velkojen anteeksianto tapahtui vasta II maailmansodan jälkeen.⁷³ Järjestelmän ollessa tällainen on selvää, että osa työttömistä pyrki välttämään köyhäinhuoltoon velkaantumista ja näin ollen he todennäköisesti vähensivät myös ratkaisullaan köyhäinhuoltoon hakeutuneiden avuntarvitsijoiden määrää. Toisaalta voidaan olettaa, että velkaantuminen köyhäinhuoltoon saattoi aiheuttaa kasautuvia henkisiä vaikeuksia, joihin työllistymisenkään ei tuonut apua, ainakaan kovin nopeasti.

Talouden elvyttyä Tampereella esiintyi edelleen työttömyyttä, eivätkä köyhäinhuollomenot ottaneet alentuakseen. Heijastiko laman pitkä kesto tamperealaisperheiden suhdetta vallinneeseen sosiaalipolitiikan tasoon? Vai oliko kyse institutionaalisesta harhasta, jossa sosiaalipoliittisten toimenpiteiden tasoon

Asetelma 1.

Kolme lamaa

tottuneet ihmiset eivät yksinkertaisesti halunneet työllistyä vapaille työmarkkinoille, kuten Eino Jutikkala uskoi? Minkälaisena vuosien 1934–1937 elpyvä talous näkyi pitkäaikaistyöttömyydestä kärsineiden perheiden taloudessa? Vai oliko perheiden vaikeuksien jatkumisessa ja perhetalouksien hitaassa elpymisessä kyse jostain sellaisesta, joka ei ollut, eikä edelleenkaan ole (nykyajan lamoissa) selitettävissä taloudellisilla indikaattoreilla? Pyrin täsmentämään näitä tutkimustuloksia laman kolmivaiheista mallia apuna käyttäen.

Kolmivaiheisen laman käsite liittyy yritykseen hahmottaa laman aiheuttamien ongelmien pitkäaikaistumista.⁷⁴ Laman eteneminen taloudesta työllisyyteen ja ilmeneminen kolmannessa vaiheessa laajoina sosiaalisina ongelmina on kiteytetty ja yksinkertaistettu asetelmassa 1.

Kolmivaiheisen prosessin vaiheet seuraavat limittäin toisiaan. Laman alkuvaiheissa tuotanto putoaa. Tätä vaihetta on kutsuttu *taloudelliseksi lamaksi*. Tuotannon putoaminen aiheutti *työmarkkinoiden laman*, jolloin työpaikat ja työtilaisuudet vähenevät ja työttömyys kasvaa. *Sosiaalinen lama* syntyy tuotannon laskun ja työttömyyden kasvun ihmisille aiheuttamista toimeentulovaikeuksista, joiden seurauksena syntyy sosiaalisia ongelmia, ennen kaikkea köyhyyttä. Varmaankin voidaan puhua lamakehityksen dominovaikutuksesta: ensimmäinen vaihe vinouttaa toista ja se taas kolmatta.⁷⁵ Tämä tutkimus tuo selvitystä niihin syihin, jotka johtivat laman pitkittymiseen ja jatkumiseen sekä työmarkkinoiden lamana että sosiaalisena lamana. Itse asiassa se menee

vielä pidemmälle: se kertoo myös keinoista, joita ihmiset käyttävät selvittääkseen laman aiheuttamista toimeentulovaikeuksista.

Vaihtoehtoinen toimeentulo

Jo Raimo Parikan 1994 kirjoittamassa artikkelissa kyettiin osoittamaan, ettei 1930-luvun aikainen sosiaaliturva, varatyöt, köyhänapu ja kuntien jakama ruoka-apu kyenneet täyttämään työn puutteen aiheuttamaa lovea ihmisten toimeentulossa. Parikan mukaan ”1930-luvun lama oli hyvin selkeästi palkkatyöläisyyteen kiinnittyneen perheen (myös yksinäisen palkkatyöläisen) kriisi vapaan markkinatalouden oloissa”. Tullakseen toimeen osa työn puutteesta kärsineistä joutui turvautumaan vaihtoehtoisiin selviytymiskeinoihin. Parikka listasikin useita viralliselle sosiaaliturvalle vaihtoehtoisia selviytymiskeinoja, joita saattoi esiintyä perheiden elämässä rinnan, peräkkäin ja limittäin. Tällaisia keinoja olivat muun muassa lainaaminen, velkaantuminen, työn vaihtaminen (palvelusten tekeminen ruokaa tai muita palveluksia vastaan), panttaaminen, viinan kuljettaminen ja myyminen, varastaminen ja prostituutio.⁷⁶

Aikaisemmin prostituutiota ja suomalaisten selviytymistä vuosien 1867–1868 nälkävuosista tutkinut Antti Häkkinen ryhtyi yhdessä Gia Virkkusen ja Sakari Saaritsan kanssa 1990-luvun lopulla tutkimaan laman kohdentumista ja ihmisten selviytymistä 1930-luvun lamasta suomalaisessa maalaisyhteisössä. Tutkimuspaikkakuntina olivat Iisalmi Ylä-Savosta, Alavus Suomenselän juurelta Etelä-Pohjanmaalta ja Tuusulan Kellokoski Helsingin läheisyydestä. Tutkimuskohteet eivät olleet puhtaita maatalouspaikkakuntia, vaan kuten suomalaisissa maalaiskunnissa tuohon aikaan yleensä, näilläkin paikkakunnilla työskenteli palkkatyöväestöä sahoilla ja maataloustöissä. Tällaisilla paikkakunnilla lama kohdistui ensisijaisesti palkkatyöläisiin eli (maata) omistamattomaan väestöön.⁷⁷

Jos perheiden laman pitkittyminen ja niiden heikot toimeentulon edellytykset johtuivat sosiaalipoliittisten toimenpiteiden ja perheiden tarpeiden välisestä epätasapainosta, niin suistiko perhetalouden tasapainoton tilanne perheet ja yksilöt vaihtoehtoisiin toimentulon tapoihin? Näiden prosessien suunnitelmallisuutta korostettaessa puhutaan perhestrategioista, mutta oliko kysymys enemmän tai vähemmän spontaaneista tapahtumasarjoista? Tutkimuksessa kartoitetaan myös vaihtoehtoisten toimeentuloratkaisujen laajuutta ja merkitystä virallisen sosiaaliturvan rinnalla. Tässä tutkimuksessa täsmennetään laman pitkäaikaisuuteen liittyviä tekijöitä makro- ja mikroaineistoja yhdistämällä. Laman pitkäaikaistuminen liittyy myös edellä esitettyyn kolmen laman käsitteeseen, joita käytetään apuna laman etenemistä ja pitkittymistä seurattaessa.

Lama aiheutti muutoksia sen kokeneissa perheissä. Mikrohistoriallisten kertomusten ja kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden avulla pyritään hahmottamaan tamperelaisten työläisperheiden sisällä tapahtuneita muutoksia. Aikaisemmin Parikan lisäksi sekä Gia Virkkunen että Sakari Saaritsa ovat tutkineet jonkin verran laman kokemiseen liittyneitä tunteita ja toimintatapoja.

Molemmat käyttivät metodinaan haastatteluita (1998–2002), joissa yritettiin palauttaa haastateltujen mieleen lama-ajan tapahtumia. Virkkusen tutkimuksessa on vahvasti mukana maatalousyhteisön kaksinapaisuus: kunnan asioita hoitavat maanomistajat ja toisaalta laman uhkaamat ja koettelemat palkansaajat. Saaritsa on keskittynyt tutkimaan epävirallista apua kriisiaikoina. Hänen tutkimuskohteessaan Kellokoskella ei kuitenkaan 1930-luvun lamaa juuri koettu, sillä paikkakunnan suurin teollinen työnantaja vain lisäsi työvoimaansa 1930-luvun aikana.⁷⁸ Virkkusen kuvailema kaksinapaisuus (luokkajako) on läsnä myös Tampereella. Sen sijaan Saaritsan lamaa kokematon yhteisö poikkeaa lamaantuneesta Tampereesta.

Lamaantunut perhe

Antti Häkkinen on painottanut työttömyydestä ja työn puutteesta (alityöllisyys) seuranneen köyhyyden aiheuttamien sairastumisten lisääntymistä lama-aikana. Sairastuneet ihmiset menettivät vähäisetkin työnsaantimahdollisuutensa ja ajautuivat vähitellen köyhäinhoidon avun varaan. Nousukauden tullessa sairauksista kärsineet perheen elättäjät eivät kyenneetkään palaamaan työmarkkinoille, vaan jäivät sosiaalipoliittisten toimenpiteiden kohteiksi⁷⁹ Häkkinen ei kiinnitä kuitenkaan suurempaa huomiota sairastuneen perheenjäsenille lamasta koituneisiin vaikeuksiin.

Häkkinen, Saaritsan ja Virkkusen lisäksi lama-ajan perhettä ovat käsitelleet Suomessa melko tuntemattomiksi jääneet laman, työttömyyden, yhteisön, perheen ja työttömän välisiin suhteisiin porautuneet E. W. Bakken ja Mirra Komarovskyn Yhdysvalloissa julkaistut klassikotutkimukset sekä itävaltalaisen Marienthalin yhden tehtaan yhteisön asukkaiden haastatteluihin perustuva Marie Jahodan, Paul Lazarfeldtin ja Hans Zeiselin tutkimus.⁸⁰ Tärkeä laman toimeentulovaikeuksien vaikutusten ymmärtämiseksi oli myös Bakken ja Komarovskyn tuloksia hyödyntänyt Glen Elderin tutkimus⁸¹, jossa tutkittiin laman vaikutusta 1930-luvulla lapsuuttaan eläneiden elämään seuraavina vuosikymmeninä. Koska haastatteluaineistoihin perustuneet Bakken, Komarovskyn ja Elderin perheaineistot muistuttavat omia perhetarinoitani, voidaan niitä käyttää omista mikrohistoriallisista kertomuksistani välittyviä tuloksia täydentämässä ja niiden tulkinnan apuna. Samalla mietitään laman vaikutusta perheeseen ja toisaalta perheen tuomaa suojaa ja antamia voimia lamaa vastaan. Johtiko laman pitkittyminen perheissä mentaalisen ja kulttuurisen tasapainon järkkymiseen? Kuinka perherakenne kesti laman ja muuttuiko se laman paineessa, jolloin perheiden pääasialliset elättäjät kärsivät työttömyydestä? Mikä oli vaimon ja lasten rooli lamaantuneessa perhetaloudessa?

Vaikuttiko lama kollektiiviseen tulevaisuudenuskoon yhteisössä? Mirra Komarovsky yhdisti laman kokeneiden ja työttömyydestä kärsineiden perheiden tarinoissa laman ja vanhempien parisuhteen kehityksen mukaan lukien myös toisaalta isän, toisaalta äidin seksuaalisessa käyttäytymisessä tapahtuneet muutokset. Miten lamaan parisuhteessa reagoitiin? Hankittiinko lisää lapsia, vai vähentyikö seksuaalinen kanssakäyminen raskaudenpelon vuoksi laman

seurauksena? Vai jättivätkö nousukauden aikana avioituneet lasten hankkimisen vähemmälle? Näkyivätkö synkät tulevaisuudennäkymät avioitumisen siirtämisenä? Entä milloin tulevaisuus alkoi näyttää paremmalta? Yritän vastata näihin osittain jo Komarovskyn pohtimiin kysymyksiin käyttämällä perheterinoiden (liite 1) ja vuosina 1926–1938 synnyttäneiden tamperelaisten naisten ammatti- ja luokka-asemasta yhdessä tutkimusapulaisten kanssa keräämiäni tietokantoja.

MIKROHISTORIAA ALHAALTA

Lamatarinat ja konteksti

Pyrin arvioimaan lama-aikana Tampereella eläneiden perheiden elämäntilanteita rekonstruoiden (liite 1) eri yhteiskuntaluokkien lamakokemuksia. Pitkääikäisestä työttömyydestä kärsineistä perheistä kertovien tarinoiden avulla kuvataan työttömyyden arkea. Näiden lamakokemusten suhteellistamiseksi on kuvattu myös perheitä, joiden elämään lama ei ainakaan taloudellisessa mielessä jättänyt merkittävää jälkeä.

Mikrohistoriasta käyty keskustelu on perinteisesti vellonut yleistettävyyden ympärillä. Vastustajat ovat olleet sitä mieltä, että mikrohistoriallinen tutkimusote on turha, koska se ei yksityiskohtiin perustavan ainutlaatuisuutensa vuoksi pysty haastamaan jo aikaisemmin tunnettua vallitsevaa historiankäsitystä.⁸² Vannoutuneet mikrohistorian puolestapuhujat ovat sitä mieltä, että mikrohistorian ei välttämättä tarvitsekaan olla yleistettävissä. Heidän mukaan riittäisi, jos sen kautta aukeaisi uusi näkökulma tutkimuskohteeseen.⁸³

Näiden käsitysten väliin jää lukemattomia näkemyksiä, joiden esittäjät eivät välttämättä edes ole samaa mieltä siitä, mikä on makro-, ja mikä mikrohistoriaa.⁸⁴ Carlo Ginzburgin mukaan mikrohistorian merkkeinä voidaan pitää ensinnäkin tutkimuskohteen pientä kokoa, mikä ei merkitse tutkimuskohteen vähäpätöisyyttä, vaan sen parempaa tuntemista. Toiseksi hän korostaa tutkittavan ilmiön tiheää kuvausta, jossa pyritään mikroskooppisella tarkkuudella ikään kuin sekunti sekunnilta selvittämään asioiden tapahtumajärjestys, unohtamatta tietenkään tapahtumien merkitystä. Kolmas ja omasta mielestäni tärkein mikrohistorian tunnusmerkki on subjektin palauttaminen arkipäivän historiaan: yksittäisten ihmisten elämäntilanteita yhteiskuntaa vasten tutkimaan saadaan selville asioita, jotka eivät hahmotu makrotasolta lähtien.⁸⁵

Tämä nyt käsillä oleva tutkimus voidaan määritellä mikrotason tutkimukseksi, jos sen vastapainoksi asetetaan laman tutkiminen kansallisella tasolla tai eri maissa.⁸⁶ Toisaalta työllisyyden-, työttömyyden- ja köyhäinhoidon kautta avustettujen määriä kuvaavat luvut ovat luonteeltaan enemmänkin makroaineistoja siitäkin huolimatta, että ne kertoisivat esimerkiksi työllisyyden, työttömyyden ja köyhyyden kehityksestä yhdessä kaupungissa. Aikaisemmin tunnetut paikalliset aikasarjat muuttuvat jossain määrin mikrohistoriaksi, kun niitä käytetään uudeltaisesta näkökulmasta uudelleen kontekstoituina.⁸⁷

Työttömyystyömaalta työttömiksi jääneet miehet suuntasivat töiden loputtua köyhäinhoidon kansliinaan. Hyvin käyttäytyneille perbeellisille miehille löytyi töitä. Kuvassa työttömiä Mältrinrannan vedenpuhdistamon rakennustöissä vuonna 1930. Vedenpuhdistamo valmistui 1931. Kuva on osasuurennos. Valokuvaaja V.O. Kaninen. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Toinen mikrohistoriaan liitetty ominaisuus kerronnallisuus, narratiivisuus eli ”tiheä kuvaus” toteutuu ainakin jossain määrin liitteenä julkaistavissa perhetarinoissa: jollei aivan minuutilleen, niin kuitenkin piinallisen tarkasti ja ennen kaikkea toistuvasti. Varatöiden päättymistä seurasi toistuvasta työttömyydestä kärsineissä perheissä ”kellon tarkkuudella” köyhäinhoidon puoleen kääntyminen. Kysymys on ennen kaikkea ”kuvan tarkentamisesta”.⁸⁸ Nämä perhetarinat ”tekevät” tästä tutkimuksesta mikrohistoriaa toisellakin tavalla, sillä mikrohistoria palautuu enemmänkin yksilöiden tai perheiden elämäntilanteihin ja niiden yhteydessä tehtyihin valintoihin kuin tutkimuskohteen kokoon.⁸⁹ Olen pyrkinyt palauttamaan teot kollektiiveilta ja instituutioilta subjekteille⁹⁰, unohtamatta tietenkään toimijoiden luokka-asemaa, yhteiskunnan rakenteita ja niiden institutionaalista kehitystä.

Tarkoitan subjektien palauttamisella hieman toista kuin historioitsija Matti Peltonen ranskalaista sosiologi Michael Foucault’ta analysoidessaan. Pyrkiesäni palauttamaan historian subjekteille, painotan sitä, että aikaisemmin ”massaksi” ymmärretyt työttömät pyrkivät erilaisissa tilanteissa tietoisiin ratkaisuihin, jotka perustuivat heidän aikaisemmassa elämässä saamiinsa kokemuksiin

ja käsitykseensä kulloisestakin tilanteesta. Tällöin sekä kansallisella että paikallisella tasolla näkynyt sosiaalisen laman pitkittyminen ei välttämättä johdukaan köyhäinhoidon sopeuttavasta vaikutuksesta, vaan yksilöiden (subjektien) heikoista työmarkkinavalmiuksista, jotka vaikeuttivat heidän työllistymistään. Työmarkkinoiden ulkopuolelle jääminen ei johtunutkaan ensisijaisesti laiskuu-desta vaan taitojen puutteesta, jolloin työmarkkinoiden toiminnasta saatu kokemus passivoi työttömän. Rakenteellisesta työn puutteesta kärsineen yksilön logiikka ei näin ollen vastaakaan kansantalouden logiikkaa, sillä kansantalous ei ollut tuolloin kansalaisten taloutta.⁹¹

Työväestö saattoi näyttää ”staattiselta” tai jopa laiskalta virkamiesten silmin katsottuna. Välinpitämättömyyteen sitä kannusti toisaalta ristiriitainen irtolaislainsäädäntö ja köyhäinhuitolaki kotipaikkapöytäkirjojen sekä toisaalta heikko työtilanne koko maassa.⁹² Työväestön näkökulmasta katsottuna oli selvää, että ilman taitoja, koulutusta tai merkittäviä verkostoja sekatyömiesten työtilanne ei kohentuisi. Tilanteen ollessa tällainen useimmat sekatyömiehet mielellään vain odottivat työtilanteen parantumista. Muuttaminen työn perässä ei ollut sekatyömiehille ”järkevä” ratkaisu, sillä ilman hyvää onnea he törmäisivät uudellakin paikkakunnalla huonon ammattitaidon ja heikon koulutuksen kehään. Tämän vuoksi Tampereellakin sekatyömiehet odottivat, mitä huomina toisi tullessaan.⁹³ Vuonna 1917 tamperelaisten työttömien keskuudessa tehdyn kyselyn mukaan ammattitaidottomimmat työttömät olivat haluttomimpia muuttamaan työn perässä.⁹⁴

Toisaalta tiskin toisella puolella istuneet työttömyyspolitiikan ja köyhäinhuoltopolitiikan toteuttajat olivat myös yksilöitä, joilla oli henkilökohtaisia käsityksiä työttömistä, työttömyydestä ja noudatetusta köyhäinhuoltopolitiikasta, vaikka heidätkin on totuttu yleensä näkemään ”instituutiona”. Yksilöinä tai luokkansa edustajina köyhäinhoidon jakajia ei ole aikaisemmin nähty. Tämä merkitsee tietenkin myös sitä, että niin köyhäinhoidon kuin työnvälitystoimiston toimintaa on tarkkailtava myös subjektien toimintana.

Kun työttömät ja virkamiehet ymmärretään subjekteiksi, jotka pyrkivät löytämään parhaimman mahdollisen toimeentulon itselleen ja perheelleen, lähestytään samalla historiankirjoituksen käsitettä ”History from below”, jolla on tarkoitettu lähinnä arkipäivän näkökulman ottamista tutkimuskohteisiin. Samasta ilmiöstä on käytetty myös käsitteitä: ruohonjuuritason historia (grassroots history), historia alhaalta päin (nähtynä) (history seen from below), tavallisten ihmisten historia (history of the common people) ja arkipäivän historia (history of everyday life). Tämän tutkimuksen perhetarinoissa ja niiden tulkinnoissa pureudutaan työttömien tekemiin ratkaisuihin. Tämä on ongelmallista sikäli, että perhetarinat on rakennettu lähestulkoon viranomaisten muodostamien rekistereiden ja kortistojen kautta. On selvää, että tämänkaltaisen aineiston tulkinnassa työttömien äänen esiin saaminen vaatii työtä ja tulkintaa.⁹⁵ Mitä äänen antaminen ”sorretuille” sitten käytännössä tarkoittaa?

Mielestäni tutkimuksen perusaineistona perhetarinat (liite 1) antavat jo sinälleen tärkeän lisän lamatutkimukseen, koska tämänkaltaista mikrohistoriallista lamatutkimusta ei Suomessa ole aikaisemmin juurikaan tehty.⁹⁶ Tarinoiden kautta hahmottuvat varsin hyvin työttömyydestä kärsineiden perheiden elämänrytmi ja -sfääri lama-aikana. Samalla voidaan hahmottaa virallisen sosiaaliturvan tarjoamat vaihtoehdot perheen näkökulmasta. Samalla pilkahtaa – aineistojen rekisteriluontoisuudesta huolimatta – perhe toimijana. Perheiden toimintaa ohjasi selvästi perheenjäsenten käsitykset menneestä ja tulevaisuudesta, eikä tällaisia asioita voida päätellä makrotason tilastoista.⁹⁷ Tarinoissa pilkahtaa perheiden arki ja jopa perheenjäsenten keskinäiset ihmissuhteet. Olen asettanut nämä jäljet Yhdysvalloissa 1930-luvun lama-aikana suoritettua runsasta sosiologista haastattelututkimusta vasten.

Toinen seikka työväestön arkeen liittyvässä tutkimuksessa on se, riittääkö yksi perhe vai tarvitaanko useampia. Mikä on edustava otos, kun mikrohistorialliset tarinat ovat enemmän tai vähemmän erilaisia? Esimerkiksi tämän kirjan perhetarinoista löytyy samoja yleistettävissä olevia piirteitä, mutta jokaisessa on uniikkeja piirteitä: kun tutkimuksessa mennään syvemmälle, ei löydy kahta samanlaista perhettä tai yksilöä. Tämän vuoksi mikroaineistot tarjoavat ensisijaisesti toimijälähtöisiä selityksiä mahdollisesti myös makrotason ilmiöille.⁹⁸ Tällainen tutkimusteema tässä tutkimuksessa on nimenomaan edellä mainittu ”laman pitkä varjo”.

Carlo Cinzburgin *Juusto ja madot*-tutkimuksessa keskitytään yhteen mylläriin. Tässä kiinnitetään huomiota useampiin työttömiin ja heidän perheisiin-

Lama jätti yhdysvaltalaisen haastattelututkimusten perusteella voimakkaan jäljen sen kokeneiden lapsien psyykkeeseen. Pispalalaisia lapsia joulujublassaan vuonna 1930.

Kuva: Tampere-Seura.

Tamperelaisia työläisnuoria lähdössä pyöräilemään 1930-luvun lopulla. Vaikka pyörät yleistyivät maailmansotien välisenä aikana, ei työläisperheiden kaikilla perheenjäsenillä ollut omaa pyörää.

Kuva: Kansan Arkisto

sä. Ilmeisesti lähteiden puutteen vuoksi Cinzburgilla jää myllärin perhe lähes kokonaan huomiotta. Tässä suhteessa olen pyrkinyt erilaiseen tutkimusotteeseen. Tutkimusote poikkeaa ennen kaikkea lähdeaineiston vuoksi. Cinzburgia ohjasi arkistosta löytynyt poikkeuksellinen tutkimusmateriaali. Tässä työssä on kerätty systemaattisesti tietoa työläisesikaupungissa asuneista työläisperheistä. Perheiden elämänkuluista on haettu lähinnä tyypillisiä, usein toistuvia piirteitä. Myös poikkeuksellisiin konflikteihin on kiinnitetty huomiota, mutta ne on alistettu työttömien perheiden toimeentulon selvittämiseksi.⁹⁹

Yhtä tärkeää toimeentulon mikrohistorian kanssa on toimeentulon makrohistoria. Paikallista makrotasoa käyttämällä osoitan laman kohdistuneen nimenomaan työväestön toimeentuloon ja palautan uniikit mikrotason elämänhistoriat ja yksilöitä koskevat elämänkulut takaisin makrotasolle. Vertaan eri yhteiskuntaluokkiin kiinnittyneiden rahalaitosten talletuskäyttötymistä toisiinsa. Jos työväestöön kiinnittyneiden rahalaitosten talletuskehitys oli heikompi kuin valtaväestön rahalaitosten talletuskehitys, uskon laman kohdelleen ankarammin työläisperheitä kuin muihin yhteiskuntaluokkiin kuuluneita

perheitä. Kun tätä vasten katsotaan työläisperheiden tulokehitystä ja muuta elämäntilannetta mikrotasolla, vakuutetaan työväestön suhteellisesti suuremmista vaikeuksista. Tällä tavoin mikrotasolta löytyville ilmiöille voidaan löytää yleisempääkin merkitystä makrotasolta. Tämänkaltaisella vertailulla kyseenalaistetaan myös makrotason yleisistä kehitysluvuista nouseva yksipuolinen kuva, jonka mukaisesti lama toki aiheutti taloudellisia vaikeuksia, mutta toimeentulovaikeudet korvautuivat yleisesti ottaen samanaikaisella hintojen laskulla.¹⁰⁰

Unkarilaisen István Szijártón mukaan makro- ja mikrotasoja ei kannata ehkä kuitenkaan käyttää samassa tutkimuksessa, koska eri tasoilla tehdyt havainnot eivät ole välttämättä yhteensopivia. Minun mielestäni mikrotason mukaanotto nimenomaan syventää makrotasoa, ja tuottaa tutkijan sosiologisen mielikuvituksen ja monipuolisen kontekstoinnin auttamana uusia näkökulmia ja ”lisiä” makrotasonkin tulkintoihin.¹⁰¹

Perhetarinoiden perheet

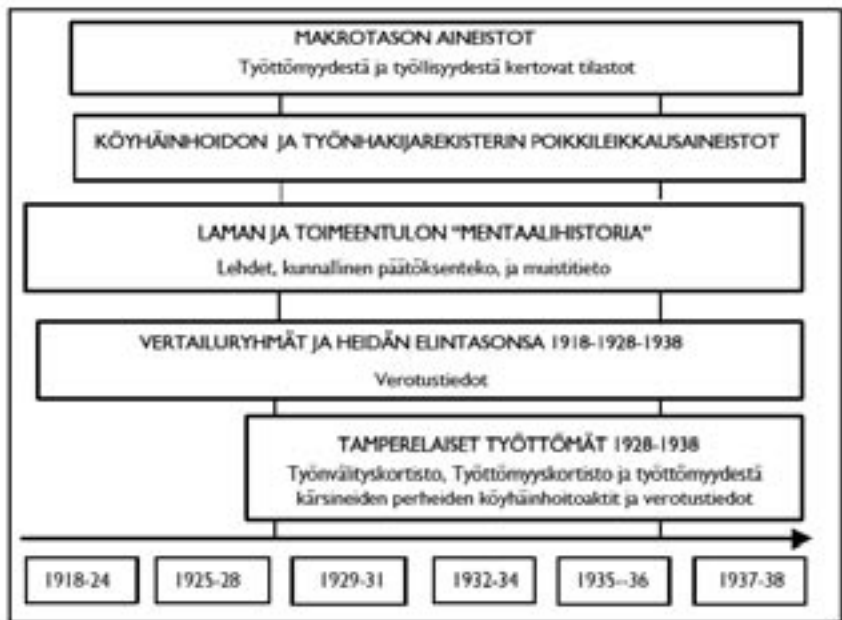
Suomen historiassa vuosien 1900 ja 1944 väliseen aikaan sisältyi vallankumous, kansalaissota ja kaksi sotaa. Yhteiskunta muuttui perusteellisesti. Tätä ajanjaksoa ja ajassa tapahtuneita poliittisia, taloudellisia ja sosiaalisia muutoksia on tutkittu runsaasti yhteiskunnan makrotasolla. Syventääkseni käsitystä 1930-luvun lama-ajan vaikutuksista työläiskaupungin työläisyhteisön arkeen pyrin saamaan aikaisempaa tarkempaa tietoa työläisperheiden elämästä. Aikaisemmin olemassa ollut tietohan muodostui lähinnä työttömien määristä ja määrrien vaihteluista. Saadakseni parempaa tietoa työttömien elämästä päädyin rakentamaan Tampereen työttömistä työttömyyskausittain järjestetyistä ja säilyneistä ilmoittautumiskorteista tietokantaa. Koska työttömyyskortisto alkoi toimia vasta työttömyyskaudella 1929/30, keräsin tutkimusapulaisteni kanssa tiedot myös vuosien 1927–1929 työnvälityskortistoista. Tietokantoja analysoidessani huomasin, että mitä tarkempaa tietoa ilmiöstä keräsin, sitä rakeisemmaksi yleiskuva muuttui. Tämä näkyi muun muassa työttömyyskortistoon kuuluneiden työttömien tyypillisiä piirteitä etsittäessä. Mitä enemmän työttömiin liittyviä muuttujia ristiintaulukoi, sitä pienempiin ryhmiin työttömien joukko pilkkoutui. Se merkitsi myös ”tyypillisen työttömän” katoamista muutaman prosentin suuruisiin lokeroihin matriisilakanalle. Tämän vuoksi palasin esittämään työttömyyskortiston tietoja verraten yleisellä tasolla.¹⁰²

Päästäkseni umpikujan yli tai ohi pyrin löytämään työttömien elämään liittyviä tyypillisyyksiä nimenomaan elämäntilannetta eli perhetarinoita rekonstruoimalla. Etsin työttömyyskortistosta muodostamastani tietokannasta sellaisia perheitä, jotka täyttivät kaksi ehtoa. Ensimmäiseksi perheiden pääasi-allisten elättäjien täytyi kärsiä työttömyydestä toistuvasti 1930-luvun laman aikana. Toiseksi näiden perheiden oli täytynyt jossain vaiheessa lamaa asua erällä Nekalan kaupunginosan kymmenellä vierekkäisellä tontilla, joiden elämän seuraamista varten olin yhdessä tutkimusapulaisteni kanssa rakentanut kirkonkirjoista ja verotustiedoista koostuvan tietokannan. Näiden ryhmien

leikkauspisteestä löytyi yhdeksän työläisperhettä, joiden arjesta ryhdyin keräämään lisää tietoa. Tärkeimmän lisälähderyhmän muodostivat huonosti toimeen tulleiden perheiden köyhäinhoitoaktit, joihin oli rekisteröity köyhäinhoitoviranomaisen ja perheen välinen vuorovaikutus viranomaisten näkökulmasta. Koska työttömyyden laajuus Tampereella on selvitetty toisessa tutkimuksessa,¹⁰³ pyrin nyt pääsemään työttömyys- ja toimeentulo-ongelman ytimeen valitsemalla tutkimuskohteeksi perheitä, joiden lähtökohtaisesti tiesin kärsineen työttömyydestä. Tarkoituksena oli siis tuottaa perhetarinoiden avulla uutta laadullista tietoa laman ja työttömyyden kohdentumisen muodoista ja ihmisten toimeentulosta laman aikana. Vaikka tarkoituksena ei ollut enää mitata laman voimakkuutta, antoivat nämä uudentyypiset aineistot tavallaan tietoa myös laman voimakkuudesta ja toisaalta yhteiskunnan huolenpitojärjestelmän toiminnasta.

Asetelma 2.

1930-luvun laman tutkimusasetelma

Kokosin kutakin perhettä koskevat tiedot kronologiseen tapahtumajärjestykseen. Muodostin kaupungin elinkeinoelämän kehitystä vasten asettamalla numeromassasta tarinoita, jotka tarjosivat ennen kaikkea uutta laadullista tietoa perheiden arkielämästä laman aikana Tampereella. Perheiden tarinat julkaistaan ”kokonaisina” tämän tutkimuksen liitteessä 1. Käytin perhetarinoiden yhteydessä muodostunutta uutta laadullista tietoa kuvaamassa laman vaikutuksia tamperelaisten työläisperheiden elämään. Perheiden elämäntilanteilla pyrin saamaan lisää tietoa erityisesti perheiden toimeentulon rakentumisesta laman kestäessä ja pitkittyessä. Tällainen lähestymistapa tarjosikin lisää uutta tietoa ongelmien yhteen kietoutumisesta laman aikana. Sain myös

sosiaalisen laman pitkittymisen syistä uutta tietoa. Samalla vahvistui käsitys, että pelkästään makroaineistojen avulla ei synny luotettavaa kuvaa 1930-luvun lamasta.¹⁰⁴

Perhetarinoiden kaltaista aineistoa ei voida eksaktisti mitata ja palauttaa takaisin makrotasolle, mutta sen avulla makrotasolla nähtävissä olevat ilmiöt tulivat ymmärrettävämmiksi ja työttömyysilmiön tulkintaa saatettiin laajentaa alueille, joita ei yleensä heti yhdistetä lamaan ja työttömyyteen. Tällaisena ilmiönä voidaan pitää muun muassa laman aikaista perhesuunnittelua. Koska perhetarinat valaisivat kuitenkin vain osaa perheiden elämänsfääristä, yhdistettiin tulkintaan paikallisten makroaineistojen tarjoamaa tietoa laman kohdentumisesta kaupungissa asuvien yhteiskuntaluokkien arkeen. Kokonaiskuvan parantamiseksi ja suhteuttaakseni lamasta kärsineiden perheiden arjen yhteiskunnan yleiseen kehitykseen sekä kuvatakseni laman kokemisen luokkasidonnaisuutta rakensin lamasta kärsineille työläisperheille vertailuperheitä. Vertailuperheistä neljä oli sellaisia työläisperheitä, joiden elämään lama ei kovin suurta lovea tehnyt. Loput perheet edustivat ylempää luokkaa palvelevia yhteiskuntakerrostumia. Näillä valinnoilla halusin hahmottaa lukijalle toisaalta sekä laman että myös Tampereen kaksinaisuus.¹⁰⁵

Purin laman toimeentuloon liittyviä kysymyksiä seuraavassa järjestyksessä. Ensiksi palautin mikrotason palkka- ja tulokehityksen paikalliselle makrotasolle, jotta nähtäisiin, onko esimerkkiperheiden antama kuva oikeansuuntainen. Kun tulojen putoaminen kävi selväksi, pohdin erilaisten makroaineistojen avulla säästämistä ja kulutuksen alentamista, ja jatkuvan pihistämisen aiheuttamia mentaalisia seurauksia.

Seuraavaksi keskitytään työttömän vuodenaikojen: oikeiden töiden, varatöiden, köyhäinhoidon ja ”sopan syömisen” analysointiin. Tämä ketju päättyi työttömän näkökulmasta joko pitempään työsuhteeseen oikeissa töissä tai sairastumiseen ja joutumiseen työmarkkinoiden ulkopuolelle. Koska varatöillä ja köyhäinhoidosta saadulla avulla ei kuitenkaan tullut toimeen, tarkastelen lyhyesti myös muita toimeentulokeinoja.

Kun omaa taloutta ei saatu tasapainoon pelkästään säästämällä ja kulutusta pienentämällä, turvautuivat jotkut työn puutteesta kärsineet erilaisiin laittomuuksiin ja moraalisesti epäilyttäviin selviytymiskeinoihin, kuten varasteluun ja prostituutioon. 1930-luvun lamalla oli varsinkin silloisessa suomalaisessa yhteiskunnassa myös pidemmälle meneviä vaikutuksia perhe-elämään ja perhesuunnitteluun. Erityisesti perhesuunnittelulla on selkeä yhteys siihen, minkälaisena työläisperheissä nähtiin tulevaisuus. Yleisestikin ottaen demografisessa tutkimuksessa kannattaisi ehkä aikaisempaa enemmän miettiä taloudellisten suhdanteiden ja perhesuunnittelun välistä suhdetta.

Sitä miten tamperelaiset selviytyivät lamasta, on kuvattu tässä tutkimuksessa tamperelaisten perheiden elämänkaarilla. Perheiden elämä ei tietenkään alkanut vuonna 1928, vaan aiemmin ja ehkäpä hyvinkin paljon aiemmin.¹⁰⁶ Nyt rajauduttiin ”helposti ja vaivattomasti” löytyviin lähteisiin, minkä vuoksi tarinoiden alku ajoittui monissa tapauksissa 1900-luvun alun vuosiin. ”Täy-

dellistä elämäkertaa” ei kyettä luomaan, sillä monista viranomaisrekistereistä koottu tieto antaa lopultakin vain fragmentaarisen kuvan perheiden elämästä. Jälkiä rekistereihin jäi yleensä vain silloin, kun arki ei sujunut vaikeuksista.

Makrotasoisien toimialoitteisen työllisyyden kehityksen kuvaus yhdenkin kaupungin lamasta¹⁰⁷ kertoo yksinkertaisen ja paikoin jälkiviisaan tarinan. Se kertoo nimenomaan kaupungin teollisuuden, ei suoranaisesti esimerkiksi metallityöntekijöiden vaiheista. Laman kokeneet henkilöt eivät tieneet nousukautta eläessään, milloin lama tarkalleen ottaen heidät saavuttaisi, milloin lama kansantaloudellisessa mielessä saavuttaisi pohjan, ja milloin nousukausi lopulta alkaisi uudelleen. Oliko lama-ajan eläneille mitään takeita siitä, että kaikki olisi hyvin silloin, kun lama makrotarinan mukaan olisi hellittänyt otteensa. Rakenteellinen makrotarina ei tunne useiden yksittäisten ihmisten elämäntilannetta, jossa työ vaihtui työttömyydeksi, katketen lyhyeen työsuhteeseen, jonka loputtua jälleen mittailtiin katuja.¹⁰⁸ Ihmisten reagointi- ja toimintatavat perustuivat heidän arkiymmärrykseensä, eivät makrotalouden kehitykseen. Joissain vaiheissa ne kohtasivat, mutta kohtaamisen edellytyksenä oli, että arki kulki samaan suuntaan makrotalouden kanssa. Se, että tietty ihmiset eivät työllistyneetkään, vaikka makrotalouden tunnusluvut olisivat antaneet niin odottaa, kertoo, että yhteiskunnassa oli käynnissä muitakin työttömyyttä säädelletä prosesseja kuin vain talous.¹⁰⁹

Yksi Suomen kaupungeista, jonka arkkitehdit ja rakennusmestarit suunnittelivat, mutta rakennusmiehet rakensivat. Kuva on osasuurenno valokuvaajan ehkä itse tekemästä panoraamasta. Kuvat on otettu Pyynikin näkötorjista 1930-luvun alussa kaupungin suuntaan. Kuva: Tampere-Seura.

Tulkintaa vaikeutti se, että kun taloudellinen lama eteni, tihentyi taloudellisista vaikeuksista kärsineistä perheistä olemassa oleva rekisteritietokin. Taloudellisen tilanteen kohennuttua vähentyi informaatio uudelleen. Tässä suhteessa perheiden verotietojen käyttö avasi mahdollisuuden perheen vai-

heiden seuraamisen myös ”normaaliaikoina”. Tällöin selvisi myös se, johtuiko köyhäinhoitotietojen harventuminen taloudellisen tilanteen kohentumisesta vaiko perheen syrjäytymisestä.

Vaikka perhetarinat vaikuttavatkin yksittäisiltä, uniikeilta, saadaan niiden kautta kerättyä huomattava määrä informaatiota sekä työttömien itsensä tekemistä valinnoista, työmarkkinoiden/apujärjestelmän toimintaperiaatteista kuin myös viranomaisten suhtautumisesta eri tyyppisiin ihmisiin. Tarinoiden avulla kuva lamasta tarkentui, moniarvoistui ja tietenkin myös – tarkastelunäkökulmasta riippuen – jossain määrin pirstaloitui.¹¹⁰

Päähuomio tutkimuksessa on kiinnitetty laman kokeneisiin työläisperheisiin. Perhetarinoiden Matti Kivelä ja Kaarlo Meltolahti jättivät jälkensä köyhäinhoitovaltion kirjanpitoon. He putosivat työttömyyteen heti kun pakkasmittarin asteet laskivat ja maa jäättyi. He kärsivät jos jossain kaukana tehtiin taloudellinen virhearviointi, jonka seuraukset heijastuivat vähitellen Suomeenkin. Lama-aikanakin rakennetuista taloista mainitaan yleensä rakennusvuosi ja arkkitehti. Asemakaavan tiet ja puistot suunnitteli arkkitehti. Rakennusmestari tai arkkitehti suunnitteli talon. Rakentamisesta puhuttaessa mainitaan passivissa talon, tien tai puiston rakennetun. Kunniaa ja mainetta arkkitehdeiltä viemättä, on syytä muistaa, että Suomen kaupungit on rakennettu perhetarinoissa esiintyvien tavallisten Kaarlo Meltolahtien tai Matti Kivelöiden käsin. Kaarlo ja Matti kumppaneineen rakensivat kaupunkien maamerkit. Rakennusmiehille – eikä ainakaan työttömille varatyömiehille – ei pystytetä patsaita; vaikka he rakensivatkin kokonaisia rautateitä ja kaupunkeja.¹¹¹

II
TYÖVÄESTÖN
LAMA JA PULA

Tamperelaisen "köyhän perheen" pihamaa joulun aattopäivinä 1931. Valokuvaaja V. O. Kanninen. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

TYÖTTÖMYYTTÄ, TYÖAJAN LYHEN- NYKSIÄ JA PALKAN ALENNUKSIA

Tampereen ja koko maan työllisyys- ja työttömyyskehitykseen pureutunut tutkimus ja liitteen 1 perhetarinat vahvistivat aikaisemman tutkimuksen luomaa kuvaa laman kohdistumisesta erityisesti työväestöön.¹ Osa työläisperheistä eivät nousukauden huipullakaan päässeet irtaantumaan kovin kauas nälkärajalta. Työväestön toimeentulo kärsi muita yhteiskuntaluokkia enemmän suhdanteista, jonka vuoksi nousukauden aikana maksettiin edellisten huonojen aikojen velkoja, eikä säästöjä ehtinyt kertyä, ennen kuin talouskehitys kääntyi jälleen alaspäin ja työtilanne heikentyi. Erityisen hankala tilanne oli rakennus- ja sekatyöväen osalta, jonka elämää määritteli suhdannekehityksen lisäksi vuodenaikavaihtelu. Tiukat ajat koittivat myös sellaisille tehdastyöntekijöille, joilta lama vei työpaikan alta. Tiukoilla taisivat olla myös työpaikkansa pitää saaneet työntekijät, joiden työaikaan tehtailijat ensin lyhensivät, ja jonka palkkaa he sitten seuraavaksi alensivat. Tällaisessa toimeentulokulttuurissa täytyi osata reagoida huonoihin aikoihin supistamalla omaa kulutusta.

Palkkatyöläiset, jotka saivat pitää työpaikkansa, kuten Finlaysonin kutomossa työskennelleet Avarat, paperitehtaan laitosmiehen perhe tai työnjohtajan Multapellon perhe, selvisivät lamasta kohtuullisen hyvin. Ongelmitta laman yli harppasivat myös työväenluokkaan kuuluneen virkamiehen eli veturinkuljettajan perhe ja tavallisen poliisin perhe, jolle lama tarjosi mahdollisuuden jopa suhteelliseen rikastumiseen.²

Korkeampaa kuukausipalkkaa nauttineet valtion ja kuntien virkamiehet, kuten opettajat, lääkärit tai kaupungin insinöörit olivat turvassa lamalta. Sen sijaan tuotantolaitoksen insinööri joutui laman kanssa tekemisiin, vaikka palkkakehityksestä se ei näkynytäkään. Lama-ajan Suomessa oli mahdollisuus myös rikastua, kuten entisen punakaartilaisen, ”supliikkimies” Kalle Flinkin esimerkki osoittaa.³

Yleisempi tarina oli kuitenkin se, että joka toinen tilipussi jäi tulematta, ja kun joka toinen tilipussi oli ainakin kolmanneksen laihempi kuin nousukauden aikana, merkitsi lama monia vuosia kestänyttä pula-aikaa erityisesti työläisperheissä. Vuoden 1928 kulutustutkimuksen mukaan työläisperheet kuluttivat jo lähtökohtaisesti vähemmän kuin toimenhaltijaperheet. Vielä enemmän kuluttivat myös enemmän ansainneet virkamiesperheet. Tämä johtui siitä, että tuloerot ryhmien välillä olivat merkittäviä, kuten perhetarinoista huomattiin.⁴ Kun tuloja oli vähemmän, jäi kulutustasokin alemmaksi ja pienemmät tulot vaikuttivat myös kulutuksen rakenteeseen eri ryhmissä.⁵

Kun otetaan huomioon, että mitä suurempi perhe oli, niin sitä vähemmän rahaa kulutettavaksi perheellä oli sen jäsentä kohti. Kun vielä tiedetään, että työläisperheet olivat hieman suurempia kuin toimenhaltija- tai virkamiesperheet, työläisperheet olivat todellisuudessa vieläkin köyhempiä, kuin mitä absoluuttiset luvut kertoivat. Tämä tarkoitti käytännössä sitä, että työläisperheet

Kaipio Oy:n työntekijöitä 1930-luvun puolivälissä. Syvällä lamassa käyneen Grundströmin kassakaappitehtaan nimi muutettiin Kaipio Oy:ksi ja kassakaappien rinnalla ryhdyttiin valmistamaan autonkoreja. Miesten takana näkyy ”onnikan” korin kattoa. Valokuvaaja Mauno Mannelin. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

asuivat ahtaammin, käyttivät rahansa vain välttämättömimpään ja ruokapöydän antimetkin olivat askeettisemmat kuin muissa yhteiskuntaluokissa.

Vuonna 1928 työläis- ja toimenhaltijataustan omanneilla lapsettomilla perheillä oli tuloja käytettävissään enemmän kuin perheillä, joilla oli lapsia. Lapsettomat perheet kykenivät keskimäärin jopa säästämään. Perheissä, joissa oli pieniä lapsia, absoluuttiset tulot pienenevät lapsimäärän mukana, sillä mitä enemmän ja mitä nuorempia lapsia perheellä oli, sitä suurempi osuus perheen tuloista koostui perheenpään eli käytännössä miehen tuloista. Vaimojen osuudet perheen tuloista olivat suurimmillaan ennen perheen perustamista ja sitten lasten kasvettua. Sen sijaan perheissä, joissa vanhin lapsi oli jo työikäinen, tulot nousivat jälleen, sillä lasten iän kartuttua heidän kotitalouteen tuomiensa tulojen määrä ja osuus perheen käytettävissä olevista tuloista kasvoi. Jos perhe tarvitsi suuresta lapsikatraasta huolimatta myös äidin työpanosta, niin äiti hankki sitten töitä paikataksaan perheen budjetissa olevan aukon. Näin ”kodin ja lasten hoidon vaatimukset osittain täytyi syrjäyttää”, so. lasten hoito järjestettiin naapurien, isovanhempien, muiden sukulaisten tai lastentarhojen avulla.⁶

Perheiden käyttämä rahamäärä oli lähes joka perheessä suurempi kuin heidän ilmoittamansa tulonsa. Ainoastaan lapsettomilla perheillä olivat menot selvästi pienemmät kuin tulot. Säästöjä lapsiperheille ei näyttäisi kertyneen edes nousukauden huipulla. Vai olivatko 1920-luvun verraten ankeat vuodet padonneet perheiden kulustarpeita niin paljon, että vuonna 1928 elettiin osittain tästä syystä ”kulutusjuhliä”?⁷

Perheen koko ja lapsimäärä vaikuttivat sen sijaan selvästi menojen kohdentumiseen. Mitä suurempi perhe ja mitä vanhemmat lapset, sitä suurem-

pi osa käytettävissä olleista varoista kulutettiin välttämättömyystarvikkeisiin. Lapsettoman työläis- tai toimenhaltijapariskunnan menoista kului kolmannes ravintoon. Kulutushaitarin toisessa päässä vähintään nelilapsisilla perheillä – joissa vanhin lapsi oli yli 14-vuotias – kului ravintoon lähes kaksi kolmannesta menoista.⁸

Kun lasketaan yhteen välttämättömään eli ravintoon, asuntoon, lämpöön, valoon, vaatteisiin ja kenkiin käytettyjen varojen osuus kaikista menoista yhteen, saadaan vuoden 1928 menojen jakaumasta liitetaulukossa 4 näkyvä jakauma. Lähes välttämättömien menojen kategoriassa lapsettomien muita suurempi osuus johtui perheen perustamisesta, johon liittyi huonekalujen hankkimista suuremmassa määrin. Monilapsisissa perheissä ei sitten juuri-kaan matkusteltu tai ostettu omia kirjoja.⁹

Asumiskustannusten osuus ei välttämättä kohonnut perheen koon kasvassa ja lasten iän karttuessa. Tämä johtui siitä, että suurempi perhe ei välttämättä merkinnytkään suurempaa ja tilavampaa asuntoa. Sen sijaan asumistiheys kohosi tutkimuksen mukaan usein perheen kasvettua.¹⁰ Yhteenvetona voidaan sanoa, että köyhät isot perheet käyttivät suhteessa enemmän rahaa välttämättömiin, kuten ruokaan. Heidän ravinnostaan suurempi osa koostui hiilihydraattipitoisista peruselintarvikkeista. Hienouksia ja leikkeleitä heidän suhteellisesti muita huomattavasti ahtaamman asuntonsa ruokapöydässä oli harvemmin. Nousukauden huipulla eri kokoiset ja eri varallisuusluokkiin kuuluneet perheet asuivat ja söivät eri tavoin. Miten tilanne muuttui lamavuosina? Osuusliike Voiman johto pohti vähentyntä myyntiään seuraavasti:

Todellinen työttömyys oli tietenkin laajempaa kuin viralliset luvut osoittavat. Kun useat työpaikat ovat käynnissä vain vajaata viikkoja, palkat ovat yleensä alenneet, varatoissa maksettiin lisäksi vieläkin huonompia palkkoja ja lukuista joukko kuluttajia on aivan työttömänä, on luonnollista, että ostokyky on ollut heikko. Monet niistä, joilla on ollut rabasäästöjä, ovat olleet pakotetut ne kuluttamaan loppuun. Näin ollen käsittää hyvin, miksi osuuskauppojenkin liikevaihdot ovat laskeneet ja niiden säästökassat pienenneet.¹¹

Työajan epätasainen jakautuminen työssä käyneiden kesken ei myöskään näy kansantalouden tasolla liikuttaessa. Palkkaerot toimialojen, työpaikkojen ja ammattien sisällä olivat suuret. Urakkapalkkojenkin vertailu auttaa vain niiden kohdalla, jotka työskentelivät lama-aikana normaaleita 45–48-tuntisia työviikkoja. Ei pidä luulla, että kaikki työläiset olisivat tehneet lama-aikana vajaata työviikkoa. Päinvastoin, eräs yllättävä piirre laman aikaisessa palkka- ja henkilöstöpolitiikassa oli se, että kaikilla toimialoilla työskenteli ihmisiä, jotka tekivät laman aikanakin ylitöitä. Työvoimaa käytettiin juuri niin joustavasti kuin miten työnantaja tahtoi.¹²

Pitkään kestänyt huono-osaisuus eli työttömyys ja köyhäinhoitoon turvautuminen eivät pelkästään aiheuttaneet ns. pitkää varjoa. Työpaikkansa pitää saaneiden osalta se johtui suhteellisesti hitaammin kohonneista palkoista. Ilmiö näyttäisi olevan samankaltainen kuin 1990-luvun laman aikana Suomessa.¹³

Työtä vailla, varatoissa ja rakennustoissa

Paikallisella makrotasolla puhuttiin yksityisten työnantajien rakennustoista, kunnan töistä, jotka olivat kaupungin normaaleilla budjettivaroilla kulloinkin tehtäväksi suunniteltuja rakennustöitä. Samoin valtio teetti muun muassa erilaisia rautatielaitoksen ja armeijan tarpeisiin liittyviä rakennustöitä aina silloin tällöin normaalein budjettivaroin. Huonoina aikoina lehdissä ryhdyttiin spekuloidaan, avaako valtio varatyömaita, ja kuinka suurella panoksella kaupunki aikoo osallistua laman ja pulan poistamiseen. 1930-luvun Tampereella oli tarjolla työtä työttömille jatkuvasti vaihtuvin variaatioin (Taulukko 1).¹⁴

Laman alussa yksityiset rakennustyöt ja jossain määrin myös kaupungin budjettivaroin suorittamat rakennustyöt vähentyivät. Painetta vähensi osaltaan vieraspaikkakuntalaisten siirtyminen pois Tampereen työmarkkinoilta. (1929–1930) Ongelmat näkyivät välittömästi työn puutteena, kun varatyöjärjestelmä käynnistyi verraten hitaasti. Laman edetessä varatöitäkin oli enemmän tarjolla, mutta moni oli samanaikaisesti kokonaan ilman työtä, eikä kaikkia työnvälityksestä työtä hakeneita hyväksytty työttömyyskortistoon. Työttömyyskaudella 1930–1931 myös teollisuudessa työskennelleitä työntekijöitä alkoi ilmestyä selvästi enemmän työnvälitykseen (vrt. Mutkasten perhe ja Erik Andersson).¹⁵ Näin rakennustöihin pyrki myös muitakin kuin rakennusmiehiä, ja se näkyi avoimen työttömyyden kasvuna eli virallisesti työttömyyskortistoon hyväksytyinä, tai vain työnvälityksestä työtä hakeneina henkilöinä.

Pahimman laman aikana yksityisiä rakennustyömarkkinoita ei ollut kaupungissa juuri lainkaan. Samanaikaisesti sekä valtio että kaupunki lisäsivät työpaikkojaan paikkakunnalla, mutta tämä tapahtui muuttamalla budjetti-

Taulukko 1.

Työnsä menettäneiden mahdollisuudet Tampereella työttömyyskausittain 1926/27–1938/39, %

Työttömyyskausi	Yksityiset rakennustyöt	Julkisen sektorin budjetitöissä	Kaupungin ja valtion varatoissa	Virallisesti kokonaan ilman työtä	Työnhakijat, jotka eivät virallisesti työttömiä	Kaikki yhteensä	Rakennustoissa ja työtä vailla oleiden rekisteröity kokonaismäärä
1926-27	51	27	3	8	12	100	1547
1927-28	61	22	2	5	10	100	1800
1928-29	64	17	2	7	10	100	2196
1929-30	21	16	18	28	18	100	1774
1930-31	12	16	23	27	23	100	1903
1931-32	7	4	37	29	23	100	2764
1932-33	9	5	36	23	28	100	2750
1933-34	13	13	27	19	27	100	3056
1934-35	18	26	17	13	26	100	2802
1935-36	28	28	16	7	21	100	2596
1936-37	46	14	20	4	16	100	3458
1937-38	35	17	21	6	21	100	3567
1938-39	40	15	21	6	19	100	3864

Lähteet: Tampereen Sosiaalilautakunnan kertomukset 1926–1939; Tampereen Huoltolautakunnan kertomukset 1937–1938; Tampereen Työnvälitystoimiston kertomukset 1926–1939; Kahra 1938, s. 112–113

varoin aikaisemmin hoidetut työt huonommin palkatuiksi varatöiksi. Tällä tavoin kustannukset lamasta eivät juuri kasvaneet, mutta niukkuutta voitiin jakaa aikaisempaa useammalle. Varatöiden ja varatyöläisten määrä lisääntyi merkittävästi, ja viranomaiset saivat tyrehdyttyä avoimen työttömyyden kasvun.

Uuteen vaiheeseen laman hoitamisessa siirryttiin, kun taloudellisen laman katsottiin olevan ohi (1933–34) bruttokansantuotteen kertymisen käännyttyä nousuun. Kuten Tampereen esimerkistä nähdään, yksityinen rakennussektori reagoi talouden kasvuun hyvin hitaasti. Yksi työttömien asemaa kohentanut suunnan muutos kuitenkin tapahtui, kun julkisen sektorin kustantamien rakennustöiden volyyymi kasvoi, ja painopiste alkoi liukua varatöistä budjetitöihin. Tämä merkitsi työttömille enemmän hieman paremmin palkattuja töitä. Avoin työttömyys kääntyi hiljalleen laskuun ja työnvälitystoimistossakin pystyttiin jo 1930-luvun loppupuolella välittämään jälleen muitakin töitä kuin vain varatyökomenuksia, jotka siirrettiinkin hallinnollisesti huoltolautakunnalle. 1930-luvun lopulla rakennustöitä oli erittäin paljon tarjolla, mutta Pispalan liitos oli tuonut kaupunkiin kirjoille runsaasti uutta rakennus- ja sekatyöväkeä. Kun rakennustöihin tarjolla olevien henkilöiden volyyymi kasvoi ja tavallaan vaati myös varatöiden jatkumista suhteellisen laajoina myös vuosina 1937–1938.

Palkat rakennus- ja varatöissä

Työttömyyden lisäksi rakennus- ja sekatöiden palkat putosivat. Kun ammattitaitoinen rakennustyömies oli ympäri vuoden työllistetty ja saavutti urakkatöissä nousukauden loppupuolella 10–12 markan palkan helposti, muuttuivat nimellispalkat hitaasti aivan laman alkuvaiheissa, sillä rakennusalan työnantajat kokivat vielä 1929 työrauhan tärkeäksi. Ammattiyhdistysliikkeen hajotua ja laman syvennyttyä 1930 tilanne muuttui: palkkaehdot voitiin sanella ammattiosastoille, joiden oli pakko hyväksyä ilmoitetut minimipalkat, koska työvoiman tarjonta oli valtava vapaiden töiden kysyntään verrattuna.¹⁶

Kun työllisyys romahti, sai osa työttömistä vapaita töitä huonommin palkattuja varatöitä, jotka olivat osa sosiaaliturvaa. Koska laman tulevaa syvyyttä ei tiedetty, reagoi yhteiskunta hitaasti syntyneeseen työnpuutteeseen, eikä varatöitäkään ollut laman alkuvaiheissa juurikaan tarjolla. Silloin, kun varatöitä oli, niin komennukset olivat aluksi varsin lyhyitä. Valtion varatyöt näyttävät olleen kaupungin varatöitä pidempiaikaisia, joskin huonommin palkattuja.¹⁷ Miesten ja naisten palkkatasoissa oli kuitenkin niin suuri ero, että varatöissä ansaittiin – silloin kuin niitä oli – suurin piirtein yhtä paljon kuin mitä naiset saattoivat ansaita urakalla tehtaissa. Lama vähensi töitä ja urakoitakin tehtaissa.

Kuvio 3 kertoo karua kieltä palkkatasosta, kun tiedetään, että vain harvoilla oli mahdollisuus työskennellä lama-aikana jatkuvasti rakennusalan vapaissa töissä. Vuonna 1932 vain noin 10 % vuoden 1928 työvoimavirrasta työskenteli vapaissa töissä.¹⁸ Rakennusalan vuoden 1928 minimipalkat puolit-

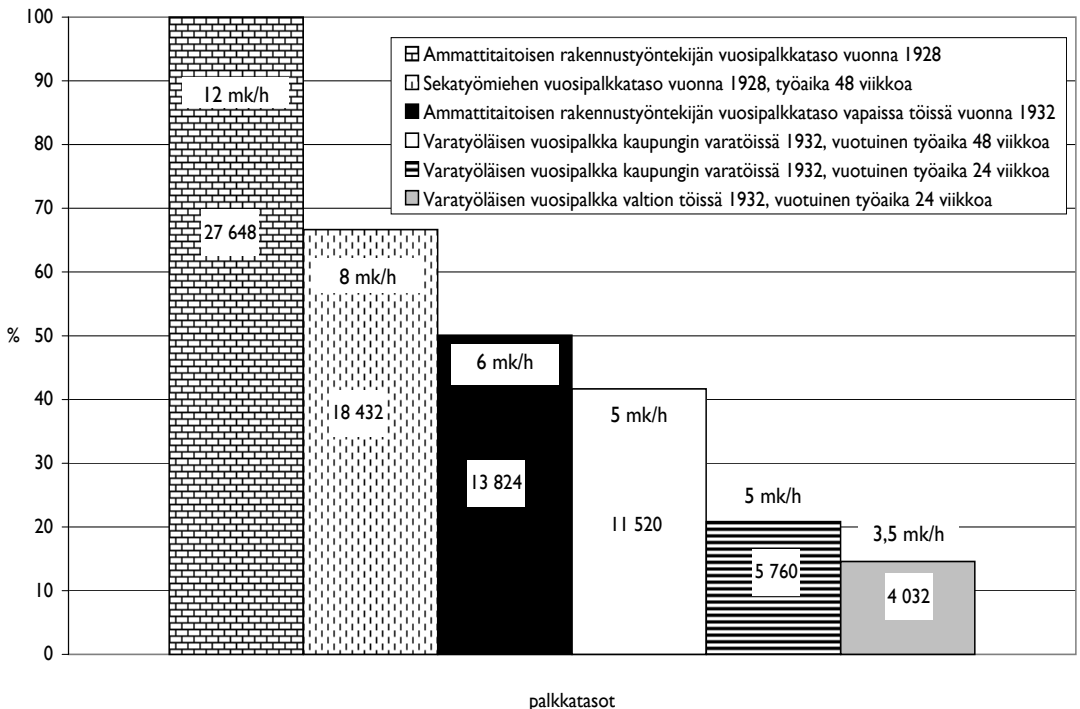
tuivat vuoteen 1932 mennessä. Kun vuonna 1928 koko vuoden rakennuksilla työskennellyt ammattimies päätyi vuonna 1932 24 viikon mittaiseen työsuh- teeseen valtion varatyömaille, saattoi hänen palkkansa olla alimmillaan vuosi- tasolla vain runsaat 4 000 markkaa eli vain 14 % vuoden 1928 palkkatasosta. Tämä kaikki edellyttäen tietenkin, että kyseinen komennus jäi vuoden aino- aksi työsuhteeksi. Tällaisia kohtaloitakin oli.

Teollisuuden palkat

Teollisuuden palveluksessa vuonna 1928 työskennelleet 169 700 työnteki- jää ansaitsivat 2 277 miljoonaa vuodessa, mikä merkitsi keskimäärin 13 417 markan vuosiansioita työntekijää kohden. Vuonna 1931 työskennelleet 129 600 henkilöä ansaitsivat 1 485 miljoonaa markkaa eli 11 458 markkaa vu- dessa keskimäärin. Vuonna 1938 214 400 henkilöä ansaitsi 2 986 miljoonaa, mikä teki 13 927 markkaa keskimäärin vuodessa (Tuntipalkkana vuositulo vastasi jotakuinkin kuutta markkaa tunnissa, vrt. kuvio 4). Työntekijöiden keskimääräiset vuosipalkat eivät tuntipalkkojen noususta huolimatta teolli- suudessakaan juuri nousseet, mutta kansantalouden tasolla kulutus varmasti kasvoi kun palkansaajien lukumäärä lisääntyi.¹⁹ On oikeastaan hämmentävää tajuta myös se, että vuonna 1938 teollisuuden palkkahaitari noudatti edelleen jotakuinkin kuviossa 3 esitettyä, sillä erolla, että vuonna 1938 teollisuuden

Kuvio 3.

Temaattinen kuva rakennus- ja sekatyöväen palkkatasosta 1928 ja 1932,

palveluksessa oli mahdollista työskennellä koko vuosi, yltämättä kuitenkaan 6 000 markkaa suurempiin vuosituloihin.

Joka tapauksessa edellä hahmottuivat hieman rakennus- ja sekatyömiesten ja tehtaista työttömiksi syrjäytyneiden seppien ja viilareiden palkkalähteet. Varatyösuhteet olivat lyhyitä, ja niidenkin väliin työttömyys työnsi viluista nilkkaansa. Työttömyyden kohdanneiden perheiden arjessa elanto haettiin työttömyystöistä, köyhäinhoidosta ja satunnaisista “vapaista töistä”. Koska työläisten omat järjestöt olivat laman aikana toimintakyvyttömiä, työnantajat pystyivät sanelemaan palkat täydellisesti. Työttömät olivat pakotettuja ottamaan mitä tahansa työtä ja suostumaan saneltuihin työehtoihin ja palkkoihin. Perhetarinoista voidaan nähdä, että kansantalouden makrotasolla tapahtunut positiivinen käänne vuonna 1933 ei heijastunut 40–60-vuotiaiden miesten arkeen, vaan perheiden arjessa lyhyiden työsuhteiden ja suhteellisen pitkien työttömyysjaksojen vuorottelu jatkui edelleen kansantalouden kannalta hyvinä vuosina 1936–1938. Sen sijaan monet nuoret miehet ja naiset saivat varsin vakituisia työpaikkoja jo vuosina 1933–1934.²⁰

Lama oli syvimmillään vuosina 1931–1934, jonka jälkeen perheiden käytettävissä olevien tulojen määrä alkoi nousta vähitellen. Rakennustyömiesten ja sekatyömiesten elättämien perheiden kohdella elpyminen oli hitainta. Ammattitaitoisten työntekijöiden ruokapöydässä hidaskävely näkyi ensimmäiseksi.²¹

Seuraavissa alaluvuissa kerrotaan miesten palkkakehityksestä metalliteollisuudessa ja naisten palkoista tekstiilitehtaissa. Kun kysymys on ihmisten toimeentulosta laman aikana, on syytä huomioida työntekijöiden työaseman ja palkkarakenteen hierarkkisuus. Osa reunatyövoimasta menetti laman aikana työpaikkansa, osa teki vajaan työviikkoa.²² Osa työntekijöistä teki laman aikana ylityötä. Lisäksi ammattitaidottomien metallityömiesten tai oppilaspalkalla tai minimipalkalla tekstiilitehtaissa työskentelevän naisen palkat olivat paljon heikommalla kuin alan keskimääräinen palkkakehitys. Palkat olivat niin huonoja alimmissa palkkaryhmissä, että toimeentulo-ongelmat työpaikkansa pitää saaneidenkin keskuudessa olivat taattuina.

Metallityöläisten palkat

Joka kolmas Tampereen metallityöläisistä menetti työpaikkansa vuoteen 1932 mennessä. Nämä miehet liittyivät sankoin joukoin työttömiksi työnhakijoiksi ja osa heistä pääsi työttömyystöihinkin. Metallityöntekijöiden ensimmäisen ryhmän muodostivat kokonaan työttömät työntekijät. Ryhmän kaksi muodostivat työntekijät, joiden työaika lyhennettiin laman aikana. Näin tapahtui kaikilla Tampereen suurilla metallitehtailla, mutta erityisesti Lokomolla.²³

Lyhennettyä työviikkoa tehneiden määrää Tampereella on vaikea arvioida. Sosiaalisen Aikakauskirjan sivuilla julkaistun teollisuustyöntekijöiden ajankäyttötutkimuksen²⁴ mukaan teollisuudessa tehtiin hyvin yleisesti lyhennettyä työviikkoa. Vuonna 1931, jolloin teollisuuden työaika työntekijää koh-

den oli lyhyimmillään, teki koko maan kaikista teollisuustyöntekijöistä 28,9 % lyhyempää kuin viisipäiväistä työviikkoa. Tampereen näkökulmasta on merkittävää, että kutomateollisuuden työntekijöistä 62 % teki vajaata työviikkoa (alle 40 viikkotuntia) vuonna 1931 ja metalliteollisuuden työntekijöistä 46,7 % teki korkeintaan viisipäiväistä työviikkoa. Jo pelkästään työajan lyhentymisen myötä lähes puolelta metallityöntekijöistä leikkautui ainakin kuuden työpäivän palkka pois, useilta useammankin päivän. Ottaen huomioon Tampereen teollisuuden rakenteen, täytyy sivulla 51 olevaa koko maan työajan kehitystä kuvaavaa diagrammia (Kuvio 4) tulkita työajan lyhentämistä erityisesti korostaen.

Eli kerrataan: kolmasosa metallityöntekijöistä oli pahimman laman aikana kokonaan työttöminä, lähes puolet jäljellejääneistä eli kolmannes alkuperäisestä metallityöntekijöiden joukosta teki vajaata työviikkoa ja jäljelle jäänyt kolmannes nautti niitä palkkoja, joita työnantaja kulloinkin määräsi. Kun yleensä on analysoitu palkkatason kehitystä, on tarkastelun alla esimerkiksi metalliteollisuudessa jäljelle jääneen kolmanneksen palkat.

Metalliteollisuudessa työpaikkansa pitää saaneiden ja työajan lyhentämiseltä säästyneiden ammattityöntekijöiden nimellistuntipalkat putosivat kahdeksan markan tienoilta seitsemään markkaan. Palkan lasku ei tunnu hurjalta. Urakkatyöt vähenivät kuitenkin siinä määrin, että keskituntiansio putosi vuoden 1929 lähes 12 markasta vuoden 1932 alkuun mennessä alle kahdeksaan markkaan, eli liki kolmanneksen. Kun myös hinnat laskivat, ei ostovoima pudonnut kuitenkaan aivan samassa suhteessa, mutta reaaliensiot laskivat

Kone ja Terä oli Tampereen kolmanneksi suurin konepaja. Tehdas joutui 1930-luvun alussa talousvaikeuksiin, mutta selviytyi aloittamalla polkupyörätuotannon ja vaihtoi myös nimensäkin tuolloin Kone ja Teräksi. 1930-luvun lopulla työläisiä kuvasi valokuvaaja Mauno Mannelin. Kuva: Tampere-Seura.

Kaipio Oy oli Tampereen pieniä metallitehtaita. Sen edeltäjä oli Grundströmin kassakaappitehdas, jonka Kaipio bankki omistukseensa. 1930-luvun toisella puoliskolla Kaipio Oy valmisti kassakaappien lisäksi autojen ja erityisesti linja-autojen koreja. Valokuva 1930-luvun puolivälistä. Valokuvaaja Mauno Mannelin. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

kuitenkin ammattityöntekijöillä jokaista työtuntia kohden noin 20 %. Kun ansiokehitys lasketaan viikkoansioina, putosivat palkat tietenkin lyhyempää työviikkoa tehneillä vieläkin enemmän. Työnantajat ottivat ammattitaidon huomioon palkkoja alentaessaan. Vaikka palkkojen lasku oli ammattitaidottomien keskuudessa määrällisesti pienempi, oli lasku siellä suhteellisesti vieläkin merkittävämpi (Ks. Kuvio 5).

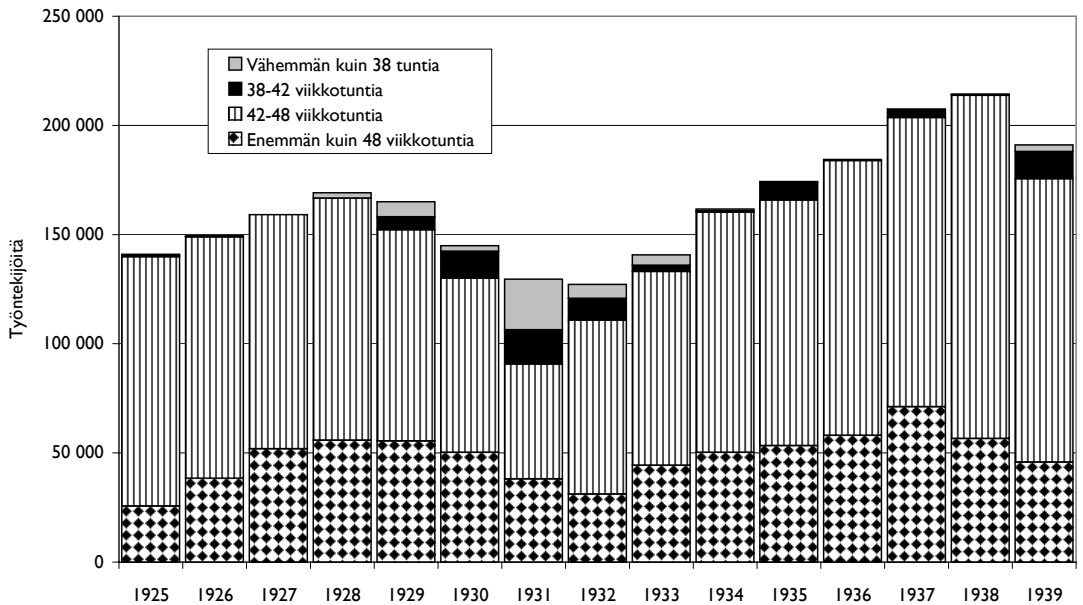
Naisvaltaisen tekstiilin palkat

Vuonna 1928 työllisyys oli hyvä ja kutomatehtaiden palkat olivat korkeimmillaan. Vuotta 1913 ja 1929 vertailtaessa, voitiin huomata, että vuoden 1929 palkkataso ei tekstiilitehtaissa ollut olennaisesti parempi. Tämäkin tukee osaltaan Klaus Wariksen ja Kirsti Vepsän laskelmia, joiden mukaan suomalainen ansiotaso vasta 1920-luvun nousukauden aikana saavutti I maailmansotaa edeltäneen tason.²⁵

Kutomateollisuuden työllisyystilanne säilyi suhteellisesti parempana kuin esimerkiksi metalliteollisuuden. Toimialan koosta johtuen työpaikkojen määrä vähentyi Tampereella kuitenkin enemmän. Kutomatehtailla miesten riski työpaikan menettämiseen oli naisia huomattavasti suurempi, mutta naisia oli määrällisesti niin paljon enemmän, että naistyövoimaa vähennettiin laman aikana kuitenkin miehiä enemmän.

Kuvio 4.

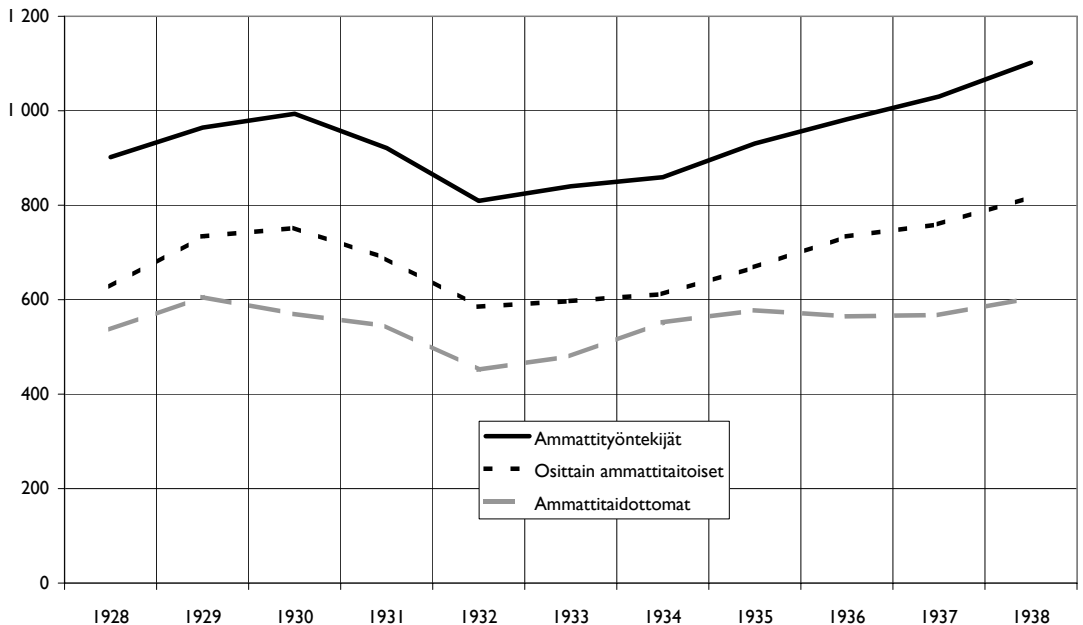
Teollisuuden työntekijät vuosina 1925–1939 viikoittaisen työajan mukaan koko maassa

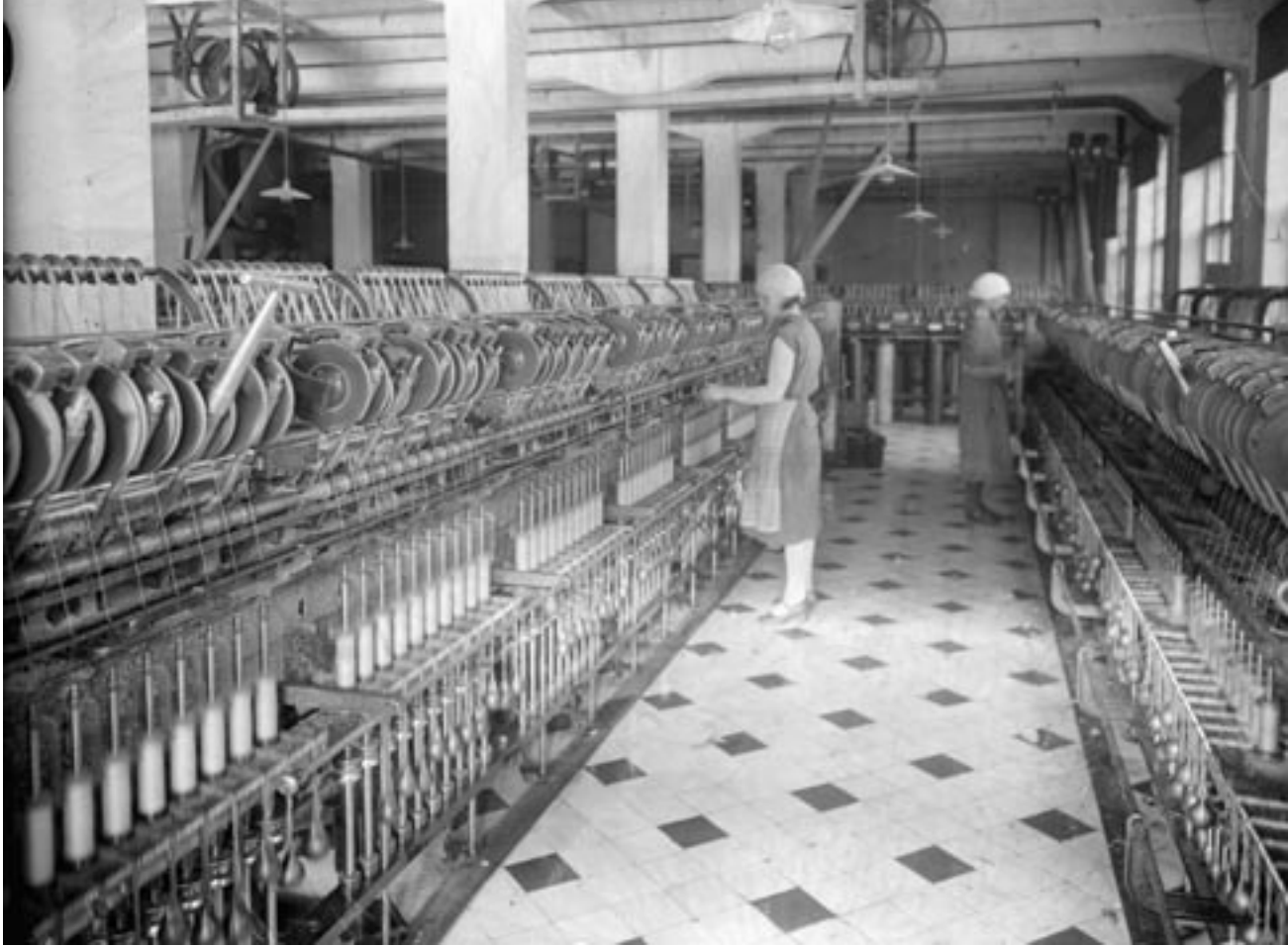
Sosiaalinen aikakauskirja 5/1935; 7/1940. Vuosittain 50–70 000 teollisuustyöntekijää koskeneen ajankäyttötutkimuksen suhteelliset tulokset on kuviossa muunnettu Teollisuustilaston koko maan työntekijälukujen avulla ”työntekijöiksi”.

Kuvio 5.

Työssä käyneiden tamperelaisten metallityömiesten keskituntiansioista laskettu reaaliensio 1928–1938

Suomen Metalliteollisuuden Työnantajaliitto, palkkatilastot 1928–1938, ELKA. Tiedot 1928–1935 Tampereelta, 1936–1938 Tampereelta, Turusta ja Kotkasta. Luvut on deflatoitu Tampereen elinkustannusindeksillä (ks. liitekuvio 1, s.294).

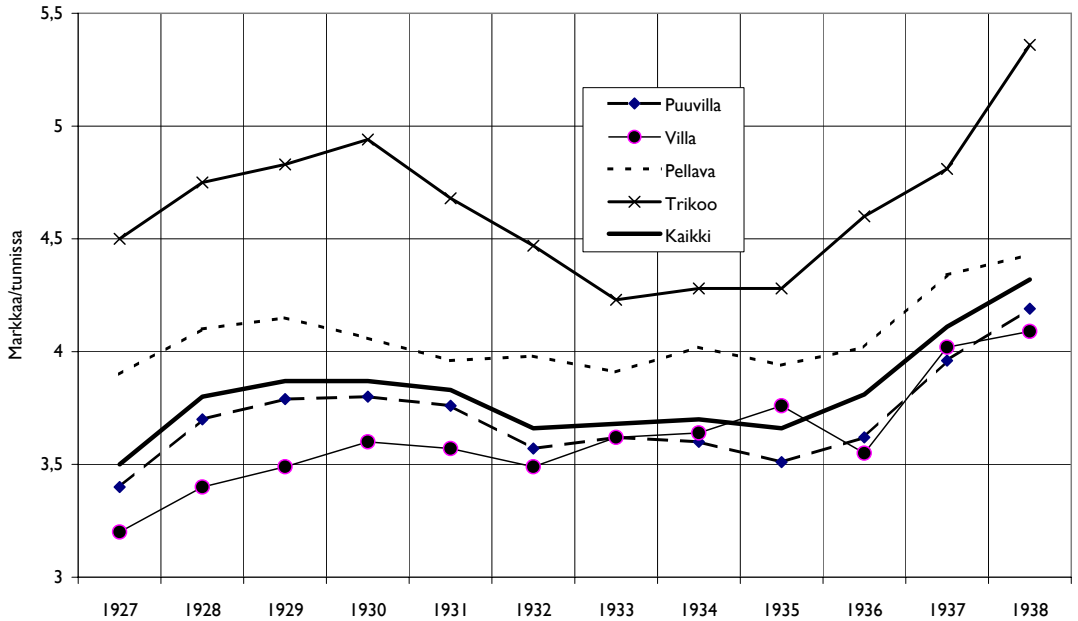
Tekstiilitehtaiden naisilla oli pienet palkat. Laman aikana palkkoja alennettiin. Sen lisäksi tehtäissa työskenneltiin vuosina 1929-1933 yleisesti vajaita viikkoja. Kuva on otettu 1930-luvun puolivälin tienoilla Tampellan Pellavatehtaan kehruusosastolta. Valokuvaaja Mauno Mannelin. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Naisten palkat olivat kutomoissa huonoja. Miehillä oli joillakin tehtailla keskimäärin lähes kaksinkertaiset palkat. Palkkahaitari eri tehtaiden kesken oli suuri. Kun viikkopalkat olivat alalla vuonna 1929 keskimäärin 162 markkaa, saivat Suomen Triכון sukatehtaan työntekijät 178 markkaa viikossa. Finlaysonilla maksettiin 157 markkaa, Pellavatehtaalla 149 markkaa, Lapinniemen puuvillatehtaassa 140 markkaa, Klingendahlilla 132 markkaa ja Tampereen verkatehtaassa 130 markkaa. Erot eri tehtaiden välillä olivat huomattavat, sillä vuonna 1929 Suomen Triכון sukatehtaalla ja Verkatehtaalla maksettujen viikkopalkkojen erotus oli 48 markkaa. Ero ei johtunut tehdyistä työtunneista, vaan maksetuista palkoista.²⁶

Kuvion 6 pohjalta voidaan yleisesti todeta, että koko laman ajan trikotehtaan naisilla oli tekstiiliteollisuuden parhaimmat palkat, sen jälkeen Pellavatehtaalla. Heikoimmat palkat olivat puuvillatehtaiden ja villateollisuuden naisilla. On kuitenkin huomattava, että Tampereella oli tekstiilialan parhaimmat palkat. Tampereen puuvillateollisuuden palkat olivat selvästi korkeammat kuin muissa maan puuvillatehtaissa. Näyttäisi siltä, että Finlaysonin ja Lapinniemen puuvillatehtaiden palkat sijoittuvat lähelle Pellavatehtaan palkkoja. Esimerkiksi Turun verkatehtaalla maksetut palkat olivat vielä paljon huonompia kuin Tampereen verkatehtaalla. Kuvion 6 palkoista on syytä muistaa se, että kyseessä olivat nimellispalkat, eli niissä ei ole otettu huomioon työajan lyhentämistä, mutta ei myöskään palkan ostovoiman lisääntymistä.

Kuvio 6.

Tekstiiliteollisuudessa työskennelleiden naisten keskimääräiset tuntipalkat toimialoittain Suomessa vuosina 1927–1938

Lähteet: Kutomateollisuustyönantajien liiton toimintakertomukset 1927–1938, Kutomateollisuustyönantajien arkisto, ELKA. Huomaa as-teikko. Toimialakohtaiset palkat vuosille 1927–1929 on arvioitu koko tekstiiliteollisuuden palkoista olevien tietojen perusteella.

Tekstiiliteollisuuden keskimääräiset tuntipalkat polkivat paikallaan myös siksi, että alalle tuli paljon uutta työvoimaa vuosina 1933–1936. Tuolloin alkoi Suomen Trikoon voimakas kasvu, ja villa- ja puuvillatehtaat seurasivat perässä. Suuri osa uudesta työvoimasta asettui luonnollisesti palkkahaitarin alaosalle, ja kokoneemman työvoiman vähitellen työnantajan harkinnan mukaisesti nostamat palkat hukkuivat työvoiman kasvun alle. Kun palkkatilastoja katsotaan eteenpäin, lienee kuitenkin ammattiyhdistystoiminnan voimistumisella ratkaiseva osa, kun palkat tamperelaisissa tekstiilitehtaissa lähtivät vihdoin nousuun.²⁷

Verrattaessa vuosien 1928 ja 1932 työntekijämääriä, havaitaan, että kutomateollisuudessa työttömäksi jäi ”vain” 20 %, mutta lyhennettyä työaikaa teki 62 % jäljelle jääneistä, joten työn puutteen aiheuttama palkkaleikkaus oli siellä suhteellisesti vähintään samansuuruinen kuin metalliteollisuudessa, jossa työviikko ei yleisesti ottaen lyhentynyt yhtä paljon.²⁸

62 prosenttia kutomatyöläisistä teki siis vajaata työviikkoa. Heidän joukossaankin tarpeellisuusaste työnantajan näkökulmasta vaihteli. Kuviossa 7 on laskettu kolme työuraa, jonka pohjalla on keskimääräinen ansio, mutta työaika vaihteli. Yksi työskenteli alan keskimääräistä tuntimäärää, yksi teki normaalia lyhennettyä työviikkoa, joka oli laman aikana lyhimmillään neljä päivää. Reunatyövoimaksi kutsutut työntekijät joustivat eniten työskentelemällä vain kolmipäiväistä työviikkoa pahimman laman aikana. Heikoin tilan-

ne oli sellaisella työvoimalla, joka oli palkkahaitarin alapäässä joko niin sanottu minimipalkalla tai oppilasajan palkalla. On syytä kuitenkin muistaa, ettei oppilasaika kestänyt yleensä puolta vuotta pitempään. Äärimmäisen harvoissa tapauksissa siirtyminen oppilasajan palkalta minimipalkalle venyi vuotta pidemmäksi. Kun perhetarinoiden nuorten viikkopalkat lama-aikana olivat 80–100 markkaa kuussa, päästiin sellaisiin palkkoihin 2,5 markan tuntipalkalla ja alalla toteutuneella keskimääräisellä työajan lyhentymisellä. Tehtaissa ollut ydintyövoima työskenteli jopa laman aikanakin ylittöissä, ja heillä oli pääsääntöisesti keskimääräistä korkeampi palkka.

Tuntipalkkojen laskemisen ja viikoittaisen työajan lyhentämisen ohella lamalla oli myös muita vaikutuksia. Samanaikaisesti urakkatyön teettäminen vähentyi, mutta se ei merkinnyt siirtymistä tuntityötahtiin. Vallitsevaksi asiantilaksi tuli, että työpaikkansa pitääkseen työntekijät tekivät työtä urakkatavalla, mutta saivat vain tuntikorvauksen. Pahimman laman aikana työnantajien kannalta parhaimmat työntekijät saivat satunnaisia palkankorotuksia, ja huonoin tai tottelemattomin aines joutui pois työstä. Nuorten tyttöjen osuus työvoimasta vähentyi, mutta aina jonkin verran tehtaat rekrytoivat uusiakin työntekijöitä.²⁹

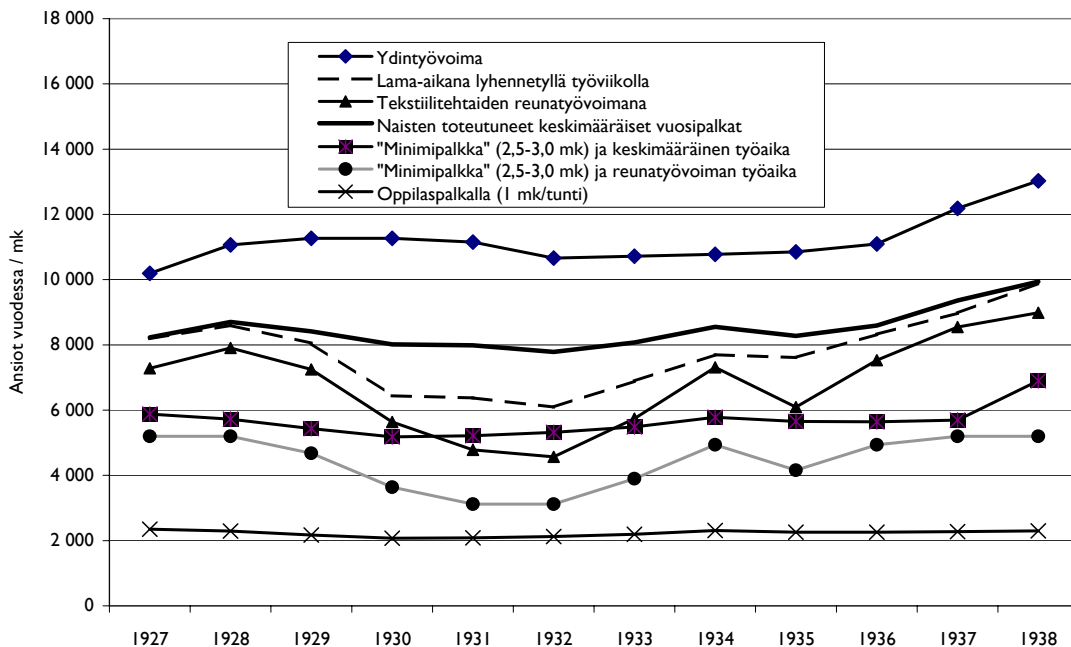
Klingendahlin kutomossa työskennelleen Usko Salmen mukaan heikoin tilanne oli koeajalla työskennelleillä nuorilla naisilla, joiden oppilasajan palkka oli Tampereen kutomateollisuudessa markka tunnilta, mitä lyhentynyt työaika vielä supisti. Oppilasaika kesti ainakin Klingendahlilla kunnes työnjohtaja ilmoitti sen päättyneeksi. Yleensä oppilasaika kesti joitakin viikkoja, joskus kuukauden, mutta oli myös tapauksia, jolloin oppilasaika venähti useiden kuukausien mittaiseksi. Tällaisissa tapauksissa oli yritettävä saada jostain lisätuloja, mikä oli tietenkin lama-aikana hankalaa. Oppilasajan jälkeen palkka nousi. Usko Salmi arvioi keskimääräisen nimellistuntipalkan olleen Klingendahlilla noin kolme markkaa tunnilta. Vuonna 1931 nelipäiväistä työviikkoa tehnyt oppilas ansaitsi 32 markkaa viikossa ja täysin oppinut kutoja 96 markkaa viikossa.³⁰ Vuosina 1932–1934 useissa lehtijutuissa mainittiin palkkojen olevan tamperelaisissa kutoma- ja jalkinealan tehtaissa 80–100 markkaa viikossa.³¹

Oppilasajan palkat olivat tosiaankin huonot. Lama-aikana tekstiilitehtaiden työntekijöiden palkat vaihtelivat köyhäinhoitoakteissa olleiden hajatiетоjen perusteella 80 markan ja 150 markan välillä viikossa.³² Tällöin 80 markkaa olisi ollut täydellä työajalla alle kaksi markkaa tunnilta. Tämä oli vähemmän kuin heikoimmilla varatyömailla, joskin näiden nuorten naisten työsuhte oli periaatteessa jatkuva. Vuonna 1936, jolloin urakkatöitäkin jo tehtiin, naisten keskituntiansio oli noussut jo 4,16 markkaan tunnilta eli noin 195 markkaa viikossa.³³ Salmen mukaan kyseiset palkat eivät tarjonneet kovinkaan hyviä elämisen ehtoja:

Nämä työpalkat eivät olleet edes sellaisia, että olisi voinut puhua nälkäräjällä olevista palkoista, sillä ne alittivat tämänkin rajan, joten niitä voitaisiin sanoa työpalkkoiksi, jotka olivat nälkäkuoleman rajoilla olevia työpalkkoja. Jos näillä palkoilla olisi yksinään pitänyt pitää yllä elämää, olisi se hyvinkin voinut ajanoloon päätyä työn-

Kuvio 7.

Tekstiilitehtaiden naisten tematisoidut "työurat" ja ansiot vuosina 1927–1938

Lähteet: Kutomateollisuus työnantajien liiton toimintakertomukset 1928–38, Kutomatyönantajien arkisto, ELKA.

tekijän nälkäkuolemaan. Ja välttyäkseen tämän kuoleman tapaamisesta hankkivat monet neitokset kukin parhaaksi katsomallaan tavalla itselleen lisäansioita.³⁴

Näin ollen nuoret kutomatehtaiden naiset asettuvat toimeentuloltaan samalle tai heikommalle tasolle kuin varatöiden varassa olleet miestyöntekijät. Naimattomilla tytöillä ei ollut muita elätettäviä kuin itsensä, ja usein vuokra-asunto jaettiin useampien muiden tyttöjen kanssa.³⁵ Tämänkaltaiset seikat tasoittivat jonkin verran muuten heikkoa taloudellista tilannetta.

Työläiskaupunginosien köyhyys

Eri yhteiskuntaluokkien palkkakehitystä on syytä katsoa myös kaupunkirakenteen kehitystä vasten. Kaupunki oli jakautunut kahtia reuna-alueisiin ja keskustaan. Työttömyys vaivasi etupäässä työläisten asuttamia esikaupunkeja ja laitakaupunginosia.³⁶ Työn puutteesta enimmin kärsineet rakennus- ja sekatyömiesten perheet asuivat esikaupunkialueilla, ammattitaitoisten työntekijöiden perheet keskustan ja tehtaiden välittömässä läheisyydessä laitakaupungilla. Kuvioissa 8 ja 9 vertaillaan tekstiilityöläisten Amuria, jalkinetyöläisten Tammela, ja tehdas-, rakennus- ja sekatyöläisten Viinikan ja vielä enemmän rakennus- ja sekatyöväestöön painottuvien Nekalan ja Härmälän kaupunginosien tulokehitystä asukasta kohden. Vertailuryhmänä työläisten taloudelle on Tampereen ydinkeskustassa sijainneen III kaupunginosan kehitys. Perhe-

Petsamon työläiskaupungin osan arkea pabimpänä lamavuotena 1932. Vasemmalla olevat herrat olivat todennäköisesti Bertel Strömerin kollegoita kaupungin yleisten töiden osastolta.

Paketti kainalossa kulkeva rouva lienee sen sijaan ehkä petsamolainen. Työttömyys oli työläiskaupunginosissa yleistä. Sen vuoksi tulot jäivät huomattavasti pienemmiksi kuin nousukauden aikana. Valokuvaaja Bertel Strömer.

Kuva: Tampere-Seura.

tarinoidenkin perusteella on arvattavissa, että alueilla, joilla työväestön osuus asukkaista oli suurin, jäivät tulotkin alemmiksi.

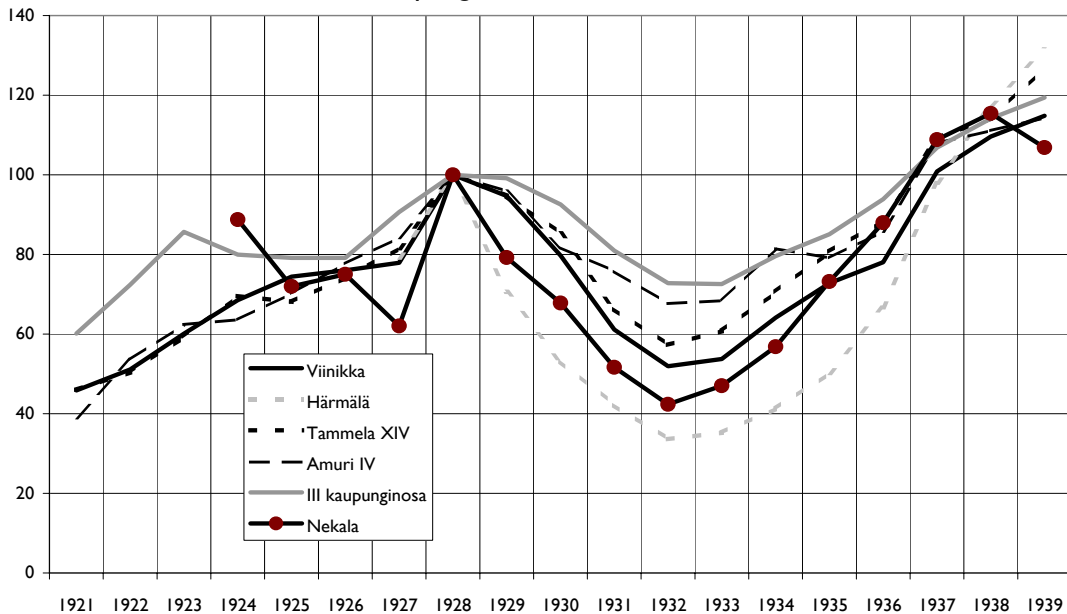
Kuvioita tulkittaessa täytyy muistaa, että 1920-luvun alussa Suomen talous oli vasta selvinnyt I maailmansodan ja kansalaissodan aiheuttamista kovista ajoista ja elintason putoamisesta. Vuoden 1913 elintaso saavutettiin vasta vuosina 1926–27. Kyseisiä vuosia voidaan pitää ”normaalina”, kun analysoidaan laman vaikutusta ja merkityksiä.

Vertailluista alueista lama oli syvin Härmälän, Nekalan ja Viinikan esikaupungeissa. Tehdastyöläisten asuttamissa kaupunginosissa huomattiin varmastikin taloudellisesti huonot vuodet, mutta esikaupunkialueilla ero nousukauden laajan rakennustoiminnan ja jatkuvan työllisyyden kauden ja laman pohjan välillä on paljon suurempi. Tämä johtui osaksi tehdastyöläisen ja rakennustyöläisen ammatteihin liittyvistä eroista. Rakennustyö oli tuolloin luonteeltaan erityisen kausiluontoista ja väli aikaista, kun taas menestyksellisesti toiminut tehdas pyrki jatkuvuuteen. Päämääränä oli tuottaa koneisiin uhratut pääomat mahdollisimman nopeasti takaisin.

Rakennus- ja sekatyöväestön sekä tehtaiden reunatyövoiman asuttamilla alueilla ansiotasoa näyttäisi keskimäärin pudonneen 40–50 prosenttiin vuoden 1928 tulotasosta, ja nämä tulokset tukevat hyvin muita palkkojen jakaantu-

Kuvio 8.

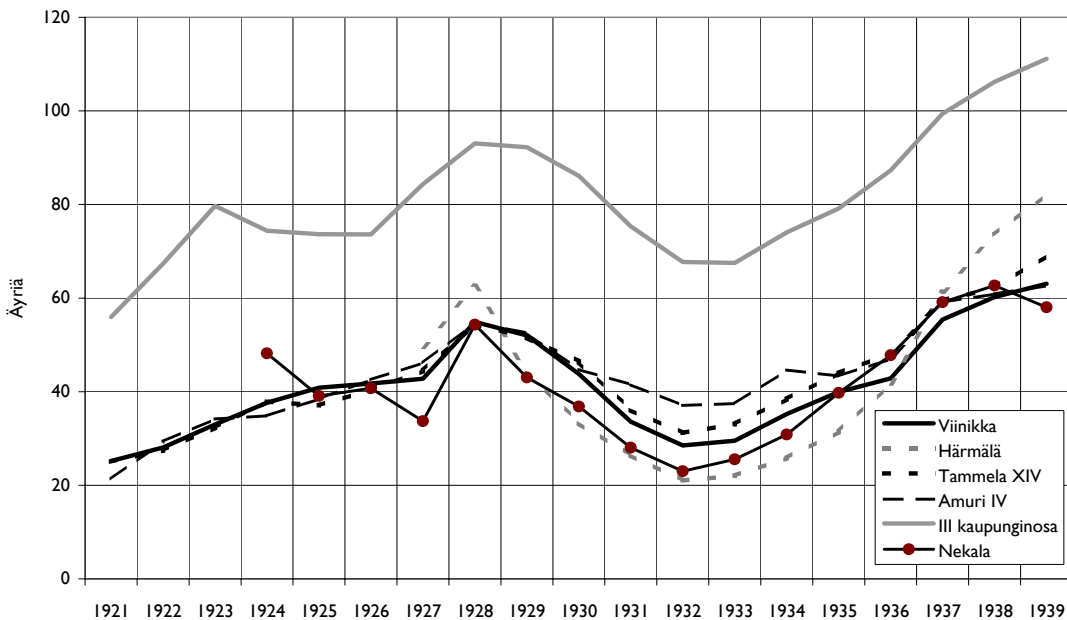
Väkilukuun suhteutetuista veroäyrestä lasketut indeksit Tampereen eräissä kaupunginosissa vuosina 1921–1939,

Lähteet: Kertomukset Tampereen kaupungin taksoituslautakunnan toiminnasta 1921–1939, Tampere; elinkustannusindeksi, Suomen Taloushistoria 3, Historiallinen tilasto, taulu 14.5.b, 1928=100.

Kuvio 9.

Veroäyrit henkeä kohti Tampereen eräissä kaupunginosissa vuosina 1921–1939

Lähteet: Kertomukset Tampereen kaupungin taksoituslautakunnan toiminnasta 1921–1939, Tampere; elinkustannusindeksi, Suomen Taloushistoria 3, Historiallinen tilasto, taulu 14.5.b.

misesta saatuja tietoja. Amurin ja Tammelan tehdastyöväestö pärjasi lama-aikana suhteellisesti paremmin kuin esikaupunkilaiset. Mitä tulee kolmanteen kaupunginosaan, oli pudotus tuloissa sielläkin roima, mutta tässä ”paremman väen” kaupunginosassa asui myös jonkin verran työväestöä, jonka tulot putosivat suhteellisesti enemmän kuin kaupunginosassa keskimäärin.³⁷ Perheterinoiden kautta hahmottuvat myös perheiden väliset tuloerot, jotka tukevat kuvioiden 8 ja 9 havaintoja.

Kuviota tarkasteltaessa täytyy ottaa huomioon verotukseen liittyvä lapsivähennys. Jokainen alaikäinen lapsi oikeutti 1000 markan vähennykseen bruttotuloista, jonka jälkeen jäljellejääneet tulot olivat veronalaisia. Tamperelaisissa perheissä oli keskimäärin 2,5 henkeä. Viinikassa perheiden keskimääräinen koko oli 3,1. Tämän vuoksi työläiskaupunkilaisten tulot eivät todellisuudessa olleet aivan näin paljon heikompia. Joka tapauksessa kuvio 9 osoittaa varsin selkeästi kaupungin eri alueilla vallinneet varallisuuserot.³⁸

Lama ja perheiden talous

Eri yhteiskuntaluokkien väliset mahdollisuudet selvitä lamasta olivat hyvin erilaiset. Työläisperheissä tulot riittivät välttämättömimpään, kun taas alempaan keskiluokkaa, kuten työnjohtajien ja poliisien tulot riittivät joko taloudellisen tilanteen pysymiseen ennallaan tai tilanteen kohentumiseen. On totta, että osa kauppiaista ja muista pienyrittäjistä teki kilpailun kiristytessä konkurssin, mutta Tampereen kokoisessa kaupungissa tällaiset kohtalot olivat marginaalisia. Sitä paitsi Kalle Flinkin tarina osoittaa, että yrittäjäksi heittäytyminen juuri lama-ajan kynnyksellä ja menestyminen lama-aikanakin oli toki mahdollista.

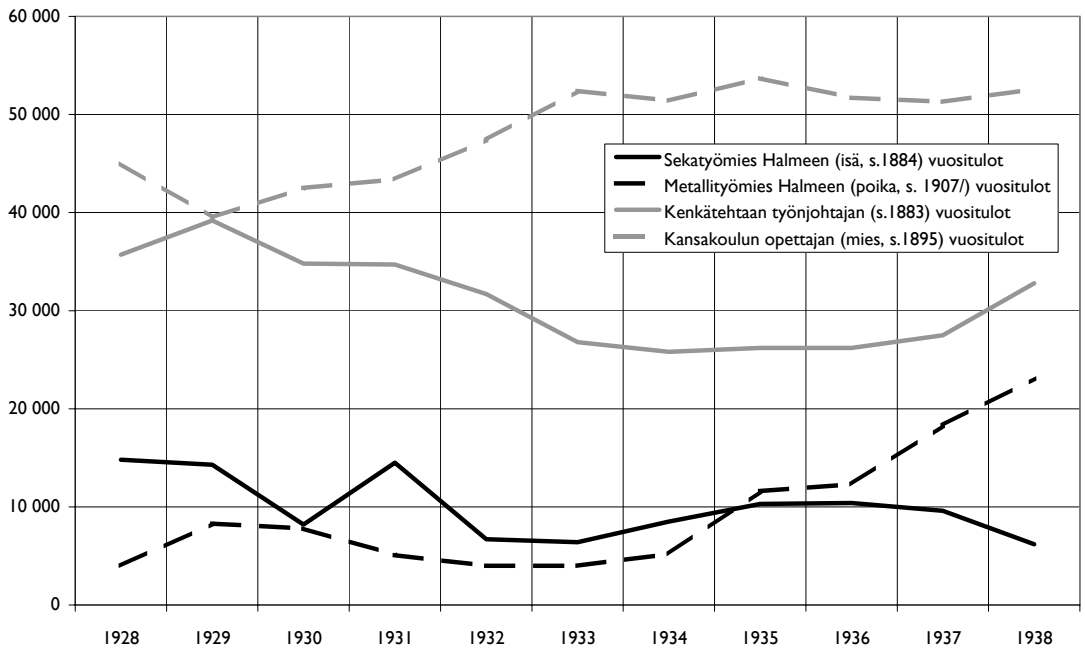
Kaupungin korkeiden virkamiesten, akateemisesti koulutettujen lääkärin ja opettajien sekä tehtaan johtajaksi edenneiden insinöörien elämää ei lama ainakaan näin taaksepäin katsottaessa näytä juuri koskettaneen. Samaan aikaan kun tulot joko hieman putosivat tai niiden kasvu pysähtyi, laskivat elinkustannukset niin paljon, että näiden perheiden käytössä olleet varat kasvoivat laman aikana.

Valitsin työttömyydestä kärsineiden perheiden esimerkkiperheeksi sekatyömies Halmeen perheen. Koko laman ajan sekatyömies Halmeen perheeseen kuului vielä kotona asuvia lapsia, joiden tulot paikkasivat isän laman ja työttömyyden seurauksena pudonneita ansioita. Vaikka perheen tulot olivat jo ennen lamaa melko pienet, henkeä kohti lasketut ansiot putosivat siitä huolimatta vielä kolmanneksella. Tulojen lasku oli suurempi kuin samanaikainen hintojen lasku. Ilman perheen lasten astumista työmarkkinoille tämä perhe ei olisi selviytynyt ”vauriotta” lamasta. Tärkeätä on huomata myös se, että ikääntyneen sekatyömiehen perheen tulot eivät kääntyneet nousuun laman hellitettyä.³⁹

Laman alussa vielä kotona sekatyömies Halmeen perheessä asunut metallityömies Halme perusti oman perheen laman aikana ja pääsi laman hellitettyä

Kuvio 10.

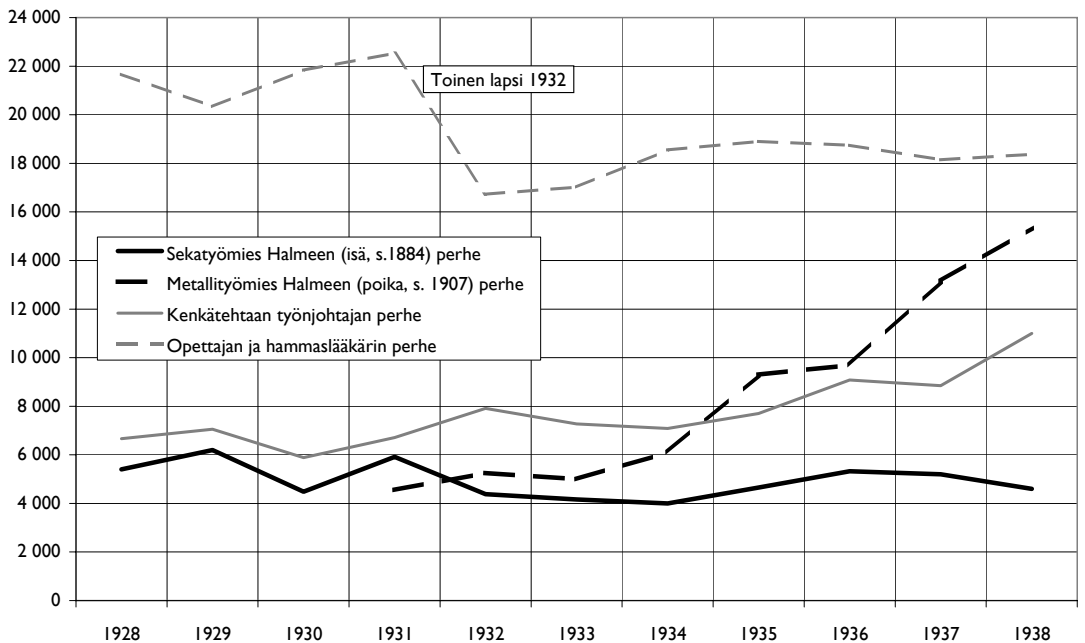
Neljän tamperelaisen perheen päämiesten tulokehitys vuosina 1928–1938, mk

Lähteet: Veroluettelot, TKA. Markat nimellismarkkoja.

Kuvio 11.

Neljän tamperelaisen perheen tulonkehitys perheenjäsentä kohden vuosina 1928–1938, mk

Lähteet: Veroluettelot, TKA. Markat nimellismarkkoja.

takaisin metallitöihin. Hänen vaimonsa kävi myös töissä ja kahden työläis-
kansaajan tulot nousivat koko 1930-luvun lopun ajan. Tarkasteluajankohdan
jälkeen, vuonna 1939, seitsemän vuotta yhdessä ollut nuoripari päätti hankkia
lapsen: heidän tulotonsa romahti 5 000 markkaan vuodessa. Tärkeää tässä
esimerkkiperheessä on toisaalta lasten hankkimisen siirtäminen laman aikana
ja toisaalta se, että nuorten tehdastyöläisten vuosipalkat nousivat 1930-lu-
vulla nopeammin, kuin tehdastöiden keskipalkat. Palkkojen nousu koostui
kolmesta tekijästä: laman helpotettua tehtaissa luovuttiin lyhennyksestä työ-
viikosta, laman päätyttyä tuntipalkat nousivat lamaa edeltäneelle taholle ja
nuorten asema työpaikalla nousi suhteellisesti nopeammin.⁴⁰

Alemman keskiluokan esimerkkiperheenä esitellään Attilan kenkätehtaas-
sa työskennelleen työnjohtaja Multapellon ”johtama” perhe. Tässä perheessä
isä kävi töissä, äidin hoitaessa kotia. Lapset kouluttautuivat keskikoulussa
ja hankkiutuivat hyvin varhaisessa vaiheessa ja pääsääntöisesti keskiluok-
kaisuun ammatteihin. Kenkätehtaiden lyhennetyt työviikot kirpaisivat myös
työnjohtajan perheen talouskukkaroa, mutta köyhyysrajalle ei Multapelloilla-
kaan jouduttu. Päinvastoin henkeä kohti lasketut tulot jopa nousivat laman
aikana.⁴¹

Neljäs perhe on akateemisen koulutuksen saanut kaupungin ylempään
luokkaan kuulunut opettajan ja hammaslääkärin perhe, jossa kumpainkin
kävi palkkatöissä. Perheen ensimmäinen lapsi syntyi laman kynnyksellä vuon-
na 1928. Toinen lapsi syntyi pahimpana lamavuotena 1932. Perheenjäsenä
kohti laskettu tulotaso laski reilusti lapsen hankinnan myötä. Perheen ko-
naistulot kasvoivat kuitenkin koko ajan tasaisesti, ja ottaen lisäksi huomioon
hintojen laskun, pärjäsi perhe varsin mukavasti. He olisivat henkilökohtaisen
pulan yllättäessä voineet irtisanoa perheen palvelusväkeä.⁴²

Tehtaan johtajilla tulot olivat tietenkin paljon muhkeammat. Esimerkiki-
si Tampellan toimitusjohtaja Solinin palkkiot eli tantiemit oli huonoimpina
lamavuosinakin yli 200 000 markkaa ja vuonna 1938 yli 500 000 markkaa.
Solin oli koko konsernin toimitusjohtajana tietenkin äärimmäinen esimerki,
mutta varatoimitusjohtaja Åke Kihlmanin ja Lapinniemen toimitusjohta-
ja Magnus Lavoniuksenkin tantiemi ylsi 1930-luvun puolivälissä vuosittain
200 000 markkaan.⁴³ Tämän yhtiön tuloksen perusteella maksetun palkkion
lisäksi tulivat varsinaiset palkkatulot ja palkkiot luottamustoimista, sekä mah-
dolliset osingot osakkeista.

Työn loputtua nostettiin säästöt

Säästämistä pidettiin hyveenä, jota ainakin köyhien olisi pitänyt harjoittaa:
laittaa rahaa pankkiin parempia vuosia varten. Vuoden 1928 kulutustutki-
muksen mukaan alimpiin tuloluokkiin sijoittuneilla perheillä ei jäänyt rahaa
juurikaan säästettäväksi. Perhetarinatkaan eivät tue laman murjomien perhei-
den osalta käsitystä säästämisestä, vaikka sitä yleisesti tuolloin arvostettiin.
Pankkien varallisuus karttui, kun ihmiset ainakin osaksi huimien talletuskor-
kojen innoittamana sijoittivat varojaan pankki- ja säästötileilleen.

Työttömyydestä kärsineet ja köyhäinhoitoon turvautumaan joutuneet perheet eivät kyenneet säästämään lama-aikana. Sama koski varmasti myös perheitä, joissa perheenpäät tekivät lyhennettyä työviikkoa huomattavasti alennetulla tuntipalkalla. Säästäminen oli sen sijaan mahdollista sellaisissa perheissä, joissa työssä käyneiden työaika ei lyhentynyt, vaikka nimellispalkat putosivatkin ja joissa saavutettiin hintatason putoamisen myötä jopa lamaa edeltänyttä aikaa parempi palkkataso.

Tamperelaiset säästivät rahaa monenlaisiin pankkeihin ja säästökassoihin. Suurten valtakunnallisten liikepankkien lisäksi tärkeimmät paikalliset pankit olivat Tampereen Osake Pankki, Tampereen Säästöpankki, Hämeen Työväen Säästöpankki, Osuusliike Voiman säästökassa ja Osuusliike Tuotannon säästökassa. Tässä työssä keskitytään säästöpankkien ja säästökassojen toimintaan, joita tuolla aikakaudella voidaan pitää varsinaisina suuren yleisön talletuspisteinä. Alueella toimineet pankit profiloituivat asiakaskuntansa osalta eri tavoin. Kun vertaillaan eri yhteiskuntaryhmien pankkeja toisiinsa, käy eri yhteiskuntaluokkien erilainen kyky talletuksiin lama-aikana hyvin selville.

Laman aiheuttamasta työnpuutteesta kärsineet kuluttajat alkoivat käyttää säästöjään toimeentuloon. Tärkeää on muistaa, että säästäminen oli laajentunut koko 1920-luvun, ja sitä oli tuettu korkeilla talletuskoroilla. Minkäläinen merkitys säästämällä oli tamperelaisille yleensä ja miten eri yhteiskuntaluokat ja -ryhmät olivat kyenneet tallettamaan palkoistaan pankkiin korkoa kas-

Näkymiä lamasta kärsineistä kaupungista. Taloudellinen toimeliaisuus lisääntyi nopeasti vuosina 1935–1937, mutta ne perheet, jotka jäivät negatiiviseen kierteseen, kärsivät vielä 1930-luvun loppupuolella lamasta.
Kuva: Tampere-Seura.

Tampereen keskustori vuonna 1935, jolloin ihmisten talletukset pankkeissa olivat jo lisääntymään päin. Autoistuminen kääntyi jälleen nousuun ja etualalla näkyvällä bensiinin jakelupisteellä riitti jälleen asiakkaita.

Kuva: Tampere-Seura.

vamaan? Kuka joutui kajoamaan säästöihinsä ja kuka lamasta ja talletuskoron laskusta huolimatta saattoi pitää edelleen rahansa pankissa?

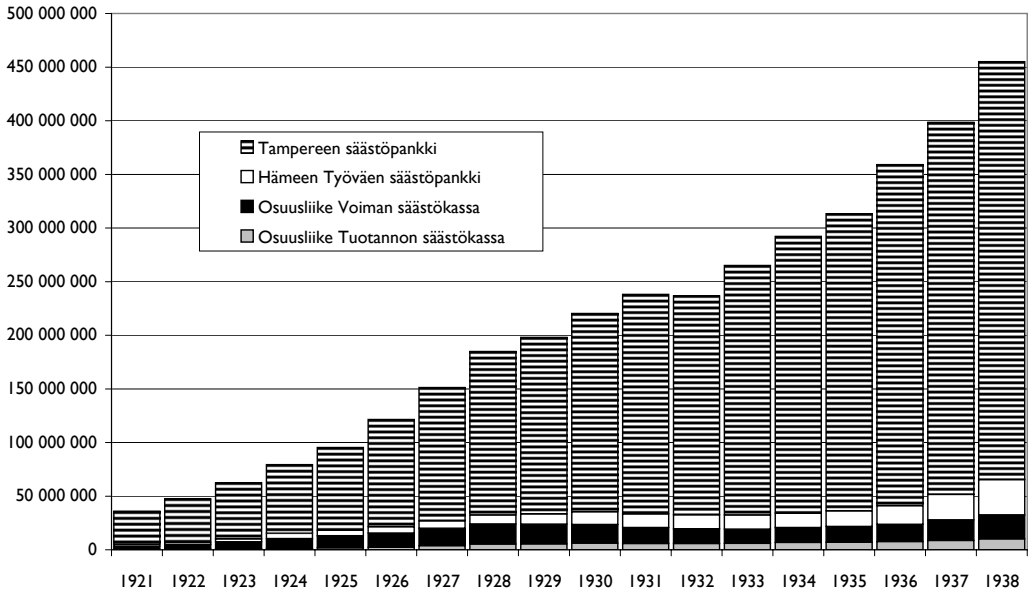
Kenelle jäi säästettävää

Siitä huolimatta, että säästöpankit oli aikoinaan perustettu nimenomaan kausi- ja suhdannevaihtelusta kärsineen työväestön turvaksi, oli Tampereen säästöpankista, yhdestä maamme ensimmäisistä säästöpankeista vähitellen muotoutunut eräänlainen yleispankki. Sen uusista säästäjistä – teollisuus- ja työläiskaupunki Tampereella – varsin monet kuuluivat muuhun kuin valta-
väestöön. Osittain profiloitumiseen vaikutti varmasti paikallinen kilpailija, vuonna 1914 perustettu Hämeen Työväen säästöpankki, joka kansalaissodan jälkeen ryhtyi voimakkaasti kilpailemaan työväestön talletusmarkoista kaupungissa. Talletuskannan kehitys (kuvio 12) kertoo kuitenkin Tampereen Säästöpankin mahtavuudesta paikallisiin kilpailijoihinsa verrattuna.⁴⁴

Vuonna 1927 Hämeen Työväen Säästöpankin uusista tallettajista 32 % edusti työväestöä.⁴⁵ Hämeen kaupungeissa toimineiden säästöpankkien uusista tallettajista 24 % kuului työväestöön. Koko maan säästöpankeissa vastaava luku oli 25 %. Säästämisinto ja mahdollisuudet työväestön keskuudessa kasvoivat nousukauden loppuvuosina niin Hämeen Työväen Säästöpankin piirissä kuin Hämeen kaupungeissa yleensäkin ja koko maassa. Työväestön osuus uusista säästäjistä oli vuonna 1929 HTSP:ssä peräti 56,8 % ja koko

Kuvio 12.

Neljässä tamperelaisessa rahalaitoksessa vuosina 1921–1938 olleet talletukset, nimellismarkkoja

Lähteet: Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1925–1938; Osuusliike Voiman toimintakertomukset 1925–1938; LYTYINEN, Eino, Työväen pankki, STS ja sen edeltäjät 1909–1984, Tammi 1983, s.450–451; SINISALO, Uuno, Tampereen säästöpankki 1857–1957, 100-vuotishistoria, Hämeen kirjapaino Oy, Tre 1957.

maan ja Hämeen kaupunkien säästöpankeissa noin 31 %.⁴⁶ Täytyy huomata kuitenkin, että työväestön huimasta osuudesta huolimatta, työväen säästöpankin nimellä kulkeneen pankin tallettajista lähes puolet edustivat muita ryhmiä kuin työväestöä. Edelleen, tilasto ei kerro eri yhteiskuntaryhmien säästösummia, mikä kertoisi eri yhteiskuntaluokkien säästövolyymin. Talletusvolyyminä mitattuna Hämeen Työväen säästöpankki oli ennen lamaa pienempi kuin Osuusliike Voiman säästökassa, mutta ohitti lamaa seuranneen nousukauden aikana Voiman säästökassan, jonka kehitys laman jälkeen hidastui merkittävästi.

Tuotannon säästökassan tallettajat edustivat todennäköisesti samoja väestöryhmiä kuin Tuotannon osuuskaupankin jäsenistö, johon työväestöä kuului vain 20 %. Kaikki osuuskauppaan sitoutuneet eivät suinkaan olleet tallettajia, vaan tallettajia oli vuonna 1936 vain 739. Osuusliike Tuotannon säästökassan talletukset karttuivat ennen lamaa nopeimmin, sillä ennen vuoden 1931 korkosäännöstelyä kassa maksoi korkeampia talletuskorkoja kuin kumpikaan tamperelaisista säästöpankeista tai Osuusliike Voiman säästökassa.⁴⁷

Kaikkein proletaarisin tallettajakunta oli osuusliike Voiman säästökassalla. Säästökassan yli 7000 tallettajasta (1930) 93 % kuului vuosina 1928–1931 työväestöön ja 7 % ”muihin”. Voiman säästökassan tallettajien lukumäärä vaihteli vuosina 1928–1931 6200 ja runsaan 7000 henkilön välillä. Jonkin ver-

Lammisten työläisperheellä oli varmasti tili osuusliike Voiman säästökassassa, sillä isä, metallityömies Arvo oli Voiman myymäläneuvoston puheenjohtajanaikin. Kielletyn SKP:n toimintaan osallisena hänet tuomittiin 1928 sen vuoden suuressa kommunistijutussa. Hän vapautui keskelle pahinta lamaa. Perheen äiti Helmi oli saanut pitää Suomen Trikoossa työpaikkansa miehen vankeuden ajan, mutta lopputili tuli heti miehen vapauduttua. Arvolla oli edessään useamman vuoden varatyömaakerne ennen metallitöihin pääsyä. Kuvassa Helmi, Eino, Liisa ja Arvo Lamminen 1920-luvun loppupuolella.
 Kuva: Kansan Arkisto.

ran kassaan tallettivat työväenjärjestöt. Osuusliike Tuotannon säästökassaan (739 tallettajaa vuonna 1936) verrattuna tallettajia oli noin kymmenkertaisesti. Talletusvolyymiltään Voiman kassa oli 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa vain runsaat kolme kertaa Tuotannon kassaa suurempi: Tuotannon kassan talletukset olivat tallettajaa kohti huomattavasti suuremmat kuin Voiman kassaan sijoitetut talletukset.⁴⁸

Kulutustutkimuksen 1928 mukaan työväestö kulutti lähes tulkoon kaikki tulonsa.⁴⁹ Nousukauden viimeisinä vuosina jotain kuitenkin kyettiin tallettamaan pahan päivän varalle, tai ainakin näin pyrittiin tekemään. Tallettajien määrä kasvoi koko laman ajan sekä Hämeen Työväen Säästöpankissa kuin Tampereen säästöpankissakin. Sen sijaan Osuusliike Voiman säästökassan säästäjien määrä kääntyi vuonna 1931 laskuun. Säästökirjoja kuoletettiin enemmän kuin uusia otettiin.

Työväentaustaisten laitosten erikoisuutena Tampereen säästöpankkiin verrattuna on se, että rahaliikenne oli erityisen vilkasta kun verrataan nostettuja summia talletusvarantoon. Rahaliikenne kiihtyi vuosina 1928–1932 hurjiin mittoihin. Vuosina 1928–1930 keskimäärin 60 % Hämeen Työväen Säästöpankin vuotuisesta talletusvarannosta nostettiin vuoden aikana tililtä. Kun talletuksia oli kuitenkin nostoja enemmän, kasvoi varanto. Varsinaisina lamavuosina 1931–1934 talletusten määrä laski nostojen määrää nopeammin, joten nostojen ja talletusten välinen erotus jäi miinusmerkkiseksi. Samalla

vuotuisten nostojen osuus kokonaistalletuksista laski ensin 53 prosenttiin (1931) ja sen jälkeen noin 40 prosenttiin.⁵⁰

Voiman säästökassaan säästetyistä markoista nostettiin vuosittain yli puolet vuosina 1928–1931. Vuonna 1932 osuus oli 41,6 %. Seuraavina vuosina osuus oli noin kolmannes. Nostojen määrä kasvoi laman aikana talletuksia suuremmaksi, mikä merkitsi Osuusliike Voiman talletusvarannon supistumista (Kuvio 13). Kun talletuksia nostettiin erityisen runsaasti laman alkuvaiheissa, kuvastaa se todennäköisesti erityisesti lamasta kärsineen väestönosan ahdinkoa. Tampereen säästöpankissa säästöt pysyivät paremmin, sillä kiivaimmillaan nostot olivat vuosina 1929 ja 1932, jolloin noin 33 % pankin talletusvarannosta nostettiin vuoden aikana. Muina vuosina prosenttiosuus jäi alle kolmenkymmenen. Tampereen säästöpankin asiakkaiden säästäminen vaihteli vuodenajoin ja laman alussa tämä vaihtelu korostui. Vuoden 1929 loppupuolella Tampereen säästöpankin tileiltä nostettiin jo enemmän varoja kuin niille talletettiin. Vuoden kokonaistulos jäi säästöpankissa kuitenkin positiiviseksi. Samalla tavoin säästöpankin asiakkaat käyttäytyivät seuraavanakin vuonna: alkuvuoden puolella säästöt karttuivat ja loppuvuodesta käytiin yhä useammin nostamassa rahaa.⁵¹ Työväestön säästäminen näyttää poikkeavan muiden väestönosien säästämisestä myös siten, että pankissa asioitiin varsin usein, ja huonoina vuosina erityisesti nostamassa rahaa. Tästä johtuen säästäminen oli tempoilevampaa, ja asiakkuuden säilyttäminen pankissa kysyi työväestöltä huomattavasti kärsivällisyyttä.

Miesten säästäminen näyttäisi vähentyneen nousukauden päätyttyä ja rakennussektorin lamaannuttua vuonna 1929 sekä metalliteollisuuden vaikeuksien alettua vuonna 1930. Sen sijaan naisten ja lasten osuus Voiman säästökassan säästäjistä kasvoi samanaikaisesti. Koska Voiman tilastossa on mukana koko tallettajakunta, muutokset eivät näy yhtä nopeasti kuin Hämeen Työväen Säästöpankissa, jossa erityisesti naissäästäjien osuus uusista tallettajista kasvoi nopeasti. Muutos oli samansuuntainen, vaikkei yhtä voimakas Hämeen kaupunkien ja koko maan säästöpankeissa yleensäkin.⁵² Naisten säästöryntäys johtui todennäköisesti siitä, että laman aikana naiset kuitenkin säilyttivät työpaikkansa miehiä paremmin, ja näin ollen ainakin osalle työpaikkansa pitää saaneille naisille jäi jotain säästöön pantavaa. Rahaa säästettiin myös siksi, että vuonna 1930 ymmärrettiin, ettei laman kestoa kyettykään ennustamaan. Tällöin työssä käyneet naiset todennäköisesti vähensivät varmuuden vuoksi kulutusta ja laittoivat säästyneet rahat pankkiin.

Talletusten määrän lasku oli voimakkainta säästökassoissa huolimatta niiden tarjoamista korkeammista talletuskoroista. Työläistaustaisen Osuusliike Voiman säästökassalla suunta oli selvempi kuin Tuotannolla. Kun talletusten korkotuotot lasketaan mukaan (kuvio 13), ei säästöpankkien talletusvolyyymi vähentynyt. Kun panoista on vähennetty otot, huomataan, että osuusliike Voiman (ja Tuotannon)⁵³ lisäksi Hämeen Työväen Säästöpankin pankkialisista nostettiin vuosina 1931–1934 enemmän varoja kuin siellä talletettiin. (Ku-

viot 13 ja 14). Pahimpana lamavuonna 1932 myös Tampereen säästöpankin asiakkaat nostivat enemmän varoja kuin tallettivat.

Hillitäkseen lamanaikaista talletuskilpailua, valtio (Suomen Pankki) ryhtyi säännöstelemään talletuskorkojen tasoa. Mitä isompi pankki, sitä pienempiä talletuskorkoja sen oli asiakkailleen lupa maksaa. Alimmat korot (aluksi 5,5 %) määrättiin liikepankeille, kiinteistöpankille, Säästöpankkien keskusosakepankille ja osuuskassojen keskuslainarahastolle. Postisäästöpankki liittyi oma-aloitteisesti tähän ryhmään mukaan. Neljännesprosentin verran suurempia talletuskorkoja oli lupa maksaa yli 30 miljoonan markan talletusvarannon asiakkailtaan keränneiden säästöpankkien, osuus- ja säästökassojen asiakkaiden säästöille. Korkeimpia korkoja sai maksaa 30 miljoonan rajan alle jääneiden pankkien kassoilta.⁵⁴

Tampereen säästöpankki oli Suomen toiseksi suurin säästöpankki ja vuoteen 1931 mennessä pankki oli kerännyt tallettajiltaan 199 miljoonaa markkaa. Kun Voiman ja Tuotannon säästökassat ja Työväen säästöpankki jäivät tuolloin selvästi alle 30 miljoonan rajan, saattoivat he korkosäännöstelyn aikana maksaa tallettajilleen 0,25 % korkeampaa korkoa kuin Tampereen säästöpankki. Erityisesti Tampereen säästöpankin piirissä näyttää hiertäneen Hämeen työväen säästöpankin näin saama pienoinen kilpailuetu. Eri asia on, saiko Hämeen työväen säästöpankki houkuteltua hieman korkeammilla talletuskoroillaan asiakkaita säästöpankilta. Jos näin tapahtui, pelasti korkosäännöstely Hämeen työväen säästöpankin suuremmilta tappioilta. Todennäköisesti korkosäännöstely ei vaikuttanut merkittävästi pankkien kehitykseen.

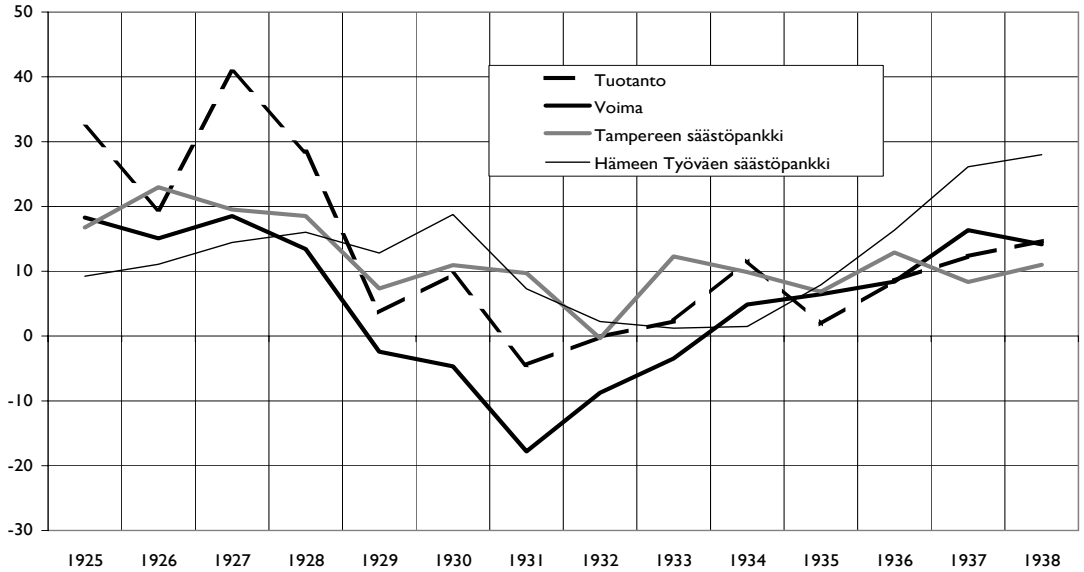
Valtavasta spekulatiosta tuskin oli kyse, sillä Voiman säästökassan kehityksessä näkyi vuotuinen arki, ja sen kuukausittainen vaihtelu heijasteli kulutuksen vuotuista rytmiä. Normaaleina vuosina säästöt karttuivat yleensä joka kuukausi, paitsi joulukuussa, jolloin hankittiin joululahjoja, ja jolloin myös osuusliike Voiman myynti oli selvästi edellisiä kuukausia korkeampi. Vuonna 1929 säästöt alkoivat huveta. Voiman säästökassan jäsenistö, mikä ei ollut sama kuin osuusliikkeen jäsenistö, näyttää olleen tiukimmilla vuonna 1931. Edelleen vuosina 1932 ja 1933 jäsenistö nosti enemmän talletuksia kuin laittoi säästöön. Osuusliikkeen puolella ei törsätty joulukuussakaan juuri muita kuukausia enemmän.⁵⁵ Säästökassan yhteenvedossa vuodelta 1933 todettiin:

Ankarana jatkuneen taloudellisen lamakauden vaikutukset näkyivät selvimmän säästökassan toiminnassa. Edistysmielisten osuuskauppojen yleensä vähävarainen jäsenjoukko joutui kaikkein ensimmäisenä turvautumaan entisiin säästöihinsä, ja milloin olosuhteissa tapahtui hiljaista nousuakin, pääsi tämä kansanosaa kaikkein viimeisenä siitä osalliseksi. Samaan aikaan kun maahan virtasi runsaasti ulkomaista valuuttaa ja liikepankkienkin talletukset alkoivat jo kasvaa, laskivat Voiman säästökassan talletukset edelleenkin jonkin verran. Tämä oli seurausta siitä, että työpalkat eivät jonkin verran lisääntyneistä työtulaisuuksista huolimatta nousseet. Työväestöön kuuluneille kuluttajille ei edelleenkaan jäänyt kovinkaan paljon säästettävää.⁵⁶

Kuten kuviosta 14 on nähtävissä Voiman säästökassassa panot ohittivat otot vuonna 1934 ja Hämeen Työväen säästöpankissa vuotta myöhemmin.

Kuvio 13.

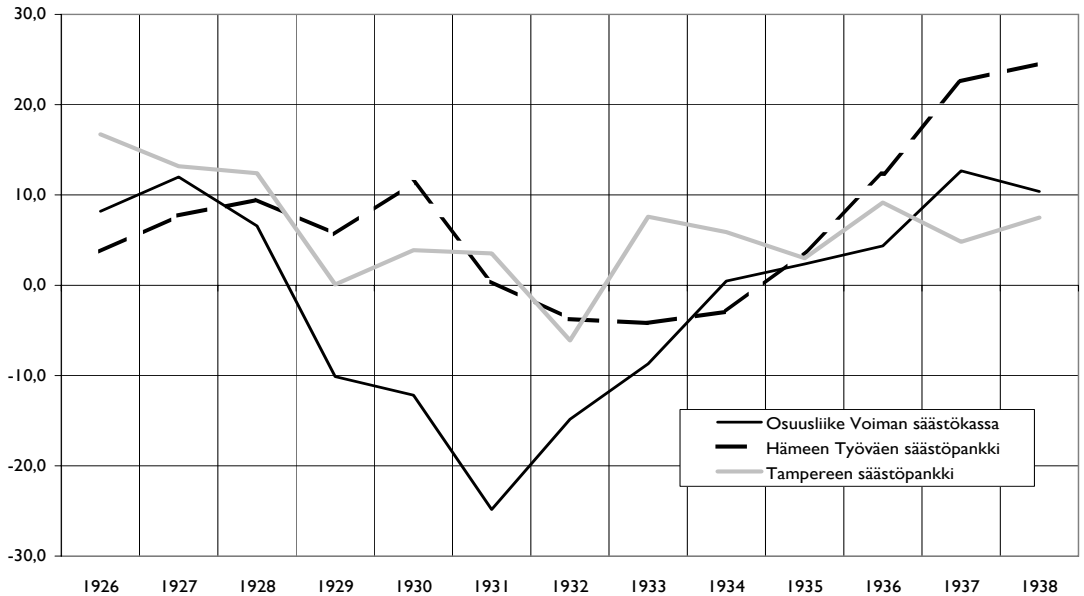
Tamperelaisiin rahalaitoksiin talletettujen säästöjen nimellisarvossa tapahtunut vuotuinen muutos 1925–1938, %

Lähteet: Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1925–1938; Osuusliike Voiman toimintakertomukset 1925–1938; LYTTINEN, Eino, Työväen pankki, STS ja sen edeltäjät 1909–1984, Tammi 1983, s.450–451; SINISALO, Uuno, Tampereen säästöpankki 1857–1957, 100-vuotishistoria, Hämeen kirjapaino Oy, Tre 1957.

Kuvio 14.

Säästötilien karttuminen vuosittain (ilman korkoja) suhteessa pankkien kokonaistalletusten määrään vuosina 1926–1938, %

Lähteet: SVT VII, A, Säästöpankkitalasto 1926–1938 (37–49), taulu 1; Hämeen Työväen Säästöpankin toimintakertomukset vuosilta 1927–1931, 1937–1938 (Tampereen kaupunginkirjaston Pirkanmaa-kokoelma); Osuusliike Voiman toimintakertomukset 1925–1938, (Tampereen kaupunginkirjaston Pirkanmaa-kokoelma).

Markkinat Tampereen kauppatorilla 1930-luvulla. Ihmiset miettivät lama-aikana tarkoin, mihin rahansa kuluttavat. Valokuvaaja Bertel Strömmer, Kuva: Tampere-Seura.

Työväen rahalaitostenkin toiminnassa näkyi paikallisiin kilpailijoihin nähden laman pitkä varjo. Tampereen säästöpankin talletukset kasvoivat miinusvuoden 1932 jälkeen nopeasti. Tuotannon säästökassan heikoin vuosi oli Voiman tapaan vuosi 1931, jolloin se korkosopimuksen myötä sai luvan korkeampiin talletuskorkoihin. Todellisuudessa erityisesti Tuotannon säästökassa oli maksanut erityisen hyviä korkoja ennen säännöstelyä, jonka yhteydessä Tampereen säästöpankin marginaali molempiin säästökassoihin nähden supistui merkittävästi. Saattaa olla itseasiassa niin, että säästökassat kärsivät korkosäännöstelystä.

Vuonna 1935 Voiman säästökassan sekä molempien säästöpankkien talletusten suhteellinen kasvu oli suurin piirtein saman suuruinen. Sen sijaan 1930-luvun lopulla Hämeen Työväen säästöpankki kasvoi suhteellisesti nopeammin kuin Voiman kassa tai Tampereen säästöpankki. Vaikka säästöjä alkoi Voiman kassaan vuosittain kertyä vuodesta 1934 lähtien enemmän kuin nostoja, ylitettiin vuoden 1928 taso säästökassan kokonaistalletuksissa vasta vuonna 1937. Tuo vuosi oli Voiman kassalle erityisen hyvä, mutta silloinkin Voiman suhteellinen kasvu jäi merkittävästi Hämeen Työväen säästöpankin varjoon. Rahaa pankeissa oli 1930-luvun lopulla kuitenkin enemmän kuin varteenotettavia lainaajia. Viimeisinä vuosina puhuttiin ”rahan runsaudesta” Oliko sekin jäännös lamasta: haluttiin edelleen varautua pahimpaan?

On todennäköistä, että säästökirjojen ottaminen oli yleisempää tehdastyöväestön piirissä. Rakennus- ja sekatyöväestön tulokehityksen perusteella päätellisin, että säästökirjan omanneet kirvesmiehet ja sekatyömiehet olivat ammattikuntansa keskuudessa vähemmistönä. Poikkeuksen muodostivat Meltolahden kaltaiset kirvesmiehet⁵⁷, jotka pyrkivät rakentamaan omaa taloa, ottivat lainaa ja asioivat pankin kanssa muutenkin. Joka tapauksessa, kuten

perhetarinat osoittavat (liite 1), lamasta kärsineet perheet joutuivat nostamaan säästönsä varmasti hyvinkin nopeasti, jos säästöjä ylipäätään oli – sitä köyhäinhuoltoviranomaiset pitivät huolen. Kun säästöihin ei viranomaisten taholta ole puututtu, on todennäköistä, ettei perhetarinoidemme perheillä juurikaan pankkitalletuksia ollut. Tämän vuoksi on todennäköistä, että työväestön pankkien ja kassojen talletuskehitys heijasti ennen kaikkea työpaikkansa pitää saaneen teollisuustyöväestön säästämismahdollisuuksia.

NÄLKÄVYÖTÄ KIRISTETTIIN JA MENOJA LEIKATTIIN

Vapaiden työmarkkinoiden rakennus- ja sekatyöt loppuivat vuoden 1929 aikana lähes tyystin ja varatöiden käynnistäminen sujui hitaasti. Samanaikaisesti tehtaistakin ryhdyttiin irtisanomaan työväkeä ja lyhentämään jäljelle jääneiden työpäivää. Työpaikkansa pitää saaneiden reaali-palkat laskivat voimakkaasti, vaikka nimellisiin tuntipalkkoihin ei ensi alkuun puututtukaan. Säästämään 1920-luvulla kyennyt työväestö joutui nopeasti nostamaan laman tultua säästömarkkojakin pankkitileiltään. Rahaa elintarvikkeiden ostamiseen haettiin sekä henki- että palovakuutusten irtisanomisesta. Heti laman alkuvaiheissa myytiin omaisuutta, kuten Meltolahtien perhe, joka luopui rakentamastaan omakotitalosta. Jotkut, kuten Halmeet joutuivat luopumaan haaveistaan ja sanoutumaan irti talonrakennussuunnitelmistaan tontistaan ja jo myönnytyistä mutta onneksi nostamatta jääneistä lainoista.⁵⁸ Lopulta vuonna 1933 työtön saattoi olla U. H. Jokiniemen novellissaan kuvaaman varatyömiehen tavoin iloinen pelkästään siitä, että hän kykeni ruokkimaan juuri ja juuri perheensä omin käsin varatyömaalta ansaituilla tuloilla:

Pitkän odotuksen jälkeen hän tänään oli päässyt suorittamaan yhteiskunnallista velvollisuutta varatoissa, purkamaan varastoitunutta lihasvoimaansa viemäriojan pohjalla. Jäänyt pintakerros oli vastarintaa tehden kirskunut kiilan ja kangen alla. Mutta miehen hönnit olivat kerta kerralta murentaneet maata. Jokainen isku oli ollut kuin kymmenkertainen korvaus jokaisesta pitkästä talven aikana nauttimastaan armopalasta. Ne olivat olleet viban väkevöittämän käsivarren iskuja itse kohtaloo vastaan.

Ja nyt oli edessä omaa ruokaa, josta ei tarttunut kurkkuun katkeruuden okaita. Oli höyryäviä perunoita, oli sinertävänharmaata silakkaa, leipää ja voita. Jossakin uunin lähetyvillä odotti vielä puurovatikin maitoineen onnellisen perhekunnan huomiota. Oli kuin juhlapäivä.⁵⁹

Varatyömies oli saanut ensimmäisenä työpäivänään mestarilta ennakkoa, jolla hän oli hankkinut kuvatunlaisen juhla-aterian perheelleen. Novellin kirjoittaja kuvasi työläisten elämäntilannetta, ja sitä, että selviytyäkseen täytyi olla vähään tyytyväinen, muuten henkinen paine saattoi käydä sietämättömäksi. Syvimmän laman aikana ihmisten arkea helpotti hiukan se, että elinkustannukset halpenivat, eli markalla sai lama-aikana enemmän kuin nousukauden viimeisinä vuosina. Paradoksaalista oli se, että työväestö kajosi säästöihinsä suuressa määrin jo vuonna 1929 (Osuusliike Voima), eli aikana jolloin elinkustannukset olivat työväestön työtilanteeseen suhteutettuna korkeimmillaan.⁶⁰

Työläismiehiä tauolla ja eväitä syömässä. Kuva työdennäköisestä 1920-luvun nousukauden ajoilta. Näistäkin kapeista kasvoista osa kaventui vielä lisää laman aikana, sillä rahat eivät rittäneet samankaltaiseen kulutukseen kuin vuonna 1928, jolloin työväestön elintaso oli jälleen väiroin saavuttanut vuoden 1913 tason. Kuva: Kansan Arkisto.

Kun puhutaan keskimääräisistä palkoista, säästöistä ja asuntojen hinnoista, täytyy muistaa, että lamasta todella kärsineillä perheillä ei ollut keskimääräistä kuukausipalkkaa, vaan, kuten nähtiin, vuotuiset ansiot koostuivat joko lyhyiden työsuhteiden tuottamista tuloista tai sitten huomattavan heikosta palkasta teollisuuden palveluksessa. Köyhäinhoidon ovea kolkutellessaan heillä oli monesti useamman kuukauden vuokrat maksamatta, reikäiset saappaat ja puutteellinen parsittu asustus.⁶¹ Aika monissa aikalaisarvioissa epäiltiin köyhimpien kansanosien joutuneen kärsimään aliravitsemuksesta eli ”näkemään nälkää”.

Yleisiä keskimääriä vertaillen näyttää, ettei meillä pulavuosina ole ollut suurtakaan leivänpuutetta ja että monenlaista särvintäkin on ollut käytettävissä, vaikkakin vähentynein määrin. Mutta y l e i s e n (Korostus Harmajan) ei saada selvää siitä, missä määrin joissakin piireissä ehkä on jouduttu suorastaan nälkääkin näkemään.⁶²

Elettiin siis pulavuosia. Toisin kuin ensimmäisen maailmansodan ja toisen maailmansodan vuosina, nyt ei elintarvikkeita säännöstelty, vaan elintarvikkeita oli kauppoissa runsaasti. Kaikilla ei vain ollut varaa elintarvikkeiden hankkimiseen. Tarjontaa siis oli, kysyntä sen sijaan heikkeni, kun taas sota-aikojen säännöstelyvuosina oli päinvastoin. Tämä on tärkeä muistaa, sillä varsinkin ihmisten muistellessa toisiaan seuranneet erilaiset pula-ajat menevät sekaisin.⁶³

Vähemmän ja halvempaa ruokaa

*Olisipa nyt perunoita, hän ajatteli iltaisin, oikein paljon ja suuria, niin kyllä söisin. Hän istui pöytänsä ääressä ja piteli päätään käsissään; se tuntui aivan ontolta, eikä hän jaksanut ajatella mitään. Vuoteeseen mennessään hän tunsi koko olemuksensa hyvin kevyeksi. Minähän kuolen nälkään, hän ajatteli. Mutta eihän sellaista voi tapahtua enää nykymaailmassa. Sellaisetkin ihmiset, jotka ovat sairaita, viedään sairaalaan, vaikka ei heillä olisikaan varoja maksaa, eikä heidän sallita kuolla. Jos annettaisiin, niin siitä nousisi heti kaunhea häly. Ei siis ole mahdollista, että kuolen nälkään; mutta kuitenkin, jos en pian saa työtä, se tapahtuu kaikessa hiljaisuudessa.*⁶⁴

Elintarvikkeiden hinnat laskivat

Laman aiheuttamaa ahdinkoa työttömyydestä kärsineiden perheiden arjessa kompensoi elintarvikkeiden hintojen laskeminen. Tosin vielä vuonna 1929 elintarvikkeiden keskimääräiset hinnat jäivät vuotta 1928 korkeammalle tasolle. Ruokatavaroiden hinnat alkoivat laskea vuoden 1930 aikana. Hintojen lasku hidastui vuoden 1931 aikana ja ne saavuttivat miniminsä vuonna 1932. Maidon ja voin hinta oli alimmillaan 35 % ja kananmunien hinta yli 40 % vuoden 1928 tasosta. Lihan ja perunan hinnat noudattelivat samaa kehitystä. Naudanlihan hinta laski vuoteen 1932 mennessä 35–40 % vuoden 1928 tasosta. Vasikan-, lampaan- ja sianlihan hintojen aleneminen jäi 25–30 prosentin tienoille.⁶⁵

Viljan hinnat eivät laskeneet yhtä paljon. Vehnäjauhojen hinta pysyi suurin piirtein samalla tasolla kuin ennen lamaan. Ulkomailta tuotujen vehnäjauhojen hinta jopa hieman nousi laman aikana vuoden 1929 tasoon verrattuna. Ruisjauhojen hinta putosi nopeasti 20 %, mutta niiden hinta kohosi hieman pahimpina lamavuosina 1932–33. Tällöinkin ruisjauhojen hinta jäi 12 % alemmalle tasolle kuin vuonna 1928. Ohrasuurimoiden hintaan lama ei vaikuttanut paljoakaan, kaurasuurimoiden hinta putosi ensin 10 %, nousi hieman pahimpina lamavuosina ja laski sitten vuosiksi 1934–35 uudelleen noin 20 % vuoden 1928 tasosta. Perunat olivat jo vuonna 1930 lähes kolmanneksen halvempia kuin 1928. Alimmillaan perunoiden hinta oli vuonna 1934, jolloin niiden hintataso oli pudonnut 45 % vuoden 1928 tasosta. Perunoiden hinta pysyi alhaalla aina vuoteen 1937 saakka.⁶⁶

Sokerin hinta oli ollut korkealla vuonna 1927. Hinta lähti laskuun ja sitä kesti aina vuoteen 1930 saakka. Vuonna 1931 sokerin hinta nousi jo vuoden 1928 tasolla ja laman pahimpina vuosina sokerin hinta oli vielä korkeammalla, liki vuoden 1927 tasolla. Vuonna 1936 makean hinta jäi hieman vuoden 1928 hintatason alapuolelle ja jäi samalla tasolla aina vuoteen 1938 saakka.⁶⁷

Kahvin hinta putosi vuonna 1930 17 % vuosien 1928–29 tasosta. Hinta säilyi alentuneella tasolla vielä seuraavankin vuoden, nousten vuonna 1932 kuitenkin jälleen vuoden 1928 tasolle. Seuraavana vuonna kahvin hinta kääntyi jälleen laskuun, jota jatkui aina vuosiin 1937–38 saakka. Kahvi oli vuonna 1938 yli 30 % halvempaa kuin kymmenen vuotta aikaisemmin. Tupakkamie-

*Tampereelainen ruoka-
kauppa laman aikana.
Pulasta ei ollut tietoakaan,
sillä hyllyt notkuivat ta-
varoista. Kaikilla ei vain
ollut varaa niiden hank-
kimiseen. Köyhäinhoidon
asiakkaat käyttivät kau-
poissa paljon maksusitou-
muksia. Köyhissä perheissä
maksusitoumuksia otettiin
vastaan vain pakon edessä,
sillä yhteiskunnalta tällä
tavoin saatu apu oli mää-
rä maksaa takaisin hyvien
aikojen jälleen koittaessa.
Kuva: Tampere-Seura.*

hille, varsinkin työttömille, lama oli vaikea paikka, koska tupakan hinta kallistui laman aikana. Tupakkarasian hinta oli korkeimmillaan vuonna 1932, jolloin savukkeet maksoivat keskimäärin 10 % enemmän kuin neljä vuotta aikaisemmin. Myös vuosina 1933–1938 tupakka-askista sai maksaa enemmän kuin ennen lamaa.⁶⁸ Useimmat hinnat palasivat vähitellen lamaa edeltäneelle tasolle, ja monien tärkeiden elintarvikkeiden osalta hintojen palautuminen tapahtui varattomien ja köyhien ihmisten näkökulmasta katsottuna valitettavan nopeasti.

Tampereen ravintokustannusten indeksi putosi jyrkästi vuoden 1930 aikana. Ruuan hinta kaupoissa halpeni vielä seuraavanakin vuonna. Vuosina 1932–1936 ravinnon hinta pysyi kaupungissa suurin piirtein vuonna 1931 vakiintuneella tasolla. Kehitys oli samansuuntainen muissakin kaupungeissa.⁶⁹ Ruoka oli Tampereella halvempaa kuin maassa keskimäärin. Vaikka ruoka absoluuttisesti kallistuikin kaupungissa vuonna 1929, kääntyivät kaupungissa myytyjen elintarvikkeiden hinnat tuolloin jo suhteellisesti laskuun. Tamperealaiset saivat nauttia muuta maata nopeammin laskevista ruuan hinnoista vielä vuonna 1930, mutta seuraavana vuonna ero koko maan hintoihin alkoi jo supistua. Vuosina 1931–1936 ruuan hinta nousi Tampereella nopeammin kuin koko maassa, jääden toki koko maan keskiarvon alapuolelle.⁷⁰

Elintarvikkeiden hintojen lasku helpotti työttömyydestä kärsineiden perheiden arkea. Se pienensi myös köyhäinhoidon suhteellisia kustannuksia, kun ruokasitoumusten reaalin arvo aleni. Perhetarinoita ajateltaessa, elintarvikkeiden hintojen lasku nosti erityisesti työpaikkansa ja tulotasonsa suurin piirtein säilyttäneiden perheiden käyttövaroja. Jolleivät tulot juurikaan pudonneet, kuten virkamiehillä, merkitsi parinkymmenen prosentin hintojen lasku melkoista tulonlisäystä käytännössä. Tietyllä nurinkurisella tavalla keski- ja yläluokkaan kuuluneet ihmiset pääsääntöisesti hyötyivät lamasta niin paljon, että voidaan katsoa luokkaerojen kasvaneen lama-aikana rajusti.

Varatyöläisen perheen silakka-ateriaa juhla-ateriana kuvannut U. H. Jokiniemi asetti novellissaan tuon ”onnen” vastakohtaksi virkamiehen rouvan epätoivon. Rouva makasi lattialla ja nyyhki epätoivoissaan puku- ja mekko-paljouden keskellä aviomiehen tullessa kotiin. Puoliso ei ymmärtänyt, miksei ”pikkurouva” ollut pukeutunut oopperanaamiaisiin. Mieheensä kysyvän ilmeen tavoittanut rouva kysyi: ”näetkö tässä pukuja?” Mies vahvisti, olettavansa huoneen lattialla olevat vaatteet puvuiksi.⁷¹ Rouva totesi:

*Mutta ei ainoatakaan tilaisuuteen sopivaa! Toivon sinun miehenäkin käsittävän, ettei oopperanaamiaisiin sovi mennä miten vain, vanhoilla ja käytetyillä. Olkoon nainen miten vaatimattomassa asemassa tahansa, täytyy hänen juhlatilaisuuksiin pukeutua siististi.*⁷²

Vaikka Jokiniemen kuvaamat hahmot olivatkin ainakin virkamiehen osalta jossain määrin karrikatyyrejä, kuvattiin novellissa varsin osuvasti sitä, että kun työttömät olivat 1930-luvun laman aikana huolissaan perheittensä ruokkimisesta, saattoi yläluokkaan kuuluva rouva murehtia oopperanaamiaisien sonnustautumista. Murheet olivat suhteellisia ja novellin kirjoittaja jätti lukijan päätettäväksi olivatko ”kaikki oikeassa”.

Näyttäisi siltä, että sen lisäksi, että murheet olivat suhteellisia, eivät eri yhteiskuntaluokkien elämänpäirot sivunneet toisiaan käytännössä. Tämä näkyi kaupungissa noudatettavassa työttömyyspolitiikassa ja eri poliittisten ryhmien työttömiin kohdistamissa asenteissa.⁷³ Osittain yhteiskuntaluokkien elämänpäiriiden erillisyyttä ylläpiti myös jakautuminen varallisuuden ja poliittisten kantojen perusteella ”leireihin”. Työläiset asuivat laitakaupungilla ja esikaupungeissa, kun taas ns. paremmat ihmiset lähinnä kaupungin keskustassa.⁷⁴ Heidän lapsiensa koulutie erkani neljännen luokan jälkeen.⁷⁵ Työläisillä oli kaupungissa omat kaupansa, eivätkä niin sanotut paremmat piirit usein Osuusliike Voiman ovea avanneet.

Kenen kassia kannat – Voima ja Tuotanto

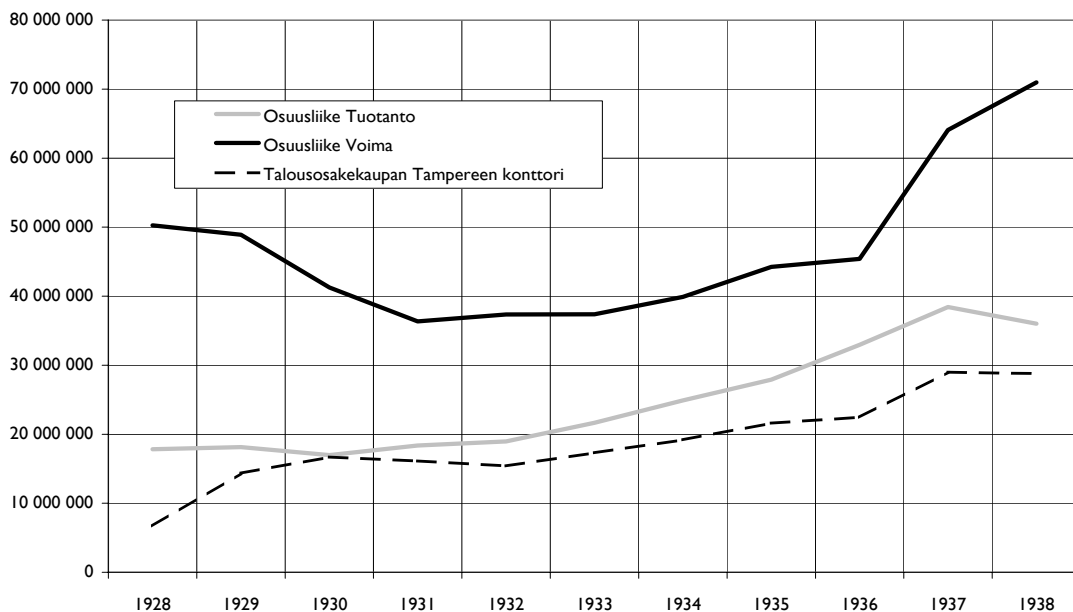
Tampereella ja sen ympäristössä oli osuuskauppaliikkeen vuosina 1916–1918 tapahtuneen hajaantumisen jälkeen toiminut kaksi osuuskauppaa: Kulutus-osuus kuntien Keskusliiton (KK) piiriin kuulunut Osuusliike Voima ja Suomen Osuuskauppojen Keskusliittoon (SOK) kuulunut Osuusliike Tuotanto. Osuuskauppojen jäsenkuntien rakenteessa näkyi tehdaskaupungin rakenne. Kuluttajia edustaneeseen Osuusliike Voimaan olivat sitoutuneet kaupungin työläiset ja maaseudun pienviljelijät.⁷⁶ Tuotannon jäsenrakenne oli heterogeenisempi.⁷⁷ Lähtökohtaisesti kyseessä oli tuottajien kauppa ja kaupungissa siihen kiinnittyivät etupäässä muut kuin työläiset. Ihmiset eivät asettuneet näihin ”ekologisiin lokeroihin” täydellisesti, vaan talollisiksi tilastoituja jäseniä oli Voimalla ja työläisiä Tuotannolla. Mutta rakenteen painopiste on selvä. Työläisten ja alemman keskiluokan (pienyrittäjien ja kauppa-apulaisten) suhteelliset osuudet Tuotannon jäsenistöstä putosivat laman aikana ja toisaalta nousivat hieman Voiman jäsenistössä.⁷⁸

*Osuusliikkeet Voima ja Tuotanto kilpailivat pabasti lamaan tureen kaupungin ja sen esikaupunkien asujamiston vähistä markoista. Erittäin vähissä oli varmasti monien pispalalaisten markat. Yläkuvassa Pispalassa sijainnut Voiman myymälä ja alakuvassa Tuotannon myymälä.
Valokuvat: Tampere-Seura.*

Osuusliike Voiman⁷⁹ Tampereen myynnin kehityksen voi näin ollen katsoa verraten hyvin kuvaavan työväestön kulutusta kaupungissa. Tuotannon myynnin kohdentuminen on hieman vaikeampi, mutta sen voidaan keskeisiltä osiltaan katsoa edustaneen pääasiassa muita kuin työväestöön kuuluvia ryhmiä. On vaikea sanoa tarkasti, kuinka suurta osaa tamperelaisien kulutuksesta osuusliikkeet vastasivat, mutta niiden rooli näyttää olleen

Kuvio 15. Tuotannon ja Voiman Tampereella sijainneiden myymälöiden ja Talousosakekaupan Tampereen konttorin myynti vuosina 1928–1938, mk

Lähteet: Osuusliike Voiman toimintakertomukset vuodelta 1931–1940; Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1928–1940; Järvinen, Kyösti, Talousosakekauppa 1902–1942, Helsinki 1942, s.72–73, 92–95.

merkittävä. Kuviossa 15 on vertailtu kahden osuuskaupan markkamääräistä myyntiä.⁸⁰

Yksittäisten osuusliikkeiden ulkopuolella toimineiden kauppojen myyntiä kuvanee jollakin lailla Tampereelle vuonna 1928 tukkumyöntikonttorin perustaneen Talousosakekaupan myynti. Maan johtavana seka- ja siirtomaatavarojen tukkuliikkeenä pidetyn Talousosakekaupan pääkonttori oli Helsingissä, ja sillä oli konttori myös Lahdessa. Sekä SOK:lla että OTK:lla oli omat tukkunsa Tampereella, joista myytiin tavaraa muihinkin lähistöllä olleisiin osuuskaupoihin, mutta ilmeisesti myös yksityisille. Voima taasen osti tavaraa myös muualta, sillä vuosittain vain runsaat 50 % Voiman myynnistä oli lähtöisin OTK:n varastosta. Tuotannon osuuskaupassa myytiin tulleet tavarat hankittiin SOK:n tukusta, hankkijalta sekä suoraan ympäristön maanviljelijöiltä, joiden kanssa pyrittiin yhteistoimintaa lisäämään. Tuotanto ei juurikaan hankkinut tavaroita Talousosakekaupan kaltaisista yksityistukuista. Sen sijaan Voiman myyntistä tavaroista ehkä suurempi osa saattoi tulla yksityistukuista.⁸¹

Kun hinnat laskivat laman aikana, ei nimellisarvon mukainen myynnin kehitys kuvaa aivan täysin kulutuksen tasoa, kun satasella saikin enemmän vuonna 1932 kuin vuonna 1928. Kuviossa 16 on kahden vähittäiskauppa-kehityksen ja yhden tukkukaupan myynnin kehitys elinkustannusindeksillä defla-toituna. Mielenkiintoista on se, että ainoastaan Osuusliike Voiman myynnin perusteella arvioitu tamperelaisen työväestön kulutus putosi, kun alentuneet hinnat otetaan huomioon.

*Lama ei juurikaan kosket-
tanut kaupungin ”parem-
pia piirejä”. 1933 nousuun
lähtenyt bruttokansantuote
näkyi ensiksi kauppiaiden ja
tehtailijoiden sekä heihin si-
doksissa olleen keskiluokan
kukkaroissa. Valokuva-
ja V. O. Kanninen. Kuva:
Vapriikin kuva-arkista.*

Vuoden 1933 joulun alla Kansan Lehdessä väitettiin kaupan käyvän paremmin kuin pitkään aikaan. Lehteen haastateltiin lehden palstoilla säännöllisesti ilmoittavia yrittäjiä, jotka käyttivät tilaisuutta myös mainontaan. Kultaseppä Matti Suutalan markkinapuhe, jossa todettiin, että ”elämä on taas kuin silkkiä”, oli varmasti yliampuva. Tungosta kultasepäniikkeessä oli ollut monta päivää, kun aikaisempina lamajouluina kiirettä oli ollut vain aattopäivinä. Vaatealan erikoisliikkeistä huomautettiin, että muutamaa aikaisempaan jouluun verrattuna nyt myytiin ”kalliimpaakin tavaraa”.⁸² Sekä kultakauppiaan että vaatealiikkeiden pitäjien puheessa saattoi näkyä asiakaskunnan luokkarakenne. Tuskin työväestö suuressa määrin kultakauppiaan myymälää tukki vielä jouluna 1933. Sen sijaan keski- ja yläluokka saattoi jo kovastikin uskoa nousukauteen, jolloin ei enää tarvinnut varautua pahimpaan, vaan saattoi ostaa muutakin kuin elintarvikkeita. Kansan Lehden työmaita seurannut pakinoitsija Tuomas oli lukenut omassa lehdessään muutamaa päivää aikaisemmin ilmestyneen kirjoituksen ja kuvasi paremman väen joulunalusviikon ostoshysteriaa seuraavasti:

On valmisteltu ja valmistauduttu juhlaa vastaanottamaan eri piireissä eri tavoin. Joku hyvin puettu ja pyntätty rouva kulkee juuri tätä naputeltaessa myymälöissä, kysyelee hintoja ja katselee tavaroita, ostaa valtaisan pinot paketteja, jotka sitten liikkeen puolesta toimitetaan asiakkaan komeaan kotiin keittiön puolelle ja vähän kunnekin. Herra käy samalla tavoin, tinkii ja ostaa, tavarahan muuttaessa välpeesti omistajaa. Ne ovat niitä ihmisiä, joiden osa on se, että he ovat pannut paljon päälle ja heillä on ikävänä velvollisuutena vain ostaminen sekä kuluttaminen. Se on kyllä synty ja rikos kansantaloustiedettä vastaan, mutta minkä sille tekee – kohtalolleen.⁸³

Keskiluokan ja Tampereen ympäristön tilallisten kauppiana toimineen osuusliike Tuotannon myynti lähti nousuun jo vuoden 1933 puolivälissä. Myynnin kasvu oli pysähtynyt laman ajaksi, mutta missään vaiheessa se ei ollut juuri-

Työläisperheiden lama ei helpottanut vielä jouluna 1934, vaikke monilla työpaikoilla alkoi töitä jo olla ylitöiksikin saakka. Palkat olivat edelleen sillä tasolla, johon ne oli laman aikana pudotettu. Esimerkiksi muurareiden palkat olivat laskeneet noin 50 prosenttia ja metallityömiehillä noin 20 prosenttia. Hinnat sen sijaan kääntyivät jo vuoden 1934 aikana lievään nousuun. Kuva vuoden 1934 joulun aluspäiviltä Tampereen kauppahallista.

Kuva: Tampere-Seura.

kaan laskenut. Osuusliike Tuotannon kasvu jatkui aina ”suursodan syttymiseen” saakka.⁸⁴

Entä sitten tavallinen väki? Makkaraliikkeiden mukaan myynti oli hieman vilkkaampaa kuin aikaisempina lamajouluihin. J. A. Johanssonin makkara- ja liha-alan yrityksestä vakuutettiin, että joulukinkkua syötäisiin tamperelaisissa ruokapöydissä tänäkin jouluna. Johansson ja Wigren palvelivat kaikkia kaupunkilaisia säätyyn katsomatta. Työväestö lienee ollut kuitenkin vielä enem-

Makkaran- ja lihansyönnin vähentyä laman aikana merkittävästi. Kaupungin kahdesta suuresta liha-alan yrityksestä Yrjö Wigrenin makkaratehdas selvisi lamasta J. A. Johanssonin tehdasta paremmin. Kuvassa Kansan Lehdessä 19.12.1933 ollut kinkkumainos.

Vigrenin joulukinkut

ovat aina kypsiä ja maukkaita, – siitä johtuu niitten suuri kysyntä.

Tilatkaa Tekin

Joulukinkut

makkarat ja leikkeleet

Yrjö Wigrenin

**MAKKARATEHTAAN
MYYMÄLOISTÄ**

män lamatunnelmissa, sillä osuusliike Voiman toimitusjohtajan mukaan ”kun myydään halvalla, niin tekeehän se tavara kauppansa”. Eräs yksityinen sekatavarakauppias kertoi, että ihmisillä näyttäisi olevan ostohalua, mutta rahaa ei tahdo löytyä.⁸⁵ Lama jarrutti vielä vuonna 1933 selvästi työväestön kuluttamista, vaikka lennokkaalla markkinapuheella koitettiin antaa ehkä hieman todellisuutta positiivisempaa kuvaa kehityksestä kaupan alalla, ja tarjota samalla uskollisille ilmoittajille mainostilaa. Nimimerkki Tuomas maalaili kuvaa yritteliään työläisperheen jouluostoksista:

On toisia, joiden ei tarvitsä ostaa, vaan saavat elää kansantaloustieteen järkähtämättömien totuuksien, yksityisyritteliäisyyden ja säästäväisyyden mukaista elämää. Työtön mies – rasittavasta ruumiillisesta työstä vapautettu – hän kulkee ovelta ovelle ja tarjoaa ostettavaksi postikortteja. Joskus saa markan, mutta useammin jää saamatta. Työläisvaimo käy niinkään myymälöissä pyytämässä jouluavustusta, mutta ei kuitenkaan ilmesty esiin sanottavia, vähiten mitään pakettipinoja, puhumattakaan ilmaisesta transportista. Pikkuiset tytöt ja poikaset repaleissaan värisevät portaikoissa seisoen ja myyden havun ym. oksia samaan aikaan kun paremman väen lapsi kulkee asfalttia lämpöisissä pukineissaan ja sinimustassa puserossaan. Nämä huonomman väen hommat ovat sitä yksikseen yrittämistä, jota parempioasainen niin hyvin ymmärtää (silloin, kun se ei heille maksa mitään) ja kaikki yleensä ilmaisevat rauhan ja hyvän tahdon vallitsevan yhteiskunnassa.⁸⁶

Työttömyydestä kärsineet ja pienipalkkaiset viettivät niukkoja jouluja vielä monia vuosia myöhemmin. Kuvioissa 16 ja 17 kuvattu Osuusliike Voiman kohdalla vuosina 1937–1938 tapahtunut myynnin jyrkkä nousu johtui suurimmaksi osaksi läntisen liitosalueen liittämisestä Tampereeseen, jonka jälkeen Pispalassa ja Tahmelassa sijainneiden myymälöiden myynti laskettiin kaupungissa tapahtuneeseen myyntiin. Lisäksi näyttäisi tapahtuneen laadullisiakin

*Työttömillä oli lama-
aikana aikaa onkimiseen-
kin. Ravintotilanne oli
monessa perheessä niin
huono, että Iidesjärvestä
Pyhäjärveen laskeavasta
ojasta saatava kalan-
saalis olisi ollut monessa
ruokapöydässä tarpeen.
Kuva: Tampere-Seura.*

muutoksia ostoskassin sisällössä: vuonna 1937 Voiman leipätehtaan tuotanto kasvoi lähes 34 % edelliseen vuoteen verrattuna. ”Parantuneen ajan vaikutuksesta on kahvileivän ja sokerileipomun tuotteiden menekki lisääntynyt suhteellisesti enemmän kuin muiden leipomotuotteiden. Huolimatta vuoden varrella tapahtuneista raaka-aineiden hintojen noususta on leivän hinnat koetettu pitää

samoina koko vuoden.”⁸⁷ Tämä kehitys heijasteli myös palkka- ja työllisyyskehityksessä tapahtunutta muutosta parempaan. Tampereen kaltaisessa työläiskaupungissa kulutus kasvoi vasta verraten myöhään, paljon myöhempään kuin bruttokansantuotteessa tapahtunut kehitys antaisi olettaa.

Sekä Voiman että Tuotannon myymäläverkon alueellinen kattavuus kasvoi lamankin aikana. Aikana, jolloin liikkumismahdollisuudet olivat rajoitettuja, oli kaupan läheisyys tärkeä etu sekä kysynnän että tarjonnan suhteen. Molemmilla osuusliikkeillä näyttäisi olleen samanlainen strategia. Alla olevassa kuviossa on molempien osuusliikkeiden osalta Tampereen kaupunkialueen lisäksi mukana esikaupunkialueella ja lähipitäjissä sijainneet myymälät. Kun seurataan myynnin kehitystä myymälää kohden, voidaankin puhua jo pulasta. Kuvio 17 kuvaa kulutuksen laskua, sillä siinä on otettu hintojen putoaminen huomioon elinkustannusindeksin avulla. Myynnin notkahdus myymälää kohden oli nimellismarkkoina laskettuna vieläkin suurempi.⁸⁸

Kahden osuusliikkeen myynnin vertailu kuvaa hyvin kahden tamperelaisen väestöryhmän/sosiaaliluokan kulutuskäyttäytymistä. Jäsenmäärien jatkuvan kasvun perusteella näyttäisi siltä, että asiakkaiden siirtymistä liikkeiden välillä ei olisi tapahtunut. Näin ollen kuvioiden 16 ja 17 perusteella voidaan olettaa työväestön kulutuksen leikkaantuneen vähintään viidenneksellä. Muun kuin työväestön kulutus näyttää laman alkuvaiheen hitaan kasvun jälkeen kääntyneen vuonna 1932 nopeaan kasvuun. Näihin samoihin aikoihin yhteiskunta-keskustelussa katsottiin taloudellisen laman helpottaneen.

Kulutuksen rakenne

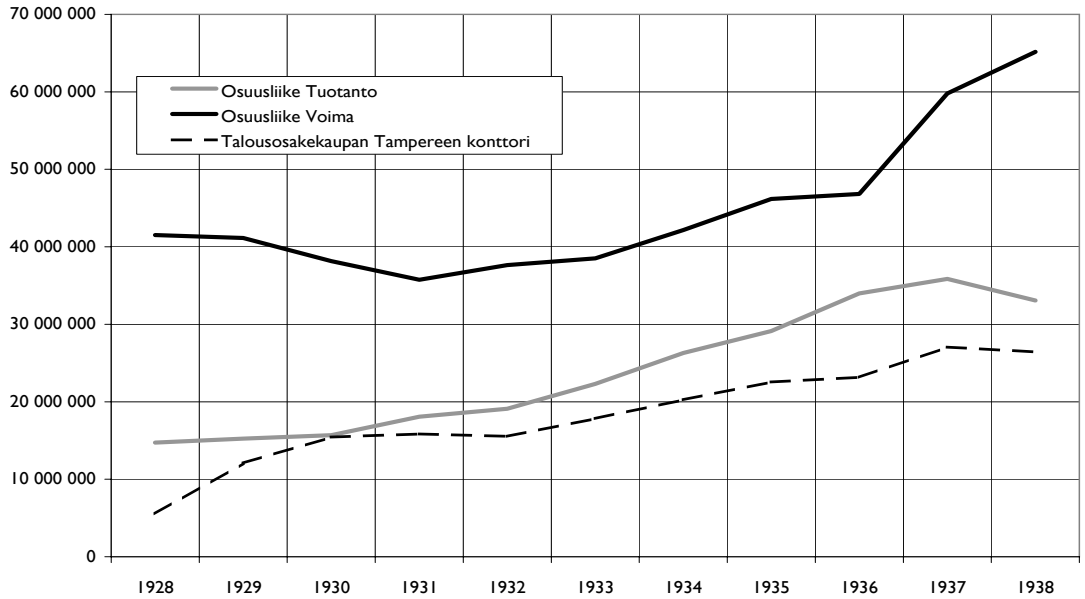
Mitä sitten pistettiin suuhun, millä ravittiin ruumis? Tavaraa ostettiin vähemmän, ja rahat kohdennettiin ilmeisesti sekatarvaroiden sijasta ruoka-aineissa kulutus lisääntyi suhteellisesti enemmän halventuneiden tuotteiden osalta, kun taas vähemmän halventuneiden hinnoiltaan ennallaan pysyneiden tai kallistuneiden tuotteiden kulutus näyttäisi pudonneen enemmän. Tampereella tuolloin työttömänä ollut Paavo Rosman kertoo:

Minäkin, perheellinen mies kun olin jo silloin, ja hankotöissä kävin – vaimo oli töissä, liikeapulaisena, ja liikeapulaisten palkat olivat tunnetusti silloinkin erittäin heikot, niin kyllä siinä sen markan niin soikeaksi sai vetää, että siinä ei paljon voita ostiskeltu ja leivälle vedetty, että kyllä sitä ruokapuoltakin järjestettiin, niin kyllä se oli sitä kaikkein halvinta, mitä aina jouduttiin ostamaan. Eihän siihen aikaan sitten minkäänlaisiin yleisiin huvituksiin rahaa riittänyt. Oli kysymys vain pelkästään elämisestä, että päästäisiin yli tämän ajan. Kyllähän se oli tiedossa kaikillakin jonkinlaisen kangastuksena, että eihän tämä pulakausi iän kaiken voi kestää, mutta se kuitenkin kesti niin pitkän aikaa, että ihmiset olivat jo ikään kuin maatuoneita siihen olotilaan, missä jouduttiin silloin olemaan.⁸⁹

Paavo Rosmanin muistikuvia tukevat muutkin tiedot eri yhteiskuntaluokkien erilaisista kulutustottumuksista jo ennen lamaakin. Varakkaammassa kaupunkilaisperheissä ruokaa paistettaessa käytettiin voita, kun taas köyhemmissä perheissä käytettiin laardia eli raffinoitua sianrasvaa.⁹⁰ On todennäköistä, että laman aikana sianrasvan ja muiden huokeampien tuotteiden kulutus lisääntyi.

Kuvio 16.

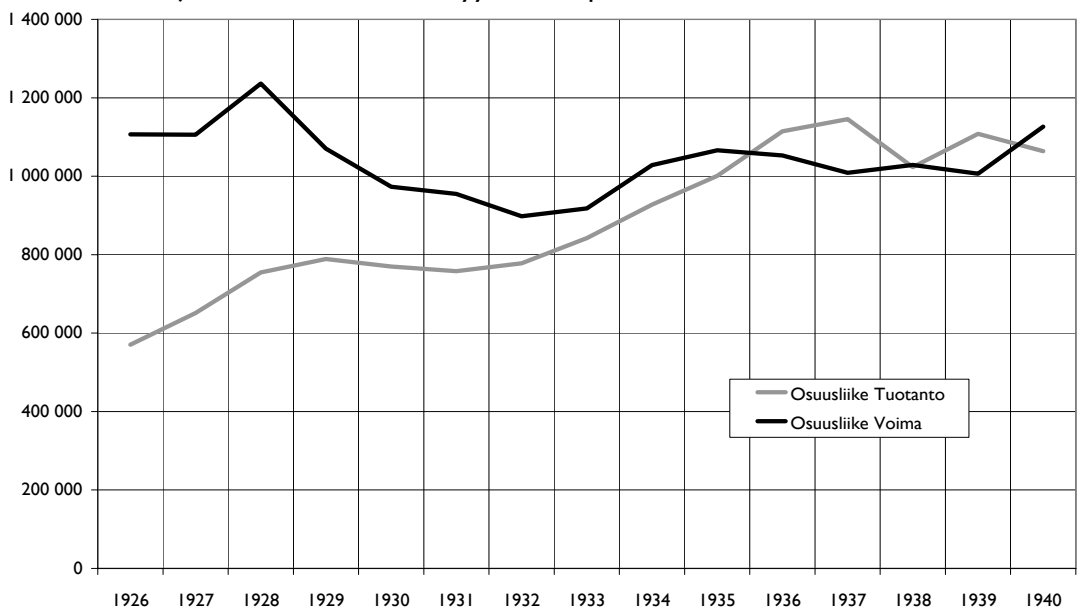
Voiman ja Tuotannon myynti Tampereella ja Talousosakekaupan Tampereen konttorin myynti vuosina 1928–1938

Lähde: Osuusliike Voiman toimintakertomus vuodelta 1931–1940; Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1928–1940; Järvinen, Kyösti, Talousosakekauppa 1902–1942, Helsinki 1942, s.72–73, 92–95. Elinkustannusindeksi: ks. tämä teos, liitekuvio 1. Luvut on deflatoitu paikallisella elinkustannusindeksillä, (myynti/1914 ind*1000).

Kuvio 17.

Voiman ja Tuotannon kokonaismyynti toimipistettä kohden vuosina 1926–1940

Lähde: Osuusliike Voiman toimintakertomus vuodelta 1940, s.37; Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1928–1940. Elinkustannusindeksi: Ks. tämä teos, liitekuvio 1. Luvut on deflatoitu Tampereen elinkustannusindeksillä.

Viljatuotteiden osalta kauran ja ohran kulutus näyttäisi jopa kasvaneen ja korvanneen näin jonkin verran vehnää, jonka hinta näyttäisi viljatuotteista jääneen korkeimmalle tasolle sekä suhteellisesti että absoluuttisesti. Hintaaero kasvoi laman aikana 50 pennistä markkaan ohran ja kauran eduksi. Viljalajeista absoluuttisesti kaikkein halvimman, ja suhteellisesti halventuneen, rukiin kulutus putosi vuosina 1930–31, ja jäi pysyvästi vuoden 1928 tasoa alemmaksi. Perunan lisääntynyt kulutus saattoi osaltaan korvata viljankulutuksessa tapahtunutta putoamista.⁹¹

Harmaja päätteli 1930-luvulla, että rukiin kulutuksen väheneminen olisi ollut lamasta johtuvaa, mutta perunan kulutuksen kasvu oli jo pitkään jatkunut trendi, eikä sen vuoksi olisi suoranaisesti laman seurausta. Perunaa käytettiin jonkin verran myös karjan rehuna, mikä vaikeutti ihmisravinnoksi käytetyn perunan kulutuksen arviointia. Vuonna 1938 pääteltiin perunan kulutuksen jonkin verran lisääntyneen 1930-luvun lama-Suomessa. Suomi sijoittui kansainvälisessä perunanäilytilastossa toiseksi saksalaisten jälkeen.⁹²

Rautateitse ja vesitse Tampereelle tuotujen perunoiden määrä viittäisi perunoiden absoluuttisen kulutuksen laskemiseen Tampereella laman alkuvaiheessa vuosina 1930–1931. Ero vuosien 1928 ja 1931 välillä on peräti 32 %. Muilla tavoilla Tampereelle kuljetettujen perunoiden määrää ei tunneta, mutta maanteitse hevosilla ja autoilla tapahtuneiden kuljetusten olisi täytyntä kasvaa lähes miljoona kiloa, ettei Tampereelle kuljetettujen perunoiden määrä olisi laskenut. Vuonna 1932 Tampereelle kuljetettujen, edellisvuosia halvempien perunoiden määrä kohosi selvästi vuosien 1930–1931 määriä korkeammalle, mikä saattoi merkitä perunan syönnin lisääntymistä viljan kustannuksella. Tällaiseen siirtymään viittaa sekin, että viljan tuonti Tampereelle junalla ja sisävesilaivoilla vähentyi vuonna 1932 merkittävästi.⁹³

Lihan kulutus putosi Tampereella sekä kaupungin teurastamon teurastustiedoista päätellen että makkaratehtaiden tuotantoluvuista päätellen. Teurastuslaitoksen antamista tiedoista päätellen lihankulutuksen kulutushuippu ajoittui Tampereella vuosiin 1928 ja 1929, jonka jälkeen kulutus putosi saavuttaen pohjan vuonna 1934, jolloin kulutus oli 20 % alempi kuin ennen lamaa ja laman alkuvaiheissa.⁹⁴ Kun hevosenlihan menekki putosi heti laman alkuvaiheissa, epäiltiin Kansan Lehdessä sen johtuvan siitä, että aikaisemmin muuta lihaa huokeampaa ”hevonlihaa” käyttänyt työväestö olisi joutunut jättämään lihan ostamisen vähemmälle.⁹⁵ Teurastuslaitoksen tietojen mukaan hevosenlihan syöminen näyttäisi supistuneen laman aikana kaupungissa melko vähin. Osuusliike Voiman puutteellisten tilastojen perusteella lihan ja leikkeleiden myynti putosi merkittävästi vuosina 1931–1932⁹⁶ On vaikea sanoa, olivatko lihansyömiseen liittyvät kulttuuriset tottumukset muuttumassa, vai oliko sitten aikaisemmin hevosenlihaa ostanut työväestö tosiaan lopettanut sen ostamisen. Pula ravinnosta oli kuitenkin niin kova, että olisi voinut luulla halvemmän hinnan houkutelleen ahdingossa olleita kuluttajia.

Ravintoa tai rahaa ruokaa varten saadakseen kaupunkilaiset osoittivat tamperelaiset tarvittaessa kekseliäisyyttä. Tilanne ei näyttäisi kuitenkaan ol-

leen aivan yhtä paha, kuin itävaltalaisessa Marienthalin pikkukaupungissa, missä kadonneista kissoista ja koirista oli turha raportoida viranomaisille. Kaikki tiesivät ne jo syödyiksi. Ympäröivän maaseudun talonpojat huomasivat perunoiden ja kaalinkerien häpyneen sen siliän tien.⁹⁷ Tampereellakaan eivät olleet turvassa Tammerkoskessa talvehtineet sorsat tai kesällä työväen puutarhaesikaupunkien antimet:

Eilen oli täkäläisessä kauppahallissa parissa liikkeessä myytävänä sorsia. Kun tuskin koskaan ennen on Tampereella tähän vuodenaikaan ollut sorsia saatavana kaupasta ja kun eräät näkijät epäilivät sorsien olevan kotoisin Tammerkoskesta, jossa niitä tänäkin talvena on jälleen toista sataa kappaletta käsittävä parvi talvehtimassa, tehtiin asiasta ilmoitus poliisille, jota pyydettiin asiaa tutkimaan. Poliisit tapasivatkin kahdesta myymälästä muutamia sorsia, mutta asianomaiset kauppiaat eivät voineet selittää mistä sorsat oli pyydetty. Ilmoittivat vain ostaneensa ne joltakin tuntemattomalta mieheltä.⁹⁸

Ahlmanintie 30:ssä asuva koneasioitsija Eino Hjalmar Sandell ilmoitti poliisiasemalla kello 8.30, että viime yönä on asuntonsa tontilta pellostä varastettu 7 kpl kaalinkerää ja joku määrä sipulia.⁹⁹

Nautintoaineiden, kuten kahvin ja ilmeisesti myös teen ja kaakaon sekä tupakan ja sokerin kulutus säilyi vuodet 1929–1930 suurin piirtein lamaa edeltäneissä lukemissa. Suuri muutos nautintoaineiden kulutuksessa tapahtui vuonna 1931. Sokeria kulutettiin ennen lamaa henkeä kohti 26 kg vuosittain. Ennen ensimmäistä maailmansotaa kulutus oli ollut 14,5 kg. Vuonna 1931 kulutus oli vielä 26,7 kiloa osittain laman alkuvaiheessa tapahtuneesta sokerin hinnan alenemisesta johtuen. Kun hinta kohosi vuonna 1932, romahti

Ruokaa kaupungissa oli kyllä tarjolla, mutta kaikilla ei ollut varaa sen hankkimiseen kaupasta. Kuvassa yksi Tampereen kauppahallin myymälöistä lama-aikana. Taustalla kauppahallin vartijat. Kuva: Tampere-Seura.

Muun muassa soppatyömaana rakennettu Sorsalampi puistoineen valmistui 1930-luvun laman aikana. Kuvassa lasten ilbailemat pabaa-aavistamattomat sorsat saattoivat yön pimeydessä joutua metsästäjien saaliiksi. Valokuvaamo Atelier Laurent. Kuva: Tampere-Seura.

sen kulutus 16,4 kiloon. Seuraavana vuonna kulutus nousi jälleen 21,3 kiloon henkeä kohti. Osittain hinnan noususta johtunut kulutuksen aleneminen oli niin merkittävä, että se johtui todennäköisesti ”kansan laajojen kerrostien ostokyvyn” supistumisesta.¹⁰⁰

Kahvin juominen oli jo 1930-luvulle tultaessa yleistä kaikissa kansalaispiireissä. Tampereen Tammerkosken alapuolista osaa perattaessa Hämeensillan ja verkatehtaan ”väliltä viemäriputken suulta löytyi kahvinporoa monta auto-kuormallista, vain Kytälästä tullutta”. 1930-luvulla tiedettiin, että teollisuustyöväen perheissä kahvin nauttiminen lisääntyi vaurauden kohotessa. Harmajan mukaan kahvin kulutus oli työläisten parissa huomattavasti suurempaa kuin ylemmissä yhteiskuntaluokissa. Vitsailtiin jopa: ”kahvi on ainoa lämmin ruoka, jota lukuisissa työläiskodeissa on osattu omasta toimesta keittää.” Kahvin kulutus oli jo hieman laskusuunnassa vuonna 1929, mutta kahvin kulutus säilyi osittain hintojen putoamisen ansiosta 5,1–4,8 kilossa vuosina 1930–1931. Keskimääräisen kahvin hinnan noustua viidellä markalla (17 %) takaisin lähes lamaa edeltäneisiin lukemiin, putosi kahvin kulutus 3,7 kiloon vuonna 1932. Kaikilla ei ollut enää varaa ostaa aitoa kahvia. Vuonna 1933 Paulig toi markkinoille ”Kahvike” -nimisen sekoituksen, joka sisälsi viljaa ja sikuria sekä 25 prosenttia kahvia. Myöhemmin Paulig alkoi valmistaa rukiista ja ohrasta vastiketta, jossa ei ollut lainkaan kahvia. Vuonna 1933 kulutus nousi 4,3 kiloon ja vuonna 1934 työläisperheissäkin taidettiin keskimäärin juoda kahvia melkein kuin ennen lamaa. Kahvinjuontia oli vähennetty ”vähävaraisissa yhteiskuntaluokissa melkoista enemmän” kuin keskimäärin, sillä ylemmät luokat jatkoivat kahvin juontia entiseen malliin.¹⁰¹

Harmajan mukaan ”pääasiassa virkamiesperheiden” juomien, teen ja kaa-kaon osalta kulutus supistui lähes puoleen vuodesta 1928 vuoteen 1932 mennessä. Lähinnä virkamiesten ja ylempien luokkien ruokavalioon kuuluneiden tuoreiden omenien ja päärynöiden maahantuonti supistui vuonna 1932, samoin kuivattujen luumujen ja rusinoiden.¹⁰²

Tupakan kulutus kohosi ensin vuonna 1930, mutta kulutus laski laman jatkuessa. Tupakka oli pääasiassa tuontitavaraa, mutta sitä oli ”maataloustyöväen piirissä viljelty itsekin, varsinkin pulavuosina”. Leo Harmaja epäilee, että kulutuksen putoaminen ei olisi johtunut pelkästään tupakoimisen vähentämisestä ta- loudellisten syiden vuoksi, vaan että sitä olisi vähennetty myös muista syistä.¹⁰³

Kansainvälisessä vertailussa ja arvioinnissa päädyttiin siihen, että suoma- laisten energiansaanti oli keskimäärin turvattu. Suomessa syötiin rakenteel- taan yksipuolista ravintoa jo ennen lamaa, ja erityisesti näin oli tavallisen kan- san osalta. Tällä tarkoitettiin ilmeisesti maaseudulla asunutta maataloudesta elantonsa saaneita sekä kaupunkien köyhyysrajalla elänyttä työväestöä eli kan- san suurta enemmistöä.¹⁰⁴ Kansainvälisen vertailun mukaan:

*Kansan suuri enemmistö kuuluu vielä sellaiseen luokkaan, jonka palkat ovat niin perin alhaiset, että heidän on taloudellisista syistä tyydyttävä ruokavalioon, joka on määrältään riittämätön ja usein liian yksitoiminen.*¹⁰⁵

Kansainliiton kansainvälisessä vertailussa päädyttiin Lehtisen (1938) mukaan sopimattomaan yleistykseen, joka antoi suomalaisista oloista ”aivan väärän käsityksen”. Hänen mukaansa ei tarvinnut kuin kulkea kaupungeissa ja maa- seudulla, että huomaa, että ”kansamme enemmistö ei ole aliravittu, so. ruuan puutteessa.”

Samassa artikkelissa Lehtinen päätyi kuitenkin laskelmaan, että 20 % maam- me väestöstä (600 000) saattaisi olla aliravittuja. Laskelma perustui muun mu- assa siihen, että 20 % asevelvollisista hylättiin kutsunnoissa aliravitsemuksen vuoksi. Sitä, että näin ”suuri ja mahdollisesti suurempikin osa kansastamme heikon taloudellisen aseman vuoksi ei voi hankkia itselleen riittävästi ravintoa”, valiteltiin. Suomen suurta aliravitsemusta ei pidetty kansainvälisesti mitenkään poikkeuksellisenä ”maailman sivistyskansojen joukossa”. Muistutettiin, että ”maailman rikkaimmat kansakunnat, Yhdysvallat ja Englanti ovat samassa hä- peäpaalussa meidän kanssamme, puhumattakaan lukuisista muista vähemmän varakkaista kansoista.” Tiedettiin, että noin ”kolmas osa Yhdysvaltain väestös- tä on riittämättömien tulojen takia pulavuosina ollut aliravittua.”¹⁰⁶

Aliravittu kansa

*Eräsikin Tahmelassa asuva perhe, josta saimme hyviä ystäviä, kun mies sattui pääsemään työhön siihen tunnelityömaalle, kertoi kun ”sammui” kovassa betonin kärräyksessä kesken päivän (luulimme hänen saaneen jonkun sairaskohtauksen), tämä toveri kertoi että kaikki johtui siitä kun hän on joutunut olemaan kauan työt- tömänä ja ovat kärsinyt suorastaan nälkää.*¹⁰⁷

Aikalaistutkimusten mukaan merkittävä osa suomalaisista oli 1930-luvulla aliravittuja ja varsin suuri osa väestöstä söi yksipuolista ravintoa. Oliko näin

lähtökohtaisesti, vai johtuiko eräiden väestönosien aliravitsemus 1930-luvun lamakaudesta? Näyttäisi siltä, että merkittävä osa väestöstä eli köyhyysrajalla I maailmansodan aikana, jolloin hinnat nousivat inflaation vuoksi nopeammin kuin palkat, ja jolloin varsinkin vuosina 1917–1918 oli elintarvikkeista puutetta. Tilanne ei helpottunut vielä 1920-luvun alkupuolellakaan, sillä väestön kulutustasohan nousi vuoden 1913 tasolle vasta 1920-luvun loppupuolella. Vaikka tilanne kohentui huomattavasti vuodesta 1919 lähtien, hidastivat vuosien 1921 ja 1925 taloudelliset taantumat nimenomaan tämän kansanosan ravitsemustilanteen paranemista.

Työväestön aliravitsemuksen pitkäaikaisuudesta kertovat myös Wilksmanin 1910-luvulla tekemät pituus- ja painotutkimukset. Tutkimukset uusittiin 1934. Tilanne ei ollut juurikaan muuttunut. Mittausten perusteella Suomessa asui luokkiin jakautunut kansa. Samankaltaisia tuloksia oli olemassa myös Englannista. Yorkin kaupungin asukkaiden köyhyyttä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa tutkinut Seebohm Rowntree löysi lisäksi merkittäviä eroja työväestön eri tuloryhmien sisältä. Suomalaisissa tutkimuksissa lähinnä paremmista perheistä tulleet oppikoululaiset olivat merkittävästi painavampia ja pidempiä kuin vain kansakoulun käyneet ikätoverit.¹⁰⁸ Lapset, jotka kävivät oppikoulua, olivat saaneet enemmän ja monipuolisempaa ravintoa kuin kansakoulun suorittaneet.

Itävaltalaisen Marienthalin lasten eväät vaihtelivat työttömyysavustuksen maksupäivän mukaan. Koulun opettaja tarkkaili oppilaiden eväiden tasoa. Päi-

Tamperelaiset poikamiehet nauttimassa vastikekeelista soppaansa syksyllä 1931. Viikon soppalipuja varten täytyi syksystä 1931 lähtien tehdä töitä erityisillä soppatyömailla. Tällaisia oli muun muassa Sorsapuiston soppatyömaa. Kuva on osasuurennos. Valokuvaaja V. O. Kanninen. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

vää ennen korvauksen maksua, puolet oppilaista tuli kouluun ilman eväitä tai pelkkää kuivaa leipää mukanaan. Avustuspäivän jälkeen lähes kaikilla lapsilla oli riittävä lounas mukanaan. Tampereellahan työttömät eivät saaneet säännöllistä raha-avustusta. Vähävaraisten vanhempien lasten ravintotilannetta pyrittiin kohentamaan tarjoamalla heille ilmainen kouluruokailu. Hyvätuloisten lapset saivat myös eri maksua vastaan ruokaa. Erona oli vain ilmaisten ja maksettujen ruokalippujen erilainen väri. On vaikea sanoa oliko eri väri tietoista politiikkaa, vai pelkästään ruokailun käytännön järjestelystä johtunut seikka. Ilmaisten ruokalippujen mahdollista ”katukauppaa”¹⁰⁹ saatettiin toki kontrolloida värien avulla. Joka tapauksessa ennen lamaa ilmaisen ruoka-annoksen saaminen saattoi olla hyvinkin leimaavaa. Laman aikana ilmaisruokailuun osallistuneita oli jo siksi paljon, että sen mahdollinen leimaava merkitys todennäköisesti vähentyi.¹¹⁰

Edellä kuvattu palkka-, hinta- ja kulutuskehitys näyttäisi siltä, että kulutus vähentyi erityisesti työväestön osalta. Työväestön köyhimmällä väestön osalla näyttää olleen pulaa ravinnosta. Työväenesikaupunkien Viinikan ja Nekalan lasten opinahjo Nekalan kansakoulu valmistui vuonna 1931. Mannerheimin lastensuojeluliiton Viinikan neuvonta-asema alkoi seurata koulun lapsien yleiskuntoa ja terveydentilaa. Nekalalaiset lapset olivat aluksi ainoat Tampereella säännöllisesti punnitut lapset. Ravitsemustilanteen heikkenemistä 1930-luvun lama-aikana tukevat myös Helsinkiläisen koululaisten pituusmittaukset vuosina 1926–1937.¹¹¹ Viereisellä sivulla olevista kuvioista 18 ja 19 voidaan päätellä eräitä laman vaikutuksia Tampereella.

Vaikka kaikki alipainoiset eivät varmaankaan jääneet luokalle, eivätkä kaikki luokalle jääneet olleet alipainoisia, näyttäisi todennäköiseltä, että ilmiöllä on selkeä yhteys. Jos alipainoisuus oli seurausta vanhempien huonosta menestyksestä työmarkkinoilla, jonka seurauksena perheet joutuivat turvautumaan

Armonkalliolla asuneita lapsia nimakoulussa vuonna 1931. Monissa työläisperheissä koulujen jakama lisäravinto oli tarpeen. Lasten vartaloista päätellen ylipaino ei laman aikana ollut suuri ongelma. Kuva: Tampere-Seura.

”kunnan jauhoihin”, on todennäköistä, että kouluikäisten lasten koulumenestykseen vaikuttivat myös muut lamasta johtuneet tekijät kuin vain aliravitsemus. Kun muistetaan lisäksi se, että laman katsottiin olevan jo ohi vuonna 1934–1935, kertoo yllä oleva kuvio omalta osaltaan laman pitkästä varjosta työväestön asuttamassa esikaupungissa. Joka tapauksessa laman seurauksena huono koulumenestys saattoi katkaista mahdollisuudet tai innon jatkokoulutuksen hankkimiseksi. Varsinkin Anderssonien ja Meltolahtien perhetarinoissa näyttäisi yhdistyneen huono-osaisuus ja huono koulumenestys.¹¹²

Työttömyyden ja laman laajuudesta kertoo osaltaan sekin että samanaikaisesti kun alipainoisuuteen kiinnitettiin huomiota, oli Tampereen kouluissa olemassa jo vähävaraisten vanhempien lapsille suunnattu ilmainen ruuan jakelu. Aliravitsemusta oli siis sitäkin huolimatta, että ”vähävaraisten lapsille” oli kustannettu ilmainen kouluruoka jo 1920-luvulla. Edelleen on mielenkiintoista, että aliravittujen määrä kohosi samanaikaisesti kun koulussa ruokittujen osuus koululaisista kasvoi (kuvio 18). Tämä kertoo tietenkin siitä, että laman vaikutus työläisperheiden ruokavalioon oli suurempi kuin kaupungin toimenpiteiden laajuus. Edelleen on mielenkiintoista, että laman hellitettyä otettaan ja alipainoisten osuuden pudottua 1930-luvun loppua kohti, laajennettiin Pispalan liitoksen jälkeen kouluruokailun piiriin kuuluneiden kansakoululasten joukkoa.¹¹³

1930-luvun lopulla arvioitiin, että pulavuosien kulutusmäärät olisivat pudonneet jonkin verran alle vuoden 1928 tason. Kulutus ei kuitenkaan kokonaisuudessaan ehtinyt painua vuosien 1920–21 tasoa alemmaksi, tuskin niinkään alas. Esimerkiksi sokerin, juuston ja lihan kulutusmäärät olivat vuosien 1920–21 kulutusmääriä suuremmat, voin, muiden rasvojen ja maidon kulutusmäärät taas pienempiä.¹¹⁴

Kansanravitsemuskomitean tutkimusten mukaan suomalainen ravinto on yksinkertaisuudestaan huolimatta suhteellisen terveellä pohjalla. Kokojyvävilja, maitotaloustuotteet ja peruna muodostivat hyvän pohjan oikeasuhteiselle ruokavaliolle. Kansan ravinto oli taloudellisten syiden takia 1930-luvulla usein epätydyttävää. Puutteellisuudet esiintyivät kuitenkin useammin ravinnon laadussa kuin määrässä.¹¹⁵ Näyttäisi kuitenkin, että työväestön kohdalla arviota on pidettävä optimistisena, sillä ravintoa näyttäisi olleen köyhempien kansanosien ruokapöydissä myöskin määrällisesti liian vähän. Tietenkään kyse ei ollut pelkästään ravinnosta, vaan heikolla ravintotilanteella oli Tamperellakin yhteys heikkoon terveydentilaan ja sairasteluun.

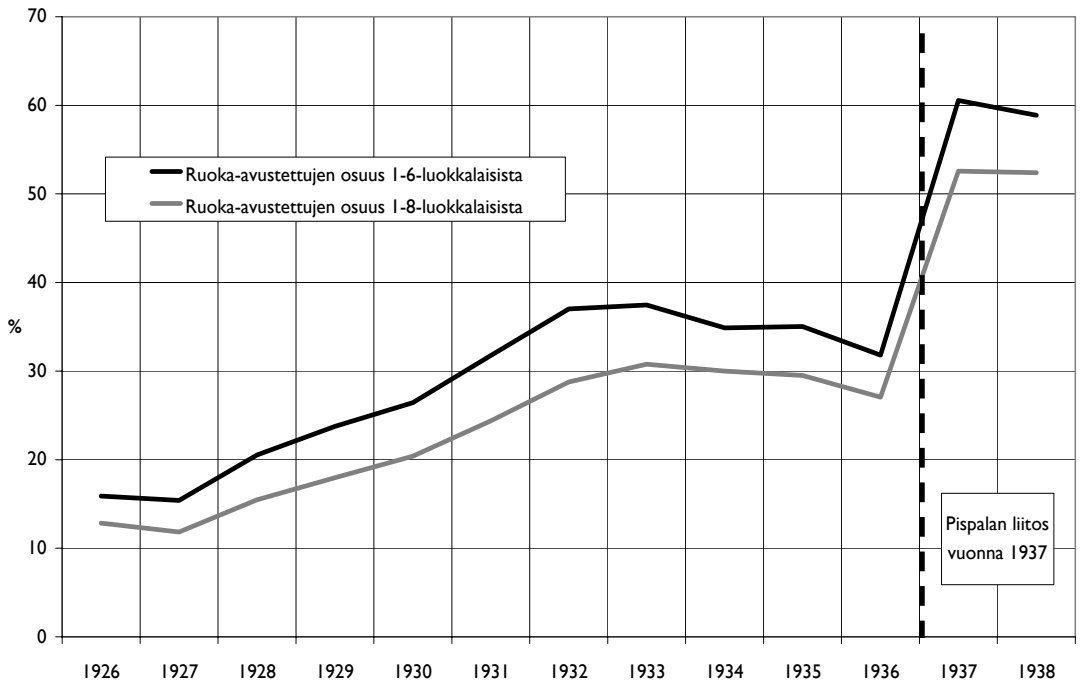
Heikosti vaatetettu työväestö

Kirsti oli huomannut vaatteittensa alkavan olla siinä kunnossa, että hän keskikaupungilla liikkeessaan sai osakseen sellaisia silmäyksiä, jollaisia kohdistetaan epäilyttävän näköisiin, huonoissa pukeissa oleviin olentoihin. Kengät olivat bajalla, takki riekkinäinen, hattu kulunut, sukkat jatkettu erivärisillä, toisista sukista otetuilla terillä. Ei ollut mitään mahdollisuutta saada bankitukse uusia.¹¹⁶

Vaatteiden ostaminen vähentyi laman tultua. Kysynnän hiipuminen näkyi puuvillatehtaiden raaka-aineen pudonneina määrinä ja kankaiden maahan-

Kuvio 18.

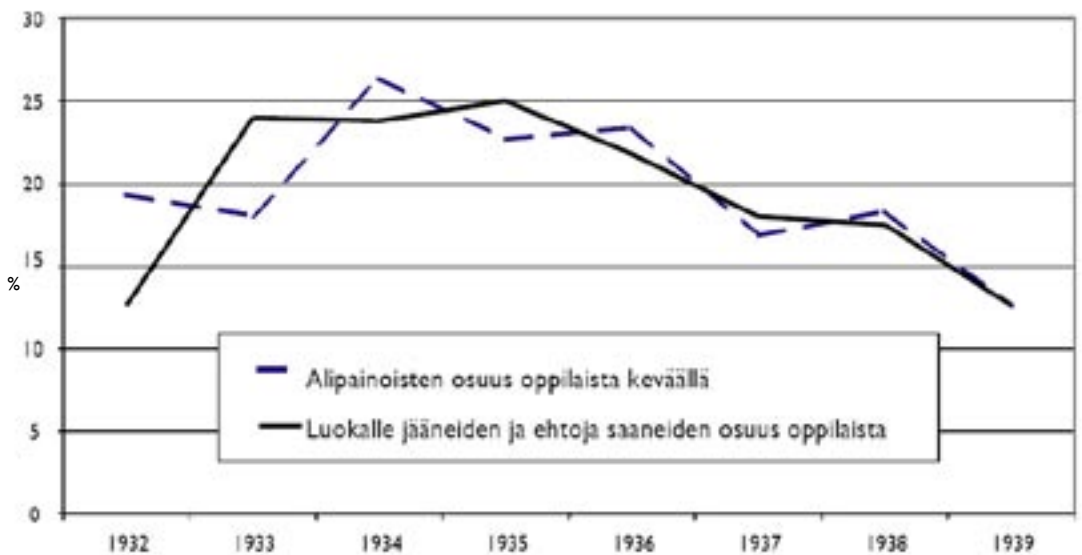
Tampereen kansakouluissa ruoka-avustettujen oppilaiden osuus, %

Lähteet: Kertomukset Tampereen kansakoulujen toiminnasta 1926–1938

Kuvio 19.

Alipainoisten ja huonosti koulussa menestyneiden lasten osuus Nekalan kansakoulun oppilaista lukukausina 1931/32–1938/39, %

Lähteet: Kertomukset Viinikan neuvonta (neuvola) aseman toiminnasta 1932–1939, Kertomukset Tampereen kansakoulujen toiminnasta 1926–1938.

tuonnin supistumisena. Samoin supistuivat sekä jalkineiden valmistus että niiden tuonti.¹¹⁷ Tämä näkyi tamperelaisten vaatetustehtaiden ja ompelimoiden huonona työllisyytenä. Jotkut tehtaot sulki ovensa kokonaan. Työtömäksi jääneet vaatturit, räätälit ja ompelijat yrittivät työllistyä aloittamalla oman liiketoiminnan. Kotona ompeleminen lisääntyi.

Tulonhankinta ompelemalla oli kuitenkin vaikeampaa, sillä Harmajan mukaan tulojen supistuessa säästettiin ensimmäisenä uusien vaatteiden ja jalkineiden hankinnasta. Vaatetusmenot olivat vuoden 1928 kulutustutkimuksen mukaan olleet 8 % teollisuus- yms. työläisten menoista ja 9 % toimenhaltijain työläisiä suuremmista menoista. Virkamiesperheissä vaatetukseen käytettiin paljon suuremmista tuloista suhteellisesti vielä hieman enemmän eli 9,3 %¹¹⁸ Mitä suuremmat tulot, ja mitä korkeampi yhteiskunnallinen asema, sitä merkittävämpi oli vaatetukseen käytettyjen varojen absoluuttinen, mutta myös suhteellinen osuus perheen kokonaisbudjetistä.

Elintason lasku oli laman aikana siksi huomattava, että laman pitkä kesto alkoi näkyä kansalaisten vaateparressa kaduilla. Kaikilla ei ollut uuteen varaa. Tammelan Lähteenlinnassa asunut rouva Kuusisaari tarjoutui leninkien ompelamisen lisäksi korjaamaan vanhoista uusia halvalla.¹¹⁹ Tällainen korjaustoiminta toi leivän monille ompelijoille ja toisaalta auttoi taas sellaisia perheitä, joilla ei ollut varaa uusien vaatteiden ostamiseen, eikä ompelutaitokaan ollut omasta takaa, mutta ommeltavaa ja korjattavaa oli yllin kyllin. Ompelamista saattoi vaihtaa myös ruokaan tai muihin työpalveluksiin, kuten remontointiin.

Koulujen opettajat näkivät oppilaidensa tilanteen ja ahdingon päivittäin. Kaikilla oppilailla ei ollut edes kunnollisia jalkineita. Ulkovaatetusta oli niukalti ja joissakin tapauksissa alusvaatteetkin olivat niin huonokuntoisia, että koululaitoksen apu vähävaraisen perheen oppilaalle saattoi sisältää alushousut ja paidan. Suurin avustusmuoto oli kengät ja vanhojen kenkien pohjaukset. Yli 40 prosenttia tamperelaisten koulujen oppilaista sai pahimpina lamavuosi-

Tamperelainen koululuokka vuodelta 1934. Opettajana Lauri Santamäki. Luokkakäviin varattiin yleensä parhaat vaatteet. Kuva: Tampere-Seura.

sina kengät tai uudet pohjat, kun vastaava luku ennen lamaa oli 15 % (Kuviot 20 ja 21).¹²⁰

Perheiden lapset kohtasivat avun antamisen yhteydessä yhteiskunnan hierarkkiset valtasuhteet. Perheen tätä kautta saama harkinnanvarainen apu oli täysin riippuvaista perheen ja opettajan välisestä yhteistyöstä. Jollei opettajan pyytämiä selvityksiä tehty, saattoi apu jäädä saamatta. Tämän pohjalta voisi ajatella vaateapua saaneiden lukujen olleen liian pieniä. Sitä saattoi pienentää myös vaateapuun liittynyt häpeä ja nöyryytys. Muun muassa naisten työtuval-

**Naisten Atlas-käyttö- ja tervyy-
teilypuku (uuskala).**

(pusero ja säköt kuuluvat bonnet). Terve-
yden suojaus vaivattua puserolla, joka
määrästä puserosta on pöytätyön erikoisen
liikkeenä. Pöytätyö. Alakäsitte-
tyssä kaulassa. Käsineet kahvansite ja vyö-
säkissä. Varsinkin vaivattua säkissä-
puserossa.

Edellisen kuuluvat bonnet. Pöytätyö-
säkissä. Varsinkin kahvansite vyösäkissä
ja säkissä. Nefinäkäinen säkissä.
— (Tämällä tavalla ja suunnilla osan
mallinen Atlas-terveyspuku on I pal-
kinnon Naistenjärjestön Terveystieteiden Terveis-
seuran koulutus joulukuussa 1932.)

*Huomattava kahvansiteellä säkissä
vaivattua säkissä. Erikoisen pu-
kussa ja säkissä käyttöä.*

Miesten hiihtovillapaita (vaivattua).

100 N:ta villaa. Täysin lämmintä rauteri-
neillä. Jämsänväen alakäsitteissä kaula ja
varsinkin säkissä. Pöytätyö. Käsineet vyö-
säkissä ja säkissä osana.

Varsinkin säkissä rauteri- ja alakäsitte-
pöytätyö vaivattua säkissä. Erikoisen pu-
kussa ja säkissä käyttöä.

N:1. säkissä rauteri- ja alakäsitteissä
vaivattua säkissä. Erikoisen pu-
kussa ja säkissä käyttöä.

*Suomen Trikoon uu-
sia vaatemaleja vuodelta
1932 tavista vapaa-ajan
viettoa varten. Eriyisesti
talviurheiluvaatteissa ta-
pahtunut liikunta ei ollut
vielä 1930-luvulla kaikille
yhteiskuntaluokille tuttua.
Sikäli kuin työväestö sun-
nuntaisin liikuntaa har-
rasti, tapahtui se yleensä
normaaleissa talviurheilu-
sa. HYK:n pien-
paineitekoelma.*

Suurimmalle osalle Tampereen työväestöstä jäi vielä ostovaatteet haaveeksi sotien välisenä aikana. Nämä vuoden 1931 malliin pu-kentuneet pispalalaiset pojat vaatetettiin kotoa käsin. Valokuvaaja Erkki Mäntylä, Kuva: Vapriikin kuva-arkisto

la valmistetut vaatteet olivat samankaltaisen kuosinsa vuoksi helposti tunnistettavissa.¹²¹

Nämä vaatteet tulen aina muistamaan, koska ne tuottivat minulle niin monta tuskaista hetkeä, kanssaibmisten ivan ja halveksunnan kautta. Vaatteet olivat hyvin karkeatekoisia, samanmallisia ja -värisiä, kuin niihin selkäpuolelle olisi kirjoitettu; ”nämä vaatteet on Tampereen kaupunki lahjoittanut vainaisapuna tulevalle veronmaksajalleen.”¹²²

Avustettujen määrän kääntyminen nousuun vuonna 1937 johtui ennen kaikkea läntisten esikaupunkien liitoksesta. Tampereen koululaitoksen piiriin liitoksen myötä tulleissa uusissa kouluissa avustettuja oli suhteessa enemmän kuin vanhoissa kouluissa.

Vaateavun laajuus kertoo omaa kieltään laman ”kosketuksesta”. Ihmisten vaatetus näyttää olleen siksi puutteellinen, että lama tosiaan saattoi jättää osan kaupunkilaisista kirjaimellisesti kylmiksi. Pahimmista lamavuosista keskimäärin kylmimpiä vuosia olivat 1931 ja 1933. Yleensä pakkasen puraisi pahiten helmikuisin. Vuoden 1929 helmikuu oli erityisen kylmä, keskimäärin yli 14 astetta miinuksella ja myös vuosina 1931–1933 elohopea laski keskimääräistä alemmaksi: 8–8,5 asteeseen.¹²³

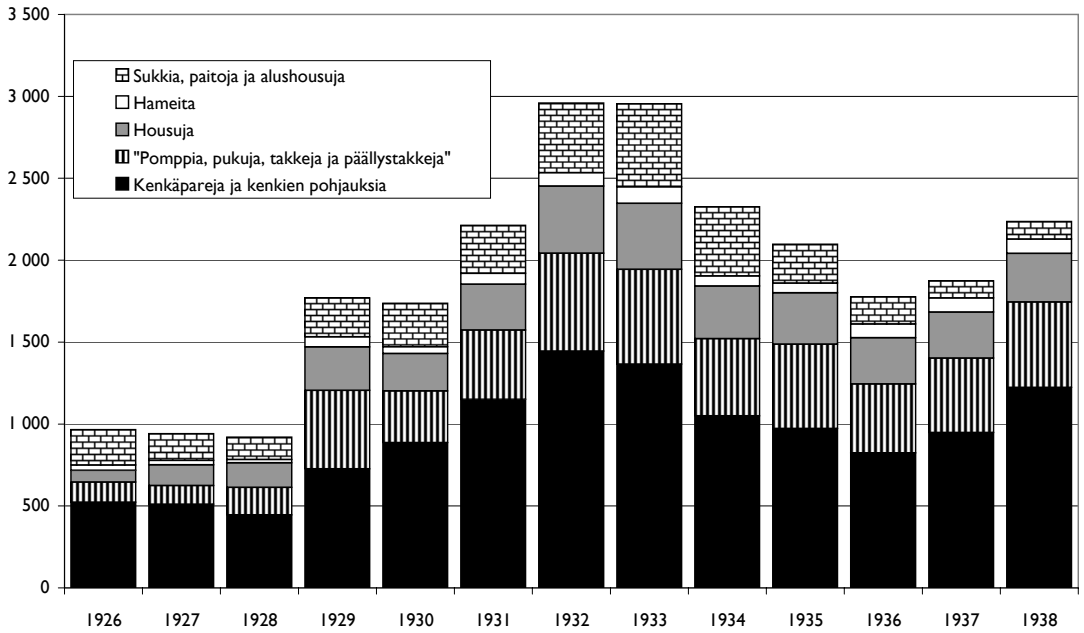
Työväestö säästi myös asumisessa

- Hyvä sivusta vedettävä! Paljonko tarjotaan? Sanokaa rohkeasti vaan. Paljonko tarvitaan lepolaatikosta? – huusi vasaramies.
- Olkoon kymppi, – kuului betken hiljaisuuden jälkeen väki joukosta.
- Kymppi tarjottu. Kymmenen markkaa – – Tuleeko lisää – ?
- Markka päälle luteenpesästä, huusi romukauppias, ainahan sitä puita tarvitaan.
- Yksitoista – – yksitoista tarjottu – yksitoista toinen – – ja yksitoista kolmas kerta. Ja meklarin nuija paukahti sängyn kupeeseen.¹²⁴

Tamperelainen leipuri, ammattiyhdistysmies ja työttömien toimikunnan jäsen Onni Turenius kirjoitti keväällä 1934 lyhyen novellin Kansan Lehden

Kuvio 20.

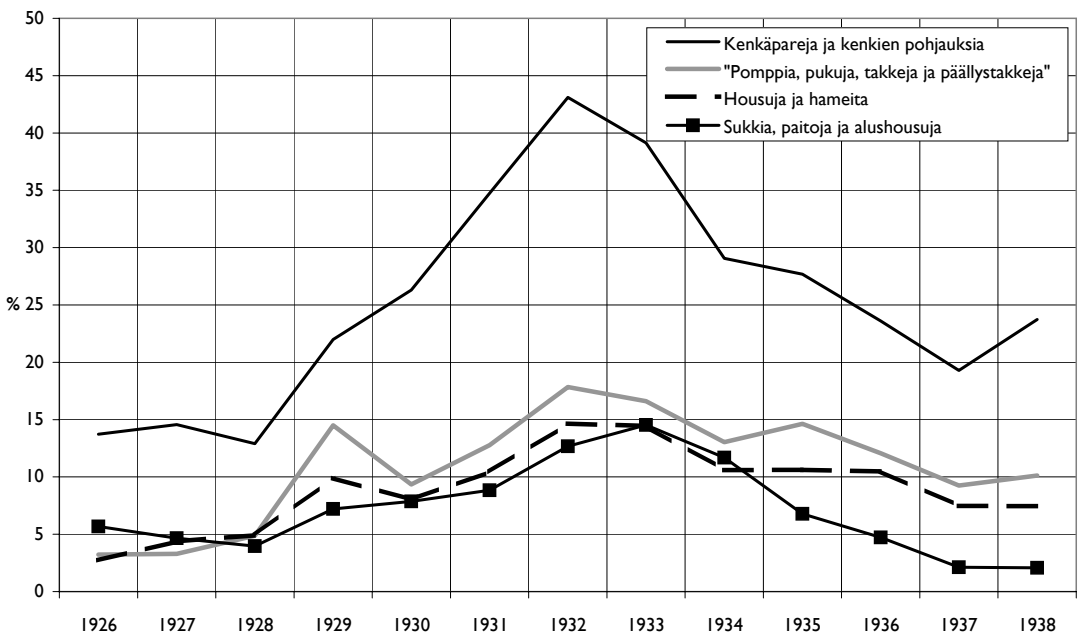
“Varattomien” kansakoululaisten vaateapu Tampereella 1926–1938

Lähteet: Kertomukset Tampereen kansakoulujen toiminnasta 1926–1938.

Kuvio 21.

Tamperelaisille koululaisille vuosina 1926–1938 annettu vaateavustus. I–VI -luokkalaisista oppilaista avustettu, %

Lähteet: Kertomukset Tampereen kansakoulujen toiminnasta 1926–1938.

viikonloppuliitteeseen. Todentuntuinen huutokauppakuvaus saa alkunsa kun novellin kertoja löysi sanomalehden takasivulta pienen ilmoituksen, jossa kutsuttiin ihmisiä julkiseen pakkohuutokauppaan työväen esikaupunkiin. Myytävänä oli maksamattomista veloista ulosmitattuja huonekaluja ym. tavaraa.¹²⁵

Yllä olevasta lainauksesta käy selville kuluneen sivustavedettävän sängyn markkina-arvo. Se ei ollut suuri, eikä sängystä saaduilla rahoilla suuria velkoja kuitattu. Sängystä luopumaan joutuneelle työttömälle sen arvo olisi ollut paljon suurempi. Romukauppias arveli käyttävänsä sänkyä vaikka polttopuuna, jollei saisi sitä myytyä. Sängylle annettujen merkitysten kautta välittyy hyvin eri yhteiskuntaluokkien käsitys asumisesta. Työläiselle tärkeällä sängyllä oli pikkuliikemiehelle vain polttopuun arvo.

Luokkaerot asumisessa

Tampereen esikaupunkien syntyminen liittyi olennaisesti kaupungin teollisuuden kasvuun ja sen seurauksena lisääntyneeseen työvoiman tarpeeseen. Työvoima oli myös asutettava. Kaupungin väestönkasvu oli nopeaa, ja erityisen nopeaa se oli 1890-luvulla. Työväestön asumiseen liittyviin ongelmiin pyrittiin viranomaisten taholta vastaamaan eräänlaisella ”oma apu paras apu” -ajatuksella. Työläisille annettaisiin tontti, ja rakentamista helpotettaisiin valtion ja kuntien takaamalla halpakorkoisilla lainoilla.

Asuntokysymyksestä tuli sosiaalinen kysymys 1800-luvun lopulla. Eri-laisissa selvityksissä ja tutkimuksissa taivasteltiin työväestön asumisen ahtautta ja epäsiistejä oloja. Asunto-olojen kohentamisen nähtiin olevan ratkaisu sairauden ja siveettömyyden aiheuttamiin ongelmiin. Näin tapahtui Tampereellakin jo 1870-luvulla. Todellisuudessa asumisahtaus helpotti hitaasti ja sitä hidasti maalta kaupunkiin suuntautunut muuttoliike 1800-luvun lopulla. Muuttoliikkeen merkittävä hidastuminen kohensi asumisololoja 1910-luvulla.¹²⁶ Lisäksi taustalla vaikutti sen aikainen sosiaaliempiirinen tutkimus. Erityisesti G. R. Snellmanin tekemää tutkimusta pidettiin ratkaisevana.¹²⁷

Tamperelaiset esikaupungit eivät olleet ensimmäisiä työläisten asumia alueita suomalaisissa kaupungeissa tai niiden lähistöllä, sillä työväestöä oli suomalaisissa kaupungeissa asutettu 1800-luvun loppupuolella usealla eri tavalla.¹²⁸ Aikaisemmin oli työväestön itse rakentamia taloja noussut kaupungin läheisyyteen syntyneille kaavoittamattomille esikaupunkialueille, kuten Kyttälään, Pispalaan ja Järvensivulle.

”Oma koti” -ideologiaan tukeutuneiden viranomaisten tavoitteena oli nimienomaan välttää huonomaineisten esikaupunkien (Kyttälä, Pispala) rakentamisen yhteydessä tapahtuneet virheet, ja pyrkiä kontrolloidun suunnittelun avulla kohentamaan työväestön asumistasoa: asumisväljyyttä lisäämällä pyrittiin ratkaisemaan pelkkien sosiaalisten kysymysten lisäksi myös terveydellisiä kysymyksiä. Esimerkiksi keuhkotauti ja sen voittaminen oli yksi ajankohtaisia

kysymyksiä vuosina 1914–1939.¹²⁹ Omien talojen rakentaminen kaupungin ohjauksessa merkitsi osittain myös tehtäisiin – kuten Finlayson ja Tampella – sidoksissa olleen asumisen vähenemistä. Kunta ja valtio ottivat vastatakseen yhä enenevässä määrin aikaisemmin tehtailijalle kuuluneesta patriarkalisesta huolenpidosta.¹³⁰

Tampereella oli pulaa asunnoista koko kansalaissodan jälkeisen aikakauden. Edes voimakas rakentaminen erityisesti 1920-luvun lopulla ei kyennyt ratkaisemaan asumisongelmia. Hätmajoituksena käytettiin venäläisten sotaväelleen rakennuttamia kasarmeja, jotka olivat toimineet myös vankileirinä välittömästi kansalaissodan jälkeen. Kaupunki rakensi lisäksi halvalla työläisille tarkoitettuja vuokra-asuntoja Viinikkaan ja Amuriin (ns. Punakylä).¹³¹

Ennen I maailmansotaa oli laitettu vireille työläisille tarkoitettua Lapin ja Viinikan työläisesikaupunkialueet. Työläisille myönnettiin kunnan ja valtion takaamia halpakorkoisia lainoja, joiden avulla ajateltiin saada työläiset itse auttamaan itseään. Rakennuskustannukset ja muut elinkustannukset nousivat I maailmansodan loppupuolella ja vuosina 1918–1919 nopeammin kuin palkat, joten vuosina 1914–1917 rakentaneet hyötyivät inflaatiosta. Sen sijaan kymmenkertaistuneet rakentamiskustannukset ja valtion ja kuntien lainojen määrien pysyminen entisellään veivät pohjan työväestön omalta rakennustoiminnalta välittömästi kansalaissotia seuranneina vuosina.¹³²

Petsamon kaupunginosa, johon kaupunki myös rakensi paljon vuokrataloja, alkoi nousta Tammelan itäpuolelle jo vuonna 1919. Viinikkaan kaavoitettiin lisää tontteja vuonna 1921 ja sen jatkoksi alkoi vuonna 1923 nousta Nekalan esikaupunki. Härmälän työväen esikaupungin rakentaminen alkoi kauemmaksi keskustasta vuonna 1926. 1920-luvulla rakennetuille alueille vedettiin viemärit ja vesijohdot. Tämä mahdollisti kylmän veden sisäliitännän ja vesiklosetin, tosin ulkovessojakin alueella vielä esiintyi. Sen sijaan Vuohenoja ja Härmälä olivat niin etäällä kaupungin keskustasta, että kunnallistekniikka oli siellä vielä varsin kehittymätöntä. Vain muutama vuosi Härmälää aikaisemmin rakennetussa Nekalassa oli varsin paljon aikakauden mukavuuksia, sijaitsihan alue kaupungin välittömässä läheisyydessä. Perhetarinoissa esiintyneistä perheistä veturinkuljettaja Oitisen, nahkuri Kaskan ja kirvesmies Meltolahden perheet rakensivat talon Nekalaan vuosina 1923–1925. Sekatyömies Halmeen perhe aikoi rakentaa juuri laman kynnyksellä 1927–1928. Loppujen lopuksi Halmeet asuivat alueella vuokralla koko lama-ajan, samoin Mutkaset, Anderssonit, Kivelät, Paldaniukset, Lampiset, Hukkaset ja Asulat. Kirvesmies Meltolahti joutui sen sijaan työttömyyden ja velkojen ristiaallokkoon ja joutui perheineen luopumaan talosta.¹³³

”Oma koti” -ideologian pohjalta rakennettujen alueiden lisäksi Tammelan ja Kyttälän kansalaissodassa laajasti tuhoutuneet kaupunginosat rakennettiin uudelleen vuosina 1918–1920. Juhannuskylä ”saneerattiin 1920-luvulla. Keskusta-alue laajeni kivitaloilla uuden Hatanpään valtatie suuntaan

etelään, mikä merkitsi Ratinan kaupunginosan vähittäistä muuttumista. Pyyrikintorin ympärille rakennettiin 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alussa kivitaloja. Uusimmat kivitalot ja asunnot jugend-keskustassa eivät olleet halpoja, eivätkä siksi tarkoitettuja työväestölle.¹³⁴ Perhetarinoiden perheistä Ulapat, Multapellot, Peltoset ja Bergit asettuivat asumaan Pyyrikintorin laidalle ns. puolikunnallisiin asuintaloihin.¹³⁵

Uusien kivitalojen asunnoissa oli ajan tasoon nähden ylellinen varustelu. Hanaa avaamalla lämmin vesi syöksähti keittiön lavuaariin. Asunnoissa oli luonnollisesti sisävesat. Myös suihkuja ja viemäriverkkoon yhdistettyjä kylpyammeita rakennettiin. Osa asunnoista oli varustettu keskuslämmityksellä, joka merkitsi lämmitysvastuun ja halkojen hankkimisen siirtymistä pois asukkailta. Nyt tarkkailtiin vain asuntojen lämpötasoa. Keskuslämmitettyissä asunnoissa oli huomattavasti korkeammat vuokrat, koska ne yleensä olivat uusia, ja niihin oli rakennettu myös niin sanottuja mukavuuksia enemmänkin.¹³⁶

Huono mukavuustaso keskittyi työväestön asuttamiin esikaupunkeihin. Tammelan ja Amurin huonot mukavuudet johtuivat myös asuntojen ja alueiden infrastruktuurin iästä. Esimerkiksi enemmistö amurilaisista joutui hakemaan käyttövetensä vesiposteista. Sisävesatkin olivat käytössä vain joka kuudennessa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa rakennetuista Amurin ja Tammelan työläisasunnoissa. Nekin olivat todennäköisesti asuntoihin myöhemmin lisättyjä.¹³⁷ Tehtaiden läheisyydessä sijainneet asunnot olivat kuitenkin lyhyiden työmatkojen vuoksi sangen houkuttelevia. Perhetarinoiden perheistä Avarat asuivat Finlaysonin omistamassa asunnossa lähellä tehdasta.¹³⁸

Suurin osa pienistä asunnoista sijaitsi työläiskaupunginosissa. Yleisesti tunnettuja olivat vanhemmilla alueilla, kuten Tammelan ja Amurin kaupunginosissa sijainneet huoneella ja keittiöosuudella varustetut asunnot. Uudemmista esikaupungeista löytyi omistajaperheiden vuokraamia vinttihuoneita. Lisäksi tehtaat omistivat verraten paljon asuntoja tehtaiden läheisyydessä sijainneilla alueilla. Kaupungin omistuksessa oli myös joitakin vuokrataloja.¹³⁹

Vuokrataso

Asuntojen vuokrat kääntyivät laskuun vuonna 1929. Kaupungin keskimääräinen vuokrataso oli pudonnut vuosien 1929 ja 1933 välisenä aikana 23,4 % ja vuosien 1932–1933 välisenä aikana 9,3 %.¹⁴⁰ Alimmillaan vuokrat olivat vuonna 1934, jonka jälkeen ne vähitellen kohosivat. Isompien asuntojen vuokrat laskivat suhteellisesti ottaen enemmän kuin pienempien asuntojen. Työväestö asui juuri näissä pienimmissä asunnoissa, joista talouden kasvaessa tuli kovin pula, ja niistä kilpailtiin. Erityisesti esimerkiksi Mutkasten, Anderssonien, Kivelöiden ja Paldaniusten asumien pienten asuntojen vuokrat säilyivät lähes yhtä kalliina kuin ennen lamaakin. Ero parempiosaisiin perheisiin oli huima, kun parempiosaisien tulot eivät juurikaan pudonneet,

mutta esimerkiksi kolmen huoneen ja keittiön suuruisen asunnon vuokra putosi 30 %.¹⁴¹

Työläisperheiden kannalta katsottuna pienten asuntojen vuokratasossa tapahtunut vähäinen lasku pidensi perheiden ylle langennutta laman pitkää varjoa. Parempiosaisten perheiden oli sen sijaan omia kokemuksiaan vasten tilannetta katsoessaan hyvin vaikea ymmärtää lamaa ja sen vaikutuksia työläisperheissä tässäkin suhteessa. On todennäköistä että ylä- ja keskiluokan omakohtaiset lamakokemukset osaltaan johtivat myös Kokoomuksen osalta kunnallispolitiikkaan, jossa pyrittiin vain säästämään ja pitämään veroäyri mahdollisimman alhaalla.¹⁴²

Huhtikuusta 1929 lähtien Tampereen sosialilautakunnan yleisiin tehtäviin kuului ”kunnan vähävaraisen työväestön” tilan ja olojen seuraaminen sekä kunnallisten työväen-, asunto- ja muiden yhteiskunnallisten kysymysten käsittely ja valmistelu. Lisäksi lautakunnan piti seurata kaupungin asunto- ja yhteiskuntaolojen kehitystä sekä tehdä aloitteita niiden parantamiseksi. Edelleen tehtävänä oli ”valvoa vähävaraisten kuntalaisten parasta, ja asunto- ja muitten sosiaalisten olojen parantamista edistäviä yrityksiä ja laitoksia, jos kunta on näille myöntänyt jonkinlaisia etuja”. Lautakunta hallinnoi vuoteen 1933 saakka myös sen huostaan uskottuja kunnan omistamia vuokra-asuntoja.¹⁴³ Hallinnossakin ymmärrettiin jo laman alkuvaiheissa, että vuokrataso vaikutti perheiden elintason.

Toimeentulovaikeuksia ilmenikin. Vuonna 1931 moni työväenasunnoissa asunut jätti vuokransa maksamatta. Lautakunnalle vuokrien periminen tuot-

Petsamon kaupunginosaa ilmasta nähtynä vuonna 1931. Petsamoon rakennettiin 1920-luvulla niin kaupungin kuin yhtiöiden (lähinnä Tampella) omistamia isoja puukerrostaloja. Lisäksi Petsamoon nousi muiden työväen esikaupunkien tapaan myös yksityisten työläisten rakentamia omakoti- että paritaloja. Kuva: Tampere-Seura.

ti ”monin verroin lisättyä edellisiin vuosiin verrattuna”. Lautakunta selitti vuokranmaksujen viivästymisen johtuneen perheiden päämiesten ”useita viikkoja jopa kuukausia” kestäneestä työttömyydestä.¹⁴⁴ Köyhäinhuoltoakteilin kirjattiin: ”annettiin rahaa vuokraan”, ”vuokrat maksamatta”. Perheissä vuokrien maksaminen jäi tärkeysjärjestyksessä loppupäähän, varsinkin jos perhe asui kaupungin omistamassa vuokra-asunnossa.¹⁴⁵

Tilanne synkentyi seuraavan vuoden kuluessa. Kaupungin vuokratalojen asukkaat olivat muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta niin ”huonossa taloudellisessa asemassa, että heidän oli turvaututtava köyhäinhoidon apuun”. Eräessä kaupungin omistamassa taloryhmässä asuvista vuokralaisista lähes kaikki nauttivat joko vakinaista tai tilapäistä köyhäinapua.¹⁴⁶ Tilanne oli nurinkurinen: kaupunki maksoi vuokralaisille vuokra-avustuksia köyhäinhoidosta, jotta he voisivat maksaa vuokransa kaupungin sosiaalitoimelle. Perhetarinoissa esitellyissä työttömyydestä kärsineissä perheissä tilanne oli usein kuvattuna sellainen. Työväestön ja sitä kautta työttömien tilannetta helpottaakseen kaupungin sosialilautakunta ehdotti jo keväällä 1932 vuokrien alentamista.¹⁴⁷

Vuokrien maksuhäiriöt eivät rajoittuneet pelkästään kaupungin vuokrataloihin. Asunnontarkastaja havaitsi vuoden 1932 aikana pula-ajan vaikutuksia: vuokria ei ”ole ajallaan saatu maksettua ja asumisoikeuden säilyttämiseksi joudutaan vetoamaan vuokranantajan pitkämielisyyteen. Monissa tapauksissa molemminpuolinen luottamus parempaan tulevaisuuteen auttaa luovimaan eteenpäin”.¹⁴⁸ Kyse oli todennäköisesti pakotetusta yhteisymmärryksestä. Maksavia vuokralaisia oli vaikea löytää, ja häätö olisi varmistanut vuokranantajan saamisten siirtymisen tai lopullisen hukkaamisen.

Asunnontarkastaja myönsi, että joskus vuokraisäntien ja vuokralaisten välillä syntyi ristiriitojakin. Hän muistutti myös hätään joutuneiden kotien ahdingon syvyydestä: huonekaluja ja tavaroita myytiin pilkkahintaan osto- ja myyntiliikkeisiin. Joskus vuokralaiset paikkasivat talouttaan ottamalla itselleen vuokralaisia. Tämä tapa ei näytä kuitenkaan sanottavammin yleistyneen lama-aikana.¹⁴⁹

Laman vuoksi kaupungin vuokra-asuntokanta pysyi entisellään syvimmän laman aikana. Erityisesti Kokoomus vastusti tavallisten vuokra-asuntojen rakentamista hyvin ponnekaasti.¹⁵⁰ Vuonna 1933 vuokra-asuntojen määrä lisäksi putosi, kun tulipalo turmeli kesäkuun 26. päivä kaupungin omistaman työväenasuntorakennuksen Viinikassa.¹⁵¹ Pari viikkoa myöhemmin päätettiin vuokrata kaupungin omistamia työväenasuntoja vain tamperelaisille. ”Aiemmin ulkopaikkakuntalaiset olivat saavuttaneet edun asua huokeasti kaupungin kustannuksella”¹⁵² Toimenpiteet olivat samansuuntaisia muiden kaupungin köyhäinhoidollisiksi katsottavien toimien kanssa.

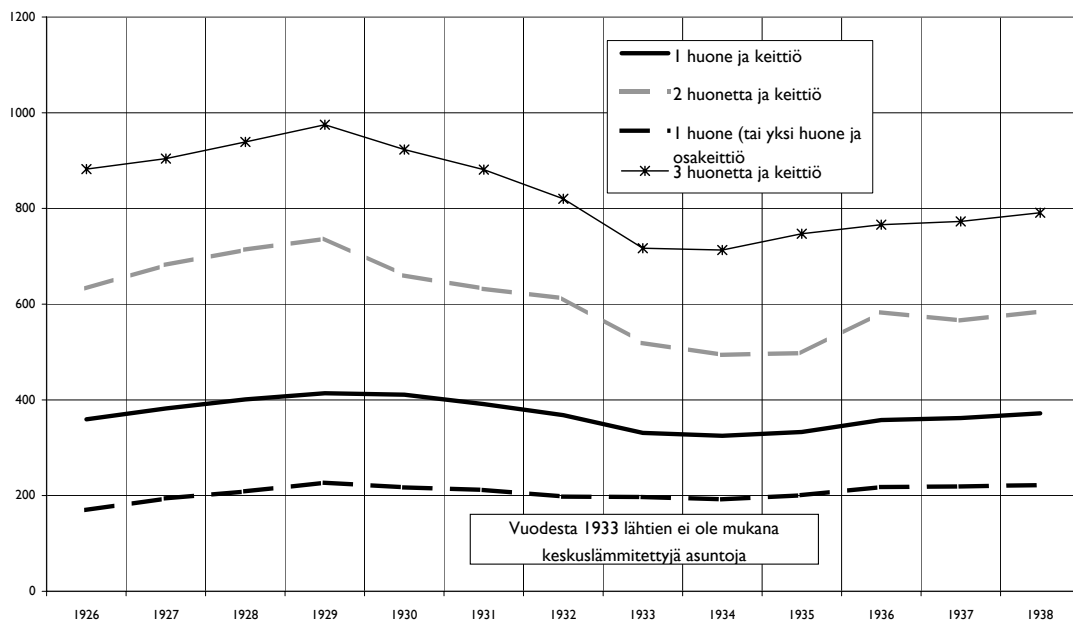
Muunkinlaista tarveharkintaa ilmeni. 1930-luvun lopun nousukauden aikana ryhtyi kaupunki kohdistamaan vuokra-asuntojaan kaikkein vähävaraisimmille. Kaikki vuokralaiset eivät ilmeisestikään nauttineet enää köyhäinapua, koska vuoden 1937 lokakuussa irtisanottiin kymmenen varakkaampaa ”pieniperheistä vuokralaista”. Tilalle oli tarkoitus ottaa ”vähävaraisia lapsi-

rikkaita perheitä”. Tilanne jäi lähes ennalleen, sillä 1. marraskuuta voimaan tullutta irtisanomista noudatti vain kaksi perhettä: ”talvea vasten ei haluttu ryhtyä häätötoimiin”.¹⁵³ Kaupunki pyrki jouduttamaan asuntojensa tyhjenemistä, pakottamalla varakkaampia perheitä muuttamaan vapailta asuntomarkkinoilta vuokrattaviin asuntoihin. Uusia asuntoja valmistuikin jo vuosi-ina 1936 lähtien. Muuttaminen saattoi joskus olla vapaaehtoistakin.

Tampereen väkiluku, ja erityisesti työläiskaupunginosien väkimäärä vähentyi huonon työtilanteen vuoksi laman aikana. Kuitenkin juuri ennen lamaa valmistuneiden Härmälän ja Nekalan työläiskaupunginosien väkimäärä kasvoi. Perhetarinoiden perusteella lama-aika merkitsi köyhemmissä perheissä ahtaampaa asumista. Samalla kun rakennustoiminta kaupungeissa lähes pysähtyi, kasvoi monien työttömyydestä kärsineiden esikaupunki- ja laitakaupunkien työläisasuntojen väkimäärä. Huonosti toimeentulevat ihmiset joutuivat asumaan ahtaammin ja moniin koteihin (omistusasuntoihin) otettiin asukkeja ja vuokralaisia. Toisaalta myös pienennettiin asumiskustannuksia muuttamalla kauemmaksi keskustasta. Esimerkiksi Kivelän perheessä muuttaminen näyttäisi olleen yksi strategia, jolla lamaan sopeuduttiin. ”Pohjalla”, eli kauimpana keskustasta ja halvimmassa asunnossa asuttiin vuonna 1933. Kivelöiden perheen tavoin Nekalasta Vuohenojalle merkitsi paitsi muuttamista etäämmälle työpaikoista, myös mahdollisesti mukavuuksista luopumista. Laman hellittäessä ja lasten palkkojen noustua sen myötä perhe palasi takaisin kaupunkialueelle ja hankki tilavampia, joskin kalliimpia asuntoja. Lopultahan

Kuvio 22.

Asuntojen vuokrat niiden huoneluvun mukaan Tampereella vuosina 1926–1938

Lähteet: Tampereen kaupungin sosiaalilautakunnan kertomukset 1926–1938.

perheen jakautuminen useampiinkin asuntoihin osoittautui taloudellisesti mahdolliseksi.¹⁵⁴ Samankaltaista strategiaa näyttää käyttäneen maantieteellisesti suppeammalla alueella operoineiden Mutkasten perhe.¹⁵⁵ Tämä strategia tuskin oli suoraan 1930-luvun lamaan sidottu, vaan yleisemminkin käytössä köyhyysrajalla eläneiden ihmisten keskuudessa muinakin ajanjaksoina. Vuokralalla asumiselle oli vaihtoehtokin: oman kodin rakentaminen.

Oman kodin onni ?

Perhetarinoiden perheistä Oittiset, Kasket ja Meltolahdet rakensivat oman talon/kodin vuosina 1923–1925. Omakotiliike oli tähännyt pitkälti työläisten asuttamiseen ja monet rakennustyöntekijät olivat talon rakentaneetkin. Kaarlo Meltolahti oli ammatiltaan kirvesmies, ja sekatyömies Halmeen perhe oli ryhtymässä talon rakentamiseen, mutta laman tulo peräännytti heidät aikeistaan. Kun kaupungeissa tapahtunut rakennustoiminta alkoi vähetä vuonna 1928, merkitsi se toisaalta rakennusmiesten rahapussien laihtumista, mutta myös tulevaisuuden visioista luopumista tai niiden lykkäämistä. Meltolahdet ja Halmeet eivät olleet kuitenkaan ainoat laman pyörteeseen joutuneista. Työttömyys iski erityisen voimakkaasti työväestön asumille alueille, ”Viinikka–Nekalan hauska kaksoiskaupunki” mukaan lukien. Esikaupunkialueilla mitattiin 25–40 prosentin työttömyysasteita. Työkalupakeilla oli enemmän käyttöä vasta lähempänä seuraavan vuosikymmenen puoltaväliä. Viidenkuuden vuoden pituisen työttömyyskuilun yli hyppääminen vastarakennetun talon velat niskassa oli vaikeampi temppu.¹⁵⁶

Vuonna 1930 Tampereen kaupungin haltuun joutui neljä ja vuonna 1931 kuusi omakotitaloa, joista yksi oli juuri valmistunut. Kaikki mainittujen omakotitalojen omistajat olivat rakennus- tai sesonkityöläisiä, jotka työttöminä ollen eivät voineet suorittaa lainoista meneviä korkoja paremmin kuin kuoleksiakaan, vaikka heille oli myönnetty eräissä tapauksissa maksuajan pidennystäkin. Näiden pakkohuutokauppojen kautta menettivät monet omakotitalojen rakennuttajat vähäiset säästönsä ja kaiken muun sen työn, mitä he olivat rakentamiseen itse uhranneet.¹⁵⁷ Oman kodin vuosina 1923–1925 rakentaneet Meltolahdet menettivät sen laman seurauksena. Lama vei kirvesmiehen työt. Meltolahden tapauksessa elintaso laski nopeasti, ja sitä heijastanut sosiaalisen statuksen romahtaminen oli perusteellinen. Köyhtyminen ja asemien menettäminen ilmeni spiraalinomaisena muuttoliikkeenä: esikaupunkitalon omistajasta pienen osakkeen omistajaksi kerrostaloon, siten vuokralaiseksi kerrostaloon ja loppujen lopuksi kaupungin vuokrataloon samaan työväen esikaupunkiin lähelle sitä paikkaa, johon Kaarlo talonsa aikoinaan rakensi.¹⁵⁸

Kun talot joutuivat pakkohuutokaupalla myytäviksi oli niiden hinta useita kymmeniä tuhansia markkoja halvempi kuin niiden rakennuskustannukset. Tämä johtui siitä, että pakkohuutokaupoissa ei tavallisesti ollut muita huutajia kuin kaupungin edustaja, joka valvoi, että talojen hinnat nousivat ainakin siihen määrään, että ostosummaan sisältyi kunnan ja valtion lainat. Monissa

tapauksissa kaupunki joutui luopumaan lyhennysten vaatimisesta. Ilman kaupungin joustamista olisi pakkohuutokauppoja tapahtunut enemmän. Vaikeudet olivat suurimpia viimeiseksi valmistuneella ja velkaisimmalla Härmälän esikaupunkialueella, missä asui erityisen paljon rakennus- ja sesonkityöväkeä, joiden työt lama oli tyrehtyttänyt.¹⁵⁹

Aamulehdessä oli lama-aikana jatkuvasti asuntojen ja talojen myynti-ilmoituksia. 12-tulisijainen talo oli kaupan Viinikassa. Hintapyyntö oli 195 000. Vuotuiseksi vuokratuotoksi luvattiin 26 400 markkaa.¹⁶⁰ Esikaupunkitaloja oli tarjolla joka puolelta. Saman päivän lehdessä tarjottiin petsamolasta yhdeksän tulisijan talon puolikasta tai koko taloa ja Nekalasta kaupattiin taloa rahaa tai ”käypää tavaraa” vastaan. Petsamon talonmestajat kauppasivat omia – ilmeisesti kaupungin ja valtiolta ottamiaan – lainojansa lunastettavaksi kaupan yhteydessä. Tammelan Niemikadulla oli käteiskauppa kunniaassa, kun kaupattiin 26-tulisijaista taloa. Samanaikaisesti keskiluokan asuttamasta Kytälästä tarjottiin neljän huoneen ja keittiön kokoista osakehuoneistoa ”erikoisen halvalla”.¹⁶¹ Hädän haistanut henkilö tarjoutui ostamaan kahden perheen talon joko Viinikasta tai Petsamosta. Tarkoittiko taloa vaille olleen nimimerkki ”lauantai-iltaan” uhkavaatimuksen luontoista aikarajaa vai jotain muuta, ei käy ilmoituksesta selville. Runsasta viikkoa myöhemmin kiinteistönvälittäjä ilmoitti asiakkaansa halukkuudesta ostaa esikaupunkitalo Nekalasta tai Viinikasta.¹⁶²

Suuri osa esikaupunkien asukkaista oli vuokralaisia, ei talojen omistajia. Omistajat olivat tiukoilla rakentamisen raboittamiseksi otettujen lainojen vuoksi. Työttömillä vuokralaisilla ei taasen tahtonut riittää rahaa vuokrien maksuun.

Kuva: Tampere-Seura.

Sosiaaliministeriö järjesti kyselytutkimuksen omien kotien taloudellisesta asemasta. Tutkimus johtui omien kotien omistajien anomuksesta saada lainojensa korko- ja kuoleusmaksuille lykkäystä, heistä kun huomattava osa ei niitä työttömyyden vuoksi katsonut voivansa määräaikana suorittaa. Kerätyn tilaston mukaan 489 tamperelaisesta omakotitalon omistajasta oli vuosina 1930–33 ollut työttömänä 191 henkilöä. Näistä yli vuoden 72 (14,7%) yli puoli vuotta 101 (20,7%) ja alle puoli vuotta 18 (3,7%).¹⁶³

Runsaat kolmekymmentä taloa siirtyi vuosina 1930–1934 kaupungin kiinteistöosastolle, joka myi talot eteenpäin. Alueellisesti pakkohuutokaupat rasittivat selvästi eniten Härmälää, jonka rakentamisen aloittaminen ajoitui juuri lamaa edeltäneisiin vuosiin. Seuraavana listalla oli hieman aiemmin 1920-luvulla rakennettu Nekala. 1910-luvulla aloitettujen Viinikan ja Lapin omakotiasujilla ei ollut yhtä suuria ongelmia. Joissakin tapauksissa uudeksi omistajaksi merkittiin pankki, joka yleensä olikin oikeutettu ensimmäisenä saamaan rahojaan takaisin. Jotkut vaikeuksiin joutuneet omakotirakentajat, kuten Meltolahdet, saivat pelastettua nahkansa myymällä talonsa pois markkinahintaan eli halvalla.¹⁶⁴

Näyttäisi siltä, että vaikka lama taloudellisten mittareiden mukaan näyttääkin menneen ohitse jo vuoteen 1935 mennessä, ei pitkän laman kasamia seurauksia kyetty monessakaan perheessä ylittämään välittömästi. Velat olivat kasautuneet ja vaikka töitäkin oli saatu, ei rästeistä ja rästien rästeistä selvitty noin vain. Tästä syystä lainojensa kanssa vaikeuksiin joutuneiden tamperelaisten omakotiasujien taloissa suoritettiin syksyllä 1935 kaupunginhallituksen toimesta tutkimus. Valtion taholta oli vuonna 1934 tehty aloite, joka tulisi antamaan mahdollisuuden vuoden 1920 jälkeen rakennettuja omakotitaloja kohtuuttomasti rasittavien velkojen järjestelyyn uudella valtion takaamalla lainalla. Lainojen hakijoita oli Tampereelta kaiken kaikkiaan 94, joista 34 (36%) Nekalasta ja 14 (15%) Viinikasta. Hakijoista vain kolme oli Lapin esikaupungista, yksi Vuohenojalta, 18 Petsamosta (XXI) ja 28 Härmälästä.¹⁶⁵

Kaupunginhallitus seuloi anomuskaavakkeet ja päätti esittää 91 oman kodin omistajan velkojen järjestämisestä sosiaaliministeriön lainan avulla. Lopujen lopuksi sosiaaliministeriö myönsi 86:lle tamperelaiselle omakotitalon omistajalle järjestelylainoja, yhteensä 2 233 900 markkaa. Lainat myönnettiin kaupunginhallituksen kokouksissa. Samalla kaupunginhallitus päätti, että lainoja ei makseta omakodin omistajille suoraan, vaan rahalaitoksille tai velkakirjan haltijoille. Tällä tavoin pyrittiin ostamaan oman kodin rakentajat pois veloistaan.¹⁶⁶

Laman pitkittymisen kannalta on mielenkiintoista, että sen sosiaalisia seurauksia asuntorintamallakin korjailtiin vielä vuosina 1934–1936, vaikka laman väitettiin olleen ohi jo vuonna 1933. Toisaalta tapahtumasarja kertoo myös kaupungin sitoutumisesta ns. oma koti-ideologiaan.

Toisen epäonni oli toisen onni. Kun asuntojen hinnat putosivat, ja niitä oli saatavilla pakkohuutokaupoista, oli työpaikkansa pitää saaneilla mah-

dollisuutensa suhteellisen elintason nopeaan kohottamiseen. Erityisen hyvät mahdollisuudet omaan kotiin oli nyt alemmilla virkamiehilläkin. Tilanteesta vaarin otti poliisikonstaapeli Sievinen perheineen. Sievinen meni lama-aikana naimisiin, perusti perheen ja osti huokeaan hintaan tarjolla olleen talon. Lainojen korotkin olivat pudonneet inhimillisiksi nousukauden hullujen vuosien ajoista.¹⁶⁷

Vähitellen asuntojen rakentaminen vilkastui vuoden 1935 aikana. Ennen sotia ehdittiin kaavoittaa tontteja Nekalaan, Lappiin, Härmälään ja Petsamoon. Samoin nousi uusia puolikunnallisia asuinrakennuksia Tammelaan Puolimatkan kadun varteen. 1930-luvun lopun kiivas asuntorakentaminen väljensi asumisolosuhteita. Rakentamisen elpyminen tarjosi työttömyydestä kärsineille perheiden miehille töitä. Lisäksi rakennustoiminta ja asuntojen tarjonnan lisääntyminen hillitsi vuokrien nousua. Vähitellen myös Meltolahden perheen pää sai töitä.¹⁶⁸

Vesi, sähkö ja lämpö

Hanna katseli ikkunasta. Hänen silmänsä punoittivat lukemisesta.

– Onhan teillä sähkö? hän kysyi bierojattarelta.

Useimmilla talon asukkailla ei näet ollut muuta valoa kuin öljylamppu tai kynttilä. Sähkö oli suljettu, koska he eivät olleet voineet maksaa laskujaan.

– Saanko mennä sinne lukemaan? Silmiä kirvelee kurja valo, ja äiti haukkuu, kun poltan kynttilää.¹⁶⁹

Helvi Härmäläisen kirjasta otettu esimerkki kertoo laman aiheuttamista säästöpainneista. Se merkitsi esimerkiksi sähkön ja veden kulutuksen vähentämistä

Härmäläisten rakentamat talot valmistuivat 1920-luvun nousukauden aikana. Kaupunginosan asukkaista suuri osa oli rakennus- ja sekatyömiehiä. Kuvassa yksi Härmälän kaupunginosan ensimmäisistä taloista. Vuonna 1926 valmistuneen talon rakentanut kirvesmies kuvassa etualalla vaimonsa kanssa. 57-vuotias kirvesmies ilmoittautui ja hyväksyttiin lokakuussa 1930 työttömyyskortistoon, hänen jäätyään runsasta kulkautta aikaisemmin työttömäksi rakennusmestari Abdin työmaalta. Ilmoittautuminen jäi tässä tapauksessa ainoaksi. Kuva: Tampere-Seura.

tä. Perheissä säästettiin todennäköisesti peseytymisessä ja vaatteiden pesussa. Sen sijaan vettä juotiin ja käytettiin ruuanlaitossa todennäköisesti lähes entiseen tapaan. Työväestö käytti jo ennestäänkin vähemmän rahaa sekä vaatteidensa että henkilökohtaisen hygienian ylläpitoon. Laman ahdingossa riutuneiden esimerkkiperheiden osalta peseytymisestä oli ehkä helpompaa säästää kuin ruuasta.¹⁷⁰

Sähkön merkitys kotitalouksissa oli noussut nopeasti koko 1900-luvun alun. Lähes kaikissa Tampereen kaupunkialueella sijainneissa asunnoissa syntyi valo katkaisinta pyöräyttämällä. Useimmat ylellisyydet puuttuivat kauempana kaupungin keskustasta sijainneilta esikaupunkien asuma-alueilta, mutta sähkö oli poikkeus. Esimerkiksi Vuohenojallakin 95 % asunnoissa syttyi iltaisin sähkövalo, ainakin periaatteessa.¹⁷¹

Koteihin erilaiset sähkölaitteet tulivat täydellä voimalla vasta toisen maailmansodan jälkeen, mutta jo 1938 Tampereella oli käytössä 13 400 kotitalouskonetta silitysraudoista ja keittolevyistä aina hiustenkuivaajaan ja sähköiseen sikarinsyöttimeen. Keittolevyjä oli Tampereella yhteensä 901 kappaletta, eli 12 keittolevyä jokaista tuhatta kaupunkilaista kohden. Keittolevyjä oli Tampereella suhteellisesti Turkua ja Helsinkiä enemmän, sillä kaupungissa ei ollut kaasulaitosta. Keittolevyjen määrä oli Tampereella nopeassa kasvussa, sillä niiden määrä miltei kaksinkertaistui jo seuraavan vuoden aikana¹⁷²

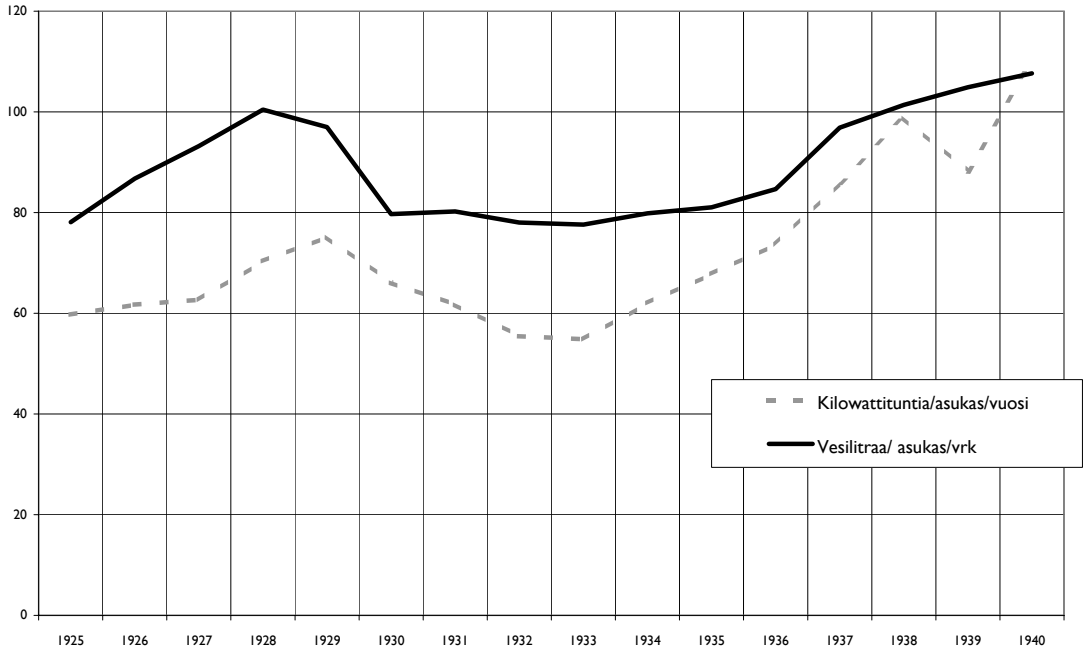
1930-luvun lama katkaisi nopeasti kasvaneen sähkön kulutuksen. Se ei kuitenkaan katkaissut käytössä olleiden sähkölaitteiden määrän kasvua, eli modernisaatio kulki samanaikaisesti omaa paljolti lamasta riippumatonta rataansa. Kun sähkön kulutus aleni samanaikaisesti kuin käytettävissä olleiden sähkölaitteiden määrä lisääntyi, merkitsi se kuluttajien tietoista pyrkimystä kustannusten leikkaamiseksi.¹⁷³ Se mikä oli vuonna 1928 vaikuttanut hämärältä, tulkittiin muuttamaa vuotta myöhemmin riittäväksi valoksi. Turhasta ei haluttu maksaa (Kuvio 23).

Lamakauden aikana 1930-luvulla ylellisyystuotteina pidetyt sähkökojeet eivät tosin olleet radioita lukuun ottamatta ostoslistalla. Tampereella vuonna 1924 alkanut yleisradiotoiminta toi radiobuumin kaupunkiin. Radio oli 1930-luvulla paljon mainostettu sähkölaitte, joka verraten nopeasti saavutti suuren yleisön suosion. Radioiden yleistyminen pysähtyi kuitenkin pahimpana lama-aikana.¹⁷⁴ Voidaan vain arvella kuinka moni köyhäinhoidon ovea raotellut hankki laman aikana radion.

Sähköä ei käytetty vielä kovinkaan paljon lämmittämiseen, koska puusta saatiin energiaa halvemmalla.¹⁷⁵ Suurin osa vanhoista asunnoista lämmitettiin kaakeliuuneissa ja puuhelloissa poltettavilla koivu-, havu- tai sekahaloilla. Koivu oli lämpöarvoltaan paras ja myös kallein. Kaupunkilaiset käyttivät halkoja paljon. Koksen käyttö yleistyi myös vähitellen keskuslämmitettyjen asuntojen rakentamisen myötä. Tampereella keskuslämmitettyjen asuntojen osuus asuntokannasta oli vielä 1930-luvulla varsin vähäinen. Vain 10,7 % asuntokannasta oli vuonna 1930 keskuslämmitettyjä. Helsingissä vastaava osuus oli 44,6 % ja Turussa 21,9. Asuntotuotanto oli vuosina 1930–1935 lähes täysin

Kuvio 23.

Veden ja sähkön kulutus asukasta kohti Tampereella vuosina 1925–1940

Lähteet: Kertomukset Tampereen kaupungin vesilaitoksen toiminnasta vuosina 1925–1940; Kertomukset Tampereen kaupungin sähkölaitoksen toiminnasta vuosina 1925–1940; Väestötiedot: SVT, Väestömuutokset 1925–1940. Veden kulutuksen arvioinnissa huomioitiin, että vaikka kaupungin alue laajeni Pispalan liitoksen yhteydessä, ei kaupungin vesijohtoverkkoa kuitenkaan ulotettu läntisiin esikaupunkeihin. Kotitalouksien kuluttaman sähkön määrä laskettiin vuosille 1926–1929 kotitalouksien maksaman sähkön ja vuosilta 1925 ja 1930–1932 lasketun keskimääräisen hinnan perusteella (53–49 penniä/KWh). Sähkönkulutuksessa kokonaiskulutus jaettiin kaupungin väkiluvulla.

pysähdyksissä, eikä 1930-luvun lopun asuntotuotanto ehtinyt nostaa keskuslämmitettyjen asuntojen osuutta Tampereella vuoteen 1938 mennessä kuin 14 prosenttiin. Merkillepantavaa on se, että vuosina 1937–1939 Tampereelle rakennetuista uusista asunnoista 74,1 prosenttia lämmitettiin patteriverkon kautta, kun Helsingissä lähes kaikki (99,6%) kyseisinä vuosina rakennetuista asunnoista olivat keskuslämmitettyjä. Helsingin koko asuntokannasta 60,8 % ja Turun 26,9 % oli vuonna 1938 keskuslämmitettyjä.¹⁷⁶

Halkoja tuotiin Tampereelle Näsi- ja Pyhäjärveltä vesiteitse ja kolmesta suunnasta rautateitä pitkin. Halkoja kuljetettiin Tampereelle vesiteitse suhteellisesti enemmän kuin Helsinkiin, Turkuun tai Vaasaan. Osittain tämä johtui tietenkin sijainnista sisämaassa kahden suuren järven välisellä kannaksella. Autoilla kuljetettiin vuonna 1938 ainakin 10 % kaupunkiin tuoduista polttopuista. Määrä oli merkittävästi pienempi kuin Turussa ja Vaasassa.¹⁷⁷ Jonkin verran polttopuita kerättiin myös metsistä ja rakennustyömailta.

Kaupunkiin kuljetettujen halkojen määrä näyttää pitkällä aikavälillä noudattelevan laman kaarta. Halkojen menekki väheni laman seurauksena. On selvää, että halkoja kaupunkiin välittäneet kauppiat eivät kyenneet sopeut-

Työläisesikaupunkien, kuten Petsamon, Viinikan, Nekalan, Lapin, Härmälän, Vuohenojan ja Järvensivun asunnoissa vilkkui sähkövalo. Talot lämpesivät puilla. Köyhimmillä perheillä ei ollut laman aikana varaa ybankkia polttopuuta, vaan he saivat osan köyhäinhoidon vastikkeellista avusta polttopuuna. Kuva on Petsamosta vuodelta 1931. Valokuvaaja Bertel Strömmer. Kuva: Tampere-Seura.

tamaan tarjontaansa kysyntää välittömästi vastaavaksi, vaan kysynnän vähenemiseen reagoitiin pienellä viiveellä. Sama koskee myös hintaa, jolloin lama-ajan alussa myytyjen polttopuiden hinta oli sidoksissa nousukauden kustannuksiin: halkokauppiat eivät halunneet myydä halkoja vuosina 1930–1931 tappiolla. Laman alkuvaiheissa myytiin tulleet halot oli hakattu nousukauden aikaisilla kustannuksilla. Hintaa saatettiin alentaa vasta sitten, kun kalliilla hankitut halot oli saatu myydyiksi ja myyjien varastoon oli kertynyt laman alentamien työ kustannusten myötä hankittuja halkopinoja.

Selitettävä ilmiö on sen sijaan ajanjakso 1930-luvun puolestavälistä lähtien, jolloin halkojen kuljettaminen vesitse putosi selkeästi, eikä autokuljetusten määrä noussut samassa suhteessa. Viljo Holopainen selittää halkojen määrän kasvun vuosina 1933–1935 ja vähenemisen 1936–1938 sillä, että koksi olisi korvattu Tampereella haloilla laman aikana, ja että 1930-luvun lopulla kivihiihi olisi jälleen korvannut halot. Voi olla, että lukema vaikeasti mitattavalle autoliikenteelle on alimitoitettu (Liitekuvio 8). Holopaisen ajatus saa tukea kaupunkiin tuodun hiihlen määrän kehityksestä, sillä käytetyn kivihiihlen määrä putosi suurin piirtein samaan aikaan kuin polttopuiden hinta vuonna 1932 ”romahti”. Tuolloin myös markan arvon aleneminen nosti käytännössä ulkomaisten polttoaineiden hintoja ja lisäsi halkojen kysyntää. Kun halkojen hinta kääntyi 1930-luvun loppupuolella jälleen nousuun, kohentui myös hiihlen kilpailukyky.¹⁷⁸

Kysyntään ei kuitenkaan vaikuttanut pelkästään puun ja hiihlen hinta. Halkojen ja hiihlen menekki riippui myös säästä. Taloudellisesti hyvinä, mutta lämpiminä vuosina, hankittiin halkoja vähemmän kuin kylminä, mutta taloudellisesti huonoina vuosina. Tällöin köyhyysrajalla eläneissä perheissä saatettiin

palella taloudellisesti huonoina, mutta kylminä vuosina. Myös polttopuiden hinta seuraili lämpötilan vaihtelun luomia tarpeita. Mitä kylmempi talvi, sitä korkeampi hinta.¹⁷⁹

Polttopuut olivat välttämätön hankintaerä suurimmalle osalle tamperealaisia perheitä. Halkojen hinnan putoaminen vihdoin vuoden loppupuolella 1931 toivotettiin tervetulleeksi tamperelaisissa kodeissa. Erityisen tervetullut hintojen lasku oli työttömyyden kanssa taisteleville perheille, joiden rahat eivät tahtoneet riittää ruokaankaan. Vaikeimmassa asemassa olleet perheet saivat apua köyhäinhoidon kautta. Halkojen hinnan lasku kasvatti heidän velkasaldoaan vähemmän kuin laman alkuvaiheissa. Polttopuiden puute aiheutti perheille vaikeita ongelmia, ja oli varmasti edesauttamassa muun muassa sairastumista.¹⁸⁰ Liitekuviossa 10 nähtävä kehitys tukee osaltaan tukee selvästi laman syvyydestä ja pitkäaikaisuudesta.

Lama, liikkuminen ja vapaa-aika

Ravinnon, asumisen, valaistuksen ja lämmityksen lisäksi ihmiset käyttivät varojaan muuhun elämiseen. Maksullisilla liikennevälineillä kulkeminen vähentyi laman aikana. Kysymys ei ollut pelkästään säästämisestä, vaan työllisyyden pudotessa vähentyi työmatkaliikennekin, jota jo 1920-luvun lopulla tehtiin Tampereella linja-autoilla. Linja-autoilijat nostivat lippujen hintoja korvataksaan autoista kadonneet matkustajat.¹⁸¹ Uusien polkupyörien hankinta vähentyi myös, koska perheissä kiristettiin tässäkin suhteessa vyötä. Tietenkin vanhoilla saatettiin ajaa sitä enemmän, ja pahimpinaakin lamavuosina kaupungeissa ostettiin myös jonkin verran uusia pyöriä.¹⁸²

Kirjeiden ja korttien lähettäminen vähentyi myös ja puhelintakin käytettiin vähemmän kuin ennen lamaa. Nopeasti lisääntyneiden radion kuuntelulupien määrän kasvu lähes pysähtyi lamavuosiksi. Matkailuunkin pulavuodet vaikuttivat vähentävästi ja vilkastuminen alkoi aikojen parantuessa. Monessa työläisperheessä lopetettiin sanomalehtien tilaaminen, sillä Harmajan mukaan etupäässä työväestön tilaamien sanomalehtien levikki supistui 15 % ja kasvoi jälleen aikojen alkaessa kohentua.¹⁸³ Sanomalehtien kilpailijoiksi ilmestyi aikakauslehtiäkin.¹⁸⁴ Lama vaikutti myös kirjojen kustantamiseen, sillä painettujen, ja varsinkin kalliimpien kovakantisten kirjojen määrä laski. Koulukirjoja kierrätettiin, sillä erityisesti koulukirjojen myynti alentui tuntuvasti vuosina 1932 ja 1933.¹⁸⁵

Sellaisten hyödykkeiden käyttö, jotka maksoivat, vähentyi, mutta samanaikaisesti ilmaisten sivistyshyödykkeiden, kuten kirjaston, käyttö lisääntyi laman aikana ja kääntyi laskuun olojen helpotettua.¹⁸⁶ Samoin kehittyi työväenopiston oppilaiden määrä.¹⁸⁷ Jatkuva olympiahuumassa eläneessä maassa urheilun harrastaminen lisääntyi ja monipuolistui.¹⁸⁸ Sen sijaan työväenliikkeen järjestötoiminta työväentalolla noudatteli laman kaarta, eli vähentyi ja kasvoi jälleen 1930-luvun loppua kohti. Tähän vaikuttivat kuitenkin varmaankin myös poliittiset tekijät, koska monien järjestöjen toiminta yksinkertaisesti

Lama vähensi liikkumista. Vuonna 1935 otetussa kuvassa linja-auto kiipeää Tammelaan vielä tuolloin olemassa ollutta poikkisiltaa pitkin. Vasemmalta Rautatienkadun ja Hämeenkadun kulmassa norkoilee todennäköisesti työttömien miesten porukka, joilla vapaata aikaa oli kyllä riittämiin, mutta ei rahaa siitä nauttimiseen. Valokuvaaja Mauri Pesonen. Kuva: Tampere-Seura.

estyi, ja kesti jonkin aikaa, ennen kuin esimerkiksi uusi ammattiyhdistysliike pääsi jaloilleen.¹⁸⁹

Viranomaisten rekistereiden perusteella rakennetut perhetarinat jättävät aukkoja, joihin ei suoranaisia vastauksia ole tarjolla. Niiden täyttäminen on mahdollista osittain työttömyyteen liittyvän muistitiedon ja aikalaishaastatteluja ja muistitietoa hyödyntäneiden tutkimusten avulla. Näiden tutkimusten hyödyntämistä vaikeuttaa olennaisesti suomalaisen yhteiskunnan poikkeaminen monin tavoin esimerkiksi englantilaisesta tai amerikkalaisesta yhteiskunnasta. Suomessa ei esimerkiksi ollut samanlaista julkista vapaa-ajanviettokulttuuria kuin esimerkiksi Englannissa pubikulttuureineen ja jalkapallo-otteluineen. Tietenkin tulojen merkittävän vähentymisen täytyi vaikuttaa Suomessakin merkittävästi vapaa-ajan viettoon ja muuttaa sen viettotapoja.

Andrew Daviesin Manchesterissa ja sen lähistöllä sijainneessa Salfordissa tekemän tutkimuksen mukaan suurin osa miehistä vähensi 1930-luvun laman aikana vapaa-ajan viettämistä muun muassa pubeissa. Työttömyyskorvaukset annettiin lähes täysimääräisesti vaimojen johtamien kotitalouksien käyttöön. Brittiläisessä muistitiedossa on esimerkkejä kuitenkin tapauksissa, joissa mies otti korvauksestaan ”päältä” pubeissa käytettävät rahat, ja antoi loput perheelleen. Tällaisissa perheissä elettiin yleensä nälkärajoilla.¹⁹⁰

Oluen juonnin väheneminen työttömyyden kohdatessa johtui osittain rahan puutteesta, osittain työttömyyden aiheuttamasta häpeästä, kykenemättö-

myydestä täyttää maskuliinisuudelle työväen kulttuurissa asetettuja vaatimuksia. Pubeissa poikkeilun vähenemisen lisäksi lauantainen jalkapallo-ottelu jäi yhä useammin työttömyyden kohdanneilta väliin. Englannissa jotkut jalkapalloseurat reagoivat alentuneisiin katsojamääriin tarjoamalla työttömille lippuja alemmalla hinnalla. Aikuiset perheelliset miehet vähenisivät Britanniassa elokuvissa käyntiäänkin, kun sen sijaan nuorten työttömien kohdalla elokuvissa käyminen saattoi jopa lisääntyä.¹⁹¹

Varojen kuluttaminen vapaa-aikaan vähentyi niin Daviesin tutkimissa englantilaisyhteisöissä kuin Tampereellakin. Osa molempien kulttuurien työttömistä täytti vapaa-aikansa työn etsimisellä. Osa tamperelaisista, varsinkin naimattomista miehistä ryhtyi kulkemaan työn perässä ympäri maata. Daviesin käyttämä lähde kertoo työttömien kerääntyneen katsomaan tietekoa Liverpoolin ja Manchesterin välille rakennetun uuden tien rakennustyömaalle. Toiset miehet olivat kerääntyneet moottoritehtaan lähistölle, ollen valmiina korvaamaan lopputilin saaneet työntekijät.¹⁹² Työnetsinnän ohella kulutettiin aikaa, ja aikaa saattoi kuluttaa moraalisesti vankemmin, jos pystyi samalla kertomaan itselleen ja muille olevansa työn etsinnässä. Toisaalta sosiaalisten suhteiden väheneminen ja putoaminen ”verkostoiden” ulkopuolelle heikensi työllistymisen mahdollisuuksia.

Työttömiä kuljeskeli pienemmissä ja suuremmissakin ryhmissä tehtaitten porteilta toisille, rakennustyömaille ja yleensä kaikkialle, missä ajattelivat olevan mahdollisuuksia tarjota työvoimaansa työnantajien käytettäväksi. Muuta-

Yksi keino etsiä töitä, oli työmaiden läheisyydessä norkoileminen. Kuvassa puretaan vanhan Emmauksen taloa vuonna 1935. Miehet aidan takana olivat todennäköisesti työttömiä. Valokuvaaja Bertel Strømmer.

Kuva: Tampere-Seura.

milla harvoilla saattoi olla onnea löytää jokin tilapäinen ansiomahdollisuus ja jolloinkin jonkin odottamattoman tapahtuman sattuessa pitempiaikainenkin työpaikka, mutta monille sadoille työttömille työläisille työpaikan etsintä oli jatkuvaa etsimistä, joka saattoi tällä tavalla jatkua jopa useiden vuosien ajat vakinaista työpaikkaa sittenkään löytymättä.¹⁹³

Suomessa perheellisten naisten työssäkäynti oli yleisempää kuin esimerkiksi Englannissa. Molemmissa maissa köyhien perheiden vaimot pesivät pyykkiä, silittivät ja ompelivat iltaisin, ja saivat tällä tavoin tarpeellisia lisäansioita. Miesten menetettyä otteensa työelämässä, viranomaiset pyrkivät ohjaamaan perheelle annetun rahallisen avun aviomiehen ohitse suoraan perheelle. Anderssonien perhetarinan perusteella voidaan päätellä, että ”perheen pään” ohittaminen näyttää olleen kulttuurisesti vaikeaa. Samoin Aleniuksen lesken pojat ryhtyivät kuittaamaan perheelle tulleen köyhäinhoidon avun. Kaukana tässäkin tapauksessa ei ole johtopäätös, että äiti ei välttämättä rahoja koskaan nähnytään. Sen sijaan Halmeet näyttäisivät toimineen ”kunnollisena” perhetaloutena, jossa yhteiskunnan antama avustus tuli koko perheen käyttöön.¹⁹⁴

Salfordissa naiset viettivät vapaa-aikaa perheen ja kodin ulkopuolella hyvin harvoin. Ulos päästessään englantilaiset rouvat kävivät elokuvissa, musiikkivarieteessa, konserteissa, ja joskus harvoin pubeissa. Naisten juomista julkisella paikalla ei katsottu Englannissa suopeasti.¹⁹⁵

Niin sanottu ”parempi väki” tanssimassa loka-kuun viimeisenä päivänä vuonna 1936 juuri laman kynnyksellä valmistuneen Hotelli Tammerin tiloissa. Valokuvaaja E. M. Staf. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Suomessa luovuttiin kieltolaista keskellä pahinta lamaa. Siihen saakka juominen ja juopuneena esiintyminen julkisella paikalla oli ollut kiellettyä, eikä sen jälkeenkään varsinaisesti sallittua. Juopuneita naisia pidätettiin kieltolain voimassa ollessa ja sen purkamisen jälkeen. Lisäksi prostituutioon kuului usein olennaisena osana väkijuomien käyttö, jolloin on selvää, että naisten juomiseen liitettiin todennäköisesti hyvin paljon muita merkityksiä.¹⁹⁶ Alkoholia nauttinut nainen saatettiin siis rinnastaa prostituoituun, vaikkei asioilla läheskään aina yhteyttä ollutkaan.

Laman aikaisesta elokuvissa käymisestä Suomessa on sen sijaan enemänkin tietoa. Ennen lamaa suomalaiset kävivät keskimäärin 3,7 kertaa elokuvateatterissa. Laman aikana elokuvissa käynnit vähentyivät kuitenkin melkein puoleen vuoden 1928 huippulukemista. Samanaikaisesti elokuvateattereiden määrä pysyi vuonna 1927 Tampereella tapahtuneen elokuvateatteri Imatran palosta lähtien vuoteen 1935 saakka suurin piirtein 220 teatterin päikkeillä. Teatterien määrän hienoinen vähentyminen johtui ilmeisesti laman lisäksi Imatran palon myötä tiukentuneista paloturvallisuusmääräyksistä. Vuonna 1933 suomalaiset tekivät henkeä kohden vain 1,9 käyntiä elokuviin. Käymistiheys putosi lähes vuoden 1918 tasolle. Vuonna 1931 monet teatterit pyrkivät kääntämään yleisövirran takaisin katsomoihin tarjoamalla kahta elokuvaa yhden hinnalla, mutta biografilitto kielsi kaksoisohjelmat vuonna 1932. Valkokangasta tuijotettiin vasta vuonna 1937 useammin kuin vuonna 1928. Kasvu johtui suureksi osaksi lisääntyneestä teattereiden määrästä, sillä vuosina 1936–1938 elokuvateattereiden määrä kasvoi nopeasti.¹⁹⁷

Elokuvateatteri Imatran tulipalon uhrien ikä-, ammatti- ja sukupuolijakautumasta päätellen tehtaiden työt ja pojat kävivät Tampereella yhtä ahkerasti elävissä kuvissa. Suurin osa tulipalon uhreista oli tehtaissa työskennelleitä 18–26-vuotiaita työläisnuoria.¹⁹⁸ Vapaa-ajan viettäminen sellaisissa huveissa, joista täytyi maksaa, vähentyi niin Suomessa kuin Englannissakin. On luultavaa, että muita yhteiskuntaluokkia tiukemmalle joutunut työväestö joutui

Vuonna 1927 Tampereella palanut elokuvateatteri Imatra paloa seuranneena päivänä. Imatran uhrien sosiaalisen taustan perusteella voidaan päätellä työläisnuorten kuuluneen elokuvien suurkuluttajiin 1920-luvun nousukauden aikana.

Kuva: Tampere-Seura.

*Yhdysvaltain kansalaisoi-
keuksiin kantaa ottanut
"Neekerit" tuntui Tampe-
reen teatterin porvarillisesta
kannattajakunnasta vie-
raalta ja oli varmasti yht-
enä syynä teatterin buonoi-
hin katsojalukuihin ja
taloudellisiin vaikeuksiin.
Valokuvaamo Atelier
Laurent. Kuva: Tampe-
re-Seura.*

vähentämään myös ennen lamaa vapaa-ajanviettopoihinsa kuulunutta elokuvissa käyntiä.

Tamperealaisten teattereiden lama-aika ei ole yhtä selkeästi selitettävissä. Panu Rajalan teatterihistorioiden perusteella porvarillisen kansanosan Tampereen teatteri oli taloudellisissa vaikeuksissa laman aikana. Tampereen Teatterin taloudellisesti raskaimmat vuodet olivat 1930–1934. Talousvaikeuksia koettiin Työväen Teatterissakin, sillä syksyllä 1931 katsomot eivät enää olleet täysiä ja keväällä 1932 teatterin henkilökuntaa vähennettiin taloudellisten syiden vuoksi. Teattereiden taloudellista ahdinkoa lisäsi myös valtionapujen loppuminen kesken pahimman laman.¹⁹⁹

Tampereen teatterin ahdinkoa saattoi lisätä porvarillisen kannattajakunnan tyytymättömyys Eino Salmelaiseen, jonka yhteiskunnallisesti kokeileva linja herätti ärtymystä. Vaikka teatteri esittikin selvästi ”isänmaallisia” näytelmiä, kuten Finnen ”Isänmaan tähden”, jossa Neuvostoliiton hyväksi vakoillut henkilö saatiin kiipeliin. Kohua sen sijaan aiheutti Isadora Duncanin elämää kuvannut näytelmä, koska siinä piipahdettiin 1920-luvun Moskovassa. Pariisin kautta neuvostoteatterin tuulahduksia nauttinutta Eino Salmelaista alettiin pitämään poliittisesti arveluttavana. Salmelaisen homoseksuaalisuus saattoi lisätä häntä vastaan tunnettua antipatiaa. Tämän lisäksi porvariston hillittyä charmia hämmensi kuitenkin vielä näytelmä Neekeri, jossa kuvattiin eri rotujen välisen avioliiton vaikeutta.²⁰⁰

Sen sijaan Kosti Elon johdolla toiminut työväestön Työväen Teatteri kulki lama-aikana taiteellisesta voitosta toiseen, ja pärjäsi lamasta huolimatta

Elmer Ricen kirjoittama yhteiskunnallisesti tiedostava "Me kansa" kuului Tampereen Työväen Teatterin "lomasarjaan". Työväen Teatterin yhteiskunnallinen linja keräsi myös katsojia, eikä jäänyt pelkästään taiteelliseksi julistukseksi. Valokuvaaja E.M. Staf. Kuva: Tampere-Seura.

kohtalaisesti. Joihinkin näytöksiin myytiin lippuja halvemmalla työttömille, toisaalta Kansan Lehden Sylvi-Kyllikki Kilpi epäili teatterilipun olleen aivan liian kallis monelle ennen lamaa Työväen Teatterissa aktiivisesti käyneelle katsojalle. Ilmeisesti Työväen Teatteri sai kuitenkin houkuteltua täysin uusia katsojia entisten sosialidemokraattisten järjestöaktiivien ja näyttelijöiden sukulaisten lisäksi. Aamulehden kriitikkona tuolloin kynäänsä teroittanut Jarno Pennanen oli ainakin kuulevinaan oikean työväestön ääniä teatterissa.²⁰¹ Kansan Lehden mukaan tamperelaiset hiljentyivät joulun 1931 viettoon toisaalta kotona ja kirkoissa, mutta väkeä riitti tapaninpäivänä teatteriinkin:

Huonosta ajasta johtuen keskittyi joulun vietto entistä enemmän kotien piirissä tapahtuvaksi, sillä mitään erityisempää tungosta ei huvipaikoissa ollut, joskin teattereiden ja elokuvien näytännöissä varsinkin Tapaninpäivänä oli yleisöä täydet huoneet. Kirkoissa on joulupäivien jumalanpalveluksissa ollut tavallista runsaammin yleisöä.²⁰²

Tämä on mielenkiintoista myös siksi, että Työväen Teatterin lama-ajan ohjelmisto ei ollut pelkästään kevyttä, vaan se sisälsi vuosittain useita yhteiskunnallisesti kantaa ottaneita näytelmiä. Näistä monet olivat yleisön suosikkeja. Laman alkupuolella teatterissa esitettiin tsekkiläisen Frantisek Langerin *Laitapuolella*, syksyllä 1932 näyttämöllä esitettiin *Venetsian kauppias* ja seuraavana keväänä *Verdunin ihme* keräsi 16 kertaa täyden katsomon. Samana keväänä lavastettiin näyttämölle Ernö Szépin lama-aikaan sijoittuva *Kultainen kello*. Syksyllä 1935 teatteri esitti Elmer Ricen näytelmän *Me kansa*, jossa jatkettiin lama-ajan analyysiä.²⁰³

III

TYÖTÖN JA YHTEISKUNTA

Ilman varatöitä työttömien asema lamayhteiskunnassa olisi ollut vieläkin karumpi. Huonosti palkattu ja raskas varatyömaa ei varmaankaan ollut houkuttelevin vaihtoehto, mutta kotona odottanutta nälkäistä perhettä katsottuaan työtön mies ymmärsi, ettei hänellä ollut juurikaan vaihtoehtoja. Kuvassa aloitellaan Lentokonetehtaan rakentamista vuonna 1934. Valokuva on osasuurenos. Valokuvaaja V.O. Kanninen. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

KÖYHÄN JA VIRKAMIEHEN KOHTAAMINEN

Siitä (lamasta) seurasi monen perheen huoltajalle palkattomia viikkoja ja kuukausia. Joillekin oli turvana entinen kotisentu, mutta kovin monella oli ainoa olinpaikka kaupunki ja ainoa työ kierteleminen tehtaitten porteilla työtä kysyemässä. Tuloksen yleensä tiesi jo aamulla lähtiessään. Jonkin tilapäiskeikan saattoi saada, mutta sitäkin saatu tulo oli ehkä syöty etukäteen.¹

Lama-ajan elänyt Arvo Ruohonen kiteytti hyvin työttömän tilanteen. Kun työtä ei ollut, ja nälkäänkään ei haluttu kuolla, turvauduttiin viranomaisapuun. Pulaan joutuneiden ihmisten ja viranomaisten kohtaamisilla oli aikansa ja paikansa, joilla on merkitystä siinä mielessä, että avun tarpeessa olleiden ihmisten ja virkamiesten vuorovaikutukselle oli määrätty tarkat rajat. Työttömän oli syytä olla oikeaan aikaan oikeassa paikassa, jos apua mieli saada. Virkamiehen päätökseen oli periaatteessa tyytyminen: vastaanhangoittelu ja huono käytös johti yleensä vain huonompaan lopputulokseen. Virkamiesten näkökulmasta ikävät asiakkaat tunnettiin työnvälitystoimistossa ja köyhäinhuoltolautakunnan kansliassa erityisen hyvin. Virkamiesten silmissä räyhäämiseltä näyttänyt käytös oli työttömien näkökulmasta omien oikeuksien valvomista.

Tietyllä tavalla tilanne rinnastuu myös varusvarastonhoitaja Mäkilän ja saappaita tarvitsevan tulevan rintamajermun väliseen asetelmaan Väinö Linnan Tuntemattomassa sotilaassa. ”Kapun” ja aliupseeri Hietasen rooliin välittäjäksi joutuivat tässä tilanteessa valtuusto ja sen valitsevat edusmiehet, jotka aika ajoin tutkivat työnvälitystoimiston virkamiesten toimintaa. Omasta näkökulmastaan virkamiehet kokivat itsensä vastuulliseksi ennen kaikkea lain edessä.

Hämeenkatu 19:ssä sijainnut Köyhäinhuoltolautakunnan kanslia oli arkisin avoinna aamupäivän kello kymmenestä kello yhteen iltapäivällä. Lauantaisin ja juhlien aattona ovet olivat avoinna kello 10–12. Maanantaisin ja perjantaisin palveltiin vielä työssäkäyviä köyhiä iltakuudesta lähtien tunnin ajan. Kanslian toimitusjohtajana toimi vuonna 1930 Tampereen ”pääköyhänä” tunnettu sosialidemokraattien entinen kansanedustaja Emil Viljanen. Kansliassa työskentelivät sihteeri Laina Pehu-Lehtonen ja köyhäinhoidon tilejä piti Uno Katajamäki. Avustusta hakeneiden henkilöiden pulmia selvittivät sosiaalitarikkaajamiehet E.K. Floor, Artturi Vasama ja L.P. Myöhänen. Lastenhoidon tarkkaajana toimi neiti Saara Tolvanen. Kanslian työntekijät olivat vakituisesti palkattuja, ja paikallisessa politiikassa heistä Viljanen ja Vasama edustivat sosialidemokraatteja ja Myöhänen Kokoomusta.²

Koko Köyhäinhuoltolautakunnan puheenjohtajana toimi sosialidemokraatteja edustanut isännöitsijä Mikko Vesiranta ja varapuheenjohtajana kokoomuslainen kauppias V. F. Urrila. Lautakunta oli jaettu kahteen osastoon, joista I osasto käsitteli ja päätti yleiset köyhäinhoitoasiat ja valmisteli lautakunnalle kokonaisuudessaan esiteltävät asiat. Osaston jäseninä toimivat Vesiranta (pj.), tehtailija K.E. Heikkilä (vpj.), vaakamestari Nikolai Ahonen, talonmistaja Vihtori Laurila, maisteri Olga Lavonius ja rouva Aino Kivekäs.

Varajäseninä toimivat opettajatar Hilja Eronen, opettajatar rouva Agnes Sipola ja jalkinetyöntekijä J. A. Snäll.

Kauppias Urrilan johtamassa II osastossa käsiteltiin ja päätettiin avustussasiat, ja se toimi myös köyhäinhoitolaitosten, kuten kunnalliskodin, johtokuntana. Työnjohtaja J. Paulajärvi toimi osaston varapuheenjohtajana. Jäseninä olivat tuomiorovasti K.H. Seppälä, metallityöntekijä Einar Aittola, verkatehtaan työmies J.K. Tunturi ja muurari August Härmä. Osaston varajäseninä toimivat rouva Hilda Helminen, sahatyömies Benjamin Järvensivu ja johtaja J. Mäkinen. Kaupunginhallitusta kokouksissa edusti apulaiskaupunginjohtaja K.F. Mattson, joka oli valittu virkaansa sosialidemokraattina.³

Kaupunki oli jaettu yhdeksään piiriin ja Köyhäinhoitolautakunnan jäsenet toimivat piirien esimiehinä ja apulaisina. Esimerkiksi osaa Tammelan kaupunginosasta sekä Lapin ja Petsamon esikaupunkeja kaitsi Olga Lavonius, apunaan johtaja Mäkinen. Lavoniuksen aviomies Magnus Lavonius toimi Lapinniemen puuvillatehtaan toimitusjohtajana, ja aviopari asui Lapinniemessä. Piiriesimiehet ja heidän apulaisensa kohtasivat ”vakituista” kuukausittaista apua saaneet henkilöt, ja jakoivat heille säännöllisen avustuksen. Esikaupunkialueella toimivat alueen laajuudesta johtuen erityiset ”kaitsijat”, jotka hoitivat varsinaisten avustusten jakamisen. Tässä tutkimuksessa esiin nousevassa Viinikka–Nekalassa tätä tointa hoiti rautatieläinen A. Liuttu, joka oli yksi alueen ensimmäisistä talonrakentajista ja –omistajista.⁴

Satunnaista apua työttömyyden vuoksi eivät jakaneet kuitenkaan piiriesimiehet, eivätkä esikaupunkikaitsijat, vaan köyhäinhuollon tarkkaajat ja joskus ilmeisesti myös ”pääköyhä” itse. Köyhäinhuolto jakoi myös laman aikana ruoka-annoksiin oikeuttaneet ruokakupongit, koska toimistossa kontrolloitiin, oliko avunhakija hyväksytty työttömyyskortistoon. Sillä kaikkia työttömiä ei hyväksytty kortistoon, eivätkä kaikki työttömät näin ollen saaneet ruokaavustuksiin oikeutettuja kuponkeja, tai ”lappuja”, kuten kansa niitä kutsui.⁵ Laman kokenut Arvo Ruohonen muisteli myöhemmin:

Kaupungin tabolta oli järjestetty niin, että perbeellisille annettiin lappuja, joilla saivat hakea kotiinsa keittoa päivittäin. Naimattomat työttömät saivat ruokalappuja ruokalassa nautittavaa ateriaa varten. Ennen lappujen heltiämistä oli kova kuulustelu sosiaalitoimistossa. Itse ”pääköyhä”, johtaja Viljanen kuulusteli koko sukusehviyksen, ja jos maaseudulla oli sukulaisia, neuvoi hän, että olisi paras mennä sinne. Antoi sitten kuitenkin jonkun aterian laput. Näiden loputtua oli mentävä uudelleen pyytämään.⁶

Tämä ruoka-apu jaettiin köyhäinhuollon tilien ulkopuolelta kaupunginhallituksen ja –valtuuston erityismäärärahasta, eikä näitä toimenpiteitä ole merkitty köyhäinhuoltoakteihiin. Varatyökomennusten välillä köyhäinhuolto antoi työttömille omista varoistaan satunnaista avustusta, joka oli luonteeltaan vastikkeellista. Työttömät kuittasivat lainaksi ruoka-apua, vuokra-apua, lääkkeitä, hoitositoumuksia lääkärille, vaatteita pukeutumiseen ja halkoja lämmitykseen. Laina oli tarkoitus maksaa takaisin olojen parannuttua. Huonotapaisilta, lähinnä juopotteluun sortuneilta työttömiltä velkoja pakkolunastettiin viranomaisten ennakkopäätöksillä. Viranomaisten silmäkuiksi joutuneita uhkail-

Tampereen ”pääköyhä” Emil Viljanen Kansan Lehdessä karikatyyripöytäkirjassa. Emil Viljanen oli toiminut kansanedustajana ennen kansalaisuutta ja sai vuonna 1918 pitkän tuomion. Vapauduttuaan Viljanen toimi köyhäinhuollon toimitusjohtajana. Hän oli toiminnassaan ristiriitainen hahmo ja oli muun muassa laman aikana epäiltyä väärinkäytöksistä.

Kaupungin ruoka-apua jaettiin aluksi vain työväentalolla. Kaupungin hallintoa syytettiin oikeiston taholta työväentalolle tällä tavoin jaetusta piilotuksesta. Ruuan jakaminen kilpailutettiin ja välillä jakopisteitä oli muuallakin kaupungissa. Työväentalon saama taloudellinen hyöty taisi olla olematon, koska ruuanjakamisen kilpailuttaminen tyrehtyi kilpailijoiden puutteeseen. Perbeelliset ottivat ruuan mukaansa astioissa. Poikamiehet sen sijaan söivät työväentalolla. Ruuan päälle maistuivat ruokasavut. Kuva on marraskuulta 1931 ja se on osasuurennos.

Valokuvaaja V. O. Kanninen, Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

tiin jatkuvasti työlaitoskomennuksilla. Työtön velallinen joutui siis Lammin työlaitokseen, jossa tehty työ yhteiskunnan hyväksi lyhensi hänen velkaansa yhteiskunnalle. Sen sijaan perheen toimeentulosta suhteellisen moitteettomasti huolta kantaneisiin miehiin suhtauduttiin viranomaistenkin taholta paljon ymmärtäväisemmin ja pitkämielisemmin.⁷ Työttömät pyrkivät elättämään itsensä ja perheensä kuitenkin mieluummin varatoilla kuin köyhäinhoitoavustuksilla.

Työttömät seurasivat hyvin tarkasti lehdistä kaupunginvaltuuston päätöksiä uusien työmaiden avaamisesta, ja kun sellainen uutinen sattui silmiin, silloin oli työnvälitystoimistoon menossa paljon asiakkaita samanaikaisesti.⁸

Työnvälitystoimisto toimi osoitteessa Lätinen puistokatu 10 eli nykyään Hämeenpuistona tunnetun kadun läntisemmän kaistan ja Puuvillatehtaankadun välisessä kulmassa Amurin työläiskaupunginosan puolella. Se oli avoinna maanantaista perjantaihin kymmenestä kolmeen. Lauantaisin ja juhla-aattoina toimisto suljettiin jo kello 14. Työnvälitystoimiston johtajana toimi K. Mattson, jota ei pidä sekoittaa hänen II apulaiskaupunginjohtajana toimineeseen kaimaansa. Mattsonin apuna toimivat toimistoapulaiset Lydia Laipio ja Tyko Varto. Nämä henkilöt olivat työnhakijoiden ja lama-aikana siis lähinnä työttömien kanssa konkreettisesti tekemisissä. Toimiston toimintaa valvoneeseen johtokuntaan kuuluivat vuonna 1930 oikeusneuvosmies Lauri Talvia (pj.), oikeuspormestari J.F. Talviala (vpj), taloustirehtööri nahkatehtailija J.N. Salminen, tehtailija Evert Invenius, rouva Emmi Murto ja kirvesmies J. Aalto. Kaupunginhallitusta toimiston johtokunnassa edusti vuoden 1918 sotatuomari, varatuomari Niilo Solja.⁹ Poliittisesti toimiston hallinto oli porvarien, lähinnä kokoomuslaisten hallussa. Sosialidemokraatteja olivat toimistoapulainen Tyko Varto, ja vuoden 1930 johtokunnasta rouva Emmi Murto ja kirvesmies J. Aalto.

Toimisto oli puurakennuksen toisessa kerroksessa, ja sinne johti rakennuksen päätyyn tehty pitkä rappu. Jo aikaisin aamulla toimistoon pääsemisenä varmistaa halunneet asettuivat istumaan rappusille. Ja toimiston avaamisen aikoihin parijono ulottui useita kymmeniä metrejä Lätistä Puistokatua alas päin. Työnhakijoiden hermot olivat usein pitkästä jonottamisesta kireinä, ja poliisin apua tarvittiin järjestyksen ylläpitämiseen toimiston ulkopuolella.¹⁰

Töihin pääsemiseksi ei yleensä kertajonotus riittänyt. Työttömien täytyi käydä leimaamassa korttinsa viikoittain. Välitystoimistoon sisään päässyt valitsi kahdesta luukusta. Toinen oli tarkoitettu sekatyömiehiä, toinen ammattityömiehiä varten. Miesten päästyä luukulle kortti leimattiin. Samalla selvisi myös se, oliko hakija niiden onnellisten joukossa, jotka pääsisivät juuri avautumassa olevalle työmaalle. Usein odotukset olivat toimiston tarjontaan nähden liian korkealla. Toimiston työntekijät saivat kuulla hävyttömyyksiä, mutta varsinkin Lydia Laipion kärkeä kieli tunnettiin kaupungissa yleisesti. Laipion sekä työnvälitystoimiston johtaja Mattsonin toimet ja työskentelytavat olivat useammankin kerran laman aikana tutkittavana.¹¹

Erään konfliktin yhteydessä työnvälityksen johtaja Mattson selitti että henkilökuntaa oli vähän, mutta asiakkaita normaaleina päivinä 175 ja kiireisimpinä jopa 260 työnhakijaa. Mattsonin mukaan työnhakijat lisäksi ”häiritsevät järjestystä sekä kiroilevat ja suorastaan räyhäävät, eivätkä ota kuullakseen toimiston virkailijain selityksiä, vaan asiattomasti vaativat yksityiskohtaisia tietoja kaikenlaisista asioista”. Järjestyksen palauttamista yritettäessä ”ankarasanaisetkin” huomautukset olivat yleensä tuloksettomia.¹²

Poliisilaitoksen pääpaikan osoite oli Kauppakatu 1. Siellä olivat poliisimestari G. M. Luukasen, sekä hänen sihteerinsä hovioikeuden auskultantti K.A. Rydmanin, toimistot. Samassa talossa toimivat kanslistit, osoitetuomisto, sekä etsivä- ja keskusosastot. Köyhät ja työttömät kohtasivat harvoin edellä mainittuja poliiseja. Sen sijaan hyvinkin paljon useammin he tapasivat Kauppakatu 1. tiloissa siveysoastaston poliiseja, ja varsinaisilla poliisiasemilla toimineita poliiseja. Kosken länsipuolella osoitteessa Hämeenkatu 16. oli I poliisiaseman toimintapaikka. II poliisiaseman toimipiste oli kosken itäpuolella osoitteessa Rautatienkatu 21. Tämän tarinan kannalta tärkein toimipiste oli Viinikan poliisiasema, jonka osoite oli Lempääläntie 9. Pohjois-Pirkkalan pitäjään kuuluneen Pispalan poliisiasema toimi Tampereen poliisilaitoksen alaisuudessa, sen yhtenä osastona.¹³

Virkamiehiin liitetään omia odotuksia ja uskomuksia. Virkamiehiltä on lähtökohtaisesti odotettu tasapuolisuutta, ennakkoluulottomuutta, lahjomattomuutta ja pyrkimystä asiakkaiden auttamiseen lakien ja säännösten antamalla valtuuksilla. Kysymys oli vuorovaikutustilanteesta, josta jäi merkintä köyhäinhoitoaktiin, työnvälitystoimiston lomakkeisiin ja työttömyyskortistoon. Millä äänensävyllä poliisi on pyytänyt vyötä, henkseleitä ja muuta irtainta omaisuutta pahasti oksennukselta haisevalta ”työmies Niemiseltä”¹⁴ ennen hänen komentamistaan putkaan? Oliko asennoituminen samanlainen, kun hyvin pukeutunut Liikemies Kaitaluoma jäi kiinni konjakkia ja muita arvoviihnoja sisältäneen lastinsa kanssa niinikään kovasti haisevana ja humaltuneena? Nämä asiat voidaan kuvitella, mutta riittänee kun todetaan, että äänensävyjä, hajuja ja ilmeitä oli varmasti monenlaisia. Osa virkamiehistä toimi varmasti suhteellisen ”hajuttomasti ja mauttomasti”, kuten kulunut sanonta kuuluu. Mukaan mahtui varmasti myös niitä, joiden kasvoilta näkyi niin inho kuin halveksunta, oli kyse sitten juopumuksesta, likaisuudesta, poliittisista mielipiteistä tai työnhakijoiden ammattitaidosta.

Samalla tavalla virkamiesten kohtaajat ovat muodostaneet oman käsityksensä virkailijoista ja luoneet käsityksen niistä, joita olisi syytä välttää, ja niistä, joiden kanssa asiat tulevat hoidetuiksi. Subjektivisista kokemuksista rakentui kollektiivisia käsityksiä, joiden pohjalta syntyi myöhemmin ”myyttisiä kertomuksia”. Vaikka rekisterilähteisiin ei ole merkitty, kenen virkailijan kanssa on kulloinkin asioitu, oli sillakin varmasti oma merkityksensä. Poliisikonttorin papereista selviää yleensä pidätyksen tekijä, ja konttorilla kulloinkin päivistänyt poliisi. Jokainen virkamies oli oma yksilönsä, eikä ihmisten saama kohtelu ollut aina samanlaista. Kohtaamisten seurauksena työläisyhteisössä muodostui selvä käsitys siitä, kenen puoleen on syytä kääntyä ja mistä saisi myötätuntoa ja apua.

Asiointipaikkoina köyhäinhoidon toimisto, työnvälitystoimisto ja poliisikonttori olivat tyystin erilaisia. Köyhäinhoidolla oli vastikkeellisuudestaan huolimatta almun luonne. Työlaitoskomennuksen uhka ehkäisi myös aggressiivista ja provosoivaa käyttäytymistä. Köyhäinhoidon nöyryyttävästä luonteesta johtuen köyhäinhoidossa asioijana olivat monesti perheen naiset, vaik-

ka mies perheen päähenkilönä olisi virallisesti ollut varsinainen avunsaaja. Työnvälityksessä työväestö saattoi käyttäytyä vaativammin. Poliisin kanssa asioiminen on Suomessa ollut yleensä nöyrää.¹⁵

Vaikka tässä tutkimuksessa ei paneuduta erityisemmin vuoden 1918 tapahtumiin, on lukijan syytä muistaa koko ajan, että vuosi 1918 ja varmasti myös paljon kaukaisemmatkin eripurana ajat kulkivat mukana näiden virkamiesten ja avun tarvitsijoiden kohtaamisissa. Työnvälityksen tai köyhäinhoidon laman aikaisissa aineistoissa ei ole mitään suoranaisia merkkejä vuodesta 1918. Toisaalta entisten punakaartilaiden työttömyys oli 1930-luvun laman aikana niin tavallista, että sitä virkailijoiden tuskin tarvitsi kirjaimellisesti niitä yhdistää.

VARATYÖMAIDEN ARKI

Yksilö ja yhteiskunta

Miltäpä työttömyys näytti työnvälitystoimiston jonoissa jonottaneiden yksilöiden tasolta katsottuna? Perheenelättäjien, kuten tiilenpolttaja Matti Kivelän, kirvesmies Kaarlo Meltolahden ja sekatyömies Väinö Halmeen työhistoriat olivat laman aikana varsin katkonaisia. Kausiluonteinen työ oli kuitenkin ominaista heidän ammateilleen jo alun alkaenkin, eli lama-ajan aiheuttama muutos ei ollut välttämättä kulttuurisesti aivan niin suuri heidän elämässään kuin 2000-luvun näkökulmasta tuntuisi. Toimeentulon kannalta oli kuitenkin olennaista, että samalla kuin työmahdollisuudet vähentyivät, niin myös palkat laskivat.

Laman alkaminen ei merkinnyt lamaantumista, eivätkä perheenisät saati makrotasolla päätöksensä tehneet poliitikotkaan tienneet vuodenvaihteessa 1928/1929, minkälainen lama oikein kansaa odotti. Perheenisien toiminnassa oli laman alkuvaiheessa selkeää määrätietoisuutta. Työsuhteiden katkettua he selvästikin hakivat töitä, ja kun eivät niitä saaneet, hakeutuivat köyhäinhoidon tarkastajien puheille eivätkä jättäneet perheitään pulaan. Esimerkiksi kirvesmies Kaarlo Meltolahti suostui helmikuussa 1929 ilmoittautuessaan työnvälitystoimistoon muuraamaan, rappaamaan, ja korjaamaan uuneja sekä tekemään sekatoitakin tarvittaessa. Heidän toimintansa työmarkkinoilla heijasti myös hyvin kulloinkin vallinnutta suhdannetta: mitä syvempi lama oli, sitä nopeammin esimerkiksi Matti Kivelä hakeutui kortistoon, ja kun työtilanne vähän kohentui, ilmoittautuminen tapahtui myöhemmin, eli etsittiin paremmin palkattuja töitä vapailta työmarkkinoilta.¹⁶

Esimerkkinä työttömyyden, varatöiden ja köyhäinhoidon rytmittymisestä voidaan nähdä sekatyömies Väinö ja Alma Halmeen työhistoriat tammikuusta 1930 kesäkuulle 1932. Väinölle annettiin 23. tammikuuta 1930 köyhäinhoidosta raha-apua työttömyyden takia, ja hän pääsi tammi-helmikuun vaihteessa kunnanmestari Aron johtamiin töihin. Helmikuun puolivälin jälkeen köyhäinhoidosta tehtiin kotikäynti Halmeille: perhe asui kamarin ja keittiön suuruudessa asunnossa, josta he maksoivat 275 markkaa vuokraa. Avustusta

Kun varatöistä oli pulaa ja niihin yritettiin sijoittaa enimmäkseen perheellisiä, pyrittiin perhettömien miesten elättämiseen keksiiä uusia keinoja. Kaupunki oli jakanut enemmän ja vähemmän säännöllisesti ruoka-apua työttömille, jotka eivät olleet varatöissä. Vuonna 1931 valtuusto päätti vaatia soppalapun saajilta vastikkeellista työpanosta. Kuva Sorsalammen tasaustyömaalta vuonna 1932. Seuraavassa vuodenvaihteessa miehet ryhtyivät lakkoon ja kieltäytyivät ns. soppatöistä”, mutta vaativat kuponkien jakamista entiseen tapaan. Kaupunki suostui sosiaalidemokraattien äänillä työmiesten vaatimuksiin toistaiseksi. Kuva on osasuurennos. Valokuvaaja V. O. Kanninen. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Halmeet eivät ”tarvinneet”, koska Väinö oli ”tällä hetkellä töissä kaupungilla”. Työt tällä työmaalla päättyivät kuitenkin jo helmikuun lopulla. Väinön työttömyys kesti kuukauden, sillä hän pääsi jo 26. maaliskuuta kuukaudeksi kunnanmestari Ahlqvistin johtamiin töihin.¹⁷

Vapun tienoilla Väinö oli jälleen työttömänä ja virkailijat kartoittivat perheen tilannetta: mies oli ollut keväällä paljon työttömänä. Viimeinen työpaikka oli tilapäinen työ kaupungin palkkalistoilla. Vaimo työskenteli Lapinniemessä, jossa tuolloin tehtiin kolmepäiväistä viikkoa. Ansiot olivat 80 markkaa viikossa. 19-vuotias Leena-tytär kävi töissä ja 23-vuotias Lauri sairasteli. Perheellä oli lisäksi kaksi alaikäistä lasta, joista toinen oli ollut yli kaksi vuotta sairaalassa lastensuojelun lautakunnan sitoumuksella. Väinö sai äitienpäivän aikoihin työttömyysavustusta.¹⁸

Runsaan kuukauden mittaisen työttömyyden jälkeen Väinö pääsi jälleen kesäkuun alussa melkein kuukaudeksi kunnan mestari Kaarneen johtamalle työmaalle, mutta työsuhde päättyi kesäkuun lopussa lievään työtapaturmaan. Perhettä avustettiin Väinön työkyvyttömyyden vuoksi 150 markalla ja syyskuun alussa hänelle annettiin tapaturma-avustusta kaupungin kansliasta. Väinön seuraava ilmoittautuminen kortistoon tapahtui vasta marraskuun puolessa välissä, ja on todennäköistä, että välillä Väinöllä oli ollut arviolta kahden ja puolen kuukauden mittainen työsuhde, jota hän ei työttömyyskortistoon ilmoittautuessaan ilmoittanut. Runsaan kuukauden päästä ilmoittautumisesta hieman ennen joulua 1930 Väinölle tarjottiin työpaikkaa Sähkölaitoksen mestari Frangenin johtamalta työmaalta. Väinön kortistotiedoissa on runsaan vuoden mittainen aukko, ja se johtui siitä, että Väinöllä oli säännöllinen työ kaupungin työmailla.¹⁹

Leipä kaupungin työmailla ei ollut kuitenkaan noihin aikoihin määrätömän pitkä. Työmaa päättyi joulukuun lopulla 1931, ja Väinö ilmoittautui työttömyyskortistoon. Tammikuun lopulla 1932 köyhäinhoidon virkailija teki kotikäynnin, mutta perhettä ei nähtävästi avustettu. Kunnanmestari Lekbergin työmaalla alkoivat työt Väinön osalta helmikuun neljännellä viikolla. Työt päättyivät 9. toukokuuta, jonka jälkeen Väinö ilmoittautui jälleen kortistoon. Kesäkuun alussa Väinö kävi köyhäinhoidon kansliassa, sillä hänen lisäksi myös Aarre ja Leena olivat työttöminä. Ainoastaan Alma-vaimo oli töissä. Perheelle päätettiin antaa ruokaa.²⁰ Liitteenä olevista perhetarinoista käy hyvin selville, että vapaiden työmarkkinoiden ulkopuolella olleissa perheissä varatöiden ja köyhäinhoidon vuorottelu jatkui vuosikausia.²¹

Jos köyhäinhoito nähdään varatyöjärjestelmän aukkoja paikkaavana vähimmäisapujärjestelmänä, näyttäisi se näiden neljän perheen kohdalla toimineen suhteellisen hyvin: perhe sai isän työttömyysaikoina köyhäinhoidon apua. Avun hakeminen köyhäinhoidosta ajoittui juuri niihin jaksoihin, jolloin perheiden pääasiallisilla elättäjillä ei ollut edes työttömyystöitä. Aivan kuin yhteisestä sopimuksesta apua ei muina aikoina yleensä haettu. Ainoastaan yllättävät akuutit sairaustapaukset saivat perheet poikkeamaan tästä ”rytmistä”. Oli kulttuurisesti ilmeisen selvää, ettei apua olisi herunutkaan, vaikka sitä olisi haettu.

Köyhäinhoidon kautta saatu satunnainen apu ei ollut taloudellisesti merkittävää, mutta se oli selvästi suurimmillaan silloin kun hätäkin oli. Jos sosiaalipoliittisen järjestelmän toimintaa katsotaan sen toimintaperiaatteiden näkökulmasta, näyttää se toimineen hyvin sen jälkeen, kun varatyöjärjestelmä alkoi toimia. Tämä saattaa osittain olla harha, joka saattaa johtua näiden perheiden suuruudesta, ja siitä, että virkailijat eivät epäröineet hetkeäkään siinä, etteivätkö juuri nämä perheet olisi olleet köyhäinhoidon tarpeessa.²²

Perheistä Meltolahtia, Halmeita ja Kivelöitä voi pitää ns. ”kunniallisina köyhinä”. Köyhäinhoitoviranomaiset uskoivat näiden perheenelättäjien ainakin yrittäneen, vaikka tulos ei aina ollutkaan kovin hyvä. Kokonaan toisenlainen oli Anderssonin Erikin ja Paldaniuksen veljesten suhde viranomaisiin. Kummankin perheen tapauksessa asiat olivat heikohkolla tolalla jo ennen lamaan. Laman aikana tilanne kiertyi entistä vaikeammaksi. Viranomaisilla oli jo aikaisempien tapahtumien seurauksena selkeä käsitys kummastakin perheestä, eivätkä Erik Anderssonin ja Leonard Paldaniuksen teot ja elämä lamaan tuota kuvaa erityisemmin kohenna. Erityisen pahana virkamiehet pitivät näiden perheenpäiden holtittomuutta ja vastuuntunnettomuutta.²³

Kuten Halmeen perheen katkelmasta on pääteltävissä, työhistorioihin sattui jaksoja, joista voidaan olettaa miehen olleen välillä ns. vapaissakin töissä. Tällaisten työsuhteiden osuus toistuvasta työttömyydestä kärsivien henkilöiden työhistoriassa nousee laman vähitellen helpottaessa. Tämä silloin tällöin ilmenevien ”vapaiden töiden indeksi” seuraa selvästi talouden kehitystä. Toistuvasta työttömyydestä kärsineiden miesten työhistorian muuttuminen on kuitenkin niin hidas, että heidän elämänsä silloin tällöin putkahtavat brutto-

kansantuotteen kehitystä heijastavat vapaat työsuhteet eivät juurikaan muuta sen laatua.²⁴ Vapaissakin töissä palkat oli ahdistettu niin alas, etteivät muuttaman kuukauden työsuhteet yksityisen työnantajan palveluksessa merkinneet taloudellisesti juuri sen parempaa kuin samanmittainen varatyökomennus. Henkisellä puolella vapaiden töiden saamisella oli kuitenkin todennäköisesti varsin suuri merkitys. Kivelän Matin tapauksessa näyttäisivät työttömyys, perheen terveystilanne ja perheen pään henkinen vireys kietoutuvan yhteen tavalla, jossa suoria vaikutussuhteita on vaikea nähdä.

Kaikki toistuvasta työttömyydestä kärsineet miehet eivät työllistyneet vuosina 1929–1938 ollenkaan vapaisiin töihin. eivät lyhyisinkään jaksoihin. Kivelän Matti poltti tiiliä välillä lamankin aikana, mutta sitten kun lama helpotti ja tiilitehtaalle rekrytoitiin lisää väkeä, ei Mattia enää palkattukaan. Perheen sisällä tapahtuneet vastoinkäymiset saattoivat johtaa mielen järkkymiseen siksi paljon, että työllistyminen vapaille työmarkkinoille estyi ja perheen pääasiallinen elättäjä löydettiin sekavassa mielentilassa lähialueen metsästä.²⁵

Valtio – kaupunki – työtön

Minkälaisena kaupungin ja valtion toimet näyttäytyivät yksittäisten työttömien kannalta katsottuna? Valtio näyttäisi olleen liian kaukana ja saavuttamattomissa yksittäisten työttömien näkökulmasta katsottuna. Sen sijaan kaupungin palveluksessa olevat virkamiehet saivat kuulla kunniansa, lähinnä verbaalisesti. Sen sijaan järjestäytyneempi kritiikki virkamiehistöä vasten tuli laman alkuvaiheessa vasemmistijohtoisen työttömien komitean välityksellä. Työttömien komitea kiinnitti huomiota moniin puutteisiin ja asettui kirjelmässään työttömien ääneksi. Työttömien komiteaa johti pitkälti samat miehet, jotka johtivat myös rakennustyöläisten ammattiosastoa. Kytkentä syntyi rakennustyöläisten kausiluonteisten töiden kautta, sillä moni rakennustyöntekijä kärsi normaalinakin työaikana talvisin työttömyydestä.²⁶

Osittain työttömien komitea pyrki varmasti tekemään muualla suunniteltua politiikkaa²⁷, mutta pitäisin kuitenkin protestien tärkeämpänä taustavoimana vallinnutta yhteiskunnallista kurjuutta. Tilanteessa, jossa työttömien ryhmän ääni ei tahtonut kuulua, eivät tietenkään yksilöidenkään mielipiteet asioiden tilasta päässeet kovin helposti julkisuuteen. Työttömyyslautakuntana toiminut kaupunginhallitus sai jatkuvasti yksittäisten henkilöiden avunpyyntöjä, jotka liittyivät yleensä järjestelmässä olleisiin puutteisiin ja henkilöiden jäämiseen kokonaan sosiaaliturvan ulkopuolelle. Tällaisissa epäkohdissa oli yleensä kyse kotipaikkaoikeuden tulkinnasta ja monesti myös verojen maksamattomuudesta, jonka vuoksi työtön ei saanut köyhäinhoidollista kotipaikkaoikeutta, eikä varatöitä. Työtön ei taasen omien sanojensa mukaan voinut maksaa veroja, koska hänellä ei ollut töitä, eikä päässyt siis varatöihin, koska ei ollut maksanut veroja, mikä oli mieletön tilanne työttömän kannalta. Tältä pohjalta päätöksiä kuitenkin hallinnossa tehtiin, kunnes vähitellen jouduttiin kokonaan luopumaan verojen maksamisvaatimuksesta, ja jonka jälkeen varatöihin pääsivät kaikki Tampereella kirjoilla olleet.²⁸

Varatöitä oli monenlaisia. Tamperelaisten näkökulmasta kaupungin omat varatyöt olivat parhaita. Niistä maksettiin parempaa palkkaa kuin valtion varatöistä. Työmatkatkaan eivät olleet niin pitkiä, etteikö kotoa työssä käyminen olisi yleensä ollut mahdollista. Normaalilla urakkatyötahdilla oli joillakin työmailla jopa mahdollista nimellisiä tuntipalkkoja parempiin ansioihin.²⁹

Tampereella tai lähiseudulla sijainneet valtion varatyömaat olivat siedettyyskategoriansa seuraavina. Näitä olikin sitten monenlaisia. Valtio ei yllättävää kyllä ollut mikään erityisen luotettava tai yleisiä sopimuksia seurannut tai kunnioittanut työnantaja. Valtion varatyömailla oli erityisen tiukka kuri, siellä rehotti palkkojen suhteen täydellinen mielivalta: työmaasta vastuussa oleva työnjohto (siis insinöörit) maksoivat työntekijöille sellaisia palkkoja, kuin parhaaksi näkivät. Oli lähes samantekevää, mitä varatyömaiden palkoista oli ylemmillä tasoilla sovittu, työnjohto jakoi työn urakoihin, jotka olivat niin kireitä, etteivät miehet kovasta urakoinnista huolimatta päässeet edes nimellisille tuntipalkoille. Varatyömaiden toteutuneet urakkapalkat saattoivat todellakin olla huonompia kuin kyseisille työmaille vahvistetut nimelliset tuntipalkat.³⁰ Palkkauksella pyrittiin kannustamaan miehiä työntekoon, ja tiiviillä urakkatahdilla miehet pääsivät hyvissä olosuhteissa ylemmältä taholta virallisesti määriteltyihin tuntipalkkoihin.

Miksi miehet sitten suostuivat tekemään huonoja urakoita? Siksi, että kapinointi olisi tietänyt työmaalta lähtöä. Työmaalta lähtö taas merkitsi varatyöoikeuden menettämistä ja jättäytymistä kokonaan köyhäinhoidon varaan. Se ei ollut moraalisesti ja työeetokseltaan varsin vahvojen suomalaisten työmiesten teko, jonka vuoksi siihen turvauduttiin yleensä vain työmaalla sattuneiden henkilökohtaisten vastakkainasettelujen seurauksena. Yleensä varatyöpaikan menettäminen harmitti työmiestä siksi paljon, että ainoa vaihtoehto oli nöyrytyminen ja pyyntö työttömyyskortistoon varatyöoikeuden palauttamiseksi.

Mahtuuko täydellisen nöyrytyksen ja työmaalta lähtemisen väliin vaihtoehtoa? Kollektiivisen rintaman muodostaminen palkkauskysymyksessä oli vaikeaa, sillä siitä sai auttamatta kommunistin leiman, kuten esimerkiksi Lentokenttätyömaan lakon seurauksena tapahtui. Työmaan pitääkseen ja perheen ruokkiakseen, miesten oli sopeuduttava, mutta aina silloin tällöin sisu kuohahti. Lentokenttätyömaan kaltaisen varatyömaan hyvä puoli oli se, että työntekijän ei täytynyt erikseen maksaa majoituksestaan, vaan hän saattoi nukkua kotonaan, ja työmaalla saattoi syödä omia eväitä, jolloin työmaalla hankitut ansiot saatettiin käyttää perheen ruokaan ja asumiseen Tampereella.³¹

Perhetarinoiden pohjalta tiedämme kuitenkin, että varatyömaan tauottua työntekijät olivat pakotettuja varsin pian rahan hakuun köyhäinhoidosta, josta työttömät saivatkin sitoumuksia ruokaan, asumiseen ja vaatteisiin. Toiset, ”kunnialliset köyhät” helpommin, ”kunnottomien” saadessa niskaansa myös solvaamista ja Lammin työlaitokseen lähettämishenkailuita. Lammin työlaitoksella uhkailemalla ja kiristämällä pyrittiin saamaan ”kunnottomat” huolehtimaan perheistään paremmin. Tällä tavoin pyrittiin toisaalta auttamaan per-

Lentokentän varatyömaalla työskenteli etupäässä tamperelaisia ja pirkekallalaisia (niin etelä- kuin pohjois-pirkekallaisia) miehiä. Valtion varatyömaiden palkat olivat buonoja. Työmaalla alkoi lakko vuonna 1932. Valtion varatyömaille oli ominaista, että niiden urakat oli laskettu niin buonoiksi, etteivät miehet päässeet urakatahdilla tuntipalkoille. Kuvassa lohkotaan savea kangon avulla lentokentän rakennustyömaalla Tampereen Härmälässä. Kuva on osasuurenus. Valokuvaaja V. O. Kanninen. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

hettä pitämällä perheen pääasiallisen elättäjää kaidalla tiellä, mutta toisaalta myös säästämään yhteiskunnan varoja.³²

Sen sijaan valtion siirtomaat olivat toista maata. Niille lähteminen merkitsi työttömälle pakollista eroamista ystävistä ja perheestä. Kaupunki pyrki lähettämään siirtotyömaille vain poikamiehiä. Todennäköisesti perheiden yhdessä pitämiseen pyrittiin lähinnä perheen toimeentuloseikkojen vuoksi. Kääntöpuolena olivat tietenkin säästyneet köyhäinhoitomenot, kun työttömän perhettä ei tarvinnut elättää Tampereella miehen ollessa huonosti palkatulla siirtotyömaalla.³³ Lisäksi pyrkimys erityisesti poikamiesten lähettämisestä saattoi johtua myös pelko perheiden hajoamisesta ja myös muista siveellisyyteen ja yhteiskunnalliseen moraliin liittyvistä seikoista.

Siirtotyömaita ei voi pitää työpaikkana sinällään, vaan ne olivat enemmänkin eräänlaisia työttömien varastointipaikkoja. Siirtotyömaille vallitsi paikkakunnan yleistä palkkatasoa pienempi palkka. Jos esimerkiksi maaseudulla sijainneen paikkakunnan metsätöissä oli tuntipalkka painunut työvoiman vähäisen kysynnän ja runsaan tarjonnan vuoksi kolmeen markkaan, oli varatyömaan palkan oltava varatyöohjeiden mukaan tätä tasoa alempi, etteivät varatyöt kilpailisi niin sanottujen ”vapaiden työmaiden” palkkojen kanssa. Siirtotyömaat sijaitsivat niin kaukana, että majoitus ja ruoka oli hankittava paikan päältä. Metsien hakkuiden lamaanuttua rahatuloja vailla olleelle talollisväestölle siirtotyömaan läsnäolo lähistöllä oli pienoinen kultakaivos. Majoituksen ja ravinnon hinta mitoitettiin suurin piirtein sellaiseksi, että työtön mies saattoi työskennellä, syödä ja asua. Siirtotyömaapaikkakuntien hintatason väitettiin nousseen siirtotyömaan siirryttyä paikkakunnalle. Ansiotasosta ei voinut siis työttömien kohdalla puhuakaan. Poikamiesten kohdalla yhteiskunta pääsi lisäkustannuksista varastoimalla miehet ratatyömaille ja jokien perkaustoihin maaseudulle.³⁴ Samalla siirtotyömaa toimi yhteiskunnallisena varaventiilinä ”nuorten vihaisten miesten” ähistessä korvessa rautatielinjaa eteenpäin.³⁵

”Nuoret vihaiset miehet” ottivat aika-ajoin elämälleen uutta suuntaa katoamalla omin luvun työmaalta. Tampereelle palanneen miehen perässä tuli työmaan mestarin vähemmän mairitteleva ilmoitus työtaitoista ja –innokkuudesta. Lopputuloksena oli jälleen jääminen varatöiden ja ruoka-avun ja usein myös köyhäinhoidon ulkopuolelle. Vaihtoehtoisina toimeentulokeinoina tällaisille sopeutumattomille nuorukaisille olivat viinan välittäminen ja varasteleminen. Jokunen saattoi lähteä myös laittomasti Neuvosto-Venäjälle, jonne siirtyneet eivät kaikki olleet tulenpalavia kommunisteja.³⁶

Tampereen kaupungin intresseissä oli tällaisten miesten varatyöoikeuden palauttaminen mahdollisimman nopeasti. Aika ajoin valtion virkamies kävi Tampereen varatyökortistoa läpi peratakseen sieltä valtion työttömyyskortiston pitämiseksi asetettujen ehtojen vastaiset yksilöt. Työttömien naisten kohdalla työtupaa pyrittiin vakinaistamaan paitsi toimeentuloon liittyvien seikkojen, myös moraalisten syiden vuoksi, sillä lama merkitsi prostituution

Tamperealaiset ja pispalalaiset joutuivat lähtemään siirtotyömaille. Kuvassa kauempana Nokialla sijainnut varatyömaa 1930-luvun laman aikana. Kuva: Kansan Arkisto.

huomattavaa kasvua, ja poliisin ensi havainto oli nimenomaan näiden ilmiöiden yhteen kuuluminen.³⁷

Tamperealaiset varatyöläiset kuuluivat varmasti erilaisia juttuja työmailta ja taasen kaupunginhallintoon tehtyjen valitusten laatu tiedettiin työttömien keskuudessa. Samoin erityisen tutuiksi tulivat vuoden 1932 jälkeen varmasti keskustelut erilaisista perhe- ja paikkakuntalaisista, joita monesti luvattiin perheellisille ja siirtotyömaille joutuneille tamperealaisille. Yllättävän monesti alunperin valtion taholta annettu lupaus osoittautui käytännössä vaikeaksi toteutettavaksi. Uskomattoman usein varatyöläiset joutuivat erikseen, lakolla tai jollain muulla vastatoimenpiteellä uhaten, lunastamaan valtion heille lupaamat

lisärahat. Tämä seikka oli varmasti omiaan syömään uskoa oikeudenmukaisesta valtiosta.³⁸ Varatyömaiden Lehdot ja Lahtiset purkivat todennäköisesti käsityksiään oikeudenmukaisuudesta hyvin samalla tavalla kuin tuhannet entiset varatyömiehet tekivät muutamia vuosia myöhemmin Itä-Karjalan korvissa. Siellä kollektiivinen protesti olisi johtanut sotaväen rikoslain ankaraan soveltamiseen. Pohjois-Hämeen korvissa vastarintaa laimensivat toimeentulon ja hengissä pysymisen yksinkertaiset lait.

Kysymys ei ollut pelkästään työhön liittyvästä kontrollista. Toimeentuloa säädellössään köyhäinhuoltolaki edellytti, että tarkkaaja tekee kotikäyntejä hädänalaisten koteihin. Seikka aiheutti poliittista ristivetoa laman alkuvaiheissa, kun kommunisteilla oli vielä oma valtuustoryhmä. Kommunistien edustaja Kalle Renfors epäili köyhäinhoidon tarkkaajien tehneen kotikäyntejä työttömien luona nähdäkseen oliko työttömillä sellaista omaisuutta, jota he voisivat pantata. Ylitulkitsemalla hallinnon aikeita Renfors puolusti toisaalta työttömien oikeutta yksityisyyteen ja työväestön oikeutta omistamiseen ja yhteiskunnan velvollisuutta auttamiseen, ainakin silloin kun työttömyys ei ollut itse aiheutettua, vaan yhteiskunnan taloudellisesta tilanteesta johtuvaa.³⁹

Vastatessaan kaupunginvaltuustossa Renforsille sosialidemokraattinen köyhäinhoidontarkkaaja Artturi Vasama korosti lakia köyhäinhoidon ylimpänä perusteena. Ja köyhäinhoito ei lain mukaan ollut universaali vaan hyvin voimakkaasti tarveharkintainen etuisuus. Vasaman mukaan kotikäyntejä tehtiin siksi, että laki niin vaatii, ja että viranomaiset tietäisivät kuka on avun tarpeessa.⁴⁰

KÖYHÄINHOITOA, HYVÄN- TEKEVÄISYYTTÄ JA OMAA APUA

Kuten perhetarinoista voidaan päätellä, työttömänä olleet ja työttömyyskortistoon hyväksytyt perheen pääät saivat työttöminä ollessaan tarveharkintaista apua kotiin köyhäinhuoltolautakunnasta. Satunnaisen avun saaminen edellytti työttömyyskortistoon hyväksymistä. Niin kauan kun työtön perheen pää ei varatyökomennusta saanut, sai perhe apua velaksi. Perheille annettu vastikkeellinen apu sisälsi vaatteita, ruokaa, polttopuita, lääkkeitä, sitoumuksia sairaalahoitoon ja joskus rahaakin. Periaatteessa varatyökomennus sulki köyhäinhoidon saannin mahdollisuuden pois. Perheen pääasiallisen elättäjän työllistyttyä esimerkiksi siirtotyömaalle, saatettiin kotiin jäänyttä perhettä avustaa köyhäinhoidon toimesta. Palkkojen pudottua tehtaissa vuosi vuodelta alemmaksi joutuivat kymmenet työssä käyneet perheen pääät turvautumaan lama-aikana köyhäinhoidon säännölliseen tai satunnaiseen apuun.

Kaupunginhallinnon näkökulmasta katsottuna köyhäinhoidon kustannukset nousivat todella jyrkästi vuodesta 1929 alkaen. Köyhäinhoidon avun volyymi jatkoi kasvamistaan, vaikka teollisuustuotanto kääntyi jo vuoden 1932 loppupuolella kasvuun. Satunnaisen avun volyymi ei reagoinut vielä virallisen työttömyyden laskemiseen. Vähitellen olojen kohennuttua satun-

naisen avun saajien määrä alkoi lähestyä lamaa edeltänyttä tasoa.⁴¹ Tämän instituution näkökulmasta muodostetun kuvan rinnalla on aina hyvä katsoa myös se, lisääntykö yhteiskunnan antama apu avunsaajaa kohden. Ennen kuin lukija ryhtyy miettimään institutionaalisia syitä köyhäinhoidon määrän kasvuille, muistutan, että köyhäinhoito oli apumuoto, joka perustui tiukkaan tarveharkintaan ja kotikäynteihin. Jokainen kumisaapas oli ”ansaittava” köyhäinhoidosta. Jokaista kumisaapasta kohden joutui avunhakija nöyrytyään ja kävelemään aikaisempaa enemmän kumarassa.⁴² Väitän perhetarinoiden perusteella, että apua ei jaettu löysästi, ja apua saaneiden perheiden tilanne myös edellytti sitä.⁴³

Avun suuruus avunsaajaa kohden lisääntyi jonkin verran laman aikana. Se johtui kuitenkin hädän kumuloitumisesta ja avun tarpeen lisääntymisestä. Lama oli köyhäinhoidon apua saaneiden perheiden elämässä monivuotinen prosessi, ja laman pitkittymisestä laman kurimukseen joutuneiden perheiden kohdalla kertoo perheenjäsentä kohti annetun avun lisääntyminen köyhäinhoitomenojen kääntynyttä jo laskuun. Tämä seikka osaltaan selittää laman pitkää varjoa, ja ihmisten elämäntilanteen hidasta parantumista.⁴⁴

Täytyy muistaa, että köyhäinhoito oli lainsäädäntötasolla koko laman ajan vastikkeellista, eli pitkän laman aikana monelle perheelle kerääntyneet velat täytyi periaatteessa maksaa takaisin. Todellisuudessa kaikki perheet eivät joutuneet heikon taloudellisen tilansa vuoksi maksamaan köyhäinhoitomaksujaan takaisin. Toisaalta kunnottomia alkoholin käyttöön taipuvaisia perheisiä uhkailtiin Lammin työlaitoksella tuon tuostakin. Ammattiyhdistysliike pyrki vuonna 1934 näiden velkojen kumoamiseen, muttei pystynyt siihen.⁴⁵ Koko laman ajan perheet uskoivat, että köyhäinhoidon velat olisi maksettava parempien aikojen koittaessa. On kokonaan toinen seikka, mitä myöhemmin laman jälkeen tapahtui.⁴⁶

Sekä köyhäinhoidon vastikkeellisen luonteen että sen nöyryyttävän luonteen ja Lammin työlaitokseen lähettämisen uhan vuoksi köyhäinhoitoon velkaantumista haluttiin varmasti periaatetasolla välttää.⁴⁷ Olisi ollut mukavampi tehdä työtä, jos sitä olisi ollut. Olisi ollut mukavaa välttää köyhäinhoidon kanslian oven avaaminen, jos työstä olisi saanut sellaisen palkan, jolla olisi toimeen tultu.⁴⁸

Yksi osaselitys perhekohtaisen avun määrän kasvamiseen laman loppuvaiheissa voisivat olla kaksi työttömien auttamisen rakenteeseen liittyvää institutionaalisista syistä. Nimittäin varatyökortistoon hyväksytyille työttömille jaetusta ruoka-avusta luovuttiin vuoden 1934 aikana. Apumuoto oli merkittävä, ja esti ainakin Tampereella, mutta ilmeisesti myös Helsingissä, suurempien aliravitsemusongelmien syntymisen. Vaikka ruoka oli yksipuolista; aamulla puuroa ja vuoropäivin herne- tai lihakeittoa, oli tällä avulla tärkeä merkitys työttömien ravitsijana sekä varmasti myös yhteiskunnallisen järjestyksen ylläpitäjänä. Esimerkiksi työttömyyskaudella 1932–1933 sai ruoka-apua pahimpaan hätäänsä peräti kahdeksan prosenttia kaupungin väestöstä. Vuonna 1933 työttömille jaettiin aterioiden lisäksi rahaa vuokrien maksamiseksi.⁴⁹ En

Kansan Lehdessä mainostettiin SAK:n työttömien hyväksi vuodenvaihteessa 1932–1933 myymää Työttömyyskukkaa. Työttömyyskurjuutta kuvanneiden kuvien yhteydessä oli aina jokin ajankohtainen teksti.

Tämän kuvan yhteydessä oli: "Ihmiskunnan Elämä ja tulevaisuutta uhaten työttömyys – sekasortoisen järjestelmän kukkanen – paisee päivä päivältä, eikä sen lieventämiseen yhteiskunta tunne mitään velvollisuuksia. Sen vuoksi onkin työväen itse tehtävä voitavansa hädän lieventämiseksi – Työttömyyskukkaa ostamalla ja levittämällä jokainen voi omalta osaltaan keventää työttömien raskasta taakkaa." KL.17.1.1933.

usko että Tampereella olisi monikaan työpaikka jäänyt täyttämättä sen vuoksi, että työttömät olisivat mieluummin heittäytyneet ilmaisen ruoka-avun varaan, kuten kauppaneuvos Rafael Haarla maalaili. Ruoka-apuun liittyi erittäin tarkka ja nöyryyttävä kontrolli, jolla haluttiin estää mahdolliset väärinkäytökset. Lisäksi ruoka-apua saaneet velvoitettiin vuonna 1932 tekemään apua vastaan työtä.⁵⁰ Tätä vastikkeellisuutta työttömät pitivät niin nöyryyttävänä, että lopettivat sen yhteisellä taistelullaan alkuvuodesta 1933. Tämä tapahtumasarja tunnettiin aikoinaan ns. "Sorsapuiston soppatyömaan" lakkona.⁵¹

Toinen apumuoto, joka vähentyi ruoka-avun kanssa samoihin aikoihin, oli hyväntekeväisyys. Monet yksityiset järjestöt, kirkko, pelastusarmeija, osuusliike Voima ja työttömien komitea ja sittemmin toimikunta järjesti eräänlaisia keräyksiä työttömien auttamiseksi. Tavarain, rahan ja ruuan keräämisen lisäksi laman aikana järjestettiin erilaisia taidetapahtumia ja iltamia, joiden tuotto

lahjoitettiin työttömyyshuoltotoimikunnalle, ”hiljaisille työttömille”, osuusliike Voiman työttömille jäsenille tai työttömien järjestölle. Julkiseen apuun rinnastettuna hyväntekeväisyyden laajuutta ei voi pitää merkittävänä, mutta jonkin verran työttömät sellaistakin apua saivat.⁵²

Näiden apumuotojen lisäksi ihmiset auttoivat itseään kasvimaita ylläpitämällä. Kaupunki vuokrasi kasvimaita, työläisten omakotialueilla oli varattu laajat tonttimaat nimenomaan kasvimaiden perustamista varten. Siirtolapuutarhatoimintaa lisättiin laman aikana juuri syystä, että työläisille tahdottiin antaa mahdollisuuksia lamasta selviämiseen. Tämän toiminnan merkitystä työttömien kannalta on vaikea selvittää.

On selvää, että myös naapuriapua annettiin. Tämän teoksen perhetarinoiden talonomistajilla ja vuokralaisilla oli todennäköisesti monenlaisia vastaavuoroisuuden pohjalle rakennettuja vaihtosuhteita, joissa ei rahaa liikuteltu. Jos kuvitellaan työtön rakennusmies asumaan pientaloon, jonka vinttihuoneet ovat edelleen rakentamatta. Pidän jopa todennäköisenä, että työtön vuokralainen maksaisi vuokransa rakentamalla vinttihuoneen valmiiksi. Tällainen elävään elämään liittyvä mehukas lähdeaines ei kuitenkaan kuulu käyttämäni viranomaisaineistoon.⁵³ On kuitenkin mielestäni varsin perusteltua olettaa esimerkiksi tällaista työn vaihtamista vuokraan olleen olemassa.

Työttömällä saattoi olla rahaa toki jossain määrin kiinni kiinteässä omaisuudessa, kuten huonekaluissa. Rahapulassa perheet myivät tietenkin kaiken kaupaksi kelpaavan. Frans Uusilehto saapui vuoden 1929 syksyllä Pispalan uittotunnelin rakennustöihin urakan ottaneen firman kirvesmiehenä. Hän ei ollut siis varatyöläinen, vaan ns. vapaissa töissä, ikään kuin puolueettomana tarkkailijana havainnoimassa Tampereen ja Pispalan elämää lama-ajan alkuvuosina:

Mutta kun näki sen suuren työttömyyden, kurjuuren mikä oli silloin Tampereella. Tampereella oli työttömyyttä jo silloin niin paljon, että monet työläisperheet kärsivät suoraan nälkää ja monet joutuivat myymään melkein kaiken omaisuutensa, jopa sänkynsäkin, puhumattakaan polkupyöristä, kelloista ja sormuksistaan. Minunkin seinäni takana asui eräs nuori kirvesmiehen perhe, joka oli kiristänyt nälkänyötään äärimmilleen ja joutui myymään melkein koko irtaimistonsa. Minäkin ostin jotain heiltä, sängyn ja polkupyörän, jotta he saivat joltisestikin tavaransa arvoa vastaavan hinnan, sillä ei minulla ollut niin häikäilemätön luonto, että olisin käyttänyt naapurini vaikeata tilaa hyväkseni. Monella oli pitkälti vuokrat maksamatta, mahdotonta oli maksaa kun ei työtä ollut eikä rahaa. Ties millä monikin perhe ollenkaan lopultakaan selväsi suurista vuokerista y.m. veloistansa, kun työllisyysnäköymät synkenivät entistään huonommiksi päivä päivältä ja muutenkin elämä alkoi käyvä kummalliseksi kun Lapuan liike ikkooällineen alkoi riehua kaikkialla omalla tavallaan.⁵⁴

Tavaran myyminen naapureille rahan saamiseksi oli varmasti yleisesti käytetty hetkellinen avunsaantikeino. Koska Tampereella ei ollut varsinaista panttilainaamoja vielä pahimman lama-ajan aikana, myivät ihmiset omaisuuttaan suoraan tutuille tai sanomalehtien välityksellä tuntemattomille. Ihmiset panttasivat tavaroitaan velkojensa takuiksi. Toiset myivät omaisuuttaan osto- ja myyntiliikkeisiin ja toiset yrittivät myydä suoraan lehdessä ilmoittamalla. Liik-

keisiin kulkeutui mitä kummallisimpia tavaroita myytäväksi: parturiliikkeesä kaupattiin hiustenleikkuun ohella myös ”uutta Singerin ompelukonetta”, joita oli yleisestikin liikkeellä. Kaikki tarjotut olivat luonnollisesti ”uusia ja halpoja”. Sähkö- ja konttorikonekorjaamossa kaupattiin 5 hengen autoa, kassakonetta, sähkökahvimyllyä, elo- ja varjokuvakonetta, tietenkin halvalla.⁵⁵ Voi vain kuvitella minkäläisten välitys- ja vastavuoroisuusketjujen päätteeksi kyseiset yksittäiset tavarat olivat liikkeisiin myytäväksi päätyneet.

Pispalassa Mäkitiellä asunut vuokralainen oli jättänyt vuokransa maksamatta, kadonnut ja jättänyt ompelukoneensa pantiksi. Talonomistaja Eino Mattila ilmoitti Aamulehdessä tammikuussa 1932, että jollei panttia lunasteta, ”niin menettelen kuin omani kanssa.”⁵⁶ Leninkinsä korjattavaksi Naisten Puukimo-nimiseen liikkeeseen jättänyt rouva ei ollut saapunut sitä lunastamaan, jonka vuoksi pukimon rouva uhkasi 14 päivän päästä käsitellä sitä omanaan.⁵⁷ Tällaista huolimattomuutta saattoi tapahtua toki muulloinkin kuin laman aikana, mutta tässä näyttäisi kyse olevan myös siitä, että pantin jättäjä oli kadonnut teille tietymättömille, mutta myös pantin vastaanottaja halusi muuttaa sen rahaksi mitä pikimmiten.

Joskus rahapulassa oleva ilmoitteli ei kaunistellut tilannettaan, vaan toi laman esiin joko nimimerkillään tai muilla lauseenkäänteillään. Nimimerkki ”puutteen pakoittama” joutui tarjoamaan myyntiin vuoden 1862 kuvaruomattua sekä ”muita arvokkaita kirjoja”.⁵⁸ ”Puutteessa” oleva keski-ikäinen nainen tarjoutui hoitamaan päiväsaikaan taloutta tai lasta.⁵⁹ Puutarhakadulla oli asialla joko leskeytynyt, ulkoilmaan kyllästynyt tai laman kuristama nainen, sillä sieltä tarjottiin ”vähän käytettyjä päällysvaatteita ja pukuja halvalla.”⁶⁰

Keskiluokan ja liikemiespiirien tilanteen vaikeudesta kertovat myynnissä olleet ”kuin uudet pianot, ja harmoonit”. Pääsääntöisesti niitä kaupiteltiin keskusta-alueen osoitteista. Esimerkiksi 14. tammikuuta 1932 oli myytävänä kolme pianoa. Aina ei halpuutta korostettu, mutta silloin pianossa tai urkuharmoonissa oli ainakin myyjän mielestä ”kaunis ääni”. Ja jos piano olikin kulunut, oli se kuitenkin ”hyvässä kunnossa”⁶¹

Omaisuuksien realisointi oli todennäköisesti henkisesti varsin raskasta, sillä monesti rahanarvoisella omaisuudella oli myöskin tunnearvoa. Työläisillä oli rahanarvoista omaisuutta vähiten, joten pulaan joutunut työläisperhe oli nopeasti omaisuutensa realisoinut. Jotkut talonsa puutarhaesikaupunkeihin rakentaneista työläisistä joutuivat velkojen painamina myymään itse rakentamansa asuntonsa.⁶²

SIVEYSOSASTO

ALUEVALVOJA

IV TOIMEEN LAITTOMIN KEINOIN

Tampereen raatihuoneen takana sisäpihalla sijainnut ja siveysoastona tunnettu poliisin osasto muuttui laman aikana nimeltään huolto-osastoksi. Täällä tutkittiin nais- ja miesirtolaisten eli prostituoitujen ja kulkumiesten asioita. Valokuvaaja V.O. Kanninen, Vapriikin kuva-arkisto.

LAMA, ALALUOKKA JA LAITTOMAT KEINOT

Työpaikkaansa pitää saaneet ja työtä vaille jääneet tekivät rikoksia, ja saivat rikoksistaan myös tuomioita. Oliko lamalla ja rikollisuudella yleisestikin ottaen vuorovaikutuksellinen suhde? Näpistelemisen ja varastamisen lisäksi tehtiin myös muunlaisia omaisuusrikoksia: petettiin, kavallettiin ja väärennettiin asiakirjoja. Varastamisen ja muiden omaisuusrikosten ohella pyrittiin tulemaan toimeen yleistä järjestystä loukkaavilla keinoilla. Tällaisia keinoja olivat erityisesti kerjääminen ja prostituutio. Tuolloin oli myös alkoholin maahantuonti, myyminen, hallussapito ja nauttiminen kiellettyä, ja kieltolakirikollisuus antoi ansion monelle tamperelaisellekin. Kieltolain kumoamisen jälkeen viinan salakuljettajat kilpailivat monopoliaseman saaneen Alkoholiliikkeen kanssa. Varmasti näiden keinojen ohella, mutta todennäköisesti myös vaihtoehtoisesti, lähdettiin yksinkertaisesti vain kulkemaan ja etsimään työtä. Tämän toiminnan viimeinen vaihe oli lähteminen työnetsintään aina Neuvosto-Venäjälle saakka. Työn etsinnän ohessa saatettiin myös näpistellä tai turvautua prostituutioon. Aikalaiset puhuivat varkaista, huorista, irtolaisista ja loikka-reista.

Maassa varastettiin, kuljettiin, kerjättiin, liikuttiin kaduilla ”epäsiveellisessä tarkoituksessa” ennen lamaakin, ja näihin rikoksiin syylistyivät toki muutkin kuin työttömät. On aika luonteva ajatuskulku, että työttömäksi jääneet saattoivat ottaa oikeuden omiin käsiinsä ja ottaa jotain sellaista, mitä heiltä itseltään puuttui: ruokaa tai rahaa ruuan ostamiseen, tai mennä kaupungissa työmatkalla olleen työnjohtajan kanssa matkustajakotiin, juoda hiukan ja myydä itseään 50 markan hinnasta. Mitä suurempi pula, niin sitä helpommin moraalit antoi periksi, tai ajoi kulkemaan ja ylittämään jopa valtakunnan rajan. Tässä luvussa käydään lyhyesti läpi, minkälaisia laittomia keinoja kansalaiset ja erityisesti tamperelaiset käyttivät pulasta selvitäkseen. On selvää, että kaikki rikokset eivät tulleet tietenkään poliisin tietoon.

Suomessa termi ”alaluokka” on yhdistetty ennen kaikkea massiiviseen rakenteelliseen köyhyyteen, joka johtui pysyvistä toimeentulovaikeuksista ja osittain myös taloudellisista suhdanteista. Kun Suomen muita maita alempi elintaso 1800-luvun lopulla tiedostettiin, uskottiin maan köyhyden pysyvyyteen. Elintason ja maan suhteellisen vaurautason noustua suhde köyhyyteen ja köyhiin muuttui.¹ Modernisaation myötä köyhyys oli helpompi kiinnittää tiettyihin ihmisryhmiin, jotka eivät muuttuneet yhteiskunnan muuttuessa, tai eivät ainakaan muuttuneet samaan suuntaan. Esimerkiksi Yhdysvaltojen kaltaisessa kansallisuuksien ja rotujen sulatusuunissa syntyi kansallisuuksien mukaan rajautuneita asuma-alueita ja alakulttuureita, joille oli ominaista ympäröivää yhteiskuntaa alempi elintaso ja valtaväestön elämäntavasta poikkeava elämisen malli. Suomen suurissakaan kaupungeissa, ehkä Helsinkiä lukuun ottamatta, ei ollut erityisen selviä alaluokan asuma-alueita, joilla olisi vallinnut selkeä omintakeinen elämäntapa. Tämän roolin isoimmissa suomalaisissa yhteiskunnassa ottivat teollistumisen myötä 1800-luvulla tuiki tavalliset työ-

läiskaupunginosat. Niissä ei ollut mitään erikoisen uniikkia omaa kulttuuria, vaan tietynlainen yleisestä taloudellisesta tilanteesta nähtävä köyhyyden aste oli nähtävissä niin Malmilla, Pispalassa kuin Raunistulassakin. Kaupunginosen varustelutaso ja etäisyys kaupungeista määritteli (imagon ja) vuokratason, minkä mukaan talo, kortteli tai kokonainen kaupunginosa sai melko yhdenmukaisen asukaskannan.²

Termi ”alaluokka” on yhdistetty kansainvälisessä keskustelussa käsitteeseen ”köyhyyskulttuuri”³, eli köyhempien ihmisten omaksumaan elämäntapaan, jossa on toisaalta enemmän tai vähemmän sopeuduttu yhteiskunnan taholta tuleviin lakeihin, sääntöihin jotka ilmestyivät köyhien ihmisten elämiin erilaisina sopeuttamispolitiikkoina. Sopeutumisella en tarkoita yhteiskunnan sääntöjen hyväksymistä tai noudattamista, vaan sitä, että niiden rikkomisesta seuraaviin rangaistuksiin suhtauduttiin jokseenkin välinpitämättömästi.⁴

Lamatilanteessa alaluokkaan kuuluvien ihmisten määrä kasvaa. Jo aikaisemmin köyhien ihmisten seuraksi viranomaiset luokittelivat uusia. Lama ei luonut huoruutta, varastamista, salakuljettamista tai muita rikoksia. Ihmisten laajamittaiset talousvaikeudet johtivat kuitenkin senkaltaisen rikollisuuden lisääntymisen, jossa oli mahdollista saada taloudellista hyötyä, vaikkakin keinot olisivatkin olleet moraalisesti epäilyttäviä. Prostituoiduksi ryhtyminen, varastaminen tai pirtulestin ”heittäjäamisen aloittaminen” eivät olleet mitään mieluisia ratkaisuja tai toiveammattiin ryhtymisiä. Ne tehtiin yleensä äärim-

Pispalan esikaupungissa vuokrat olivat alemmat kuin Tampereella, minkä vuoksi monet tamperelaisperheet muuttivat Pispalan harjulle. Köyhyyden lisäksi työläisesikaupunkien vitsauksena olivat monen sortiset rikolliset. Tämä aiheutti joidenkin päättäjien päissä liiankin pitkälle meneviä johtopäätöksiä, joissa tyvästä samaistettiin helposti rikollisiin.

*Valokuvaaja E. M. Staf.
Kuva: Tampere-Seura.*

Entisenä venäläisten kasarmina ja punavankileirinä tunnetut kasarmit olivat yksi kaupungin tunnetuimmista köyhiä perheiden asuinpaikoista 1920-luvulla. Kaupunginvaltuusto päätti, että parakit pitäisi purkaa, mutta asuntopulan vuoksi parakeissa asuminen sallittiin vielä 1930-luvun laman aikana. Valokuvaaja Bertel Strömmer. Kuva: Tampere-Seura.

mäisessä taloudellisessa hädässä, ja päätöksen tekemisessä auttoi monesti yhteiskunnan täydellinen kykenemättömyys poistaa laman aiheuttamaa hätää. Kerran opittujen taitojen käyttämiseen oli kuitenkin tarpeen tullen helppo palata, jonka vuoksi tietyn tyyppisestä kiertestä oli vaikea päästä pois, jollei tilanne yhteiskunnassa selvästi muuttunut.⁵ Tässä tutkimuksessa ei kuitenkaan varsinaisesti tutkita köyhyyskulttuuria, vaan nimenomaan laman aiheuttamia toimeentulo-ongelmia ja niiden laajuutta. Vaihtoehtoihin toimeentulokeinoihin otetaan kantaa vain siinä merkityksessä, kuin mitä niissä on nähtävissä laman vaikutuksia.

Rikollisuus kasvoi

Rikoksista tuomittujen määrä kohosi Suomessa voimakkaasti 1930-luvun laman aikana. Kun vuonna 1927 rikoksista tuomittiin 5482 miestä ja 595 naista, sai vuonna 1933 tuomion 9394 miestä ja 1332 naista. Vuosi 1933 oli miesten osalta huippuvuosi, jonka jälkeen rikoksista tuomittujen määrä kääntyi laskuun. Naisten rikollisuus huipentui määrällisesti vuonna 1934, jonka jälkeen naisiakin tuomittiin vähemmän. Lama seurasi selvästi työmarkkinatilannetta sekä miesten että naisten kohdalla.⁶

Rikoksista tuomittiin useammin miehiä kuin naisia. Vuonna 1927 jokaista naista kohden tuomittiin 9,2 miestä. 1930-luku merkitsi naisten rikollisuu-

Taulukko 2.

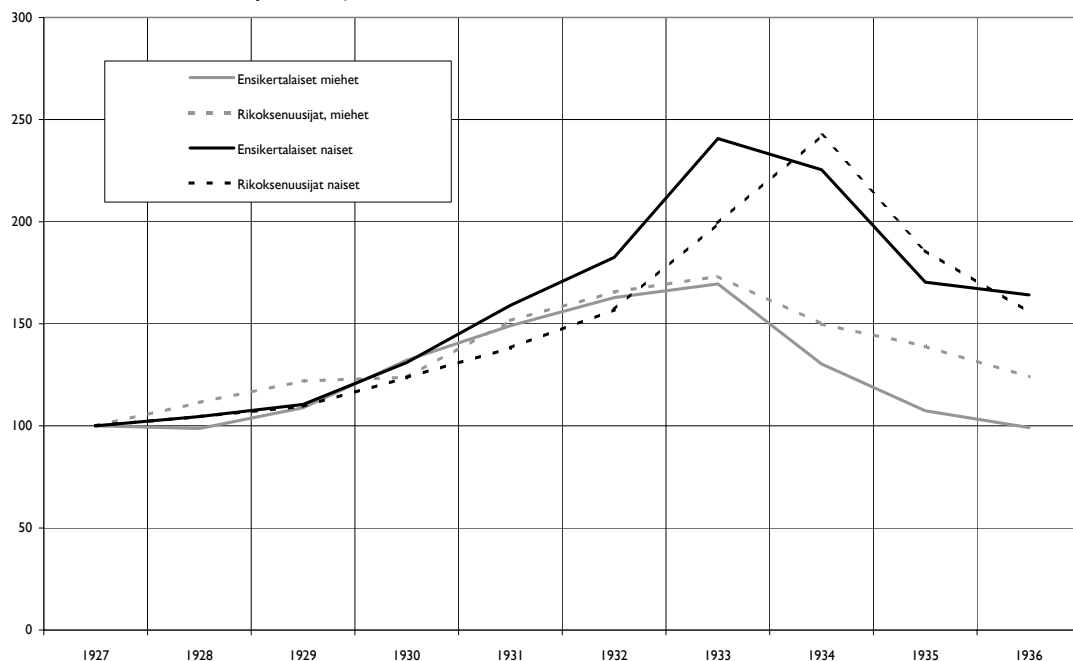
Rikoksista kuritushuoneeseen tai vankeusrangaistuksiin tuomitut rikoksen uusimisen ja sukupuolen mukaan vuosina 1927–1938

Vuosi	Ensikertalaiset, M	Rikoksenuusijat, M	Ensikertalaiset, N	Rikoksenuusijat, N
1927	2843	2639	354	241
1928	2806	2940	370	252
1929	3097	3220	391	264
1930	3759	3266	464	298
1931	4238	4000	563	333
1932	4629	4368	646	378
1933	4820	4574	852	480
1934	3704	3956	798	584
1935	3054	3668	603	448

Lähde: Kaila, Martti *Ungdomsbrottslighetens beroende av exogena och endogena faktorer med särskilt avseende fäst vid ekonomiska kristid*, De Nordiska kriminalistföreningarnas årsbok 1939, Stockholm 1940, s.260–261.

Kuvio 24.

Indeksit kuritushuoneeseen ja vankeusrangaistukseen Suomessa tuomitujen henkilöiden lukumäärästä sukupuolen ja rikoksen uusimisen mukaan vuosina 1927–1936, 1927=100

Lähde: Kaila, Martti *Ungdomsbrottslighetens beroende av exogena och endogena faktorer med särskilt avseende fäst vid ekonomiska kristid*, De Nordiska kriminalistföreningarnas årsbok 1939, Stockholm 1940, s.260–261.

den tai ainakin tuomitsemisen arkipäiväistymistä, sillä vuonna 1936 jokaista naista kohden tuomittiin enää vain 6,4 miestä. Tätä taustaa vastaan on mielenkiintoista havaita myös se seikka, että naisten rikollisuus näyttää reagoineen lamaan paljon voimakkaammin kuin miesten. Kuten kuviosta 23 voidaan nähdä, tuomion saaneiden naisten määrä nousi pistelukuun 240, kun

miesten osalta vastaava luku kohosi taas vain 170:een. On todennäköistä, että naisten heikommät mahdollisuudet korvata työpaikan menetys laillisin keinoin heijastuivat rikollisuudessa suurempana kasvuna kuin miehillä, joilla oli käytössään laillisia keinoja naisia enemmän. Vaikkakin miesten rikollisuus nousi suhteellisesti naisia vähemmän, oli miesten rikollisuudessa tapahtunut määrällinen kasvu naisten vastaavaa suurempaa, ja siksi yhteiskunnallisena epäkohtana luonnollisesti suurempi.⁷

Kailan tulkinnan mukaan lamalla ja rikollisuudella oli vahva yhteys. Yhteys nousi rikoksentehtäjän iän mukana. Kailan ikäryhmittäinen vertailu päättyi ikävuosiin 21–24, ja sen jälkeen hän käsitteli 25-vuotiaita ja sitä vanhempia yhtenä ryhmänä. Kaila liitti rikollisuuden lisääntymisen ja työttömyyden yhteen päätyessään toteamukseen, että pitkäaikainen työttömyys näyttäisi ”demoralisoivan” erityisesti vanhempia ikäryhmiä.⁸ Mutta kuten liitekuvioista 15 ja 16 huomataan, naisista suhteellisesti merkittävimmin lamaan reagoivat 18–20-vuotiaat, joiden määrällinen merkittävyys naisten joukossa vaihteli 10–18 prosentin välillä. Vaikka määrä jäikin pieneksi, on syytä muistaa, että ikäryhmä oli juuri se, jotka esimerkiksi Tampereen suurissa tehtaissa menetti lama-aikana työpaikkojaan. Näin ollen kehitys kertonee jotain tämän ikäryhmän suhteellisesti suuremmista vaikeuksista työmarkkinoilla.

Ikäryhmittäinen indeksivertailu (liitekuviot 15 ja 16) kertoo myös iän mukana lisääntyvästä vastuusta ja riippumattomuudesta. Nuorimpien miesten rikollisuus näyttää lamasta huolimatta säilyvän varsin stabiilina, joka johtuu heidän mahdollisuuksista pysyä verraten kiinnittyneinä koteihinsa. Kuten perhe-esimerkitkin kertovat, varsin monissa perheissä lama otettiin vastaan yhdessä usean sukupolven voimin. Mitä vanhempi mies, sitä riippumattomampi hän todennäköisesti oli vanhempien kodista, ja sitä enemmän vastuuta hänellä oli.

Samanaikainen kehitys taloudellisessa tilanteessa ja rikollisuudessa kertoo todennäköisesti ilmiöiden välisestä riippuvaisuudesta, mihin Kailakin artikkelissaan päätyy. Toisessa aikalaistutkimuksessa eli vankeinhoidontarkastaja Paavo Mustalan vuonna 1934 julkaistussa artikkelissa poraudutaan työttömyyden ja rikollisuuden väliseen suhteeseen hieman syvemmälle. Hänen mukaansa 68,7 % vuonna 1932 neljässä suurimmassa kaupungissa esitutkinnassa olleista rikoksentehtäjistä tai rikoksesta epäillyistä oli ollut tekohtekellä työttömänä. Mustalan aineistossa oli käytetty vielä määritelmää ”olosuhteiden pakosta työttä”, jonka avulla hän erotteli veltot, epäsäännöllistä elämää harjoittaneet ja palkkaansa tyytymättömät kunnollisista ja ”oikeista” työttömistä. Mustalan tiukan seulan läpäisseitä työttömiä oli vuonna 1932 esitutkituista rikollisista yhteensä 41,6 %.⁹

Mustalan helsinkiläisen aineiston mukaan olosuhteiden pakosta työttömänä olleiden osuus oli lisääntynyt sitä mukaa kun lama syveni. Mustalan esitutkimustiedot näyttävät olevan näennäisesti ristiriidassa Kailan lukujen pohjalta laskettujen indeksien kanssa. Vaikka nuorten rikollisuus ei Kailan lukujen osalta näyttänyt reagoivan lamaan, osoittavat Mustalan luvut sen, että nuorten rikoksentehtäjien taustalla on vanhempia rikoksentehtäjiä useam-

Taulukko 3.

Työttömyyden taustavaikutus rikollisuuteen neljässä suurimmassa kaupungissa rikosten yhteydessä vuonna 1932 tehdyissä esitutkimuksissa

Rikollisten kotipaikka	Rikollisia		Rikollisista työssä		Rikollisista työttömänä		Rikollisista olosuhteiden pakosta työttömänä	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Helsinki	112	100	25	22,3	87	77,7	37	33,0
Viipuri	87	100	30	34,5	57	65,5	51	58,6
Tampere	52	100	21	40,4	31	59,6	18	34,6
Turku	40	100	15	37,5	25	62,5	15	37,5
Yhteensä	291	100	91	31,3	200	68,7	121	41,6

Lähde: Mustala, Paavo, *Eräitä sosiaalisia havaintoja rikollisuudestamme, Rikollisuus ja sen vastustamismahdollisuudet, Rikollisuuden vastustamisviikolla Helsingissä tammikuun 7–13 päivinä 1934 pidetyt esitelmät, Julkaissut viikon järjestämistä varten muodostettu komitea, Helsinki 1935.*

Taulukko 4.

Olosuhteiden pakosta työttöminä olleiden osuus esitutkituista rikollisista Helsingissä, 1921–1932, %

Vuosi	Kaikki rikolliset (1921-1932 n=1638)	Alle 21-vuotiaat rikolliset (1921-1932 n=709)
1927	13,4	25,4
1930	27,7	35,6
1931	32,7	32,1
1932	33,0	31,4
1921-1932 yhteensä	21,1	

Lähde: Mustala, Paavo, *Eräitä sosiaalisia havaintoja rikollisuudestamme, Rikollisuus ja sen vastustamismahdollisuudet, Rikollisuuden vastustamisviikolla Helsingissä tammikuun 7–13 päivinä 1934 pidetyt esitelmät, Julkaissut viikon järjestämistä varten muodostettu komitea, Helsinki 1935.*

min työttömyys, oli sitten vallalla lama tai niin sanotut paremmat ajat. Rikoksia tehneiden nuorten työttömien ongelmana oli siis taloudellisten suhdanteiden laadusta riippumatta kiinnittyminen työmarkkinoille. Taloudellinen lama nosti sen sijaan vanhempien ikäryhmien rikollisuutta, kuten Kaila totesi.¹⁰

Yhdysvaltaisten lama-ajan rikollisuutta luotaavien artikkeleiden perusteella voidaan päätyä seuraavankaltaiseen rikollisprofiiliin: rikollisuuteen syylistyvät sellaiset ihmisryhmät, joiden toimeentulo on normaaleina ajankohtina vaakalaudalla, ja jotka lamatilanteessa putoavat työelämän ulkopuolelle. omaisuus- ja järjestyksenpitorikoksiin syylistyvät tällöin muita useammin köyhät, nuoret ja etniset vähemmistöt. Nämä ryhmät ovat huonon toimeentulonsa vuoksi yliedustettuina rikollisten joukossa hyvinäkin aikoina.¹¹ Työmarkkinoiden näkökulmasta katsottuna juuri näiltä ryhmiltä puuttuu toisaalta osaamista ja toisaalta luontaisia verkostoja, joiden avulla voisi saada työpaikan. Eli min-käläiset mahdollisuudet selvittää lamasta on sellaisella nuorella naisella, joka on vasta muuttanut kaupunkiin, ja jolla ei ole rahaa, ystäviä eikä asuntoa?

Irtolaisuus

Kun töitä ei ollut vapailla työmarkkinoilla tarjolla, johti tilanne moniin yhteiskunnan lainsäädännöllä kieltämien toimintastrategioiden omaksumiseen. Kun yhteiskunnan huoltovelvollisuus perustui köyhäinholitolakiin, jonka suoma apu taas perustui kotipaikkalakiin, merkitsivät muilla paikkakunnilla varattomina pidätetyt tamperelaiset jatkuvaa riesaa omalle köyhäinhoidolleen. Tampereella pidätetyt helsinkiläiset ja turkulaiset olivat ensin ongelmallisia Tampereen kaupungin hallinnolle ja myöhemmin kotipaikkakunnalleen, sillä kotipaikkakunnalle palauttaminen vaati aina kotikunnalta ”ylimääräisiä” kustannuksia matkalippuineen.

Määrällisesti irtolaisuus näytti nousevan ja esimerkiksi Hämeen läänin maaherra liitti sen vuosina 1933–1934 asiasta raportoidessaan työmarkkina-tilanteeseen. Vuoden 1937 alusta voimaan astui uusi irtolaislaki, jonka vaikutuksesta irtolaisia pidätettiin vähemmän ja pidätetyistä suurempi osa sai tuomion joko pakkotöihin tai työlaitokseen. On syytä kuitenkin tähdentää, että kaikkia poliisien irtolaisina pidättämiä henkilöitä ei lähetetty ”maaheraan” tai ”maaherralle”, vaan oman kaupungin irtolaisista maaherran puheille joutuivat vain useamman kerran pidätetyt. Lisäksi on syytä muistaa, että maaherran tilastoissa on kulkumiesten lisäksi prostituution ja epäsiiveellisen elämäntavan vuoksi toistuvasti pidätettyjä naisia (Taulukko 5).

Lamaprostituutio Tampereella

Porttikäytävästä tuli vanha lihava ukko, puvustaan päätellen joku verrattain hyväpalkkainen virkamies. Hän köpötteli pihalle epävarmasti ja sinne tänne vilkuillen. Kädessään hänellä oli pussi hedelmiä.

– Missä täällä asuu se hierojatar? hän kysyi.

Hierojatar, joka myöskin oli istunut kivillä, nousi. Hän oli lihavahko, kolmekymmenen ikäinen nainen, jonka mies oli pari vuotta aikaisemmin mennyt Venäjälle ja siellä joutunut kurjuuteen. Mies oli viimeksi kirjoittanut Siperiasta, ja oli luultavaa, että hän oli sinne menehtynyt. Vaimo oli ruvennut pitämään itseään leskenä, ja hänellä kävi yksinomaan tuollaisia vanhoja berroja hierottavina. Ne tulivat aina hedelmäpussi kourassa ja olivat erikoisia ilmestyksiä talon elämässä. Niinpä nytkin pihalla istujat vilkaisivat toisiinsa kun hierojatar nousi.

–Oletteko te se? kysyi vanha herra.

He lähtivät yhdessä sisälle. Hierojatar kiepsautti notkeata vartaloaan ovesa ja katsoi kaikkea pihalla istuvia tummilla, ilkamoivilla ja uhmaavilla silmillään. Hänen poskensa olivat sinertävänpunaiset ja helottavat. Hän oli talonmiestä ja raitiovaunujen lipunleikkaajia lukuun ottamatta ainoa asukas, joka ei saanut köyhäinhoidon avustusta.¹²

Kirjailija Helvi Hämäläisen tuoreeltaan kuvaama prostituution paikallaan pysyvä, ympäristön kanssa toimeentuleva muoto ei näy poliisin tietoon tulleiden irtolaisten ollessa kyseessä. Poliisin siveysosestoon tutustuneiden naisten käytös rikkoi näkyvämmiin yleistä moraalista vastaan: nämä naiset toimivat keskeisillä kauppapaikoilla, ”Tampereen Cityssä”, Hämeenkadulla, jonka kosken ja

Taulukko 5.

Irtolaisia Hämeen läänin maaherran kuulusteltavana 1927–1938

Vuosi	Irtolaisten määrä Hämeen läänin maaherralla	Irtolaisia Hämeen läänistä	Irtolaisia muista lääneistä	Hämeen läänin irtolaisista tuomittu yleiseen työhön	Tuomituista pidemmän kuin vuoden tuomion saaneita
1927	265	142	123	29	6
1928	192				
1929	286				
1930	472				
1931	539	309	230	18	0
1932	616	364	252	31	0
1933	792				
1934	692				
1935	565	285	280	65	2
1936	458	232	226	53	1
1937	122	114	8	73	0
1938	43	43	0	31	0

Lähteet: Hämeen läänin maaherran kertomukset läänin tilasta ja hallinnosta 1927–1938, Hämeen lääninhallituksen arkisto, HMA., Kaikilta vuosilta ei ollut yhtä tarkkaa tietoa saatavilla.

rautatieaseman välistä jaksoa kutsuttiin taksikuskien slangissa ”lihakonkiksi”. Lisäksi samassa Kyttälän kaupunginosassa sijaisi suuri osa kaupungin hotelleista ja matkustajakodeista. Näiden syiden vuoksi alue tunnettiin prostituoitujen keskeisenä ”plaseerauspaikkana” Tampereella.¹³ Usko Salmi luonnehti muistelmissaan ”konkia” seuraavasti:

Tampereella Hämeenkatu oli jo vuosikymmenien ajat ollut sellainen kävelykatu jonne iltaisin kerääntyi ihmisiä kävelemään ja etupäässä juuri nuoria ihmisiä. Käveltiin Hämeenpuiston ja keskustorin välillä olevaa katuosuutta ja ne, jotka etsivät miespuolisista kävelijöistä paritteluseuraa kävelivät Hämeenkadun sillä osalla, joka oli Koskipuiston ja rautatieaseman välillä. Tämän olivat kävelykadukseen valinneet myös ne naiset, jotka bankkivat toimeentulonsa kadulta miehiä pyydystellen.¹⁴

Tampereen Hämeenkatu ei poikennut muun maailman kaduista tässä suhteessa. Suomen Pankin johtaja Risto Ryti törmäsi kadulla parveileviin ilotyttöihin Berliinissä. Hän sai kuulla lähetystössä keskiluokan ja työväenluokan kärsineen lamasta niin paljon, että monet olivat joutuneet turvautumaan prostituutioon tullakseen toimeen, pysyäkseen hengissä.¹⁵ Tämä tilannekuva kertoi osaltaan eri yhteiskuntaluokkien erilaisesta elämänsfääristä. Tarvittiin Berliini, että Risto Ryti havaitsisi sosiaalisen ongelman, johon hän olisi aivan hyvin voinut törmätä suurimmissa suomalaisissa kaupungeissa. Ainakin 1930-luvun yläluokalla näyttäisi olleen suuria vaikeuksia törmätä arjessa alempien yhteiskuntaluokkien elämään.

Poliisit sen sijaan kohtasivat prostituutioon liittyvän sosiaalisen ongelman päivittäin. Jollei pidätys tapahtunut kadulta, saapuivat siveysoseaston etsivät naista noutamaan naapurien tai isännöitsijän ilmiannon vuoksi. Pispalassa poliisi seurasi tiettyjä taloja, koska tiesi niiden olevan ns. ilotaloja. Kyse ei ollut ylellisesti sisustetusta bordellista, jossa tyylikkäästi käyttäytyvä Madame ottaa vieraan vastaan, vaan kyseessä oli eräänlainen arkipäivän bordellitointa. Talonomistajat tiesivät vuokralaistensa toimista, ja he usein myös edistivät toimintaa käyttämällä vuokrahuoneitaan paritukseen. He perivät vuokralaisina olleilta prostituoiduilta asiakaskohtaista provisiota, vaikka poliisille tosin muuta väittivätkin.

”Itse asiasta kuultuna”

Keskiyökköna, tammikuun 4. päivänä 1933 kello 21.00 toi etsiväpoliisi Eino Oksi suojeluosastoon täältä Aleksanterinkatu 21:n kohdalta Tampereen kaupunginkirjoissa olevan joutonaisen Amalia Laaksosen syystä, että Laaksosen on pidemmän aikaa viettänyt täällä työtöntä ja epäsiiveellistä irtolaiselämää, ollen alituisena baitana poliisille yleisessä järjestyksenpidossa. Sitä paitsi on Laaksosen huonona esimerkkinä nuorille naisille, eikä Laaksosen useista varoituksista huolimatta ole edes koittanutkaan parantaa elämäntapaansa.

Yllämainitun asian johdosta suojeluosastossa etsivien konstaapelin Frans Lehtolan ja Eino Oksin läsnä ollessa toimitetussa lähemmässä kuulustelussa joutonainen Amalia Laaksosen, pubuttelunimi Amalia, kertoi syntyneensä vuonna 1913 Pohjois-Hämeessä, kirkonkirjoissa Tampereella, avioton. Äiti Hilda Sepponen. Kertoja on naimaton ja varaton, kansa- ja rippikoulun käynyt. Ilmoituksensa mukaan tuomittu aikaisemmin petoksesta ja autolla ajosta ilman ajokorttia, joista tuomitut sakot ovat maksetut. ei kertojalla ole. Kertojalla ei ole mitään näkyvää ruumiinvammaa, eikä elätettävää, eikä sano sairastavansa mitään tautia.

Yllä hyvin tyyppillinen kuulustelupöytäkirjan alku. ”Itse asiasta kuultuna” ollut Amalia Laaksosen kertoi vuonna 1928–1930 olleensa täällä Finlaysonin tehtaassa työssä. Tästä työpaikastaan hän sanoi ”lähteneensä lapsellisuuttaan toisten tyttöjen houkutuksesta”. Työpaikastaan lähdettyään Laaksosen alkoi hankkia toimeentulonsa ”antautumalla maksua vastaan sukupuoliyhteyteen miesten kanssa”.¹⁶

Vuonna 1931 Laaksosen asui Viipurissa kahden kuukauden ajan ”elättäen sielläkin itseään mainitulla tavalla”. Vuonna 1932 oli maaliskuun 24 päivästä elokuun 1. päivään maisteri Wiikillä palveluksessa. Kun kertoja ei pitänyt paikastaan, lähti hän pois, tullen takaisin Tampereelle harjoittamaan ”entistä ammattiaan”. Laaksosen asui kuluvan kuun ajan talossa pohjoisessa työläisesikaupungissa kahden muun yleisen naisen kanssa. He olivat yhdessä omistaneet puhelimen, johon ”asiakkaat” ovat tehneet tilauksia. Kertoja oli kolme kertaa sairastanut veneeristä tautia, päästen viimeksi sairaalasta joulukuun 20 päivänä 1932.¹⁷

Vuonna 1906 syntynyt Vienan Karjalasta kotoisin ollut tyttö Maija Sergejeff saapui pakolaisena Suomeen 16-vuotiaana vuoden 1922 helmikuussa. Hän oli aluksi työskennellyt Savossa maanviljelystöissä, mutta jo muutamaa kuukautta myöhemmin hän oli tullut Tampereelle ja palvellut täällä Hospitz

Emmauksessa rautatieasemaa vastapäätä muutamia viikkoja ja mennyt siten Tampereen pellavatehtaalle ulkotöihin lyhyemmäksi aikaa. Samaan aikaan hän oli ”jonkun verran työnsä ohessa viettänyt kevytmielistä elämää” ja joutunut kahdeksaksi viikoksi ”veneerisen taudin takia hoidettavaksi” sairaalaan. Palasi myöhemmin neljäksi vuodeksi pellavatehtaalle, jonka palkkalistoilta jäi työttömäksi 18. heinäkuuta 1929. Jäätään työttömäksi Sergejeff vietti ”siveetöntä ja joutilasta elämää, ollen sukupuoliyhteydessä mieshenkilöiden kanssa, mistä saanut rahoja maksuksi”. Rahoilla Sergejeff oli ”elänyt” ja maksanut asuntonsa vuokran. Asunto sijaitsi Tampereen rajojen ulkopuolella Pispalan Hyhkysssä. Sergejeff pääsi vuoden 1929 lopulla Merikannon karamellitehtaal- le töihin, mutta työsuhde päättyi vuoden 1930 alussa. Sergejeff ei ollut poikkeus, vaan samaan aikaan päättyi runsaat 20 naista ja 4 miestä työllistäneen tehtaan toiminta kokonaan. Lokakuussa 1931 pidätettäessä hän oli hoidettava veneerisen taudin vuoksi, eikä hänellä ollut asuntoa eikä rahaa.¹⁸

Myös vuonna 1892 Pohjois-Satakunnassa syntynyt Hanna Virtanen oli työskennellyt Lapinniemen tehtaassa yhtämittaisesti puolentoista vuoden ajan. ”Erottuaan” työpaikaltaan kevättalvella 1929, ei Virtasella ollut sen jälkeen ollut vakituista työtä. Tämän jälkeen hän eläti itsensä tilapäistöillä. toimien taloudenhoitajana Akusti Niemisellä, joka ei maksanut Virtaselle palkkaa rahana, vaan ruokana ja asuntona. Pidätettäessä Virtasella oli rahaa, ja poliisin tekemien selvitysten mukaan Nieminen oli niin suurperheinen ja

Prostituutiolla oli Tampereen seudulla kaksi keskeistä. Toinen oli Tampereen rautatieaseman seutu, joka oli saanut lempinimekseen ”lihakonki”. Sen välittömässä läheisyydessä sijaitsivat kaupungin hotellit ja matkustajakodit. Toinen keskittymä oli Pispalassa, missä oli toiminnassa useita epävirallisia bordelleja. Monissa taloissa vuokraisännän ja parittajan rooleja erotti kuin veen pürretty viiva. Kuvassa 1930-luvun puolivälissä muutoksen kourissa oleva Tampereen rautatieaseman seutu. Valokuvaaja Bertel Strömmer, Kuva: Tampere-Seura.

köyhä, ettei olisi kyennyt rahaa maksamaan. Virtanen selitti saaneensa rahat sisältään ja veljeltään.¹⁹ Tässä tapauksessa poliisi epäili selvästi Niemistä Virtasen sutenööriksi.

Vuonna 1911 syntynyt Gertrud Sinivuoksi kertoi tulleen Tampereelle 17-vuotiaana vuonna 1928. Täällä hän oli aluksi ollut töissä Finlaysonilla kahden vuoden ajan. ”Sieltä lähdettyään oli hän Lapinniemen tehtaalla juoksu-työttönä noin viiden kuukauden ajan. Vuoden 1931 alkuvuodesta kertoja oli työttömänä ja elätti itseään epäsiiveellisellä elämällä. Saman vuoden keväällä kertoja oli Kauppiaiden pukutehtaalla työssä, kunnes joutui tšekäläiselle synnytyslaitokselle ja sai lapsen”. Lapsen kuoltua kaksi kuukautta myöhemmin, Sinivuoksi oli ”hankkinut elatuksensa epäsiiveellisellä elämällä” vuoden 1933 tammikuulle saakka. Tuolloin hänet oli pidätetty, kuulusteltu ja varotettu Tampereen poliisilaitoksen siveysosastolla. Hänet oli lähetetty äitinsä luokse. Äiti oli Sinivuoksen mukaan antanut hänelle 150 markkaa ja käskennyt palata Tampereelle työn hakuun.²⁰

Sinivuoksi oli palannut Tampereelle 20. tammikuuta, jolloin oli vuokrannut Tammelasta asunnon. Talon isännöitsijän mukaan Sinivuoksi toi asuntoonsa miehiä, ”jotka pitävät melua”. Isännöitsijä oli varoittanut Sinivuoksea tuloksetta kolmesti, jonka jälkeen oli ”ajanut Sinivuoksen asunnostaan pois”. Sinivuoksi selitti kuljettaneensa tansseista nuoria poikia asunnolleen, mutta kielsi viettäneensä heidän kanssaan epäsiiveellistä elämää.²¹

Hillevi Järvinen (s.1909 Pohjois-Hämeessä) asui Lamminkylässä ja vieraili sieltä säännöllisesti kaupungissa ”autopussilla” eli linja-autolla. Hänet pidätettiin hänen tultua elokuvista. Järvinen ei osannut vastata poliisin kysyessä, miten hänellä oli varaa käydä elokuvissa ja kuljeskella kaupungilla, vaikka oli työtön.

Järvinen kertoi tulleen Tampereelle syksyllä 1930, tarkoituksella hakea työpaikan itselleen. Kertoja sanoikin saaneensa täällä Tahmelantiellä palvelupaikan erällä seppä Ruotsalaisella, missä ollut palveluksessa noin kuuden kuukauden ajan, eroten sieltä vuonna 1931 työn loppumisen takia. Tämän jälkeen oli kertoja pidemmän aikaa työttömänä, asuen erään nuoren miehen luona Pohjois-Pirkkalan pitäjän Pispalan kylässä, kun mainittu mies oli joutunut suorittamaan asevelvollisuuttaan, muutti kertoja asumaan erään joutonainen Anneli Mustanojan luokse, mistä sitten muuttanut Teiskon pitäjän Teiskolan kartanoon palvelukseen ollen viimeksi mainitussa kartanossa noin kolmen kuukauden ajan palveluksessa, eroten sieltä vuonna 1932. Viimeksi mainitusta paikasta muutti kertoja uudelleen Tampereelle, eikä ole sen jälkeen saanut uutta työpaikkaa, vaikkakin on työtä hakenut ja leimannut Pispalan työnvälitystoimistossa korttiaan. Koska kertojalla ei ole ollut varoja, sanoi hän olleen pakotettu joutua huonolla elämällään ansaitsemaan rahaa miehiltä tullakseen toimeen. Kertoja lisäsi olleensa kerran veneerisen taudin takia hoidettavana tšekäläisellä yleisellä sairaalalla, ollen kuitenkin nyt viimeaikoina ollut terve.²²

Maaherra oli tuominut vuonna 1912 syntyneen Rakel Hiekan kahdesti irtolaisuudesta, viimeksi huhtikuussa 1932 ”työttömästä ja huonosta elämästä” kuudeksi kuukaudeksi yleiseen työhön. Vapauduttuaan hän asettui Pispalaan Pispantielle Anneli Mustanojan luokse asumaan. Pispalan poliisi kiinnitti

Prostituutioon turvautuneet naiset menettivät työpaikkansa laman alkuvaiheissa. Tekstiiliteollisuus irtisanoi tubatkuunta naista. Vain murto-osa beistä turvautui laittomiin keinoihin toimeentulon hankkimisessa. Parhaimmassa asemassa olivat tamperelaisentyiset naiset, jotka saattoivat luottaa perheensä ja muiden verkostojensa apuun. Naisten työllisyys alkoi kobentua 1930-luvun puolivälissä (kuwassa), mutta prostituution harjoittamisen 1920-luvun lopulla aloittaneet eivät enää ennen sotaa työllistyneet normaaleihin töihin, vaan jatkoivat toimintaansa tamperelaisissa työläiskaupunginosissa. Kuwassa kuvatuilla Attilan kenkätehtaassa työskennellyillä naisilla ei ole mitään tekemistä prstituution kanssa. Valokuvaaja Manno Mannelin. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

huomionsa Hiekkään uudelleen viimeistään talvella 1933, koska Hiekka ei ollut töissä, mutta kykeni ”tydyttävään toimeentuloon”. Epäilty pidätettiin puoliltaöin Pispalassa epäiltynä työttömän ja siveettömän elämän viettämisestä”: Hiekka lähetettiin Tampereen keskustassa sijainneeseen suojeluosastoon tarkempia kuulusteluja varten. Suojeluosastossa Hiekka kertoi viettäneensä ”huonoa elämää sen takia, ettei ole ollut muuta elämisen mahdollisuutta”

Samasta Pispalan osoitteesta pidätettiin vuonna 1907 syntynyt ”joutonainen” Tilda Suhonen ja 1912 syntynyt joutonainen Maija Lähde. Suhonen kertoi ”haeskelleensa työpaikkaa, mutta ei sano mistään saaneensa työtä, minkä vuoksi on ollut elämän kovuuden takia pakko antautua huonoon elämään”. Huhtikuussa Hämeen läänin maaherran kansliassa päivättiin kirjeet, jossa ilmoitettiin Suhosen saaneen kahdeksan kuukauden ja Hiekan yhdeksän kuukauden mittaisen rangaistuksen irtolaisuudesta. Lähdettä sen sijaan ei lähetetty maaherralle ainakaan tällä kertaa.²³

Samalla tavalla kuin Amanda Laaksonen oli välillä harjoittanut ammattiaan Viipurissa, tuli Turussa prostituutiota harjoittaneita tyttöjä Tampereelle ja viipurilaisia Helsinkiin. Pohjois-Savossa vuonna 1904 syntynyt Linda Kaakinen oli muuttanut Turkuun. Laman aikana hän oli viimeksi ollut syksyllä 1932 kolmen ja puolen kuukauden ajan Raunistalan esikaupungissa rouva Toivosen neulomossa töissä. Hän oli ”eronnut mainitusta työpaikasta vähän ennen joulua 1932”. Pidätettäessä tammikuun 29. päivänä viittä minuuttia

ennen puoltayötä, Kaakisella oli 100 markkaa rahaa. Kaakinen selitti Tampereella oleskelunsa syitä:²⁴

Ite asiasta kuultuna kertoi tullessa Tampereelle kuluvan tammikuun 9 päivänä tarkoituksena hakea täältä erään paketin. Täällä kertoja oli asustanut erään rouvan luona Viihkekatu 25:ssä. Täällä ei kertojalla ole ollut mitään työpaikkaa, vaan oli jäänyt tänne erään rouvan pyynnöstä oleskelemaan. Pidätystilaisuudessa oli kertoja aikonut mennä parin tuntemattoman miehen kanssa autoajelulle, mutta olikin joutunut pidätetyksi ja tuoduksi poliisilaitokselle. Kertoja myöntää olleensa miesten kanssa sukupuoliyhteydessä, mutta ei milloinkaan heiltä ottanut maksua.²⁵

Samoin Turussa työhistoriansa aloittanut ”entinen tarjoilija” Liisa Maaranen (s.1907) oli liikkunut kaupungilla 23.10 syyskuussa 1933, jolloin etsivät Paavo Palttala ja Vieno Vuorisalo pidättivät hänet. Hän oli työskennellyt Turun kaupungissa muotiliike ”Pirkossa” yhtämittäisesti yli vuoden, ”eroten työpaikastaan vuoden 1928 heinäkuulla”. Tämän jälkeen hän oli työskennellyt samassa kaupungissa erällä Maija Saarikolla muutamia kuukausia, mutta joutunut työttömäksi. Maaranen oli muuttanut Helsinkiin, ja joutunut siellä pidätetyksi useita kertoja. Hän kertoi tullessa Tampereelle tarkoituksenaan hakea töitä. Hän ei ollut saanut työpaikkaa, mutta oli asustanut Tampereella matkailijakoti Kyttälässä ja liikkunut kaupungilla sieltä käsin. Pidätettäessä Maaranen oli rahaton. Tampereelta soitettiin Helsingin poliisiasemalle, josta vakuutettiin, että kyseessä oli tunnettu irtolaisnainen. Maaraselle tilattiin rikosrekisteriote ja hänet lähetettiin maaherralle tuomiolle.²⁶

Vuonna 1933 Tampereella pidätettyjen naisten työhistoria päättyi yleensä jo laman alkuvaiheissa vuosina 1929–1930. Sen jälkeen he olivat jonkin henkilön palveluksessa hyvin epämääräisin työehdoin: ”olin erällä suutarilla tai sepällä neljän kuukauden ajan taloudenhoitajana”. Tampereelle ennen lamaa saapuneiden työhistoriaan kuului hyvin usein jopa muutaman vuoden yhtäjaksoinen työsuhte paikallisten tehtaiden palveluksessa. Kun työntekijöitä oli vähennetty, eivät naiset olleetkaan löytäneet korvaavaa työpaikkaa. He eivät myöskään olleet halunneet palata kotiseudulleen. Joissakin tapauksissa se lienee ollut mahdotonta, koska varsinaista kotia ei ollut olemassakaan. Vähitellen he olivat ryhtyneet hankkimaan toimeentulonsa prostituoituna. Viimeistään työttömäksi jäätyään he muuttivat etäämmälle esikaupunkeihin, joista sitten tekivät matkoja keskustaan. Saatuaan ensimmäisen tuomion irtolaisuudesta heidät lähetettiin kotipitäjäänsä, ja jollei se ollut Tampere, he kuitenkin yleensä ilmestyivät kaupunkiin, josta missä he eivät olleet saaneet töitä laman ollessa pahimmillaan. Täällä he viettivät jälleen ”työtöntä ja joutilasta elämää”, asuen paikallisten ”joutonaisten” luona. Heidät pidätettiin koska olivat ”antautuneet maksusta miesten kanssa sukupuolielämään”.²⁷

Muualta maasta Tampereelle tulleet ja tehdaskaupungissa pidätetyt olivat usein työskennelleet palveluammateissa ennen lamaa. Tampereella he asuivat yleensä matkustajakodeissa, joista he ilmeisesti löysivät myös asiakkaansa. Strategiana näyttää olleen siirtyminen kaupungista toiseen. Usein poliisi kuljetti naisen rautatieasemalle, ja varmisti, että nainen myös nousee junaan. Sama prosessi toistui monesti puolen vuoden aikana. Naisten tavoitteena

näyttää olleen kohtuullisen nopea kiertäminen, etteivät he kiinnittäisi liiaksi paikallisten poliisiviranomaisten huomiota.

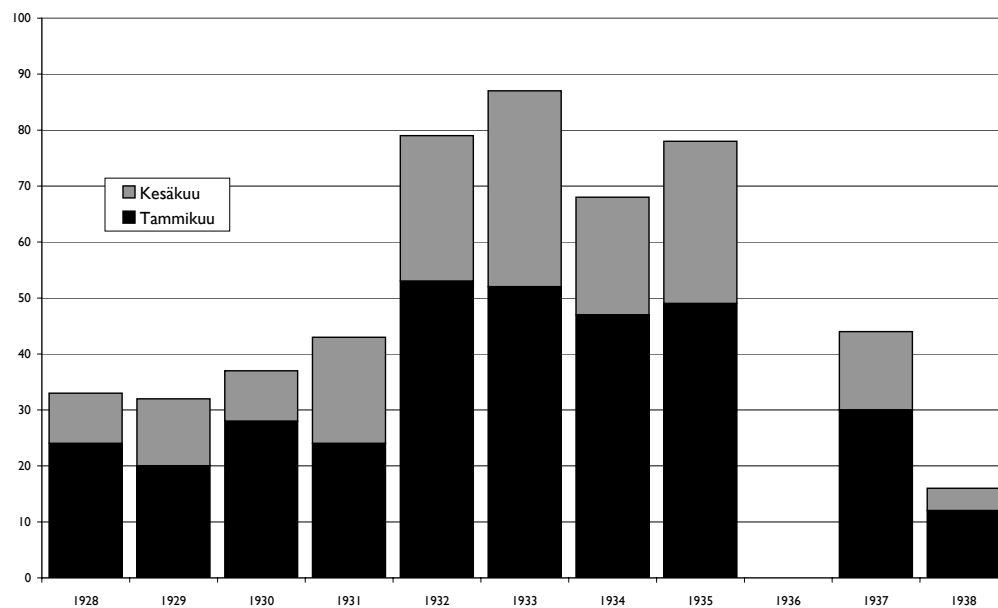
Prostituutio Tampereella – kokonaiskuva

Prostituution määrän kasvua ja yhteyttä lamaan voidaan arvioida poliisin tekemien pidätysten määrien ja sukupuolitautilien esiintymisessä tapahtuneiden muutosten välityksellä. Prostituoitujen kuulustelukertomusten mukaan naiset olivat yleensä olleet ennen lamaa töissä, ja työsuhde oli päättynyt laman alkuvaiheissa, jonka jälkeen toimeen oli tultu prostituution avulla.

Työmarkkinatilanteen heikennyttyä vuosina 1929–1930 joutuivat kaupunkeihin muualta tulleet juurettomat ihmiset heitteille. Vaikka heillä oli virallinen köyhäinhoidollinen kotipaikka, ei heillä ollut välttämättä minkäänlaista yhteisöä, johon kiinnittyä. Taloudellisen laman syventyessä yhä useamman oli pakko hankkia toimeentulonsa laittomin keinoin. Joitakin tamperelaisyntyisiä ja muualta Suomesta tulleita lukuun ottamatta suurin osa irtolaisina pidätetyistä oli kotoisin Pohjois-Satakunnasta ja Pohjois-Hämeestä, alueilta, joista suuri osa Tampereen tehtaiden työvoimasta oli ollut kotoisin aikaisemminkin. Vuonna 1936 irtolaislainsäädäntö muuttui, ja pidätysten määrä putosi lainsäädäntöä sovellettaessa vuosina 1937–1938. Irtolaisten kuulustelupöytäkirjoista sekä pidätysten lukumäärien kehityksestä päätellen prostituutio heijasti työmarkkinoilla vallinnutta tilannetta.

Kuvio 25.

Tampereen poliisilaitoksen irtolaisuuden, epäsiiveellisen elämäntavan tai vastaavasta syystä tammi- ja kesäkuussa pidättämien naisten määrä 1928–1938

Lähteet: Tampereen poliisilaitoksen siveysoaston päiväkirjat 1928–1938, TPA, HMA. Vuoden 1936 tiedot puuttuivat

Toinen näkökulma siveellisyyteen, lamaan ja myös toimeentuloon on sukupuolitautilien esiintyminen kaupungissa. Vaikka sairaalaan komennettujen tautitapausten määrän trendi onkin sotien välisenä aikana aleneva, on tapausten määrän nousu laman aikana merkittävä. Kun samaan aikaan tarkastusten määrä kohosi, ei sukupuolitautilien määrän nousua voi pitää seurauksena yhteiskunnallisen kontrollin ja valvonnan puutteesta. Koska löydettyjen tapausten määrän nousu on huomattava, ei sitä voi pitää myöskään seurauksena tarkentuneesta kontrollista.

Etsiessämme suuntaviivoja taistelussa näitä kyseessä olevia tauteja vastaan (sukupuolitaudit – huom. J. P.) on siis ennen kaikkea kohdistettava mitä vakavin huomio työllään elävien naisten asemaan ja palkeaukseen. Työnantajan on muistettava, vaikkepa oman yksityisluontoisen voittonsa uballakin, parantaa naistyön palkekausta siellä, missä se on ilmeisesti liian matala ja yleensä on kaikin keinoin koetettava estää työttömyyttä naisten keskuudessa.²⁸

Sukupuolitautilien leviämistä pidettiin yleisesti kansantautina. Tautien leviämisen syynä nähtiin ennen kaikkea prostituutio. Prostituutiota ja muuta epä-siveellisen elämäntavan alle luokiteltua toimintaa pyrittiin estämään irtolaislainsäädännöllä: siis kontrollin avulla.²⁹ Työttömyysoilla ja naisten kohdalla työtuvilla oli luonnollisesti irtolaisuutta eli prostituutiota ehkäisevä tarkoitus, mutta työttömyyden laajuuteen verrattuna kaupungin sosiaalipoliittiset toimenpiteet jäivät vähäisiksi. Valtio eikä mikään muukaan viranomainen ottanut vastuuta asian tilan kohentamiseksi. Viranomaisten näkökulmasta prostituutio oli ennen kaikkea siveys- ja moraalikysymys ei niinkään työmarkkinoiden suhdanteisiin liittyvä kysymys, kuten lääkäri Kulovesi terveydenhoitolehdessä ehdotteli. Alla tyyppillinen viranomaisten suorittama luonnehdinta prostituoidusta:

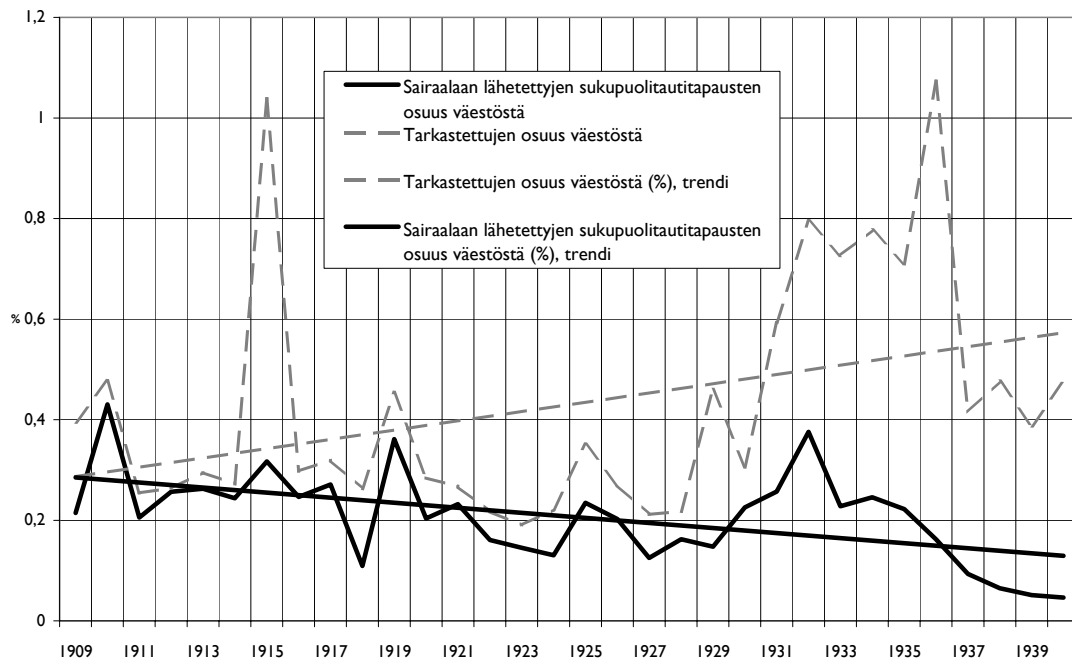
Saapunut Tampereelta vuoden 1930 marraskuussa ja olleensa siitä lähtien ilman vakituista työtä ja asuntoa. 1.1.1931 pidätetty, kun hän juopuneena ja siveettömissä aikeissa kuljeskeli pitkin kaupungin katuja. Samana päivänä toimitetussa lääkärin-tarkastuksessa havaittiin hänen sairastavan sukupuolitautilia, jonka tähden hänet heti toimitettiin hoidettavaksi Kuntähden veneeristen tautien sairaalaan, josta hänet tänään tuotiin takaisin suojeluosastoon parantuneena. Hän oleskelee täällä ilman työtä, asuntoa ja toimeentulomahdollisuuksia viettäen siveetöntä irtolaiselämää.³⁰

Lähes kaikki pidätetyt ja kuulustellut naiset sairastivat sukupuolitautilia tai olivat sitä sairastaneet aikaisemmin, yleensä useita kertoja. Kuulusteluissa sukupuolitaudit yleensä kiistettiin. Joskus naisella oli samanaikaisesti sekä kuppa että tippuri. Poliisit toimittivat veneerisistä taudeista epäillyt naiset lääkärin-tarkastukseen. Kielloistaan huolimatta naiset osoittautuivat usein taudinkantajiksi. Heidät otettiin osastolle hoidettavaksi, ja jotkut pakkohoitoa välttääkseen pakenivat jopa ”akkunasta ulos” tai ”särkivät lukot”. Joissakin tapauksissa yleisen sairaalan henkilökunta kieltäytyi ottamasta hankalimpia tapauksia sairaalaan hoidettavaksi.³¹

Tapausten määrissä tapahtunut kehitys noudatteli siksi hyvin laman kaarta, että sen voidaan epäillä olleen seurausta heikosta työmarkkinatilanteesta. Tällöin saattaisi olla kysymys myös eräänlaisen amatöörimäisen prostituution eli leipäprostituution kasvusta.

Kuvio 26.

Sukupuolitautilien tarkastustoimiston tarkastamien ja sairaalan lähetettyjen henkilöiden osuus Tampereen henkikirjoitetusta väestöstä 1909–1940, %

Lähteet: Kertomukset terveydenhoitolaikunnan toiminnasta 1909–1940.

Saattaa olla, että myös sukupuolitautilaisten määrän nousulla ja aviottomien lasten määrän vähentymisellä on yhteys. Jos aviottomien synnyttäjien määrä lasku merkitsi kasvanutta siveellisyyttä nuorten naisten keskuudessa, ei nuorten miesten ja naisten seksuaalinen elämä välttämättä kohdannut samalla tavoin kuin nousukauden aikana. Prostituoitujen asiakaskunnassa nuorten miesten osuus oli ollut aina merkittävä. Jos nuorten miesten seksuaalinen aktiviteetti olisi ”vakio”, voisi seurauksena olla erityisesti nuorten miesten hakeutuminen aikaisempaa suuremman määrän ammattilaisprostituutujen ja tilapäisprostituutiota (leipä- tai köyhyysprostituutio) väliaikaisesti harjoittaneiden naisten luokse.³² Laittomien aborttien määrä kohosi laman aikana Tukholmassa.³³ Synnytyslaitoksen ja rikostilastojen perusteella tällaiset tapaukset olivat Tampereella kuitenkin harvinaisia lama-aikana, vaikka niitä silloin tällöin tapahtui ja päätyi lehtienkin sivuille:

Eulen löydettiin Messukylästä Vuohenojan sillan luota noin 7 kuukautisen sikiön ruumis säkkiin pantuna. Mitään väkivallan merkkejä ei ruumiissa havaita, joten se lienee joko syntyessään kuollut tai jätetty sinne elävänä. Äidistä ei toistaiseksi ole tietoa. Tutkimuksia tapauksen johdosta jatketaan.³⁴

Piiloteltuja sikiöitä näyttäisi löytyneen Tampereelta ympäristöstä paljon useammin kuin mitä rikostilastot antavat ymmärtää. Vuohenojasta löytyi kesken-syntynyt sikiö vuotta yllä olevaa tapausta myöhemmin joulukuussa 1929 ja Nokialta löytyi saman viikon aikana keväällä 1929 kolme lapsenruumista.³⁵

Muualta Tampereelle ennen lamaa muuttaneet nuoret tytöt joutuivat turvautumaan prostituutioon, jos he menettivät työpaikkansa eikä kotipaikkakunnallekaan ollut paluuta. Työpaikkansa säilyttäneiden oppilaiden palkat olivat yksinkertaisesti niin pieniä, etteivät he tulleet toimeen ilman lisäansiota. Työpaikkansa säilyttäneet naiset kärsivät merkittävästä palkanalennuksista. 1930-luvun puolivälissä kuvatuilla Aaltosen kenkätehtaan kengäntekijöillä ei ollut mitään suhdetta prostituutioon. Valokuvaaja Manno Mannelin. Kuva: Vapriikin kuvaarkisto.

Tällaisissa tapauksissa on mahdotonta tietää, oliko kyseessä aviottoman lapsen keskenmeno, tai raskaus, joka haluttiin salata.³⁶ On mahdotonta sanoa, lisääntyivätkö tällaiset tapaukset laman seurauksena, mutta ne olivat yleisempiä kuin mitä poliisin ja synnytyslaitoksen tilastot antavat ymmärtää. Tampereella sikiön lähettämistä harjoitettiin ainakin jossain Vuohenojan esikaupungin lähistöllä, tai ainakin sikiöiden/lasten ruumiit kuljetettiin sinne. Tämä sopisi myös kuvaan siitä, että esikaupungeissa ansio oli tiukemmassa, jolloin lain kirjaimen unohtaminen oli ehkä helpompaa.

Prostituution kasvun ja työtilaisuuksien vähenemisen välinen yhteys oli poliisinkin tiedossa jo maaliskuun alussa 1929. Tampereen poliisilaitoksen siveysostaston komisario Svante Lamminen kertoi, että nuorten tyttöjen sortuminen huonoille teille oli teettänyt runsaasti työtä siveyspoliiseille. Poliisin pyrkimyksenä oli estää nuoria aloittelijoita ”vajoamasta syvemmälle kurjuuden hetteisiin”. Poliisin mukaan tytöt olivat etupäässä muualta tänne siirtyneitä, eli eivät syntyjään tamperelaisia.³⁷

Melkein jokainen heistä selittää joutuneensa barhapoluille työttömyyden tähden. He kertovat olevan kovin vaikeata saada työtä, ja kun ei ole omaisten turvaa, eikä muutaakaan apua, on pakko pysytellä bengissä ruumiinsa myynnillä.³⁸

Ilmeisesti Usko Salmi muistelee aikalaiskuvaaja poliisikomisario Lammisen kanssa samaa ilmiötä. 1960-luvulla 1930-lukua muistelleella Salmella oli lähteenä 1930-luvun laman aikana huoltopoliisissa ”vittukyttänä” (Lammisen alaisena) toimineen miehen kertomus. Salmi liitti huoltopoliisi K:n kertomuksen kaupungissa vallinneeseen alhaiseen palkkatasoon, joka ajoi osan kutomatehtaiden työistä kadulle leivän lisää tienaamaan. Olisiko poliisi suhtautunut näihin nuoriin naisiin lempeämmin siksi, että heillä oli työpaikka,

jonkin verran rahaa, eivätkä näin ollen suoranaisesti irtolaisia, vaikka lakia ja sääntöjä loukkasivatkin.³⁹ Salmi spekuloi tiedoillaan:

Kutomatehtaissa työskentelevät nuoret neidot hankkivat lisätuloja harjoittamalla prostituutiota. Kuinka laajassa mitassa sitä tapahtui, siitä en päässyt selville ja Huoltopoliisi K:kin tiesi vain sen ja niiden osalta, jotka joutuivat kadulta huoltopoliisin huostaan. Se mitä tapahtui yksityisasunnoissa ja miten laajana prostituutiota näissä harjoitettiin, sitä on vaikea arvioida, mutta se on kuitenkin varmaa, että sitä tapahtui verrattain paljon. Tunsin nimittäin useita miehiä, jotka tyydyttelivät sukupuolisia parittelutarpeitaan näissä yksityisasunnoissa niin, naisten kuin heidän itsensäkin vuokraamissa omista asunnoissa. Prostituutiota harjoitettiin vielä Tampereen lukuisissa matkustajakodeissa ja hotelleissa ja vieläpä tilausasunnoissakin ja ne joilla ei ollut tilaisuutta päästä asuntoon veivät naisen jonnekin Pyynikille tai muualle kaupungin lähistöllä oleviin meisiin kesäisin ja myös lähisaariin, jotka olivat niitä sunnuntaikalastajia. Huoltopoliisi K:lta sain edelleen tietää, että näitten nuorten naisten joukossa oli myös niitäkin, joita työskenteli Klingendablin tehtaassa, mutta nimet hän jätti kuitenkin omaan tietoonsa enkä minä häneltä nimiä kysellytkään.⁴⁰

On varmaa, että teollisuuden palveluksessa työskennelleet ja sittemmin prostituoiduiksi ryhtyneet eivät edustaneet korkeinta ammattitaitoa kutojan ammatissa. Tehtaiden irtisanomiset eivät tapahtuneet summanmutikassa, vaan irtisanomiseen vaikutti yleensä joko heikko ammattitaito tai poliittinen aktiivisuus. On mahdollista, että irtisanotut naiset olivat ylittäneet sukupuolielämälle asetettuja rajoja ja yleisiä sääntöjä jo työssä ollessaan ja menettäneet siksi myös työpaikkansa. Todennäköisintä on kuitenkin se, että he eivät lyhyen työhistoriansa aikana ehtineet saavuttaa sellaista ammattitaitoa, että olisivat säilyttäneet työpaikkansa yrityksen tuloksen huononnettua tai sen jouduttua taloudelliseen ahdinkoon.

Irtisanomiset ovat saattaneet aiheutua Viinikan esikaupungissa tapahtuneen kaltaisen tapauksen johdosta. Ensiksi talonmies ilmoitti poliisikonttorissa, että samassa talossa asuvat työläisnaiset Tyyne ja Elli pitivät ”sopimattontta elämää”. ”Autonkuljettajat käyttävät heidän luonansa miehiä ja siten häiritsevät kotirauhaa”. Ilmoituksen johdosta luvattiin tästä ilmoittaa talonomistajalle, joka lupasi ”ottaa ilmoituksen huomioon”. Poliisit päättivät lisäksi pitää taloa silmällä.⁴¹

Ensinnäkin tapauksesta voidaan päätellä, että se on saattanut kulkea työnantajan tietoon joko viranomaiskanavan tai talonomistajan kautta. Toisaalta se kertoo, ettei poliisi pitänyt tapahtunutta mitenkään erityisen vaarallisena tai epätavallisena moraalikysymyksenä. Poliisi näyttää tulkinneen naiset työsäkäviviksi, jonka vuoksi heillä oli jonkin verran varoja, jonka vuoksi heitä ei suoralta kädeltä tulkittu irtolaisiksi. Kaiken kaikkiaan tällaiset tapaukset tukevat Salmen huoltopoliisi K:lta kuulemaa tarinaa, että huonoihin palkkoihin haettiin palkanlisää prostituutiolla. On todennäköistä, että tämänkaltaisessa tilanteessa tehtaantytöt maksoivat vuokriakin ”luonnossa” eikä ilmoitus tuolloin aina olisi ollut talonomistajallekaan yllätys.⁴²

On olemassa viitteitä, että tämänkaltaisen prostituution harmaalla alueella asiakkaat tulivat myös omasta työyhteisöstä. Jo ennen lamaa Pellavatehtaan kutomaosastolla esiintyi alemman työnjohtajan taholta niin voimakasta seksu-

aalista häirintää, että työläiset lupasivat lehden palstalla ryhtyä vastatoimiin.⁴³ Muistitiedon mukaan joidenkin tehtaiden työnjohtajat olisivat käyttäneet nuorten naisten hädänalaista tilaa säälimättä hyväkseen. Suostumalla erilaisiin palveluksiin työt ja nuoret naiset pääsivät pois harjoittelijan statukselta eli markan tuntipalkalta varsinaiselle tuntipalkalle tai saivat pitää työpaikkansa.⁴⁴ SKP:n maanalaisessa lehdessä kirjoitettiin:

Lapinniemellä esimerkiksi nuoret tytöt saavat viikossa 70–90 markkaa. Miten tällaisella palkalla elää, on ilman muuta selvää – vaatetta ei tabdo saada millään eikä edes riittävää ruokaa. Ei voi vuokraa maksaa, jne. Ei ole siis ihme, jos meistä moni löytää itsensä kadulta myymässä itseänsä ensimmäiselle vastaantulijalle. Mutta se vähät herroja liikuttaa. Ja yrittäväthän heistä jotkut (berroista – huom. J.P.) lähestyä meitä vississä mielessä työpaikallakin, järjestävätpä heistä muutamat meille oikein huihtoretkiä – mukaan tietysti toivotaan meistä kauniimpia. Ja muutamat meistä ovat alistuneet tällaiseen – pakosta, sillä jos ei suostu herrojen inhottaviin vaatimuksiin, annetaan lopputili. Näin käyttävät herrat meidän taloudellista hätää omien saastaisten mielihalujensa tyydyttämiseksi. Kotona ja seurapiirissä he sitten näyttelevät burskaan siveysapostolin naamaa.⁴⁵

Missä määrin edellä kuvatun kaltaista toimintaa tapahtui, on vaikea sanoa. Jälleen on vaikea päätellä lisääntykö naisten hyväksikäyttö ja ahdistelu laman aikana, vai ”kuuluiko” naisten asemaan tehtaissa tietty perusannos ”puristelu”, ”halailua” ja hyväksikäyttöä joka tapauksessa.

Vuosina 1908–1913 syntyneiden naisten tulo työmarkkinoille ajoittui onnettomaan ajankohtaan. Usein muualta muuttaneina heiltä puuttui se paikallinen tukiverkko, joka kaupungeissa asuneilla työläisperheillä oli, joka taas monessa tapauksessa takasi työläisperheiden nuorten työpaikkojen säilymisen. Toinen demografinen seikka, joka vaikeutti nuorten naisten lamasta selviytymistä oli taloudellisten suhdanteiden epäsuotuisa vaikutus avioliittoistumiseen: laman aikana solmittiin yhä harvempia avioliittoja.

Yhteiskunnan reaktio toimeentulon turvaamiseksi prostituoiduiksi ryhtyneiden kohdalla oli sangen jyrkkä. Poliisien käytännön valvontatyön reunaehdot määriteltiin irtolaislaissa. Laman kestäessä suhtautuminen prostituutioon arkipäiväistyi. Vanhoja tekijöitä huomautettiin useita kertoja ennen kuin heidät passitettiin Hämeenlinnaan maaherran eteen. Naiset eivät saaneetkaan syvimmän laman aikana tuomioita yhtä helposti kuin 1920-luvun lopulla, jolloin prostituutio näyttäisi olleen ammattimaisempaa. Kieltoain aikana prostituutiopidätyksiin liittyi myös yleensä tavalla tai toisella alkoholin luvaton käyttö tai myyminen.

Kaikkia prostituution vuoksi kiinniotettuja ei välttämättä pidätetty, vaan vain varoitettiin. Pidätetyistä kaikki eivät saaneet tuomiota. Näyttäisi siltä, että laman aikana irtolaisten lähettäminen maaherralle vähentyi, koska kynns tuomion antamiseen nousi vankiloiden täytymisen vuoksi. Tämän vuoksi on todennäköistä, että poliisien Hämeenkadulla, Pispalassa ja muissa esikaupungeissa tapahtunut irtolaisten havaitsemisfrekvenssi oli huomattavasti korkeampi laman aikana kuin 1920-luvulla. Laman helpotettua 1930-luvun lopulla

myös prostituutio-ongelma helpotti vähitellen. Tämä näkyi irtolaispidätysten ja sukupuolitauteihin sairastuneiden määrässä.

Usko Salmen muistikuvien mukaan ilotyttömarkkinoille kävi laman helpotettua heikosti, ja se näyttäisi jopa näkyvän myös avioliittoisuuden ja syntyyvyyden kasvuna. 1930-luvun puolen välin jälkeen naistyövoiman kysyntä kasvoi. Aikaisemmin Hämeenkadulta prostituoiduista naisseuraa löytänyt, äitinsä kanssa asunut metallityömies totesi: ”Piru vieköön! S’oon ny tota noin nii, että mää otan akan”. Kaverit ihmettelivät, että miksi, että eikö äiti laita enää ruokaa? Akanottoa suunnitellut metallimies siihen:⁴⁶

Katto nääs ku himat (nuoret prostituoidut – huom. J.P.) oon häipyneet Hämikseltä ja vain vanhat harput oon jääneet pillumarkkinoille nii em mää viitti semmoisten harppujen kanssa ivoilla. Mää otan akan nii katto nääs sekin tulee sitte väbemällä vaivalla ku oon aina kotona, eikä tartte pennit käressä tinkiä.⁴⁷

Nuoremmat naiset katosivat Hämeenkadulta prostituutiota harjoittamasta 1930-luvun lopulla, koska työllisyystilanne kaupungissa kohentui. Kutoma-tehtaat palkkasivat lähes taukoamatta uusia työntekijöitä vuodenvaihteesta 1933–34. Palkatkin nousivat vähitellen, eivätkä prostituution kautta saadut lisätulot olleet nuorille tytöille aivan yhtä välttämättömiä kuin synkimmän laman aikana. Avioliitot työväenluokankin keskuudessa olivat jälleen helpompia, kun miehilläkin alkoi olla töitä. Toisaalta samalla kilpailun heikkeneminen nosti tällä alalla ”tavaran hintaa” ilmeisesti yleistä palkkakehitystä nopeammin. Laman alkuvaiheissa alalle ammattilaiseksi ryhtyneet eivät enää kymmenen vuotta myöhemmin kuitenkaan löytäneet yhtä helposti paikkaansa lain oikealla puolella, vaan samat naiset jatkoivat siveyspoliisista huoltopoliisiksi muuttuneiden etsivien vaivoina.⁴⁸ Jos Salmen havainnot ja järkeily pitävät paikkaansa, oli prostituution ja laman keskinäinen suhde Tampereen kaltaisessa teollisuuskaupungissa hyvin kiinteä.

Antti Häkkisen mukaan prostituoitujen määrä lisääntyi Helsingissä laman aikana kolmanneksella. Myös paritustuomiot lisääntyivät 1930-luvun lama-aikana. Ilmiön määrällinen laajeneminen näyttäisi Tampereella olleen vähintään samansuuruinen. Kaupunkien kasvusta johtuen ilmiön suhteellinen kasvu ei ollut laman aikana aivan yhtä suuri. Jos lasketaan pidempien ajanjaksojen – esimerkiksi sata vuotta kymmenen vuoden jaksoina – keskiarvoja, tasoittui lama-aikakin prostituution alenevaan trendiin.⁴⁹

Prostituution ja taloudellisten suhdanteiden välisen vuorovaikutuksen tulkittaa monimutkaistavat monet institutionaaliset muutokset, jotka vaikuttivat prostituution avoimuuteen ja joutumiseen huomion kohteeksi. Irtolaispidätysten, paritustuomioiden, prostituoitujen ja sukupuolitauteihin sairastuneiden nopea määrällinen kasvu kielii kuitenkin ennen kaikkea taloudellisten suhdanteiden nopeasta muutoksesta, joka pakotti ihmiset tulemaan toimeen aikaisemmasta poikenneilla keinoilla. On kuitenkin selvää, että ainoastaan pieni vähemmistö naisista kuitenkin turvautui toimeen tullakseen prostituutioon, ja silloinkin todennäköisesti äärimmäisessä hädässä.⁵⁰

Miesirtolaiset – Kerjääjät ja kulkijat

*Kuljeskelevat työttömät valtateiden varsilla olevien talojen viitsauksena. Yövieraita saattaa olla keskimäärin kolmesta viiteenkin vuorokaudessa.*⁵¹

Ammattina liikkuva sekatyömies?

Kulkureita oli nähty ennen 1930-luvun lamaakin. Kysymyksessä oli erityisesti nuorten ja tai naimattomien miesten elämänkaareen liittyvä vaihe ennen vakiintumista ja perheen perustamista. Toisilla kulkeminen jatkui nuoruusiän jälkeenkin, eikä vakiintumista välttämättä tapahtunut ollenkaan. Kulkemisen elämäntavakseen ottaneet olivat harvoin ammattikoulutuksen saaneita.⁵²

Elämäntapaan liittyivät epäsäännölliset työsuhteet, toisten kohdalla varsin runsas alkoholinkäyttökin, ja oli tietenkin myös niitä, jotka olivat elämänsä jossain vaiheessa syylistyneet joko pahoinpitelyrikoksiin tai lieviin omaisuusrikoksiin kuten näpistämiseen ja varastamiseen. Kyseessä olevaan elämäntapaan ei liittynytäkään pyrkimystä pitkäaikaisiin säännöllisiin työsuhteisiin. Taloudellisesti parempina aikoina miehet työllistyivät työpaikkoihin, joissa tarvittiin lyhytaikaista kausityövoimaa: satamiin, sahoille, metsätöihin, heinätoihin, ”polttopuusouviin” ja talvella vaikkapa lumitöihin, joita oli erityisesti kaupungeissa tarjolla.⁵³ Ammatiltaan kulkumiehet olivat yleensä sekatyömiehiä ja heidän olemassaolonsa olivat varsinkin työnantajien etu, sillä he tarjosivat yleensä erityisesti ruumiilliseen työhön soveltuvan työvoiman, jonka etumaisena intressinä ei ollut ammattiyhdistysliikkeeseen liittyminen ja työehtosopimuksista huolehtiminen. Miehet tekivät sovitun työn, kuittasivat palkkansa ja lähtivät.

Lama muutti tilanteen monella tavoin. Väliaikaiset työt loppuivat. Niitä teetettiin monessa työpaikassa ydintyöntekijöillä, joiden työllisyys haluttiin erityisesti turvata ja joiden perheiden hyvinvointi monin paikoin kiinnosti työnantajaa. Kulkumiesten työt vähenivät radikaalisti, mutta miehet liikkuivat edelleen niiden perässä, ja tästä syystä kulkuriliike oli laajimmillaan nimen omaan Etelä-Suomessa ja tunnetuilla metsäteollisuuden hankinta-alueilla.⁵⁴ Työmarkkinoiden toiminnan kannalta aikaisemmin jopa suotavanakin pidetty ilmiö muuttui kielteiseksi.

Tamperelainen kulkumies

Laman aikana irtolaisina pidätettyjen miesten määrät nousivat.⁵⁵ On vaikea sanoa, kuinka paljon lama synnytti uusia kulkijoita. Oliko niin, että työmarkkinatilanteesta johtuen kulkijoista tuli työn puutteen vuoksi yhteiskunnan silmätikkuja? Tämän ajatuksen mukaan kulkijoiden määrä vain näytti kohoavan, koska satunnaiset työt korvautuivat kerjäämisellä, varkauksilla ja ajelehtimisella paikasta toiseen väkijuomien kera. On tietenkin selvää, että jonkin verran uusia ”yrittäjiä” ilmaantui varmasti laman aikana tien päälle. Mutta yhtä selvää on, että moni aikaisemmin hyvinä aikoina virkavallan välttäneistä kulkijoista joutui työn huonon tarjonnan vuoksi pidätetyiksi ja vankilaan. Nuoret mie-

het pidätettiin kuljeksimasta, viettämästä huonoa elämää tai juopottelemasta. Yleensä he olivat varattomia, ja viimeisestä työntapaisesta oli kulunut jonkin verran aikaa. Moni Tamperetta kotipaikkanaan pitänyt oli elättänyt itsensä aikaisemmin rakennustöillä.

Moni oli tehnyt ”mailla” heinätoita, ja monessa tapauksessa alkoholin kuljettaminen kieltolain aikana tarjosi lyhyen työsuhteen. Kun varsinaisia töitä ei ollut, moni kulkumies sai elantonsa rautalankateoksia eli vispilöitä, pannunalusia ym. kauppaamalla. Toiset myivät maaseudulla paperia ja kirjekuoria. He toimivat yleensä ilman varsinaista kaupustelulupaa, ja kun myytävä loppui, moni täytti mahansa taloista pyytämällä tai kerjäämällä ruualla. Harvemman tamperelaisen kulku- ja kerjuureissu päättyi kuitenkin maaseudulle. Suurin osa matkoista suuntautui toisiin kaupunkeihin ja ylivoimaisesti suurin osa Tampereelle maaherran toimesta palautetuista kulkumiehistä laitettiin vankijunaan Helsingissä. Hämeen maaherra oli erityisesti valittanut, että kulkureiden joukossa oli paljon rikollisia, jotka helposti valehtelivat nimensä ja kotipaikkansa.⁵⁶

Marraskuussa 1930 Viipurin läheltä heinäladosta pidätettiin syntyperäinen tamperelainen 22-vuotias Usko Tuuri, joka oli tehnyt satunnaisia töitä eri paikkakunnilla, ollen muun muassa satamatöissä Uuraassa. Tuuri oli joutunut työttömäksi eikä hänellä ollut rahaa tai asuntoa. Lastaamisesta saaduista tileistä osa oli kulunut heinäkuussa 1929 väkijuomien kuljettamisesta saatuun sakkoon. Hänet vapautettiin tammikuussa 1931 ja toimitettiin kotipaikkakun-

Miespuolisia työnhakijoita Helsingin työnvälitystoimistossa. Tamperelaiset työttömät kävivät koittamassa onneaan pääkaupungin työmarkkinoilla. Usein työnhakumatka päättyi juopotteluun ja pidätykseen.

Ilman asuntoa ja rahaa liikkunut kulkumies palautettiin kotipaikkakunnalle, jonka köyhäinboito oli lain mukaan velvollinen huolehtimaan omista veronmaksajistaan. Usein paljon reissutöissä olleiden miesten verot olivat rästissä, ja kulkumiehen lähettäjä ja vastaanottaja riitelivät keskenään siitä, kumman maksettavaksi kuljetus kuului. Kuva: Arvi Laakson kokoelma, Kauko Laakson arkisto.

nalleen Tampereelle.⁵⁷ Mielenkiintoista Tuurin tapauksessa oli se, että mies ei koko lama-aikana jättänyt jälkeäkään työttömyyskortistoon, mikä kertoo siitä, että hän oli pysynyt liikkeellä koko ajan.

Peräseinäjoelta lähtöisin ollut Tampereelle 1920-luvulla asettunut 20-vuotias sekatyömies Vihtori Luotonen oli elättänyt itsensä seka- ja metsätoilla eri paikkakunnilla. Luotonen oli välillä harjoittanut myös kulkukauppaa ja rautalankateosten myyskentelyä. Hän oli tullut Turkuun työn etsintään ja oli joitakin pikkutehtäviä onnistunutkin saamaan, mutta pääasiallisemmin hän oli saanut elantonsa kerjäämällä, jonka vuoksi hänet pidätettiin tammikuussa 1931. Runsasta viikkoa myöhemmin Luotonen toimitettiin takaisin kotipaikkakunnalleen Tampereelle.⁵⁸ Myöhemmin Luotonen elätti itsensä varatyömailta ansaituilla palkoilla.

Kansa- ja rippikoulun käynyt tamperelainen 29-vuotias maalari Armas Hartikainen (s.1902) oli elättänyt itsensä 12-vuotiaasta lähtien maalarina ympäri maata kunnes joutui työttömäksi viime elokuussa (1930). Hänellä oli siis 17 vuoden pituinen työhistoria jo takanaan ennen työttömäksi joutumistaan. Hartikainen oli elokuusta lähtien viettänyt kuljeksivaa ja juopottelevaa elämää. Häntä oli sakotettu Turussa juopottelusta sekä vuonna 1930 että 1931, ja sakot olivat jääneet maksamatta ilmeisesti työn ja rahan puutteen vuoksi. Saapui Hankoon loppukevästä 1931 etsimään työtä, jota ei löytynyt. Sen sijaan Hartikainen pidätettiin kesäkuun kuudentena ja toimitettiin heinäkuun alkupuolella 1931 Tampereelle.⁵⁹ Myöhemmin 1930-luvulla Hartikainen nähtiin silloin tällöin työttömänä työnhakijana työnvälitystoimistossa.

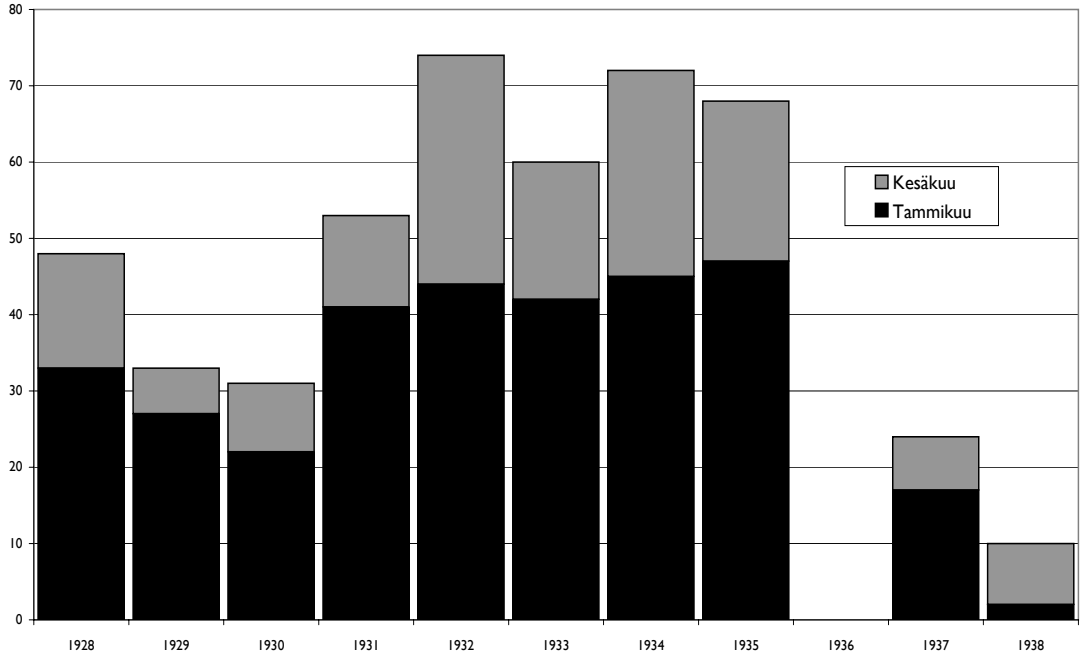
Messukylässä syntynyt 61-vuotias rakennusmies Kalle Johansson oli elättänyt itseänsä muurarin apulaisena ja tiilenkantajana rakennuksilla mutta oli ”viime ajat kiertänyt maata myyden postikortteja”. Johansson oli saanut useita varkaustuomioita nuorempana, vuosina 1900–1920, mutta ei enää myöhemmin. Johansson matkusti helmikuun alkupuolella vuonna 1931 Turkuun ilmeisesti siksi, että oli aikoinaan käynyt Turussa kuusi vuotta kuuromykkäkoulua. Turun poliisilaitoksen mukaan ”hän on käynyt perheissä myymässä postikortteja omaamatta minkäänlaista kulkukauppapalupaa, eikä asuntoa”.⁶⁰

Hänet pidätettiin juopumuksen vuoksi 4. maaliskuuta, jolloin Johansson oli varoittamisen jälkeen luvannut matkustaa kotipaikalleen. Ihan heti Johansson ei Tampereelle suunnannut, vaan hänet pidätettiin viisi päivää myöhemmin kauppatorilta, koska ”hän siellä olevilta myyjiltä kerjasi sekä muutenkin esiintyi häiritsevästi kosketellen likaisilla käsillään kaupan olleita ruoka- ym. tavaroita. Johansson oli jotain saanut kaupaksikin, koska hänellä oli ollut varaa ostaa viinaa ja kekkuloida turkulaisten kauppatorilla. Johansson palautettiin Tampereelle 18. maaliskuuta.⁶¹ Todennäköisesti Johansson jatkoi kulkevaa elämäntapaansa, sillä hänen oli vaikea saada kuuromykkänä minkäänlaisia töitä vapailta työmarkkinoilta tai työnvälitystoimiston kautta.

Kyseessä olleet esimerkit edustivat ikään katsomatta tyypillisiä irtolaisina pidätettyjä irtolaismiehiä. Kaikki olivat tottuneita liikkumaan saadakseen töitä. Elämäntapa jatkui samanlaisena, mutta laman aikana työmahdollisuus-

Kuvio 27.

Tampereen poliisilaitoksen siveyososaston irtolaisuuden, epäsiiveellisen elämäntavan tai vastaavan syyn vuoksi tammi- ja kesäkuussa pidättämät miehet 1928–1938

Lähteet: Tampereen poliisilaitoksen siveyösosaston päiväkirjat 1928–38, TPA, HMA. Vuoden 1936 tiedot puuttuivat.

det vähenivät radikaalisti, mikä johti varattomuuteen ja pidätykseen vieraalla paikkakunnalla. Kun tarkastellaan kuviota 26, huomataan irtolaisuuspidätysten ensin laskevan vuosina 1929–1930 ja sitten nousevan nopeasti vuonna 1931. Taso pysyy korkealla vuosina 1931–1935. Irtolaisten määrä ei myöskään vähene, vaikka suhdanteet kääntyivät jo 1933 suotuisemmaksi. Ilmiön pitkäkestoisuus kertoo laman pitkästä kestosta ja sekatyö- ja rakennusmiesten työmarkkinoiden hitaasta elpymisestä. Miesten työmarkkinoiden heikko tilanne näkyi irtolaisuuden lisäksi myös miespuolisen väestön lähtömuuton hitaana kasvuna Tampereella.⁶²

Raimo Parikan tulkinnan mukaan viranomaiset kiinnittivät huomiota kasvavaan kulkuri-ilmioon eli irtolaisuuteen, koska he muistivat I maailmansodan epävakaita ajat vallityömaineen, jotka heidän tulkintansa mukaan olivat sittemmin yksi kansalaissotaan johtaneen radikaalisuuden syntysijoista. Tällöin kysymyksessä ei olisikaan ollut ”kulkuriongelma”, vaan pelko poliittisesti epävakaisen aineksen käyttäytymisestä.⁶³ Ajan poliittinen ilmasto synnytti myös toisenlaisia ratkaisuja. Eräs irtolaisina käsitelty ryhmä oli Neuvostovenäjälle töihin hakeutumassa olleet miehet, jotka pidätettiin heidän yrittäessään rajanylitystä. He eivät olleet yleensä tyypillisiä irtolaisia, vaan heillä saattoi olla ammattitaitoakin.

Loikkaajat

Mutta myllyn seisoessa kävele nälkäinen etsimään uusia myllyjä. Niin on tapautunut aina. Ei kukaan ole kiroillut, jos ahtaasti asutussa kämpässä joku on raottanut ovea ja pujautanut ulos.

Pate Teikka oli nyt tällä tiellä. Hän käveli reppu selässä rajaa kohti ja oli astuva rajan ylitsekin. Hän tiesi, että se oli tärkeä askel. Hän tiesi, että raja oli vielä ja oli ehkä kauankin jotakin muutakin kuin koukeroinen viiva paperilla.⁶⁴

Pentti Haanpään *Noitaympyrä*-pienoisromaanin käsikirjoitus valmistui elokuun alussa 1931. Jos se olisi tullut tuolloin julkaistuksi olisi lukeva yleisö saanut luettavakseen radikaalin kuvauksen työn puutteesta ja metsätyömiestä Pate Teikan loikkaamisesta leivän perään. Haanpää ei saanut kirjalleen julkaisijaa, sillä jopa sosialidemokraattiset kustannusliikkeet pitivät kirjaa liian radikaalina.⁶⁵

Suomesta lähti 30-luvun laman aikana eri arvioiden ja tietojen⁶⁶ mukaan 12 000–15 000 henkeä Neuvostoliittoon. Myös muualle lähdettiin. Tampereen rajan pinnassa sijainneesta Lielahdesta kerrotaan lähdetyn aina Brasiliaan saakka. Suurimpana vaikuttimena lähtemiseen on nähty työn puute, poliittinen painostus ja seikkailunhalu. Ajallisesti Neuvostoliittoon lähteminen ajoittui erityisesti vuosiin 1931–1932, vuoden 1932 ollessa huippuvuosi. Muista erottuvina lähtöalueina olivat raja- ja rannikkokunnat ja erityisesti metsä- ja puuteollisuuskeskukset, kuten Kotka ja Kemi. Rajakunnista monet olivat metsäteollisuuden hankinta-alueita, joilta metsätyöt loppuivat laman aikana tyystin. Tällaisia olivat esimerkiksi Suomussalmi ja Kuolajärvi (Salla). Kotkan alueen rooli sekä rannikkokuntana että metsäteollisuuskeskuksena oli merkittävä. Moni sisämaasta loikkausmatkalleen lähtenyt matkasi ensin Kotkaan, mistä lähti eteenpäin. Myös työttömyyden kaltoin kohtelemista suurista väestökeskuksista kuten Helsingistä, Viipurista ja Tampereelta lähdettiin.⁶⁷

Paljonko Tampereelta lähtijöitä kaiken kaikkiaan oli? Auvo Kostiaisen käyttämässä aineistossa Tampereen syntymä- tai kotikunnakseen ilmoittaneita miehiä oli 34 ja naisia 8 eli yhteensä 42. Kostiaisen aineistossa oli kaiken kaikkiaan 2347 henkilöä. Edellyttäen, että tamperelaiset eivät olleet yli- eikä aliedustettuja aineistossa, oli kaupungista lähteneitä kaiken kaikkiaan 265 (215 miestä ja 50 naista). Eila Argutiina-Lahden Neuvostoliitossa rangaistuskoneistoon joutuneista suomalaisista⁶⁸ keräämä matrikkeli sisältää 52 todennäköisesti 1930-luvun laman aikana rajan ylittänyttä Tampereen asuintai syntymäpaikakseen ilmoittanutta tuomittua henkilöä, joten enemmistö kuitenkin näyttäisi säästäneen henkensä ja jotkut jopa palasivat takaisinkin. Jotkut vain kävivät Tampereella ja lähtivät uudelleen.

Tämän työn kannalta on mielenkiintoista tietenkin ilmiön laajuus suhteessa työttömyyteen ja syyt lähtöön. Tamperelaiset näyttävät lähteneen erityisesti vuonna 1932, jolloin työn puute kaupungissa oli pahin. Voidaan arvioida, että lähes 200 tamperelaista lähti kaupungista nimenomaan laman huippuvuonna 1932. Kyse olisi ollut näin ollen noin kymmenestä prosentista työttömyyskoristoon samana vuonna hyväksytyjen kokonaismäärästä. EK-Valpon Tampe-

reen edustaja raportoiti saman vuoden kesällä, että kommunistiksi tunnetun oli aivan turhaa hakea kaupungissa töitä. Heikon sosiaaliturvan vuoksi monet suuret perheet näkivät nälkää ja jotkut lähtivät ”pois jaloista” turvatakseen muille paremmat elinmahdollisuudet.⁶⁹

Kuten Kostiaainen, Matti Lackman ja Lahti-Argutina ovat tulkinneet, taloudellinen lama ja samanaikaiset poliittiset olosuhteet yhdessä loivat tilanteen, jossa osa työn puutteen ja/tai poliittisen vainon uhkaamista henkilöistä päätti siirtyä Neuvostoliittoon. Tampereella osa salaisessa toiminnassa mukana olleista alkoi pelätä EK-Valpoa eli ohranaa vuosina 1930–1932, ja puolueorganisaatio antoi luvan joidenkin siirtymiseen Neuvosto-Venäjälle, koska pelkäävinä heistä oli Tampereella enemmän haittaa kuin hyötyä. SKP ei organisaationa hyväksynyt loikkaamista. Vasemmistolaiset loikkaajat kokivat varmasti myötämielisyyttä idän kokeilua kohtaan. Varsinkin poikamiesten loikkaamista helpotti tavallista höllemmät perhesiteet. Monissa perheissä aviomies loikkasi laittomasti rajan yli, ja vaimo seurasi sitten lasten kanssa myöhemmin virallista tietä perässä. Lisäksi tarvittiin uskallusta ja seikkailumieltä. Lähtöä voi pitää myös subjektiivisena kannanottona taloudellisia ja poliittisia olosuhteita kohtaan.⁷⁰

Sekä koko maasta että Tampereelta lähteneet näyttävät olleen suurelta osin naimattomia ja 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä syntyneitä. Mutta erityisesti koko maan aineistossa oli mukana vanhempiakin. Vuosina 1900–1910 syntyneet olivat vuonna 1932 22–32-vuotiaita. Oman perheen puute selittää loikkareiden ikärakennetta. Esimerkkinä käy Neuvostoliitos-

Saven siirtoa Tampereen lentokentän rakennustyömaalla. Kuljetuksessa käytetyt hevosratat olivat pieniä. Kuorma täyttyi kuitenkin hitaasti, koska maa oli routaista ja työ tehtiin lihasvoimalla. Laman pitkätyminen, heikko sosiaaliturva ja huonosti palkatut varatyöt saivat usean työttömän barkäitsemään loikkaamista Neuvosto-Venäjälle. Osa päätti lähteä. Sosialisminkin rakentaminen osoittautui raskaaksi puuhaksi. Osa lähteneistä palasi muutaman vuoden jälkeen, osa ei palannut koskaan, ja heistä varsin suuri osa kuoli Stalinin puhdistuksissa 1930-luvun lopulla. Kuva on osasuunnus. Valokuvaaja V. O. Kanninen, Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

sa myöhemmin teloitetun Edvard Sarion lama.⁷¹ Suurella todennäköisyydellä odottaneelta teloitukselta välttyi, jos pääsi takaisin Suomeen tai jäi kiinni jo rajalla Neuvostoliittoon yrittäessään, kuten viilari Kallio ja kirjapainotyömies Markkanen.⁷²

Varkauksia ja laitonta viinaa

Moni esitutkintaan joutunut – tai päässyt – rikoksentehtäjä oli syylistynyt omaisuusrikoksiin. Veli Verkon mukaan omaisuusrikosten ja taloudellisten suhdanteiden välillä oli vahva yhteys. Esiteollisena aikana yhteys osoitettiin nimenomaan omaisuusrikollisuuden ja viljan hinnan välisillä vertailuilla.⁷³ Yhteiskunnan teollistumisen yhteydessä huonojen aikojen ja omaisuusrikosten välinen suhde monimutkaistui. Ravinnon monipuolistuessa omaisuusrikollisuus ei reagoi pelkästään yhteen ravintoaineeseen. Toisaalta teollisessa yhteisössä köyhyyttä selitti ennen kaikkea taloudellisten suhdanteiden ja ennen kaikkea työllisyyden vaihtelu.⁷⁴

Tampereen osalta maatalouden merkitys köyhyyden selittäjänä vähentyi jo 1800-luvun lopulla, jolloin taloudellisten suhdanteiden merkitys korostui. Koska Tampere oli pidemmälle teollistuneempi kuin muu Suomi ja muut kaupungit yleensä, irtaantuminen agraarisektorista tapahtui Tampereella aikaisemmin kuin muussa maassa yleisesti.⁷⁵

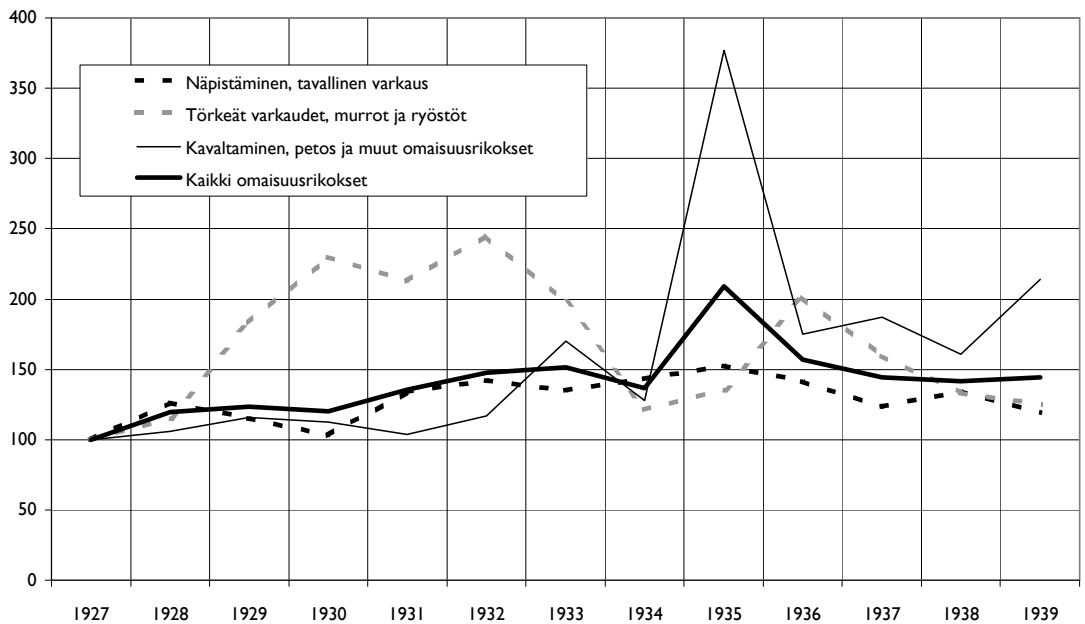
On mielenkiintoista, että Verkko näki sosiaaliturvan varkauksien määrää patoavana tekijänä. Hänen mielestään varkauksien määrä olisi noussut 1930-luvulla enemmän jollei ”*sosiaalinen huolto työttömyysavustuksineen*” (kursivointi J. P.) olisi jossain määrin vaimentanut varkausrikollisuuden kasvua.⁷⁶ Varkauksien ja muiden omaisuusrikosten määrä Tampereella vuosina 1927–1939 nähdään kuviossa 28.

Vuoden 1932 rikospäikkiä lehdistölle selittänyt Tampereen etsivän osaston päällikkö tuomari Arne Turunen näki omaisuuteen kohdistuneen rikollisuuden kasvun takana pula-ajan. Varkaudet olivat yleensä varsin mitättömiä ja arkisia. Suurin osa murroistakin oli asunto- ja myymälämurtoja, joissa yritettiin haalia mukaan jotain myytäväksi kelpaavaa. Vajoista, kellareista ja ullakoilta anastettiin pyöriä tai potkukelkkoja. Vuosittain varastetun omaisuuden arvo vaihteli sen mukaan, sattuiiko johonkin vuoteen osumaan rahalliselta arvoltaan merkittävämpiä rikoksia. Vaikka lehti uutisissa mainittiin varaskoplienkin olleen liikkeellä, kyse oli pikemmin taparikollisista kuin suunnitelmien mukaan etenevistä suurrikollisista.⁷⁷ Osa taparikollisista sortui rikoksiin huonon toimeentulon vuoksi.

Kari Koskelan analysoimien Sörkän sakilaisten elämä liikkui huonon toimeentulon ja pikku rötösten välillä. Huono toimeentulo ajoi nuoret miehet liikkeelle. Samalla esimerkiksi kaupustelun lomassa napattiin esimerkiksi rahakukkaro tilaisuuden tullen. Usein tällaiseen näpistelyyn, kuten perhetarinoiden Anderssonin nuorena näpistämien painolaattojen tapauksessa, liittyi alkoholi.⁷⁸

Kuvio 28.

Tampereen poliisin tietoon tulleen omaisuusrikollisuuden indeksit 1927–1939

Lähteet: SVT, Rikostilastot, Poliisin tietoon tullut rikollisuus. 1927=100.

Varkauksien määrä näyttäisi lama-aikana lisääntyneen jonkin verran Helsingissäkin.⁷⁹ Laman ja rikollisuuden välinen suhde saa tukea myös Tukholmasta, mutta ei sen sijaan esimerkiksi Sydneystä. Petosten ja kavallusten määrä nousi Tukholmassa lama-aikana merkittävästi, samoin laittomien aborttien määrä. Muun rikollisuuden kasvua laman aikana ei kyetty todistamaan. Sen sijaan Yhdysvalloissa varkaudet, murrot ja ryöstöt lisääntyivät laman aikana.⁸⁰ Australiassa rikollisuus vähentyi laman aikana korkeista työttömyyslukemista huolimatta.⁸¹

Eduskunnan jo vuonna 1909 hyväksymä kieltolaki tuli voimaan vasta 1. kesäkuuta 1919. Vuonna 1921 lakia muutettiin ja uusi kieltolaki oli voimassa 1.6.1922–30.4.1932. Kieltolaki oli pettymys. Kansa ei raitistunutkaan. Syntyi uusi rikollisuuden muoto: kieltolakirikollisuus. Luvaton alkoholin salakuljetus, varastointi, myynti ja nauttiminen työllistivät poliisia ympäri maata. Kieltoain valvominen oli hankalaa, koska Suomen valtiolla oli rajalliset keinot ja mahdollisuudet valvoa rannikkoa, jonka läheisyyteen Virosta, Puolasta ja Saksasta lähteneet pirtulaivat ilmestyivät. Pienemmät moottorialukset vierailivat laivoissa ja toivat pimeään turvin maihin pirtulasteja. Rannikolta lastit levisivät pienemmissä erissä ympäri maata.

Kieltolakirikkomuksia paljastui muiden rikosten yhteydessä. Moni murha tai tappo tehtiin alkoholin vaikutuksen alaisena. Kaila painottaa kuitenkin, että ”väkivaltarikosten runsaus ei johtunut yksinomaan juomien väkevyydestä, vaan myös siitä, että kieltoain aiheuttama salamyhkäinen ja valvontaa väil-

la oleva juopottelu toi mukanaan tilanteita, jotka muodostuivat väkivaltarikollisuutta erityisesti edistäviksi”.⁸² Juotiin siis salaa, ja piilossa. Prostituutioon liittyi hyvin usein alkoholin myynti ja/tai nauttiminen. Kieltolakirikollisuudella oli omat yhtymäkohtansa työttömyyteen ja lamaan, sillä monet pirtuliigat saivat työttömistä helposti laittoman viinan kuljettajia.⁸³

Alkoholin nauttimisesta tuomion saaneet olivat usein asunnottomia, huonosti toimeentulevia miehiä, jotka joivat yleisillä paikoilla, ja tulivat kiinniotetuiksi esiinnyttyään humalassa rautatieasemalla, toreilla ja muilla julkisissa paikoissa. Samasta syystä johtui ”sekatyömiesten” yliedustus tuomittujen suhteen. Kuulustelupöytäkirjoista voidaan päätellä samojen työttömien sekatyömiesten syyllistyneen myös lieviin omaisuusrikoksiin. Näyttäisi siltä, että osa köyhemmästä väestönosasta, monesti yksinäiset miehet ja naiset olivat menettäneet otteensa yhteiskunnasta, mikä näkyi kaikenlaisena välinpitämättömyytenä. Toisaalta yhteiskunta oli menettänyt otteensa myös heistä: Irto-laistuumioiden uhka vähentyi selkeästi laman kestäessä, koska vankiloihin ei mahtunut enempää ihmisiä. Yhteiskunnan rangaistusapparaatti ei näytä myöskään tehonneen millään tavalla heihin, jotka joutuivat yhä useammin pidätetyiksi, varoitetuiksi ja lähetetyiksi maaherran tuomiolle.

PERHEIDEN VAIKEUDET

*”Köyhä perhe” valokuvaajan
ikuistamana neljän perheen
yhteiskeittiössä syksyllä 1931.
Perheen isää ei näy. Olisiko
kyseessä lesken perhe, vai oli-
siko isä varatyömaalla vai oli-
siko hän lähtenyt hakemaan
työtä kauempaa, naapuri-
maa Neuvostoliitosta saakka?
Valokuvaaja V.O. Kanninen.
Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.*

LAMAN PITKÄ KESTO

”On helppo saada ihmisiä köyhäinhoidon asiakkaiksi, mutta kokemus on näytännyt, ettei ole yhtä vaivatonta niitä sieltä vieroittaa.”¹, totesi maan ylin työttömyysasioista vastuussa ollut henkilö Eljas Kahra. Koko maan ja suurimpien kaupunkien köyhäinhoitotilatot tukevat Kahran johtopäätöstä, mutta miten tilastoa pitäisi sitten tulkita? Jäivätkö ihmiset tarkoituksella köyhäinhoidon varaan vielä taloudellisen laman helpotettua? Kertooko tilasto avun tarpeen määrittelyn muuttumisesta ja ”höllemmästä” viranomaiskäytännöstä tai sitten köyhien köyhyyden jatkumisesta ja heidän pitkäaikaisesta syrjäytymisestäään palkkatyöstä? (Kuvio 29.)² Liite 1:ssä esitellyt työläisperheiden lamanaikaista elämää kuvaavat pienoiselämäkerrat tukevat ainoastaan käsitystä perheiden köyhyyden jatkumisesta vuosina 1935–1937.

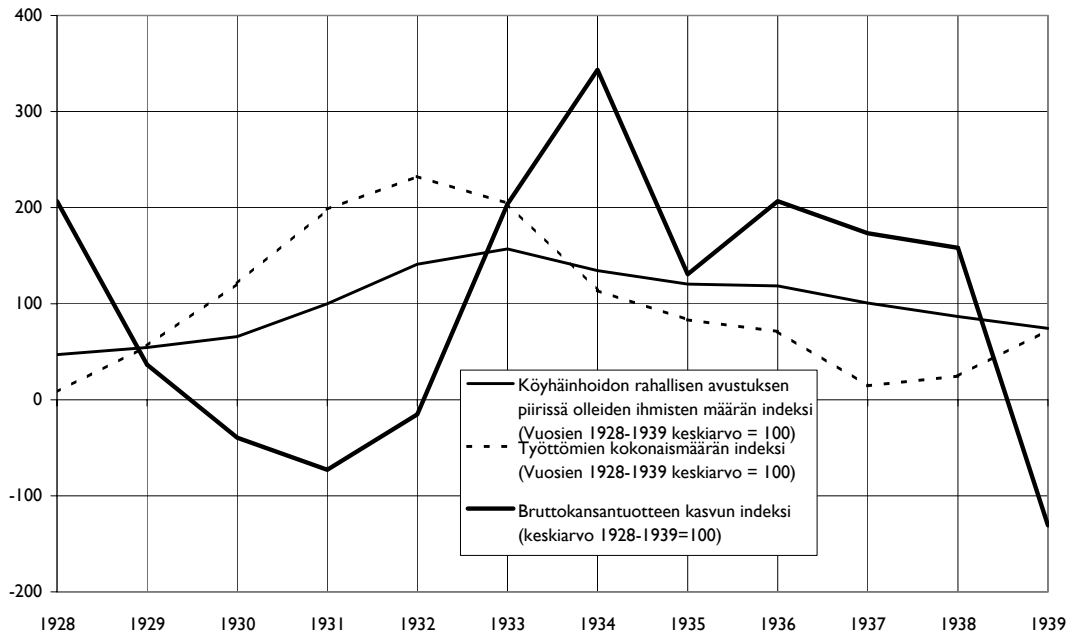
Vasta uusi suhdannenousu 1930-luvun lopulla, tai oikeastaan nousun huippukohta 1937–39, tarjosi heille säännöllistä palkkatyötä. Vasta silloin kapitalistinen työvoiman kysyntä kohtasi kaupungin reuna-alueen ja teki köyhistä ja syrjäytyneistä taas kunnan kansalaisia ja tavoiteltuja palkkatyöläisiä. Juuri tälle väelle raju suhdannenousu vuosina 1925–1928 oli tarjonnut palkkatyötä ja imenyt uutta ammatitaidotonta väkeä kaupunkiin. Kaupungin ”liikaväestön” toimeentulo saattoi toteutua säännöllisen palkkatyön muodossa vain suhdannehuippujen aikana. Samalla jokainen kriisikausi merkitsi vaikeuksien kasaantumista, alaspäin johtavaa kierrettä ja hidasta ja pitkää toipumiskautta. Näin ollen enin osa 1900-luvun ensimmäisestä puoliskosta oli heidän kohdallaan köyhyyden, huono-osaisuuden sekä epäsäännöllisesti tai lyhennettynä toteutuneen palkkatyön aikaa.³

Antti Häkkinen pyrki Giuseppe A. Michelin⁴ ajatusten pohjalta sovittamaan ideaa ns. köyhyyden kehästä Alavuuden ja Iisalmen maalaiskunnan köyhyyden kehittymisestä tekemäänsä analyysiin. 1930-luvun lamanaikaiselle Tampereelle siirrettyä kehä näyttäisi seuraavanlaiselta. ”Talousyksikkö” eli yleensä perhe joutui laman tullessa uuteen tilanteeseen. Perheen pää menetti työpaikkansa, jonka seurauksena tulot putosivat. Perheen työssä käymättömät jäsenet joutuivat suunnistamaan työnhakuun (ellei heillä ollut jo työpaikkoja), mutta työvoiman tarjonnan ollessa kysyntää suuremman, työmarkkinoille lamatilanteessa tuleville naisille ja lapsille maksettiin niin huonoja palkkoja, etteivät ne korvanneet perheen pääasiallisen elättäjän ansiotyöstään saamien tulojen laskua. Jos perhe eli jo ennestään ns. ”nälkäräjällä”, oli selvää, että perheelle ei säästöjä ollut kertynyt. Jos jotain olikin, syötiin ne jo vuoden 1929 kuluessa. Apua haettiin köyhäinhoidosta, mistä saatiin yleensä jonkin verran vastikkeellista raha-apua (vuokraan), ruokalipukkeita, vaate- ja jalkinesitoumuksia ja polttopuita. Jossakin vaiheessa perheen pää pääsi jälleen parista viikosta muutamaan kuukauteen kestäneelle varatyökomennukselle.⁵

Tämän varatyösuhteiden ja köyhäinavun vuorottelun lomassa työttömällä oli silloin tällöin lyhyitä työkeikkoja, ja esimerkiksi ruokaa vastaan tehtyjä remonttihommia ja naapuriapua. Tällaiset lyhyet työsuhteet eivät näkyneet viranomaisten papereissa. Verotustiedoista päätelleen työttömällä ei ollut

Kuvio 29.

Tuotantotoiminnan, työmarkkinoiden ja sosiaalipoliittinen lama 1928–1939

Lähteet: Hjerpe 1987, s.214–216; Peltola 1998a; STV 1928–1940.

merkittäviä sivuansioita. Jos olikin, niin tuloja ei saatettu verottajan tietoon. Tätä varatyösuhteiden ja köyhäinavun vuorottelua kesti kunnes a) perheen pää työllistyi ns. vapaalle työmaalle tai b) sairastui.⁶

Uuden työpaikan löytäminen nousukauden myötä merkitsi yleensä köyhyyden kehän laukeamista. Elintason putoamisesta mahdollisesti johtunut sairastuminen johti terveydellisiin ongelmiin monissa tamperelaisissakin esimerkkiperheissä. Häkkinen puhuu tässä vaiheessa köyhyyden kierteestä, mutta olisi ehkä osuvampaa puhua köyhyyden spiraalista.⁷ Tällöin spiraalin keskipiste symbolisoi lähtötilannetta, ja jokainen kierros merkitsi etäisyyden kasvua keskustaan ja etäisyyden kasvu symbolisoi tilanteen normalisoitumisen vaikeutta. Häkkinen analysoi köyhyyden kehää köyhäinhoidon avunsaajien ja työttömien määrien kehityksen ja toisaalta köyhäinhoidon avun jakamisen syiden, ei henkilökohtaisten elämäntilanteiden avulla. Tukea analyysilleen hän hakee kunnanlääkäreiden vuosikertomuksista, ja päätty epäilemään laman ja pulan aiheuttaneen sairastumisen, vaikka ”yhteyttä ei suoranaisesti voitu osoittaa”.⁸ Selkeän ja varman yhteyden osoittaminen jälkikäteen edellyttäisi henkilöiden köyhyys-, työttömyys- ja terveystietojen yhdistämistä ja aineiston lähilukua. Tietenkin Häkkinen olisi voinut vahvistaa yhteyden todennäköisyyttä käyttämällä muita tutkimuksia apunaan. Työttömyystutkimuksessa on ollut yleisesti jo pidempään tiedossa, että työttömyyskauden kestäessä pidempään, työttömien joukkoon kertyy henkilöitä, joilla on keskimääräistä heikompi terveys.⁹ Näin tapahtui varmasti 1930-luvulla Suomessakin.

Tampereen yleinen sairaala 1930-luvun alussa. Yleinen sairaala oli ylikuorimitettu ennen Tampereen kaupungin oman uuden sairaalan, Hatanpään sairaalan 1930-luvun laman aikana tapahtunutta rakentamista. Kuvan oikeassa yläkulmassa rakentamaton sorsalampi ja vasemmassa kulmassa nykyisen yliopiston tontilla tuolloin sijainnut kaupungin varasto. Kuva: Tampereseura.

Rakenteellisesti tämä pitkäaikaistyöttömäksi seuloutuminen oli osittain seurausta uusien ikäluokkien tulosta lamasta huolimatta työmarkkinoille, jolloin sairastelevat työttömät eivät mahdollisesti jo lähtökohtaisesti heikomman, mutta varmasti laman aikana heikentyneen työkalifikaationsa vuoksi saaneet työmarkkinoiden elpyessäkin avautuvia työpaikkoja. Kun 1930-luvun lamaa hoidettiin kovaa kuntoa ja työkykyä vaatuneilla urakatöillä, oli selvää, että sairastelevien työttömien oli hyvin vaikea saada varatyöpaikkaakaan.¹⁰ Jos he sellaisen saivatkin, niin he eivät menestyneet yleensä urakatöinä teetetyissä varatoissa ja menettivät työnjohdon epäsuosioon jouduttuaan varatyöpaikkansa.¹¹ Pääsääntöisesti tällaisia ihmisiä autettiin köyhäinhoidon kautta.

Häkkinen (2002) olisi voinut myös painottaa nousukauden merkitystä työllistymisen näkökulmasta.¹² Työtä oli tarjolla vuosina 1926–1928 niin paljon, että heikkokuntoisempikin työntekijäaines työllistyi, eikä väliaikaisilla sairauskatkoilla ollut merkitystä työsuhteiden jatkumiselle työkyvyn palautuessa. Laman tultua heikkokuntoiset ja sairauksille alttiimmat työntekijät jäivät ensimmäisinä työttömiksi. Laman jatkuessa ja elintason pudotessa sairastamisesta tuli kroonisempaa, jolloin työllistyminen vapaille työmarkkinoille oli mahdotonta. Nousukauden myötä työmarkkinoille työntyi uusia nuoria ikäluokkia, jotka veivät keski-ikäisten sairauksista kärsineiden miesten työt.

Daviesin mukaan köyhyyden tärkeimpinä syinä sotien välisenä aikana olivat kuitenkin alhaiset ja epäsäännölliset palkat, sairastaminen ja työttömyys. Jo valmiiksi nälkärajoilla eläneiden perheiden tilanne pahentui juomisen ja uhkapelaamisen seurauksena, mutta juomista ja pelaamista ei voi pitää varsinaisena syynä köyhyyteen.¹³ Yhdysvalloissa 1930-luvun laman aikana palkan-

saajia tutkineet Perlott ja Collins totesivat laman seurauksena aiheutuneen köyhtymisen ja työttömyyden lisäneen ratkaisevasti vakavan ja pitkäaikaisen sairastamisen riskiä.¹⁴ Näin tamperelaistenkin pitkäaikaistyöttömyydestä kärsineiden perheiden elämä näyttää kulkeneen. Työttömyyden, työttömyystyömaiden ja köyhäinhoidon avustusten vuorottelu vuosikautia ei tarjonnut erityisen hyvää pohjaa tulevaisuuden suunnitteluun. Jatkuva taloudellinen kireys johti joissakin perheissä loppujen lopuksi traagisiin seurauksiin.

Sairastaminen

Ongelmien kasautumisesta johtuen monet pitkään työttömänä olleet miehet sairastuivat laman aikana pahasti. Tilannetta pahensi monen työttömän kohdalla vielä pitkäaikaisen työttömyyden mukanaan tuomat murheet, jotka aiheuttivat muun muassa unettomuutta. Jatkuvasti kasvava stressi sekä puutteellinen että yksipuolinen ravinto yhdessä lisäsivät sairastumisen mahdollisuutta. Myös muiden perheenjäsenten sairastaminen syvensi laman aiheuttamia vaikeuksia näissä työläiskaupungin perheissä traagisella tavalla. Lähes jokaisessa tämän tutkimuksen perhetarinoiden perheessä joku perheenjäsen sairastui vakavasti ja/tai kuoli keuhkotautiin. Keuhkotaudin lisäksi erityisesti varatyömaiden heikot työskentelyolosuhteet johtivat sairastumisiin. Tuolloin sairastuminen merkitsi työsuhteen päättymistä ja työttömän ajautumista köyhäinhoidon asiakkaaksi. Samalla se saattoi merkitä aikaisemman perheen pään joutumista muun perheen elätettäväksi.¹⁵

Lamaa edeltäneen ajan perheiden pääasiallisista elättäjistä Kaarlo Melto-lahti sairastui viimeistään lama-aikana reumatismiin ja kuoli 60 vuotta täytettyään. Matti Kivelä sairastui laman ja perheenjäsenten kuolemien järkyttämänä ja menetti täysin työkykynsä 1930-luvun puolenvälin jälkeen. Hän kuoli kuitenkin vasta 67-vuotiaana vuonna 1953. Paldaniuksen perheen isä Kustaa kuoli jo 44-vuotiaana vuonna 1916. Tavallaan hänen sijalleen astunut Leonard kuoli 38-vuotiaana vuonna 1940 sairastettuaan vuosia keuhkotautia. Leonardin äiti kuoli 70-vuotiaana vuonna 1944.¹⁶

Kivelän Matin vaimo kuoli syöpään vuonna 1935. Kivelän kehitysvammainen poika kuoli heti seuraavana vuonna ja keuhkotautia sairastanut tytär 1939. Tässä perheessä Kivelän Ainon elämänkaari oli täysin muista poikkeava. Aino oli tytär, joka ei ansaitsemiaan rahoja kotiin antanut. Hänen lähdölleen saattoi olla muitakin syitä, sellaisia joita voidaan lähteiden perusteella vain otaksua. Eräs ahtaan asumisen seurauksista noina aikoina oli keuhkotauti, mikä perhettä selvästi vaivasi. Sairastumisen riskiä oli mahdollista vähentää lähtemällä aikaisemmin kodista. Toki Ainon lähtemiselle saattoi olla muitakin syitä, joskaan perheessä ei näytä olleen sellaisia sosiaalisia ongelmia, joihin viranomaiset olisivat katsoneet parhaaksi puuttua.¹⁷

Myös Halmeiden perhe sairasti varsin paljon. Sairauksista kärsivät isän ja äidin lisäksi lapsetkin. Sairastelu johtui todennäköisesti perheen monta vuotta jatkuneista puutteellisista asunto- ja ravinto-oloista. Sekatyömiesten vuosiansiot jäivät melko pieniksi. Ainoastaan nousukausina sekatyömiesten

Tampereen yleisen sairaalan potilasosastoa 1930-luvun alussa. Potilaat sijoitettiin tuolloin tällaisiin isoisiin saleihin. Kuva: Tampere-Seura.

työsuhteet olivat pidempiä. Väinön lamanaikainen työhistoria oli sekatyömiehelle varsin tyypillinen. Paldaniusten perheessä sairastettiin kuolemien lisäksi. Leonard sairasti pitkään ennen kuolemaansa, Paldaniuksen Leena kuoli 23-vuotiaana keuhkotautiin nousukauden lopulla vuonna 1928 ja hänen siskonsa Lea ja hänen tyttärensä Laura sairastelivat koko 1930-luvun lopun.¹⁸

Runsas sairastelu esimerkkiperheissä ei todista mitään varmaa sairastamisen ja työttömyyden (köyhyyden ja huono-osaisuuden) suhteesta. Perhetarinoista ei myöskään käy yksiselitteisesti selville, oliko sairaus ennen työttömyyttä (huono-osaisuutta) vai työttömyys ennen sairautta. Perhetarinat sen sijaan antavat tukensa mikrohistorian tasolla sille perusväittämälle, että sairastaminen on yksi tärkeä tekijä selitettäessä työttömyyden pitkäaikaistumista tai oikeammin työttömyyden jatkuvaa toistumista.

Työmarkkinoiden raakuus ja täydellinen välinpitämättömyys työntekijöiden hyvinvoinnin suhteen kulminoitui pitkälti sairastamisen, työttömyyden ja köyhyyden yhteen kietoutumiseen. Kun ympäröivä yhteiskunta Tampereelakin alkoi nousta lamasta, asettui työttömien elämä toistuvasti uuteen kontekstiin. Lama-aikana oli ollut jossain määrin hyväksyttävää, jollei ollut oikeaa työpaikkaa, vuosina 1937–1938 työtöntä katsottiin tyystin toisin silmin, jos kohta yhteiskunnan asenteessakin hädänalaisia kohtaan tapahtui 1930-luvun lopulla selvä muutos, mikä näkyi ensinnäkin työttömyyden jatkumisen hyväksymisenä sosialidemokraattien toimesta ja kaikkien poliittisten puolueiden konsensusena työtuvan toiminnan jatkamiskysymyksessä. Jos lama oli kova koulu siitä kärsineille ihmisille ja perheille, opetti se jotain suomalaisille päättäjille, ainakin Tampereella: taloudellinen lama voi olla niin voimakas ja pitkäaikainen, että siitä selviämiseen perheet tarvitsisivat yhteiskunnan apua. Lama Tampereella osoitti myös sen, että tehtaiden vanhanaikaista huolenpitoluktuuria ei ollut enää olemassa, tai jos olikin ulottui se harvaan ja valittuun

joukkoon työntekijöitä, joiden ammattitaito oli tarpeeksi korkea ja jotka jakoivat (tai eivät kiistäneet niitä) työnantajien yhteiskunnalliset arvot ja poliittiset mielipiteet.

Aikana, jolloin vakuutusturva ei ollut jokaisen työntekijän ulottuvilla, johti sairastuminen työntekijän todellisiin vaikeuksiin. Monesti ilman hoitoa jääneet ihmiset sairastuivat loppujen lopuksi hyvin vaikeasti. Aikakauden vitsaus, keuhkotauti heitti pitkän varjonsa köyhien ja työttömien elämään. Sairastuneen ihmisen oli hyvin vaikea saada apua. Esimerkiksi sairastuminen kesken varatyön johti komennuksen katkeamiseen.

Sepposen Seppo oli katkaissut kätensä elokuussa 1929, ja pyrki käden parannuttua työttömyyskortistoon. Hän ei päässyt, koska verot olivat maksamatta. Verot taas olivat maksamatta siksi, että Sepponen ei ollut kyennyt työhön.¹⁹ Kaupunginhallitus ei hellyntynyt, vaikka ystävät ja kylänmiehet vetosivat:

Täten todistamme että Seppo Sepponen on ollut sairaana monin erin kerran katkenneiden käsiensä ja jalkojensa takia. Oikea käsi on ollut poikki 1 kerran ja 2 sormea ja vasen käsi 2 kertaa ja oikea jalka 3 kertaa poikki ja on hänellä 3 alaikäistä lasta elätettävänänsä ja leski mies.²⁰

Työnvälitystoimisto oli evännyt Frans Jalmarin Siljamäen anomuksen kaupungin töihin. Siljamäki oli sairastunut ja joutunut olemaan pois valtion varatyömaalta. Siljamäen viruessa kotonaan, kieltäytyi osa työmaan miehistä tyhjentämään junan vaunua urakalla, ja vaati saada tehdä työn tuntipalkalla. Tähän ei ollut suostuttu, vaan vastaan hangoitelleet miehet erotettiin. Silja-

Keuhkotauti oli yksi aikakauden vitsauksista. Huonot asunto-olot, jotka olivat köyhille perheille tyypilliset edesauttoivat keuhkotaudin tarttumista. Kuvassa ennen ensimmäistä maailmansotaa avattu Tampereen keuhkotautiparantolan vanha puoli. Parantolaa laajennettiin juuri ennen II maailmansotaa, kun uusi "junkkis"-tyyliä edustanut rakennus valmistui. Tamperealaisilla oli sairaalapaikkoja myös Kangasalle laman aikana valmistuneessa usean kunnan yhteisessä keuhkotautiparantolassa. Kuva Tampere-Seura.

Tampereen kaupungin oman sairaalan, Hatanpään sairaalan valmistuminen 1934–35 lisäsi kaupungin terveydenhoitokapasiteettia. Kuussa Hatanpään sairaala vuonna 1940. Kuva: Tampere-Seura.

mäen parannuttua hän huomasi tullessa erotetuksi, sillä hän ei päässyt enää työmaalle takaisin.

Vuime Joulukuun 4. päivänä osoitettiin minut Tampereen työnvälitystoimistosta Waltion Varatyömaalle, Hatanpään ratapaha-alueelle. Mutta kun satunnaisen sairauden takia, jouduin olemaan joitakin päiviä pois tältä työpaikalta, josta johtui se, että minut erotettiin työstä. Jota erottamista en millään tavalla itse aiheuttanut ellei sairautta siksi oteta. Ja jonka kirjallisesti todistin, myöskin työnvälitystoimistossa. Mutta kaikesta huolimatta ilmoitti työnvälitystoimiston Johtaja, Herra Mattson, että minut on poistettu työttömyys luettelosta, ja että olen menettänyt kaikki oikeuteni, Kunnan sekä Waltion töihin. Jota menetelmää en voi käsittää oikeuden mukaiseksi, koska sitä ei voida millään perustella.²¹

Siljamäki pyysi hallitusta palauttamaan hänen työhön pääsyoikeutensa takaisin, sillä ”eroamisen on aiheutunut pelkästään sairauteni takia. Että millään muulla tavalla en ole sitä aiheuttanu”. Hänen kirjelmänsä oikeaksi todistivat samassa ”työryhmässä” olleiden allekirjoitukset. Allekirjoittajien joukossa oli myös urakkatyöstä kieltäytyneitä.²² Siljamäen ja hänen työtovereittensa todistusta uskottiin. Todennäköisesti asiaa myös selvitettiin enemmänkin. Joka tapauksessa Siljamäen varatyöoikeus palautettiin.

Sairaus köyhäinhoidon myöntämisen perusteena lisääntyi Tampereellakin lama-aikana. Kasvuindeksit eivät olleet kuitenkaan ollenkaan niin suuret kuin Häkkisen tutkimien Alavuden ja Iisalmen maalaiskunnan tapauksissa.²³ Kaupungeissa ilmiö ei näyttäydä pelkästään köyhäinhoidon avunsaajien määrinä. Toinen hyvä mittari on Tampereen kaupungin vähävaraisten poliklinikan toiminta. Poliklinikalla oli koko laman ajan asettaa lääkärin ja hoitajan työpanos köyhäinhoidon virkailijoiden heidän puheilleen passittamien varattomien ihmisten hoitamiseen. Vähävaraisten poliklinikkaa ei käytetty laitoshoitossa olleiden ihmisten hoitamiseen, vaan asiakkaat koostuivat pääsääntöisesti työelämässä mukana olleista ja sen syrjällä liikkuneista. Lääkäri Bertel Laurell ja

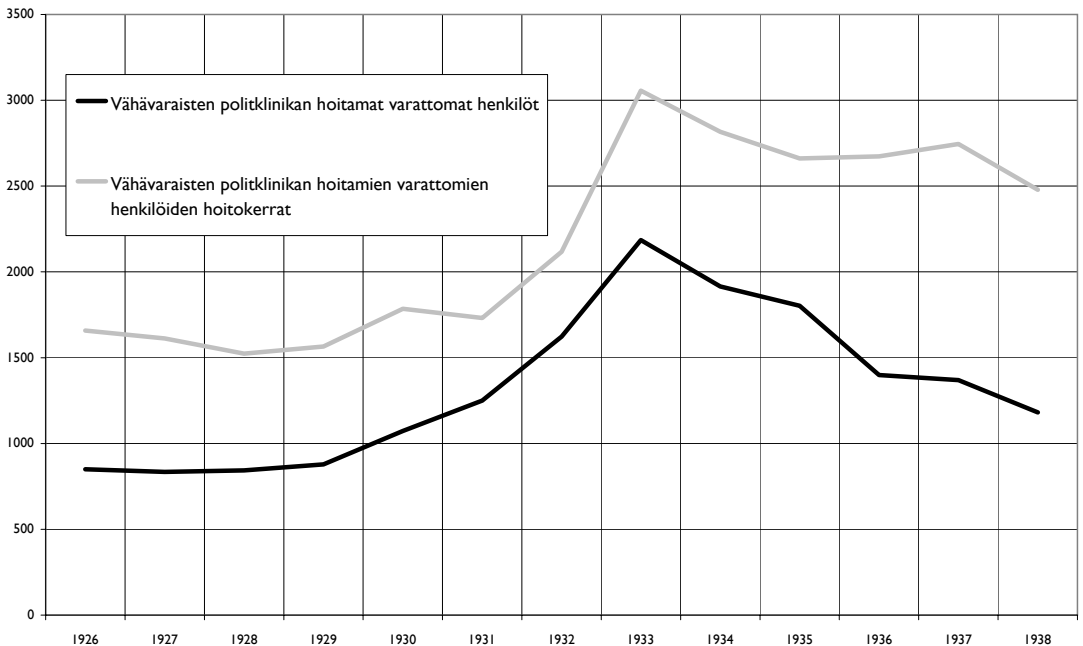

Uuden sairaalan hoito- ja laboratoriotilat olivat uudenäköiset. Kuva on otettu sairaalan juuri valmistuttua. Kuva Tampere-Seura.

hoitaja Aino Hakajärvi olivat tuttuja myös perhetarinoiden perheissä.²⁴ Vähävaraisten poliklinikalle hakeutui lama-aikana enemmän ihmisiä, koska vähävaraisiakin oli kaupungissa enemmän. Kasvu oli enemmän kuin kaksinkertainen. Vuosina 1926–1928 poliklinikalla hoidettuja ihmisiä oli runsaat 800 vuosittain. Vuonna 1933 eri henkilöitä oli yli 2 000 (Kuvio 30).

Kuvio 30.

Vähävaraisten poliklinikan hoitamien tamperelaisten lukumäärä ja hoitokerrat 1926–1938

Lähteet: Vähävaraisten lääkärin kertomukset vuosilta 1926–1938, Ks. Terveystieteiden tutkimuskeskuksen kertomukset.

Pahimpana lama-aikana hoitokerrat potilasta kohden laskivat, mutta se johtui todennäköisesti sairaanhoitohenkilöstön määrän pysymisestä samana koko ajan. Ei ehditty kiinnittää enempää huomiota sairastajiin. Osoituksena laman synnyttämästä sairastamisen kiertteestä voidaan pitää hoitokertojen jäämistä korkealle tasolle työmarkkinoiden jo elvyttyä ja vähävaraisten määrän vähennyttyä nousukauden myötä. Tämä tukee voimakkaasti päätelmää, että työmarkkinoiden reunalla hoidettiin vielä 1930-luvun lopulla sairauksien kroonisesti vaivaamaa joukkoa, joka ei ollut laitoshoidossa.²⁵ Sairastamisen kasautuminen näyttäisi olleen seurausta työttömyysspiraaliin joutuneiden vanhenemisesta, heikohkoista työolosuhteista ja puutteellisesta ravinnosta. Spiraali hahmottui hyvin muun muassa Halmeiden ja Paldaniusten elämässä.²⁶

Lama muutti perhettä

Vanhempien roolit muuttuivat

Heillä oli tapana halata minua, mutta nykyään he harvoin puhuvat minusta myönteiseen sävyyn.²⁷

Laman aiheuttamat henkiset paineet kohdistuivat yhteiskunnan ja yhteisön taholta nimenomaan perheen pääasialliseen elättäjään. Perhetarinat vahvistavat lama-ajan työllisyys- ja työttömyystutkimuksen tutkimustulosta, jonka mukaan naiset selviytyivät Tampereella lamasta ainakin päällisin puolin – pitkälti elinkeinorakenteesta johtuen – miehiä paremmin.²⁸ Erityisen huonosti näyttävät pärjänneet ikääntyneet noin 50-vuotiaat miehet, joilla ei ollut varsinaista ammattia, ja jotka sen vuoksi ajautuivat työttömyystyömaiden kurimukseen.²⁹ Kurjuuden spiraalin kiihtyminen ei aina johtunut pelkästään miesten omista teoista ja reaktioista.

Miesten asema heikkeni myös puutteellisen ravinnon ja vaatetuksen, heikon hygieniatason, epäinhimillisten työolosuhteiden ja yhteiskunnan turverkon harvasilmäisyyden vuoksi: näiden tekijöiden seurauksena työkyvyn menettäminen ei ollut suurikaan yllätys. Tamperelaisten työttömyyskertomusten pohjalta voidaan päätellä aikaisempien sosiaalisten ongelmien kasautuneen laman aikana. Jos perheenjäsenillä oli alkoholiongelmia jo ennen lamaa, jatkui juominen laman aikana, ja ryypiskelyllä oli monissa tapauksissa traagisiakin seurauksia.

Työläisperheiden käytössä olleet tulot pienenevät huomattavasti laman aikana. Työläisperheiden huonommat ja epäsäännöllisemmät tulot antoivat keskiluokkaan verrattuna huomattavasti heikommat mahdollisuudet kohdata vaikeuksia. Toisaalta lama näyttäisi yhdistäneen perheen niitä osia, jotka kärsivät lamasta. Tällöin tapahtui ylisukupolvista perheiden yhdistymistä, jonka tarkoituksena näyttäisi olleen kustannusten pienentäminen ja niukkuuden jakaminen. Monissa tapauksissa yhdessä pysyminen saattoi vaikuttaa vanhempien lapsien mahdollisuuksiin avioliittomarkkinoilla.³⁰ Työttömyydestä erityisesti kärsineissä yhteisöissä työttömyys ei välttämättä aiheuttanut perheen

asemassa selkeää muutosta. Ainakin lama ja sen seuraukset olivat helpompia kestää, jos suurin osa yhteisöstä kärsi niin ikään työttömyydestä. Näin oli varmasti myös Tampereen työläiskaupunginosissa.³¹

Osittain vaikutelma perheen tiivyydestä saattaa syntyä köyhäinhoidon toiminnan seurauksena, sillä apu annettiin aina perhekohtaisesti, jolloin pyrittiin saamaan kustannuksiin osallisiksi kotoa pois muuttaneet perheenjäsenetkin. Tässä asiassa näyttäisi laman aikana tapahtuneen muutoksia. 1930-luvun lopulla perheenjäsenien velvoitetta ei enää näytetä käytetyn yhtä hanakasti. Joka tapauksessa köyhäinhoidon antaminen perheen miespuoliselle ”päälle” vahvisti ainakin virallisesti ja muodollisesti perheen patriarkaalista rakennetta.

Lama-aikana lapset ja vaimot joutuivat kuitenkin ottamaan enemmän vastuuta perheen toimeentulosta perheenpään työttömyydestä johtuen. Tampereen lama-aikaisten työmarkkinoiden ja tämän tutkimuksen perhekertomusten läpi katsottuna työllisyys, työttömyys, toimeentulo ja politiikka kiertyivät toistensa kanssa yhteen. Työttömyyshän kohdistui etupäässä miehiin, ja erityisesti jatkuvasti toistuvan työttömyyden vaaravyöhykkeessä olivat 45–55-vuotiaat rakennus- ja sekatyömiehet, joiden työhistoriaa kuvattiin muun muassa Meltolahtien ja Halmeiden perhetarinoissa.³²

Jouluna 1931 Aamulehden valokuvaaja vieraili ”köyhien perheiden” luona. Perheille jaettiin joulupaketit, joissa oli jouluruokia. Valokuvaaja V.O. Kanninen. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

*Perbeiden työttömät isät jo-
nottivat komennuksia työt-
tömyystöihin. Kuvan miehet
ovat päässeet rakentamaan
Valtion lentokonetbdasta
Tampereelle. Työ teetettiin
luonnollisesti valtion vara-
työnä. Kuva on osasuuren-
nus. Valokuvaaja V. O.
Kanninen. Kuva: Vaprii-
kin kuva-arkisto.*

Harvemmin nähtyjä kuvia työläisperheen yhteisestä vapaa-ajan vietosta. Pispalalaisen muurarin perhe Korona-pelin kimpussa. Kuvan perusteella arvioituna perhe on selvinnyt 1930-luvun lamasta verraten hyvin. Kuva vuodelta 1934. Vasemmalta: tytär Elli Hietanen, isä Onni Hietanen, äiti Meeri Hietanen ja Svante Häjrynen. Työläisnuorten seurustelu, avioituminen ja lasten tekeminen helpottui laman mentyä ohi. Valokuvaaaja Erkki Mäntylä, Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Halmeiden perheessä isä syrjäytyi laman aikana perheen pääasiallisen elättäjän roolista, mutta ei kokonaan menettänyt tulojaan. Vaimon työsuhde tehtaaseen alkoi samaan aikaan kun hänen miehensä kohtasi vaikeuksia työmarkkinoilla³³. Myös kaksi vanhinta lasta, sekä heidän puolisonsa kävivät laman aikana töissä. Köyhäinhoitoaktin perusteella perheen yhdessäolo oli varsin sävyistä, ja perheessä ei ilmeisesti käytetty kovinkaan paljon alkoholia, tai jos käytettiin, ei se aiheuttanut viranomaisille saakka näkyviä ristiriitoja perheen sisälle. Viranomaisilla oli jatkuvasti käsitys, että Väinö yritti parhaansa perheensä elättämiseksi. Pahimmassa tapauksessa köyhäinhoidon virkailijat ryhtyivät hoitamaan asioita asemansa menettäneen perheen pään ohi.³⁴ On todennäköistä, että perheiden ilmapiiriin vaikutti Tampereella työmarkkinoiden kehitys. Tehdastöiden lisääntyttyä vaimot ja lapset yrittivät murtautua työmarkkinoille samanaikaisesti kuin aviomiesten asema työmarkkinoilla – työttömyyden pitkäaikaistuttua – edelleen heikkeni.

Miesten suhteellinen työmarkkina-asema vain heikentyi Tampereella vuosina 1933–1934, jolloin rakennustöiden lama oli vielä syvimmillään ja miesvaltaisen metalliteollisuudenkin työtilanne oli edelleen heikko, mutta kaupungin tekstiilitehtaat ryhtyivät palkkaamaan uutta työvoimaa: jonkin verran työttömien miesten vaimoja, mutta etupäässä heidän lapsiansa, niin tyttöjä kuin poikiakin. Koko laman ajan suhteellisen hyvänä säilynyt naisten työtilanne suorastaan räjähti erinomaiseksi. Vaikka nuorten ja naisten viikkopalkat tehtaissa olivat yleensä huonoja – paljon huonompia kuin teollisuuden keskituntiansiot ja keskituntipalkat antavat olettaa – olivat ne kuitenkin tärkeä lisä perhetaloudessa.³⁵

Komarovskyn haastattelututkimuksen perusteella on kuitenkin ilmeisen selvää, että suurimmassa osassa perheitä ei tapahtunut mullistavia muutok-

sia perheenjäsenten keskinäisissä suhteissa ja asemissa. Oli joskus jopa mahdollista, että perheen pää työttömyyden sattuessa ei masentunut, vaan pyrki parantamaan olosuhteista riippumatta perheenjäsenten keskinäisiä suhteita.³⁶ Tällainen käytös edellytti perheenisältä kuitenkin erityistä kykyä empatiaan, mitä hänelle valjastettu kulttuurinen roolimalli ei edellyttänyt eikä olettanut Yhdysvalloissa, eikä myöskään Suomessa.

Esimerkiksi Halmeiden köyhäinhoitoaktin perusteella ei voi päätellä mitään perheen sisäisistä valtasuhteista ja isän mahdollisesta auktoriteetin menetyksestä. Jos Väinö olikin kohdellut perhettänsä hyvin – ei ollut piessyt eikä juopotellut – oli hyvinkin mahdollista, että perhe arvosti Väinön eteenpäin yrittämistä sairauksista huolimatta hyvinkin paljon. Perheen sisäisen tulo-rakenteen kehittyminen lama-aikana olisi tarjonnut monia mahdollisuuksia ristiriitojen kärjistymiseen, siksi komea Laurin tulojen kasvu oli 1930-luvun jälkimäisellä puoliskolla.³⁷

Kun perheenisän asema muuttui, se yleensä heikentyi. Bakken, Komarovskyn, Cavanin & Rankin sekä Elderin aikalaishaastatteluihin perustuneiden tutkimusten mukaan perheen sisäinen hierarkia ja tasapaino muuttui laman seurauksena erityisesti silloin kun perheen sisäiset valtasuhteet perustuivat kulttuurille tyypilliseen hierarkkiseen vallankäytön malliin eikä perheenjäsenten välillä ollut voimakkaita tunnesiteisiin perustuvaa yhteyttä. Jos perheen toiminta perustui keskinäiseen kunnioitukseen, rakkauteen ja voimakkaisiin tunnesiteisiin, saattoi lama vain entisestään yhdistää perhettä.³⁸

Kulttuurisesti ja ideologisesti miehen odotettiin Suomessakin kykenevän pitämään huolta perheestään. Perheen sisäisen tilanteen kriisiytyttyä todellisella työmarkkinatilanteella ei välttämättä ollut merkitystä. Tällaisissa tilanteissa miehiä saatettiin pitää epäonnistujina, mikä heille yleensä myös eksplisiittisesti ilmoitettiin. Tarkoituksena oli tietenkin perheen isän patistaminen esimerkiksi työn hakuun. Pahimmassa tapauksessa perheen pää häpesi saamattomuuttaan, sääli itseään ja saattoi joutua yhteisön silmissä naurunalaiseksi (tai ainakin koki tilanteen siten).³⁹ Marienthalilainen työtön mies kirjoitti päiväkirjaansa:

*Tänään maksettiin työttömyyskorvaus; Kun olimme maksaneet velkamme kauppaan, ei meillä yksinkertaisesti ollut penniäkään jäljellä. Jäinen hiljaisuus kotona, pikkuasiat pilaavat harmonian. Vaimo ei toivottanut hyvää yötä.*⁴⁰

Perheen tasapainon kannalta katsottuna perheiden sisäinen synergia järkkyy vielä enemmän jos vaimon ja/tai lasten taloudellinen rooli tai ainakin heidän töidensä yhteiskunnallinen arvostus nousivat samanaikaisesti kun perheen aikaisemman pääasiallisen elättäjän rooli ja arvostus laskivat työttömyyden vuoksi.⁴¹ Yleensä arvostushierarkiassa tapahtuneet muutokset näkyivät ärtymyksenä, riitelynä ja nalkuttamisena. Vaimo oli pettynyt mieheensä tämän työttömyyden vuoksi, ja syytti tätä työpaikan puutteesta ja siitä, ettei tämä edes etsinyt työpaikkaa. Yleisellä tasolla miestä syytettiin perheen heikosta taloudellisesta tilanteesta ja elämän kovuudesta. Pahimmillaan miestä rangaistiin ”saamattomuudesta” rakkaudettomuudella. Perheen ja laman välistä

suhdetta penkoneelle haastattelijalle tehtiin kipakka vastakysymys: ”Kuinka voisit rakastaa miestä, joka aiheuttaa niin paljon kärsimystä?” Miehen näkökulmasta katsottuna perheen äänimaailma täyttyi naisen nalkuttamisesta ja lasten nenäkkäistä kommenteista ja ympärillä näkyi yleensä ärtyneitä tai murjottavia kasvoja, jotka muistuttivat miestä hänen epäonnistumisistaan.⁴² On kuitenkin syytä muistaa, että nainen ei avioliitossa tarvinnut nalkuttamiseen lamaa, epäonnistumista tai työttömyyttä. Nalkutuksen ja pettymyksen taustalla saattoi monesti olla suhteellinen alemmuudentunne, jossa oman perheen menestymistä vertailtiin jatkuvasti naapurustoon. On selvää, että aviomiehen juopottelu saattoi kiihtyä vaimon nalkuttamisen vuoksi ilman, että siihen tarvittiin lamaa tai perheen taloudellista ahdinkoa. Luonnollisesti juopottelu saattoi lisääntyä imyös lman muiden henkilöiden vaikutusta asiaan.

Koska Komarovsky, Bakke ja Cavan & Ranck haastattelivat useita perheenjäseniä yksitellen, ja tuoreeltaan keskellä lamaa, saivat he tapahtumiin useita näkökulmia. Tällä tavoin syntyneiden haastatteluaineistojensa kautta he törmäsivät perheen sisäisiin hierarkioihin ja valtarakenteisiin aivan eri tavoin kuin olisi päästy myöhemmin kerätyn muistitiedon kautta. Toisin kuin haastattelumateriaaleissa, vain äärimäinen toiminta rekisteröityi viranomaisten papereihin Tampereella. Tamperelaisissa perhetarinoissa ei näy perheen sisäistä ”normaalia” riitelyä tai kiistelyä. Sen sijaan papereista välittyy tapahtumasarjoja, joissa oli edetty jo tavanomaista riitelyä ja nalkuttamista pidemmälle. Äärimmäisissä tilanteissa kiistat johtivat tappeluihin, rankemmanpuoleiseen juopotteluun ja epäsosiaaliseen käyttäytymiseen.⁴³ Tämänkaltainen tapaus näyttäisi olleen Anderssonien perheen kriisin lopullinen kärjistyminen, jonka seurauksena isä ja poika ryhtyivät ”puukkohippasille”.⁴⁴

Lama ajoi perheenisiä liikkeelle Suomessakin. Vaikka varattomien työttömien liikkuminen työn perässä oli tehokkaasti estetty köyhähoidon kotipaikkapykälien avulla. Kuvassa 1930-luvun laman aikaista työttömiä Helsingin työttömyystoimistossa. Kuva: Arvi Laakson kokoelma, Kauko Laakson kuva-arkisto.

Kuvassa naisten pyykinpesua Pispalassa Simolan vuokratalon pesutuvassa vuonna 1930. Näkyvillä aikakauden kuvaan sopiva kulttuurinen tilanne, jossa nuoret tytöt ovat äitinsä mukana opettelemassa pyykinpesua ja pienimmät lapset ”päävähoidossa”. Miehiiä ja joskus jopa perheitä siirtyi laman aikana aina Neuvosto-Venäjälle saakka. Itärajan taakse suuntautuneet työnhakumatkat olivat tyyppisiä työväestön kansoittamien kaupunginosien asukkaille. Pahimmassa tapauksessa perheet jäivät Suomeen täysin yhteiskunnan tuen varaan. Valokuvaaja Erkki Mäntylä, Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Äärimmillen vietyinä muutokset perheen sisäisessä hierarkiassa saattoivat johtaa aggressioihin, joiden seurauksena saattoi olla avioparin lopullinen välirikko ja isän katoaminen kokonaan tai lähes kokonaan perheen elämästä. Näin tapahtui Tampereella Anderssonien perheessä puukkoleikin jälkeen ja Bakken Raparkoille. New Havenissa asunut herra Raparka oli poistunut tutkimuksen kestäessä työn hakuun New Yorkiin, eikä ollut palannut vuonna 1940 tutkimuksen painoon mennessä.⁴⁵

Oli perheitä, joissa miehen heikentynyt auktoriteetti ja perheen heikentynyt rahatilanne yhdessä johtivat siihen, että aikaisemmin seuraelämää iltaisin viettänyt pääsääntöisesti kunnollinen perheenisä joutui alistumaan seuraelämää kaihtaneen vaimonsa tahtoon. Jättäytyminen yhteisön ulkopuolelle johtui osittain häpeästä. Tämä saattoi näkyä toisinkin päin, eli miestään häpeävä vaimo ei huolinut enää miestään mukaan vaimon kasvattaessa omaa reviiriään.⁴⁶

Lama ja lasten muuttuva rooli

”Lama-aikana ei ollut teinejä”, väitettiin Yhdysvalloissa. Sanonnalla korostetaan lapsien kasvua vastuulliseen rooliin aikaisemmin kuin niin sanottuina hyvinä aikoina.⁴⁷ Lama-aika ei Suomessa lisännyt olennaisesti nuorten siirtymistä työelämään aikaisemmin kuin ennen lamaa. Sotien välisen ajan Suomessa nuoret siirtyivät yleensäkin nuorina juoksupojiksi, –tytöiksi ja tehdastöihin. Paine perheen sisällä työpaikan saamiseksi saattoi lisääntyä, mutta työllistymismahdollisuudet vähentyivät nimenomaan nuorten työpaikkojen kadottua tehtaista. Työttömyydestä ja lamasta kärsineissä perheissä lasten työskentely tehtaissa oli kuitenkin lama-aikanakin tuiki tavallista.⁴⁸

Suomessa vain pieni osa ikäpolvista jatkoi koulun käyntiä 14 tai 15-vuotta täytettyään. Koulutusjärjestelmä laajentui koko ajan uusine oppi- ja ammattikouluineen. Työläispoikien ja -tyttöjen koulunkäynnin jatkaminen oli kuitenkin harvinaista, kun otetaan huomioon työläislapsien suuri osuus ikäryhmisensä. Paremmissa perheissä lasten koulutus ja koulunkäynti mahdollisimman pitkälle oli itsestään selvää. Työväenliikkeen järjestystoiminnassa mukana olleissa piireissä koulunkäyntiä ja sivistystä kyllä arvostettiin, mikä näkyi esimerkiksi Oittisen perheen tarinassa.⁴⁹

Oittisen Reinon opintomenestyksestä huolimatta eri yhteiskuntaluokkien väliset erot olivat suomalaisessa yhteiskunnassa selkeästi läsnä ennen lamaa, laman aikana ja laman jälkeenkkin. Lama ei merkinnyt poikkeusta siinä suhteessa. On itse asiassa syytä olla varsin varovainen, kun tarkastelee laman aiheuttamia toimeentulovaikauksia ja lamasta erityisesti johtuvia elintasoeroja sekä niiden yhteiskunnallisia merkityksiä. Monet seikat johtuivatkin sen aikaisen yhteiskunnan rakenteesta ja vallitsevista ajattelutavoista, arvoista ja asenteista. On kuitenkin todennäköistä että jopa Tampereen kaltaisessa teollisuuskaupungissa, jossa työväenluokan osuus väestöstä oli suurempi kuin muualla maassa, lama aiheutti pahimmillaan tunnistettavan stigman työttömyydestä pitkäaikaisesti kärsineiden perheiden elämään. Tätä merkkiä kantoivat niin perheenpää, vaimo kuin eri-ikäiset lapsetkin. Täytyi vain yrittää pärjätä.

Muualta kotoisin olleen Kivelän perheen lapset pärjäivät varsin hyvin teollisuuskaupungin työmarkkinoilla 1930-luvulla. Huomio kiintyy erityisesti siihen, että perheen lapset työllistyivät tehtaisiin nuorina. Aino ja Pentti pääsivät töihin aikana, jolloin nimenomaan nuorien osuus tehtaiden työvoimasta vähentyi.⁵⁰ Se, että he saivat pidettyä työpaikkansa jatkossa, ei ole varsinkaan

Väsytty kukkia myyvä tyttö on nukahtanut Tampereen keskustassa kesken töidensä. Ohikulkijat ja kuvaaja ovat pysähtyneet katselemaan. Tampereella ja maan muilla teollisuuspaikkakunnilla oli vielä laman alkuvaiheissa punaorpoja vuoden 1918 seurauksena. Toisaalta 1930-luvulla alaikäisten lasten työn tekoon ei tarvittu välttämättä kansalaissoidan suoranaista vaikutusta. Lapset myivät kukkia, plankkasivat kenkiä (rautatieasemalla) ja myivät lehtien irtonumeroita, kuljettivat sähkösanomia ja kerjäsivät, kuten perhetarinoiden Meltolahtien perheessä tapahtui. Valokuvaaja Aamulehti. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Tampere-lainen kansakoulu luokka kuvattuna toukokokuksessa 1934, jolloin lama alkoi kääntyä nousukaudeksi. Kesti muutaman vuoden ennen kuin käänne näkyi selvästi työläisperheiden elämässä. Työläislapsilla oli edessä kansakoulun jälkeen joko suoraan töihin meneminen tai opintojen jatkaminen ammattikoulussa. Monet lapset työskentelivät ensin juoksupoikana tai -tyttöinä, ennen kuin siirtyivät tehtaaseen. Harvemmin työläislapset kävivät keskikoulun ja vielä harvemmin he suorittivat ylioppilastutkinnon. Kuva: Tampere-Seura.

tyttöjen osalta yllättävää, sillä tekstiilitehtaiden työvoimantarve oli vuoden 1932 käänteen jälkeen polttava.

Kuten liitteen 1 kuvioista 36 ja 37 huomaamme perheen lasten tulot olivat varsin merkittävät. Heikoin vuosi oli laman syvin vuosi 1932, jolloin Mattin perinteinen kesätyömaa tiilitehdas oli seisahduksissa. Pitkällä aikavälillä voidaan todeta, että ainakin nousukausivuosi 1928 perspektiivistä katsottuna isän kotiin tuomat tulot vähenivät trendin mukaisesti. On syytä myös huomata, etteivät isän tulot myöskään nousseet laman hellittämisen myötä. Ne jopa laskivat vuosina 1935–1936, jolloin Matti-isä joutui kieltäytymään työsuhteesta vaimon sairastamisen ja perheen sairastelun vuoksi. Vaimon kuoleman jälkeen isän kontolle jäi todennäköisesti myös Uskon hoitaminen. Lisäksi on myös selvää, että vaimon ja pojan kuoleminen ja nuorimman tyttären sairastuminen vaikuttivat elämisen haluun ja kykyyn kohdata vastuksia.

Kivelöiden perheen isän sosiaalinen tausta ei suoraan viittaa sellaiseen suhdeverkostoon, jonka kautta lapset 15-vuotiaina työllistyisivät pahimpaan lama-aikaan, jolloin erityisesti nuorten työsuhteet olivat katkolla. Lapset saivat töitä lähinnä Tampellasta ja Lapinniemen puuvillatehtaasta, josta tuli yrityskauppojen myötä osa Tampellan konsernia. Saatavilla olevat lähteet eivät kerro mahdollista herra tai rouva X:ää. Otosta tuli niin nopeasti sotapalveluksen suorittamisen jälkeen pellavatehtaan laitosmies ja ammattikoulun päästötodistuksen saaneesta Pentistä viilari, että on syytä puhua sosiaalisesta noususta. On mahdollisuuksien rajoissa, että Kivelän Mattin sisko saattaisi olla mahdollinen suosittelija. Voi tietenkin olla myös niin, että Otto, joka pääsi tehtaaseen nousukauden viimeisinä hetkinä olisi pystynyt ”puhumaan” sisaruksilleen työpaikan. Kaikesta murheesta huolimatta perheen jäljelle jääneiden lasten näkymät eivät vaikuttaneet aivan toivottomilta ennen sotia.⁵¹ Lama-aikana työkään ehtineiden lasten selviämistä jäi jälkiä yhteisön elämään ja lähteisiin.

Tamperelaiset keskikoulua käyneet tytöt pääsivät 1930-luvun alussa luokkaretkelle Hämeenlinnan Aulangolle. Kyseessä oli sananmukaisesti luokkaretki, sillä suurin osa tytöistä tuli keski- ja yläluokkaisista kodeista. Ainakin yksi kuvan tytöistä tuli kuitenkin vasemmistolaisesta työläiskodista. Kuva: Kansan Arkisto.

Niin kauan kuin perheet toimivat vertaistensa joukossa, tamperelaisen työläisesikaupungin kaltaisessa yhteisössä, jossa työttömyys ja köyhyys oli yleistä ja ”normaalia” oli tilanne siedettävämpi. Stigma muuttui näkyväksi silloin kun työttömyydestä kärsineen perheen jäsenet asioivat työssäkävyn talonomistajan, työnantajan, köyhäinhoidon tai työnvälitystoimiston virkailijan kanssa. Lapset joutuivat kohtaamaan tämän tilanteen kouluissaan, joissa lama oli läsnä kaiken aikaa, mutta erityisesti kouluruokailuissa, säännöllisissä punnituksissa ja vaateavun jakotilaisuuksissa. Koulusta kotiin lähetettyjen tulokset vaatimusten myötä täytettiin säännöt ja kontrolloitiin tietenkin työväestöä, mutta uusinnettiin myös yhteisön valtasuhteita, joissa toisaalta kansakoulunopettaja ja toisaalta työtön perheenpää, hänen lapsensa ja vaimonsa asettuivat yhteiskunnan ja paikallisyhteisön sosiaalisen hierarkian eri päihin. Lama-aikana köyhiä jaettiin ehkä aikaisempaa selvemmin kunnollisiin ja kunnottomiin, mikä varmasti säteili esimerkiksi Anderssonien kotiin, ja tietenkin järjesti uudelleen perheenjäsenten keskinäisiä suhteita, arvostuksia ja valtajärjestelmää.⁵²

Työttömyydestä kärsineiden perheiden lapset oppivat yleensä sopeuttamaan odotukset perheittensä taloudelliseen tilanteeseen.⁵³ Pitkäaikaisen köyhyyden kokeminen vaikutti lasten henkiseen terveyteen. Jo varsin varhaisessa iässä saatu köyhyyskokemus vaikutti yllättävän voimakkaasti vanhemmiten. Vanhempien köyhyys laman aikana aiheutti perheen lapsille kasautuvasti mielen-terveydellisiä ongelmia, jotka aiheuttivat monenlaisia ongelmia myöhemmässä elämässä, esimerkiksi heikkoa koulumenestystä, työttömyyttä ja avioidumisvaikeuksia.⁵⁴ Voidaan olettaa myös huono-osaisuuden pitkän varjon johtuvan nimenomaan ylisukupolvisesta köyhyyskokemusten toistumisesta.⁵⁵ Vaikka tässä tutkimuksessa ei käsitelläkään varsinaisesti huono-osaisuuden periytymistä, vaan 1930-luvun lamaa Tampereella, todetaan, että 1930-luvun lama- ja köyhyyskokemukset jättivät varmasti oman jälkensä 1930-luvulla lap-

Viinikan päiväkotia tarvittiin laman helpotettua. Tekstiiliteollisuus kaupungissa kasvoi niin nopeasti, että äitejä tarvittiin tehtaissa ja lapsille tarvittiin hoitopaikka. Päiväkotit valmistui vuonna 1936 ja muutti osaltaan puolisoiden välisiä suhteita monessa perheessä. Kuva on otettu sota-aikana. Kuva: Tampereseura.

suuttaan eläneiden tamperelaisten lasten myöhempään elämään 1940–1960-luvuilla.

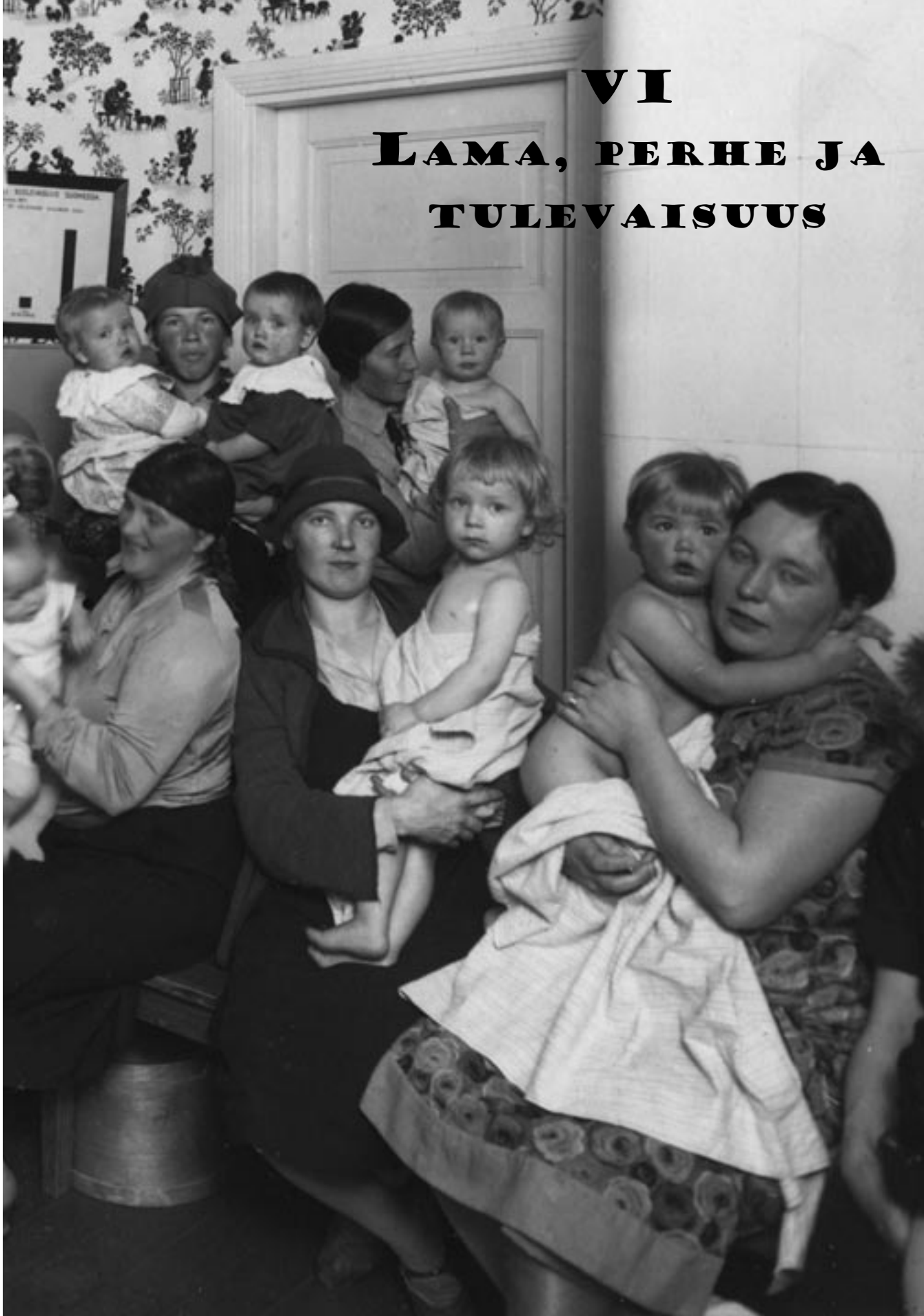
Tällaisten perheiden tyttäret näyttivät selviytyneen perheiden spiraalinomaisesta kurimuksesta avioitumisen myötä. Tietenkin joissakin tapauksissa myös heidän aviomiehensä kärsivät lamasta, ja tällaisissa tapauksissa nuoren naisen taival näyttää vieneen ikään kuin ojasta allikkoon. Joissakin perheissä näyttäisi sukupolvien välillä tapahtuneen järjestelmällinen suhteiden katkaisu, joka voi olla tietenkin vain köyhäinhoidon tarkastajille strategisista syistä kerrottua.⁵⁶

Perhetarinoiden työttömyydestä kärsineet perheet asuivat fyysisesti lähellä toisiaan. He todennäköisesti tunsivat toisensa, tiesivät toistensa tilanteen ja työskentelivät samoilla varatyömailla. Lama oli ehkä helpompi kestää, kun hädänalaista tilaa ei välttämättä tarvinnut salata naapurilta. Työttömyydestä kärsineen, vuokralla asuneen perheen ja toimeentulovaikkeuksien kanssa painivan talonomistajan keskinäinen suhde oli todennäköisesti symbioosi, jossa joustettiin puolin ja toisin, eikä jotenkuten vuokransa maksavaa perhettä varmasti haluttu mitättömien syiden takia irtisanoa. Tällaisessa tilanteessa talonomistajienkin oli hyvä tietää asioiden oikea laita ainakin suurin piirtein.⁵⁷ Työttömyydestä kärsineiden työläisperheiden tilanne oli varmasti erilainen sellaisissa kaupunginosissa, joissa yhteiskunnallinen kirjo oli moninaisempi ja työväestön ja erityisesti työttömyydestä kärsineiden perheiden osuus oli pienempi. Tällaisissa olosuhteissa pyrittiin ehkä enemmän salaamaan työttömyys, muuntelemaan totuutta ja pitämään kulisseeja pystyssä. Pitkäkestoisen laman aikana tämä ei varmaankaan olisi onnistunut kovinkaan pitkään.⁵⁸

Työläisesikaupunkien Viinikan ja Nekalan lapsia ja äitejä ryhdyttiin neuvomaan nousukauden lopulla Mannerheimin lastensuojeluliiton perustamalla neuvonta-aseamalla. Seinällä opetustauluina lasten kuolleisuudesta kertovia tauluja. Valokuva: Aamulehti, Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

VI
LAMA, PERHE JA
TULEVAISUUS

LAMANVAIKUTUS ELÄMÄN LAATUUN

Maan suurimpana työläiskaupunkina ja teollisuuskeskuksena on Tampere lähiympäristöineen joutunut verraten suuressa määrässä pulan seurauksista kärsimään. Täällä ovat työnantajat, kuten muuallakin, käyttäneet lamakautta hyväkseen alentaakseen palkkoja vähääkään ajattelematta sitä, tulevatko työläiset näillä alas poljetuilla palkoilla toimeen, puhumattakaan siitä, että he olisivat ajatelleet yleisen ostokyvyn alenemista ja sitä tietä tuotannollisen elämän entisestään huononemista. Pienet palkat ja työttömyys ovat lamaannuttaneet työläisten mielialat ja tehneet heidät välinpitämättömiksi järjestäytymisvelvollisuuksiinsa nähden.¹

Eri tekijöitä² yhdistelemällä tutkija Kirsti Vepsä rakensi elintason kolme perusoluttavuutta: elintason pääkasautuma, toimeentulon epävarmuus ja yhteisöllinen turvattomuus. Elintason pääkasautumaan hän luki kuuluvaksi eläketurvan yleisyyden, asumisen väljyyden, asuntojen korkean varustetason, terveydenhoitopalvelusten saantimahdollisuuden, perusopetuksen tason, korkeammanasteisen koulutuksen yleisyyden, ravinnon laadullisen ja määrällisen tason.

Toimeentulon epävarmuuteen kuuluivat työttömyys, köyhyys ja itsemurhat. ”Tähän painetiloja synnyttävään turvattuuteen” liittyivät läheisesti virkistysmahdollisuuksien vähyys, kuten myös sivistys- ja terveystason alhaisuus. Yhteisölliseen turvattuuteen Vepsä luki kuuluvaksi tapaturma-kuolleisuuden, henkirikosten yleisyyden ja talouselämän häiriöalttiuden. Kun tähän henkiseen turvattuuteen liittyivät lisäksi terveystason alhaisuus, ts. kuolleisuuden (kokonaiskuolleisuus, keuhkotautikuolleisuus, imeväiskuolleisuus) korkeus ja oireellisena ravintotason alhaisuus. Alhaista elintasoja voi pitää edellä mainittujen tekijöiden summana.³ Vepsän mukaan elintaso (pääkasautuma) kasvoi hitaasti 1940-luvun puoliväliin saakka, jonka jälkeen kasvu kiihtyi.

Elintason kaksi muuta, lähinnä koko yhteisön tasolla havaittaviin turvallisuusilmiöihin liittyvää oluttavuutta – tässä positiivisesti tulkittuna – toimeentulon jatkumisen turvallisuus ja yhteisöllinen turvallisuus, ovat kehittyneet elintason pääkasautuvan muutoksesta poikkeavasti ilmentäen yhteiskunnan kehityksessä havaittavia poikkeuksellisia ajanjaksoja – 1930-luvun lamakautta ja sotavuotia. Näinä aikoina, jolloin turvattuustekijät ovat olleet hallittavia, elintason yleinen nousu on hidastunut tai jopa kääntynyt laskuun.⁴

Työväestö kärsi työttömyydestä eniten. Sen lisäksi työpaikkansa säilyttäneen työväestön käytettävissä olleet tulot laskivat enemmän kuin muiden työssä käyneiden. Koska tulot laskivat tällaisissa perheissä enemmän kuin hinnat laskivat, merkitsi se kulutuskyvyn alenemista. Vuoden 1928 kulutus-tutkimuksen mukaan köyhimpien työläisperheiden talous oli kireällä nousukauden aikana. Joustonvaraa ei juuri ollut. Jos perheillä oli säästöjä, ryhdyttiin niihin turvautumaan vuosina 1929-1930. Työpaikkansa säilyttänyt työväestö pystyi säästämään vielä vuosina 1929-1931.

Kun säästöjen tuoma joustonvara oli suurimmaksi osaksi menetetty, ryhdyttiin vähentämään kulutusta. Vähennettiin veden ja sähkön käyttöä. Pyrit-

tiin tulemaan toimeen vähemmällä polttopuilla. Työväestö supisti kulutusta enemmän kuin muu väestö. Esimerkiksi virkamiesten kulutuskyky vain kohteni laman aikana reaalihintojen laskiessa enemmän kuin valtion palkanalennukset lohkaisivat palkkapusseista. Kansainvälisten ja maan omienkin kulutustutkimusten mukaan työväestö kärsi laman aikana ajoittain jopa ravinnonpuutetta.

Kulutuksen elpyminen oli varsin hidasta. Osittain sitä hidasti työväestön laajalti tuntema epävarmuus. Vaikka palkkatuloja alkoi kertyä, rahat mieluummin säästettiin kuin että niitä olisi investoitu esimerkiksi omaan asumiseen. Varmasti oli yleisesti tiedossa oman asunnon rakentaneiden työläisten lama-aikana kokemat vaikeudet. Sen sijaan jotain pienempää, kuten esimerkiksi polkupyörä, saatettiin hankkia. Vaikka polkupyörän hankkiminen oli laman aikana työväestölle suuri investointi, oli se investointina kuitenkin niin pieni, että työväen rahalaitoksetkin valittelivat 1930-luvun lopulla työväestön haluttomuutta lainanottoon.

Laman jälki oli vielä 1930-luvun viimeisinä vuosina työväestön kollektiivisessa ymmärryksessä varsin syvä. Se merkitsi valtavaa epävarmuutta, ja vaikeutta suunnitella elämää kovin pitkälle eteenpäin. Lamakokemuksta vasten tehtiin työväestön keskuudessa päätöksiä perheen perustamisesta, ja jos perheen perustamisessa oli päästy niin pitkälle, että se päätettiin perustaa, niin lasten hankkiminen oli seuraava askel: kuinka monta ja milloin?

Kaupungin synnytyslaitoksen synnytystietoihin tukeutuen todistan jäljempänä, että perhesuunnittelu heijasti lähes täydellisesti työmarkkinoiden tilaa. Ne ammattiryhmät, jotka joutuivat kärsimään suhteellisesti voimakkaimmin lamasta, reagoivat voimakkaimmin myös perhekokoa sääntelemällä. Ne väestöryhmät, joiden arjessa lamaan törmättiin yleensä vain työnvälitystoimiston ohii kävellessä, eivät sanottavammin perheiden lapsilukua rajoittaneet.

Elintason ja syntymisen välinen yhteys on myöskin ilmeinen: huonoimmissa ammattiasemissa synnyttiin keskimäärin painoltaan keveimmät lapset. Jos synnyttäjä oli naimaton, niin muita useammin lapsen elämä päättyi keskenmenoon. Lapsen vanhempien elintaso vaikutti suoraan lapsen elonjäämismahdollisuuksiin. Aikaisemmin osoitettiin elintason olevan riippuvaista sosiaalisesta luokasta.

Heikot elämisen mahdollisuudet ja niiden dramaattinen heikkeneminen edelleen laman aikana johtivat helposti rikoksen tielle. Satunnaisten ansioiden varaan ei rakennettu tulevaisuutta, vaan rahat sijoitettiin nopeaan lohtuun: pulloon pirtua ja kieltolain purkamisen jälkeen Karhu-viinapulloon. Osa prostituutioon ryhtyneistä olisi todennäköisesti tehnyt saman ratkaisun, vaikka töitä olisikin ollut tarjolla. On kuitenkin selvää, että valtaosa juuri työmarkkinoille tulleista nuorista naisista turvautui itsensä myymiseen viimeisenä vaihtoehtona. Katsotaanpa, minkälainen usko tulevaisuuteen kaupungin eri yhteiskuntapiirien keskuudessa vallitsi.

VÄHEMMÄN SYNNYTYKSIÄ

Tampereella oli vuonna 1918 noin 44 000 asukasta. Suomen kaupungeista se oli kolmanneksi suurin. Ennen läntisten liitosalueiden eli Pispalana tunnetun alueen liittämistä, kaupungissa oli runsaat 58 000 asukasta. Voimakkaan väestönlisäyksen ja alueliitoksen myötä tamperelaisia oli 73 000 vuonna 1937. Vuonna 1940 asukkaita oli jo runsaat 77 000. 1800-luvun lopun ja 1900-luvun ensimmäisten vuosien nopean kasvun vuosiin verrattuna Tampereen väestönkasvu oli vuosina 1918–1936 suhteellisesti hitaampaa. 1910-luvun väestönkasvuun verrattuna kaupungin väki kasvoi suhteellisen nopeasti. On syytä muistaa, että 1910-luvun jälkeen väestönkasvun hidastuminen on osittain kuvitteellista, sillä tuolloin väkeä pakkautui erityisesti kaupungin hallinnollisten rajojen ulkopuolelle, silloisten Pirkkalan⁵ ja Messukylän⁶ kuntien alueille. Aikakauden luonnolliseen väestönkehitykseen painoivat leimansa sekä syntyvyyden että kuolleisuuden aleneva trendi, vaikkakin kehitys oli lamakauden aallonpohjineen ja nousukauden ”kasvukausineen” sangen tempoileva.

Vuosina 1918–1936 uusia tamperelaisia syntyi yleensä 600–800 vauvaa. Pispalan liitoksen jälkeen vauvoja syntyi vuosittain yli tuhat. Kuolleisuus vaihteli viidensadan ja seitsemäsadan vainajan välillä. Poikkeuksellisia ajanjaksoja olivat vuosi 1918 kuolleisuuden osalta ja vuosi 1919 syntyneisyyden osalta. Myös taloudelliset suhdanteet jättivät jälkensä kaupungin väestönkehitykseen.

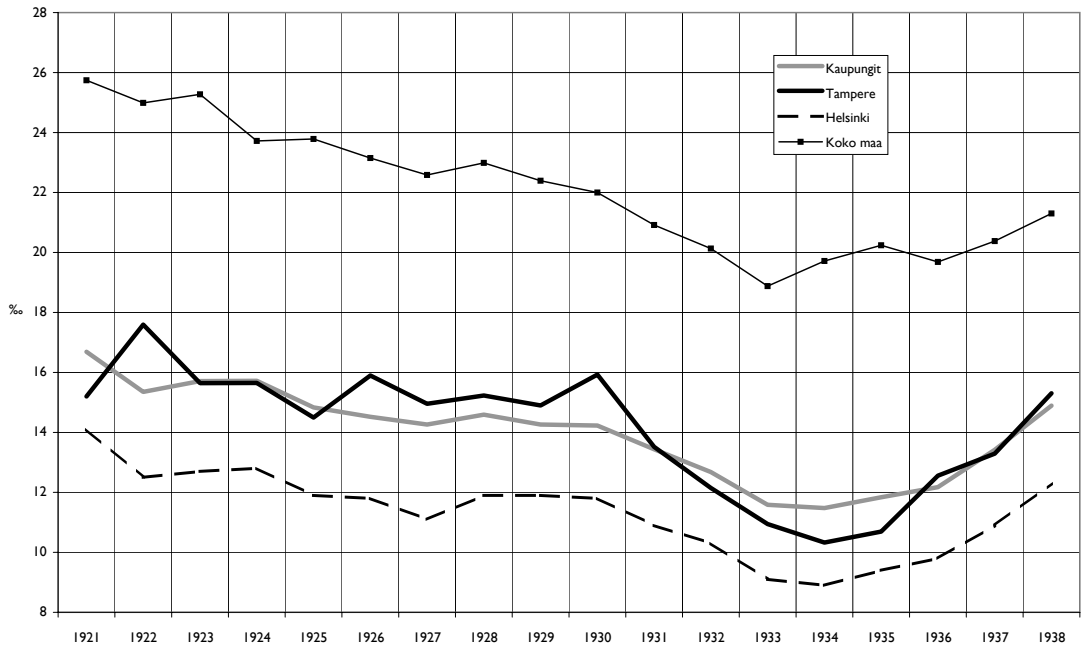
Kansalaissota ja sen jälkiselvittelyt vaikuttivat Tampereen väestönkasvuun monella tavalla. Tamperelaisia kuoli vuonna 1918 runsaat 1800 henkeä. Luku oli kolminkertainen normaaliin vuoteen verrattuna ja se merkitsi runsasta neljää prosenttia kaupungin väestöstä. Vuoden 1918 vaikutuksesta Tampereen kokonaisväestö vähentyi. Syntyvyyden romahtaminen vuonna 1919 johtui vuoden 1918 korkea kuolleisuuden lisäksi todennäköisesti myös heikohkosta ravitsemustilanteesta ja vankileirituomion saaneiden miesten suuresta määrästä.

Kun puhutaan koko maan syntyvyyden laskusta on kiinnitetty huomiota, siihen, että syntyneisyysluvut alkoivat alentua voimakkaasti 1910-luvulla. Kari Pitkäsen mukaan tämä johtui kaupungeissa siitä, että aviollinen hedelmällisyys alkoi nopeasti pudota eli ”kaupunkilaisväestö oli alkanut tehokkaasti rajoittaa perheisiin syntyvien lasten määrää”.⁷ Ainakin se merkitsi sitä, että kaupunkilaisten käsitys perheen ideaalisesta koosta oli muuttunut, sillä perhekokoaan oli saatettu ”rajoittaa” jo aikaisemminkin. Toisaalta perheen on nähty olleen jossain määrin rationaalinen yksikkö ennen hedelmällisyyden transitiotakin.⁸

Pitkäsen mukaan hedelmällisyyden aleneminen on vanhassa tutkimuskirjallisuudessa liitetty varsin suoraviivaisesti yhteiskunnan muuttumiseen. Syntyvyyden alenemisen selittäjänä ovat olleet muuttuneet olosuhteet. Maaseudulla suuren lapsijoukon synnyttäminen oli rationaalista, mutta teollistuvassa yhteiskunnassa se ei enää olisi sitä ollut. Uusimman tutkimuksen mukaan tämä ei olisi johtunut niinkään muuttuneista olosuhteista vaan lapsiluvun rajoittamista tukevan ajattelutavan leviämisestä, joka oli yhteydessä yhteis-

Kuvio 31.

Syntyvyys Tampereella, Helsingissä, koko maassa ja maan kaupungeissa vuosina 1921–1938, %

Lähteet: Tampereen terveydenhoitolaatukunnan kertomukset 1918–1940; Tampereen kaupungin tilastollinen vuosikirja 1956, taulut 39,40,42 Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1946–1947, s.55. Huomaa asteikko.

kunnassa tapahtuneeseen laajempaa henkiseen murrokseen. Henkisen murroksen edellytyksenä ei ole välttämättä nähty muuttuneita olosuhteita, vaan esimerkiksi Ranskassa ns. Suuren Vallankumouksen on nähty murtaneen vanhoja ajattelutapoja ja etenkin katolisen kirkon ajattelutapoja jo agraaris-sakin olosuhteissa.⁹

Syntyvyyden alenemisen on nähty ainakin ensimmäisessä vaiheessa liittyneen sosiaaliseen luokkaan siten, että lapsilukua olisivat ensiksi rajoittaneet ne yhteiskuntaluokat, jotka pääsivät valistuksesta ensimmäisinä osallisiksi. Eli vanhempien koulutus- ja kulttuuritaustalla on nähty olleen suurempi merkitys perhesuunnitteluun kuin perheen taloudellisella roolilla, ammattiryhmällä tai naisten työssäkäynnillä.¹⁰ 1920- ja 1930-lukujen suomalaisten kaupunkien aviollista hedelmällisyyttä eri sosiaaliluokissa ei ole tutkittu aikaisemmin, mutta tutkimuksessa näytetään oletettavan, että sosiaaliluokkien välillä olisi vallinnut samankaltainen ero kuin vuosisadan vaihteessa ja 1910-luvulla.

Lamakauden osalta on mielenkiintoista, että sekä kuolleisuus että syntyvyys putosivat voimakkaasti laman aikana. Syntyvyys putosi koko maassa, mutta Tampereella lasten tekeminen vähentyi laman aikana enemmän kuin muualla Suomessa ja muissa maamme kaupungeissa. Muihin kaupunkeihin verrattu suhteellinen vähentyminen lama-aikoina (1921, 1925 ja 1932–1935) on ehkä vieläkin merkittävämpää siitä syystä, että Tampereen suhteellinen

syntyvyysaste oli kaupunkien yleistä tasoa korkeampi taloudellisen nousukauden vuosina (1922, 1926–1930 ja 1936–1940).¹¹

Aikaisemmat tutkijat Aarno Strömmer ja Eino Jutikkala olivat enemmän kiinnostuneita pitkän aikavälin kehityssuunnasta kuin taloudellisten tekijöiden vaikutuksesta demografisiin muutoksiin. Molemmat valitsivat pääasiallisiksi työkaluikseen viisivuotisjaksot, jolloin vuosittaiset vaihtelut eivät näy. Strömmer viittasi vuoden 1954 tutkimuksessaan pulavuosien vaikutuksiin (1925 ja 1929–1930), muttei analysoi asetelmaa enempää.¹² Sen sijaan Viljo Rasila on maininnut syntyvyyden putoamisen 1930-luvun laman aikana ja selittää sitä aivan oikein avioliittoisuudessa samanaikaisesti tapahtuvaan putoamiseen.¹³ Mutta riittääkö selitykseksi pelkkä avioliittoisuudessa tapahtunut muutos?

Kärjistetysti voidaan kysyä, että jos mentaaliset tekijät olivat hedelmällisyyden transition suurin selittäjä, vaikuttivatko taloudelliset tekijät ja muuttuneet olosuhteet synnyttämiseen sitten ollenkaan? Tietenkin puhutaan toisaalta pitkän aikavälin trendistä ja toisaalta lyhyen aikavälin sisällä tapahtuneesta äkillisestä muutoksesta. On tietenkin todennäköistä, että mentaaliset tekijät selittäisivät enemmän pidemmän aikavälin muutoksia kun taas taloudelliset tekijät saattaisivat selittää enemmän lyhyen ajanjakson sisällä tapahtuneita muutoksia, sillä kuulostaisi paradoksaaliselta, että elintason pitkän ajanjakson kuluessa tapahtunut kohoaminen selittäisi ensiksi hedelmällisyyden transitiota ja sitten taas elintason laskulla selitettäisiin jälleen syntyvyyden laskua erityisesti laman aikana. Mentaalisten tekijöiden yksi osa on sosiaalisten luokkien ja ryhmien käsitys omasta taloudellisesta tilanteesta. Notkolan mukaan transiatio saattoi tapahtua hyvin nopeasti, mutta väestötutkimuksen nopea tarkoittanee kymmentä – kahtakymmentä vuotta.¹⁴ Kuinka nopeasti perhe reagoi toisaalta ajassa liikkuviin arvoihin ja toisaalta taloudellisiin suhdanteisiin. Luulisin, että perheen perustamisen jälkeen valitut arvot pitävät sangen hyvin. Vasta seuraava sukupolvi valitsee mahdollisesti erilaiset, poikkeavat arvot. Sen sijaan taloudellisiin suhdanteisiin reagoidaan nopeastikin, kuten Tampereen esimerkki kertoo.

Edellä esitetyn perusteella on syytä pohtia, miten hedelmällisyyden transiatio eteni Tampereella, ja ketkä synnyttivät viimeisinä nousukauden vuosina 1927–1928. Minkälainen oli sitten laman vaikutus teollisuuskaupungin perhesuunnitteluun? Ketkä kokivat aiheelliseksi rajoittaa laman aikana perheensä kokoa?

Mirra Komarovskyn aikoinaan tuoreeltaan laman aikana tekemän haastattelututkimuksen mukaan lama aiheutti lapsiluvun rajoittamista laman uhkaamissa tai sen kokeneissa perheissä. Lapsilukua lähdettiin rajoittamaan yhdyntäkertoja vähentämällä. On selvää, että lapsiluvun rajoittamisen ohella seksielämän muuttuminen vaikutti myös perheiden henkiseen tilaan, varsinkin jollei kurssin muutosta tehty yhteisymmärryksessä.¹⁵

Kaiken kaikkiaan Komarovskyn tutkimuksen 59 perheessä, joiden aviomiehiä ja vaimoja haastateltiin erikseen, 38 perheen kohdalla saatiin tarpeeksi informaatiota, että johtopäätöksiä seksielämän suhteen voitiin vetää. 16

perheessä seksin määrä ja laatu ei ilmeisesti muuttunut, mutta 22 perheessä rakastelukertojen määrä vähentyi ja näistä neljässä perheessä seksielämä loppui kokonaan. Yhdenkään seksielämäänsä tyytyväisen avioparin seksuaalinen aktiivisuus ei kasvanut laman aikana.¹⁶

Kahdeksan seksuaalista aktiivisuuttaan vähentäneen avioparin mukaan seksielämän vähentyminen ei johtunut lamasta, vaan huonosta terveydestä ja ikääntymisestä. Seksien vähentyminen iän myötä koettiin normaaliksi. Neljäsatoista perheessä annettiin seksielämän vähentymiselle lamaan liittyvä syy, kuten heikosta taloudellisesta tilanteesta johtuva raskauden pelko (11 tapausta). Haastateltavat ajattelivat yleisestikin, että yhteiskunnan tuella ("on relief") elävillä perheillä ei ole oikeutta hankkia lisää lapsia. Käsitystä perusteltiin lapsen kautta: "On rikos lasta kohtaan, jollei vanhemmilla ole varaa huolehtia heistä kunnolla" tai "Miehellä ei ole oikeutta lapseen, jollei hän pysty elättämään sitä". Vain kahdessa tapauksessa harventunutta seksielämää selitettiin eksplisiittisesti vaimon miestä kohtaan menettämällä arvostuksella.¹⁷

Tutkimuksessa esiintyneen rouva Garlandin mielestä miehen piti ensiksi elättää perheensä, toiseksi elättää perheensä, kolmanneksi elättää perheensä ja neljännellä sijalla oli vasta miehen persoonallisuus. Kun rouva Garlandin mies oli työtön, hän ei enää nauttinut seksistä kuten oli nauttinut ennen lamaa. Rouva Garland ei itse tiennyt, miksi seksuaalinen kanssakäyminen oli loppunut. Mirra Komarovsky päättelee syyksi rakkauten loppumisen. Toki voi epäillä, liekö todellista rakkautta edes ollutkaan. Avioliiton säälimättömyydestä ja aviomiehen aseman ankeudesta kertoo rouva Garlandin huomautus, että "hän olisi jo eronnut miehensä, jos hänellä olisi ollut rahaa",

Tampereen neuvoloissa työt vähenivät lama-aikana. Nousukauden myötä synnytysten määrä lisääntyi ja synnytystiedoissa lapsen isän ammatin kohdalle kirjoitettiin taas useammin muun muassa rakennusalan ammatteja, kuten kirvesmies ja muurari. Valokuva Aamulehti. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

eli hän olisi ollut taloudellisesti riippumaton. Komarovsky antoi ymmärtää, että rouva Garlandia ei avioseksi kiinnostanut ehkä siitä syystä, että hänellä oli suhde toisen miehen kanssa. Yhdessä perheessä laman aiheuttama yleinen huoli oli lamaannuttanut seksielämän.¹⁸

Pattersonien tapauksessa vaimo ei kuitenkaan saavuttanut valtaa perheessä, vaikka miehen status putosikin. Avioliitto oli kuitenkin pilalla, jos siihen alun alkaen oli rakkautta kuulunutkaan. Komarovskilaisittain tulkittuna tamperelaisen herra Anderssonin katoaminen perhe-elämästä oli jonkinlainen itsenäisyyden osoitus, kasvojen pelastaminen hetkellä, jolloin perheeseen jäädessään olisi menettänyt auktoriteettinsa täydellisesti.¹⁹

Avioliitto oli eräänlainen vaihtosuhde sellaisille vaimoille, jotka eivät alunperinkään rakastaneet miestänsä ja jotka tavalla tai toisella hylkäsivät miehensä laman ja työttömyyden seurauksena. Koska mies ei vaimon tulkinnan mukaan enää huolehtinutkaan perheestään, ei hän enää ollut aviomies jolloin häntä ei enää kohdeltu aviomiehenä elämän muillakaan saroilla.²⁰

Tietämättömyys ehkäisystä lisäsi raskauden pelkoa. 31:stä ehkäisytapoja tunteneista perheistä 14 käytti ehkäisyä ja 17 ei käyttänyt. Suurin osa ehkäisyä käyttäneistä turvautui erilaisiin vanhanaikaisiin keinoihin, jotka eivät olleet lääketieteellisesti päteviä. Osa perheistä ei käyttänyt ehkäisyä, koska pelkäsi sen aiheuttavan syöpää. Osa vastusti ehkäisemistä uskonnollisista syistä.²¹ Morganin Yhdysvalloissa tutkima ylempi keskiluokka koki perhesuunnittelun tarpeelliseksi taloudellisista syistä.²² Tampereen esimerkki ei kuitenkaan näytä tukeneen tätä johtopäätöstä. Tietenkin lama kohtasi eri maissa eri yhteiskuntaluokat erilaisella voimakkuudella. On todennäköistä, että keskiluokka ja ylempi keskiluokka kokivat elämänsä Yhdysvalloissa uhatummiksi kuin Suomessa. Työväestö sen sijaan koki asemansa uhatuksi, ainakin Tampereella.

SUHDANNE, AVIOLIITTO JA SYNNYTTÄMINEN

Vielä maailmansotien välisenä aikana avioliittojen määrä selitti vahvasti syntyvyyttä. Kun hääkellot soivat usein, niin Tampereen Mariankadun synnytyslaitoksellakin ponnistettiin vauvoja maailmaan. Jotkut äideistä olivat luonnollisesti naimattomia, mutta aviottomien lasten määrä oli siksi pieni, etteivät lehtolapsien määrässä tapahtuneet muutokset vaikuttaneet kokonaisyntyvyydessä tapahtuneisiin muutoksiin. Syntyneiden suhteellisesti voimakkaampi vähentyminen lama-ajan Tampereella selittyy avioliittojen voimakkaalla vähentymisellä. Samaa kertoo erityisesti alle 25-vuotiaiden synnyttäjien suhteellisen osuuden vähentyminen laman aikana. Vanhempien synnyttäjien, 25–29-vuotiaiden ja yli 29-vuotiaiden, osuus sen sijaan kasvoi laman aikana. Osittain lamanaikaisen avioliittoisuuden vähentymiseen vaikutti varmasti myös miesten kaupunkiin muuton vähentyminen.

Synnyttäjien koko aikakauden ikäkehitys kertoo selvästi synnyttäjien iän alenemisesta. Kun vielä 1918 lähes 45 % äideistä oli yli 29-vuotiaita, oli heidän osuutensa vuonna 1940 jo painunut alle 35 prosenttiin. Muutos kertoo todennäköisesti yleisten arvojen muutosten lisäksi naimisissa olevien naisten työmarkkina-aseman muuttumisesta.

Yleisesti ottaen, naisennemmistöisessä Tampereen kaupungissa solmittiin avioliittoja vuosittain suhteellisesti enemmän kuin koko maassa ja muissa kaupungeissa. Ainoastaan lamavuosina 1930–1932 Tampereella solmittiin avioliittoja vähemmän kuin kaupungeissa yleensä ja 1930-luvun lamaa edeltäneenä taloudellisena taantumavuotena 1925 yhtä paljon kuin kaupungeissa yleensä. Mutta yhtä lailla kuin Tampereella solmittiin avioliittoja useammin kuin muualla, helposti myös erottiin. Erityisesti 1930-luvun lopulla avioerot yleistyivät nopeasti.

Mutta oltiinko Tampereella rationaalisempia kuin kaupungeissa yleensä? Maaseudunkin perhesuunnittelu näyttää reagoineen lamaan, ja juuri silloin kun lama oli maaseudulla pahimmillaan. Tästä syystä syntyvyyden aallonpohja saavutettiin koko maassa vuotta aikaisemmin kuin Tampereella ja kaupungeissa yleensä. Kaupungeissa ja erityisesti Tampereella taloudelliset suhdanteet otettiin huomioon papin puheille tai lapsen tekoon aiottaessa.

Lähes tulkoon kaikki tamperelaiset ja suuri osa naapurikuntalaisista syntyivät Tampereen kaupungin synnytyssairaalassa Mari-ankadulla. Kuva: Tampere-Seura.

Syntyvyudessa pidemmällä aikavälillä tapahtuneita muutoksia on kuvattu kokonaishedelmällisyysluvulla, joka esittää lasten teoreettisen määrän naista kohden.²³ Ajanjakson 1918–1940 väestökehitystä selvitettyä on syytä muistaa, että 1900-luvun alussa alkanut voimakas kokonaishedelmällisyyden pieneneminen jatkui aina 1930-luvulle. Vuosina 1921–1925 kokonaishedelmällisyys oli 3,4. Lamakauden (1931–1935) aikana luku oli vain 2,4, jolle tasolle kokonaishedelmällisyysluku jäi 1930-luvun loppuajaksi.²⁴ Kun tarkastellaan syntyneisyyttä 1000 naista kohden, huomataan, että Jutikkalan tapaan kymmenen vuoden välein suoritettu tarkastelu kadottaa taloudellisen suhdanteen vaikutuksen hedelmällisyyteen.²⁵

Lapsen tekemisen ajoittamisesta

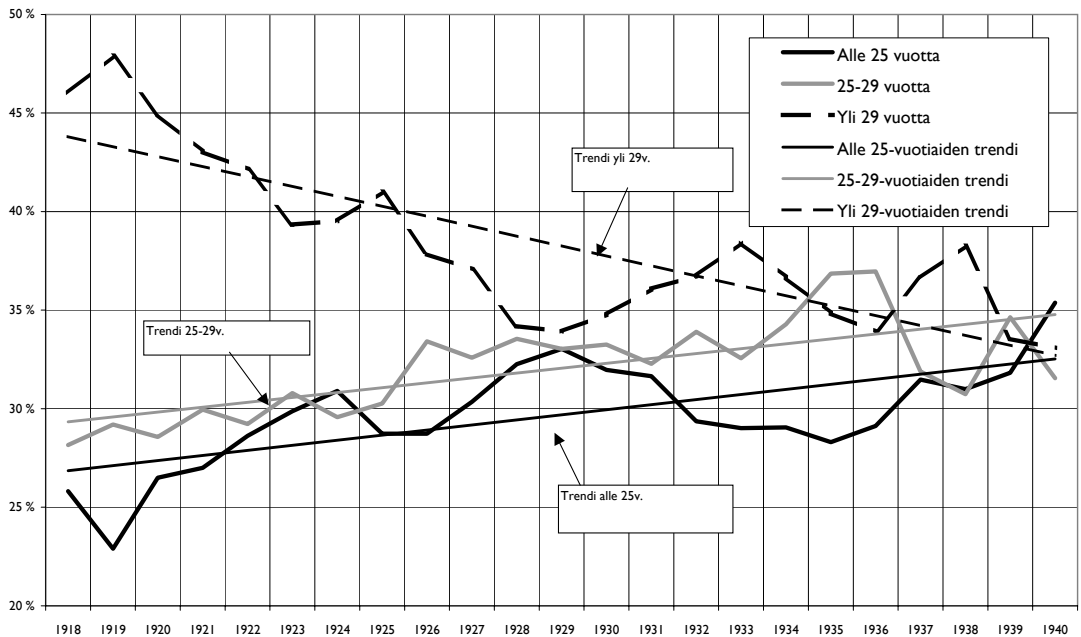
Syntyvyys vaihteli 1920-30-luvulla voimakkaasti kuukausittain. Yleensä suurempi osa lapsista ”pantiin” alulle kesällä ja syksyn alkukuukausina, jolloin suuri osa synnytyksistä ajoittui seuraavaan kevääseen ja alkukesään. Näin oli vuosina 1927, 1928 ja erityisesti syntyvyuden huippuvuonna 1929, jolloin lapsia saatettiin alulle erityisen paljon koko kesän ajan ja kaikkein eniten syyskuussa. Taloudellinen lama merkitsi selkeää häiriötilaa perhesuunnitteluun. Ja aivan kuin kaiken varalta lapsia tehtiin tavallista enemmän ennen kuin tekemisen säännöstelyyn ryhdyttiin. Poikkeuksellinen tilanne tamperelaisissa sänkykamareissa jatkui vielä joulukuusta 1929 maaliskuuhun 1930.²⁶

Kun kesä oli tavallisesti ollut lapsentekopuuhiissa eräänlaista sesonkia, laitettiin kesällä 1930 alulle 18 lasta (50) vähemmän kuin edellisenä huippuvuonna. Vähentyminen kuulostaa ehkä pieneltä mutta suhteellisesti mitattuna se merkitsi 27 % vähentymistä edellisestä vuodesta ja 23 % vähentymistä kesien 1927–1929 vuosikeskiarvosta. Poikkeuksellisen alhaista kesän hedelmöitymislukua selittää todennäköisesti osittain edellisen vuoden korkeat luvut. Syksyyn 1930 ajoittui vielä huippu, jonka jälkeen mentiinkin tasaista alamäkeä alle 50 hedelmöityneen ja myöhemmin syntyneen lapsen. Kesällä ja syksyllä 1932 kiivettiin ikään kuin normaalia vuodenaikavaihtelua kunnioittaen jälleen yli 50 onnistuneen hedelmöityksen.²⁷

Joulukuun 1932 ja helmikuun 1933 välisenä aikana saavutettiin kaksi pohjaa: Työmarkkinoilla oli työt vähimmillään ja sen vuoksi, tai siitä huolimatta, kaupungissa tapahtui näinä talvikuukausina keskimäärin vain 37 hedelmöitystä. Kesällä ja syksyllä 1933 lähenneltiin kuukausittain keskimäärin 50 hedelmöityksen rajaa. Koko vuosi 1934 odoteltiin lamakauden ohitse menoa ja kaupungissa saatettiin alulle kuukausittain 45 lasta. Keväällä 1935 työtilanne kohentui vähäksi aikaa ja perheissä ryhdyttiin miettimään lapsen tekoa aivan tosissaan. Kesällä 1935 alkunsa sai kuukausittain 60 uutta vauvaa. Työtilanne kaupungissa heikentyi ja se heijastui myös hedelmöitysten määrään vähäksi aikaa. 1930-luvun lopulla syntyvyys nousi sitten nopeasti, voimakkaasti kohonneen avioliittoisuuden myötä.²⁸

Kuvio 32.

Synnyttäjien ikäjakauma Tampereella 1921–1940, %

Lähteet: Tampereen terveydenhoitolautakunnan kertomukset vuosilta 1918–1926; Tampereen tilastollinen vuosikirja 1949, Taulu 36. Huomaa asteikko.

Kuvio 33.

Solmitut avioliitot Tampereella, Helsingissä, koko maassa ja maan kaupungeissa 10 000 henkeä kohti 1918–1940

Lähteet: Tampereen tilastollinen vuosikirja 1949, Taulu 36, Taulu 31; Jutikkala 1979, s. 35; STV 1937, s. 62; STV 1946-47, s. 54. Huomaa asteikko

Ketkä pidättelivät?

Syntyvyys vähentyi²⁹ voimakkaasti laman aikana. Ja lama vaikutti kaikkien ammattiryhmien (luokkien)³⁰ perhesuunnitteluun. Mutta minkälainen oli syntyvyyden alenemisen kosketuspinta taloudellisen lamakauden kanssa? Tämän tutkimuksen kannalta on erityisen mielenkiintoista se, miten eri yhteiskuntaryhmät reagoivat taloudelliseen lamaan.

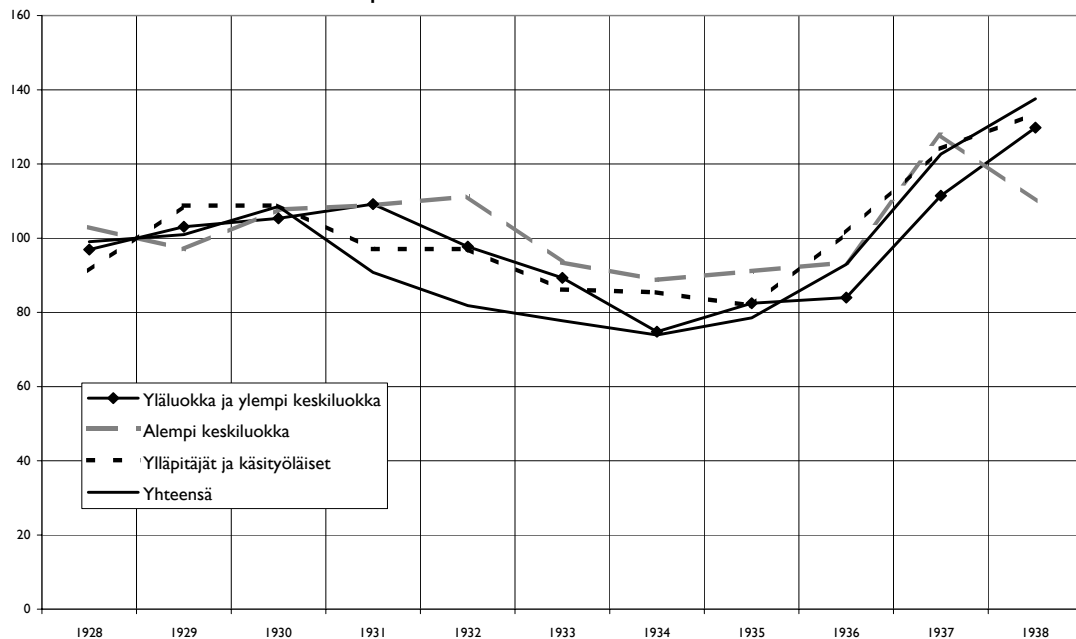
On mielenkiintoista, että niin sanottujen parempienkin perheiden perhesuunnittelu muuttui laman aikana. Kuviota 34 tarkasteltaessa havaitaan, että alemman keskiluokan perhesuunnittelu kesti laman paineen parhaiten (Vuoden 1934 indeksi=89). Tämä viittaisi myös heidän työmarkkinatilanteensa säilymisenä kohtuullisena. Kaupungin keskiarvon yläpuolella säilyi myös ”yläpitäjien” ja käsityöläisten ryhmän syntyväisyys. Tämän ryhmän osalta pohja ajoittui vuoteen 1935, jolloin indeksiluku oli 82. Sen sijaan ylimmän ryhmän ja ylemmän keskiluokan syntyvyys nousi laman alkuvaiheessa ja alkoi pudota vuoden 1932 aikana. Ylimmän ryhmän syntyvyyden pohja saavutettiin Tampereella 1934 (75), jonka jälkeen syntyvyys nousi, mutta muita ryhmiä hitaammin. Tämän yhdistetyn ryhmän käyttäytyminen kuvasti suurelta osin niin sanotun ylemmän keskiluokan valintoja, sillä heidän osuutensa ryhmässä oli kaksinkertainen kaupungin ylimpään sosiaaliryhmään nähden. Tässä ryhmässä syntyvyyden laskuun saattoi vaikuttaa meneillään ollut enemmänkin kulttuurisista syistä johtuva demograafinen transiitio, kuin taloudelliset suhdanteet.

Toimeentulossaan alemmissa ryhmissä liikuttiin pääasiallisesti kaupungin yleisen syntyväisyyskäyrän alapuolella (kuvio 35). Poikkeuksena oli ammattityöntekijöiden kohdalla tapahtunut kehitys, joiden kohdalla syntyvyys nousi yleisesti hyvänä syntyvyysvuotena 1930 vielä muita korkeammalle, mutta putosi nopeasti vuoteen 1931 mennessä. Synnytysten väheneminen ryhmässä hidastui (1932=78) ja ryhmän syntyvyys kääntyi jo vuosina 1932–1933 hitaaseen nousuun nousten koko kaupungin syntyväisyyskehityksen yläpuolelle. Tehtalaisten syntyneisyyden kehitys noudatteli ammattityöntekijöiden kehitystä, vuoden 1932 pohja löytyi vain paljon alemmaa (55): hidas syntyvyyden nousu nopeutui vuosien 1935–1936 aikana. Molempien ryhmien kehitys heijastaa ryhmien työmarkkinatilanteessa tapahtunutta kehitystä: työttömyys ja sen uhka oli suurimmillaan vuosina 1931–1933. Syntyvyyden pohja ajoittui vuoteen 1932, jolloin teollisuudenkin työllisyystilanne on heikoimmillaan.³¹

Samalla tavoin työmarkkinatilanteeseen näyttävät reagoineen sekatyömiehet ja rakennusalan ammattimiehet. Heidän työmarkkinatilanteensa säilyi heikkona pidempään, mistä johtuen syntyväisyys kääntyi nousuun sekatyömiesten osalta vuonna 1934–35 (1934=57) ja rakennusalan ammattimiesten osalta vasta vuosina 1935–36 (1935=36). Mitä enemmän rakentaminen kiihtyi, sitä useammin sekatyömiesten, muurareiden, maalareiden ja kirvesmiesten vaimot kävivät synnyttämässä. Vanha sanonta, ”siltoin kun tehdään töitä, tehdään töitä ja siltoin kun ei ole töitä, tehdään lapsia”, ei toteutunut 1930-lu-

Kuvio 34.

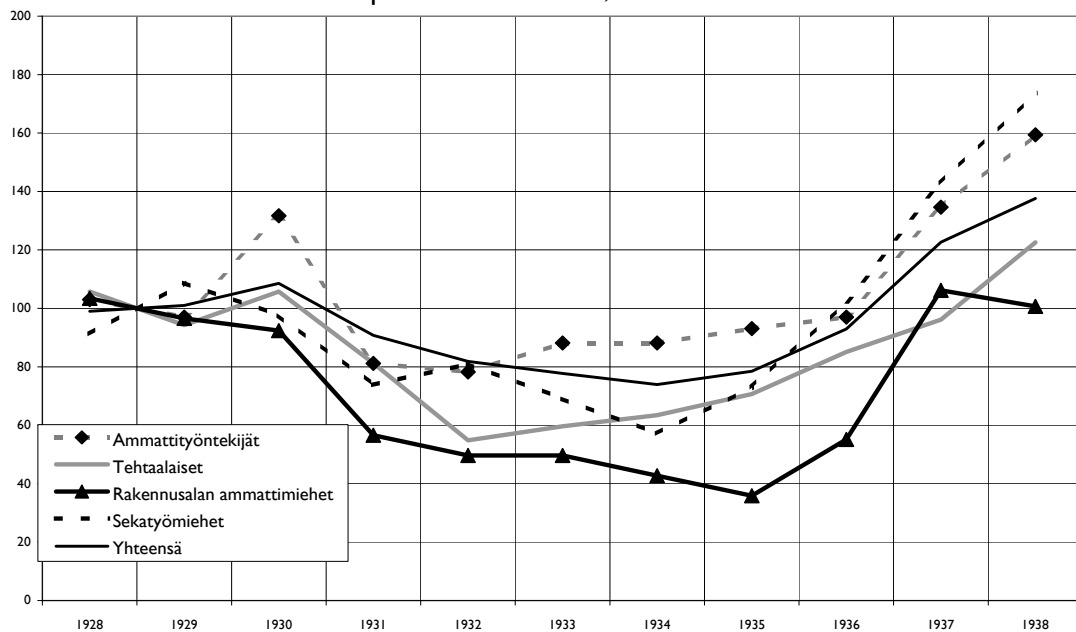
Kolmeen ylimpään ammattiryhmään (miehen) kuuluneiden naisten synnytysten lukumäärän indeksi Tampereella 1928–1938, vuosien 1928–29 keskiarvo = 100

Lähteet: Syntytietokanta, Tampereella synnyttäneet naiset 1928–38, Tampereen synnytyslaitoksen arkisto, TKA. Kuviossa mukana Tampereen, Pispalan, Tahmelan, Epilän ja Messukylän kotipaikakseen ilmoittaneet naiset.

Kuvio 35.

Neljään alimpaan ammattiryhmään (miehen) kuuluneiden naisten synnytysten lukumäärän indeksi Tampereella 1928–1938, vuosien 1928–29 keskiarvo = 100

Lähteet: Syntytietokanta, Tampereella synnyttäneet naiset 1928–1938, Tampereen synnytyslaitoksen arkisto, TKA. Kuviossa mukana Tampereen, Pispalan, Tahmelan, Epilän ja Messukylän kotipaikakseen ilmoittaneet naiset.

vun laman aikana. Tällaiseen ajatteluun antoi tosin viitteitä laman alkuvaihe, jolloin lapsia tehtiin enemmän kuin nousukauden aikana. Laman osoittaututtua pidemmäksi kuin aikaisemmat laskukaudet, alettiin perheissä suuremmassa määrin pelkäämään tulevaisuutta: ja siinä yhtälössä suurta lapsimäärää ei pidetty siunauksena.³²

Miksi sekatyöläisten käyttäytyminen muuttui vähemmän kuin tehtaalaisten ja rakennusalan ammattimiesten, vaikka lama ja varsinkin avoin työttömyys kohdistui juuri heihin? Miksi ammattimiehet taasen reagoivat voimakkaasti lamaan? Hyvä selitys olisi se, että sekatyömiesten elämä ei muuttunut kovinkaan paljon ensimmäisiä lamavuosia lukuun ottamatta. Sen jälkeen kun työllisyystöitä alkoi olla saatavilla ja varsinkin sen jälkeen kun työsuhteet työttömyystyömaille pitenivät, oli sekatyömiesten asema suhteellisen turvattu. Palkat olivat tietenkin pienet. Mutta heidän elintasonsa oli köyhyysrajalla jo ennen lamaa ja he olivat tottuneet 2–4 kuukauden vuotuisen työttömyyteen talvisaikaan. Nyt asiointi muuttui vain vuosien 1929–1931 osalta, jolloin saadut työsuhteet olivat erityisen lyhyitä.³³

Osittain syntyvyyden laskeminen lienee johtunut myös työläisperheisiin kuuluneiden lasten avioliittojen ”myöhästymisestä”, eli vanhan ydinperheen lama-aikana kokemat vaikeudet johtivat perheen yhdessä pysymiseen, jolloin vanhemmat jo työmarkkinoille ehättäneet lapset jäivät isän ja äidin talouteen auttamaan heidät pahimman yli. Tällaisesta perhestrategiasta on merkkejä sekä myöhemmin seuraavissa mikrohistoriallisissa kertomuksissa sekä ulkomaalaisessa kirjallisuudessa.³⁴

Syntyvyyden lasku vaikutti kansalliseen väestöpolitiikkaan siten, että sosiaalipolitiikassa lapset alettiin käsittää voimavarana, johon kansallinen edistys ja hyvinvointi perustui. Tämä näkyi 1930-luvun lopulla jo jossain määrin asutopolitiikassa, mutta vasta sodan jälkeen tehdyt sosiaalipoliittiset ratkaisut arava- ja lapsilisäjärjestelmineen aikaan saivat osaltaan syntyvyyden ja ns. suurten ikäluokkien synnyn.³⁵

Lisääntykö siveys?

Kirkon johdon taholta asiaa kysyttäessä, Tampereen tuomiorovasti Seppälä vastasi laman aikana Tampereen osalta, että sukupuolisiveellisyys osalta kaupungissa oli vuosina 1927–1931 kuljettu eräänlaista ”vapautunutta vallattomuutta” kohden. Aviottomia lapsia syntyi paljon, moni lapsi syntyi aivan liian pian häiden jälkeen ja susipareja oli kaupungissa poliisien antamien tietojen mukaan noin 150. Varmoilla puheilla yhdessä asuvat joutuivat papin tavatessaan nuhdelluiksi ja neuvotuksi, näin ainakin Tuomiorovasti Seppälä ilmoituksessaan väitti. Tällainen kehitys oli Seppälän käsityksen mukaan seurausta siitä että teatterit valitsivat paljon ”kevyttä” ohjelmaa ja elokuvissa ”rakasteltiin” paljon. Myös kaikenlaiset viikkojulkaisut (’Nyyrikki’, ’Kiki’, ’Imatra’ ym.) käsitelivät asioita vapaasti jopa julkeasti ja ”ruumiin ikävää” käsittelevää kirjallisuutta viljeltiin paljon. Tanssitilaisuuksia ja kevyttä huvittelua oli myös tarjolla paljon.³⁶

Kuvassa 1930-luvun loppun nuori äiti lapsineen kävelyllä Tammelan kaupunginosassa. Työläisnuorten avioituminen ja lasten bankkiminen lisääntyi laman helpotettua. Kuva: Kansan Arkisto.

Meno oli Seppälän mukaan siis varsin rietasta. Hän ei tietenkään suhteuta Tampereella vallinnutta tilannetta muun maan tilanteeseen. Lisäksi ihmisten arjen näkökulmasta oli paradoksaalista, että hän oli samaan aikaan (sitä kysyttäessä) huolissaan syntyvyyden laskemisesta. Seppälän mukaan syntyvyys laski erityisesti työläisperheissä, sillä hänen mukaansa erityisesti Kansan Lehden harjoittama ilmoituspolitiikka – Kansan Lehdessä oli ollut vuodesta vuoteen ilmoituksia ’ehkäisyvälineistä’ – aiheutti kaupungissa hedelmällisyyden transition.³⁷ Todennäköisesti Seppälän huomio ei vielä tuossa vaiheessa kiinnittynyt laman aikaiseen syntyvyyden alenemiseen, vaan kyse oli ylei-

sesti tiedossa ja kirkkoa pohdituttaneesta pitkällä ajanjaksolla tapahtuneesta hedelmällisyyden transitiosta.

Kansan Lehdessä oli tosiaankin otettu ”ohjelmaksi” pyrkimys lapsiluvun rajoittamiseksi työläiskodeissa. Varsinaisia ehkäisyvälineitä lehdessä mainostettiin harvemmin, mutta lamavuosina Kansan Lehdessä toistui usein ilmoitus: jossa tarjottiin ”Syntyväisyyden säännöstely” –nimistä kirjasta tilattavaksi postilokeron kautta kuudella markalla. Kyseessä oli katolistaustaisen englantilaisen kättilön Marie Stopesin kirja ”Wise Parenthood”, joka oli käännetty suomeksi nimellä ”syntyväisyyden säännöstely”. Kirjan oli kustantanut tamperelainen Tammelan kirjakauppa Oy ja se oli painettu Kansan Lehteä painaneessa Tampereen Työväen Kirjapainossa.³⁸

Kirjan lähtökohta oli kirkon oppien ja terveen järjen törmääminen avioliiton aikana. 46-sivuisessa kirjasessa argumentointiin aluksi syitä kirjan kirjoittamiselle Stopes oli nähnyt liian monien naisten menettäneen terveytensä liian monien synnytysten vuoksi. Osittain Stopesilla oli myös rotuhygieenisää tarkoituksia. Myös suuren perheen aiheuttama suuri taloudellinen taakka aiheutti vanhemmilleen kohtuuttoman suuren taakan. Näin ei tarvinnut Marie Stopesin mukaan olla, vaan naisilla ja pariskunnilla oli oikeus ehkäisyyn avioliitossa. Kirjan toinen puolisko oli varattu ehkäisymenetelmien esittelylle. Tämän kirjasen lukemalla tamperelaisetkin viimeistään saivat tietää ”kummi-hilkoista” eli pessaareista ja ”kalanrakoista” eli ”kummissista kondomeista”. Coitus interruptuskin esiteltiin, mutta sen käyttämistä ei suositeltu, muuta kuin poikkeustapauksissa. Kirjasessa mainittiin lisäksi epävarmoina ehkäisymenetelminä huuhtelu, ”varmat päivät” ja yhdyntä lapsen imettämisen aikana.³⁹

On tietenkin selvää, että Stopesin kirja ei saanut Tampereen tai minkään muun kaupungin syntyvyyslukuja putoamaan. Mutta kirjan painaminen Tampereella ja Kansan Lehden sivuilla tapahtunut myynti kertovat kirjasen sanoman sopineen sosialidemokraattien ajatuksiin. Ajatusten perussisältö oli: perheen kokoa voidaan rajoittaa, ja sitä on syytä rajoittaa, jos taloudelliset syyt sitä vaativat.

Kysymys ei ollut yhdentekevää asiasta, siksi voimakasta reagointi oli syntyvyyslukujen perusteella ja siksi voimakkaita olivat niin kirkon kuin sosialidemokraattien asiaan esittämät kannat. Myös paikalliset kommunistit ottivat maanalaisessa lehdessään kantaa syntyväisyyteen ja sosialidemokraattien esittämiin mielipiteisiin. Harvoin käsiin levinnyt moniste ei tietenkään ollut mikään mielipidevaikuttaja, eikä täyttä varmuutta artikkelin kirjoittajastakaan ole, mutta kirjoittaja näyttää tunteneen Kansan Lehdessä asian tiimoilta käydyn keskustelun, eli todennäköisesti kirjoittaja oli paikallinen. Kirjoituksen aluksi vedottiin työläisvaimoihin, jotka tiesivät kokemuksesta, ”mihin kurjuuden kamppailuun suuren lapsijoukon kanssa näin työttömänäkin aikana joutuu”. Mutta sen jälkeen muistutettiin, että ”lapsisäännöstely” oli enemmän kuin tilannepolitiikka, se oli myös ”vakava yhteiskunnallinen kysymys”.⁴⁰

Noskelehdessä on äskettäin tätä kysymystä käsitelty. Useissa kirjoituksissa on asetuttu aivan poroporvarilliselle kannalle. Kuinkas muuten, niissä esitetty sellaistaakin, että yhteiskunnallinen kurjuus ja puute työväenkodeista pitäisi poistaa lapsisäännöstelyllä. – Niin kuin se sitten sillä tulisi korjatuksi. Sillä lapsen teossa, tahi tekemättä jättämisessä ei ole kurjuuden syy. Ei ihmisiä ole maailmassa liukaa, jos on oikein järjestetty tuotantosubteet ja tuotantotulosten käyttö. Yhteiskunnallisen kurjuuden ja hädän syy on kapitalistisessa riistojärjestelmässä, loislukon ja kapitalistien harjoittamassa kapitalistisessa sorrossa, järjestelmässä, joka aiheuttaa työttömyyttä. Tätä järjestelmää vastaan, sen kukistamiseksi on taistelu suunnattava.

Mutta vaikka tämä on pääasia, niin kuitenkin meidän on kiinnitettävä vakava huomio lapsisäännöstelyyn ja vaadittava naisille siinä täydet itsemäärämisoikeudet, joita porvarilliset pakkolait rajoittavat. Kuinka moni turvaton työläisnainen on joutunut oikeudettomasti kärsimään sikiönsä lähettämisestä. Ja kuitenkin monelle on ollut suorastaan pakko niin tehdä. Ammottava elämän kurjuus on lukuisten raskaana olevien naisten edessä. Välttääkseen pienokaiseltaan kurjuutta turvautuvat monet yksinäiset naiset sikiön lähettämiseen. Monesti myös työläisäidit voivat olla sellaisessa asemassa, että niille sikiön lähetys on ”inhimillisesti” parempaa kuin synnytys kurjuuden kurimoon.

Porvarillisessa yhteiskunnassa ei ole sellaista lapsisuojausta ja äitiyshuoltoa, joka turvaisi onnettomat äidit. Mutta kuitenkin porvarillinen yhteiskunta julistaa sikiön lähettämisen rikolliseksi ja siitä häpeälliseksi rankaisee.

Tähän asian tilaan on saatava muutos. On vaadittava sikiöiden lähettämiskielto lakien kumoamista. Äitiyden vapaata ratkaisua laillisesti. Tässä ei riitä valistustyö muista ”konsteista ja keinoista”. Sellaisesta tilanteesta on päästävä, että pakotetaan salaa turvautumaan kaikenlaisiin puoskareihin, joiden käsittely muodostuu usein kohtalokkaaksi. Asiantila vaatii sikiön lähettämistä lailliseksi.

Työläisnaisten on luokkataistelun avulla hankittava itselleen ja luokalleen oikeuksia. on vaadittava äiteys- ja lastensuojelua, sellaista, joka Neuvostoliitossa tiedetään toteutun, josta on työläisäideille todellinen turva.

Kapitalismin kukistaminen ja sosialismin toteuttaminen vapauttaa vasta lopullisesti naisen riistosta ja sorrosta. taistelkaamme vapautemme saavuttamiseksi. (Monen lapsen äiti).⁴¹

Sen lisäksi, että kirjoitus oli voimakkaasti kapitalismin vastainen, oli se myös selkeästi emansipoitunut. Vaikka kirkko sai varsinaisessa syntyvyyden säännöstely-kysymyksessä tukea varsin yllättävältä taholta, poikkesi kirjoituksen perusviesti naisen valintaa korostamalla tuohon aikaan avioliittoinstituutiosta ja sukupuolten välisistä suhteista vallinneista käsityksistä. Kaiken muun lisäksi kyse oli toki myös vasemmiston keskinäisestä poliittisesta kamppailusta.

Aleksi Lehtosen⁴², luterilaisen kirkon ja varmaankin myös Seppälän mielestä avioliitto oli olemukseltaan sekä uskonnollinen että yhteiskunnallinen instituutio. Esiaviollisia suhteita ei pidetty siveellisesti sopivina avioliiton ulkopuolisista suhteista puhumattakaan. Tietenkin yhteiskunnassa esiintyi myös muita käsityksiä avioliitosta, ja niissä korostui yhteenliittymisen maallinen ja erityisesti sen taloudellinen ja sopimuksellinen luonne.⁴³

Kirjoihin kirjattu eettinen käsitys kielsi esiaviolliset suhteet. Käytännössä esiaviollisia suhteita esiintyi kuitenkin Tampereellakin, kuten tuomiorovasti Seppäläkin oli huomannut. Mielenkiintoista tässä kontekstissa on tietenkin se, että miten laman voidaan nähdä vaikuttaneen esiaviolliseen seksuaalisuuteen. Kysymys on mielenkiintoinen siinä valossa, miten taloudellinen suhdan-

ne vaikutti naimattomien naisten ja ehkä myös miesten strategioihin. Aviottomien lasten määrä romahti Tampereella laman aikana. Lasku oli suhteellisesti voimakkaampaa kuin syntyneisyyden lasku yleensäkin. Eli ”siveellisyys kasvoi”, mutta syntyvyys vähentyi. Ristiriidassa siveellisyyden kasvun kanssa on kuitenkin sukupuolitautilien samanaikainen lisääntyminen kaupungissa (vrt. Kuvio 26).

On tietenkin muistettava, että ehkäisyn käyttö oli tuolloin jo niin yleistä, että aviottomien lasten ja ennen avioliiton solmimista sietettyjen lasten määrän lasku ei välttämättä kerro seksuaalisesta siveellisyydestä vaan ennen kaikkea taloudellisesta rationaalisuudesta, jonka avulla ehkäistiin aikaisempaa suuremmassa määrin ei toivotut raskaudet. Nuorelle naimattomalle työssäkäyvälle naiselle lapsen tekeminen ilman avioliiton antamaa suojaa olisi saattanut olla katastrofi. Hän olisi mitä todennäköisimmin menettänyt työpaikkansa ja uuden saaminen lamatilanteessa olisi ollut varsin vaikeaa ellei mahdotonta. Vaihtoehtona olisi ollut kotiin palaaminen ja tamperelaisille tietenkin sinne jääminen. Työttömillä naispuolisilla yksinhuoltajillakin oli periaatteellinen mahdollisuus työttömyystöihin Taloudellisen tilanteen huomioon ottoon ”perhesuunnittelussa” viittaa se että aviottomien lasten määrä nousi jälleen laman jälkeen.

Työläiskaupunginosan sydämessä sijainnut Tammelantori syyskuussa 1933. Tavaroita olisi tarjolla. Hinnatkin olivat pudonneet. Ostajilla ei vain oikein ollut ostoksiin varaa. Valokuvaaja V.O. Kanninen, Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

VII

LAMA JA TOIMEENTULO

TYÖVÄESTÖN SYVÄ LAMA

Tamperelaisten lama oli syvä. Syvämpi kuin aikaisemmin on tiedetty. Suuri osa väestöstä kärsi toimeentulovaikeuksista ja joutui turvautumaan niin yhteiskunnan kuin moniin muihinkin apukeinoihin. Tamperelaisten työllisyyttä ja työttömyyttä käsitelleessä tutkimuksessa¹ nousi esille laman erityisesti työväestölle aiheuttamat suuret ongelmat. Heikko toimeentulo heijasti kaupunkilaisten työllisyys- ja työttömyyskehitystä.

Laman kokeminen oli eri yhteiskuntaluokissa hyvin erilainen. Tampere oli jakautunut pieneen yläluokkaan, heitä tukeneeseen ohueen keskiluokkaan ja laajaan voimakkaasti kerrostuneeseen työväenluokkaan. Lama ei kohdistunut suoranaisesti muuhun kuin työväestöön, ja siellä erityisesti ammattitaidottomaan kausityövoimaan. Työllisyys putosi merkittävästi rakennussektorin lisäksi teollisuudessa. Lama aiheutti työväestöön kuuluneille miehille suurempia hankaluuksia työmarkkinoilla kuin naisille, varsinkin jos tilannetta tulkitaan pelkästään työsuhteen säilymisen ja jatkumisen kannalta.

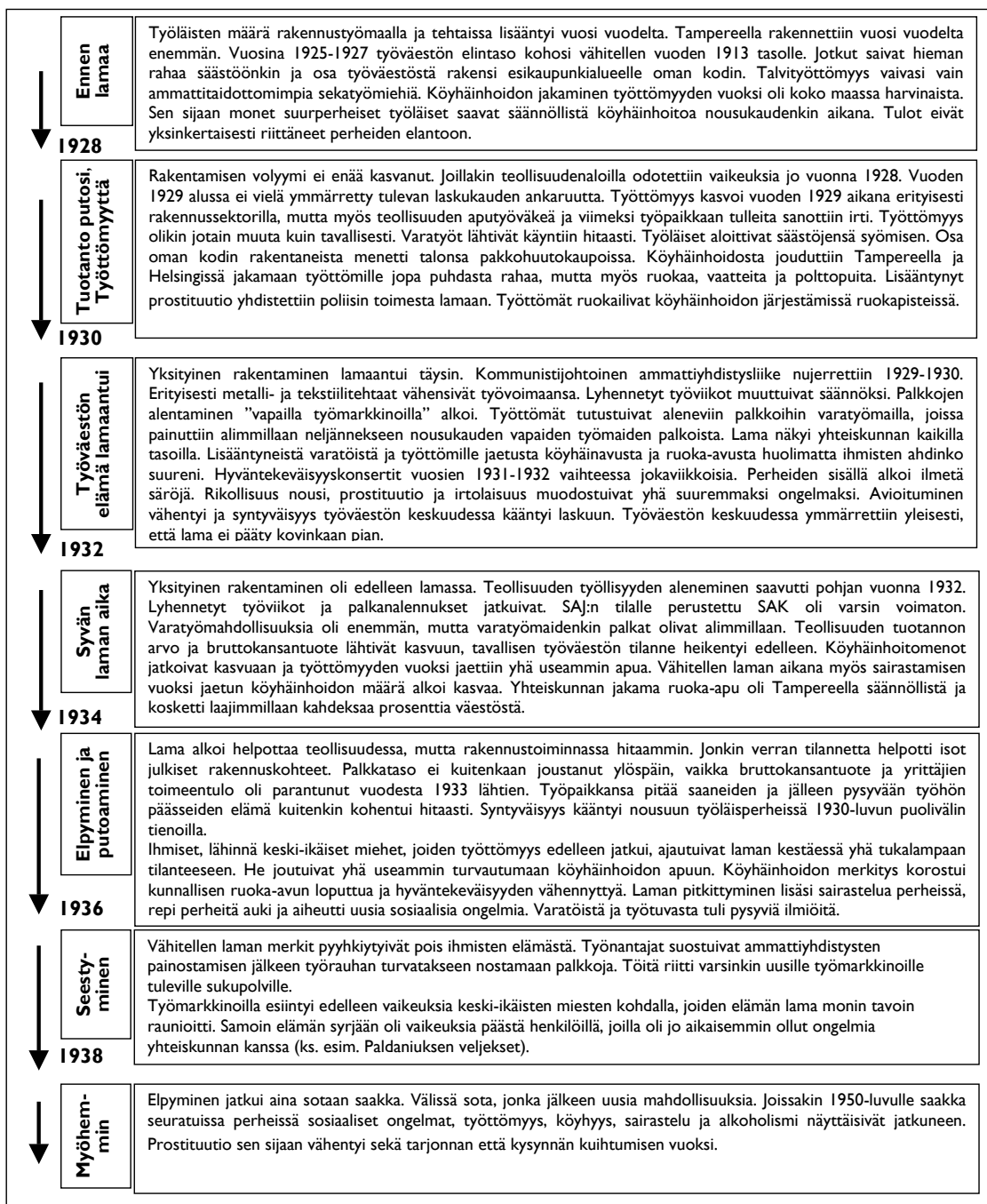
Ylä- ja keskiluokan ei tarvinnut luokan tasolla pelätä laman aiheuttamia toimeentulo-ongelmia. Jokunen konkurssi suisti keskiluokkaan kuuluneita yrittäjiä alenevaan säätykiertoon. Näissä ylemmissä luokissa reaalitytulot vain nousivat. Sen sijaan työväenluokan vuosipalkat putosivat kautta linjan enemmän kuin elinkustannukset. Työttömyydestä kärsimään joutuneiden reaalitytulot romahtivat.

Vaikka työväestön tulot eivät aina pudonneetkaan 1920-luvun alun tasolle, kuitenkin ainoastaan heidän reaalitytulonsa putosivat merkittävästi 1930-luvun laman aikana. Tämä on tärkeää, sillä yhteiskunnassa vallinneiden arvojen mukaan noudatetun politiikan seurauksena laman maksumiehiksi joutuivat yhteiskunnan köyhimmät osat. Pitkäaikainen lama johti elämäntulon suunnittelun vaikeutumiseen. Koska tulevasta ei ollut minkäänlaista varmuutta, johti aineellinen puute vähitellen ”luopumisiin” muillakin elämäntilanteilla. Työväestöön kuuluneiden perheiden lapset lykkäsivät avioitumista. Sen vuoksi syntyvyys kääntyi työläisvaltaisessa kaupungissa jyrkempään laskuun kuin missään muualla Suomessa. Ilmiön jyrkkyyttä lisäsi sosiaalipolitiikan matala taso.

Kymmenen vuoden lama

Sekatyömiehet olivat kohdanneet työttömyyden aikaisemminkin elämänsä aikana. Heikkojen suhdanteiden aikaan ja yleensä aina talvisin sekatyömiehillä oli ollut ennenkin vaikea löytää töitä. Rakennusalan ammattimiehetkin kärsivät työttömyydestä yleensä talvisin, mutta koko 1920-luvun kyse oli ollut enemmänkin ohimenevästä ilmiöstä. Vuosina 1927–1928 töitä oli riittänyt enemmän kuin koskaan, ja niistä oli myös maksettu paremmin kuin aikaisemmin. Varsinkin ammattimiesten palkat liukuivat ylöspäin urakoitsijoiden kilvoittelussa työvoimasta. Lama katkaisi optimistisen 1920-luvun kuin veitsellä leikaten. Asetelmassa 3. kuvataan, mitä sitten tapahtui.

Laman, heikon toimeentulon ja sosiaalisten ongelmien spiraali verbaalisesti kuvattuna

Lähteet: Tämän tutkimuksen lisäksi, ks. Peltola 2008a; Peltola 2008c, joissa on kuvattu samaa prosessia toisista näkökulmista.

Laman alkaessa, kukaan ei ajatellut sen kestävän 1930-luvun toiselle puoliskolle. Huonoimmissa tapauksissa perheen elättäjät saattoivat olla kymmenkin vuotta työttöminä. Työttömyysaika katkesi varatöihin, mutta varsinaisiin, ns. vapaisiin töihin oli 40–50 vuotta 1920-luvun lopulla täyttäneen miehen vaikea päästä enää 50–60-vuotiaana kymmenen vuotta myöhemmin.

Hyvin pian seka- ja rakennustyömiesten rinnalle varatöihin ilmestyi tehtaiden sekatyömiehiä, yleismies Jantusia ja vuosikymmenen vaihtuessa työttömien joukossa nähtiin tehtaiden ammattimiehiä. Varatöistä saadut palkat ja köyhäinhoidosta saatu vastikkeellinen apu eivät tarjonneet työttömille riittävää toimeentuloa. Myöskään työttömyyshuoltolautakunnan jakama ruoka-apu ja vapaaehtoisjärjestöjen sekä työväestön omien organisaatioiden antama satunnainen apu ei täyttänyt työväestön ruokakomeroita, mitenkään väheksymättä näitä avustusmuotoja.

Elintarvikkeiden hinnat laskivat, ja laskua voidaan pitää merkittävänä, mutta työttömien ja lyhyempää työpäivää tehtaissa tehneiden tulot laskivat merkittävästi enemmän kuin elintarvikkeiden hinnat ja muut elinkustannukset. Työpaikkansa pitää saaneiden ja täyttä työviikkoa tehneiden työläisten reaali-palkat laskivat useissa ammateissa. Varatöihin ilmoittautujat, köyhäinhoidon avunsaajat ja ruoka-annosten noutajat joutuivat nöyrytymään laman aikana satoja kertoja.

Työväestöön kohdistuneen laman pitkittyminen pakotti ihmiset etsimään vaihtoehtoisia toimeentulomuotoja. Perhetarinoissa ei näy merkkejä tällaisesta kovinkaan paljon, ja on todennäköistä, että prostituutio oli etupäässä yksinäisten naisten lamasta selviämisvaihtoehto ja että varkauksia tehneet nuoret miehet eivät olleet vielä avioituneet. On kuitenkin selvää, että pitkäaikaisen työttömyyden ja pulan kokeminen vaikutti perheiden sisäiseen rakenteeseen. Kuten muuallakin, lama merkitsi Suomessakin työttömyydestä kärsineiden perheiden isien aseman järkkymistä. Perheiden lamakokemukset vaikuttivat perheen jäsenten tulevaisuudenuskoon, mikä näkyi jossain määrin perhetarinoissakin, mutta aivan erityisesti avioitumiskäyttäytymisessä ja perhesuunnittelussa.

Kolmivaiheinen lama ja sen pitkä varjo

Sosiaaliturvan matala lähtötaso oli olennainen syy 1930-luvun laman syvyydelle ja pitkäaikaisille vaikutuksille. 1930-luvun lamaa ei voi tulkita pelkästään talouden notkahdukseksi, joka näkyi bruttokansantuotteen notkahtamisena ja palaamisena entiselle kasvu-uralleen. Kyse on pitkästä prosessista, jossa kansantalouden tasolla ilmenneet ongelmat kietoutuivat yksilöiden ja perheiden vaiheissa yhteen tavalla, joita ei voi nähdä bruttokansantuotteen kehittymistä kuvaavasta käyrästä. Tämä tutkimus osaltaan todistaa, että lama voidaan tematisoida kolmeen toisistaan erotettavissa olevaan vaiheeseen: talouslamaan, työttömyyslamaan ja laajempaan yhteiskunnalliseen lamaan. Samankaltainen vaiheittaisuus näkyi sekä Suomen 1930-luvun² että 1990-luvun lamoissa.³ Laman kolmea vaihetta liittyy erottamattomasti toisiinsa. Taloudellinen lama

johti työmarkkinoiden lamaantumiseen ja työmarkkinoilla koetut ongelmat johtivat sosiaaliin ogelmiin. Vaikka taloudelliset suhdanteet parantuivatkin, työttömyys jäi edelleen korkeaksi, samoin kuin sosiaaliapuun turvautumaan joutuneiden lukumääräkin. Tämän seurauksena sosiaalipoliittiset kustannukset, mm. työllistämisen- ja köyhäinhuollon menot ja muut niihin rinnastettavissa olevat kulut jäivät korkealle tasolle. Ilmiötä on kutsuttu ”laman pitkäksi varjoksi”.⁴ Vaikka kolme vaihetta voidaankin teoreettisessa mallissa tematisoida ja erottaa toisistaan, on selvää, etteivät perheet eivätkä aikakauden poliittiset päättäjätäkään erottaneet hetkeä, jolloin työmarkkinoiden lama vaihtui sosiaalisiksi lamaksi. Päättäjille laman pitkittyminen merkitsi ennen kaikkea kustannuksia, perheille kasvavia vaikeuksia.

On muistettava, että laman eri vaiheet esiintyivät erilaisissa paikallisissa yhteisöissä eriaikaisesti ja erivahvuisesti. Erilaisuuteen ja eriaikaisuuteen vaikuttivat paikkakunnan elinkeinorakenne, joka osittain sääteli laman voimakkuutta ja seurauksia paikkakunnalla sekä ne sosiaali- ja työvoimapolitiittiset käytännöt, joita paikallisesti sovellettiin. Paikallisia käytäntöjä arvioitaessa on syytä muistaa, että sosiaalipoliittista järjestelmää säätelevä lainsäädäntö oli paikkakunnasta riippumatta yhtäläinen.

Eri paikkakuntien lisäksi myös eri yhteiskuntaryhmät ja ammattiryhmät kokivat laman hyvin eri tavoin. Esimerkiksi sekatyömiehet kärsivät lamasta enemmän kuin tehtaiden työvoima tai virkamiehet. 1930-luku merkitsi kansantalouden tasolla vain pientä notkahdusta, eikä notkahdus välttämättä näkynyt toisiin koteihin kuin ikkunasta. Toisissa perheissä se merkitsi jatkuvaa työttömyyttä sekä pitkäaikaista toimeentulon puutetta.⁵ Pitkään työmarkkinoiden ulkopuolella olleilla oli tapana syrjäytyä muuallakin eikä vain Suomessa.⁶

LAMA JA PERHE

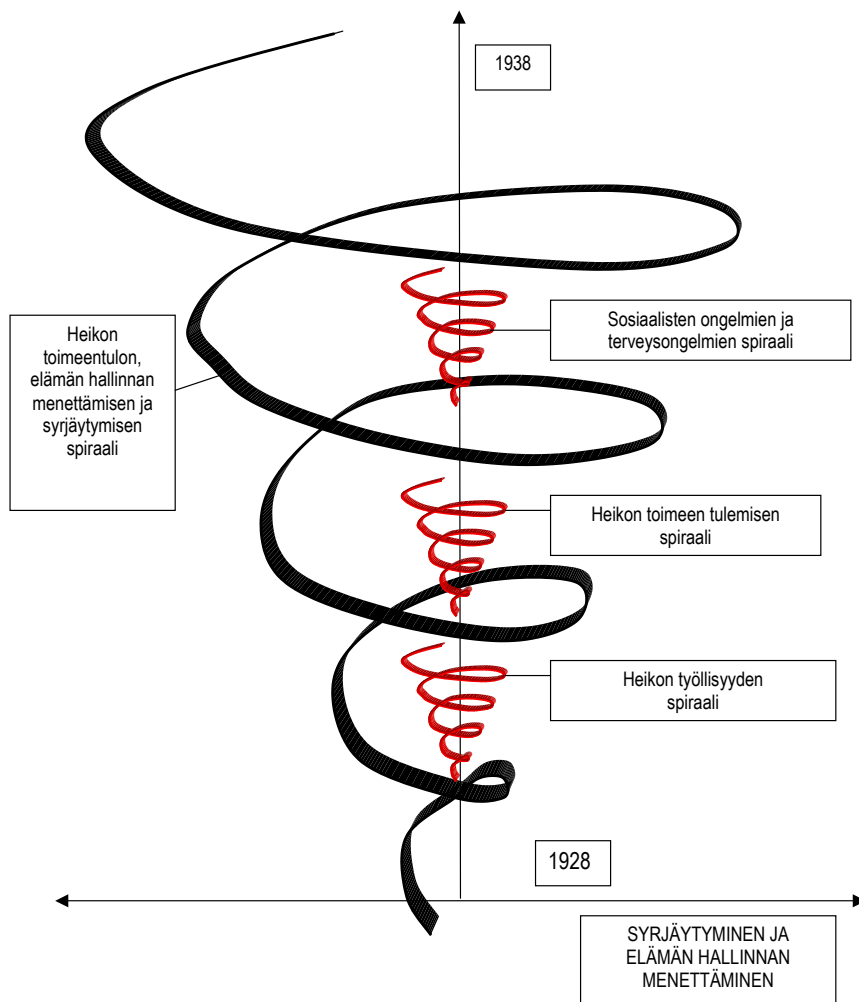
Perhe spiraalissa

1930-luvun lamaa voidaan tarkastella vuodesta 1928 vuoteen 1938 spiraalin muodossa. Mitä pidemmälle lama eteni, sitä heikompi laman syövereihin painuneen perheen tilanne on. Kuten tämä tutkimus on osoittanut, kaikki perheet eivät suinkaan menettäneet otettaan. Osaa lama ei koskettanut juuri lainkaan, osan tilanne kohentui työtilanteen parannuttua. Asetelmassa 4 kuvataan yhteiskunnan näkökulmasta perhettä, joka menettää ajan kuluessa elämän hallinnan. Perheen elämän kaaret kiertyvät yhä kauemmaksi niin sanotun kunnollisen työläisperheen elämänkaaresta.

Elämänhallinnan menettäminen koostuu useista toisiaan seuraavista prosesseista. Lamatilanteelle ominainen jatkuva heikko työtilanne johtaa jonkin ajan jatkuttuaan eräänlaisiin korjaustoimenpiteisiin, kuten säästämiseen. Työläisperhe yrittää ottaa tilannetta hallintaansa kulutusta pudottamalla. Syödään halvempaa ja yksipuolisempaa ruokaa. Asutaan ahtaammin ja puutteellisem-

Asetelma 4.

Temaattinen kuva lamasta ja perheen heikkenevästä tilanteesta 1928–1938

missä olosuhteissa. Tämä toteutetaan joko muuttamalla toiseen asuntoon, tai ottamalla muita jo aikaisemmin kotoansa muuttaneita perheenjäseniä takaisin kotiin asumaan. Samalla pyrittiin hallitsemaan myös kulutusyksikön kokoa: avioitumista lykättiin ja lapset jätettiin tekemättä.

Huonon työtilanteen jatkuminen johti heikkoon elämisen tasoon. Puutteellisen ravinnon lisäksi lamasta kärsineillä ei ollut kunnollista vaatteita eikä jalkineita. Veden- ja sähkönkulutusta vähennettiin. Polttopuihin tuskin oli varaa samalla lailla kuin ennen lamaa. Varatyöt olivat raskaita ruumiillisia töitä. Jokien ja järvien perkuu myöhään syksyllä tai fyysisesti raskaat maanleikkaustyöt talvella olivat omiaan aiheuttamaan puutteellisesti varustautuneille ja jo

40–60-vuotiaille työmiehille sairastumisia, jotka pahimmillaan estivät työllistymisen, ja laajensivat spiraalia. Kuolema ja erityisesti tuberkuloosi korjasi myös köyhien perheiden muita perheenjäseniä, lapsia ja vaimoja. Alkoholin lisääntynyt käyttö oli monessa perheessä ratkaisu, jolla murheita pyrittiin hukuttamaan. Alkoholia oli tosin käytetty reippaastikin monessa perheessä jo ennen lamaa kieltolaista huolimatta.

Tässä näköalattomuuden kierteessä heikon työllisyyden kierre puski eteenpäin taustalla. Varatyön vaihtuminen täydelliseen työttömyyteen ja köyhäinhoidon apuun turvautumiseen oli muuttunut varsinkin seka- ja rakennustyömiesten normaalitilanteeksi. Myös jatkuva säästäminen oli muuttunut normiksi. Sairastelukin oli tuiki tavallista. Tällainen tilanne saattoi johtua paahaan konfliktiin kotona, kuten kävi perhetarinoiden Anderssoneille. Konflikti johti tässä tapauksessa perheen hajoamiseen.

Sosiaaliset ongelmat ja heikko terveystilanne ovat selvästikin se ratkaiseva syy, joka aiheutti 40–60-vuotiaiden miesten syrjäytymisen työmarkkinoilta ja sitten vähän yhteiskunnastakin.

Liitteenä olevien perhetarinoiden elämänkulut on rakennettu viranomaismateriaalien pohjalta. Ne ovat varsin tosia, kuvatessaan työläisperheiden ahdinkoa 1930-luvun laman aikana. Näiden aineistojen heikko puoli, eräänlainen katvealue, on elämän hallinnan ja heikon toimeentulon omakohtaisen subjektiivisen selittämisen puuttuminen. Tästä hyvänä esimerkkinä voidaan pitää Oscar Lewisin Sanchezin perheeseen pureutuvaa haastattelututkimusta, jossa perheenjäsenet saivat selittää elämänhallintaansa liittyneitä prosesseja.⁷

Se mikä viranomaislähteiden valossa näyttää hallitsemattomalta kaaokselta, saattaakin ainakin joidenkin perheenjäsentien näkökulmasta olla hallinnassa ja järjestyksessä. Tulee mieleen Tauno Kaukosen ”Klaani”, jossa Aleksanteri Sammakon isä selittää sukunsa elämänhallintaan liittyviä piirteitä pojalleen, ja antaa tavallaan järjestelmällisen kuvan perheensä tilanteesta, kunnes häipyä omille, varsin kosteille retkilleen. Tietenkin elämän hallinnalta tuoksuva puhe on monesti oman elämäntilanteen, siihen johtaneiden tekojen ja yhteiskunnallisen tilanteen vuorovaikutuksen jälkikäiteisrationalisointia.

Perhe lamayhteiskunnassa

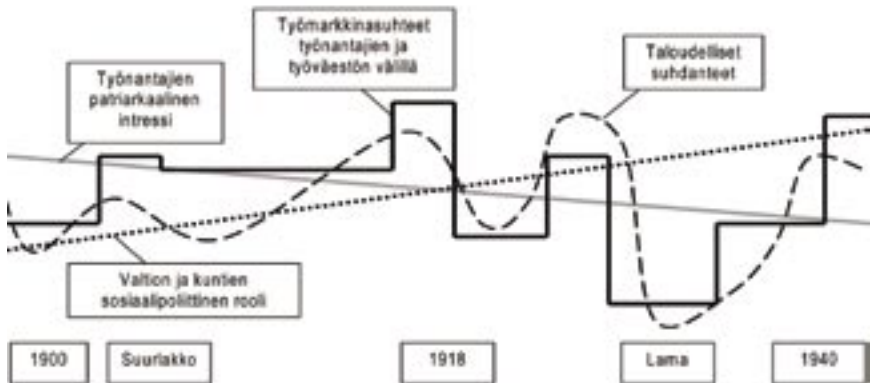
Laman lisäksi yhteiskunnassa oli menossa pidemmän aikavälin rakenteellinen kehitys. Sitä taustaa vasten lukija ymmärtää paremmin sen, miksi lamasta kärsineet perheet jäivät pahimman laman ajaksi yhteiskuntaan varsin yksin. Suuressa rakenteellisessa kertomuksessa, jossa kuvataan suomalaisen sosiaaliturvan kehitystä tai hyvinvointivaltiota ”tulemisensa prosessissa”, 1930-luvun lama muodostaa poikkeaman.

Samalla kun patriarkaalinen huolenpito yhteiskunnassa vähentyi vähitellen, kunnan ja valtion rooli lisääntyi erittäin hitaasti. Kuntien ja valtion osuuden kasvu ei merkinnyt sosiaaliturvan tason nousua, vaan vastuiden vähittäistä siirtymistä työnantajilta julkisyhteisöille. Työntekijöillä ja työnantajilla oli

toisistaan poikkeava käsitys oikeanlaisesta sosiaaliturvasta, sen tasosta ja poliittisista kytkennöistä. Johtuen vuosien 1918–1939 poliittisesta kehityksestä työntekijöiden neuvotteluasema oli heikko varsinkin taloudellisesti huonoina aikoina. Poliittinen oikeistosuuntaus kiristi otettaan samanaikaisesti laman syvenemisen kanssa. Työntekijöiden vapaaehtoisen järjestötoiminnan pohjalta

Asetelma 5.

Työttömyyttä säädelleten rakenteiden kehitys Suomessa vuosina 1900–1940

rakennettu vähäininkin työttömyysturva lamautettiin hetkellä, jolloin lama aiheutti pitkäaikaisen työttömyyden ilman agraarisen maatalousvaltion turvaa jääneiden kaupunkien rakennus- ja sekatyöväestölle (Asetelma 5).⁸

Selitys sosiaalipoliittisen järjestelmän reagointiin löytyy siis osittain ”järjestelmää” ylläpitäneiden ryhmien arvoista, osittain yhteiskunnan taloudellisesta kehitysvaiheesta ja osittain taloudellisen lamasuhdanteen pitkäaikaisuudesta. Kaikki kolme tekijää liittyivät yhteen, olivat toisistaan riippuvaisia ja niiden keskinäinen suhde saneli sen miten lamaan reagoitiin ja minkälaiseen tilanteeseen laman perhetarinoiden perheet kulloinkin joutuivat.

Päättäjien, virkamiesten ja laman kokeneiden perheiden toimintaan vaikuttivat aikaisemmat kokemukset. Mentaalisia kokemuksia oli sukutarinoiden myötä kertynyt ainakin nälkävuosista saakka, vuodesta 1918 puhumattakaan. Työtä hakenut entinen punakaartilainen, kuten esimerkiksi Erik Andersson, kävi todennäköisesti yhä uudelleen vuoden 1918 sotaa virkamiesten kanssa asioidessaan. Hänen jatkuvaa sortumista alkoholin käyttöön saattaa selittää hänen ja perheen kokemat nöyryytykset ja nöyrytykset pitkällä aikavälillä. Vuosi 1918 kulki varmasti myös työnvälityslautakunnan ja kaupunginhallituksen jäsenen, entisen vuoden 1918 sotatuomarin, Niilo Soljan mukana.

Se, että 1930-luvun lama ei tavallaan sovi Suomen historian ns. suureen kertomukseen, selittää todennäköisesti myös sen, miksi lama ja sen poikkeuksellinen pitkäaikaisuus ja kohdistuminen lähes pelkästään työväestöön eivät

ole nousseet tutkimuksen polttopisteeseen. 1930-luvun lama Tampereella kertoo ajasta, jolloin sosiaaliturva oli konkreettisesti ”lasten kengissä”. Se antaa analogian 1990-luvun lamalle, jota vasten tätä 1930-luvun tarinaa voidaan lukea ja miettiä: mitä olisikaan tapahtunut, jollei maassa olisi ollut säällisesti toiminutta sosiaaliturvajärjestelmää.

Jos mietitään alussa esitettyä Rudolf Waldenin toteamusta pojalleen Juusolle, että työväestön palkkoja oli laskettava, jotta kulutus saataisiin laskemaan ja vaihtotase kääntymään vientivoittoiseksi ja ylijäämäiseksi. Tämän tutkimuksen mukaan työväestö ei viettänyt kulutusjuhlia vuonna 1928, eikä 1930-luvun laman aikanaan. Isä-Waldenin selitys on varsin ontuva, enkä usko hänen, työväestön palkka-asioista hyvin perillä olleena välttämättä itsekään selitystään uskoneen. Sen verran mielenkiintoinen tuo väite kuitenkin on, että sitä sietää tutkia enemmän. Työväestön lama-ajan toimeentuloon liittyviä poliittisia kytkeitä tarkastellaan tutkimuksessa: Työmailla, kabineteissa ja kadulla, Valta ja lamapolitiikka Tampereella 1928–1938.⁹

LITTEET

Perhetarinoiden työläisperheistä suurin osa asui koko laman ajan Viinikan ja Nekalan työläiskaupunginosissa. Tampereen työläiskaupunginosien joukossa oli vielä enemmänkin lamasta kärsineitä alueita. Valokuva on otettu vuonna 1932 Viinikan kirkon tornista kaupunkiin päin. Viimeinen mansarikattainen talo vasemmalla, Lempäälään johtaneen maantien varressa oli Tampereen eteläisten ja itäisten esikaupunkien järjestyksenpidosta vastanneiden poliisikonstaapelin tyyssija: Viinikan poliisikonttori. Kuva lienee valokuvaaja K.O. Lumpeen itse rakentama panoraama, josta kuvassa vain osa. Kuva: Tampere-Seura.

Perbetarinoissa esiintyvien henkilöiden nimet on pääsääntöisesti muutettu, sillä henkilöiden oikeilla nimillä ei ole lukijalle mitään merkitystä.

Lukijan on syytä kuitenkin huomata, että sellaisen perheiden nimiä, jotka osallistuivat kansalaisyhteiskunnan toimintaan intensiivisesti, ei muutettu, koska ne olisi asiayhteyksiensä vuoksi tunnistettu kuitenkin.

Liite I

PERHETARINAT

Perheet työmarkkinoiden reunalla

Kirvesmies Meltolahden perhe

Ennen kansalaisotaa

Kaarlo Miinanpoika Meltolahti syntyi 4. huhtikuuta 1883 Kangasalla, vajaan 20 kilometrin päässä maan huomattavimmasta teollisuuskaupungista Tampereesta. Suurlakon jälkeen, vuoden 1906 loppupuolella 23-vuotias Kaarlo muutti naapurikuntaan Messukylään, lähemmäksi Tamperetta asumaan. Maalaispitäjä Messukylä oli jo tuolloin muotoutumassa Tampereen esikaupungiksi, josta käsin käytiin tamperelaisissa tehtaissa töissä.

Vuonna 1900 Tampereella asuneista 36 344 hengestä 24 022 (66 %) sai elantonsa teollisuudesta, käsitöistä ja rakennustoiminnasta. Teollisuustyöväen osuus ammatissa toimivasta väestöstä oli sama 66 % (11 250). Työtä tehtiin pääosin suurissa tehtaissa. Enemmän kuin sata työntekijää työllistäneiden tehtaiden palveluksessa työskenteli 71 prosenttia työläisistä. Suurimpia tehtaita olivat Finlayson (3 130 työntekijää) ja Tampereen Rauta- ja Pellavatehdas (Tampella). Pellavatehtaan palveluksessa oli 1 612 ja Lapinniemen tekstiilitehtaassa 596 työntekijää. Verkatehtaassa oli 432, Klingendahilla 246 ja Suomen Trikoolla 364 työläistä.¹

Kangasalta Kaarlo muutti Messukylän Vehmaisten kylään ensin rengiksi. Samassa talossa piikoi vuotta vanhempi nuori nainen, nimeltään Anelma, jonka Kaarlo oli tavannut aikaisemmin. Pian oli kiire naimisiin, sillä esikoinen oli jo tulossa. Renkinä palvellessaan Kaarlo teki tavallisia maataloustöitä. Avioitumisen jälkeen pariskunta muutti yhteen asumaan. Kaarloa ryhdyttiin kutsumaan itselliseksi. Myöhemmin perheen tie vei Messukylän pitäjän itälaidalta Tampereen rajan välittömään läheisyyteen, Takahuhdin taajamaan.

On todennäköistä, että jo tässä vaiheessa työmies Kaarlo ansaitsi ainakin osittain toimeentulonsa rakennustyömailta. Anelman ja Kaarlon avioliitosta syntyi kolme tytärtä: Maija Eveliina vuonna 1907, Liisa Kaarina vuonna 1909 ja Marja Lumikki vuonna 1912. Pian perhettä kohtasi suru. Lasten äiti Anelma kuoli lokakuussa 1913. Kaarlo jäi leskeksi kolmen pienen tyttärensä kanssa. Lapsista vanhin oli vasta kuusivuotias.

Maailmansodan raivotessa ja tamperelaisten tehtaiden jauhaessa tarvikkeita Venäjän armeijalle muutti leskeksi jäänyt Kaarlo helmikuussa 1915 Tampereelle. Siellä hän tutustui edellisenä vuotena Pirkkalasta Tampereelle muuttaneeseen 29-vuotiaaseen Selma Maria Auviseen. Selmalla oli jo tammikuussa 1914 syntynyt avioton tytär, Riitta Maria ja hän ehti synnyttää toisenkin tyttären, Annikki Elinan, ennen kuin Kaarlo ja Selma ehtivät naimisiin. Avioliitto solmittiin 16.3.1916 Tampereella. Vasta-avioituneella pariskunnalla oli viisi tytärtä, joista vauva merkittiin kirkonkirjoihin yhteiseksi. Muiden tyttärien iät olivat avioitumishetkellä yhdeksän, seitsemän, neljä ja kaksi. Ennen kansalaisotaa Selmalle ja Kaarlolle ehti syntyä vielä Seppo-niminen poika (s.1917).²

Meltolahtien asuinpaikka, Tampere oli koko Suomessa niitä harvinaisia paikkakuntia, joilla maailmasodan aikanakin saattoi kuulla rakentamisen ääniä. Työväestölle tarkoitettuja hirsirunkoisia taloja rakennettiin omin voimin ja omakoti-ideologian

osoituksena Viinikan ja Lapin esikaupunkeihin. Vuosina 1914–1917 taloja valmistui parisen sataa.³

Venäjän helmikuun vallankumous merkitsi Tsaarin armeijan heikentymistä edelleen. Tampereella sen seurauksena armeijan tilaukset vähenivät ja loppuivat pian kokonaan. Työttömyys lisääntyi nopeasti ja lisäksi nopeasti nousseet tarvikke hinnat lopettivat rakentamisen miltei tyystin. Lisäksi Venäjän armeijan teettämät linnoitustyöt tyrehtyivät.⁴

Työttömyyden ja nopean inflaation lisäksi poliittinen epävakaisuus vaikutti väestön arkielämään. Työväestö järjestäytyi punakaarteihin, ja muiden mukana riveihin astui työmies Kaarlo Meltolahti. Tampere muotoutui kansalaissodassa punaisen Suomen symboliksi ja ratkaisutaistelu käytiin Tampereen omistuksesta. Myös Kaarlo tuomittiin avunannosta valtiopetokseen kahdeksi vuodeksi kuritushuoneeseen. Marraskuussa 1918 rangaistus muutettiin kolmen vuoden ehdolliseksi tuomioksi.⁵

Vaikka punaiset hävisivät vuoden 1918 sodan, merkitsi kansalaissodan vuosi ratkaisevaa muutosta kaupungin hallinnassa. Hävinneet sosiaalidemokraatit saivat kunallislakien uudistamisen jälkeen enemmistön kaupungin päättäviin hallintoelimiin. Vaaleissa vasemmiston ääniosuus vaihteli 54 ja 62 prosentin välillä. Punaiset eivät Tampereella olleet aivan niin nujerrettuja kuin monella muulla paikkakunnalla.

Kirvesmiehenä teollisuuskaupungissa: optimistinen 1920-luku

Vuoteen 1920 mennessä kaupungin teollisuussektori oli monipuolistunut. Finlaysonin asema ei ollut enää niin dominoiva kuin aikaisemmin. Tampellan Tampereen tehtaiden eri osastoilla työskenteli yhtä paljon ihmisiä kuin Finlaysonillakin. Tekstiiliteollisuuden mahtiaseman vuoksi muiden toimialojen osuus työntekijöistä jäi auttamattoman pieneksi. Mutta Tampereella oli muutakin teollisuutta. Konepajoista suurin oli Tampellan konepaja, jossa työskenteli 440 työntekijää. Muita suuria olivat myöhemmin Kone & Teränä tunnettu Sommers, Waldens & af Hällströmin konepaja ja Dunderbergin konepaja.⁶

Käsityöteollisuuden, erityisesti suutareiden ja räätäleiden aika oli lopullisesti ohi. Maan kotimarkkinoilla oli nyt aikaisempaa enemmän ostovoimaa. Tampereelle perustettiin vuosisadan kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana useita kenkä ja vaatetustehtaita. Neljässä suurimmassa kenkätehtaassa työskenteli yhteensä yli 1 100 työntekijää. Kaupungissa oli kaksi suurta nahkatehdasta ja muutama suurempi ompelimo.

Väestönkasvu vaikutti näennäisesti pysähtyneen, vaikka teollistuminen jatkuikin. Tilastoharha johtui siitä, että kaupungin rajojen taakse syntyneet esikaupungit laajenivat nopeasti. ”Pispala” tuli tutuksi koko maassa. Toinen samalle harjulle vuosisadan alkupuolelta lähtien syntynyt esikaupunki tunnettiin nimellä Järvensivu. Kansalaissodan jälkeen jouduttiin korjaamaan sodan jälkiä Tammelan ja Kyttälän kaupunginosissa. Kaupungin toimesta rakennettiin vuokrataloja Viinikkaan ja Amurin taakse nk. Punakylään. Tammelan jatkeeksi syntyi kaupungin oman ja tehtaiden rakennustoiminnan tuloksena Petsamon kaupunginosa. Ostomaalle rakennettu Viinikan esikaupunki sai 1920-luvun alussa seurakseen niin ikään omakoti-ideologian pohjalta rakennetun Nekalan, ja vuonna 1925 aloitettiin Härmälän esikaupungin rakentaminen.⁷

Vaikka Tampereella rakennettiin paljon, vallitsi kaupungissa surkea asuntotilanne ja vuokra-asunnoista oli pulaa. Vuokrat olivat suhteellisen korkeat, ja kun perhe on suuri, tarjosi omakoti-ideologia ratkaisun Kaarlon ja Selman asumisongelmiin. Nekalan kaupunginosa kaavoitettiin ja tonttien vuokraaminen aloitettiin. Kaarlo ja Selma Meltolahti vuokrasivat tontin ensimmäisten joukossa vuonna 1923. Samoihin aikoihin Kaarlon ammattinimike vaihtui työmieheksi kirvesmieheksi.⁸

Taloja rakennettiin talkoilla ja yhteistyöllä. Rahalainojakin tarvittiin. Valtio ja kunta myönsivät talonrakentajille halpakorkoisia lainoja. Kaarolla oli säästöjä, mutta osa kustannuksista oli katettava lainalla. Meltolahtien tapauksessa ihmettyttää se, ettei valtion ja kunnan lainoja näytä otetun lainkaan. Arveluttivatko Kaarlo ja Selmaa valtion ja kunnan lainoihin sisältyvät tiukemmat ehdot niin paljon, että tarvittavat lisälainat otettiin suoraan rahoituslaitoksista?⁹

Oman katon päälle saamisella oli kiire, sillä perhe kasvoi 1920-luvulla todelliseksi suurperheeksi. Toukokuussa 1920 perheeseen syntyi entisten lasten lisäksi kaksoset ja kaksi vuotta myöhemmin neljäs poika. Näihin aikoihin perhe joutui ensimmäisen kerran niin pahoihin talousvaikeuksiin, että sen oli pakko turvautua köyhäinhoidon apuun. Kaksospojat Pekka ja Simo olivat hoidossa eräässä perheessä Savossa. Hoitokustannukset olivat yhteensä 633 markkaa vuodessa, mikä merkitsi lähes kuukauden palkkaa.¹⁰ Tilanne kertoo monilapsisen perheen ylipäänsä kireästä taloudesta, koska ylimääräinen menoerä pakotti turvautumaan köyhäinhoidon tukeen.

Taloudellisista vaikeuksista huolimatta Kaarlo ja Selma päättivät rakentaa oman talon. Uuden kodin tultua valmiiksi vuonna 1925 sinne majoittui muiden mukana myös perheen uusi tyttövauva. Saman vuoden marraskuussa, kun yleismaailmallinen taantuma kirpasi Suomenkin talouselämää, joutuivat Meltolahdet jälleen turvautumaan Tampereen köyhäinhoitolautakunnan apuun. Köyhäinhoitoasiakirjojen mukaan kahdeksanvuotias Seppo oli sairastunut samalla kun Kaarlon työnantajalla oli ilmennyt likviditeettivaikeuksia. Kaarlo lupasi maksaa Sepon hoidon ja lääkkeisiin annetun rahallisen avun takaisin köyhäinhoidolle heti kun ”Waiittisen rakennus saisi vesikaton” ja Kaarlo palkkansa.¹¹

Vuoden 1925 lopulla palkka ei tullut aina ajallaan, mutta perheen keskimääräiseksi kuukausiansioksi laskettiin 1 200 markkaa. Rahaa tarvittiin oman talon rakentamiseen ja lasten ruokkimiseen. Tilanne helpottui vähäksi aikaa, kun Kaarlon ja Anelman vanhin lapsi Maija lähti vuonna 1926 11-vuotiaana Anelman veljelle Topiakselle kasvattityttäreksi. Perheen pääluku palasi kuitenkin entiselleen, kun vuonna 1927 perheeseen syntyi avioparin seitsemäs yhteinen lapsi. Kaiken kaikkiaan saman katon alla asuivat isä Kaarlo, äiti Selma ja kahdeksan lasta.¹²

Rakentamista kaupungissa riitti ja vauhti vain kiihtyi 1920-luvun loppua kohti. Perhe tuli toimeen isän verotettujen tulojen määrästä päätellen kohtuullisen hyvin 1920-luvun loppupuolelle asti. Vielä viimeisinä nousukauden vuosina 1927–1928 isä ansaitsi kirvesmieheksi melko hyvin, yli 20 000 markkaa vuodessa, vaikka työttömyyttäkin esiintyi. Juuri 45 vuotta täyttänyt Kaarlo Meltolahti ilmoittautui työnvälitystoimiston kortistoon maaliskuun 5. vuonna 1928. Hän oli ollut töissä Laihon rakennusliikkeessä. Lyhyen viiveen jälkeen hän pääsi takaisin töihin saman yhtiön rakennustyömaalle. Kaarlon palkkatulojen lisäksi perhe sai 250 markkaa kuussa vuokraamalla talonsa ”ylimääräisiä” huoneita.¹³ Vaikka perhe omisti omakotitalon, perhe asui normaalin työläisperheen tavoin yhden huoneen ja keittiön asunnossa.

Lama muutti kaiken

1930-luvun lamana tunnettu talouskriisi alkoi Suomessa heti vuodenvaihteen 1928/29 jälkeen. Kriisin merkkejä oli ilmassa jo vuoden 1928 syksyllä, jolloin yleisesti valiteltiin rahamarkkinoiden kireyttä. Kriisi lamaannutti teollisuuskaupungin työmarkkinat. Laskennallisesti voidaan osoittaa, että kaupungista oli vuoteen 1932 mennessä kadonnut runsaat 5 600 teollisuuden ja rakennusalan työpaikkaa. Silti Tampereen työttömyyskortistoon ilmoittautui enimmilläänkin vain vajaat 1 700 ihmistä. Osa Tampereelta elantonsa saaneista ilmoittautui kotikuntiansa Pohjois-Pirkkalan Pispalassa toimineeseen työnvälitystoimiston haarakonttoriin ja Messukylän kunnan työttömyyskortistoon.¹⁴

Myös kirvesmies Meltolahti joutui perheineen vaikeuksiin. Rakennustoiminnan vähennyttä nopeasti menetti Kaarlo säännöllisen työnsä jo vuoden 1928 lopulla. Hänen viimeinen työnantajansa, rakennusmestari Laiho ei kyennyt maksamaan palkkoja ja Kaarolla oli jäänyt ”toistatuhatta palkkaa saamatta”. Köyhäinhoitoviranomaiset totesivat lisäksi, että Meltolahdet asuivat ”omassa talossaan, jossa puolet talon hinnasta on velkaa”¹⁵ Kukaan ei vielä tässä vaiheessa kyennyt ennakoimaan laman tulevaa syvyyttä.

Laman ja työttömyyden myötä perheen isän tulot laskivat jyrkästi. Helmikuussa 1929 Kaarlo joutui turvautumaan kolmannen kerran köyhäinhoidon apuun. Hän sai 12. helmikuuta 300 markkaa ja köyhäinhoidon virkailija suoritti seuraavana päivänä kotikäynnin. Raportin mukaan: ”Oma talo, kun on suuri perhe, niin on toimeentulo heikkoa, kun on mies työttömänä”. Tilanne veti ammattimiehen nöyräksi, sillä kirvesmies Kaarlo Meltolahti suostui helmikuussa 1929 ilmoittautuessaan työttömyystoimistoon muuraamaan, rappaamaan, ja korjaamaan uuneja sekä tekemään sekatöitäkin tarvittaessa. Rakennusmestari Laiho ei ollut pystynyt maksamaan Kaarlon palkkasaatavia, eikä Kaarlo ollut saanut töitä vielä maaliskuun alussa. Selma kävi köyhäinhoidon virkailijoiden luona pyytämässä perheelle raha-apua ja polttopuita. Hänelle annettiin puita 3½ syltä.¹⁶

Kolmen kuukauden työttömyyden jälkeen Kaarlo pääsi maaliskuun puolessavälissä kunnanmestari Mäen johtamiin töihin. Ne jatkuivat seitsemän viikkoa. Samanaikaisesti hän sai maaliskuun aikana köyhäinhoidolta 300 markkaa. Viikon mittaisen työttömyysjakson jälkeen mies ohjattiin sähkölaitoksella palvelleen työnjohtaja Frangenin johtamiin töihin toukokuun loppupuolella. Tämä työsuhde kesti juhannuksen yli kesäkuun lopulle. Viikon työttömyyden jälkeen Kaarlo pääsi heinäkuun alussa takaisin kunnanmestari Mäen johtamiin töihin. Mäen johdolla työskenneltiin aina lokakuun alkuun saakka. Loppukuu kului työttömyyden merkeissä. Viimeistään tällöin kypsä päätös talon myymisestä. Kaarlo luopui omin käsin rakennetusta talostaan ja osti juuri Hatanpään valtatielle nousseesta uudesta tilitalosta asunto-osakkeen.¹⁷ Köyhäinhoitoaktiin kirjoitettiin marraskuun alussa:

*Myynyt talonsa Nekalassa ja ostanut osakkeen Hatanpään valtatieltä. Osake maksoi 23 500 markkaa. Velkaa jäi 7 000 markkaa, sillä talosta ei tullut voittoa, vaan ne rahat, mitä osakkeessa on kiinnitystä. Kaksi vanhempaa (Kaarlon aikaisemmassa avioliitossa syntynyttä – huom. J.P.) lasta ovat työssä, eivät ole kotona. Yhdeksän henkeä on kotona, jotka eivät ansaitse. Miehellä ei ole vanhaa pääomaa, vaan saa elatusensa itselleen ja perheelleen työstään. On ollut työttömänä viisi viikkoa. Kortti näytetty. Annettiin rahaa 200 markkaa ja puoli syltä puita.*¹⁸

Marraskuun alkupuolella Kaarlo sai puolen päivän mittaisen remonttityön Santalahdentiellä Pyynikillä, jonka jälkeen oltiin jälleen ilman töitä. Joulukuun alussa työnjohtajaksi vaihtui U. Sankari, jonka johtamissa töissä Kaarlo työskenteli ainakin kolme ja puoli viikkoa. Ennen joulua Kaarlo sai 300 markkaa työttömyysavustusta. Kyse oli ilmeisesti ns. köyhäinhoidon tilien ohi annetusta työttömyysavustuksesta, jota kaupungin jakoi eniten tarpeessa oleville. Varatyömaita kun ei oltu saatu avattua tarpeeksi.¹⁹

Vuoden 1929 tapaninpäivän jälkeen alkoi Kaarlon ensimmäinen komennus valtion varatyömailla. Hänet osoitettiin tuolloin ratamestari Pulkkisen johtamalle työmaalle.²⁰ Koska tiliä ei ollut tulossa vielä vähään aikaan, sai Kaarlo vielä toiset 300 markkaa työttömyysavustusta. Kaarlon työsuhde valtion varatyöissä päättyi toukokuun puolessavälissä töiden tai määrärahojen loputtua, mutta koko ajan Kaarlo ja hänen monilukuista perhettä avustettiin antamalla erityistä työttömyysavustusta. Huhtikuussa Kaarolle annettiin ruokalappu, ”kun miehen ansio ei riitä perheen ylöspitoon”. Kyse oli erityisestä laman takia jaetusta ruoka-avusta. Sen antaminen oli aloitettu kaupungin erityismäärärahan turvin jo ennen joulua 1929.²¹

Kaarlo ilmoittautui kesällä kymmenen kertaa työttömyyskortistoon, joka oli perustettu Tampereelle vuoden 1930 alkupuolella. Työttömyystöihin oli mahdollista

päästä vain, jos oli asianmukaisesti ilmoittautunut ja rekisteröitynyt työttömäksi. Kaarlo oli koko kesän 1930 työttömänä. Kyse oli ajanjaksosta, jolloin massatyöttömyys oli arkipäivää, mutta viranomaisten aputoimenpiteet eivät olleet vielä ehtineet kasvaa syntyneitä tilannetta vastaaviksi. Kaikesta huolimatta Meltolahden köyhäinhoitoaktiin kirjattiin vain yksi merkintä. Heinäkuun lopulla ”vaimo pyysi avustusta, koska mies oli työttömänä. Annettiin ruokaa”.²²

Oltuaan työttömänä toukokuun puolesta välistä lokakuun loppupuolelle, monen lapsen isä Kaarlo osoitettiin kunnanmestari Aron johtamalla työmaalle. Sinne Kaarlo ilmoittautui työttömyyskorttinsa ja työlähetteensä kera. Työsuhde kesti kaksi kuukautta päättyen juuri ennen joulua.²³ Meltolahden vuodenvaihte sujui apeissa merkeissä, sillä perhe ei kyennyt pitämään Hatanpään valtatie osakettakaan, vaan ”osake vietin veroista”. Perhe muutti vuokralle Aleksanterinkadulle kaupungin keskustaan. Asunnon vuokra oli 460 markkaa kuukaudessa. Varatöissä oli mahdollista ansaita noin 200 markkaa viikossa. Kun Kaarlo oli välillä pitkiäkin aikoja työttömänä, vaikutti kuukausittain toistuva vuokra korkealta. Loppiaisen jälkeen vuonna 1931 Kaarolle annettiin 150 markkaa ja ”ruokalappu”, hänen käydessään köyhäinhoidossa.²⁴

Työttömäksi jääneiden vaihtoehtoina olivat työn löytäminen, viranomaisiin turvautuminen ja erilaiset harmaalla alueelle sijoittuvat toimeentulokeinot, aina viinanmyyntiin ja prostituutioon saakka.²⁵ Töitä oli Tampereelta ja kaikista maan kaupungeista erityisen vaikea löytää vuosina 1930–1933. Köyhäinhoitoaktin kautta välittyvä tarina kertoo yritteliästä Meltolahden kirvesmiesperheestä, jonka moraalit oli korkealla. Kaarloa ei missään vaiheessa syytetä esimerkiksi avustusrahojen juomisesta, eikä häntä missään vaiheessa uhattu Lammin työlaitokseen lähettämällä. Tällainen kohtalo uhkasi perheellisiä työttömiä miehiä, jos viranomaiset katsoivat, että he eivät kyenneet pitämään perheestään huolta.²⁶

Nuhteita Kaarlo ja Selma saivat kuitenkin lastensa käytöksestä: ”Pekka ja Veikka (Veli Simo), joilla on paloarpia käyvät kerjuulla. Käyty huomauttamassa vanhemmille, että eivät antaisi lasten kerjätä”.²⁷ Perheen lasten taivalta varjosti myös nuorimpien lasten erittäin huono koulumenestys.²⁸ Saattoi olla, että kerjäämiseltä ei jäänyt aikaa opiskeluun.

Vuonna 1931 Tammikuun puolenvälin jälkeen Kaarlo ilmoittautui jälleen kortistoon, ja kahden päivän odottelun jälkeen hän pääsi kunnanmestari Laurilan johtamiin töihin. Samaan aikaan lama alkoi lähentyä syvintä vaihettaan. Helmikuussa Kaarlo kävi pyytämässä vuokra-apua ja valitteli, että varatyöansiot eivät tahtoneet riittää vuokran maksuun. Meltolahdille annettiin vuokra-avustusta ja maaliskuun alussa ruokaa.²⁹ Perhe alkoi olla laman pohjalla. He muuttivat huhtikuussa 1931 tutuille nurkille Viinikkaan, vain muutaman sadan metrin päähän Kaarlon perheelleen rakentamasta talosta. Perheen tie vei kaupungin kolmisenttisestä ponttilankusta pystyttämiin vuokratiloihin. Ne oli rakennettu heti vuoden 1918 tapahtumien jälkeen. Esikaupunkikodin vuokra oli lähes puolet pienempi kuin Aleksanterinkadun asunnon vuokra.³⁰

Perhe oli Kaarlon työttömyystöistä huolimatta keväällä 1931 täysin köyhäinhoidon satunnaisen avun varassa. Huhtikuussa annettiin 300 markkaa vuokraa varten sekä ruokaa. Toukokuussa annettiin 350 markkaa ja ruokaa. Vielä kesäkuussa perhe sai 350 markkaa. Heinäkuu meni ilman ylimääräisiä avustuksia, mutta jo elokuussa perhettä tuettiin 350 markalla. Syyskuun alussa köyhäinhoidon viranomaiset kävivät tutustumassa perheen tilanteeseen. Vaimo todettiin sairaaksi, ja Selma sai seuraavana päivänä maksusitoumuksen lääkärille. Päivää myöhemmin perhe sai ilmeisesti lääkkeisiin ja ruokaan 150 markkaa ja syyskuun puolivälin jälkeen vielä 100 markkaa. Kaarlon työt loppuivat ilmeisesti lokakuussa 1931. Joka tapauksessa 26. lokakuuta 1931 ”mies pyytää avustusta. On taas työtön. Ei tule toimeen”. Rahaa annettiin tällä kertaa 200 markkaa.³¹ Lyhyessä sitaatissa on nähtävissä köyhäinhoitolautakunnan vastuunäkemykset. Virallisesti heitä ei ollut kuin yksi: mies, perheen pää. Kyseessä oli

kuitenkin monihenkinen perhe. Lama-aikana mies oli nujerrettu ja nujerrettiin vielä kirjallisestikin: ”on taas työtön”. Koko perhe kärsi, näki puutetta ja kurjuutta. Lapset olivat aliravittuja. Kuitenkin viranomaisten edessä vain yksi – talon perheelleen kerran rakentanut ja sen sittemmin menettänyt Kaarlo – kantoi vastuun. Kuitenkin köyhäinhoitoaktin perusteella Kaarlon ja viranomaisten suhde oli asiallinen ja virkailijoiden asenne perhettä kohtaan jopa myötätuntoinen.

Seitsemänvuotias Aira-tyttö sairastui lokakuun lopulla. Kaarlo sai maksusitoumuksen lastensairaalaan. Kyse ei onneksi näytä olleen mistään vakavammasta taudista. Vähintään runsaan kuukauden mittaisen työttömyysjakson jälkeen Kaarlo komennettiin marraskuun loppupuolella jälleen sähkölaitoksen mestari Frangenin johtamalle työmaalle. Jouluksi Meltolahdet saivat polttopuita ja päivää ennen joulua Kaarlo kävi vielä pyytämässä rahaa köyhäinhoidolta. Työsuhde kesti vain vuoden loppuun saakka.³²

Kaarlo ilmoittautui kortistoon jälleen tammikuun viidentenä vuonna 1932. Kesti kolme viikkoa, ennen kuin Kunnanmestari Kaarne vastaanotti tammikuun loppupuolella Meltolahden työmaalleen. Helmikuussa Kaarlo kävi pyytämässä avustusta vuokranmaksuun: ”kun on jäänyt rästiin”. Köyhäinhoitolautakunta maksoi sosiaalilautakunnan kaupungin vuokra-asunnosta perimän vuokran. Kaarlon työmaa kesti toukokuun puoleenväliin saakka. Työttömyys oli Tampereella syvimmillään vuonna 1932 eikä työttömyys poistunut enää kesäksikään. Viive työttömäksi joutumisen ja työttömyyskortistoon ilmoittautumisen välillä oli supistunut minimiin. Kaarlon ilmoittautui kortistoon heti seuraavana päivänä Kaarneen työmaan loputtua. Rakennustyömiehille oli Tampereella tarjolla ainoastaan varatöitä. Se merkitsi urakkatahtista työtä neljän ja puolen markan tuntipalkalla.³³

Perheen ansiot hiukan kohentuivat kun 1916 syntynyt tytär oli päässyt kesällä töihin Sarvikselle, muun muassa nappeja ja kampoja ja muita ”sarveistuotteita” valmistaneeseen yritykseen. 16-vuotiaan Hilkan palkka oli vain 100 markkaa viikossa.³⁴

Kuuden alaikäisen lapsen huoltaja joutui olemaan työttömänä runsaat kaksi viikkoa, sillä Kaarlolle löytyi ”kesätyöpaikka” kahdeksi kuukaudeksi kunnanmestari Niemisen johtamalta työmaalta. Komennus jatkui kunnanmestari Luotosen johdolla toisella työmaalla, joka päättyi syyskuun puolenvälin jälkeen.³⁵ Perhe pärjäsi lähes ilman köyhäinhoitolautakunnan apua kesän 1932. Syksyllä tilanne oli taas heikompi ja perhe sai muun muassa vuokra-apua köyhäinhoidolta. 10-vuotias Simo anoi vähävaraisille kansakoululaisille tarkoitettua vaateapua:

”Isä Kaarlo työttömäksi 21.9.1932. Oppilaan terveydentila heikonlainen. Yksi lapsi ansiosaa, antaa ruokarahan, mutta (hän) ei ole perheeseen kuuluvien joukossa.”³⁶

Simo sai uudet kengät, ja vielä sukatkin. Kaarlo vaelsi Viinikan esikaupungin syksyisiä teitä kuukauden verran ilman töitä. Töitä löytyi Viinikanojan ylittäneen sillan rakennustyömaalta 21. lokakuuta. Työmaa päättyi ainakin Kaarlon osalta marraskuun kahdeksantena.³⁷ Simolle anottiin housuja ja takkia heti samana päivänä:

”Isä Kaarlo on ollut kaupungin varatöissä Viinikan maantiellä, yhteinen palkkatulo 211,50 viikolta. Tänä loppui työ, joka kesti puolitoista viikkoa. 1 tyttö käy työssä ja antaa ruokaraha, (mutta hän) ei ole perheeseen kuuluvien joukossa.”³⁸

Kolme viikkoa myöhemmin kirvesmies Meltolahti pääsi rakennusmestari Hedmanin johtamalle työmaalle rakentamaan Tampereen upouuden lentokentän varastorakennusta. Työ kesti yli vuodenvaihteen. Tammikuun alussa Kaarlo sai uudet jalkineet vanhojen, kuluneiden tilalle sekä jo tavaksi tullutta vuokra-apua. Kaarlo joutui tammikuun lopulla 1933 pois työmaalta. Syyksi ilmoitettiin ”heikko työn suoritus”.³⁹

”Waimo pyytää avustusta. Mies on saanut työtä, vaan ei vielä tiliä”

Teollisuus alkoi vähitellen elpyä ja vuosina 1933–34 joillakin naisvaltaisilla toimialoilta ohitettiin työllisyyslukujen mukaan vuoden 1928 työntekijämäärät. Miesten tilanne oli vaikeampi. Monet miesvaltaiset toimialat, etenkin rakentaminen potivat pääomien

puutetta ja kärsivät taantumasta vielä 1930-luvun puolivälissä. Tampereen suurimmat rakennushankkeet olivat valtion tai kaupungin toimeenpanemia töitä.⁴⁰

Suomalainen sosiaaliturvajärjestelmä oli vielä 1930-luvulla sangen kehittymätön: kattavaa työttömyysvakuutusjärjestelmää ei ollut olemassa. Työtön saattoi työn hakemisen lisäksi ilmoittautua työttömyyskortistoon. Sikäli kuin hänet sinne otettiin, oli hänellä mahdollisuus saada töitä valtion ja kunnan rahoittamilta työmailta. Työttömyyskortistoon hyväksytyt saattoi saada myös satunnaista köyhäinhoitoa. Köyhäinhoito oli vastikkeellista, kuten olivat myös kunnan ruoka-annoksetkin. Niitä vastaan ruoka-annosten syöjien oli tehtävä muun muassa lumitöitä.⁴¹

Koska Meltolahtien suuren perheen huoltaminen olisi ollut kallista pelkästään köyhäinhuollon tuella, pyrittiin Kaarlolle löytämään uusi varatyö mahdollisimman pian toisen loppuessa. Vuonna 1933 hänet komennettiin jo kahdeksan päivää edellisen työn loputtua helmikuussa kaupungin varastotyöhön. Tämä työ jatkui aina marraskuun puoleen väliin asti. Vuoden 1933 aikana Meltolahdet tekivät uuden aluevaltauksen: he perustivat juurikasmaan ja saivat siemenperunoita köyhäinhuollautakunnalta. Nuorin lapsi Erkki täytti jo kuusi, joten Selma-äidillä oli enemmän aikaa juurikasmaiden hoitamiseen.⁴²

Varastotyön päätyttyä Kaarlo oli melko pitkään työttömänä ja jatkoi samalla ilmoittautumisiaan työttömyyskortistoon. Joulukuun 1933 otettiin Meltolahtien perheessä vastaan työttömyyden merkeissä. Kahden kuukauden pituisen työttömyysjakson jälkeen Kaarlo otettiin tammikuun puolenvälin jälkeen takaisin kaupunginvarastolle. Tämä työmaa jatkui kesäkuun lopulle saakka. 18. heinäkuuta Kaarlo kävi köyhäinhuollon pyytämässä ”avustusta elantoon” Hänelle annettiin 200 markkaa. Samalla kaupunkimatalla selvisi, että Kaarlon ”kesäloma” oli ohi. Kaarlo pääsi jo samana heinäkuun 18. päivänä Tähtinen & Sola-nimisen rakennusliikkeen palvelukseen Hatanpään sairaalan rakennustyömaalle ns. vapaisiin töihin. Uusi työsuhte merkitsi korkeampaa palkkaa. Ehkä Kaarlon oli korkea aika karistaa ainakin hetkeksi varatyöt, sillä hänen korttiinsa oli kirjoitettu: ”Seppo käy toimistossa”.⁴³

Seppo sai vuonna 1933 isänsä kautta tiedon työnvälitystoimiston järjestämästä ammattikurssista. Asiapoikana vähän aikaa toiminut Seppo koulutettiin muurariksi ja pääsi muurarin apulaiseksi Tähtinen & Solan palvelukseen kesällä 1934. Työmaa aukeni todennäköisesti isän myötävaikutuksella. Marraskuun lopulla 1934 vähennettiin sairaalatyömaaltakin väkeä. Kaarlo ja Seppo jäivät molemmat työttömiksi. Kaarloilta olivat rahat loppuneet, koska hänen verorästinsä oli lunastettu suoraan varatyömaalla ansaituista tileistä.⁴⁴

Seppo ilmoittautui kortistoon vuoden 1935 tammikuun neljännen viikon alkaessa. Seuraavana päivänä hänet komennettiin Virroilla sijainneen Äijännevan hankintatyömaalle. Seppo ilmoitti, ettei voinut lähteä, koska häneltä oli mennyt vasemmasta kädestä kaksi sormea poikki. Kieltäytyminen tulkittiin tahalliseksi, sillä helmikuun ensimmäisenä päivänä hänet poistettiin kortistosta. Se merkitsi myös muun avun ja tuen loppumista.⁴⁵ Valtio tarjosi Tampereen kaupungille työpaikkoja siirtotyömaille. Kaupunki yritti täyttää huonosti palkatut siirtotyömaapaikkansa nuorilla perheettömillä miehillä, joille ei tarvinnut myöskään maksaa mitään erityisiä palkanlisäjä, kuten perheellisille olisi pitänyt. Sepon naapurustossa oli runsaasti nuoria miehiä, jotka olivat joko kieltäytyneet lähtemästä vastaaville työmaille tai sitten poistuneet niiltä ilman mestarin lupaa.⁴⁶

Kaarlo oli vuoden 1934 lopulla Tampereen sementtivalimo Oy:n palveluksessa Pyynekillä rakentamassa Tampereen lyseon uudisrakennusta. Jo ennen joulua 1934 työ vaihtui työttömyydeksi, jota kesti aina helmikuun alkupuolelle saakka. Tänä aikana Meltolahdet saivat viidesti avustusta elantoon. Helmikuun alussa Kaarlo komennettiin mestari Järvisen johtamalle Frenckellin tehtaan remonttityömaalle.⁴⁷ Kolme päivää myöhemmin köyhäinhuoltoviranomaiset totesivat:

”Mies päässyt työhön. Vaimo pyytää avustusta. Eivät ole saaneet vielä tiliä. Huonosti toimeen tuleva perhe. Viikon tili varatöissä 150–190 markkaa. Vuokra 280 markkaa.”⁴⁸

Sieltä tie vei kunnanmestari Soinin johtamiin vapaisiin töihin Kaupinojalle. Poika Seppo ei ollut samanaikaisesti ”missään töissä”, mutta pääsi kesällä töihin Pietilän rakennustyömaalle. Se päättyi Sepon osalta lokakuun alussa. Kun hän jälleen ilmoittautui työttömyyskortistoon, hänet ohjattiin kaksi kuukautta kestäneille kunnanmestari Simolan vetämille ”poikain ammattikursseille”. Kurssit päättyivät tammikuun lopulla vuonna 1936. Nuoren rakennusmiehen taidoilla alkoi olla vähitellen kysyntää lamasta toipuvassa kaupungissa.⁴⁹

Kaarlon hieman paremmin palkattu työmaa Kaupinojalla kesti läpi kesän aina vuoden 1935 marraskuun puoleenväliin saakka. Nyt Kaarlo ilmoittautui kortistoon vasta kahden viikon kuluttua. Olisiko 52-vuotias Kaarlo ensin pyrkinyt kaupungissa käynnissä olleille yksityisille talonrakennustyömaille? Töitä ei kuitenkaan löytynyt ja joulun aika ylitettiin jälleen Meltolahdilla isän ollessa työttömänä ja Sepon kursseilla. Sepolle maksettiin kurssilla 15 markkaa päivältä. Vuotta vanhempi sisko Annikki sai Sarviksella nyt 125 markkaa viikossa. Alaikäisiä lapsista oli enää kolme.⁵⁰

Vuodenvaihteen jälkeen Kaarlo pääsi Kastinnotkon ratatyömaalle, joka oli valtion varatyömaa. Kaarlo viihtyi huonosti palkatulla ratatyömaalla vain kolme viikkoa. Sitten hän ilmoitti saaneensa toisen työpaikan. Tässä vaiheessa perheen toimintastrategiaksi näyttäisi vakiintuneen avun pyytäminen köyhäinhoidolta heti Kaarlon työllistymisen jälkeen, ennen kuin ensimmäistäkään tiliä oli maksettu. Varatöissä tämä tilanne toistui usein, varsinkin pahimman laman hellitettyä. Uusi ”vapaa työ” ei kestänyt kovinkaan kauaa, sillä Kaarlo ilmestyi jälleen maaliskuun puolessa välissä kunnan työmaalle Härmälään. Työjakso mestari Leppäsen palkkalistoilla kesti huhtikuun puolivälin yli. Kymmenen päivän työttömyysjakson jälkeen Kaarlo pääsi työnjohtaja Simolan alaiseksi kaupunginteurastamon työmaalle. Teurastuslaitoksella Kaarlo viihtyi syyskuun loppuun saakka. Seuraavaksi Kaarlo työskenteli mestari Grönlundin johtamissa töissä aina vuodenvaihteeseen saakka. Kolmen viikon työttömyysjakson jälkeen Kaarlo pääsi rakentamaan Pohjolankadun viemäreitä Tammeelan kaupunginosaan. Nurmikot vihersivät kesäkuussa 1937 kun tämä viemärityömaa päättyi. Kesäkuussa 1937 päättyi myös kaupungin työttömyyskortiston pitäminen. Työttömyyden hoitaminen siirtyi Huoltolautakunnaksi nimensä muuttaneelle köyhäinhoito-organisaatiolle. Työnvälitystoimisto keskittyi jälleen vain ”vapaiden töiden” välittämiseen.⁵¹

Lama koetteli eri yhteiskuntaryhmiä eri tavoin. Kovimmin laman kokivat kaupungin reuna-alueilla asuneet perheet, joiden elättäjät olivat monesti rakennuksilla työkennelleitä seka- ja rakennustyömiehiä.⁵² Toisaalta talvityöttömyys oli heille tuttua jo menneiltä talvilta. Oli kuitenkin eri asia kokea työttömyyttä joka toinen vuosi parin kuukauden ajan, kuin olla työttömänä lähes pysyvästi vuodesta 1929 vuoteen 1937. Vain kehnosti palkatut varatyöt katkaisivat pitkäaikaistyöttömyyden. Laman alkuvaiheessa tientekotyömaiden varatyöpestit olivat lyhyitä. Laman pitkittyessä, valtion ja kunnan aputoimenpiteiden lisääntyä, ja vuodesta 1934 lähtien työttömyydenkin vähitellen lieventyessä, jäljelle jääneiden pestit pitenivät. On huomattava, että valtion ja kunnan toimesta työllistettyjen henkilöiden lukumäärät eivät laman jälkeenkään juuri laskeneet.

Laman ote kirposi

Meltolahden perheen taloudellinen tilanne kääntyi paremmaksi suurin piirtein samoihin aikoihin kun tilanne koko kansantaloudenkin tasolla kohentui. Makrotason mittareiden ja tilastojen avulla ei kuitenkaan voi nähdä perheiden toimeentulon kannalta keskeistä piirrettä, Kaarlon ja Seponkin työurien katkonaisuutta. Ankaralla työteolla ansaittiin vain puolet nousukauden aikaisista markoista. Lisäksi perheen pään elämä

jatkuu laman jälkeenkin työn ja työttömyyden jatkuvana vuorotteluna. Saman rytmi sisältyi muurariksi ryhtyneen Seponkin elämään. Rakentaminen oli vielä joistakin betonivalamiseen liittyvistä uudistuksista huolimatta varsin kausiluonteista.

Perheen tilanne kohentui hitaasti 1930-luvun loppupuolella. Tammikuussa 1938 Kaarlon työttömyys oli jälleen kerran vaihtunut työksi. Mutta koska Kaarlo ei vielä ollut saanut ainoatakaan tiliä uudelta työmaaltaan, kävi Selma pyytämässä apua. Huoltolautakunnassa perheeseen suhtauduttiin epäilevästi ja päätettiin laskea tarkasti kotona asuneiden perheenjäsenten yhteiset vuotta 1937 koskeneet tulot. Kaarlo oli ansainnut 15 500, Seppo 18 500, Pekka ja Simo yhteensä 6 050 ja Eero 800 markkaa. Hilkan nimi oli kirjoitettu listaan, mutta ilmeisesti hänen katsottiin kuuluneen toiseen ruokakuntaan.⁵³

Vuosina 1938–1939 yli 55-vuotias isä ansaitsi jopa paremmin kuin 1920-luvun hyvinä vuosina. Taloustilannetta kohensi sekin, että nuorimman lapsen täytettyä 12 vuotta äiti ryhtyi siivojaksi vuonna 1939. Kesällä 1937 muurariksi tituleerattu 19-vuotias Seppo mainitsi tuloikseen jopa 50 markkaa päivässä. Kortensa perhetalouden kekoon kantoi myös perheen kotona asuneista tyttäristä vanhin, Annikki-Esteri, joka oli päässyt Sarvikselle töihin vuonna 1932. Tytär avioitui vuonna 1936 kaksi vuotta vanhemman rakennusmestarin kanssa. Rakennusmestari oli Kajaanissa vuonna 1914 syntynyt Ville, jolle varatyöt olivat tulleet tutuksi lamavuosina. Ensimmäinen merkintä hänestä on vuodelta 1931, jolloin Ville ilmoittautui 17-vuotiaana sekatyömiehenä työttömyyskortistoon. Hän pääsi kunnanmestari Salon johtamiin töihin vuonna 1931. Saman vuoden syksyllä Ville komennettiin kaksi kuukautta kestäneille ”poikain ammattikursseille”. Vuosina 1932–1933 Ville oli useilla eri varatyömailla. Vuonna 1934 Ville erosi varatyömaalta. Rinta taisi olla ”rottingilla”, kun hän ilmoitti mestarille menevänsä teollisuuskouluun. Seuraavana kesänä Ville oli ”kesätöissä” varatyömaalla ja syksyn tullen hän jälleen erosi työmaalta jatkaakseen koulunkäyntiä. Rakennusmestariksi hän valmistui kevään 1936 päätteeksi. 22-vuotias Ville ja 20-vuotias Annikki avioituivat elokuun lopulla 1936. Seurustelu oli alkanut jo aiemmin, sillä heti vuodenvaihteen jälkeen Annikki synnytti pojan. Tälle annettiin nimeksi Simo Ville. Annikki ja Ville muuttivat vuonna 1937 Villen vanhempien ja siskon luo asumaan. Elokuun lopulla 1939 pariskunta muutti Hämeenlinnaan.⁵⁴

Marja-tytär avioitui Hämeenkyrössä 1911 syntyneen ja myöhemmin Nokialla asuneen talonmestari Kalle Jurkan kanssa kesäkuussa 1936. Heille syntyi Pohjois-Pirkkalassa maaliskuussa 1937 poika. Selman ”äpärarytär” Riitta (s.1914) avioitui huhtikuussa 1938 tehtaan työmies Antti Törnqvistin kanssa. Heille syntyi tytär vuonna 1941 ja poika vuonna 1944. He asuivat myöhemmin Tampereen esikaupungissa. Aviottoman tyttären vuonna 1930 synnyttäneestä Meltolahden Liisasta (s.1909) tuli Auvisen Liisa vuonna 1940, kun hänen miehensä erosi entisestä vaimostaan ja astui Liisan kanssa vihille. Näin Kaarlon ja Selman kaikki tyttäret olivat lentäneet pesästä nuorinta Allia lukuun ottamatta. Poikien avioitumista saatiin odottaa. Ensin oli vuorossa sota. Jäljelle jäänyt perhe selvisi taloudellisesta ahdingostaan, mutta edelleen vuonna 1939 he, huolimatta kohtuullisen hyvistä tuloistaan asuivat edelleen ahtaasti kaupungin vuokra-asunnossa. Asunnon koko oli vain huone ja keittiö.⁵⁵

Vaikka kaupunki oli käynyt syvässä lamassa, saapui ”moderni” varatöiden myötä Tampereelle. Kaupunkiin rakennettiin vuosina 1934–1936 osittain varatöinä uusi rautatieasema. Samoihin aikoihin valmistui lentokenttä. Muutamaa vuotta myöhemmin kaupunki sai Euroopan suurimman funktionalistiseen tyyliin rakennetun tyylikkään linja-autoaseman. Uudenaikaisuus tarkoitti kaupungin läpi virranneen joen ja kosken merkityksen vähentymistä. Aina 1800-luvun lopulle tehtaat oli rakennettu yleensä kosken rannalle. Kun ranta täytyi, rakennettiin uusia tehtaita Näsijärven ja Pyhäjärven rannoille hyvien vesikuljetusolosuhteiden ääreen. Ennen toista maailmansotaa Meltolahtien naapuriin kaavoitettu Nekalan teollisuusalue oli ensimmäinen, jonka suunnittelussa turvaututtiin kokonaan moderneihin liikennejärjestelyihin ja sähkö-

voimaan. Rautatien ja sähkövoiman käyttö merkitsi teollisuuden vapautumista vuodenaikavaihtelusta.

Sotavuodet ottivat omansa

Perheen köyhäinhoitoaktissa ei ole merkintöjä 29. huhtikuuta 1939 ja 17. maaliskuuta 1941 välisenä aikana. Tämä merkinnee verraten vakaata toimeentuloa. Vuoden 1941 maaliskuussa, välirauhan viimeisinä kuukausina, kotona asui vielä Kaarlo ja Selma sekä viisi poikaa ja Aira-tytär.⁵⁶

Perheen isä oli ollut työttömänä, mutta 58-vuotiaan Kaarlon työttömyys päättyi: hän oli päässyt valtiolle töihin. Sen sijaan 23-vuotias Seppo ja 16-vuotias Eero olivat työttömiä. Erkki, nuorin pojista oli 14-vuotias. 21-vuotias Pekka oli armeijassa ja hänen kaksoisveljensä Simo sairas. Aira oli töissä Haarlan tehtailla ja ansaitsi 150 markkaa viikossa. Perhe asui huoneen ja keittiön suuruudessa asunnossa, josta he maksoivat vuokraa 240 markkaa.⁵⁷

Seppo oli käynyt sotaväen vuosina 1938–1939. Hän osallistui talvisotaan ja jatkosodan alkaessa hän oli 23-vuotias. Pian jatkosodan alkamisen jälkeen perhe sai suruviestin Sepon kaatumisesta syyskuun alkupuolella 1941. Samalla paikkakunnalla kuoli elokuun lopulla hyökkäysvaiheen aikana 61 suomalaista.⁵⁸

Köyhäinhoito ”inventoi” jälleen perheen tilanteen keväällä 1943. Kotona asustivat enää Kaarlo, Selma, Aira ja Erkki. Kaarlo oli sairastunut vakavasti. Ilmeisesti reumatismi oli kalvanut Kaarloa jo vuosia. 60-vuotiaana hän oli niin huonossa kunnossa, ettei kyennyt ”itse kustantamaan lääkäreitä, eikä ostamaan lääkkeitä”. Vanhemmista pojista Pekka ja Eero olivat rintamalla ja palovammojensa vuoksi pienenä vammautunut Simo työpalvelussa. Aira kävi töissä edelleen Haarlan tehtailla.⁵⁹

Huhtikuussa 1943 Kaarlon tilannetta tarkasteltiin uudelleen. Huhtikuun lopulla huoltolautakunta päätti kustantaa Kaarlon hoidon kunnalliskodin sairaalassa. Hoidosta ei tullut pitkäaikaista, koska Kaarlo kuoli jo toukokuun puolivälissä. Kuukautta myöhemmin Selma maksoi huoltolautakunnalle miehensä hoitamisesta kertyneet 414 markan kulut.⁶⁰

Valtio otti ohjat

Suomen talous kasvoi suhteellisen nopeasti koko 1900-luvun ajan. Sodan ja 1930-luvun lama vaikeuttivat niin Tampereen kuin koko Suomenkin kehitystä. Koko Läntisen Euroopan ja siinä sivussa Suomenkin taloudellinen kehitys oli toisen maailmansodan jälkeen voimakasta. Vanhana teollisuuskaupunkina Tampereen teollisuuden kasvu jäi muuta maata heikommaksi, mutta koska kaupunki oli jo aiemmin varsin pitkälle teollistunut, teollisuustyöväestön suhteellisen palkkatason koheneminen synnytti muita työmahdollisuuksia. Teollisuuskaupunki alkoi muuttua vähitellen myös palvelukeskukseksi. Kaupunginjohtaja Sulo Typön sanoin: ”Tampere on jo riittävän suuri vetämään puoleensa muuta elinkeinoelämää”.

Tamperelaisissa tehtaissa työskenteli vuosina 1945–1960 noin kymmenen prosenttia koko maan teollisuusväestöstä. Vuonna 1945 osuus oli 10,3 % ja vuonna 1960 8,9 %. Tampereen teollisuuden selkäranka oli vielä 1960-luvun alussa työvoimavaltainen tekstiiliteollisuus. Tekstiiliteollisuuden palveluksessa oli vuonna 1955 10 500 työntekijää ja 914 toimihenkilöä. Suurimpia työnantajia olivat edelleen Finlayson, Tampellan pellavatehdas, Lapinniemen pellavatehdas ja Klingendahl sekä kolmessa eri paikassa toiminut Suomen Triko. Näiden lisäksi pienempiä tekstiilitehtaita oli runsaat kaksikymmentä. Vuonna 1955 Tampereella oli lisäksi parisen tuhatta vaate- ja vaatehuollon teollisuuden työpaikkaa ja yli 4 000 kenkä- ja nahkateollisuuden työpaikkaa.

Kotimarkkinateollisuuden –johon tekstiili-, kenkä-, vaatetus-, ompelu-, ja nahkateollisuus kuuluivat – menestymisen ehtona oli raaka-aineen halpuus ja kilpailijoiden

sulkeminen pois kotimarkkinoilta. 1950-luvun lopun lama oli 1930-luvun jälkeen ensimmäinen oire siitä, että tekstiili- ja vaateusteollisuus ja tehdastyö Tampereella eivät enää antaisikaan työläisilleen taloudellista turvaa kehdestä hautaan.

Muutos merkitsi myös työvoiman sukupuolirakenteen vähittäistä muuttumista. Sotakorvaustoimitusten myötä tamperelaiset suuret konepajat – Tampellan konepaja ja Lokomon ja Valmetin tehtaat – kasvoivat nopeasti. Metall- ja kulkuneuvoteollisuuden lisäksi laajenevia toimialoja olivat puu- ja paperiteollisuus sekä graafinen teollisuus. Samoin 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa orasti teollisuuden henkilöstössä 1960- ja 1970-lukujen aikana tapahtunut selkeä rakennemuutos. Tekniikan kehittyessä toimihenkilöiden määrä kasvoi vaikka työntekijöiden määrä oli alkanut vähetä. Tarvittiin yhä koulutetumpaa työvoimaa.

Kaarlon ja Selman jälkeläisten elämäkertatiedot osoittavat, kuinka vaihtelevia perhemuodot saattoivat sotien jälkeen olla. Varsinkin ne lapset, jotka elivät lapsuutensa 1930-luvun lama-aikana, jäivät suurimmaksi osaksi avioitumatta. Kolme vuosien 1940–1960 välisenä aikana avioituneesta perheen lapsesta ehti erota. Perheet jäivät lapsiluvultaan pieniksi. Tytär, jolla oli vuonna 1930 syntynyt avioton lapsi, synnytti toisen sota-aikana. Avioliitoista mikään ei näytä myöskään menneen ns. ”oikeassa järjestyksessä”, jossa ensin olisi avioituttu ja vasta sitten hankittu yhteisiä lapsia. Kaarlon pojan, Veli Simon vaimolla oli jo lapsi heidän mennessään avioon. Avioitumisen jälkeen syntynyt yhteinen lapsi kuoli vuoden ikäisenä. Huomattava asia on myös perheen lasten 1950-luvulla tapahtunut kirkosta eroaminen. Nimenomaan 1930-luvulla lapsuutensa esikaupungissa viettäneet lapset erosivat kirkosta. Viimeinenkin lapsista siirtyi siviilirekisteriin vuonna 1957.

Perheen lapset eivät myöskään päässeet osallisiksi sosiaalisen mobilisaation tarjoamista mahdollisuuksista. Heidän aikuisiän ammattinsa eivät kuvasta uuteen moderniin maailmaan siirtymistä: muurari, kunnantyohtekijä, peltiseppä/sekatyömies. Pienenä viitteenä mahdollisesta muutoksesta kertoo kirkonkirjoihin Kaarlon lapsenlapsen, Maijan vuonna 1930 synnyttämän aviottoman lapsen kohdalle rekistereihin myöhemmin tehty lisäys: ylioppilas.

Sotien jälkeen, erityisesti 1960-luvulta lähtien rakennettiin suomalaista sosiaalipoliittista järjestelmää, sitä, jota myöhemmin kutsuttiin hyvinvointivaltioksi. Jo aiemmin kuolleen Kaarlo Meltolahden köyhäinhuoltoaktiin kirjoitettiin asenteiltaan muuttuneen huoltolautakunnan toimesta vuonna 1952 seuraavat merkinnät: Selmalle ryhdyttiin maksamaan kansaneläkettä. Runsaat kuusi vuotta eläkettä nauttinut Selma sairastui 72-vuotiaana. Hänet toimitettiin sairaalaan. Lapset lupasivat korvata hoidon, jotta äiti saisi pitää eläkkeensä. Syyskuun alkupuolella Selma kirjoittautui sairaalaan. Häntä tutkittiin ja hänestä otetut näytteet tutkittiin kliinisessä laboratoriossa. Kaksi ja puoli viikkoa myöhemmin Selma kuoli. Perheen köyhäinhuoltoakti päättyi uuden ajan kynnyksellä lauseeseen: ”28.9.1958 sovittu Pekka Meltolahden kanssa, että hän huolehtii kansaneläkkeen maksusta ja hoidon korvauksesta”.⁶¹ Samalla loppui viranomaisten ja Kaarlon vuosia kestänyt vuorovaikutus.

Tiilenpolttaja Kivelän perhe

Tampereelle vuonna 1924

Kansalaissodan jälkeen Tampereen teollisuus ja rakennustoiminta tarvitsi yhä enemmän työvoimaa, ja kaupunkiin sitä virtasi lähiympäristöstä ja kauempaakin – aina Pohjanmaalta saakka. Matti Aabraham Kivelä syntyi vuonna 1886 Etelä-Pohjanmaalla. Siellä hän avioitui 20-vuotiaana itseään vuotta vanhemman Dagmar Eufrosyne Marjamäen kanssa. Ennen vuonna 1924 tapahtunutta Tampereelle tuloaan Matti oli torppari. Tampereelle muuttivat vanhemmat ja kuusi lasta: Ester Helinä (s. 1912),

Otto Kustaa (1913), Aino Helena (1915), Usko Tapani "Upi" (1917), Pentti Juhani (1918), Taimi Orvokki (1921). Perheen lapsista Uskolla oli joko mielenterveydellisiä vaikeuksia tai sitten hän oli kehitysvammainen. Isänsä mukaan hän oli "henkisesti vajaa".⁶² Tamperelaisia Kivelöistä tuli vuonna 1928. Siihen saakka eteläpohjalaisetkin köyhäinhoitoviranomaiset olivat lain mukaan velvollisia kustantamaan perheen toimeentulosta tai sairastamisesta aiheutuneet kustannukset Tampereen kaupungille takaisin.⁶³

Kivelän perhe asui vuonna 1925 Nekalan kaupunginosassa, mistä he vuonna 1928 muuttivat Kalevan tiilitehtaalle. Järvensivulle he muuttivat 1930 ja Viinikkaan 1932. Vuonna 1933 perhe ehti asumaan Vuohenojalla. Vuonna 1934 perhe palasi Nekalan esikaupunkiin, mistä perhe muutti vuonna 1939 Lapin esikaupunkiin. Kaikki perheen asuinpaikat Lapin esikaupunkia lukuun ottamatta sijaitsivat tyypillisillä korkean työttömyyden asuma-alueilla.⁶⁴

Ennen lamaa

Tampereelle saavuttuaan vuonna 1924 perheen isä sai ilmeisesti heti töitä, mutta joutui tuolloin maata vaihtaneen suhdannetaantumien aikoihin työttömäksi jouluna 1924 ja oli työttömänä ainakin maaliskuun alkupuolelle saakka vuonna 1925. Vaimo ja lapset eivät olleet vielä tuolloin työelämässä. Vanhin tytär täytti 13 vuotta. Muiden lapsien iät olivat kaksitoista, kymmenen, kahdeksan, seitsemän ja neljä. Kymmenen ja seitsemän ikäiset lapset olivat koulussa ja nuorin ei ollut vielä koulua aloittanut. Mitään suurta omaisuutta torppari ei ollut mukanaan tuonut, sillä köyhäinhuollon tarkastajan mukaan kodin kalustus käsitti vain välttämättömimmät tavarat. Vuokraa perhe maksoi asunnostaan 200 markkaa kuukaudessa, mikä oli vähän, kun kyseessä oli huoneen ja kamarin suuruinen asunto. Huoneesta ja keittiöstä maksettiin vuonna 1925 kaupungissa keskimäärin 329 markkaa kuukaudessa.⁶⁵ Kyseessä oleva asunto sijaitsi laitakaupungilla, jossa saattoi hyvinkin vuokrata huoneen ja keittiön suuruisen huoneen keskimääräistä hintatasoa halvemmalla. Joka tapauksessa perheen suoritukset vuokraisännälle olivat työttömyyden vuoksi myöhässä, minkä vuoksi perheelle annettiin köyhäinhuollosta maalis-huhtikuussa yhteensä 700 markkaa.⁶⁶

Vuonna 1926 Matti työskenteli Näsi Oy:n omistamalla Kalevan tiilitehtaalla ulkotyömiehenä, ja perhe tarvitsi apua vain Uskon hoitamiseen, koska häntä hoidettiin lastensairaalassa runsaan kuukauden ajan.⁶⁷ Sen jälkeen Matin ammatiksi merkittiin tilanteesta riippuen joko tiilenpolttaja tai sekatyömies. Hänen viikkopalkkaiseen merkittiin 288 markkaa, mikä merkitsi 48 tunnin viikolta kuuden markan tuntipalkkaa. Tiilitehtaalla oli hyvin töitä 1920-luvun lopun korkeasuhdanteen aikana, joten Matin ei tarvinnut tuolloin ilmoittautua työnvälitystoimistoon, vaikka kyse oli kausiluontoisesta ammatista. (Ks. kuvio 35). Matti näyttäisikin kuuluneen ennen lamaa tiilitehtaan ydintyövoimaan.

Ennen lamaa perheen äiti oli tehnyt palkkatyötä kotona, mutta tulot olivat jääneet alle verotettavien tulojen vähimmäisrajan.⁶⁸ 16-vuotias Ester työskenteli tehtaantöyläisenä Lapinniemiessä ja maksoi veroja jo vuonna 1928. Samoin 15-vuotias Otto työskenteli Pellavatehtaalla jo vuonna 1928 tehtaantöyläisenä.⁶⁹

Laskukauteen

Köyhäinhuoltolautakunnan ovien saranat eivät kuluneet Matin toimesta ennen kuin syksyllä 1929. Laman tultua rakentaminen ja tiilten kysyntä vähentyi. Tiilten polttamisen sesonkiluontoisuus korostui, mikä merkitsi katkoksia myös Matin työsuhteisiin. Hän kävi elokuun lopulla 1929 ensimmäisen kerran työnvälitystoimistossa, ja uusi käyntinsä nopeasti heti syyskuun alussa. Hän kävi molemmilla kerroilla myös köyhäinhuoltolautakunnan toimihenkilöiden juttusilla. Koska työnvälitystoimisto ei kyennyt töitä tarjoamaan, pyysi Matti rahaa perheen elättämiseen. Kaikesta päätel-

len perheellä ei ollut minkäänlaisia säästöjä. Köyhäinhoidosta maksettiinkin Matille työttömyyden perusteella elokuun ja lokakuun välisenä aikana 750 markkaa, joiden voidaan laskea kattaneen vuokratulot. Apua perhetalouteen tuli lapsilta: Esterin viikopalkka oli 100 markkaa ja Oton 150 markkaa vuonna 1929.⁷⁰

Lama oli yllättänyt siksi pahasti kaupunginhallinnon, ettei tarjolla ollut aluksi juuri minkäänlaisia varatoita. Siksi köyhäinlaitokunnalle annettiin jonkin verran varoja jaettavaksi suoraan työttömille. Suoraa raha-apua pidettiin työläisten moraalien kannalta arveluttavana, minkä vuoksi kaupungin rahatoimikamari näki paremmaksi ryhtyä jakamaan ruoka-avustuksia työttömille. Köyhäinhoidosta annettiin työttömyyden vuoksi raha-avustusta toki aivan normaalistikin, mutta tällainen apu oli vastikkeellista, ja avunsaaja sitoutui maksamaan markat ”parempina aikoina” takaisin.⁷¹

Lokakuun puolenvälin tienoilla Matti pääsi työnvälitystoimiston kautta kaupungin töihin Naistenlahden satamaan kuudeksi viikoksi. Koska keittiötä ja kamaria asustava perhe oli suuri ja heillä oli kahden kuukauden vuokra maksamatta, avustettiin heitä yhden kuukauden vuokralla eli 350 markalla marraskuun puolessa välissä. Työttömäksi Matti jäi jälleen marraskuun lopulla 1929 ja perhettä avustettiin 200 markalla ennen joulukuun puoltaväliä ja toistamiseen työttömyyden vuoksi vielä ennen joulua. Matti oli joulun ajan työttömänä, mutta pääsi valtion varatöihin heti uudenvuoden jälkeen 1930. Vaimo kävi köyhäinhoidossa pyytämässä ruoka-avustusta, sillä töiden alkamisesta huolimatta tiliä ei ollut tulossa vähään aikaan. Heille annettiinkin tuolloin 250 markkaa ja helmikuun ja huhtikuun välisenä aikana vielä 450 markkaa lisää.⁷²

Työsuhte valtion varatöissä oli verraten pitkä ja päättyi vasta 20. lokakuuta 1930 työn loppumiseen. On merkillepantavaa, että Matin työssäkäyntiaikana perhe ei turvautunut köyhäinhoidon apuun. Kortistoon Matti ilmoittautui vasta 14 päivän päästä. Tämän jälkeen hän kävi ilmoittautumassa työnvälitystoimistossa kortistoon viikoittain.⁷³ Työttömyyskortistoon ilmoittautumisensa jälkeen Matti kävi pyytämässä apua köyhäinhoidosta ja sai marraskuussa ruoka-apua ja 200 markkaa rahaa. Joulukuussa Kivelät saivat vielä ruoka-apua ennen kuin 36 vuorokautta ensimmäisen ilmoittautumisensa jälkeen Matti sai komennuksen varatöihin. Työsuhte kunnan mestari Pöntsen alaisena kesti kymmenen päivää.⁷⁴ Ennen joulua Matti oli jälleen työttömänä. Hän ilmoittautui työttömyyskortistoon vielä kahdesti ennen vuodenvaihdetta.⁷⁵

Perhettä avustettiin 250 markalla jouluaaton aattona 1930. Neljän alaikäisen lahjoihin se raha tuskin meni, sillä asunnon vuokra oli 50 markkaa avustusta suurempi. Tamperelaisilla tehtailla monet menettivät työpaikkansa. Työpaikkansa pitää saaneet tekivät vajaita työviikkoja. Lyhennetty työaika pienensi palkkaa, ja palkkoja laskettiin muutenkin. Ester ja Otto olivat kuitenkin saaneet pitää työpaikkansa. Molempien viikopalkka oli kuitenkin laskenut. Se oli sata markkaa vuonna 1930.⁷⁶

Vuodenvaihteen jälkeen perhe sai Tammikuun alkupuolella kahdesti ruoka-apua, muttei rahaa vuokraan, ”kun oli juuri saanut”. Toukokuun lopulla perhe oli muuttamassa Viinikkaan ja vuokra edellisestä asunnosta oli vielä maksamatta. Perhe tarvitsi avustusta 150 markkaa siitä selviämiseen. Keväällä 1931 Matti työskenteli kunnan mestari Frangenin johdolla, mutta joutui kesällä työttömäksi.⁷⁷

Laman pohjalla

Perheelle annettiin köyhäinhoidosta heinäkuussa 1931 kahdesti ruoka-apua ja 150 markkaa rahaa. Matti pääsi ilmeisesti heinäkuun aikana uudelleen Tampereen tiilitehtaalle töihin. Työsuhte tiilitehtaalle katkesi jälleen lokakuun loppupuolella 1931. (Vrt. kuvio 36) Syynä oli jälleen töiden loppuminen tehtaalta. Jo neljän päivän kuluttua Matti ilmoittautui kortistoon. Muutamaa päivää myöhemmin perheelle annettiin 280 markkaa ”vuokra-apua”. Marraskuun alussa eli 11 vuorokautta kortistoon ilmoittautumisen jälkeen Matti pääsi varatöihin. Kunnanmestari Salon komennuksella tehtiin töitä kahden kuukauden ajan.⁷⁸ Isän lyhyistä työsuhteista johtuen suuren perheen ta-

loudellinen tilanne oli kuitenkin verraten huono ja heitä avustettiin joulukuun alussa 250 markalla.⁷⁹

Tammikuussa työttömyys hyökyi jälleen päälle ja kun ”mies oli ollut taas kuukauden työttömänä”, hän pyysi 250 markkaa vuokraan helmikuussa 1932. He asuivat tuolloin kamarin ja keittiön suuruista kaupungin vuokra-asuntoa, jossa oli vuokrana 240 mk kuukaudessa.⁸⁰ Mistään epätavallisesta ilmiöstä ei ollut kysymys, sillä Kaupungin sosiaalilautakunnan mukaan:

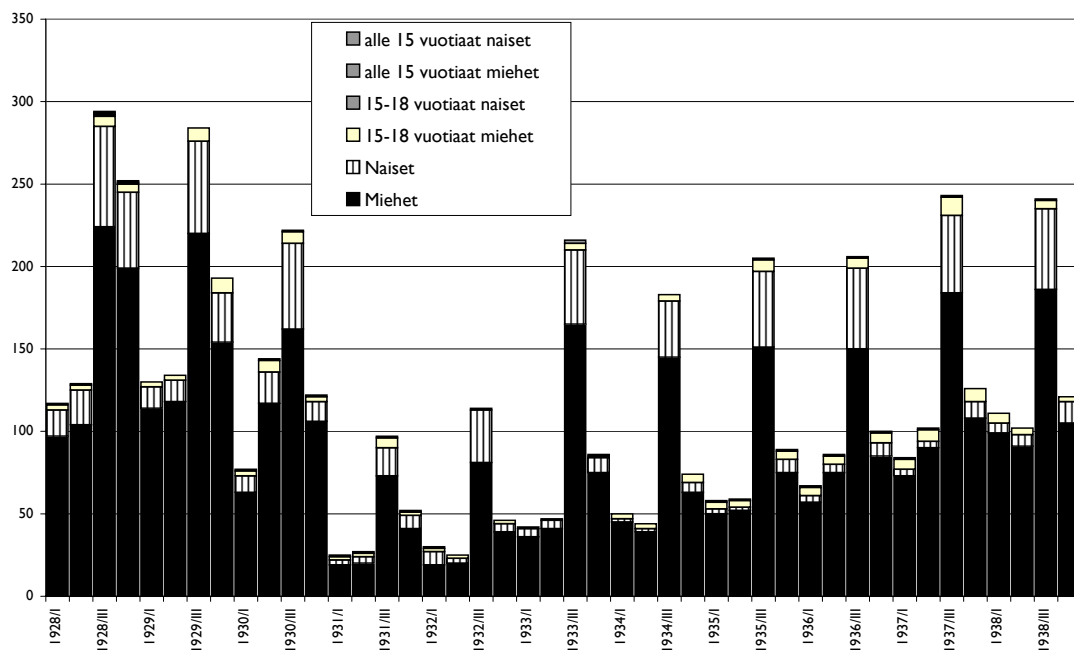
Työttömyydestä aiheutui, että vuokrain periminen oli nytkin hyvin vaikeata, sillä lautakunnan hallinnassa olevien työväenasuntojen vuokralaiset, eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta, olivat siksi huonossa taloudellisessa asemassa, että heidän oli turvauduttava köyhäinhoidon apuun. Voidaan mainita, että eräässä taloryhmässä asuvista vuokralaisista lähes kaikki nauttivat joko vakinaista tai tilapäistä köyhäinapua.⁸¹

Helmikuun puolivälissä runsaan kuukauden mittaisen työttömyysjakson ja viikoittaiten työnvälitystoimistolla ilmoittautumisten jälkeen Matti pääsi jälleen kunnanmestari Pönttynen johtamalle työmaalle puoleksitoista kuukaudeksi.⁸² Puolentoista kuukauden työsuhteen jälkeen Matti oli jälleen runsaan kuukauden työttömänä. Toukokuun 10. hänet komennettiin kunnanmestari Lekbergin johtamalle työmaalle.⁸³ Tampereen tiilitehdas ei ollut vuoden 1932 aikana toiminnassa ollenkaan, ja muiltakaan tiilitehailta ei juuri työtä tarjottu. (vrt. kuvio 36).⁸⁴

Tehdastöissäkin oli vuonna 1932 ahtaimmat ajat. Sekä Oton että Esterin palkat olivat vuonna 1932 enää 75 markkaa viikossa. Vuonna 1915 syntynyt Aino työllistyi kuitenkin kenkätehtaalle kesken pahimman laman. Vuoden 1932 aikana köyhäinhoidon raha-apu oli perheelle suurimmillaan. Perhe sai 2050 markkaa rahaa, ruoka-apua ja sylillisen⁸⁵ polttopuita.⁸⁶

Kuvio 36.

Tampereen tiili- lasi- ja peiliteollisuuden työllisyys neljännesvuosittain työntekijöiden iän ja sukupuolen mukaan 1928-1938

Lähteet: Teollisuustilaston alkuperäiskortit 1928–1938, Tilastokeskuksen arkisto, (TiKA).

Kesän 1932 viimeinen ilmoittautuminen kortistoon tapahtui elokuun lopulla. Kolme yötä nukuttuaan Matti pääsi jo mestari Salon työmaalle, missä työskenteli liki kaksi kuukautta.⁸⁷ Runsaan kuukauden työttömyyden aikana Matti kävi pyytämässä polttopuita köyhäinhoidosta. Marraskuun lopulla Matti pääsi lentokentän alueelle mestari Hedmanin johtamiin valtion varatöihin. Työsuhde kesti liki neljä kuukautta.⁸⁸ Palkka oli 120 markkaa viikossa.⁸⁹

Työviikot myös Tampereen suurilla tehtailla alkoivat pidentyä ja tilipussitkin painaa enemmän. Lapinniemen puuvillatehtaalla työskennellyt Ester ja pellavatehtaalainen Otto ansaitsivat molemmat 100 markkaa viikossa. Perheen tuloiksi merkittiin köyhäinhoidon tarkastuksessa kaiken kaikkiaan 1200 markkaa kuukaudessa. Lapsista Aino oli kuitenkin muuttanut pois kotoa, mikä merkitsi perheen rahatuloihin aukkoa. Jonkin verran aukkoa paikkasi vuonna 1918 syntynyt Pentti, joka sai asiapojan paikan vuoden 1933 aikana.⁹⁰

Vielä 18. huhtikuuta 1933 Matti ilmoittautui työttömyyskortistoon, mutta viimeistään toukokuussa kevät oli jo sen verran pitkällä, että tiilitehtaalla ryhdyttiin kaivamaan savea ja lyömään tiiliä (ks. kuvio 36). Palkat oli ”vapaissakin töissä” puristettu aivan minimiin, mikä Matin kohdalla tarkoitti 3,50 markkaa tunnilta eli 28 markkaa päivässä ja 163 markkaa viikossa edellyttäen, että lauantaitkin tehtiin töitä. Työtä ei kuitenkaan Matin mukaan ”ollut aina” (yhtäjaksoisesti – huom. J.P). Syksy tuli ja tiilten teko vähentyi loppuakseen jälleen marraskuun lopulla. Rakennussektori ei ottanut kaupungissa elpyäkseen, mistä syystä tiilien kysyntä ei yltänyt 1920-luvun lopun tasolle.⁹¹

Työttömäksi jäänyt Matti ilmoittautui vasta kymmenen vuorokauden päästä kortistoon. Ehkä hänen mielessään kävi, että töitä saattaisi löytyä vapailtakin työmarkkinoilta. Matti oli kuitenkin jo 48-vuotias. Jouluntienoo ja vuodenvaihde ylitettiin Kivelän perheessä ankeissa merkeissä. Köyhäinhoidosta apua tuli jonkun verran, mutta vähemmän kun oli enää ”vain kaksi alaikäistä”. Vuonna 1933 perhettä avustettiin yhteensä 1 375 markalla ja sylillisellä polttopuita. Alaikäisten määrään pienentymisen lisäksi asumiskustannuksia pienennettiin kauemmaksi keskustasta muuttamalla. Messukylän kunnan rajalla sijainneesta Vuohenojan esikaupungista asunnon sai 180 markan kuukausivuokralla.⁹²

Perhetalouden hidas elpyminen

Vasta tammikuun puolenvälin jälkeen 1934 Matti pääsi kunnanmestari Salosen johtamiin varatöihin Kortelahden satama-alueen kallionlouhintatyömaalle.⁹³ Kevään tullessa ja roudan hellittäessä otetaan ilmoitti mestari Salonen työttömyyskortiston hoitajalle Matti Kivelän saaneen muita töitä.⁹⁴

Matin työtilanne oli kesällä 1934 melko hyvä. Tiilitehtaalla maksettiin neljän markan tuntipalkkoja, mikä merkitsi täyden työviikon tekijälle 192 markan viikkopalkkaa. Ester sai 150 markka viikossa Lapinniemestä (tammikuu 1935). Otto kävi vuosina 1934–1935 armeijaa ja Aino asui muualla, eikä ”antanut kotio mitään”. Perheen täytyi turvautua köyhäinhoitoon muutaman kerran ja rahaa he saivat sieltä vain 350 markkaa. Perheen elämään tuli muita vaikeuksia äidin sairastuttua niin vakavasti, että tarvittiin lääkäriä. Dagmarin lääkärikulut korvattiin köyhäinhoidon kautta.⁹⁵

Vuonna 1934 työsuhde Tampereen tiilitehtaalla loppui Matin osalta kaksi päivää ennen joulua. Kortistoon Matti ilmoittautui vasta vuoden 1935 puolella. Sähkölaitoksen linjamestari Palmgrenin johtamalle varatyömaalle saatu komennus meni jostain syystä myttyyn, ja Matin työttömyys näyttää jatkuneen aina helmikuun loppuun saakka. Perheen vähitellen kohentuneesta taloudellisesta tilanteesta kertoo se, että perhe oli suunnannut jälleen lähemmäksi keskustaa Nekalaan, missä asuivat keittiön ja kamarin käsittänyttä huoneistoa. Asunnon vuokra oli 275 markkaa kuukaudessa, joten

laitakaupungin vuokrat olivat edelleen halpoja, sillä tällaisen asunnon keskimääräinen vuokra kaupungissa oli 344 markkaa kesäkuussa 1935.⁹⁶

Maaliskuun alussa Matti palkattiin mestari Mäkisen johtamalle Härmälän uimaranan rakentamistyömaalle. Maaliskuu kului siellä, mutta aprillipäivänä Matti oli jälleen työttömänä. Jossain vaiheessa kevättä Matti palasi tuttuun työpaikkaan Tampereen tiilitehtaalle, missä vuotuinen työsuhde jäi vuonna 1935 jostakin syystä tavalista lyhyemmäksi. Se päättyi jo syyskuun lopulla 1935. Näyttäisi siltä, että Matti ei kuulunut enää tiilitehtaan ydintyövoimaan, sillä tiilitehtaalla työllisyys jatkui samalla tavalla kuin edellisinä vuosina. Kolme viikkoa työn loppumisesta Matti ilmoitautui kortistoon. Kaksi viikkoa ilmoittautumisen jälkeen Matille tarjottiin varatyöpaikkaa Lentokonetehtaan ilmailuvarikolla marraskuun alussa 1935, mutta Matti ei voinut ottaa työtä vastaan vaimon sairauden vuoksi.⁹⁷ Todennäköisesti työsuhteen päättymisen tiilitehtaallegin johtui vaimon sairastumisesta.

Vaimon sairastuminen edellisenä vuotena osoittautui vakavammaksi. Heinäkuussa 1935 Matti pyysi vaimolleen jälleen sitoumusta lääkäriin. Matti hoiti 50-vuotiaasta vaimoan kotonaan. Marraskuun lopulla Dagmar–vaimo joutui tohtori Kuloveden määräyksestä Hatanpään kirurgiselle osastolle. Hänet leikattiin, jonka jälkeen hän palasi kotiin ”sairastamaan”. Mies haki ”ylimääräisten menojen” vuoksi köyhänapua. Hieman ennen vuodenvaihetta Dagmar kuoli. Lapsista Taimi Orvokki oli äidin kuollessa alaikäinen. Vuonna 1935 Köyhäinhoidon toimesta avustettiin perhettä 1450 markalla, satunnaisilla ruoka-avustuksilla ja 1½ sylillä polttopuita.⁹⁸

Hautajaiset ehdittiin pitää ennen kuin Matti siirtyi mestari Pietilän johtamille työmaille. Työsuhteet kestivät helmikuun loppuun, jonka jälkeen Matti oli jälleen työttömänä ainakin huhtikuun 6. päivään saakka. Jossain vaiheessa Matti pääsi Rakennusliike Tähtinen & Solan palvelukseen ja ministeriön mies nimikirjaimiltaan BW leimasi Matin kortistosta.⁹⁹

Matin vammaisen poika kuoli juhannuksen tienoilla ja työsuhde rakennusliikkeen palveluksessa päättyi jo elokuun alussa. Työttömyyskortistoon Matti ilmoitautui syksyllä ensimmäisen kerran 16. lokakuuta 1936 ja toisen kerran 10. marraskuuta 1936, jonka jälkeen ilmoittautumisia ei enää tullut ja kortistojätkä tarkastanut ministeriön edustaja BW poisti Matin kortistosta. Viranomaistulkinnan ja verotustietojen mukaan Matilla oli muita töitä, koska ei ollut enää kortistoon ilmoittautunut.¹⁰⁰

Romahdus

Elokuussa 1936 työttömäksi jäänyt Matti asui ainakin tammikuussa 1937 sisarensa Sigrid Kivelän luona Käpytie 20:ssä. Elli kävi pyytämässä veljensä puolesta köyhäinhoidon apua. Muu perhe asui edelleen Nekalan kaupunginosassa. Ester oli Lapinien tehtäessä ja hänen viikkopalkkansa oli 150 markkaa viikossa. Otto työskenteli Tampereen villakehruutehtaalla 800 markan kuukausipalkalla. Pentti työskenteli asiapoikana Pellavatehtaan konepajalla sadan markan viikkopalkalla. Vuonna 1936 Pentti oli jo saanut päästötodistuksen yleisen ammattikoulun metallityölinjalta. Koulumenestys oli ollut vähintäänkin kohtuullinen, sillä koulun hiihtokilpailuissakin menestynyt Pentti sai myös kannustuspalkinnon. Ammattikoulutuksen myötä Pentti sai pestin sittemmin vuodesta 1938 lähtien viilaajana. Vuonna 1921 syntynyt Taimi Orvokkikin oli aloittanut työt 15-vuotiaana vuonna 1936. Hänen palkkansa oli vuonna 1937 125 markkaa viikossa. Kotoa pois muuttaneen Ainon palkka Pellavatehtaalla oli 150 markkaa viikossa.¹⁰¹

Ilmeisesti Köyhäinhoidon tarkastaja kummeksui erillään asuvaa perhettä kun lausui: ”Ehkä puute on ollut joulunpyhien tähden, mutta käsitykseni mukaan heidän pitäisi tulla toimeen, kun kaikki lapset ovat työssä.” Sen verran tarkastaja kuitenkin heltyi, että myönsi puoli syltä polttopuita ja ruoka-apua. Työmarkkinat olivat elpyneet laman jälkeen melkoisesti, mutta Matti ei joko hakenut työtä tai ei saanut työtä.

Työttömyyteen ja erillään asumiseen saattoi olla syynä Matin mielenterveydelliset vaikeudet, jotka näyttävät alkaneen noihin aikoihin. Matti kuljetettiin huhtikuussa 1937 Hatanpään mielisairaalaan.¹⁰²

Vuotta myöhemmin tammikuussa 1938 Otto muutti pois kotoa. Hän työskenteli edelleen Kehruutehtaalla. Aino työskenteli Lapinniessä ja asui Uudessakylässä. Ester työskenteli niin ikään Lapinniessä. Pentti työskenteli Pellavatehtaan konepajalla 150 markan viikkopalkalla. Varjon lapsien verraten hyvälle menestykselle työelämässä heitti kuitenkin – nuorimman lapsen – Taimin sairastuminen keuhkotautiin, minkä vuoksi hän oli hoidettavana Keski-Hämeen parantolassa Kangasalla. Miten hyvin lapset mieleltään järkkyneestä isästään huolehtivat, jää epäselväksi. Hänet kuitenkin löydettiin marraskuun alussa 1938 Tampereen Sulkavuorelta kallionkolosta nukkumasta.¹⁰³ Hänet pidätettiin, koska

Hän oli mainitussa kallionkolossa ulkona nukkumassa ja hän näyttää sairasmieliseltä. Yllämainittuun viitaten ja kun Matti Aabraham Kivelä on vailla vakituista asuntoa, työpaikkaa ja toimeentulovaroja sekä kun hän tämän lisäksi näyttää olevan sairasmielinen ja vailla omaisten boivaa, siirrän kunnioittaen hänet täkäläiseen huoltolautakuntaan enempää toimenpidettä varten.¹⁰⁴

Tämän jälkeen Matti piristyi hieman, kävi huoltolautakunnan pakeilla 18. marraskuuta 1938 ilmoittaen pääsevänsä seuraavana päivänä valtion varatyömaalle laajentamaan Viinikan ratapihaa. Matti pyysi avustusta eläntönsä ”kun saa palkkaansa vasta kahden viikon kuluttua”¹⁰⁵

Perhe laman aikana

Paljosta muuttamisesta huolimatta perhe pysyi sangen kiinteänä laman ajan. Muutos tapahtui äidin ja kahden lapsen kuolemien jälkeen, jolloin isä muutti epävirallisesti siskonsa luokse, vaikka virallisesti asui lapsiensa luona. Osa sisaruksista muutti vähitellen pois perheyhteisyydestä. Perhe supistui vuoden 1935 seitsemästä henkilöstä vuoden 1939 kolmeen henkilöön. Keuhkotautia sairastanut Taimi kuoli keväällä 1939. Perheen isän muutettua virallisesti Lapin esikaupunkiin vuonna 1939, muutti samassa kaupunginosassa jo toisaalla asunut Matin sisko Sigrid Birgitta Kivelä, Pohjanmaalla syntynyt entinen tehtaan työntekijä, samaan kotitalouteen. Lapsista vain vanhin tytär muutti tuolloin Lappiin. Matin sisar kuoli kuitenkin talvisodan vielä kestäessä 63-vuotiaana.¹⁰⁶

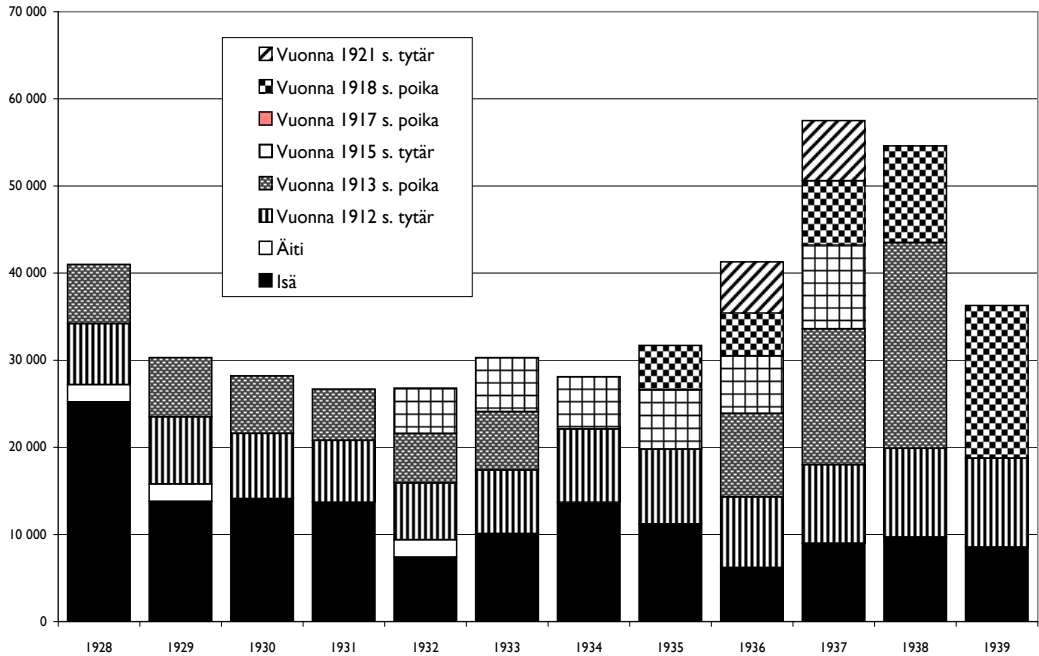
Muuttaminen näyttäisi olleen yksi strategia, jolla lamaan sopeuduttiin. Rahojen ollessa tiukoilla, hakeuduttiin halvempiin asuntoihin. ”Pohjalla” eli kauimpana keskustasta ja halvimmassa asunnossa, asuttiin vuonna 1933. Laman hellittäessä ja lasten palkkojen noustessa perhe hankki tilavampia ja kalliimpia asuntoja. Perheen jakautuminen useampiin asuntoihin osoittautui viimein taloudellisesti mahdolliseksi.

Tässä suhteessa Ainon ratkaisu oli täysin muista poikkeava. Aino oli tytär, joka ei ansaitsemiaan rahoja kotiin antanut. Hänen lähdölle saattoi olla muitakin syitä, sellaisia, joita voidaan lähteiden perusteella vain otaksua. Eräs ahtaan asumisen seurauksena noina aikoina oli keuhkotauti, mikä perhettä selvästi vaivasi. Sairastumisen riskiä oli mahdollista vähentää lähtemällä aikaisemmin kodista. Toki lähtemiselle saattoi olla muitakin syitä. On kuitenkin merkille pantavaa, että perheessä ei näytä olleen sellaisia sosiaalisia ongelmia, joihin viranomaiset olisivat katsooneet parhaaksi puuttua.

Vaikka isän työhistoria olikin laman aikana varsin katkonainen, jäivät hänen työttömyyskautensa kuitenkin varsin lyhyiksi. Hänen ammateilleen oli kausiluonteinen työ olennaista jo alun alkaenkin. Silmiin pistää kuitenkin isän määrätietoisuus lamaan aikana. Työsuhteiden katkettua hän selvästikin haki töitä. Ja jollei niitä saanut, hän hakeutui köyhäinhoidon tarkastajien puheille. Hän ei jättänyt perhettään pulaan. Toiminta heijasti myös hyvin kulloinkin vallinnutta suhdannetta: mitä syvempi lama oli, sitä nopeammin Matti hakeutui kortistoon, ja kun työtilanne vähän kohentui, il-

Kuvio 37.

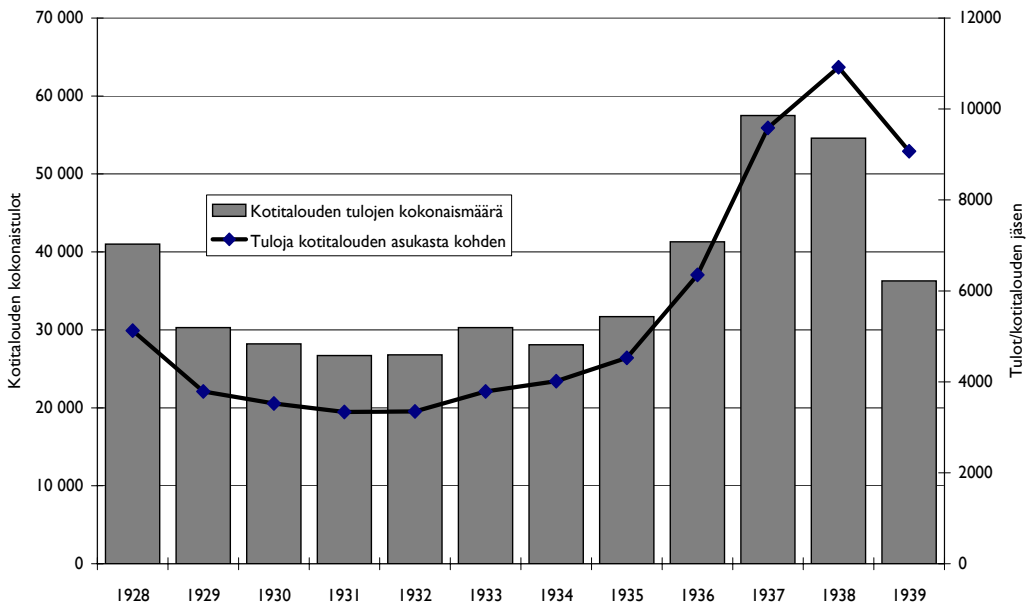
Tiilenpolttaja-sekatyömiies Kivelän kotitalouden tulot, markkaa

Lähteet: Tkvl 1928-38, Tika, TKA.

Kuvio 38.

Tiilenpolttaja-sekatyömiies Kivelän kotitalouden tulot vuosina 1928-1939, markkaa

Lähteet: Tkvl 1928-38, Tika, TKA.

moittautuminen tapahtui myöhemmin. Matti-isä ei kuitenkaan päässyt nousukauteen mukaan. Hänestä ei enää 50-vuotiaana tullut tiliteollisuuden ydintyövoimaa, ja hänen työsuhteensa jatkuivat samalla tavoin katkonaisina kuin syvimmänkin laman aikana.

On selvää, että varatöiden palkkataso oli alhainen ja niitä ei myöskään laman alkuvaiheissa ollut juuri tarjolla. Silloin kun varatöihin tuli komennuksia, olivat ne varsin lyhyitä. Valtion varatyöt näyttävät olleen kaupungin varatöitä pidempiaikaisia, vaikkakin huonommin palkattuja. Jos köyhäinhuolto nähdään varatyöjärjestelmän aukkoja paikkaavana vähimmäisapujärjestelmänä, näyttäisi se tämän perheen kohdalla toimineen suhteellisen hyvin: perhe sai isän työttömyysaikoina apua, eikä Mattikaan apua juuri muina aikoina hakenut. Köyhäinhoidosta saatu satunnainen apu ei ollut taloudellisesti merkittävää, mutta se oli selvästi tämän perheen kohdalla suurimmillaan silloin kun hätäkin. Jos sosiaalipoliittista järjestelmää katsotaan sen omista lähtökohdista, näyttää järjestelmä toimineen hyvin sen jälkeen kun työttömille kyettiin jakamaan varatöitä. Matti oli kuitenkin suuren perheen isä ja sen vuoksi etuoikeutetumpivaratyökomennuksiin kuin naimaton poikamies.

Perheen lapset pärjäisivät varsin hyvin teollisuuskaupungin työmarkkinoilla 1930-luvulla. Huomio kiinnittyy erityisesti siihen, että perheen lapset työllistyivät nuorina. Aino ja Pentti pääsivät töihin aikana, jolloin nimenomaan nuorien osuus tehtaiden työvoimasta vähentyi.¹⁰⁷ Se, että he saivat pidettyä työpaikkansa jatkossa, ei ole varsinkaan tyttöjen osalta yllättävää, sillä tekstiilitehtaiden työvoimantarve oli vuoden 1932 käänteen jälkeen polttava.

Kuten kuvioista 37 ja 38 havaitaan, perheen lasten tulot olivat varsin merkittävät. Heikoin vuosi oli laman syvin vuosi 1932, jolloin Matin perinteinen kesätyömaa, tilitehdas, ei toiminut lainkaan. Pitkän aikavälin tarkastelussa voidaan todeta, että ainakin vuoden 1928 perspektiivistä katsottuna isän kotiin tuomat tulot vähenivät tasaisesti. On myös syytä huomata, etteivät isän tulot nousseet laman hellitettyä. Itse asiassa ne jopa laskivat vuosina 1935–1936, jolloin Matti-isä joutui kieltäytymään työsuhteesta perheen sairastelun vuoksi. Vaimon kuoleman jälkeen isän kontrolle jäi todennäköisesti ainakin aluksi myös Uskon hoitaminen. On myös selvää, että vaimon ja pojan kuoleminen ja nuorimman tyttären sairastuminen ovat vaikuttaneet todennäköisesti elämisen haluun ja kykyyn kohdata muita vastuksia.

Isän sosiaalinen tausta ei suoraan viittaa sellaiseen suhdeverkostoon, jonka avulla lapset 15-vuotiaana työllistyisivät pahimpaan lama-aikaan, jolloin erityisesti nuorten työsuhteet olivat katkolla. Lapset saivat töitä lähinnä Tampellan pellavatehtaasta ja konepajalta sekä Lapinniemen puuvillatehtaasta, josta tuli yrityskauppojen myötä osa Tampellan konsernia. Saatavilla olevat lähteet eivät kerro mahdollista herra tai rouva X:ää. Otosta tulee niin nopeasti sotapalveluksen suorittamisen jälkeen pellavatehtaan laitosmies ja ammattikoulun päästötodistuksen saaneesta Pentistä viilari, että on syytä puhua sosiaalisesta noususta. On mahdollisuuksien rajoissa, että Matin sisko saattaisi olla mahdollinen suosittelija. Voi tietenkin olla myös niin, että Otto ja Ester, jotka pääsivät tehtaaseen nousukauden viimeisinä hetkinä, olisivat pystyneet ”puhumaan” sisaruksilleen työpaikan. Kaikesta murheesta huolimatta perheen jäljelle jääneiden lasten näkymät näyttivät ennen sotia aurinkoisilta.¹⁰⁸

Paldaniuksen lesken perhe

Äiti Alma ja perhe

Hämeenkyrössä vuonna 1873 syntynyt perheen äiti Alma jäi leskeksi 43-vuotiaana vuonna 1916 kun niin ikään Hämeenkyröstä kotoisin ollut vuotta vanhempi aviomies Kalle kuoli. Avioparille oli syntynyt vuosina 1900–1914 kuusi lasta. Vanhin oli vuonna 1900 syntynyt Liisa. Muut lapset ikäjärjestyksessä: Leonard (s.1902), Leena

(s.1905), Lea (s.1908), Lauri (s.1911) ja Leo (s.1914). Isän kuollessa Leo oli 2, Lauri 5, Lea 8, Leena 11, Leonard 14 ja Liisa 16.¹⁰⁹

Alma ja Kalle olivat avioituneet Tampereella. Perheen koon ja riittämättömien ansioiden vuoksi heille annettiin satunnaista köyhäinapua vuodesta 1911 lähtien. Apu koostui satunnaisesti tarvituista polttopuista, lapsille määrätystä lääkkeitä ja ruuasta, jossa pienille lapsille tarkoitetun maidon osuus oli suuri. Säännöllinen apu aloitettiin vaimon jäätyä leskeksi vuonna 1916. Paldaniukset olivat säännöllisen avun piirissä joulukuusta 1916 joulukuuhun 1923. Kuukausittainen apu oli aluksi 25 markkaa vuonna 1916, joskus lisäksi ruokaa, maitoa ja polttopuita. 1918 lähtien kuukausittaiseksi avustussummaksi vakiintui 50 markkaa. Lisäksi perheelle annettiin pieni jouluraha. Alma Paldanius kuittasi avun viimeisen kerran 31. syyskuuta 1922. Seuraavan kerran rahat kuittasikin patriarkaalisen tavan mukaisesti Leonard, vanhin pojista.¹¹⁰

Ensimmäisessä kotitarkastuksessa Tampereen esikaupungissa Järvensivulla sepäpä Janhusen talossa todettiin, että siisteys oli huononlainen ja huonekalut olivat yksinkertaiset. Huoneita oli kaksi ja vuokraa maksettiin 16 markkaa. Työansioiksi merkittiin avunanojan 30 markkaa kuussa. Almalla oli omaisia, mutta heidän auttamiskykynsä arvioitiin huonoksi. Toisaalta perheellä ei ollut velkoja, eikä tavaroita ollut pantattu. Alkuperäiseksi syyksi pysyvään avunantoon merkittiin iso perhe, riittämättömät ansiot ja leskeys.¹¹¹

Järvensivulta perhe muutti Juhannuskylään, mikä vielä 20-luvun alkupuolella oli kaupungin keskustan lähistölle aikoinaan rakentunut epäsäännöllinen työläisasuma-alue. Marraskuussa 1919 tarkastuksen suorittanut köyhäinhoidon tarkastaja totesi, että Alma oli satunnaisissa töissä. Lapinniemen puuvillatehtaassa työskennelleen 19-vuotiaan vanhimman tyttären Liisan peruspalkka oli 90 markkaa kuussa, jonka lisäksi jokaiselta viikolta maksettiin 38 markkaa. 17-vuotiaalle Leonardille maksettiin Verkatehtaalla 70 markkaa kuussa ja 40 markkaa jokaiselta viikolta. Leena-tytär työskenteli puolipäiväisesti Lapinniemen puuvillatehtaassa ansaiten 40 markkaa kuussa ja 13 markkaa viikossa. Perheen tulot olivat yhteensä 564 markkaa kuussa. Alma itse oli sairastellut, mutta oli tervehtynyt ilman lääkärin apua. Alma olisi tarvinnut kaksi paria kenkiä. Tarkastajan mukaan huonekalut olivat vuonna 1919 kunnoltaan huonoja ja kodissa oli epäsiistiä. Syyskuussa 1922 koti arvioitiin siistiksi ja siellä oli välttämättömät kalusteet. Seuraavana vuonna kodin kalustoa pidettiin välttävänä, samoin siisteyttä. Huomionarvoista oli se, ettei perhe ottanut ennen lamaa velkaa ja maksoi vuokransa ajallaan.¹¹²

Alma pääsi ilmeisesti joskus 1920-luvun alussa Verkatehtaalle töihin. Hän työskenteli tehtaalla siivoojana 150 markan viikkopalkalla monia vuosia. Vanhin tytär muutti samoihin aikoihin pois kotoa. Lapsista Leena asui kotona ja oli puuvillatehtaalla töissä. Leonard kävi 1920-luvun alkupuolella armeijan, ja muutti sieltä kotiuduttuaan pois kotoa. Muut lapset kävivät koulua. Nuorin poika Arvo oli välillä perheen taloudellisen tilanteen vuoksi huostaan otettuna. Köyhäinhoidon säännöllinen apu jatkui aina vuoteen 1926 saakka, jolloin 12-vuotias Leo otettiin huostaan lopullisesti ja sijoitettiin Lausteen poikakotiin. Tytär Leena työskenteli puuvillatehtaan jälkeen paita- ja sittemmin kenkätehtaalla, jääden vuonna 1926 työttömäksi.¹¹³ Kun tiedetään, että hän sairasti keuhkotautia, saattoi taudin tuoma stigma aiheuttaa jatkuvat työpaikan vaihdot ja sittemmin työttömäksi jäämisen.

Tampere muuttui ja kasvoi. Keskustan läheisyydessä sijainnut työläiskaupunginosa Juhannuskylä eli ”Jussinkylä” – kuten epäsäännöllistä asujaimistoa kutsuttiin – saneerattiin 1920-luvulla. Asukkaat vaihtuivat ja 20-luvun puolivälissä juhannuskyläläisten keskimääräiset tulot nousivat kaupunkilaisten keskiarvon yli. Paldaniukset muuttivat Juhannuskylästä venäläisten varuskunnaksi rakennuttamalle kasarmialueelle, jota myöhemmin kansalaissodan jälkiselvittelyissä käytettiin myös vankileirinä. 1920-luvun puolivälissä alueella asui paljon köyhiä ja vähäosaisia.¹¹⁴

Nousukauden lopulla, vuonna 1928 Alma Maria oli 55-vuotias ja työskenteli Verkatehtaassa. Hänen tulonsa olivat suhteellisen vakaat. 26-vuotias Leonard oli muuttanut takaisin äitinsä luokse ja 17-vuotias Lauri asui vielä kotona. Sen sijaan 20-vuotias Lea oli muuttanut pois ja 14-vuotias Leo oli edelleen sijoitettuna Lausteen poikakotiin. Kotona asunut ja viimeksi kenkätehtaalla työskennellyt Leena kuoli keuhkotautiin muutamaa päivää ennen joulua samana vuonna.¹¹⁵

Leenan kuoltua perhe eli äiti, Leonard ja Lauri muuttivat seuraavana vuonna Nekalaan ja asettuivat sinne vuokralle asumaan. Vuokrasuhde kesti koko äidin loppuiän. Lama ja muut tapahtumat muuttivat perheen koostumusta seuraavina vuosina. Lea synnytti lamakesänä 1932 aviottoman tyttären, Lauran, ja muutti hänen kanssaan äidin luo. Samaten Leo palasi vuonna 1932 poikakodista kotiin asumaan. Ainoastaan aikaisemmin avioitunut vanhin tytär jätti palaamatta perheyhteyteen. Paldaniusten tapauksessa apua tarvitsivat enemmänkin lapset kuin äiti, jonka työura verkatehtaalla jatkui. Alma jäi eläkkeelle 66-vuotiaana vuonna 1939.¹¹⁶ Köyhäinhoidon tarkastaja kirjoitti marraskuussa 1940:

*On ollut Verkatehtaalla yli 20 vuotta, joten on työnantajan pidettävä avunsaajasta huolta, mutta kun hän nyt pyytää vaan 50 mk vuokra-apua sairauden tähden, niin annetaan tämä kerta. Avunsaajalla on juopottelevia poikia, jotka eivät arvusta äitään.*¹¹⁷

Alma saikin verkatehtaalta eläkettä 125 markkaa viikossa. Syksyllä 1940 äiti asui tyttärensä Lean ja osittain parantolassa hoidossa olleen Leonardin kanssa. Kesällä 1942 tytär pyysi äidille hoitopaikkaa viikoksi kunnalliskotiin. Tytär maksoi äitinsä hoidon viikon ajalta. Köyhäinhoidon virkailija teki kotikäynnin 26.9.1942, jonka seurauksena Alman arvioitiin vaativan jatkuvaa laitoshoidtoa. Tampereen verkatehdas sitoutui maksamaan Alma Paldaniuksen hoitokustannukset Tampereen kunnalliskodissa niin kauan kuin Alma olisi siellä hoidettavana (10.12.1942). Alma oli hoidettavana loppuvuodesta 1942 kuolemaansa saakka tammikuuhun 1944.¹¹⁸

Alman kolme poikaa

*Pyydän huomauttamaan, että meitä on kolme täysikäistä veljestä työttömänä ollut jo useamman kuukauden, eikä me olla saatu mistään minkäänlaista avustusta, joten olemme ehdottomasti sen tarpeessa. Asumme kaikki samassa huoneessa hellakamarissa, josta olemme vuokravelkaa (Köyhäinhoidon avustusanomus vuodelta 1935).*¹¹⁹

Vanhimmasta pojasta, Leonard Paldaniuksesta tuli täysi-ikäinen vuonna 1923, jonka tienoilla hän suoritti sotapalveluksensa. Sotaväen jälkeen hänet tuomittiin lokakuussa 1925 kahdeksi vuodeksi vankilaan. Hän vapautui lokakuussa 1927. Leonard ilmoitautui työnvälitystoimistoon vankilapassi mukanaan jo kuuden päivän päästä. Heti ei ollut töitä tarjolla, vaikka oli kiihkein nousukausi. Leonard jatkoi ilmoittautumisiaan, kunnes 16. tammikuuta vuonna 1928 hänet komennettiin mestari Pöntynsen johtamiin kunnan töihin, josta hän lähti helmikuun lopulla Helsinkiin rakennustöihin. Puolentoista kuukauden rupeama päättyi 12. huhtikuuta, jonka jälkeen Leonard oli työttömänä ainakin toukokuun toiselle viikolle saakka. Kesällä hän työskenteli kuukauden Viialan sahalla ja ilmoitautui työnvälitykseen elokuun puolivälissä, jolloin pääsi Laurila & Ahti-nimisen yrityksen palvelukseen.¹²⁰

Leonardin lyhyet työsuhteet jatkuivat nousukauden loppupuolella. Vuoden 1928 loppupuolella Leonard pääsi Virtasen palvelukseen. Työsuhde kesti viisi viikkoa ja päättyi jo joulukuun loppupuolella. Leonard ilmoitautui työnvälitykseen 21. helmikuuta ja sen jälkeen viikoittain aina toukokuun loppuun saakka. Työnvälityksen kautta ei Leonardille töitä siunaantunut, joten hän päätti alkaa ”kulkea kaupalla”. Verotustietojen perusteella vuodet 1928 ja 1929 sujuivat vankilataustan ja taajaan vaihtuvat työsuhteet huomioiden Leonardilta mukavasti. Vuodelle 1930 ei enää tuloja näytä kovin paljon siunaantuneen ja saman vuoden maaliskuussa hän saikin 200 markkaa satunnaista köyhäinapua työttömyyden vuoksi. Leonard sai komennuksen

Pori-Haapamäen radan rakennustöihin elokuussa 1930. Hän jätti menemättä töihin, eikä selvittänyt syytään millään tavalla köyhäinhoidossakaan.¹²¹

Kesä-heinäkuun vaihteessa vuonna 1931 – ilmeisesti sunnuntaipäivänä kello kahdeksan aikoihin illalla – Leonard ilmestyi kaverinsa varatöissä kunnanmestari Tammisella tuolloin olleen sekatyömies Väinö Bernhard Vilenin kanssa (s.1904) Järvensivulla sijainneen konepajan työmies Yrjö Werner Kallenpoika Haaviston (s.1901) asuntoon ”ilman mitään asiaa juopuneina”. Kutsumattomat vieraat ”esiintyivät reuhaten, häiriten kotirauhaa, eivätkä kehotuksesta poistuneet. Vähän aikaa heitä kärsittyään, poisti Haavisto samassa osoitteessa asuneen veljensä avustamana heidät väkisin ulos.”¹²²

Ulos jouduttuaan Leonard ja Väinö aikoivat ”tehdä siivottomuutta, tehden tarvettaan maaliastioihin”. Haavistot saivat kuitenkin kaksikon aiheet estetyksi ja ajoivat ”häiriöntekijät pois pihasta”. Hetken kuluttua Paldanius ja Vilen kuitenkin palasivat pihaan ja yrittivät uudelleen varoituksista huolimatta tunkeutua Haaviston asuntoon. Koska kumppanit eivät ”käskystä poistuneet”, otti Haavisto ”pelgialaisen brovnikinsa” esille ja ampui kaksi varoituslaukausta ilmaan. Kun ”reuhaajat” eivät vieläkään poistuneet, ampui Haavisto heitä kohti, osuen Paldaniusta vasemman jalan jalkaterään. Paldanius jäi pihaan makaamaan, mutta Vilen lähti karkuun. Konstaapeli Laurila toimitti Paldaniuksen yhdessä Haaviston veljen kanssa Hatanpään sairaalaan¹²³, missä lääkäri Levander satoi haavan. Leonard pääsi kotiinsa potemaan jalkaansa, jota oli määrä mennä viikon päästä näyttämään lääkärille. Leonardin hoito maksettiin köyhäinhoidon kansliasta. Koska Haaviston käyttämä ampuma-ase oli luvaton, tuomittiin hänet luvattomasta ampuma-aseen hallussapidosta 240 markan suuruisiin sakkoihin. Välikohtaus tuli konepajan työmies Haavistolle muutenkin kalliiksi, sillä hän joutui maksamaan Paldaniukselle vielä 350 markan korvauksen kivusta ja särystä.¹²⁴ Leonardin näin saamat rahat taisivat kuluu lähinnä viinaan.

Lokakuussa 1931 Leonard ilmoittautui työttömyyskortistoon. Leonard kävi ilmoittautumassa säännöllisesti kortistoon ja kävi ainakin tammikuun neljännellä viikolla köyhäinhoidossakin. Köyhäinhoidosta todettiin, että ”mies on vähän päästä putkessa, ei avusteta”. Viikon päästä köyhäinhoidossa käymisen jälkeen Leonard pääsi 27. tammikuuta mestari Laurilan johtamiin töihin. Työ päättyi heti vappupäivän jälkeen 1932. Leonard jatkoi ilmoittautumisiaan koko kesän ja seuraavan syksyn, sillä hänellä ei ”ollut vakinaista ansiota”. Tammikuussa 1932 Leonard kävi köyhäinhoidossa.¹²⁵

Lokakuussa 1932 Leonard komennettiin mestari Nissisen johtamiin valtion varatöihin, joista Leonard erosi syytä ilmoittamatta jo marraskuun loppupuolella. Seurauksena oli kolmen ja puolen kuukauden mittainen työttömyysjakso, jonka aikana Leonard sai työttömyysavustusta köyhäinhoidosta. Työttömyys päättyi vasta komennukseen rakentamaan Vihiojan yhdystietä. Komennus mestari Salon palveluksessa päättyi aprillipäivänä, jolloin Leonardin sijaan työmaalle lähetettiin hänen 12 vuotta nuorempi veljensä Leo. Leonard pääsi vielä melkein kunnanmestari Soinin johtamiin töihin toukokuussa, mutta työsuhte ei jostakin syystä toteutunutkaan. Leonard jatkoi ilmoittautumisiaan kortistoon ja pääsi syyskuussa tasaamaan Tulliaukiota mestari Seppälän johdolla. Tulliaukion tasaaminen loppui ainakin Leonardin osalta lokakuun lopulla. Edessä oli runsaan neljän kuukauden mittainen työttömyysjakso, joka päättyi 8. maaliskuuta, kun Leonard pääsi Lyseon uudisrakennuksen pihamaata tasaamaan. Työ kesti aina huhtikuun puolivälin yli, jonka jälkeen Leonard jatkoi ilmoittautumisiaan kortistoon aina heinäkuun alkuun (1934) saakka. Jossain vaiheessa Heinäkuuta Leonard pääsi lyhyeksi ajaksi töihin Klingendahl & Co Oy:n lisärakennustyömaalle, joka ainakin Leonardin osalta loppui jo elokuun loppupuolella.¹²⁶

Syyskuun viidentenä 1934 Leonard hyväksyttiin jälleen työttömyyskortistoon. Hän oli sairas ja lääkäri tutki hänet lokakuussa 1934. Syytä lienee ollut keuhkotauti. Myöhemmin samassa kuussa 1934 hänelle myönnettiin köyhäinhoidosta työttömyys-

avustuksena rahaa 250 markkaa, kumisaappaat ja kintaat. Uusia saappaita ja kintaita tarvittiinkin, sillä Leonard oli saanut kahta päivää aikaisemmin komennuksen mestari Toivosen johtamalle Kokemäenjoen perkaustyömaalle. Myöhemmin mestari ilmoitti Leonardin ottaneen lopputilin yhdentoista päivän jälkeen ja lähteneen syytä ilmoittamatta. Leonardin 20-vuotias pikkuveli Leo lähetettiin samalle työmaalle hieman myöhemmin, joten ehkä Leonard ajatteli että yksi Paldanius riittää Kokemäenjokea perkaamassa. Myöhäinen syksy joenperkaustyömaalla ei ole kaikkein miellyttävimpiä työpaikkoja. Joka tapauksessa luvaton poistuminen työmaalta johti myös Leonardin poistamiseen marraskuun loppupuolella työttömyyskortistosta. Hän ei ollut oikeutettu varatöihin eikä periaatteessa köyhäinhoidon apuunkaan.¹²⁷

Hänet otettiin kuitenkin helmikuun puolessa välissä vuonna 1935 takaisin kortistoon ja komennettiin kahdeksi kuukaudeksi tiemestari Salon johtamalle työmaalle jo kuukauden päästä maaliskuussa. (12.3.–11.5.35). Leonard sairasteli keväällä ja hänet käskettiin 21. toukokuuta lääkäriin ja sen jälkeen ilmoittautumaan uudelleen. Lääkärissä käynnistä ei ole varmuutta, mutta köyhäinhoidossa hän kävi veljiensä kanssa, jolloin kaikki hakivat kirjallisesti aikaisemmin merkityin sanankääntein ruoka- ja vuokra-avustusta. Koska Leonard ei enää toukokuussa ilmoittautunut kortistoon, hänet poistettiin toukokuun lopulla 1935 jälleen kortistosta.¹²⁸

Leonardilla oli näinä vuosina todennäköisesti lyhyitä keikkatöitä. Edellä lainatun anomuksen yhteyteen virkailija kirjasi: ”Velkaa oli kolmen kuukauden ajalta 525 mk. Oli ollut työttömänä elokuusta 1934 lähtien, jonka aikana (vapailta työmarkkinoilla – huom. J.P.) kuljetuskeskuksessa neljä päivää”.¹²⁹

Kesäkuusta 1935 elokuun alkuun 1936 Leonardilla oli tilapäisiä työsuhteita, joista merkittävin oli asfaltointityöt Tiera Oy:n palveluksessa. Tammikuussa 1936 köyhäinhoitoviranomaiset huomauttivat, että avustukset oli korvattava. Leonard lupasikin korvata, mutta lupaus jäi lunastamatta. Keväällä 1936 Leonard piipahti työttömyyskortistossakin. Hänelle tarjottiin työtä Toijalasta, mutta hän kieltäytyi ja hänet poistettiin kortistosta. Merkillepantavaa oli se, että hän haki ja sai 150 markkaa ja sai köyhäinhoidosta sitoumuksen kenkien suutarilla käyttämistä varten ilmeisesti juuri tälle työmaalle matkustamista varten. Toukokuussa köyhäinhoitoaktiin merkittiin: ”Kun Leonard Paldanius viettää jatkuvasti juopottelevaa elämää, (ja on) käyttänyt avustuksiaankin väärin ja on ympäristölleen pahennukseksi, pannaan työlaitoshaku maaherraan.” Lammille lähettämistä ei kuitenkaan siltä erää toteutettu.¹³⁰

Syksyllä 1936 Leonard haki kortiston kautta töitä ja uuden vuoden jälkeen hänet komennettiin Kastinkallion leikkaustyömaalle, mistä hänet erotettiin 17. huhtikuuta 1937 ”aiheettoman työstä poissaolon vuoksi”. Elämäntyyli ei muuttunut kesällä. Köyhäinhoitolautakunnan sihteeri antoi köyhäinhoitotarkkaaja Artturi Wasaman läsnä ollessa kehotuksen pakkotyölaitokseen korvaamaan annetut avustukset. Leonard sai syyskuussa ensikertalaisena kolmen kuukauden mittaisen passituksen Lammille. Korvattuaan yhteiskunnalle nauttimansa köyhäinavun, hän vapautui ”työlaitoksesta velkansa maksaneena” tammikuussa 1938.¹³¹

Päästyään työlaitoksesta ja palattuaan kotiin äitinsä luokse, Leonard kääntyi köyhäinhoidon puoleen saadakseen työvaatteita ja ruokaa. Hän saikin ruokaa sekä sitoumuksen osuusliike Voimaan. Sitoumuksella hän hankki saappaat ja huopasyylit saappaisiin. Elämäntavat olivat edelleen entisenlaiset. Poliisi löysi hänet kesällä 1938 Viinikan vartiokonttorin läheisyydessä sijainneen Pahanlammin takaa juopuneena. Pidätyksestä ilmoitettiin luonnollisesti huoltolautakuntaan, kuten tällaisissa tapauksissa aina yleensä tehtiin. Syyskuussa Leonard erotettiin työstä työmaalta luvatta poistumisen vuoksi. Juopottelu jatkui, ja syyskuussa 1939 Leonardia uhkailtiin jälleen Lammille lähettämällä.¹³² Johonkin reissuun Leonard lähtikin, sillä keväällä 1940 Viipurin tie- ja vesirakennuspiiri tilitti köyhäinhoitolautakunnalle 176 markkaa hänen velkojaan.¹³³

Kokonaisuutena arvioituna Leonard pääsi kuitenkin leivän syrjään jollain tavoin kiinni vielä vuosina 1937–1939, mutta hänen tulonsa jäivät pienemmiksi kuin ennen lamaa. Leonard ansaitsi 9 394 markkaa vuonna 1939, mikä merkitsi 783 markkaa kuukaudessa ja 181 markkaa viikkoa kohden. Jos Leonard oli säännöllisesti työssä, merkitsivät hänen ansionsa neljän markan tuntipalkkaa. Jos sekatyömies Leonard työskenteli talvisodan alkamisvuonna kuuden kuukauden ajan 45 tuntia viikossa, niin hänen tuntipalkkansa oli 8 markkaa, mikä vastasi hyvinkin tuolloisia sekatyömiehen palkkoja rakennustyömailla.¹³⁴

Keuhkotauti oli edennyt niin pitkälle, että Leonard menetti työkykynsä täysin kesään 1940 mennessä. Kotona äitinsä luona sairastanutta Leonardia avustettiin kesästä alkaen 600 markalla ja kaksilla villasukilla. Hänelle pyydettiin huoltotoimiston lääkärin toimesta paikkaa ensin Kangasalan parantolaan 6. syyskuuta 1940 ja sittemmin Tampereen parantolaan 16. lokakuuta 1940. Äiti Alma kävi pyytämässä apua poikansa puolesta. Leonard oli sairastunut Suomen Armeijassa, ja hänen osaltaan haettiin korvausta hoitokuluihin Valtion tapaturmatoimistolta Helsingistä. Leonard pääsi lokakuun lopulla 1940 hoitoon, mutta liian myöhään, sillä hän kuoli jo seuraavana keväänä. Tapaturmatoimisto maksoi sairaalamaksut ja hautauksen, muttei osaksi villasukkina annettua kotiavustusta.¹³⁵

Tammikuun 10. vuonna 1911 syntynyt kansakoulun käynyt peltiseppän oppilas Lauri Paldanius täytti 16 vuotta vuonna 1927. Hän oli päässyt alkukesästä 1928 töihin Grundströmin kassakaappitehtaalle, johon palkattiin tuolloin muutama poika lisää. Työsuhte päättyi kestätyään vuoden kesällä 1929, jolloin nuoremman työvoiman määrää tehtaalla vähennettiin. Lauri ilmoittautui työnvälitystoimistoon 20. elokuuta 1929, jolloin oli ollut työttömänä 2,5 kuukautta. Ilmoittauduttuaan joka kuukausi kortistoon hän pääsi ennen joulua (17.12.) ratamestari Pulkkisen johtamalle työmaalle. Työsuhte kesti todennäköisesti pitkään, sillä Lauria verotettiin vuonna 1930, mitä ei ollut tehty vuosina 1928, 1929, eikä 1931.

Vuoden vaihteessa 1930–31 Lauri pääsi valtion ratamestari Nissisen palvelukseen viideksi ja puoleksi kuukaudeksi. Työ päättyi 15.5.1931 ja Lauri jäi työttömäksi. Työttömyyttä kesti aina lokakuun loppupuolelle, jolloin Lauri pääsi tien siirto- ja pengertöihin valtion mestari Hollon palvelukseen. Seitsemän kuukautta kestänyt varatyö päättyi 31.5.1932. Jälleen Lauri jatkoi ilmoittautumisiaan koko kesän ja syksyn, kunnes pääsi 12.10.1932 ratamestari Nissisen johtamalle työmaalle, jolla myös hänen veljensä Leonard työskenteli. Lauri joutui lopettamaan työsuhteen, koska sotapalvelus Riihimäellä alkoi lokakuun lopulla 1932. Lauri pääsi siviiliin 452 vuorokauden jälkeen tammikuun loppupuolella 1934. Johtuiko ylipalvelus lomilla töröttöilystä? Toukokuussa 1933 lomilla piipahtanut lennätinpataljoonan sotilas joi viinaa ja hänet pidätettiin vähän ennen puoltoyötä Ahlmanintieltä Viinikan kirkon läheisyydestä.¹³⁶

Paluu siviiliin merkitsi työttömyyskortistoon ilmoittautumista, mikä tapahtuikin samana päivänä. Puolentoista kuukauden työttömyyden jälkeen Lauri pääsi tutun miehen, mestari Nissisen johtamalle työmaalle. Työsuhte katkesi jossain vaiheessa vuoden 1934 aikana. 19. syyskuuta kortistonhoitajan tietoon saatettiin, että Lauri ei ole työssä siellä, missä pitäisi. Seuraavana päivänä Lauri passitettiin Tuusulan työsiirtolaan. Vajaan kuukauden jälkeen Lauri palautettiin takaisin juopottelun takia erotettuna, minkä vuoksi hän menetti jo samana päivänä oikeutensa varatöihin. Lauri ilmoittautui vielä helmikuun alussa takaisin kortistoon ja sai varatyöoikeutensa takaisin. Samoihin aikoihin Lauri sai kuitenkin vapailta työmarkkinoilta metalityömiehen paikan, eikä häntä sen koomin kortistossa näkynyt. Köyhäinhoidolle tehdyn anomuksen mukaan kaikki kolme veljestä olivat kuitenkin työttömänä keväällä 1935.¹³⁷

Laurin tulot lähtivät jyrkkään nousuun ja vuodesta 1936 lähtien hän työskenteli kassakaappiseppänä Grundströmillä. Vuonna 1937 hänen vuositulonsa lähentelivät 18 000 markkaa. Jotain kuitenkin tapahtui, sillä vuosina 1938–1939 Laurin tulot ovat

vain puolet vuoden 1937 huippuvuodesta ja hänen ammatikseen oli vuoden 1939 verotustiedoissa merkitty ”vahti”. Tulokehityksen alamäki ei johtunut varmaankaan vuonna 1939 tapahtuneesta avioitumisesta Aino Kyllikki Ahoniemen kanssa, vaan ilmeisesti siitä, että Lauri jatkoi pullon kallisteluaan. Vuonna 1946 Ainin kanssa jo erillään asunut Lauri vapautui Lammin työlaitoksesta ja asettui asumaan sisarensa luokse.¹³⁸

Leo, joka oli veljeksistä nuorin, muutti perheen yhteyteen päästyään Lausteen poikakodista kasvatustien tultua täyteen 18 vuoden iässä. Leo ilmoittautui ja hyväksyttiin kortistoon maaliskuun lopulla 1933. Hänen veljensä Lauri oli tuolloin juuri armeijassa, joten perhe sai yhden suun ja yhden elättäjän lisää. Muut veljet olivat varmasti kertoneet Leolle elämästä ja työstä varatyömailla ja Leonard nimenomaan tästä työmaasta, joten olosuhteet Vihiojan ja Etelä-Pirkkalan yhdystiellä eivät tulleet varmaankaan yllätyksenä. Seuraavana päivänä hän kävi köyhäinhoidon kansliassa, mistä sai sitoumuksen kauppaan. Sitoumuksella ostettiin saappaat, jotka oli määrä korvata heti kun ensimmäiseltä työmaalta oli tili tulossa. Vuoden 1933 aprillipäivänä alkanut työ päättyi juhannuksen tienoilla, kestäen siis lähes kolme kuukautta. Ennen juhannusta Leo myös sairasteli ja sai köyhäinhoidon sitoumuksella lääkärin, reseptin ja lääkkeitä.¹³⁹

Loppukesän Leo oli edelleen työttömänä, kunnes pääsi 4. syyskuuta lentokentän ja lentokonehtaan välisen tien rakennustyömaalle. Leon työsuhde kesti kaksi kuukautta, jonka jälkeen oli jälleen edessä kortistoon ilmoittautuminen. Tammikuun lopulla köyhäinhoito maksoi lääkärintarkastuksen, mikä saattoi olla sotaväkeen liittyvä. Leo ei näytä sotaväkeä kuitenkaan käyneen, ainakaan loppuun, sillä seuraava työsuhde alkoi huhtikuussa Pyynikillä: siellä jatkettiin vesijohtoa mestari Pönttyn johdolla. Työ päättyi puolentoista kuukauden päästä toukokuun lopulla. Tätä työsuhdetta seurasi rakennusmestari Tolkin johdolla tehty työ, joka loppui heinäkuun lopussa 1934.¹⁴⁰

Leo jäi odottamaan työttömyyskortistoon uutta varatyötä. Hänen veljensä Leonard oli lähetetty perkaamaan Kokemäenjokea ja Leolle aukesi nyt paikka samalta työmaalta. Hänelle annettiin lokakuun lopulla köyhäinhoidosta 250 markkaa matkarahaa sekä sitoumus kumisaappaisiin ja kintaisiin. Leonard lähti seuraavana päivänä Leon saapumisesta, eikä Leokaan Kokemäenjokea juuri perannut: hän lähti 7. marraskuuta Tampereelle syytä mestari Toivoselle ilmoittamatta, mikä merkitsi varatyöoikeuden menettämistä. Leo sai varatyöoikeutensa takaisin maaliskuun alussa 1935, mutta ei työkomennuksia. Hän ehti anoa ruoka- ja vuokra-apua köyhäinhoidosta, muttei näytä saaneen mitään (Kts. anomus edellä). Sen sijaan Leo työllistyi Tampereen sementtivalimolle, jossa työskenteli elokuuhun 1935 saakka. Työsuhde oli niin pitkä ja hyvin palkattu, että vuoden 1935 ansiot olivat parempia kuin aiempina vuosina.¹⁴¹

Töitä ei kuitenkaan syksyllä löytynyt enää vapailta työmarkkinoilta, ja Leon oli jälleen ilmoittauduttava kortistoon. Hänet hyväksyttiin sinne 9. tammikuuta ja muutaman viikon päästä Leo sai työpaikankin Toijalan ja Valkeakosken väliseltä ratatyömaalta. Ilmeisesti palkkataso tai työmaan muut olosuhteet eivät Leoa miellyttäneet, mutta mestarille hän ilmoitti ”ettei halunnut kulkea 4,5 kilometrin mittaista matkaa asunnosta työmaalle”, ja palasi Tampereelle. Leo menetti varatyöoikeutensa marraskuun alkuun (1936) saakka, mutta hän oli jo seuraavana vuonna levysepän oppilaana ja vuodesta 1938 entinen nuori sekatyömies tituleerasi itseään tehtaan työmieheksi niin monen muun tamperelaisen tavoin.¹⁴²

Jääminen tehdastöihin loppuelämäksi mietitytti Leoä, ja hän päätti lähteä merille. Uuden ammatinvalinnan myötä Leo kävi maaliskuussa 1938 pyytämässä apua köyhäinhoidosta. Hänelle annettiin 100 markkaa ”ehdolla, että ei tule kunnan rasisukseksi”. Leo ei merille lähtenyt, mutta köyhäinhoitoaktista päätellen hän ei myöskään vaivannut kuntaa sen kummemmin.¹⁴³

Leon tulot olivat vuonna 1939 paremmat kuin hänen vanhempien veljiensä Leonardin ja Laurin. Hän ansaitsi 11 767 markkaa vuodessa, mikä merkitsi 981 markkaa kuukaudessa, 226 markkaa viikossa ja 5 markkaa tunnissa.¹⁴⁴ Metalliteollisuuden toteutunut keskituntiansio oli vuonna 1939 peräti 9 markkaa 13 penniä.¹⁴⁵

Alman kolme tyttäriä – kolme erilaista tarinaa

Vuonna 1905 syntynyt Leena työskenteli Attilan kenkätehtaassa. Hän sairasti keuhkotautia. Hän kuoli 23-vuotiaana nousukauden kääntyessä lamaan joulukuussa 1928. Tyttärinä vuonna 1900 syntynyt Liisa oli ainakin jo vuonna 1919 töissä Lapinniemen puuvillatehtaalla. Hän oli aviossa ainakin jo vuonna 1925 erään työmiehen kanssa, ja muutti pois kotoa. Laman aikaisissa dokumenteissa mikään ei yhdistä Liisaa perheeseen.¹⁴⁶ Leenan ja Liisan tarinat loppuvat siis varsin lyhyeen.

Sen sijaan vuonna 1908 syntyneestä Leasta on enemmän tietoa saatavilla. 24-vuotias Lea työskenteli vuonna 1932 toisessa Hanna Ikosen omistamissa ravintoloissa¹⁴⁷ Ravintoloiden omistaja vaihtui ja Lean työsuhte päättyi 1. helmikuuta, jolloin Lea oli jo raskaana. Työsuhteen päättymisen syyksi merkittiin työttömyyskortistossa sairaus ja köyhäinohjotaviranomaisille ilmoitettiin vuotta myöhemmin syyksi ravintolan omistajan vaihtuminen.¹⁴⁸

Hän synnytti heinäkuussa 1932 keskimääräistä painavamman eli 3400 grammaa painaneen tytön, joka kastettiin Lauraksi. Lea sai köyhäinhoidosta maksusitoumuksen synnytysairaalaan varten. Lea ja lapsen isä entinen poliisikonstaapeli Kalle eivät muuttaneet yhteen asumaan. Isä oli kuitenkin sitoutunut avustamaan Leaa ja lasta 200 markalla kuukausittain.¹⁴⁹

Lea muutti vuoden 1932 loppupuolella tai vuoden 1933 alussa yhdessä pienen lapsensa kanssa takaisin äitinsä luokse. Kodissahan asui lisäksi enemmän tai vähemmän vakituisesti kolme aikuista velipoikaa. Hän ilmoittautui myös työttömyyskortistoon ja pääsi ammatikursseille. Hän sai kursseilla yhden aterian ja 8 markkaa rahaa päivittäin. Rahat olivat tiukalla, ”kun lapsen isä ei ole avustanut, sekä on itse työtön, niin on avustus työttömyyden johdosta välttämätön. Työttömyyden ja aviottoman lapsen elatuksen takia Leaa avustettiin köyhäinhoidon toimesta. Rahan lisäksi annettiin polttopuita ja ruokaa.”¹⁵⁰

Vuonna 1932 annettiin lapsen syntymän jälkeen 400 markkaa ja vuonna 1933 1 250 markkaa. Leaa ei verotettu vuonna 1932, mutta seuraavina vuosina kyllä, joten vuonna 1933 Lealla oli jotain tilapäistä työtä. Ilmeisesti tamperelaisten tekstiilitehtaiden valtava työvoimantarve toi Lealle tilapäisen työpaikan vuoden 1934 aikana, sillä vuonna 1934 köyhäinohito avusti vain 100 markalla. Lapsen isän mainittiin olevan vuonna 1934 ulkomailla. Vähitellen sairastaminen alkaa hiipiä Lean ja Lauran elämään, sillä vuodesta 1933 lähtien köyhäinhoidosta kirjoitettiin sitoumuksia lääkäriin, resepteihin ja lääkkeisiin.¹⁵¹

Vuosi 1935 kului sairastelun, tilapäisen työn ja työttömyyden merkeissä. Tilapäisesti Laura oli töissä vuoden loppupuolella ainakin Leppäsen ravintolassa ja Viinikan keittiöllä. Ravintoloissa auttelemisesta sai 200 markkaa kuukaudessa, kun tehtaissa maksettiin lama-aikanakin 125–200 markkaa viikossa. Heinäkuussa kolme -vuotias tytär sairasteli ja äiti myös. Marraskuussa köyhäinohito myönsi boorisuolaa ja sidetarpeita.

Vuosi 1936 oli heinäkuulle saakka vieläkin huonompi. Lea sai 1 350 markkaa köyhäinhoidosta itsensä ja tyttärensä hoitamiseen. Lapsen isä ei vielääkään avustanut heitä. Heinäkuussa kaikki muuttui, tai niin ainakin ajateltiin, sillä köyhäinohjotaviranomaiset kirjasivat asiakirjoihinsa: ”työssä Finlaysonilla. Rahaa 100 markkaa. Ei tarvitse nyt enää avustusta tämän jälkeen.” On epäselvää, oliko edellä lausuttu lainaus viranomaisten toive vaiko Lean lupaus. Joka tapauksessa nelivuotiaasta Lauraa lääkittiin loppuvuodesta huoltolautakunnan kustantamilla lääkkeillä ja jouluna

Lauran, Lean ja äitinsä joulua lämmitettiin kunnan puilla. Helmikuussa 1937 tytär sairasteli jälleen.

Seuraavan kerran apua tarvittiin vasta maaliskuussa 1938: ”Pyytää nyt puita, kun ansio ei oikein riitä, kun on ostanut vaateista lapselle ja itselleen. On Finlaysonilla töissä. On vähän lisätty palkkaa, saa nyt 190 markkaa viikko. Sisar hoitaa päivisin lasta. Vuokra 325 mk/kk Äiti ja veljet asuvat samassa.”¹⁵² Lea sai polttopuita ja toukokuussa lastenvalvoja suositteli huoltolautakunnalle avun antamista:

Suosittelisin neiti Lea Paldaniukselle annettavaksi tilapäistä avustusta sen johdosta, että hän ei ole onnistunut kauttani saamaan 12.7.1932 syntyneelle lapselleen Laura Armida Paldaniukselle elatusta lapsensa isältä entinen poliisikonstaapeli Kalle Salmisalolta, jonka olinpaikasta ei minulla ole tietoa. Lapsi on Viinikan lastentarhassa kokopäiväosastolla ilmaiseksi.¹⁵³

Vuodet 1938–1939 sujuivat kohtuullisen hyvin Lealta, jos kriteerinä on huoltolautakunnan puheilla käyminen. Hän ansaitsi Finlaysonilla 8 847 markkaa vuonna 1939, mikä merkitsi 737 markkaa kuukaudessa ja 170 markkaa viikossa. 45 tunnin työviikossa tuntipalkaksi tuli näin ollen 3,78 markkaa. Vuoden 1939 keskituntiansio alalla oli 4,61 markkaa, joten Lean palkka jäi keskimääräisten tekstiilitehtaiden palkkojen alle.¹⁵⁴

Lapsen isä oli sota-aikana armeijassa, jonka vuoksi Lealle maksettiin sotilasapua. Vuosien 1940–41 aikana Lea ei juuri köyhäinhoitoa vaivannut. Muutama puukuorma hänelle toimitettiin. Äiti Alma tosin sairasteli ja vanhin veli kuoli keuhkotautiin. Elatusvelvollinen oli vapautunut sotapalveluksesta joulukuussa 1941, jolloin huoltoraha lopetettiin. Positiivista oli kuitenkin se, että lapsen isä maksoi lapsen elatuksesta 500 markkaa kuussa. Kuukausivuokra oli 400 markkaa, ja äidin sairastellessa vuokra söi yhä suuremman osan hänen tuloistaan. Äidin verkatehtaalta saama eläke meni hoitokuluihin kunnalliskodille.¹⁵⁵

Vuonna 1942 Finlaysonilla tehtiin 3-päiväistä työviikkoa. Lapsen isä ei avustanut. Lealle annettiin rahaa, puita ja lääkkeitä. Lea vaihtoi 1940-luvun puolivälin tienoilla Liljeroosin kehrutehtaalle töihin. Sairastaminen oli yhä vaikeampi ongelma hänelle, eikä tilanne välttämättä helpottunut vuonna 1945, kun Lammin työlaitoksesta vapautunut ”juoppo” Lauri-veli muutti Lean luokse asumaan. Aktin viimeinen merkintä kesäkuulta 1947: ”anoja pyytää avustusta elantoon, kun on ollut viikon työstä pois sairauden tähden”. Anoja sai 300 markkaa rahaa.¹⁵⁶

Sekatyömies Halmeen perhe

Vaikeuksia vuosina 1911–1924

Väinö Halme syntyi 1884 Tampereella. Hän avioitui neljä vuotta vanhemman, Parkanossa syntyneen Alman kanssa. Heidät vihittiin joulukuussa 1906, jolloin Väinö oli 22 ja esikoistaan jo odottanut Alma 26. Kesällä syntyneen vanhimman pojan lisäksi heille syntyi viisi lasta. Vuonna 1911 syntyi tytär Leena. Vuonna 1914 syntyi Aune, joka kuoli kolmevuotiaana 1917. Vuonna 1916 syntyi Alma. Neljä vuotta myöhemmin syntyi vielä Viljo ja vuonna 1924 Eino, äiti Alman ollessa 43-vuotias. Ammatiltaan Väinö oli hevosten kengityskoulun käynyt seppä.¹⁵⁷ Hevosajurien ja hevosten käytön ylipäättään vähentyessä kaupungeissa Väinö Halmeesta tuli sekatyömies.

Köyhäinhoitoon Tammelan kaupunginosassa asunut perhe joutui turvautumaan tammikuussa 1911. Sen jälkeen perhe sai apua ainakin vuosina 1914–1924. Vuonna 1914 köyhäinhoito maksoi synnytyksestä koituneet kulut ja antoi sitoumuksia ruokaa ja erityisesti maitoa varten, yhteensä 28 markan verran. Seuraavana vuonna ruokaa ja maitoa annettiin 16 markan verran. Tämä johtui osaltaan Väinön sairastumisesta, sillä hän sairasti vuonna 1915 jotakin tarttuvaa tautia, sillä vuonna 1911 syntynyt vanhin tytär vietti useita kuukausia lastenkodissa isän sairastelun vuoksi. Vuonna 1916

perhe sai ruokaa ja maitoa yhdeksän markan edestä. Vuonna 1917 Aune–tytär kuoli kolmivuotiaana ja ”kirstu” kustannettiin köyhäinhoidosta.¹⁵⁸

Raha-apua annettiin jälleen marras-joulukuussa 1917, jolloin työtilanne kaupungissa oli huono. Väinö sairasteli ja köyhäinhoito maksoi myös hänen lääkärikulunsa. Ennen joulua perhe sai lisäksi ruokaa. Väinö ei ilmeisestikään osallistunut kansalais-sotaan, sillä sekä hänelle että Almalle annettiin köyhäinhoidosta suositukset työnvälitystoimistoon. Töitä oli huonosti tarjolla ”kapinan” aikoihin, ja perhettä avustettiin köyhäinhoidosta huhtikuussa 1918. Työvoimasta oli jo pulaa syksyllä 1918, joten Väinölläkin oli ilmeisesti töitä kovastikin. Tilanne heikkeni jälleen vuoden 1919 tammikuussa. Väinölle ja Almalle kirjoitettiin jälleen suositukset, joiden oli kaiketi tarkoitus siirtää heidät kärkipäähän työntarvitsijoiden listalla. He saivat myös rahaa ja ruokaa, yhteensä 95 markan edestä.¹⁵⁹

Työväestön kausityöttömyydestä kertoo osaltaan se, että Halmeiden käynnit köyhäinhoidossa ajoittuivat vuosina 1918–1920 tammi–helmikuulle. Näin tapahtui seuraavanakin vuonna. Vuosina 1920–1922 he hakivat apua lähinnä paljon sairastaneiden Alman ja Viljon lääkärikuluihin. Vaikka vuosina 1924–1927 perhettä ei avustettu köyhäinhoidon toimesta, varjosti lasten sairasteleminen heidän elämäänsä. Aune oli kuollut vuonna 1917, Alma kuoli vuonna 1927 ja vuonna 1920 syntynyt Viljo sairasteli paljon. Vuoden 1928 alkupuolella hän pääsi Salpausselän parantolaan Nastolaan, missä hoidettiin Suomen eri osista kotoisin olevia 2–14-vuotiaita lapsia, jotka sairastavat tuberkuloosia luissa, nivelissä, rauhasissa, ihossa tai vatsakalvossa. Pois Nastolasta Viljo pääsi 12-vuotiaana vuodenvaihteessa 1932/33.

Haave omasta kodista?

Väinö oli ollut poikkeuksellisen kauan – kolme vuotta – kaupungin palveluksessa. Työsuhde kunnanmestari Pöntysellä katkesi 24.2.1927. Hän pääsi työnvälitystoimiston kautta Emeliukselle. Vaikka oli nousukausi, työsuhteet olivat sekatyömiehellä epävakaisia. Tämä työsuhteen päättymisen ei hätkähdyttänyt Väinöä kuitenkaan kovinkaan paljon, sillä perheellä oli suunnitelma. Halmeet olivat muuttaneet perheineen Lapin esikaupungista Viinikkaan vuonna 1923, ja nähneet kuinka Nekalan esikaupunki nousi Viinikan eteläpuolelle. Kaupungin rahatoimikamari päätti 25. huhtikuuta esittää, että Nekalan kaupunginosaan kaavoitettaisiin lisää tontteja. Valtuusto hyväksyi suunnitelman 21. kesäkuuta. Tällä kerralla päädyttiin 28 uuteen tonttiin, joille rakennettaviin taloihin oli määrä tulla neljä tulisijaa kuhunkin, kuitenkin siten, että ullakkokerroksen tulisijoja ei laskettaisi mukaan.¹⁶⁰

Väinö perheenpäänä laittoi hakemuksen sisään, ja oli niiden armoitettujen joukossa, jotka kaupunki hyväksyi rakentamaan vuokraamille tonteilleen. Väinö allekirjoitti 840 neliön suuruista tonttia koskevat vuokrapaperit elokuun alussa 1927. Vuokra-aika tulisi päättyään tammikuun ensimmäisenä 1928. Vuotuinen tontinvuokra määriteltiin aluksi runsaan 470 markan (75 p/m²) suuruiseksi. Vuokra kohoaisi 840 markkaan (1 markka/m²) kaupungin rakennettua vesi- ja viemärijohtot alueelle. Tontille oli rakennettava kolmen vuoden kuluessa vuokrasopimuksen allekirjoittamispäivästä lukien. Mikäli tontille ei oltu rakennettu, siirtyisi sen vuokraoikeus takaisin kaupungille, jos kaupungin rahatoimikamari niin vaati.¹⁶¹

Väinöllä ei ollut kuitenkaan tarpeeksi säästöjä talon rakentamiseen. Hänen suunnitelmassaan oli kaksi asuntoa varsinaisessa asuinkerroksessa käsittävän talon rakentaminen. Molemmissa asunnoissa oli määrä olla kaksi huonetta eli keittiö ja kamari. Vastaavien talojen rakennuskustannukset olivat vuonna 1928 noin 100 000 markkaa.¹⁶² Sekatyömies Halme osasi varmasti jonkun verran rakentaa itsekin, ja kaveripiiristä saattoi löytyä apua. Todennäköisesti myös perheen äidille Almalle ja samoihin aikoihin täysi-ikäisyyttä lähestyville, mutta kotona asuneille Aarre Johannekselle ja Leena Elviiralle suunniteltiin iltaharrastusta rakennustyömaalta. Myös metrin korke-

uden molemmin puolin maailmaa katsoneet nuoremmat pojat aikoivat ainakin itse olla avuksi. Saattoihan suunnitelmissa olla perheen ja lasten tulevien perheiden asuttaminen tulevaan taloon, sillä myöhemmin pinta-alaa olisi mahdollista vielä laajentaa ullakkokerrokseen rakentamalla.

Sekä valtio että kunta lainoittivat omakotirakentamista Tampereella.¹⁶³ Kaupunginvaltuusto päätti 18. lokakuuta 1927, että Väinölle myönnettäisiin 21 600 markan suuruinen valtion laina. Lisäksi Väinö sai samana syksynä myös 20 000 markan suuruisen lainan kaupungilta. Koossa oli näin ollen 41 600 markkaa halpakorkoista lainaa, josta alkoi tosin ”halpa korko” juosta nostopäivästä lähtien.¹⁶⁴

Jossakin vaiheessa Halmeiden suunnitelma alkoi sortua. Kohosivatko rakennuskustannukset liikaa vuoden 1928 aikana?¹⁶⁵ Vai eikö löytynyt luotettavaa työvoimaa, kun nousukauden aikana ammattitaitoisesta rakennustyövoimasta oli pulaa? Vai alkoi Väinön ja muiden perheenjäsenten työtilanne arveluttaa? Vuosi 1928 oli myös Lauri Johanneksen armeijavuosi. Sekö viivytti perheen rakennusurakkaa? Joka tapauksessa Väinö päätti vuoden 1928 aikana luopua oman kodin rakentamisesta, ja hänelle myönnettyt lainat jäivät nostamatta ja siirtyivät seuraavalle yrittäjälle. Halmeet jatkoivat vuokralla asumistaan, mikä saattoi olla viisaskin ratkaisu tulevaisuutta silmällä pitäen.

Väinön ja Alman lama

Lama vyöryi Nekalaankin. Kunnan mestari Stenmanin valvomalla työmaalla viimeiset kymmenen viikkoa työskennellyt Väinö jäi työttömäksi lokakuun alkupuolella 1929, jolloin sekatyömiesten työt kaupungissa alkoivat vähentyä. Väinö ilmoittautui työnvälitystoimistoon, mutta ei päässyt heti töihin, mutta jatkoi ilmoittautumisiaan viikoittain kunnes hänet 20. marraskuuta 1929 osoitettiin kunnanmestari Peltosen johtamiin töihin. Työsuhde ei kestänyt pitkään, sillä tammikuun alussa 1930 Väinö saapasteli köyhäinhoidon toimistoon ja hänen mainittiin olleen työttömänä jo monta viikkoa. Perheen tilanne tutkittiin ja papereihin kirjattiin Väinön henkivakuutusyhtiö Kansassa ollut 1 000 markan arvoinen vakuutus. Häntä myös todennäköisesti kehoitettiin irtisanomaan vakuutus. Ainoa mainittu omainen oli Väinön äiti. Hän ei kyennyt Väinön perhettä avustamaan, koska sai itsekin köyhäinhoidon vakinaista apua.¹⁶⁶

Väinölle annettiin 23. tammikuuta 1930 raha-apua työttömyyden takia ja hän pääsi tammi-helmikuun vaihteessa kunnanmestari Aron johtamiin töihin. Helmikuun puolivälin jälkeen köyhäinhoidosta tehtiin kotikäynti: perhe asui kamarin ja keittiön suuruudessa asunnossa, josta he maksoivat 275 markkaa vuokraa. Avustusta Halmeet eivät ”tarvinneet”, koska Väinö oli ”tällä hetkellä töissä kaupungilla”. Työt tällä työmaalla päättyivät kuitenkin jo helmikuun lopulla. Väinön työttömyys kesti kuukauden, sillä hän pääsi jo 26. maaliskuuta kuukaudeksi kunnanmestari Ahlqvistin johtamiin töihin.¹⁶⁷

Vapun tienoilla Väinö oli jälleen työttömänä ja virkailijat kartoittivat perheen tilannetta: ”Mies on ollut tänä keväänä paljon työttömänä. Viimeinen työpaikka tilapäinen työ kaupungilla. Vaimo työskentelee Lapinniemessä, Tällä hetkellä tehdään kolmipäiväistä viikkoa. Ansiot ovat 80 mk/viikko. 19-vuotias Leena-tytär työssä ja 23-vuotias Lauri sairaana tällä kertaa. Kaksi alaikäistä lasta. Muuta muistettavaa: yksi lapsista on ollut yli kaksi vuotta sairaalassa lastensuojelun lautakunnan sitoumuksella.” Väinölle annettiin Amerikasta omaksutun äitienpäivän aikoihin työttömyysavustusta.¹⁶⁸

Runsaan kuukauden mittaisen työttömyyden jälkeen Väinö pääsi jälleen kesäkuussa melkein kuukaudeksi kunnan mestari Kaarneen johtamalle työmaalle (4.6.–28.6.), jossa työsuhde päättyi lievään työtaturmaan. Perhettä avustettiin Väinön työkyvyttömyyden vuoksi 150 markalla ja syyskuun alussa hänelle annettiin tapa-

turma-avustusta kaupungin kansliasta. Väinön seuraava ilmoittautuminen kortistoon tapahtui vasta 14.11.1930, ja on todennäköistä, että tässä välissä Väinöllä oli arviolta kahden ja puolen kuukauden mittainen työsuhde, jota hän ei työttömyyskortistoon ilmoittautuessaan ilmoittanut. Runsaan kuukauden päästä ilmoittautumisesta hieman ennen joulua 1930 Väinölle tarjottiin työpaikkaa sähkölaitoksen mestari Frangenin johtamalta työmaalta. Väinön kortistotiedoissa on runsaan vuoden mittainen aukko, ja se johtui siitä, että Väinöllä oli säännöllinen työ kaupungin työmailla.¹⁶⁹

Leipä kaupungin työmailla ei ollut kuitenkaan noihin aikoihin määrättömän pitkä. Työmaa päättyi joulukuun lopulla 1931 ja Väinö ilmoittautui työttömyyskortistoon. Tammikuun lopulla 1932 köyhäinhoidon virkailija teki kotikäynnin, mutta perhettä ei nähtävästi avustettu. Kunnanmestari Lekbergin työmaalla alkoivat työt Väinön osalta helmikuun neljännellä viikolla. Työt päättyivät 9. toukokuuta, jonka jälkeen Väinö ilmoittautui jälleen kortistoon. Kesäkuun alussa Väinö kävi köyhäinhoidon kansliassa, sillä hänen lisäksi sekä Aarre että Leena olivat työttöminä. Ainoastaan Alma-vaimo oli töissä. Perheelle annettiin ruoka-avustusta.¹⁷⁰

Työttömyys kesti tällä kertaa lähes kaksi kuukautta, sillä komennus kunnanmestari Simolan johtamalle työmaalle tuli heinäkuun ensimmäisenä. Työt työmaalla kestivät elokuun loppuun, jonka jälkeen Väinö kävi jälleen ilmoittautumassa kortistoon. Kun töitä ei löytynyt kuukauteen, kääntyi Väinö jälleen köyhäinhoidon puoleen. Hänelle annettiin sata markkaa. Kuukauden päästä tästä ja runsaan kahden kuukauden työttömyyden jälkeen Väinö pääsi kaupungin puhtaanapitolaitoksen palvelukseen. Työsuhde oli harvinaisen pitkä pahimman työttömyyskauden aikaiseksi, sillä se kesti yli viisi ja puoli kuukautta, päättyen vappupäivän jälkeen 1933. Töiden alettua köyhäinhoidosta annettiin sata markkaa rahaa ja hieman myöhemmin köyhäinhoidosta käytiin kotona tarkistamassa tilanne. Kesällä oli työn puute jälleen Väinön riesana ja kesäkuun alkupäivinä köyhäinhoidosta annettiinkin 150 markkaa rahaa. Kun Väinön työttömyys edelleen jatkui, annettiin perheelle heinäkuussa 150 markkaa vuokraa varten ja elokuussa 50 markkaa ruokaan ja syyskuussa 150 markkaa. Avustuksen antamisesta seuraavana päivänä virkailija kävi jälleen perheen kotona tarkistamassa tilanteen. Tarkastuksessa todettiin miehen olevan edelleen työttömänä. Vaimo oli töissä ja hänen palkkansa oli nyt sata markkaa viikossa.¹⁷¹

Syyskuun lopulla Väinö pääsi jälleen töihin: mestari Seppälän johtamalle Tullin aukion tasaustyömaalle, joka kesti puolitoista kuukautta ja loppui 7. marraskuuta. Lokakuussa perhe sai köyhäinhoidosta apua, jonka luonnetta ei eritelty. Keskimääräistä kylmemmän jouluntienoon ja vuodenvaihteen 1933–34 Väinö oli työttömänä. Ilmeisesti tästä johtuen kymmentä päivää ennen joulua köyhäinhoidosta avustettiin perhettä jälleen 150 markalla. Apua annettiin uudelleen vuodenvaihteen jälkeen. Poikkeuksellisen lauhan tammikuun puolenvälin jälkeen Väinö pääsi joulukuussa jääntyneen Näsijärven rannalle Kortelahteen louhimaan kalliota. Työ mestari Salosen johtamalla työmaalla kesti keskimääräistä lämpimämmän, mutta varsinkin maaliskuuhuhtikuussa hyvin sateisen kevään aina toukokuun lopulle 1934. Kesän Väinö oli jälleen työttömänä. Ongelmaksi muodostui myös vaimon sairastuminen. Kun Väinö oli työttömänä ja Alma sairaana, köyhäinhoidosta annettiin heinä–elokuussa perheelle sitoumuksia ruokatarvikkeita varten.¹⁷²

Väinö hyväksyttiin jälleen 4. syyskuuta työttömyyskortistoon. Koska töitä ei kuitenkaan ollut, annettiin perheelle syys- ja lokakuussa edelleen sitoumuksia ruokaa varten. Pönttöjen johtamissa Armonkallion ja Juhannuskylän vesijohtotöissä oli tilaa, ja Väinöllä oli siellä loka–marraskuussa runsaan kuukauden mittainen työsuhde. Marraskuun alussa köyhäinhoidon kansliasta piipahdettiin katsomassa perheen tilannetta. Jussinkylästä vapauduttuaan Väinö oli marraskuun puolivälissä jälleen kuukauden työttömänä ja köyhäinhoidosta muistettiin perhettä ruokasitoumuksella.¹⁷³

Väinö pääsi joulukuun alkupuolella valtion ratamestari Nissisen työmaalle Sorinteelle. Ennen joulua perhe sai 150 markkaa. Väinön varatyö kesti vajaat kolme

viikkoa, päättyen uuden vuoden aattona. Alma oli edelleen töissä Lapinniemiessä, mutta sairasteli usein. Esimerkiksi tammi-helmikuussa Alma oli pois töistä pitkään sairastelun vuoksi. Perheelle annettiinkin tammi-helmikuussa kahdesti ruokasitoumus, puoli syltä polttopuita ja yhteensä 250 markkaa rahaa.¹⁷⁴

Sorinahteen työmaata seurannut puolentoista kuukauden mittainen työttömyys katkesi 14. helmikuuta kun Väinö komennettiin Naistenlahden satama-alueelle Näsijärven rannalle, jossa louhittiin mestari Harjun johdolla kalliota. Tuntipalkka oli 5 markkaa tunnilta. Tarkoituksena oli Naistenlahden sataman varastoalueen laajentaminen ja sataman aallonmurtajan jatkaminen louhitulla kivimurskalla. Louhintatyömaa loppui 9. huhtikuuta ja Väinö jäi työttömäksi puoleksitoista kuukaudeksi.¹⁷⁵

Toukokuun alkupuolella perhe sai ruoka-apua ja reseptin Viljolle. Kuun puolessa välissä Väinön ollessa edelleen työttömänä, viranomaiset selvittivät perheen tilannetta. Asunnon vuokra oli 475 markkaa. Perheellä oli rahan puutteen vuoksi yhden kuukauden vuokra maksamatta. Vuokrasta Lauri maksoi 225 markkaa kuukaudessa. Harjun työmaalta Väinö oli tienannut 235 markkaa viikossa, mutta työn päättymisestä oli jo runsas kuukausi. Vaimo ansaitsi Lapinniemestä 170 markkaa viikossa. Alivuokralaisena asunut Lauri työskenteli pellavatehtaan konepajalla. Eino Hjalmar II luokalla ja sairaaloinen Viljo. Aikaisemman Kansa-yhtiössä olleen vakuutuksen sijaan Väinöllä oli vakuutus Suomi-yhtiössä. Miehen äiti Olga Eufrosyne Halme asui edelleen Pispalassa ja sai Tampereen köyhäinhoidosta vakituista avustusta.¹⁷⁶

Työttömyys katkesi, kun Väinö pääsi kunnanmestari Kaarneen johtamiin töihin Nekalaan, missä rakennettiin uusia katuja ja viemäriverkkoa. Työmaa oli varmaan sikäli mieluinen, että työmatka oli lyhyt. Toisaalta Väinön mielessä saattoi useamman kerran käydä, että tämänkin kadun varteen vielä joku rakentaisi hyvin pian oman talon. Nekalan työmaa päättyi 11. heinäkuuta. Vajaan viikon kuluttua Väinö pääsi Hatanpäälle, jossa kaupunki rakensi uusia viemäreitä. Köyhäinhoidon sitoumuksella Väinö sai kaupasta saappaat, joten viemäreiden kaivaminenkin sujui ehkä paremmin. Simolan johtama kaupungin työmaa päättyi vähän ennen lokakuun puoliväliä 1935.¹⁷⁷

Väinö kävi työnvälitystoimistossa 21. lokakuuta. Kun töitä ei ollut, hän joutui turvautumaan viikkoa myöhemmin köyhäinhoitoon, mistä annettiin sitoumus ruokatarvikkeiden ostoon. Viikko köyhäinhoidossa vierailun jälkeen Väinö pääsi Lentokonetehaan ilmailuvarikon rakennustyömaalle marraskuun alussa. Tämä työmaa ei kestänyt järkeen pitkään, sillä se päättyi jo seuraavana päivänä. Väinö sairastui. Kontrollin tiukkuudesta kertoo se, että jo seuraavana päivänä työsuhteen loppumisesta valtiontarkastaja hyväksyi Väinön pidettäväksi edelleen kortistossa. Samalla päätettiin, ettei Väinöä enää lähetettäisi valtion töihin, joten muutakin erimielisyyttä työmaalla mahdollisesti ilmeni. Marraskuun aikana perheelle toimitettiin puoli syltä polttopuita ja työttömyyden kestäessä ruokaakin.¹⁷⁸

Pian ruoka-avustuksen jälkeen Väinö komennettiin 25. marraskuuta mestari Kaarneen johtamalle työmaalle Jokikadulle, missä 90 senttimetrin läpimittaista pääviemäriä jatkettiin vuoden 1935 aikana 400 metriä. Työtä jatkettiin vuoden 1936 aikana ainakin 14. helmikuuta saakka, jolloin Väinönkin komennus työmaalla loppui. Köyhäinhoidon virkailijat tarkkailivat perheen tilannetta, sillä tammikuun puolen välin tienoilla Halmeille tehtiin kotikäynti. Kun sekä Väinö että Alma olivat töissä, ei perhettä avustettu. Sen sijaan helmikuun lopulla ja maaliskuun alkupuolella perhe sai miehen työttömyyden takia kolmesti ruoka-apua ja kertaalleen sata markkaa rahaa. Viemärityöt jatkuivat kuukauden työttömyyden jälkeen maaliskuussa Härmälässä, mihin Väinö pääsi kahdeksi kuukaudeksi työnjohtaja Leppäsen johtamalle työmaalle. Työmaa päättyi toukokuun loppupuolella. Työttömyyden kestäessä huoltolautakunta antoi kesäkuussa kahdesti ruoka-apua.¹⁷⁹

Vajaan kuukauden pituinen työttömyys katkesi komennukseen mestari Seppälän johtamalle Rautatien- ja Puolimatkan kadut yhdistäneen ja rautatien aseman kohdalta alittaneen tunnelin katutyömaalle. Tunnelin katutyöt loppuivat Väinön osalta 24. heinäkuuta. 18. elokuuta perhe sai jälleen ruoka-apua. Neljän päivän päästä Väinölle tarjottiin paikkaa siirtotyömaalle Koiviolle. Väinö ei lähtenyt, joten hän menetti oikeutensa varatöihin. Virallisen vahvistuksen asia sai 28. syyskuuta. Väinö pääsi sen sijaan kunnanmestari Soinin johtamiin vapaisiin so. hyvin tai normaalisti palkattuihin töihin alkusyksystä. Kaupinon työ päättyi 9. lokakuuta. Työttömyyden jatkuessa viranomaisilta jälleen ruoka-apua. Runsaan kuukauden mittaisen työttömyyden jälkeen Väinö pääsi marraskuun puolivälissä Insinööri Leppäsen johtamiin töihin Kalevankankaalle. Alma sairastui joulukuussa ja joutui jäämään pois töistä. Myös Väinö sairasteli ennen joulua ja joutui turvautumaan sairauskustannusten osalta köyhäinhuollon apuun. Sairasteleminen ei kuitenkaan katkaissut Väinön työsuhdetta, sillä työt Kalevankankaalla loppuivat tammikuun lopulla 1937. Helmikuu 1937 kului Väinön työttömyyden ja edelleen Alman sairastelun merkeissä. Perheelle annettiin kahdesti ruoka-apua ja maaliskuun alussa 250 markkaa rahaa. Helmikuun puolella välissä tapahtuneen kotikäynnin yhteydessä todettiin, että Alma oli saanut ilmeisesti Lapinniemen tehtaan sairauskassasta 60 mk viikossa.¹⁸⁰

Runsaan kuukauden työttömyysjakson jälkeen Väinö sai komennuksen mestari Soinin johtamiin Petsamon kaupunginosan tasaus- ja viemäritöihin. Työmaa päättyi 21. toukokuuta 1937. Neljää päivää myöhemmin Väinö sai jälleen komennuksen mestari Grönroosin johtamiin valtion varatöihin Messukylän ja Kangasalan väliselle maantietyömaalle. Väinö ei koskaan ilmaantunut työmaalle, joten hän menetti varatyöpaikkansa. Koko kortistokin lakkautettiin pian tämän jälkeen, joten Väinökään ei voinut enää sinne ilmoittautua. Grönroosin työmaan ylenkatsominen johtui todennäköisesti siitä, että Väinö oli päässyt muualle töihin. Mistään vakituisesta ei ollut kuitenkaan kyse, sillä työt olivat loppuneet jo heinäkuun puolivälissä. Kolmen viikon työttömyyden jälkeen Väinö pyysi elokuun alkupuolella ja vielä saman kuun lopulla avustusta elantoon, ja perheelle myönnettiinkin yhteensä 250 markkaa.¹⁸¹

Väinö sai todennäköisesti jonkin lyhytkestoisen työn elo-syyskuun vaihteessa, sillä seuraavan kerran hän tuli huoltotarkkaajan puheille ilmestyttiin lokakuun lopulla, jolloin perhe sai Väinön työttömyyden vuoksi ruoka-apua. Työttömyys jatkui, ja marraskuussa perhettä avustettiin kahdesti: kerran annettiin ruoka-apua ja kuun loppupuolella sata markkaa rahaa.¹⁸²

Joulu-tammikuussa Väinö oli töissä lyhyitä jaksoja, sillä joulukuussa 1937 perhettä ei avustettu ollenkaan. Verotustiedoista päätellen Väinön tulot olivat vuonna 1938 huonommat kuin ne olivat olleet edellisenä vuonna. Myös Viljo-poika sairasteli. Perheelle annettiin tammikuussa ruokaa ja helmikuun puolivälissä 150 markkaa ja maaliskuun alussa toiset 150 markkaa elämiseen.¹⁸³

Maaliskuun puolivälissä Väinö pääsi kaupungin työmaille töihin. Koska tili oli tulossa vasta viikon päästä, avustettiin perhettä jälleen 150 markalla. Väinön huoltotarkkaajan luona käyntiä seurasi vastavierailu seuraavana päivänä. Työsuhde kesti kolme kuukautta, päättyen kesäkuun puolivälissä. Heinäkuun alkupuolella Väinö mainitsi olleensa neljä viikkoa työttömänä, jonka vuoksi perhe saikin 150 markkaa. Kesällä 1938 mies oli tilapäistöissä. Usein sairastelevalla Almalla oli edelleen työpaikka Lapinniemen puuvillatehtaalla, missä hänen palkkansa oli 180 markkaa viikossa. Niin ikään paljon sairasteleva Viljo oli päässyt elokuussa Walon leipuriliikkeeseen juoksupojaksi. Työsopimus oli juuri solmittu, eikä Viljo ollut saanut vielä kertaakaan sadan markan suuruista viikkotiliään. Perhe asui huonetta osakeittöllä ja maksoi siitä 275 markkaa kuukaudessa. Tarkkaaja ei uskonut, että Halmeet pystyisivät maksamaan velkaansa lähitulevaisuudessa takaisin, sillä ”talous oli huonossa kunnossa”. Sen sijaan velkaa tehtiin lisää avustamalla perhettä 150 markalla. Loka-marraskuussa tarkkaajat eivät nähneet Väinöä, joten töitä näyttää piisanneen joulukuun alkuun

saakka. Mies pyysi joulukuussa avustusta erityisesti Jeesuksen syntymäjuhlaan vedoten. ”Annettiin 150 markkaa”.¹⁸⁴

Vuonna 1939 Väinö täytti 55 ja Alma 59 vuotta. Tammikuun lopulla Väinö sairastui, eikä voinut ansaita mitään moneen viikkoon. Väinö sai sitoumuksen lääkärille, ja perheelle annettiin yhteensä 300 markkaa rahaa helmi- ja maaliskuussa. Maaliskuun lopulla tarkkaaja kävi kotikäynnillä. Huhtikuussa Väinö oli edelleen/jälleen työttömänä ja Alma oli sairaalassa. Perhe sai ruoka-apua.¹⁸⁵

Huhtikuun 1939 jälkeen köyhäinhoito-aktiin tehtiin merkintöjä seuraavan kerran kahdeksan vuotta myöhemmin vuonna 1947, jolloin Väinö oli 63-vuotias ja Alma 67-vuotias eläkeläinen. Alman eläke oli 520 markkaa viikossa ja Alma ja Väinö asuivat yhden lapsensa kanssa vuokralla edelleen samalla Viinikka-Nekalan puutalo-alueella, jonne heidän oli kerran pitänyt rakentaa oma talo. Kahden huoneen ja keittiön suuruisesta asunnosta he maksoivat vuokraa 575 markkaa kuukaudessa. Väinö oli sairastunut helmikuussa Lapinniemen tehtaan ulkotöissä ja sairastanut kotona kaksi kuukautta ennen kuin sai köyhäinhuolosta sitoumuksen Hatanpään sairaalaan. Väinö ei enää palannut työelämään, ja kun Almakin sairasteli, avustettiin heitä aina lokakuussa tapahtuneeseen Väinön kuolemaan saakka. Huoltolautakunnan kustantamassa arkussa Väinö kuljetettiin hautausmaalle ja laskettiin Kalevankankaan hiekkään.¹⁸⁶

Lauri-pojan lama ja perheen perustaminen

Väinön ja Alman vuonna 1907 syntynyttä Lauria verotettiin ensimmäisen kerran vuonna 1924. Hänen ammattinsa oli tehtaantyömies vuosina 1924–1926 ja vuodesta 1927 lähtien ylpeästi metallimies. Lauri kuului myös metallityöväen liittoon ainakin vuosina 1928–1929. Metallin sulun vuonna Lauri ehti olla töissä, ilmeisesti Pellavatehtaan konepajalla, koska hän ehti ansaitsemaan runsaat 5 000 markkaa ennen armeijaan lähtöään. Lauri meni armeijaan 6. syyskuuta 1927 ja pääsi siviiliin 15. syyskuuta 1928. Tamperelaisen metalliteollisuuden työllisyshuippu ajoittui ennen lamaa vuoden 1928 neljännelle vuosineljännekselle. Uusia työpaikkoja ei juurikaan ollut tarjolla ja Laurinkin tie suuntautui työnvälitystoimistoon. Lauri haki töitä työnvälitystoimistosta ensimmäisen kerran 13. lokakuuta 1928 ja sen jälkeen viikoittain aina vuoden 1929 alkuun saakka. Vuodet 1929 ja 1930 Lauri oli verotetuista tuloista päättellen metallitehtaissa töissä.¹⁸⁷

Lauri joutui konepajalta työttömäksi todennäköisesti vuoden 1930 aikana. Lauri pääsi valtion varatyömaalle ratamestari Nissisen johtamiin töihin, jotka päättyivät toukokuun puolivälissä. Lauri ilmoittautui jälleen kortistoon ennen lokakuun puoltaväliä 1931 ja pääsi tiemestari Salon johtamiin töihin paria viikkoa myöhemmin. Työt jatkuivat joulukuun kahdeksanteen saakka. Työttömyys kesti vuodenvaihteen ja aina maaliskuun alkuun saakka, jolloin Lauri pääsi lakkotaistelusta¹⁸⁸ kuuluisalle lentokenttätyömaalle, jossa hän tallusteli köyhäinhuolosta sitoumuksella maksetuilla saappailla.¹⁸⁹ Jo vuoden 1932 alussa aloitettu työmaa kesti Laurin osalta kolme kuukautta päättyen toukokuun lopussa 1932, jolloin työmiehiä työmaalta vähennettiin. Kesän Lauri mittaili katuja ja jatkoi ilmoittautumisiaan kortistoon ja pyysi syyskuussa köyhäinhuolosta työttömyysavustusta.¹⁹⁰

Lokakuun toisella viikolla alkoivat Nissisen johtamat tiensirto- ja pengertyöt, jotka vaihtuivat 24.10.1932 tunnelitöiksi. Tunnelityömaa jatkui Laurin osalta uuden vuoden loppuun, jolloin Lauri monen muun miehen tavoin jäi työttömäksi. Kahden kuukauden pituinen työttömyys katkesi kun Lauri pääsi köyhäinhuolosta sitoumuksella ostetuilla saappailla Hatanpäälle kaupunginmestari Salon johtamalle työmaalle runsaaksi viikoksi ”tasaamaan katuja”. Komennusta seurasi vajaan kuukauden työttömyys ja jälleen kutsu mestari Salon johtamiin töihin, tällä kertaa kahdeksi viikoksi Ratinaan. Työmaa loppui 20. toukokuuta, mutta lyhyitä työsuhteita riitti.¹⁹¹

Pori-Haapamäen rataa rakennettiin kesällä 1933 Parkanossa, jonne Laurikin matkusti köyhäinhoidosta saamien matkarahojen avulla. Kesäkuun 10. hän ilmoittautui mestari Häyrisen alaisuuteen varatyömieheksi rakentamaan ratapenkerettä. Kesäkuussa kyseisellä ratatyömaalla työskenteli keskimäärin 910 työntekijää, joista 105 oli tunti- ja 805 urakkatoissa. Ammattityöläisten keskimääräinen tuntipalkka tuntitoissa oli 5,68 markkaa ja urakkatoissa 4,51. Jostakin syystä urakkapalkat jäivät tuntipalkkoja matalammiksi. Sekatyöläisten vastaavat ansiot olivat 3,16 markkaa tuntitoissa ja 3,50 markkaa urakkatoissa.¹⁹²

Varatyöt Pori-Haapamäen radalla loppuivat Laurin osalta kesäkuun lopussa, jolloin hän palasi Tampereelle. Työttömyyttä jatkui ainakin 17. heinäkuuta saakka, jolloin Lauri kävi ilmoittautumassa kortistoon. Sen jälkeen Lauri pääsi vähäksi aikaa maalari Kalliolle töihin, mutta tämä työ päättyi jo 25. elokuuta. Kortistoon Lauri ilmoittautui jälleen syyskuun alussa. Kaksi kuukautta maalari Kalliolle tehdyn keikan jälkeen Lauri pääsi kunnan tiemestari Salon työmaalle tasaamaan Ratinan aluetta. Työmaa kesti runsaat viisi viikkoa. Työ päättyi joulukuun alkupuolella. ja tammikuussa 1934 Lauria päätettiin auttaa köyhäinhoidon taholta, ”kun mies on ollut paljon työttömänä” Avustussummia ei kuitenkaan merkitty aktiin. Lauri oli työttömänä hieman huhtikuun puolenvälin yli, jolloin hän pääsi kunnanmestari Pietilän johtamalle työmaalle jatkamaan Pohjoista Viertotietä (nyk. Koljontie) aina Kaupinojalle saakka. Työmaa päättyi vasta elokuun lopussa ja oli Laurin kokemaksi tavattoman pitkä, yhteensä neljän ja puolen kuukauden mittainen työttömyysyö. Lauri ilmoittautui heti syyskuussa 1934 jälleen kortistoon. Laurille tarjottiin varatyötä Virroille edenneellä Pori-Haapamäen ratatyömaalla, mutta Lauri kieltäytyi eikä enää ilmoittautunut kortistoonkaan. Hän menetti varatyöoikeutensa toukokuussa 1935, kun valtion tarkastaja sattui paikalle käymään Tampereen kortistoa läpi. Se ei Lauria paljoakaan harmittanut, sillä hän oli jo päässyt metallitöihin Tampellan konepajalle ja maksanut köyhäinhoidolta saamansa vastikkeellisen avun jo lokakuussa 1934 takaisin.¹⁹³

Ilmeisesti innostus laman vaihtumisesta kunnon töihin saattoi siivittää Lauria myös naimisiin. Hän avioitui pitkäaikaisen tyttöstävänsä Leena Maria Aaltosen kanssa kesäkuun 1935. Leena Maria kävi töissä lähellä Nekalaa, Hatanpäällä sijainneessa Kumiteollisuus Oy:n tehtaassa. Nuoripari oli tavannut ilmeisesti heidän asuessaan vuonna 1932 vuokralaisina samassa talossa. Vuonna 1935 Leena ja Lauri muuttivat sitten yhteen, tai oikeammin Leena muutti anopin ja appiukon kanssa samaan asuntoon. Vuonna 1935 Lauri ansaitsi jo 223 markkaa ja Leena 134 markkaa viikossa.¹⁹⁴

Rahaa riitti sakkoihinkin. Vuonna 1936 eräänä sunnuntaina polkupyörän omistanut Lauri antoi ainakin kerran veljillensä – 16-vuotiaalle Viljolle ja 12-vuotiaalle Einolle – luvattomasti kyytiä pyörän päällä: ”Halme kuljetti polkupyörällä yhdellä kertaa pyörän päällä mukanaan kahta veljeänsä.”¹⁹⁵

Lauri oli ammattimies, sillä hänen tulonsa nousivat nopeasti. Vuonna 1938 hän ansaitsi 23 100 markkaa, mikä merkitsi lähes 10 markan tuntipalkkaa. Edellyttäen, että Lauri ei tehnyt ylitöitä, oli hänen palkkansa markan enemmän tunnilta kuin metallityömiehille maassa keskimäärin maksettiin.¹⁹⁶ Ehkäpä tulojen nousun myötä Lauri ja Leena Maria uskaltautuivat hankkimaan lapsen. Lapsi syntyi 12. huhtikuuta 1939, joten se oli laitettu alulle jo hyvän matkaa vuoden 1938 puolella. Laurin tulot jäivät vuonna 1939 puolella selvästi edellisvuotta huonommiksi, mutta se saattoi johdeta osittain sota-ajasta.

Tyttären ja väyn perhe

Perheen vuonna 1911 syntynyt tytär aloitti työuransa tehtaantyöläisenä 15-vuotiaana vuonna 1927. Leenan tulot olivat varsinkin vuonna 1927 sangen hyvät nuoreksi työntekijäksi. Ylitöitä oli todennäköisesti nousukauden aikana tarjolla, ja oman talon

rakentamista suunnitteleva perhe tarvitsi jokaisen liikenevän markan. Leenan tulot olivat aina vuoteen 1933 varsin hyvät. Leena oli tavannut puuseppä Ilmari Johannes Raunion ilmeisesti vuoden 1932 syksyllä. Ilmarin palvelu armeijassa oli loppunut 6. syyskuuta 1932. Ilmari oli ilmoittautunut heti 11 päivää armeijasta vapautumisensa jälkeen työttömyyskortistoon. Koko syksyn Ilmari oli ilmeisesti työttömänä, mutta sai vihdoin töitä Mustanlahden rantamuurityömaalta, jota kunnanmestari Tamminen johti. Mustanlahteen rakennettiin 170 metriä pitkä sataman eteläpuolinen kivinen rantamuri suoraan kalliopohjan päälle. Ilmarin osalta satamamuurin rakentaminen päättyi 15. heinäkuuta 1933.¹⁹⁷

Leena oli tullut raskaaksi jo syksyllä 1932. Leena ja Ilmari menivät naimisiin juhannuksen tienoilla 1933 ja tulevan perhetapahtuman merkit olivat tuolloin varsin selvästi näkyvillä. Lapsi syntyi heinäkuun puolenvälin tienoilla vuonna 1933. Tuloista päätellen Leena oli kuitenkin työskennellyt tehtaassa aina synnytykseen saakka. Vaikka Leena oli kahdeksan päivää synnytyslaitoksella, merkitsi synnyttäminen todennäköisesti kotiin jäämistä loppuvuodeksi. Ilmari työskenteli loppuvuoden Pyhäjärven saha Oy:n palveluksessa. Työt sahalla loppuivat 9. joulukuuta 1933. Näihin aikoihin Ilmari ja Leena muuttivat yhteen asumaan ja hankkivat oman vuokra-asunnon Rantaperkiöstä. Myöhemmin perhe asui Härmälän esikaupungissa.¹⁹⁸

Työttömyyskortistoon Reino ilmoittautui tammikuun 3. vuonna 1934. Ilmarin ja Leenan lapsi oli vielä alle puolivuotias. Ilmari pääsi helmikuun alkupuolella kunnanmestari Pietilän johtamalle työmaalle tasaamaan tulevan lentokonetehtaan aluetta. Työmaa kesti aina huhtikuun puolenvälin yli. Kolmen viikon työttömyysjakson jälkeen Ilmari sai toukokuun 9. 1934 komennuksen Tampereen rautatieaseman rakennustyömaalle. Rautatieasemaa ja rautatien alittavaa tunnelia asemapihan tasauksineen rakennettiin Tampereelle vuosina 1934–1936. Puusepältä sekatyömieheksi tittelinsä ”alentaneelle” Ilmarille riitti töitä aina marraskuun lopulle 1936. Työmaan päätyttyä Ilmari oli työttömänä puolitoista kuukautta, jonka jälkeen hän pääsi runsaaksi kahdeksi kuukaudeksi kunnanmestari Soinin johtamiin Petsamon kaupunginosan tasaus- ja viemärijohtotöihin. Ilmari otti lopputilin 18. maaliskuuta 1937, sillä hän oli saanut todennäköisesti koulutusta vastaavan työpaikan pääkaupungista. Ilmari ja Leena muuttivat Helsingin Käpylään vuonna 1938.¹⁹⁹

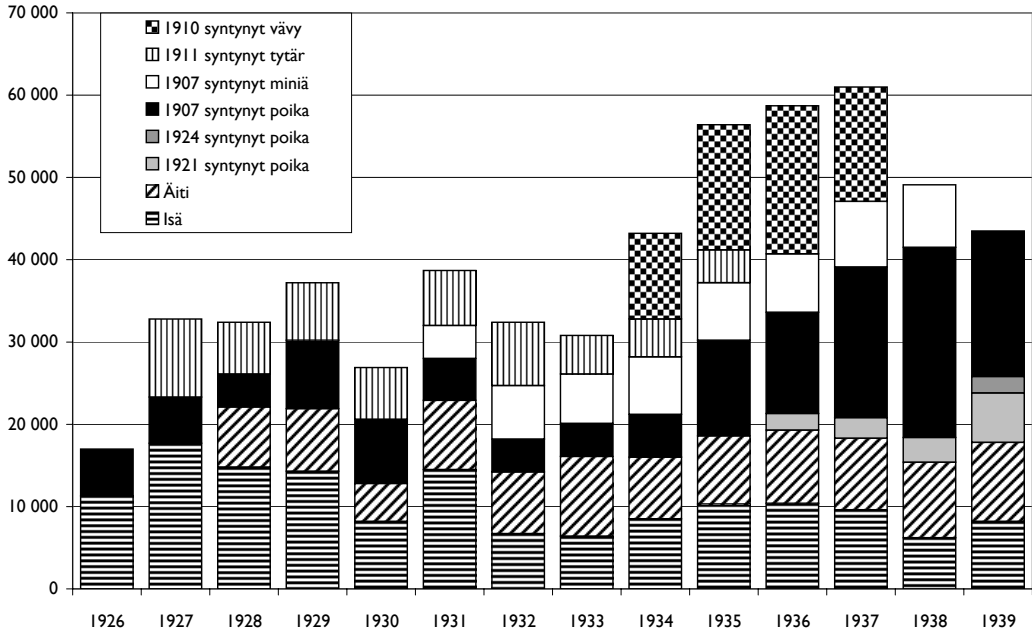
Kolme kotitaloutta

Alma aloitti nousukauden huipulla tehdastyöläisenä Lapinniemiellä. Hän oli tuolloin 48-vuotias, ja nuorin lapsi oli silloin neljän vanha. Alman palkka oli ensimmäisenä vuonna 140 markkaa viikossa, mikä merkitsi 3,12 markan keskimääräistä tuntipalkkaa. Palkka nousi vielä vuonna 1929, vaikka Lapinniemen tehtaalla ryhdyttiin tekemään viisipäiväistä (40-tuntista) viikkoa 26.10. alkaen. Vuosi 1930 oli hankala Halmeiden perheessä, sillä myös Alma oli jonkin aikaa vajaatyöllistetty. Vuoden 1930 huonot tulot Alman osalta eivät selity pelkästään sillä, että Lapinniemen tehtaalla tehtiin tammikuusta maaliskuun loppuun saakka 40-tuntista työviikkoa. Alman täytyi olla osan aikaa myös työttömänä. Vuosi 1931 oli Alman osalta jälleen hyvä, ja kun Väinöllekin osui hyvä työvuosi samalle vuodelle, oli heillä tuloja lähes yhtä paljon kuin nousukauden aikana.²⁰⁰

Vuodet 1932–1933 olivat 50-vuotiaalle Väinölle huonoja työvuosia. Esimerkiksi vuonna 1932 hän oli puolet ajasta työttömänä ja puolet ajasta varatöissä. Vuonna 1933 töitä oli vielä hieman vähemmän. Sen sijaan Lapinniemen tehdas toimi jo vakaammin, ja viimeisellä neljänneksellä tehtaalle ryhdyttiin jo palkkaamaan lisää työvoimaa. Alman hyvät tulot vuonna 1933 selittyvät ilmeisesti Lapinniemen hyvällä tilauskannalla. On todennäköistä, että työntekijöillä teetettiin kolmella ensimmäisellä neljänneksellä ylitöitä, kun odotettiin, jääkö nousukausi pysyväksi. Vuosina 1934 ja 1935 Alman vuositulot jäivätkin sairastelemisen vuoksi alemmalle tasolle kuin vuosina 1931 ja 1933. Vasta vuonna 1936 Almankin tulot pysyivät vakaina ja vakiintuivat

Kuvio 39.

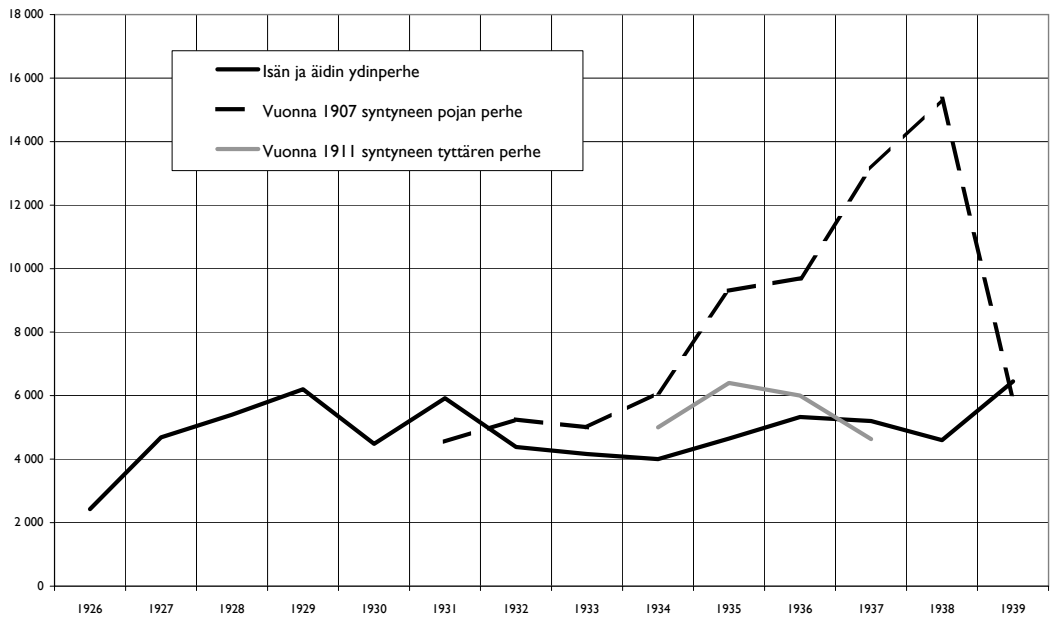
Halmeiden kolmen ydinperheen käytettävissä olleet tulot vuosina 1926-1939, markkaa/perheenjäsen

Lähteet: Tkvl 1928-38, Tika, TKA.

Kuvio 40.

Halmeiden kolmen ydinperheen käytettävissä olevat tulot vuosina 1926-1939

Lähteet: Tkvl 1928-38, Tika, TKA.

samalle tasolle. Mielenkiintoista on myös se, että pahimman laman aikana vaimon tulot olivat miehen tuloja suuremmat ja 1930-luvun loppupuolella sekatyömiehen tulot jäivät tässä perheessä naispuolisen tehdastyöntekijän tuloja alemmiksi. 59-vuotiaan Alman vuositulot olivat vuonna 1939 9 600 markkaa, mikä merkitsi 184 markan viikkotuloja ja 4,10 markan keskimääräistä tuntipalkkaa.²⁰¹

Alma Marian ja Väinön nuorimmat pojat tulivat työelämään 1930-luvun lopulla. Viljo pääsi Walon leipuriliikkeeseen elokuussa 1938 ja Eino Valtteri pääsi tehtaaseen vuonna 1939. Näin heidän tulonsa, vaikkakin pienet, auttoivat kotitaloutta huomattavassa määrin.²⁰² (Ks. Kuviot 39 ja 40).

Konepajan työmies Mutkasen perhe

Valtteri Juhani Mutkanen syntyi toukokuussa 1882 Tampereella. Hän avioitui kolme vuotta vanhemman niinikään tamperelaisyntyisen Senjan kanssa vuonna 1910, jolloin Valtteri Juhani oli 28-vuotias ja Senja 31-vuotias. He saivat neljä lasta: Helvin (s.1910) Valtteri Wilhelmin (s.1913) Mikko Juhani (s. 1915) ja Saimin (s. 1921) Perheessä asui vuonna 1927 Senja-äidin 1853 syntynyt äiti Maria. Perheellä oli toimeentulovaikeuksia, sillä sekä perheen isä että äidin äiti on merkitty köyhäinhoidon vakinaista apua saaneiksi.²⁰³

Valtteri Juhani Mutkasen työhistoria

Perheen isä Valtteri Juhani oli ammatiltaan metallityöläinen tai konepajan työmies, kuten hän itse ilmoitti. Valtteri Juhaniin työhistoria oli yhtäjaksoinen metallin sulun vuotta 1927 lukuun ottamatta. Silloin hänen tulonsa ovat jääneet niin pieniksi, ettei Valtteri ole joutunut maksamaan kunnallisveroja. Palkka oli 1920-luvun loppupuolellakin kuitenkin niin pieni, että on todennäköistä, ettei Valtteri Juhani kuulunut Pellavatehtaan ammattitaitoisimpaan ydintyövoimaan.²⁰⁴

Hän työskenteli Pellavatehtaalla aina vuoteen 1931 saakka, jolloin hän oli melkein 50-vuotias. Valtteri Juhani irtisanottiin työn vähyden vuoksi elokuun lopulla 1931 ja hän ilmoittautui lokakuun alkupuolella työttömyyskortistoon. Ilmoittautumista saattoi vauhdittaa myös hänen vanhimman poikansa jääminen työttömäksi syyskuussa. Valtteri Juhani kävi ilmoittautumassa kortistoon viikoittain, kunnes sai 18. marraskuuta 1931 komennuksen ratamestari Nissisen johtamiin tiensirto- ja pengerrystöihin. Valtteri Juhaniasta tuli ”valtion varatyöläinen”, kuten hän sittemmin ilmoitti kunnallisveroja kerätessä ammatinsa. Varatyökomennus Nissisen porukassa oli pitkä, mutta valtio maksoi varatöissään tunnetusti myös huonoimmat palkat. Komennus päättyi vasta elokuun 19. 1932 Valtteri Juhaniin sairastumiseen. Hän esitti tuolloin työmaallaan lääkärin todistuksen, jonka mukaan hän oli kykenemätön raskaimpiin töihin. Tämän jälkeenkin Valtteri Juhani jatkoi Nissisen johtamissa töissä elokuun loppuun saakka.²⁰⁵

Valtteri Juhani merkittiin työttömäksi uudelleen 1. syyskuuta 1932 alkaen. Hän ilmoittautui säännöllisesti kortistoon ja pääsi 4. marraskuuta 1933 kaupungin mestari Salon johtamiin töihin rakentamaan Vihiojan yhdystietä. Komennus kesti joulun ja uudenvuoden yli päättyen 5. tammikuuta 1933. Kahden ja puolen kuukauden pituisen työttömyyden jälkeen Valtteri Juhani komennettiin uudelleen valtion ratamestari Nissisen palvelukseen Hatanpään aluetta tasaamaan. Valtteri Juhani oli tällä työmaalla vain kaksi päivää maaliskuun lopulla ja erosi sairauden vuoksi, mutta kävi kuitenkin vielä ilmoittautumassa huhtikuun 10.1933. Sairastaminen oli varmasti hyvin todellista, sillä Valtteri Juhani kuoli vajaan kahden vuoden kuluttua 21.2.1935 vain 53-vuotiaana.²⁰⁶

Perheen äiti ja kaksi vanhinta lasta

Perheen äiti Senja Josefina oli 41-vuotias viimeisen tyttären syntyessä. Näyttäisi siltä, että Senja aloitti työt Attilan kenkätehtaassa kun nuorin tytär meni kouluun vuonna 1928. Hänelle on tuolloin merkitty ensimmäisen kerran veroäyreyä. Tulot jäivät pieniksi. Suurimmillaan Senjan tulot olivat vuonna 1930. Vuosina 1932 ja 1933 Senjalla ei ollut tuloja ollenkaan. Mieheensä kuoleman jälkeen Senja merkittiin verotetuksi, vaikka hänelle ei ole äyreyä kertynytkään. On todennäköistä, että ainakin osan aikaa vuosina 1930–1940 Senja hoiti kotona myös vanhimman tyttärensä Helvi Orvokin lapsia.²⁰⁷

Vuonna 1910 syntynyt Helvi oli työelämässä ainakin jo vuonna 1926. Hän työskenteli ravintoloissa tarjoilijana. Vuonna 1931 hänelle syntyi avioton lapsi, joka kuoli neljän kuukauden ikäisenä. Helvi työskenteli Eine-nimisessä ruokalassa. Työttömäksi Helvi jäi ainakin vuoden 1932 marraskuusta lähtien. Hän ilmoittautui työttömyyskortistoon tammikuussa 1933. Helvi synnytti tyttären helmikuussa 1933 ja kunnan organisoimat kymmenen viikon mittaiset talouskurssit alkoivat puolentoista kuukauden päästä synnytyksestä. Kurssi jatkui kesäkuun alkuun ja kurssilaisille maksettiin kahdeksan markan päiväraha ja heille tarjottiin päivittäin myös ruoka-ateria.²⁰⁸ Jossain vaiheessa Helvi sai töitä jälleen ravintola-alalta. Hän synnytti kolmannen lapsensa marraskuussa 1936. Kesällä 1939 29-vuotias Helvi työskenteli ravintola-alalla, asui yhdessä äitinsä, sisarensa, kahden veljensä ja kahden lapsensa – kuusivuotiaan Ritvan ja kaksi- ja puolivuotiaan Martin – kanssa. Vuonna 1940 Helvi synnytti neljännen lapsensa.²⁰⁹

Vanhempi kahdesta pojasta oli kolme vuotta kansakoulua käynyt Valtteri Wilhelm. Hän pääsi 15 -vuotiaana keväällä 1928 asiapojaksi Sarvis Oy:n tehtaaseen. Työsuhde päättyi kesällä 1928 ja heinäkuussa poika-Valtteri ilmoittautui työnvälitystoimistoon. Hän ilmoittautui myös lokakuun alussa toimistossa ja sai komennuksen Hatanpäälle, jonne ilmoittautuessaan sai tietää, ettei miehiä tarvittu enää. Seuraavana päivänä hän ilmoittautui uuteen työpaikkaan (Linna). Valtteri Wilhelmin isä Valtteri Juhani työskenteli Tampellan konepajalla ja poikakin pääsi ilmeisesti sinne 16-vuotiaana vuonna 1929. Valtterin parhaimmat vuodet tulojen valossa sattuivat laman alkuvuosiin 1929–1930. Valtteri irtisanottiin Tampellasta työn vähyyden vuoksi kuukausi isänsä jälkeen syyskuussa 1931. Hän ilmoittautui ”entisenä konepajan työmiehenä” isänsä jalanjäljissä kortistoon 16. lokakuuta 1931. Viimeinen maininta kortistossa oli Valtterista joulun alta 1931, jolloin hän kävi ilmoittautumassa, muttei saanut komennusta varatöihin.²¹⁰

Valtteri ei kortistoon sen koomin ilmoittautunut. Hänellä oli verotettuja tuloja vuosina 1931–1939, mutta kunnan kassaan niistä ei riittänyt, eli äyreyä ei Pellavatehtaan työsuhteen jälkeen Valtterin kohdalle veroluetteloihin enää merkitä. Vuonna 1939 hänen ilmoitetaan olevan sairas, ja kun kyse oli veroluetteloihin tehdystä merkinnästä, ei kyse ollut mistään flunssasta, vaan työkykyä rajoittavasta sairastamisesta.²¹¹

Nuorimmat lapset perheen elättäjiksi

Kaksi vuotta Valtteria nuorempi veli Mikko Juhani täytti 15 vuotta Elokuussa 1930. Talvella 1931 Mikko työskenteli Hämeen kumikorjaamossa asiapojana. Kesällä 1931 Mikko työskenteli ”mailla” aina syyskuun puoleen väliin saakka 1931. Mikko ilmoittautui kortistoon isänsä jälkeen, ennen veljeään lokakuun alkupuolella. Ilmoittautumiset jatkuivat aina marraskuun loppupuolelle saakka, jolloin Mikko komennettiin ammattikursseille. Kaksi kuukautta kestäneiden ammattikurskien jälkeen Mikko oli jälleen tammikuun loppupuolella töitä vailla. Hänelle ei ole myönnetty tuolloin oikeutta valtion varatöihin.²¹²

Töitä ei ollut näköpiirissä, mutta Mikko jatkoi säännöllisiä ilmoittautumisiaan kortistoon: liki vuosi ammattikurssien päättymisen jälkeen Mikko sai komennuksen rakennusmestari Harjun johtamalle työmaalle Naistenlahteen. Harjun johdolla työskenneltiin kaksi kuukautta, jonka jälkeen oli lähes kahden kuukauden työttömyysjakso, joka päättyi komennukseen työnjohtaja Salon johtamalla työttömyys työmaalle Ratinaan. Mikko sai nauttia keväturingosta vain vajaan kuukauden, sillä työmaa päättyi 20.5.1933.²¹³

Mikon työtilanteesta kesällä 1933 ei ole merkitty mitään, mutta hän ei ollut ilmoittautunut myöskään kortistoon. Todennäköisesti Mikko työskenteli jossain toukokuussa 1933 päättäneen työsuhteen jälkeen ennen kuin ilmoittautui jälleen syyskuun 1933 alussa työttömyyskortistoon. Hänen isänsä menetti sairauden vuoksi työkykynsä huhtikuussa 1933, ja ilmeisesti Valterin veljen työkyky oli vaillinaisen jo tuolloin, joten kohta 18-vuotiaasta Mikosta tuli vanhempiansa pääasiallinen elättäjä. Mikko pääsi 22. syyskuuta tietä rakentamaan Härmälän esikaupungin katuverkkoa. Härmälässä ja Lapin esikaupungissa suoritettiin ”melkoisen perusteellisia tasaus- ojitus- ja perustustöitä”.²¹⁴

Komennus päättyi lokakuun lopulla 1933. Marras- ja joulukuun Valterin oli työttömänä kunnes pääsi heti vuoden 1934 alussa kuukaudeksi rakentamaan Puolustusministeriön varaston vesijohtoa rakennusmestari Pöntysen johdolla. Valtion työt jatkuivat Lentokonetehtaan rakennustyömaalla mestari Hedmanin johdolla maaliskuun puolesta välistä elokuun puoleenväliin saakka. Mikko jatkoi ilmoittautumisiaan ja sai komennuksen samalle työmaalle vielä runsaaksi kuukaudeksi (1.10.–6.11.34). Poikamies kun oli, Mikko komennettiin joulun ennen siirtotyömaalle Virtain ja Peräseinäjoen välistä maantietä rakentamaan. Mikko viihtyi työmaalla vajaan kaksi viikkoa ja lähti heti metsätyömaiden avauduttua, jonka mestari myös Tampereelle raportoi. Mikko menetti joulukuun alussa varatyöoikeutensa, mutta sai ne seuraavalla viikolla takaisin, koska hänellä oli vanhemmat huollettavinaan.²¹⁵

Talvella 1935, samoihin aikoihin kun hänen isänsä kuoli, Mikko pääsi hotelli Emmauksen rakennustyömaalle ja seuraavana kesänä hän työskenteli Lapinniemiellä. Työttömyyskortiston tarkistamisen yhteydessä Mikko poistettiin toukokuussa 1935 kortistosta. Heinäkuun puolesta välistä Mikko ilmoittautui jälleen kortistoon ja sai jälleen komennuksen siirtotyömaalle. Mikko kävi kääntymässä Viitasaarella Puralan työmaalla. Mestari ilmoitti hänen lähteneen syytä ilmoittamatta neljä päivää saapumisestaan. Samaan aikaan samalta työmaalta lähti myös kaksi päivää myöhemmin työmaalle saapunut naapurinpoika Tarmo Lampinen.²¹⁶

Sekatyömieheksi itseensä tituleeraava Mikko pääsi ilmeisesti syksyllä 1935 Toijalassa meneillään olevalle varatyömaalle, joka päättyi jälleen Mikon oma-aloitteiseen lähtöön helmikuussa 1936. Huhtikuun lopulla Mikko ilmoittautui jälleen kortistoon ja komennettiin Koivion pysäkin siirtotyömaalle. Tämä siirtotyömaakomennus kesti runsaan kuukauden ja päättyi toukokuun lopulla. Elokuun 13. alkoi työ Waldenien johtamalle Valkeakosken paperitehtaalle Toijalasta rakennetulla pistoraidetyömaalla. Mikko rakensi rataa aina marraskuun puolivälin tienoille, jolloin pakkasi tavaransa ja jätti työmaan syytä ilmoittamatta. Tämän jälkeen hän ilmoittautui vielä joulukuussa 1936 työttömyyskortistoon.²¹⁷

Verotustietojen valossa Mikon työvuodet 1933–1936 olivat tuloksekkaampia kuin vuodet 1937–1938, jolloin Mikkoa kyllä verotettiin, mutta äyrejä merkittiin pyöreällä nolla. Hän saattoi olla joko armeijassa tai suurin osa perheestä merkittiin Mikon elättettäväksi, minkä vuoksi vähennyksiä kertyi myös paljon. Vuonna 1939 Mikon tulot olivat aikaisempaan verrattuna hyvät, mutta tehtaissa työskennelleisiin ikätovereihin verrattuina varsin huonot.²¹⁸

Perheen nuorin lapsi Saimi täytti 15 vuotta vuonna 1936, jolloin hän aloitti myös työskentelyn kenkätehtaassa. Vuosina 1937–1938 Saimi ansaitsi verotietojen mukaan

enemmän kuin kukaan muu perheessä. Vuonna 1939 Saimin veroäyrit olivat suuremmat kuin edellisinä vuosina, mutta jäivät pienemmiksi kuin Mikon. 24-vuotias Mikko ja 19-vuotias Saimi olivat vuonna 1939 etupäässä perheen toimeentulosta vastuussa. Isä oli kuollut neljä vuotta aikaisemmin. Perheen 61-vuotias äiti teki tilapäistöitä, ja hoiti tyttärensä lapsia. Helvi oli työllistetty työnsä ja lapsikatraansa kanssa ja 27-vuotias Valtteri oli sairas.²¹⁹

Suutarin leski Aurora Hukkasen perhe

Vuonna 1908 syntynyt Yrjö oli 20-vuotias vuonna 1928. Hän oli käynyt kansakoulun. Hän asui kaupungin vuokra-asunnossa Viinikassa yhdessä äitinsä, vuonna 1875 syntyneen suutarinleski Auroran ja nuoremman sisarensa Helinän (s.1916) kanssa. Perheeseen kuuluivat myös jo aiemmin kotoa muuttaneet sisarukset Maija (s. 1898), Lyyli (s.1900) ja veli Heikki Vilhelm (s.1902) Veli oli naimisissa Elman kanssa, ja heillä oli yksi lapsi Hilma. Yrjön sisarista Maija oli Lapinniemen tehtaalla ja Lyyli Suomen Trikoolla. Heikki oli ammatiltaan sekatyömies. Leskeksi jääneen äidin, nuoremman pojan ja nuorimman tyttären kotitalous muodosti Hukkasten perheen ytimen. Muiden lasten elämät ovat enemmänkin rinnakkaisia, mutta laman ymmärtämiseksi myös tärkeitä.²²⁰

Nuorin poika sekatyömies Yrjö perheen huoltajana

Yrjö Hukkanen oli työskennellyt vuodenvaihteesta 1924–1925 eli 16-vuotiaasta lähtien Sarvis Oy:llä sekatyömiehenä. Kolme vuotta kuusi kuukautta kestänyt työsuhde katkesi toukokuun puolivälissä 1928. Yrjö ilmoittautui työnhakijaksi viikkoa myöhemmin. Hän kävi kysymässä töitä vielä kahdesti touko-kesäkuun vaihteessa, muttei saanut työnvälitystoimiston kautta töitä. Kesäksi Yrjö sai todennäköisesti lyhyen työsuhteen ja viimeistään lokakuun alkupuolella 1928 hän työllistyi Alhon värитеhtaalta. Tämä työsuhde kesti 11 kuukautta päättyen syyskuun alkupuolella vuonna 1929. Oltuaan kaksi viikkoa työttömänä Yrjö ilmoittautui työnvälitystoimistoon 23. syyskuuta. Hän ilmoittautui työnvälitystoimistossa vielä lokakuun puolessa välissä. Jonka jälkeen hän oli päässyt uudelleen Alhon värитеhtaalle puoleksitoista kuukaudeksi.²²¹

12. joulukuuta Yrjö ilmoittautui jälleen työnvälitystoimistossa ja mukanaan hänellä oli todistus siitä, että oli äitinsä kolmihenken perheen huoltaja. Jossakin vaiheessa Yrjö pääsikin kunnanmestari Aron johtamiin varatöihin, jotka päättyivät maaliskuun alussa. Seurasi puolentoista kuukauden mittainen työttömyysjakso, jonka aikana Yrjö kävi säännöllisesti ilmoittautumassa kortistoon. Huhtikuun loppupuolella Yrjö komennettiin kunnanmestari Laurilan johtamalle työttömyystyömaalle. Työttömyystyömaan arki vaihtui jossain vaiheessa armeijan harmaisiin. Yrjö vapautui armeijan palveluksesta toukokuun viimeisenä päivänä vuonna 1931.²²²

Yrjön työvaiheista kesällä 1931 ei ole tietoa, mutta okakuun 1. päivänä hän ilmoittautui jälleen kortistoon ja sai komennuksen mestari Salon johtamalle työmaalle 23.10. Työmaa kesti aina tammikuun 8. saakka, jonka jälkeen Yrjö ilmoittautui jälleen kortistoon säännöllisesti. Seuraava komennus tuli valtion ratamestari Nissisen työmaalle 15. huhtikuuta. Valtion huonosti palkatuissa varatöissä oli pitkä leipä, sillä komennus kesti aina joulukuun puoleenväliin ja katkesi vain siksi, että Yrjö sai työpaikan postin palveluksesta. Yrjön äiti teki siivoushommia ja vuonna 1916 syntynyt sisar Hilja merkittiin verotetuksi jo 15-vuotiaana vuonna 1931. Vuonna 1933 tehtaassa työskennelleelle Hiljalle merkittiin jo niin paljon äyreyä, että verojakin oli pitänyt maksaa. Vuosina 1934 ja 1935 Hilja tienasi äyrien mukaan enemmän kuin veljensä.²²³

Siitä kuinka kauan Yrjö postin palveluksessa oli, ei ole tietoa, mutta jossakin vaiheessa hän oli siirtynyt Tammerkosen Metallivalimon palvelukseen. Vuoden 1933 alun ja kevään 1935 välisenä aikana Yrjön elämässä tapahtui toki myös muutakin.

Yrjö avioitui ennen joulua 1934 Tampereella vuonna 1912 syntyneen ompelija Liljan kanssa. Lilja muutti vuoden 1935 aikana samaan asuntoon miehensä, anoppinsa ja kälynsä kanssa. Tunnelmaa saattoi entisestään kiristää Yrjön työsuhteen päättyminen metallivalimolla 7. toukokuuta. Runsaan kuukauden päästä Yrjö ilmoittautui työttömyyskortistoon. Viimeinen ilmoittautuminen tapahtui heinäkuussa 1935. Koska Yrjö ei ilmoittautunut kortistoon sen koommin, hän menetti myös oikeutensa varatöihin, mikä tietenkin papereihin merkittiin. Yrjön tulot olivat vuonna 1935 verotuksen valossa huonommat kuin Postin ja Tammerkosken Metallivalimon palveluksessa vietettyjen vuosien. Taloudellisia menetyksiä korvasi Lilja, joka tienasi kuitenkin varsin kohtuullisesti ja piti miehensä kotitalouden tulot tasapainossa.²²⁴

Lilja synnytti jouluaattona 1935 perheen ensimmäisen lapsen, pojan. Lapsi todennäköisesti kuoli. Seuraavana vuonna (1936) Yrjö ja Lilja asuivat kahdestaan, mutta muuttivat jälleen seuraavana vuonna vähäksi ajaksi Yrjön äidin kanssa samaan asuntoon. Lilja synnytti ilmeisesti tässä vaiheessa toisen, eloon jääneen lapsen. Yrjön tulot kohentuivat talvisotaa kohden, mutteivät enää nousseet ammattimiesten tulojen tasolle. Vaimo jäi kotiin hoitamaan lapsia, ja hänelle ei ole enää säännöllisiä tuloja vuosina 1938–1939.²²⁵ Yrjön äiti kuoli ja hänen sisarensa muutti pois kotoa ja meni kesällä 1937 naimisiin 19-vuotiaan Matti Virtasen kanssa. Yrjöstä tuli eno syksyllä 1938.²²⁶

Heikki-veljen vaiheet

Yrjön vanhempi veli, sekatyömies Heikki Hukkanen oli syntynyt Tampereella vuosisadan vaihteessa. Hän oli irtaantunut kodistaan jo kansalaissodan tienoilla. Heikki avioitui 20-luvun alkupuolella vuonna 1902 syntyneen Elman kanssa. Perheelle syntyi 16.7.1926 tyttö, joka myöhemmin ristittiin Hilmaksi. Asuinpaikkaa vaihdettiin laman aikana monesti: vuonna 1928 asuttiin Naistenlahden ristikadulla Armonkalliolle, vuosina 1929–1930 Kaarikadulla samassa kaupunginosassa. Vuonna 1931 muutettiin Pohjolankadulle Tammelaan ja vuonna 1934 Vainiokadulle Petsamoon.²²⁷

Heikki oli maksanut kunnallisverot Tampereelle vuonna 1927, joten keväällä 1927 alkanut työskenteleminen teurastustoimintaa, makkaranvalmistusta ja myyntiä harjoittaneen valkeakoskelaisen Oskari Hietasen palveluksessa Valkeakoskella²²⁸ saattoi olla satunnainen keikkahomma. Työsuhde Hietaselle venyi kuitenkin 9 kuukautta pitkäksi, ja katkesi hieman ennen joulua 1927. Heikki palasi Tampereelle ja ilmoittautui työnvälitystoimistoon 15.3.1928. Ilmeisesti Heikki sai töitä muualta, koska hän ei ilmoittautunut uudelleen, kunnes vuosi ja kolme kuukautta myöhemmin ilmestyi jälleen kesällä 1929 työnvälitystoimistoon. Takana oli vajaan kuukauden mittainen työsuhde keväällä 1929 samaisella Oskari Hietasella. Kuukauden mittainen työsuhde ei tietenkään selitä 15 kuukauden mittaista aukkoa. Merkillistä on myös se, että silloin kun hän työskenteli makkarantekijä Hietasen palveluksessa hän haki töitä myös sekatyömiehenä ja betonityömiehenä. Laman tultua ja iskettyä kunnolla sekä Valkeakoskelle²²⁹ että Tampereelle hyväksyttiin Tampereen työttömyyskortistoon sekatyömies-makkaratyömies Hukkanen.

Heikki jäi työttömäksi keväällä 1929 ja etsi töitä vapailta markkinoilta kolmisen kuukautta, kunnes ilmoittautui työnvälitystoimistoon, mistä hänet jossain vaiheessa vuodenvaihteessa 1929–1930 passitettiin kunnanmestari Ahlqvistin johtamalle työmaalle. Työmaa päättyi 15.3.1930, eikä Heikki enää odottanut kolmea kuukautta, vaan hänet hyväksyttiin kortistoon jo kolmen päivän kuluttua 18.3. Heikki kävi ilmoittautumassa kerran kahdessa viikossa, kunnes runsaan kuukauden jälkeen sai komennuksen kunnanmestari Rimbin johtamalle työmaalle. Työ kesti runsaat kaksi viikkoa, loppuen jo 8. toukokuuta.²³⁰

Heikki ilmoittautui toukokuusta lokakuuhun kestäneen ajanjakson aikana viisi kertaa kortistoon. Pisin katkos oli välillä 16.6–18.8, jolloin Heikillä saattoi olla satun-

nainen työsuhde. Seuraava tiedossa oleva työsuhde alkoi lokakuussa 1930 Niilo Ahdin palveluksessa Nekalan koulun rakennustyömaalla. Työsuhde päättyi tammikuun lopulla kestätyään runsaat kolme kuukautta (18.10–28.1.1931). Heikki ilmoittautui neljä kertaa kortistoon helmikuun 1931 aikana.²³¹

Heikin seuraava työsuhde alkoi 2. maaliskuuta 1931 niin sanotulla Ylävoimalan rakennustyömaalla, jossa ”maankaivaminen pois tulevan voima-asemarakennuksen tieltä aloitettiin itäisestä päästä ja ylaveden itäisen rantamuurin kohdalta, jotta ne saataisiin valetuiksi, ennekuin korkea maarinta sulaisi uhkaksi lakoilla alas”. Sähkölaitoksen voima-aseman ja padon rakentaminen jatkuivat aina syksyyn 1933 saakka. Lopullisesti rakennusurakka oli valmis marraskuussa 1933. Rakennustöitä johtanut insinööri August Sandsund erosi sähkölaitoksen palveluksesta 31. lokakuuta 1933. Sähkölaitoksen toimintakertomuksessa kiitettiin hänen lisäksi muutamia työnjohtajia. Heidän joukossa oli myös työnjohtaja Leo Frangen, jonka alaisuudessa työkennelleen betonityömies-makkarantekijä Heikki Hukkasen työsuhde koskityömaalla päättyi 5.9.1933.²³²

Seuraavasta syksynä ja talvena makkaratyöntekijä Hukkanen työskenteli ”tilapäisissä töissä”. Hän ilmoittautui kortistoon muutaman kerran vuoden vaihteen 1934 jälkeen, muttei saanut komennusta varatöihin. Hänellä oli lyhyt työsuhde pellavatehtaalle, ilmeisesti tehtaan rakennustyömaalle, mutta se päättyi jo maaliskuun lopulla. Sen jälkeen Heikki työskenteli ilmeisesti jälleen lyhyissä työsuhteissa. Hän ilmoittautui työttömyyskortistoon jälleen lokakuun puolessa välissä, talven kynnyksellä 1934. Heikki komennettiin 31. lokakuuta Lehtokonetehtaan mestari Hedmanin johtamalle rakennustyömaalle. Työsuhde päättyi jo 8. marraskuuta erottamiseen, jonka syyksi mestari ilmoitti tottelemattomuuden. Työttömyyskortistossa Heikkiä ei enää sen koomin nähty.²³³

Maija ja Lyyli tehdastyöntekijöiksi

Vuonna 1898 syntynyt Maija ja 1900 syntynyt Lyyli työskentelivät 1920-luvun alkupuolella tehtaissa, toinen Lapinniemen puuvillatehtaalla ja toinen Suomen Trikoolla. Kumpainkin muutti noin 20-vuotiaana pois kotoa. Heidän elämänsä eivät lama-ai- kana kohdanneet äidin perheen kanssa, ainakaan viranomaisten näkökulmasta.

Julia Lampinen ja hänen viisi lastaan

Anton Lampinen syntyi vuonna 1881 Ikaalisissa. Kangasalta kotoisin ollut Julia oli seitsemän vuotta miestänsä nuorempi (s.1888). Heille syntyi viisi lasta Voitto (s.1910), Irma (s.1912), Tarmo (s.1915), Kalle (s.1917) ja Pentti (s.1921). Perhe asui kaupungin omistamassa vuokratulossa aina vuoteen 1927 saakka, jolloin perheenisä Anton muutti pois perheensä luota asumaan Kerttu Jokisen kanssa. Muu perhe asui yhdessä muuttaen vain kerran syksyllä 1933. Tuolloinkin asuinpaikka siirtyi Viinikasta naapurikaupunginosa Nekalaan.²³⁴

Anton Lampinen työskenteli Lapinniemen tehtaalla työmiehenä vuonna 1921. Hän vaihtoi Tampellan pellavatehtaalle, jossa työskenteli vuosina 1922–1923. Vuodesta 1924 lähtien Anton työskenteli Tampellan puuhiomon laitosmiehenä. Anton oli hyvin palkattu ammattimies, ja hänen vuositulonsa nousivat ennen lamaa yli 20 000 markan.²³⁵

Perheen äidillä Juulialla oli tuloja koko ajan vuosina 1927–1939, muttei niin paljoa, että niistä olisi kertynyt äyrejä. Suurin osa perheen kotitalouden tuloista tuli laman alkuvaiheissa näin ollen kahden vanhimman lapsen ansaitsemista tuloista. Isän muutettua pois kotoa vuonna 1927, oli Voitto suurin piirtein 16-vuotias ja Irma 14-vuotias. Reino oli 12-vuotias, Kalle 10 ja Pentti 6-vuotias.²³⁶

Voitto työelämässä

Vanhin poika Voitto pääsi 16-vuotiaana ensimmäiseen työpaikkaansa vuonna 1927. Työsuhde Hyppösen kenkätehtaalle alkoi tammi-helmikuun vaihteessa 1927 ja jatkui aina maalisi-huhtikuun vaihteeseen vuonna 1928. Voiton hyvin alkanut jalkinetyöntekijän ura katkesi Hyppösen kenkätehtaan toiminnan loppumiseen. Kuukauden mittaisen työttömyyden jälkeen hän ilmoittautui työnvälitystoimistossa ja sai välittömästi työpaikan kenkien korkoja valmistaneelta Salosen korkotehtaalta. Vuoden 1929 alussa amatiksi merkittiin asiapoika. Perheen pääksi joutunut asiapoika Voitto hermot olivat kireällä vuodenvaihteessa 1928/29. Hänen äitinsä Juulia juoksi poliisiasemalle pyytämään apua, kun ”Voitto pitää kotonaan pahaa elämää, hakkaa rikki huonekaluja, potkii ovia ja seinää ja vielä lisäksi lyö äitiänsä”. Koska perheen isä ei asunut kotona, sanoi äiti olevansa voimaton poikaa hillitsemään ja pyysi, että poliisi varoittaisi häntä. Voitto myönsi seuraavana päivänä poliisilaitoksella ”olleensa eilen vähän pahalla päällä”, muttei ”niin suurena määrässä pidä sitä tapanaan.” Vuosina 1929–1930 Voitto työskenteli siis ainakin asiapoikana ja sekatyömiehenä. Voiton sotaväki alkoi vuoden 1930 aikana, ja hän vapautui armeijasta syyskuussa 1931.²³⁷

Vajaa kuukausi sotaväen päättymisestä Voitto ilmoittautui ja hyväksyttiin työttömyyskortistoon. Hän pääsi 26.10.1931 mestari Hollon johtamiin tiensiiro- ja pengertöihin, jotka kestivät aina 11.8.1932 saakka. Voitto jatkoi kortistoon ilmoittautumistaan koko loppuvuoden 1932, mutta pääsi vasta vuoden vaihteen 1932/33 jälkeen jälleen työttömyystöihin. Hän työskenteli ensin tammikuun mestari Salon alaisuudessa Nekalantien tasoitustöissä. Runsaan puolentoista kuukauden työttömyysjakson jälkeen Voitto pääsi jälleen valtion varatöihin mestari Nissisen palvelukseen tasoittamaan Hatanpään aluetta. Tämä työmaa kesti toukokuun loppuun saakka.²³⁸

Kesäkuussa 1933 Voitto oli jälleen työttömänä, mutta jo heinäkuussa Voitto pääsi neiti Snällin töihin Muroleessa sijaitsevalle Kosken kartanolle. Työsuhde maalla kesti aina 11. lokakuuta saakka, ja 16. päivä Voitto ilmoittautui jälleen kortistoon. Marraskuun 2. päivänä Voitto pääsi perunajauhoja ja maltaita valmistaneen Oy Perunan palvelukseen ja ehti työskennellä siellä ainoastaan neljä päivää kunnes sairastui ja joutui jäämään pois töistä. Vuodenvaihteen 1933–34 Voitto oli työttömänä, kunnes pääsi 10. tammikuuta pariksi viikoksi valtion vapaisiin töihin mestari Nissisen palvelukseen. Täältä hän siirtyi Sorinahteella sijainneelle halkoalueelle, missä työskenteli 13. helmikuuta saakka. Voitto merkittiin kortistosta eronneeksi, ja se oli viimeinen merkintä Voitosta työttömyyskortistossa.²³⁹

Vielä vuoden 1935 verotustietoihin Voitto merkitsi amatikseen sekatyömies, mutta vuodesta 1936 lähtien Voitto oli jälleen tehtaan työmies. Ja vaikka verotustiedot eivät kertoneet tehtaan ydintyövoimaan kuulumisesta, olivat tulot vakaat ja niiden trendi nouseva. Vuonna 1939 Voitto ansaitsi 16 252 markkaa mikä merkitsi 1 354 markkaa keskimäärin kuukaudessa.²⁴⁰

Irman lamavuodet

Irma täytti 15 vuotta vuoden 1927 loppupuolella eli samana vuonna jolloin hänen isänsä muutti kotoa pois. Seuraavana vuonna hän meni töihin. Irma työskenteli Lapinniemen puuvillatehtaalla vuodesta 1928 lähtien. Hänen tulonsa olivat suhteellisen vakaat, ottaen huomioon, että oli lama ja Lapinniemen tehdas vähensi työvoimaa ja teetti vajaita työviikkoja. Irman tulot alkoivat nousta vuonna 1933. On myös pantava merkille, että laman syvimmän vaiheen aikana Irma ansaitsi enemmän kuin veljensä.²⁴¹

Vuoden 1936 aikana Irma tuli raskaaksi ja synnytti vuonna 1936 tytön. Synnytykseen liittyi hankaluuksia, sillä Irma joutui olemaan laitoksella 20 päivää. Yleensä työläisäidit viipyivät laitoksella keskimäärin vain 7–8 päivää. Irman äiti ryhtyi todennäköisesti hoitamaan tyttärensä lasta kotona, sillä Irma palasi jo viimeistään vuoden 1937 aikana takaisin töihin. On todennäköistä, että juuri nousukauteen ajoittunut

raskaus, jolloin ammattitaitoisesta tehdastyöntekijöistä oli pulaa, ei estänyt Irmaa työllistymästä takaisin tehtaaseen.²⁴²

Tarmosta sekatyömies

Tarmo (s.1915) täytti 12 vuotta isänsä kotoa pois muuttamisen aikoihin vuonna 1927. Ensimmäisenä lamavuotena 1929 hän oli 14-vuotias. Hän oli toiminut kengänkiillottajana viiden kuukauden ajan kesällä 1929. Kyse saattoi olla oma-aloitteesta toiminnasta, mutta myös kaupungin toimesta järjestettiin 28 kiillottajapojalle vuosittain työmahdollisuuksia. Samalla pyrittiin vaikuttamaan poikien käytökseen ja ohjaamaan poikia oikeaan suuntaan: ”tämänkin yhteiskunnan ’pieniin virkamiehiin’ ulottuvan työhaaran kautta toivottavasti on voitu herättää ja vahvistaa rehtiä eteenpäin pyrkivää mieltä poikien keskuudessa.”²⁴³ On vaikea sanoa, miltä tuo lause kalskahti Tarmon korvissa, jos hän tuli koskaan tietämään mitä odotuksia yhteiskunnalla kiillotuspoikatoiminnan suhteen oli. Kiillottajapoikana olemisen päättyi viimeistään lokakuussa 1929, jolloin Tarmo ilmoittautui työnvälitystoimistoon. Hän jatkoi ilmoittautumisiinsa joulukuun 10. saakka.

Hän pääsi tulokehityksestään päätellen vuoden 1930 aikana Lapinniemen tehtaalle töihin. Lapinniemi oli vähentänyt työvoimaansa vuoden 1929 aikana ja vuoden 1930 alussa tehtaalla tehtiin viisipäiväistä viikkoa. Vuoden puolenvälin tienoilla työvoimaa kuitenkin lisättiin ja silloin Tarmokin lienee päässyt tehtaaseen sisään. Tehdashan oli sama missä hänen sisarensa Irma työskenteli ja isä oli työskennellyt 1920-luvun alussa. Hyvin alkanut, kolmisen vuotta jo kestänyt ura puuvillatehtaalla katkesi kuitenkin elokuussa 1933, jolloin Lapinniemen puuvillatehdas vähensi jälleen työntekijöitä. Irtisanomiset näyttävät kohdistuneen nuorempaan työvoimaan ja juuri 18 vuotta täyttänyt Tarmo menetti oman työpaikkansa. Työsuhteen lopettamisen syyksi ilmoitettiin työn vähäys.²⁴⁴

Runsas kuukausi myöhemmin syyskuun keskivaiheilla Tarmo hyväksyttiin työttömyyskortistoon. Kahden kuukauden ilmoittautumisten jälkeen Tarmo pääsi marraskuun puolellisavälissä valtion mestari Nissisen johtamiin tunnelitöihin. Työmaa jatkui Tarmon osalta tammikuun lopulle. Tämän jälkeen seurasi kolmen kuukauden pituinen työttömyysjakso, jonka aikana Tarmo kävi ilmoittautumassa kerran kuukaudessa kortistoon. Huhtikuun lopulla hänet komennettiin lähes kahdeksi kuukaudeksi työnjohtaja Tammisen töihin Sorsalampea tasaamaan. Tarmo ehti olla kesä-heinäkuussa kuukauden työttömänä, kunnes pääsi vajaan kuukaudeksi katuja päällystämään Oy Viarectan palvelukseen. Työsuhteen päätyttyä hän kävi jo elokuussa ilmoittautumassa jälleen kortistoon. Työttömyys jatkui aina lokakuun lopulle, jolloin Tarmo lähetettiin Limingan nuorisosiirtolaan. Tarmo lähti viikon siirtolassa vietettyään 6. marraskuuta 1934 sairauteen vedoten. Tästä syystä Tarmo menetti varatyöoikeutensa 17. marraskuuta 1934. Runsaan kahden kuukauden kuluttua Tarmo otettiin takaisin kortistoon ja lähetettiin tammikuun puolenvälin jälkeen kuukaudeksi Virtojen Äijännevalle sijainneelle hankintatyömaalle. Tarmo oli tällä työmaalla harjoittanut mestarin ilmoituksen mukaan ”petosta työssään”, minkä vuoksi jälleen menetti varatyöoikeutensa.²⁴⁵

Tarmo sai varatyöoikeutensa takaisin toukokuussa 1935, mutta menetti sen jälleen kun hän kesällä poistui syytä ilmoittamatta naapurinpojan kanssa Viitasaaren Puralassa sijainneelta työmaalta, jonne hän oli saapunut kahta päivää aikaisemmin. Vuosien 1935–1936 aikana Tarmo kävi todennäköisesti armeijan²⁴⁶, josta vapauduttuaan hän pääsi rakennustyömaalle töihin. Sen jälkeen seurasivat kunnan metsätyöt, joista hän joutui tammikuun alussa 1937 jäämään sairastumisen vuoksi pois. Hän ilmoittautui uudelleen työttömyyskortistoon, jonka seurauksena hän pääsi maaliskuun loppupuolella kuukaudeksi mestari Salosen johdolla tasaamaan Nekalaan tuolloin rakennettua Pahanlammin puistoa. Tarmon ammattinimike säilyi sekatyömiehenä, mutta hänen tulonsa kasvoivat vuosina 1938–1939 kuitenkin sen verran, että hän pääsi varmaankin ainakin välillä tuolloin kaupungissa avoimena oleville rakennustyömaille.²⁴⁷

Kalle työmarkkinoille pahimman laman aikana

Kalle (s.1917) täytti 15 vuotta vuonna 1932. Hän haki 16-vuotiaana köyhäinhoidosta työttömyysapua. Äiti ei ollut töissä, hänen sisaruksistaan kaksi oli Lapinniemiellä töissä ja veli hätäaputöissä. Viisihenkisen perheen vuokra asunnostaan Nekalan kaupunginosassa oli 275 markkaa.²⁴⁸

Kalle työskenteli ainakin talvella 1934 Rissasen leipomossa, mistä pääsi jossain vaiheessa isänsä tapaan Pellavatehtaalle työmieheksi. Tehtaalla työskenteli vain muutamia alle 18-vuotiaita poikia vuosina 1931–1934 ja tehtaalla tehtiin vajaata työviikkoa. Kallen työsuhte Pellavatehtaalla ei venynyt pitkäksi, sillä tehtaan työntekijä Kalle irtisanottiin elokuun puolivälissä 1934. Työsuhte kesti kaiken kaikkiaan kaksi ja puoli kuukautta, jona aikana Kalle tienasi 164,50 markkaa viikossa ja 1650 markkaa koko työsuhteen aikana.²⁴⁹

Oltuaan muutaman kuukauden työttömänä, Hänet hyväksyttiin työttömyyskortistoon lokakuun puolivälissä 1934. Hänet lähetettiin köyhäinhoidon toimesta lääkärintarkastukseen ja edelleen tarkkaajalta saadun 125 markan suuruisen matkaavustuksen Limingan nuorisosiirtolaan. Kalle lähetettiin jostain syystä vajaan kahden viikon kuluttua pois Limingalta, mikä merkitsi myös varatyöoikeuden menettämistä. Köyhäinhoidon tarkkaaja saapui Lampisille muutama päivä Kallen paluun jälkeen tutkimaan tilannetta.²⁵⁰

Varatyöoikeutensa menettänyt ja elokuun puolesta välistä 1934 työttömänä ollut Kalle palasi maaliskuussa 1935 selittämään tilannettaan ja pyytämään apua. Perhe asui Nekalassa huoneen ja keittiön suuruudessa asunnossa, josta he maksoivat 275 markkaa vuokraa. Lisäksi naapurin miehet Andersson ja Mutkanen todistivat Kallen ansainneen elokuun ja maaliskuun välisenä aikana sata markkaa satunnaisissa töissä.²⁵¹

*Isäni on kyllä elossa, mutta hän ei asu kotona. Hän itse sanoi, että ei hän enää elätä suuria miehiä ja koska veljeni ja sisareni palkalle ei tulla toimeen, niin syytä olisi antaa avustusta. Veljeni on työttömänä. Nuorempi käy vielä koulua ja äiti on myös työttömänä. Isä antaa kyllä äidin ja nuoremman veljeni osalle pienen ruokarahan.*²⁵²

Kalle sai varatyöoikeutensa 4. toukokuuta takaisin. (koko prosessi: vertaa Tarmovel) Kalle aiottiin lähettää Virroilla sijainneelle varatyömaalle (vrt. Tarmo-veli) mutta hän ei lähetettykään, ”koska toi 11.6.1935 todistuksen, että pääsee valtiolle”. Valtion työ tuli ja meni kesän 1935 aikana. Syksyllä Kalle oli jo kaupungin järjestämissä metsätöissä, jotka loppuivat 30. lokakuuta 1935. Kalle oli työttömänä tai lyhyissä työsuhteissa marraskuusta tammikuuhun, kunnes ilmoitautui ja hyväksyttiin jälleen kortistoon. Kortistosta hänet lähetettiin ammattikursseille, jotka loppuivat huhtikuun puolivälissä 1936. Kallelle avautui huhtikuun puolessa välissä mahdollisuus lähteä varatyömaalle, mutta hän ”ei halunnut Vilppulaan”. Kalle menetti varatyöoikeutensa 16 elokuuta 1936, mikä oli myös viimeinen merkintä kortistossa. Verotietojen perusteella hän pääsi säännöllisiin töihin viimeistään vuoden 1937 aikana. Vuonna 1938 hän kävi todennäköisesti armeijan ja tituleerasi vuonna 1939 itseään autonasentajaksi. Kallen tulot olivat vuonna 1939 11 427 markkaa vuodessa ja 952 markkaa kuukaudessa.²⁵³

Kalle solmi avioliiton vasta vuoden 1944 lopulla vuonna 1918 syntyneen Hellin kanssa. Heille syntyi seuraavana vuonna poika. Avioliitto kariutui viimeistään vuonna 1949. Eroprosessi oli kivulloinen ja vastuukysymykset epäselviä, mikä johti riiteltyyn Tampereen ja Hellin uuden kotikunnan välillä. Maksaessaan elatusvelkojaan Kalle joutui turvautumaan köyhäinhoidon apuun, mutta Kalle pääsi kuitenkin jaloilleen ja maksoi velkansa pois.²⁵⁴

Pentti täytti 15 vuotta vuonna 1936. Vuoden 1937 Pentti työskenteli värjääjäoppilaana ja vuodesta 1938 lähtien tehtaan työmiehenä. Tulokehityksestä päätellen Pentti

pääsi hyvään alkuun työmarkkinoilla tultuaan laman pahimpien vuosien jälkeen työikään.²⁵⁵

Sekatyömies-Nahkuri Asulan perhe(et)

Ensimmäinen ydinperhe

Sulo Asula syntyi 1896 Ruovedellä. Hän avioitui parikymppisenä vuotta vanhemman Selman kanssa. Pojat Aimo ja Seppo syntyivät Ruovedellä vuosina 1916 ja 1918. 1920-luvulla perhe muutti Tampereelle. Vuonna 1928 perheen isä vietti 32-syntymäpäiväänsä ja äiti täytti 33 vuotta. Pojat olivat tuolloin 10- ja 12-vuotiaita.²⁵⁶

Sulon ammatti oli vuosina 1925–1927 sekatyömies. Vuonna 1928 hänestä tuli nahkuri. Hän oli jo sekatyömiehenä työskennellyt Salmisen nahkatehtaalla, mikä sijaitsi Hatanpään alueella suhteellisen lähellä Nekalan esikaupunkia. Sulo oli innokas ammattiyhdistysmies ja osallistui paikallisen jalkinetyöläisten ammattiosaston toimintaan, toimien luottamustehtävissäkin. Samalla nahkatehtaalla oli pitkään työskennellyt myös naapuritontilla samaan aikaan asunut talonomistaja Nestori Kaski. Selma oli taasen tehdastyöläinen ja työskenteli ainakin vuonna 1928 vesitehtaassa. Molempien palkat olivat vuosina 1927–1928 erittäin hyviä. Vuonna 1927 se oli sekatyömiesvuotena keskimäärin 10,80 markkaa ja ensimmäisenä nahkurivuotena 9,80 markkaa tunnissa. Selman vastaavat tuntipalkat olivat vuosina 1927–1928 seuraavat: 4,27 ja 4,31 markkaa. Laman myötä heidänkin viikoittainen työaikansa ja palkkansa tehtaassa vähentyi. Vuonna 1931, jolloin molemmilla oli vielä suurin piirtein ajankohtaan nähden normaali työsuhte tehtaassa heidän keskimääräiset tuntipalkkansa vuoden aikana olivat 7,22 ja 2,77 markkaa tunnissa.²⁵⁷ Vuonna 1931 kommunistien salaista painoa etsittiin Viinikasta ja Nekalasta. Ilmeisesti tästä syystä johtuen Asulan Sulokin kutsuttiin maaliskuussa 1931 kuulusteltavaksi etsiväosastoon.²⁵⁸

Sekä Sulon että Selman työsuhteet säilyivät aina vuoteen 1933 saakka. Sulon työ Salmisen nahkatehtaalla loppui keväällä 1933, mikä oli sikäli kummallista, sillä työntekijöiden määrä tehtaalla lisääntyi vähitellen lamankin aikana. Hän pääsi Attilan nahkatehtaan lopettamisen jälkeen aloittaneen Pyynikin nahkatehtaan palvelukseen kesällä 1933. Työsuhte Pyynikillä loppui 1. syyskuuta 1933. Puolentoista kuukauden mittaisen työttömyysjakson jälkeen Sulo ilmoittautui työttömyyskortistoon. Neljän kuukauden työttömyyden jälkeen Sulo komennettiin 11.1.1934 Puolustusministeriön varastoalueella tehtäviin vesijohtotöihin. Komennus päättyi lokakuun puolivälissä, mutta pahempaa oli tulossa. Työvuosi 1933 oli ollut Selmalle parempi kuin vuodet 1932–1933. Hieman kohentunut työtilanne ei paljoakaan lohduttanut ainakaan silloin, kun Selma sairastui viimeistään vuoden 1934 aikana ja kuoli marraskuussa. Selma oli kuollessaan 39-vuotias. Sulo menetti vaimonsa 38-vuotiaana ja pojat äitinsä 18- ja 16-vuotiaana.²⁵⁹

Joulun 1934 Asulan ”pojat” ottivat vastaan kolmestaan. Isä oli työtön. Vanhempi poika oli toiminut jo vuosina 1932–1933 asiapoikana Lahtisen kaupassa. Jäätyään kaupasta työttömäksi hän oli jakanut Kansan Lehteä. Lehdenjakajan toimi oli loppunut ilmeisesti alkuvuodesta 1934. Työttömyyskortistoon Aarre ilmoittautui maaliskuussa. Hän pääsikin kunnanmestari Pietilän johtamiin töihin kahdeksi viikoksi. Työ loppui ennen toukokuun puolta väliä, jonka jälkeen Aimo oli työttömänä. Hän pääsi johonkin varastoon töihin ja asiapojan ammatti vaihtui varastomieheksi. Nuorempi poika oli päässyt asiapojaksi vuonna 1934, mutta hänen tulonsa eivät ylittäneet edes 4000 markkaa. Eikä perheen tilanne juurikaan ainakaan aineellisesti kohentunut vuoden 1935 aikana. Varastomies tienasi vuonna 1935 enemmän kuin aikaisemmin, mutta isän tulot olivat vuonna 1935 alimmillaan. Hän pääsi Härmälässä tehtyihin kunnan työttömyystöihin kyllä melko pian uuden vuoden jälkeen,

mutta komennus ei kestänyt helmikuun loppuun, kun Sulo joutui työttömäksi taas 22. päivänä. Sulo ”käveli” helmikuusta huhtikuun lopulle, kunnes pääsi kunnanmestari Mäkisen johtamiin töihin Nekalaan, melko lähelle asuntoansa. Työmaa kesti puolitoista kuukautta päättyen ennen vuoden 1935 juhannusta. Kuukauden kuluttua heinäkuussa Sulolle tarjottiin komennusta Viitasaarelle, mutta Sulo kieltäytyi lähtemästä ja menetti sen vuoksi oikeutensa varatöihin aina seuraavan vuoden alkuun saakka. Sulon elämässä oli tapahtumassa muutoksia: ensimmäinen ydinperhe alkoi hajota. Pojat muuttivat pois isänsä luota vuoden 1936 aikana ja Sulon elämässä alkoi toisen ydinperheen aika.²⁶⁰

Toisen ydinperheen aika

Jossain vaiheessa, ilmeisesti vuoden 1935 aikana, 39-vuotias Sulo oli tavannut elokuussa 1908 Viipurissa syntyneen 27-vuotiaan Reginan. Miten lie maailma työtöntä sekatyömiestä heitellyt, mutta Reginan hän oli ilmeisesti löytänyt Tallinnasta, sillä se hänen kotipaikakseen ilmoitettiin ja siellä Sulo myös erikoisluvalla avioitui. Avioliitto solmittiin lokakuussa 1935 vajaa vuosi ensimmäisen vaimon kuoleman jälkeen. Rungas vuosi avioitumisen jälkeen Sulolle ja Reginalle syntyi ensimmäinen lapsi. He muuttivat myös yhteen vuodenvaihteessa 1936–1937 sen jälkeen kun Sulon ensimmäisestä avioliitosta syntyneet pojat muuttivat pois isänsä luota. Irmeli ylitti tuskin vuoden rajapyykin, kun Sulo ja Regina hautasivat helmikuun alussa 1938 yhteisen esikoisensa. Toinen tyttö Camilla näki päivänvalon jo saman vuoden joulukuussa.²⁶¹

Tämän toisenkin perheen vaiheisiin mahtui iloja ja suruja. Liekö siitä ollut iloa, että Sulon työtilanne kohentui vuosina 1936–1939 huomattavasti. Hänen ammatikseen mainittiin 1935 työmies, ja seuraavina vuosina rakennustyömies (1936), sekatyömies (1937), eristäjä (1938) ja putkityömies (1939). Ammattinimikkeissä oli havaittavissa tiettyä aseman kohentumista 1930-luvun loppua kohden. Vuonna 1939 Sulo oli jo päässyt lähes lamaa edeltäneelle tulotasolleen. Hän ansaitsi keskimäärin 410 markkaa viikossa joka merkitsi 9,10 markan keskimääräistä tuntipalkkaa työvuodelle. Lyydian työssäkäynnistä ei ole merkkejä, ja hänen ammatikseen merkittiinkin vaimo.²⁶²

Edellisestä avioliitosta olevien poikien muuton jälkeen nuorempi veli Seppo katosi Tampereen verotusluetteloista, ja Aimo lähti asevelvollisuusiässä armeijaan 1930-luvun lopulla. Työn syrjään kiinni pääseminen näyttää olleen vaikeaa, sillä ainakaan tuloja ei vanhemmalle pojalle kertynyt juurikaan ennen sotaa. Sulo-isä sai joulukuussa 1939 ilmoituksen, että 23-vuotias varastomies ja Korpraali Aimo Asula kuoli Tolvajärven taisteluissa saamiinsa haavoihin sairaalassa.²⁶³

Huono-onniset Anderssonit ?

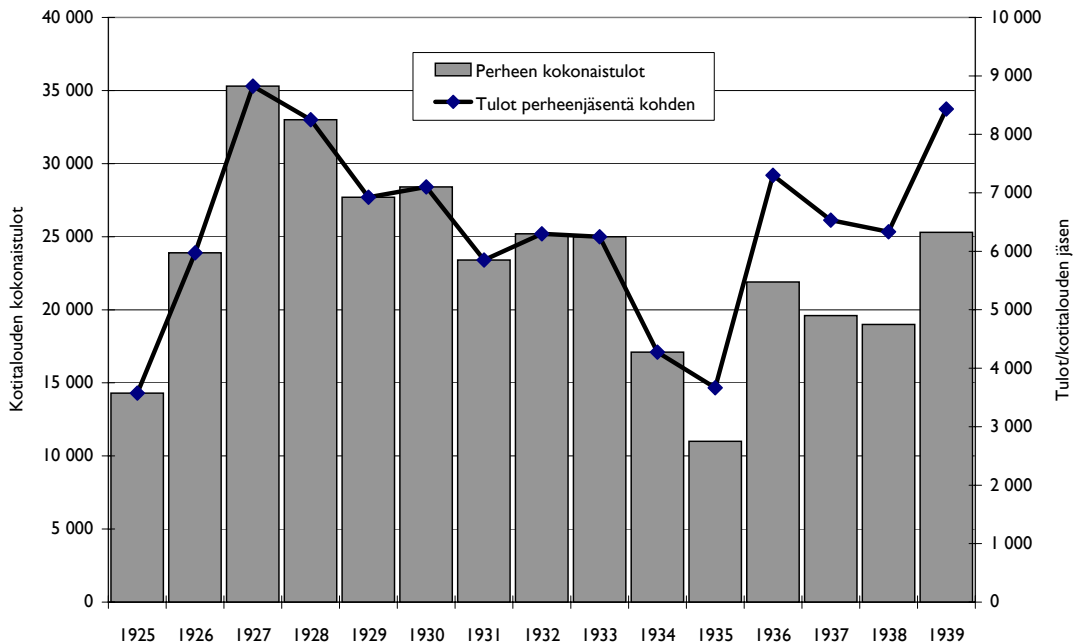
Perhe

Huhtikuussa 1884 syntynyt Erik Bertel Andersson ”oli asunut kaiken ikänsä” Tampereella. Erik Bertelin isä oli työskennellyt työnjohtajana Tampellan palveluksessa. Erik Bertelin äiti ja isä olivat luultavasti eronneet. Erik oli käynyt kaksi vuotta tehtaalaisskoulua ja kaksi vuotta kansakoulua, joten hän osasi lukea ja kirjoittaa. Hän avioitui elokuussa 1902 Keuruun pitäjältä kotoisiin olleen pari vuotta vanhemman Alma Serafinan kanssa (s.1881). Elma oli joutunut varattomuuden myötä muuttamaan kaupunkiin, sillä Elman äiti oli ”nauttinut vaivaisapua” Keuruulla.²⁶⁴

Esikoisena Anna Katariinan syntyessä isä Erik oli vasta 18-vuotias ja äitikään ei ollut vielä 21 vuotta täyttänyt. Toinen tytär Elma Eufrosyne syntyi huhtikuussa 1904,

Kuvio 41.

Sekatyömies-nahkuri Asulan perheen kokonaistulot ja tulot perheenjäsenä kohden vuosina 1925-1939, markkaa

Lähteet: TkvI 1928–38, Tika, TKA.

kun isä Erik oli juuri täyttänyt 20 vuotta ja joutui samana vuonna todennäköisesti turvautumaan hätäaputoihin turvatakseen perheen toimeentulon.²⁶⁵ Kolmas lapsi, poika Eino Bertel syntyi elokuussa 1906, mutta perheen esikoinen Anna kuoli lokakuussa 1906. Einin tullessa maailmaan vallitsi Tampereellakin vielä nousukausi, mutta jo seuraavana vuonna alkoi taloudellinen taantuma. Erikiä ei mainita hätäaputyöläisten listalla, joten hänellä lienee ollut töitä pahimman taantuman aikana. Neljäs lapsi Usko Juhani oli pantu alulle jo laman aikana ja syntyi heti vuodenvaihteen 1909 jälkeen. Viides lapsi, Osmo Bertel syntyi kaksi vuotta myöhemmin (1911). Kuudes lapsi Anna Katariina II syntyi vuoden 1913 lopulla. Seitsemäs, Mauno Nikolai näki päivänvalon vuonna 1916. Vanhin poika Eino, menehtyi vuonna 1918 keuhkotautiin ja vuonna 1922 syntynyt poika sai kuolleen isoveljensä nimen. Perheeseen syntyivät 1920-luvulla vielä Maija Serafina (1925) ja Ville(1926).²⁶⁶

Nuori huligaani

Erik Bertel Andersson oli vuonna 1904 tehnyt hätäaputöitä, mutta vuosien 1907–1908 laman aikana hänellä oli ollut töitä, mutta ei varoja. Erik tunnettiin kovana työmiehenä. Hänellä näyttää olleen taipumuksia runsaaseen alkoholinkäyttöön, ja ilmeisesti silloin hän menetti helposti malttinsa ja syllistyi väkivaltaisuuksiin. Erik oli ollut kaverinsa kanssa soutelemassa toukokuussa 1906 Näsijärvellä. Todennäköisesti viinaakin oli nautittu ja riitaakin oli tullut. Riita päättyi Erikin lyötyä aiorilla kaveriaan päähän. Liekö Erik juhlinut ensimmäisen pojan syntymistä railakkaammin, sillä elokuussa 1906 Uusikarlepynn poliisi ryhtyi pidättämään juopunutta Erikiä, joka vastusteli virkavaltaa sakkujen arvoisesti. Erik palaili omia teitään Tampereelle ja hautasi matkan aikana Tampereella kuolleen esikoistyttärensä. Seuraavana kesänä Eri-

kin kiukku kuohahti jälleen. Yksityistä riita-asiaa puinut Erik oli luvatta tunkeutunut Lapinniemen puuvillatehtaaseen ja etsinyt käsiinsä ja pahoinpidellyt työmies Mikael Hantin. Näistä rikoksista Erik tuomittiin yhteensä kolmen ja puolen kuukauden mittaiseen tuomioon.²⁶⁷ Keväällä 1908 Erik sähläsi jälleen. Nyt hän oli toukokuisena perjantai-iltaan ryypiskellyt pari vuotta nuoremman työmies Järvisen kanssa:

Olimme kello 10 ajoissa illalla pistäytyneet vesittelemään talon n:o 23 pihaan läntisellä kadulla, jolloin Järvinen oli huomannut erään alustan akekunnasta että siellä olisi jotain metallilaattoja ja samassa alkanut yhdessä kertojan kanssa repimään akekunan toisessa puoliskossa olleita lautoja irti; että saatunsa laudat pois oli Järvinen kädellään kurottaen ottanut näin syntyneestä aukosta, alustassa olleita metallilaattoja useampia kappaleita, antaen niitä kertojallekin neljä laattaa; ja että näin ottamansa metallilaatat olivat he yhdessä kätkeneet yhteen kivijalkaan Armonkalliolla.²⁶⁸

Andersson tunnusti teon heti kiinni jäätyään ja Järvinen sen jälkeen kun oli saanut tietää Andersssonin jo tunnustaneen. Ryöstösaalis, arvoltaan 15,40 markkaa, palautettiin kirjapainon isännöitsijälle Emil Syrenille. Erik Andersson – tuolloin kahden lapsen isä – todettiin varattomaksi. Varkautta pidettiin törkeänä. Koska tekijät olivat ensikertaa varkaissa, ja ryöstösaalisikin palautui omistajalleen ja tunnustuskunniin tuli helposti, tuomiokin oli lievä: kolme kuukautta vankeutta ja kolmen vuoden kansalaisluottamuksen menetys. Sekä Järvinen ja Andersson passitettiin Hämeenlinnaan tuomiota kärsimään.²⁶⁹

Suuri perhe, ansion niukkuus, sairastaminen ja köyhyys

Työläiskaupunginosa Tammelassa perheineen asuneelle Erik Bertelille perustettiin oma kortti köyhäinhoitoon vuonna 1911. Hänelle mainitaan annetun vuoden 1914 alusta alkaen vakinaista apua, (100 markkaa/kk) Sen lisäksi köyhäinhoito korvasi vuoden 1914 aikana lääkeresepit äidille ja tyttärelle ja neljännessylin halkoja, kengät jollekin pojista ja lääkärin vanhimmalle pojalle, joka sairasti ilmeisesti jo tässä vaiheessa keuhkotautia.²⁷⁰

Isää ei mainittu köyhäinhuollon akteissa työttömäksi, mutta sairaus otti yhä vanhemman otteen perheestä ensimmäisen maailmansodan raivotessa Euroopassa. Vanhimman pojan keuhkotauti eteni, ja häntä hoidettiin kunnansairaalassa vuonna 1915 ja käytettiin useita kertoja lääkärissä vuonna 1916. Vuosisadan alkupuolella lavantautia esiintyi Tampereella ja vuoden 1915 lopulla kaupungissa puhkesi jälleen lavantautiepidemia, joka vuoden 1916 aikana laajentui. Hilda ja Arvo passitettiin köyhäinhuollon kustannuksella kulkutautisairaalaan/lavantautisairaalaan helmikuussa 1916. Myös Aarno, isä ja äiti tarvitsivat lääkärin apua vuonna 1916. Ennen joulua 1915 perhe sai neljännessylin polttopuita ja maaliskuussa 1916 he saivat lisäksi 15 litraa maitoa.²⁷¹

Suomen itsenäistyessä perheen sairauskierre jatkui. Varsinkin äiti ja vanhin poika sairastivat paljon. Reino oli maaliskuun lopulta 1917 lähtien kesäkuun loppuun saakka kunnansairaalassa, josta hänet kuljetettiin Lohjalle 6–12-vuotiaille keuhkotautisille lapsille tarkoitettuun kouluparantolaan²⁷², jossa Reino viipyi vuoden 1917 joulukuulle saakka. Välillä Reinoa hoidettiin Lohjan kunnansairaalassa. Myös Yrjö ja Hilda tarvitsivat lääkärin apua.²⁷³

1918: Isälle vankeutta, äidille yksinhuoltajuutta

Jossakin vaiheessa isä Erik liittyi punakaartiin. Punakaartin riveissä hän käytti käsi- varsinauhan tuomaa valtaa tavalla, joka myöhemmin määriteltiin valtiopetoksen avitamisen lisäksi törkeäksi ryöstöiksi ja jatkuviksi laittomiksi kotietsinnöiksi. Syytelistan perusteella on oikeastaan ihme, että Erik vältti kuolemantuomion. Ilmeisesti takavarikkoretikuntiin osallistuneena hän sai valtiorikosoikeudessa kymmenen vuoden kuritushuonetuomion ja kansalaisluottamuksen hän menetti 15 vuodeksi.²⁷⁴ Tampellan työnjohtajan poika oli isänsä silmissä ”valunut” lopullisesti osaksi työväenluokkaa.

Viimeistään vuoden 1918 tapahtumat katkaisivat Erikin ja hänen isänsä välit, ettei pappa avustanut ainakaan köyhäinhoidon tietojen mukaan edes lapsenlapsiaan.²⁷⁵

Suurista valtiollisista tapahtumista huolimatta perheen arki jatkui ilman isän läsnäoloa. Kansalaissodan kynnyksellä vanhin elossa oleva lapsi Elma sai jälleen passituksen kulkutautisairaalaan. Äiti, Elma ja Eino jatkoivat sairasteluun vuoden 1918 aikana. Isän ensin sodittua ja sittemmin istuessa tuomiotaan, jaettiin köyhäinhoidosta perheelle rahaa viikoittain keväästä syksyyn 1918. Lisäksi annettiin ruokaa, kengät, lääkärin apua ja lääkkeitä silloin tällöin. Isän tuomion varmistuttua, perheelle ryhdyttiin maksamaan syyskuusta 1918 lähtien köyhäinhoidon vakinaista apua noin 100 mk kuukaudessa.²⁷⁶

Vuoden 1921 toukokuussa armahdettiin kaikki kahdeksan vuotta tai sitä lyhyemmän tuomion saaneet henkilöt, jotka eivät olleet valtiorikoksen lisäksi syyllistyneet ”murhaan, murhan avunantoon tai yllytykseen, yksityisluontoiseen ryöstöön tai murhapolttoon”. Pidemmät tuomiot puolitettiin, paitsi elinkautiset, joiden pituus lyhentyi kahdeksaan vuoteen. Tämän perusteella Erik Bertel Anderssonin tuomio vuoden 1918 tapahtumista jäi loppujen lopuksi noin viiden vuoden mittaiseksi.²⁷⁷

Isä ei ollut näkemässä, kun vanhin poika Eino kuoli 12-vuotiaana Lohjan keuhkotautiparantolassa kesällä 1919. Sairastaminen perheessä ei kuitenkaan loppunut, vaan Anna Katariina (II) ja Mauno Nikolaita hoidettiin vuosina 1919–1921 sairaalassa. Myöskään keuhkotauti ei perheestä loppunut Einon (I) kuolemaan, vaan myös Osmoa hoidettiin vuonna 1923 keuhkotautiparantolassa neljän kuukauden ajan.²⁷⁸

Ongelmat kasautuivat

Asuinkäyttöön saneeratuista punaisten vankileirin parakeista asunnon 1920-luvulla löytänyttä perhettä avustettiin säännöllisesti köyhäinhoidosta syksystä 1918 syksyyn 1925, eli avustaminen jatkui isän vankilasta vapautumisen jälkeenkin. Esimerkiksi vuonna 1923 perhe sai vastikkeellista apua seuraavasti: rahaa 870 markan, lääkkeitä 140,20 markan ja hoitoa 3 439 markan edestä.

Isä jäi työttömäksi syyskuun puolessavälissä 1925. Hän ehti olla työttömänä ainakin kolme viikkoa. Lokakuun alkupuolella tiedettiin isän pääsevän kohta töihin, mutta perheen äidin töiden kaupungilla tiedettiin loppuvan saman tien. Perheellä oli tuolloin viisi alaikäistä lasta, eikä heitä pidetty korvauskykyisinä. Perheelle annettiin 60 markkaa vuokraan. Vuonna 1925 perhe sai raha-apua 680 markkaa, lääkkeitä 139,15 markalla, myös synnyttäneen vaimon hoito (120 mk) korvattiin. Samalla vaimo joutui runsaaksi kahdeksi kuukaudeksi mielisairaalaan (670 mk) ja Katrille jouduttiin hankkimaan tai hänelle saatiin maitoa ”Maitopisarasta” (620 mk). Myös Reino jouduttiin hoitamaan jonkin aikaa lastensairaalassa.²⁷⁹

Tammikuusta maaliskuuhun 1926 köyhäinhoito maksoi perheelle 250 markkaa kuukaudessa. Perheen isän mainitaan olleen kaupungin vesijohtotöissä, palkkana 6 markkaa tunnilta. Maaliskuun lopulla perheen isä sairasti viikon verran. Köyhäinhoidon apu pienentyi kesää kohti. Köyhäinhoidosta ilmoitettiin 25. kesäkuuta 1926 August Valdemarin velkasaldo vuosilta 1923–1925: se oli yhteensä 9 358 markkaa. Heinäkuun 20. 1926 saapui Hämeenlinnan maaherran päätös korvauspäätöksestä,²⁸⁰ mikä merkitsi Lammin työsiirtolaan lähtöä. Elokuun viidentenä perheen äiti ei enää jaksanut, vaan hänet toimitettiin mielisairaalaan, josta hän pääsi kuitenkin pois jo 21. syyskuuta. Poika Karl Erik oli toimitettu hoitoon kuitenkin Metsolan lastenkotiin 13. elokuuta ja 15-vuotiaasta Osmoa hoidettiin Hatanpään sairaalassa työpaikkansa Lapinniemen puuvillatehtaan laskuun.²⁸¹

Äidin palattua mielisairaalaista köyhäinhoidosta tehtiin kotikäynti 2. lokakuuta 1926. Perheellä meni edelliskesän tapahtumasarjan huomioon ottaen yllättävän hyvin. 42-vuotias isä oli Lammilla lyhentämässä perheen velkaa köyhäinhoidolle. 45-vuotias äiti oli päässyt kaupungin puhdistuslaitoksen palvelukseen, ja hänelle makset-

tiin 220 markkaa viikossa. Usko oli Aaltosen kenkätehtaalla, ja hänelle maksettiin 185 markkaa, 15-vuotias Osmo työskenteli Lapinniemiessä ja sai palkkaa 150 markkaa viikossa, Niin ikään 22-vuotias Elma työskenteli Lapinniemiessä ja sai palkkaa 155 markkaa viikossa. Perheen yhteensä laskettu ansio oli 2 840 markkaa neljässä viikossa. Alaikäisiä lapsia oli neljä, joista Mauno, Eino II, ja Maija asuivat kotonaan ja Anna II oli annettu elätettäväksi sukulaisille. Karl Erkki oli lastenkodissa, eikä häntä enää ilmeisesti laskettu köyhäinhoidon taholta perheeseen kuuluvaksi. Vaikka perheen tilanne näyttikin taloudellisesti hyvältä, oli edessä katastrofi. Perheen äiti joutui takaisin mielisairaalaan 27. marraskuuta. 1926. Poliisikonstaapeli Lehtonen inventoi perheen omaisuuden muutamaa päivää myöhemmin ja irtaimisto toimitettiin säilytettäväksi kasarmialueelle.²⁸² 19. maaliskuuta 1927 järjestettiin huutokauppa:

*Toimitusjohtaja Emil Viljasen joku aika sitten ilmoitettua Sosiaalilautakunnalle, että Lammin työlaitoksessa nykyään oleva levyseppä Erik Andersson oli Köyhäinhuutokunnalle lähettämässään kirjeessä kertonut suostuvansa siihen, että hänen huonekalunsa ja muut tavaranansa, jotka ovat olleet säilytettävänä asunnottomien perheiden huonekalujen tallettamista varten varatussa makasiinissa kasarmialueella, saadaan myydä huutokaupalla kaupungin vuokrasaatavan suorituksiksi, lautakunta toimitti kysymyksessä olevat tavarat sitten kun niistä 5 miesten paitaa, 1 alushousut, 1 liivit, 1 palttoo, 2 vaateharjaa, 1 hiuseria, 1 korillinen kirjallisuutta, 1 lasten säästöpankki ja 1 tyhjä kori pidätetty Köyhäinhuutokunnalle, 19.3.1927 pidetyssä huutokauppatilaisuudessa myydyiksi. Niin kuin huutokauppayhtäkirjasta näkyy kertyi myydyistä tavaroista tuloja kaikkiaan 1 429, 50 markkaa. Vuokrasaataava oli niin kuin Köyhäinhuutokunnalle ennen on ilmoitettu, 1 380 markkaa (ilman korkoja). Huutokaupan toimittajan palkkiolasku teki 49,50. Huutokaupasta saadut tulot eivät niin ollen riittäneet vuokravelan koron suoritukseseen eivätkä eräiden huutokaupasta aiheutuneiden kustannusten, kuten sanomalehti-ilmoitusten ym. peittämiseen. kaikesta edellä olevasta kanniottaen täten köyhäinhuutokunnalle tiedoksi ilmoitetaan ja samalla lähetetään edellä mainittu huutokauppayhtäkirja, jäljennös huutokaupan toimittajan laskusta ja vuokrakuitti, joka viimeksi mainittu pyydetään aikanaan levyseppä Erik Anderssonille.*²⁸³

Anderssonien tarina ei kuitenkaan päättynyt tähän, vaan perhe palasi köyhäinhoidon asiakkaaksi. Seuraava merkintä on lokakuulta 1927, jolloin perheen äiti pyytää 200 markkaa lasten vaatetukseen ja kenkiä itselleen. Hän lupaa tämän kuun tulla muuten toimeen, sillä hänellä on työpaikka kaupungin puisto-osastolla. Mies on jälleen pasitettuna Lammin työlaitokseen. Vuosi 1928 vierähtää ja isä Erik viettää ainakin osan vuodesta Lammilla.²⁸⁴

Lama alkoi vuoden 1928 lopulla. Perheellä näyttää menevän kuitenkin poikkeuksellisen hyvin. Tammikuussa 1929 sekatyömies Erik työskenteli Sandbergin rautakaupan varastolla, 282 markan viikkopalkalla. Alma-vaimo tienasi kaupungintöissä 235 markkaa, Elma Lapinniemen puuvillatehtaalla 150 markkaa, Usko kaupungin töissä 280 markkaa ja Osmo Pellavatehtaalla ulkotöissä. Alaikäisiä perheessä oli kolme ja lisäksi Anna II oli läheisellä maaseudulla hoidettavana. Alaikäisistä 13-vuotias Mauno meni syksyllä 1929 Poikain Ammattikoulun 2-vuotiselle metallilinjalle ja hänelle ryhdyttiin maksamaan lastensuojelusta 150 markkaa kuukaudessa. Koulu loppui ja päästötodistuksen hän sai 15-vuotiaana toukokuun lopulla 1931.²⁸⁵

Perhe maksoi vuoden 1929 alussa kaupungin vuokra-asunnosta (hellahuone) Viinikan esikaupungissa 110 markkaa kuukaudessa. Keväällä köyhäinhoidon virkailija varoitti Erikiä juopottelusta, vaikka perheenpää vakuutti antaneensa palkastaan 200 markkaa kotiin. Erikin työpaikka säilyi aina vuoden 1929 loppupuolelle, jolloin hän sairastui keuhkopussin tulehdukseen ja jäi työttömäksi. Uusi vuosikymmen perheessä aukesi harmaissa merkeissä, kun myös vaimo jäi työttömäksi ja saapui köyhäinhoidon ja pyysi rahaa ruokaan.²⁸⁶

Lammilta – varatöihin – Lammille

Perheen lamahistoria on lyhykäisyydessään seuraavankaltainen: sekä perheen isä että äiti olivat pitkiä ajanjaksoja työttöminä, joten köyhäinhuolto avusti heitä antamalla

ruokaa ja ruokatarpeita, lääkkeitä, vuokratrahaa ja polttopuita. Vielä toukokuussa Erikillä oli työpaikka ja niin oli koko kevään työttömänä olleella Almallakin. Vuoden 1930 kesäkin sujui töissä, sillä kumpikaan ei käy köyhäinhoidossa apua pyytämässä. Vasta lokakuussa Erik jäi työttömäksi, ja vaikeudet kasaantuivat. Marras-joulukuussa Erik toimitettiin Lammille, jossa hän korvasi köyhäinhoidosta aiheutuneita velkojaan. Viranomaisten kanssa aina hyvin käyttäytynyt Erik pääsi ilmeisesti pian joulun jälkeen kotiin Tampereelle. Varatöihin hän pääsi viimeistään helmikuun alussa vuonna 1931. Hän sai palkkaa runsaat 200 markkaa viikossa. Osa rahoista kului viinaan. Viinankäyttö näkyi ainakin helmikuussa juopumuksena julkisilla paikoilla, mikä taas johti pidätykseen ja 150 markan suuruiseen sakkoon raastuvassa. Elokuussa 1931 Erik passitettiin Lammille. Hän käyttäytyi laitoksessa hyvin ja asiallisesti.²⁸⁷

Täten robkenen minä allekirjoittanut pyytää nöyrimmin, että minä pääsisin vapauteen täältä työlaitoksesta, jossa olen työvelvollisena ollut neljättä kuukautta. Lupaudun täyttämään minulle määrättävät ehdot ja täältä vapaaksi päästyäni en tule pyytämään avustusta Tampereen köyhäinhoidolta joten pyydän että pääsisin vapaaksi jouluksi. Työpaikasta on minulla tietoa, joten voin elättää perhettäni. (Työlaitoksen johtajan lisäys: Asianomaisen Anderssonin pyynnöstä, saan mainita, ettei laitoksen puolesta ole mitään estettä vapaaksi pääsyyn. Samalla voin mainita, että käyttöksensä on moitteeton).²⁸⁸

Alma Andersson sairasti ilmeisesti keuhkotautia²⁸⁹ ja tyypillinen tilanne oli se, että hän pyysi miehensä ollessa Lammilla ”vuokra-avustusta, sillä neljän tunnin palkka päivässä ei riitä kun on paljon lapsia”. Vaimon varatoista saama palkka meni kaupungin huoltokonttorin tilille, mistä köyhäinhoito velkoi antamia avustuksiaan takaisin. Lapsista 18-vuotias Anna II sairasteli paljon, mutta asui jälleen kotona äitinsä kanssa.²⁹⁰

Erikin päästyä Lammilta jouluksi 1931 kotiin. Hän ilmoittautui tammikuun lopulla vuonna 1932 työttömyyskortistoon ja pääsi lentokentän rakennustyömaalle töihin viikon päästä ilmoittautumisestaan. Maanrakentaminen talvella ei kiehtonut Erikiä, joten hän erosi mestari Ählbergin alaisuudesta ja yritti etsiä muita töitä. Koska lama oli pahimmillaan, ei niitä hevin löytynyt. Erik palasi työttömyyskortistoon, mistä tarjottiin mahdollisuutta palata lentokenttää rakentamaan. Erik palasi. Jossain vaiheessa juopottelu alkoi uudelleen. Välit vaimon kanssa kiristyivät huhtikuussa siihen pisteeseen, että vaimo pyysi poliisin noutamaan sepän suojiinsa, koska Johansson oli ”ilmeisesti juovuksissa ja riiteli sietämättömästi vaimonsa kanssa”. Johansson jatkoi viranomaisten suuntaan sopuisaa käytöstä ja myönsi kuulusteleville konstaapeleille vaimon ilmiannon pitävän paikkaansa.²⁹¹

Toukokuun puolenvälin jälkeisenä torstaina, klo 18.00 poliisikonstaapeli Tuominen toi Hervannantien (nyk. Viinikankatu) varressa sijainneen talon eteen sammuneen sepän Viinikan poliisilaitokselle. Selvittyään Andersson myönsi asian tilan, ja poliisilaitokselta ilmoitettiin köyhäinhoitoon Anderssonin tilanteesta. Erik kutsuttiin köyhäinhoitolautakunnan kuultavaksi toukokuun lopulla.

Alaikäisistä lapsista Nekalan kansakoulua käyvälle Einolle anottiin marraskuun 15. 1932 kansakoulun kautta myönnettäviä vaateavustuksia: kenkiä sukia ja pukua. Opettaja vastasi samana päivänä, ettei ollut nähnyt palkkatodistuksia, ja koska palkkatiedot perustuivat oppilaan äidin antamiin tietoihin ei anomusta voitu näin ollen hyväksyä.²⁹²

Jatkuvat vaikeudet tuottivat yhden tragedian lisää: äiti kävi hakemassa 4.2.1933 avustusta, ”kun on täytyntä maksaa lääkärin ja automaksuja, kun mies puukotti poikaa”. Edellisiltana perheen tytär oli juossut Viinikan poliisikonttoriin kello 23.30 ja ilmoittanut isänsä ja veljensä tappelevan. Konstaapeli Herman Nurminen lähti paikalle.²⁹³

Poliiisikonstaapeli n:o 8 Herman Nurminen toi poliisikonttoriin 01.30 kaupungin rakennuksessa asuvan seppä Erik Bertel Anderssonin ja toisaalla Viinikassa asuneen sekatyömies Usko Erik Bertelinpoika Anderssonin syystä, että Erik Andersson oli ilmeisesti juovuksis-

Tahinen Viinikka-Nekala 1920-luvun lopulla. Aikana jolloin kaupunginosassa ei vielä ollut kirkkoa, eikä koulua. Valokuvaaja: H. Rantakallio. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

sa ja toinen Andersson selvänä. Anderssonit tappelivat keskenänsä mainitussa asunnossa puukkojen kanssa. Usko Erik Andersson oli saanut 10 sentin pituisen haavan vasempaan jalkaansa polven sisäpuolelle. Erik Anderssonilla oli pistohaava oikeassa reidessä ja hänet pidätettiin selviämään.

Erik Andersson myöntää lyöneensä poikaansa puukolla, kun olivat riitaantuneet keskenään jostain perheasiasta. Hänellä ei ole mitään vaatimista asiassa.²⁹⁴

Poika ja isä sopivat riitansa muutaman päivän päästä. Perheen äidille annettiin köyhäinhoidosta sata markkaa ja isä passitettiin Lammille. Poliisin siveysoستolle annettiin köyhäinhoidosta määräys: ”että se viedään Lammille”. Lammilla odotettiin korvaamistaan Anderssonien velka köyhäinhoidolle, joka oli yli lähes 2 600 markkaa helmikuussa 1933. Anderssonin vuoden mittaan lentokentän rakennustyömaalla tehdystä varatoistista saamat rahat olivat kuluneet paljolti muuhun kuin perheen toimeentuloon, koska velka köyhäinhoitoon oli kasvanut kaiken aikaa ja rahaa oli jouduttu myöntämään muun muassa vuokravelkoihin.²⁹⁵

Lama saavuttaa pohjan – perhe bajoaa

Puukkotappelu on luultavasti ratkaiseva vedenjakaja perheen elämässä. Se että tapah-tuma ajoittui samoihin aikoihin kun lama saavutti kaupungissa pohjan, lienee sattuma. Tuolloin 52-vuotias äiti ja alaikäiset lapset elivät jatkossa köyhäinhoidon ja äidin erilaisten lyhyiden työsuhteiden varassa. Myös Mauno avusti äitiään ja nuorempia sisaruksiaan. Vanhemmilla lapsilla oli vaikeuksia työuransa kanssa tai sitten he olivat perheellisinä niin vähissä rahoissa, ettei rahaa riittänyt kotiin annettavaksi. Jonkin ver-ran myös viina väritti poikien elämää: pojista yksi sovitti kolttosiaan myös Lammilla ja nuori metallityömies Mauno vieraili putkassa juopottelun vuoksi.²⁹⁶

Vanhemmat tyttäret avioituivat ja olivat työttöminä ja heidänkin aviomiehensä kärsivät työttömyydestä, joten heistäkään ei juuri ollut turvaa. Tytöistä välillä huostaan otetulla Annalla oli mielenterveydellisiä vaikeuksia. Lisäksi hänen samasta kaupungin vuokrataloista löytynyt miehensä juopotteli, syllistyi tappeluun ja pahoinpitelyyn, ja oli köyhäinhoidonkin asiakas (jo ennen naimisiinmenoa). Tälle pohjalle rakentui uusi perhetragedia.²⁹⁷ Köyhyys ja puutteelliset olosuhteet huostaanottoineen antoi-vat Annan elämälle huonon pohjan. Köyhyys ei ollut geneeissä, mutta köyhyyden ja epävarmuuden jatkuva kokeminen synnytti mielenterveydellisiä vaikeuksia ja teki epävakaisen käyttäytymisen todennäköisemmäksi.²⁹⁸

Viinikka-Nekalan ”hauska kaksoskaupunki”, kuten Väinö Voionmaa aluetta luonnehti. Kuva on otettu vuoden 1936 tienoilta. Tällä alueella asusti suurin osa kirjassa tarkemmin kuvatuista perheistä. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Isä ei palannut enää takaisin kotiin. Perheen hajoamiseen liittyi myös toinen käännekohta, sillä isä lopetti perheen avustamisen Lammilta päästyään, vaikka köyhäinhoitoviranomaiset häntä siihen hätyyttivätkin. Juopumuspidätykset jatkuivat vapaalla jalalla. Viranomaiset painostivat Erikiä jatkuvasti: jollet elätä, lähdet Lammille. Hän oli työlaitoksen viranomaisten lausuntojen mukaan edelleen asiallisesti käyttäytyvä mies.²⁹⁹ ”Lammilta Tampereelle ja takaisin Lammille”-kierre jatkui³⁰⁰ kunnes hänet laitettiin vuonna 1945 Tampereella kunnalliskotiin. Viinanjuonti jatkui Koukkuniemessä, sillä hänet laitettiin marraskuussa 1945 viinanostokieltoon. Vuonna 1948 tehtiin päätös, että Anderssonin palkka menee suoraan kaupungin tilille ja kunnalliskodissa asuneelle Erikille annettiin taskurahaa 300 markkaa kuukaudessa.³⁰¹

Toimeen tulleet työläisperheet – ydintyövoimaa

Kaikki työläiset eivät toki joutuneet työpaikaltaan irtisanotuiksi. Jonkin verran lama vaikutti kuitenkin myös työpaikkansa pitää saaneiden työläisperheiden elämään. Ulapan perheen toimeentulo ei näytä laman aikana olleen millään lailla uhattuna. Laitosmiehet olivat tehtaiden ydintyövoimaa ja Anselmi Ulapankin palkanneet paperitehtaat säilyttivät asemansa laman aikana varsin hyvin. Kalle ja Kaisa Avaran perhe, jossa myös molemmat saivat pitää työpaikkansa laman aikana selvisi kohtuullisin ansionmenetyksin. Näiden perheiden kautta valottui myös tehtaiden sisäinen palkkarakenne: laitosmiehille, jotka olivat vastuussa koneiden toiminnasta ja työn teknisestä sujumisesta maksettiin lähes saman verran kuin työnjohtajille. Miespuoliselle tehtaan työmiehelle taas maksettiin enemmän kuin naisille. Tekstiilitehtaan värjärille taas enemmän kuin tavallisille tehtaan työntekijöille.

Veturinkuljettaja Oittinen perheineen edusti proletaarista ammattikuntaa, jonka toimeentulo oli turvattu, koska työnantaja oli valtio. Henrik Oittisen asemassa työmarkkinoilla oli paljolti samoja piirteitä kuin paperitehtaan laitosmiehenä toimineen Anselmi Ulapan.

Ulapat – Laitosmiehen ja tehdastyöläisen perhe

Laitosmies Anselmi Ulappa syntyi vuonna 1887, ja oli laman alkaessa ylittänyt 40 vuoden rajapyykin. Toivon ikäisiä oli runsaasti työttömänä. Hänen kuusi vuotta nuo-

rempi vaimonsa Serafiina täytti laman alkaessa (1929) 36 vuotta. Samassa ruokapöydässä söi myös Anselmin 1849 syntynyt äiti, Matilda.³⁰²

Mies ja vaimo kävivät vuosina 1928–1938 töissä. Anselmi työskenteli laman alkuvaiheissa Haarlan Tammelassa sijainneella paperitehtaalla. Ilmeisesti vuoden 1932 aikana Anselmin työpaikka siirtyi Haarlan Santalahden tehtaille. Samalla perheen asuinpaikka siirtyi Tammelasta Pyynikille. He muuttivat Pyynikintorin laidalle rakennettuun II puolikunnalliseen asuinrakennukseen. Samalla laitosmies näyttäisi saaneen työpaikallaan lisää vastuuta, mikä näkyi palkkatason hyppäyksenomaisessa nousussa. Jos asuinpaikan vaihto indikoi työpaikan vaihtoa, saattoi laitostiehen viikoittainen työaika olla pidempi.³⁰³

Serafiina työskenteli laman aikana tehtaan työntekijänä. Hänen tulokehityksensä noudatteli tehtaiden naistyöntekijöiden palkkausta, jossa näkyi selvästi työajan lyhentäminen ja palkkojen alentaminen laman aikana. Poikkeuksellisenä vuotena 1934 hänen tulonsa jäivät alle 4000 markan. Tulot, joita verotuksen mukaan kuitenkin oli, on arvioitu 3900 markaksi. Ne saattoivat olla pienemmätkin. Tuon kaltainen tulojen vähennys vähitellen nousukauteen lähdössä olevassa kaupungissa näyttäisi viittaavan vakavaan sairastamiseen, jonka seurauksena Serafiina joutui olemaan työstä pois pitkään. Töihin palannut Serafiina ylitti vuoden 1929 palkkatasonsa seuraavana vuonna.³⁰⁴ Mielenkiintoista on myös se, että naimisissa olevan lapsettoman pariskunnan vaimo säilytti laman aikana työpaikkansa.

Avarat – Tehdastyöntekijöitä

Vuonna 1893 syntynyt Kalle Avara työskenteli Finlaysonin puuvillatehtaalla värjäriinä. Hänen vuonna 1900 syntynyt vaimonsa Kaisa oli Attilan kenkätehtaan työntekijöitä. Aviopari asui Finlaysonin tehtaan omistamissa asunnoissa, ensin vähän kauempana tehtaasta. Lähempää tehdasta vapautui huoneisto, kun eräs Finlaysonilta irtisanottu ja kommunistisen toiminnan vuoksi epäilty ja tuomittu työntekijä muutti perheineen pois.

Vuonna 1929 Kalle oli 36-vuotias ja Kaisa 29-vuotias. He olisivat olleet potentiaalisissa lapsiperhevaiheessa, mutta jostakin, ehkä lamasta, johtuen lapsia ei kuitenkaan tullut. Kallen tulokehitys kääntyi laskuun jo heti vuonna 1929, ja tulot laskivat aina pahimpain lamavuosiin 1930–1932 asti. Lasku johtui todennäköisesti lyhennyksistä työajasta ja alennetuista palkoista. Perheen kokonaistulot kuitenkin kasvoivat aina vuoteen 1930 saakka. Näyttäisi siltä, että Kaisa on saanut tehdä vuonna 1930 ylitöitä, sillä niin paljon hän tuona vuonna tienasi. Perheen tulot olivat pienimmillään vuosina 1931–1932, niin kuin monessa muussakin tamperelaisperheessä.

Vuosina 1933–1934 näytti jo paljon paremmalta. Molempien tulot kasvoivat. Vuonna 1935 Kallen tehtävät tehtaalla muuttuivat värjäristä tavalliseksi tehtaantyyntekijäksi. Tämä merkitsi tulojen merkittävää laskua, mistä Avarat selvisivät vaimon samanaikaisten tulojen nousun myötä. Vuonna 1936 Kaiseen tulot putosivat, mutta Kallen tulot kasvoivat. Perhe saavutti 1930-luvun lopulla lamaa edeltäneen ja korkeimman eli vuoden 1930 tuloitasonsa vasta 1930-luvun loppupuolella.³⁰⁵

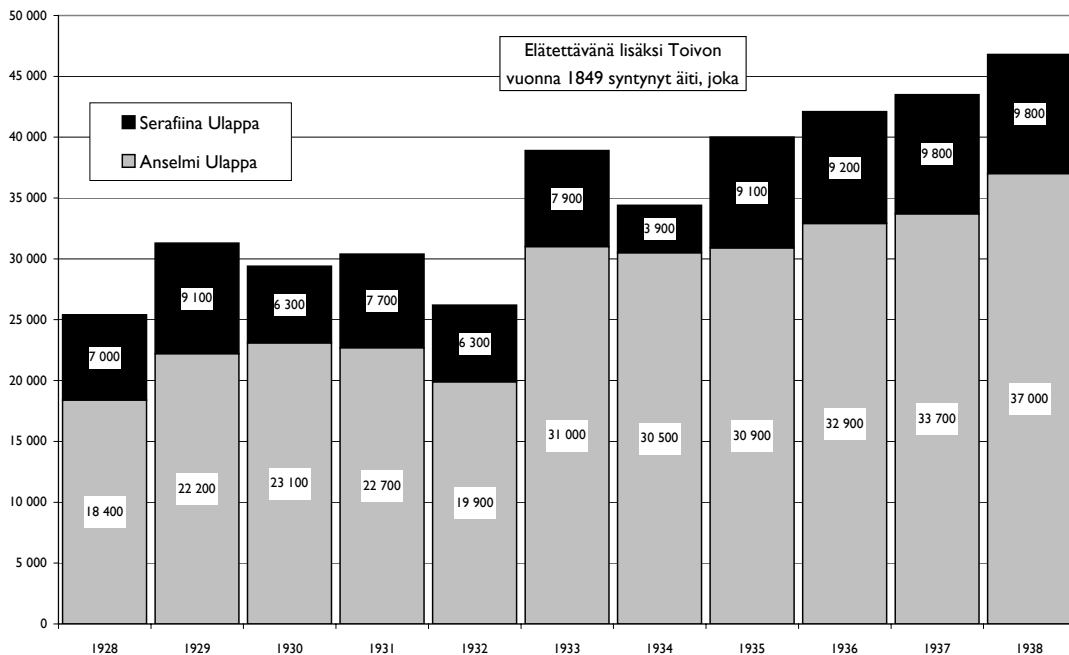
Tässäkin perheessä vaimo säilytti työpaikkansa koko laman ajan. Tämänkaltaisen tempova tulokehitys oli perhetasolla tyypillistä, vaikka kansantalouden tasolla kehitys kulki tasaisesti ylöspäin tässä vaiheessa. Mikrotason vaihteluista johtuen elpyminen oli perheissä myös hitaampaa kuin mitä kansantalouden kehitys antoi ymmärtää.

Veturinkuljettajan perhe asui omissa talossaan

Veturinkuljettaja Henrik Alfred Oittinen syntyi Tampereella helmikuussa 1887. Hän avioitui Lempälässä elokuussa 1886 syntyneen rouva Hulda Gustava Hildenin kanssa elokuussa 1912. Perhe asui tuolloin Helsingissä. Esikoinen Reino oli syntynyt

Kuvio 42.

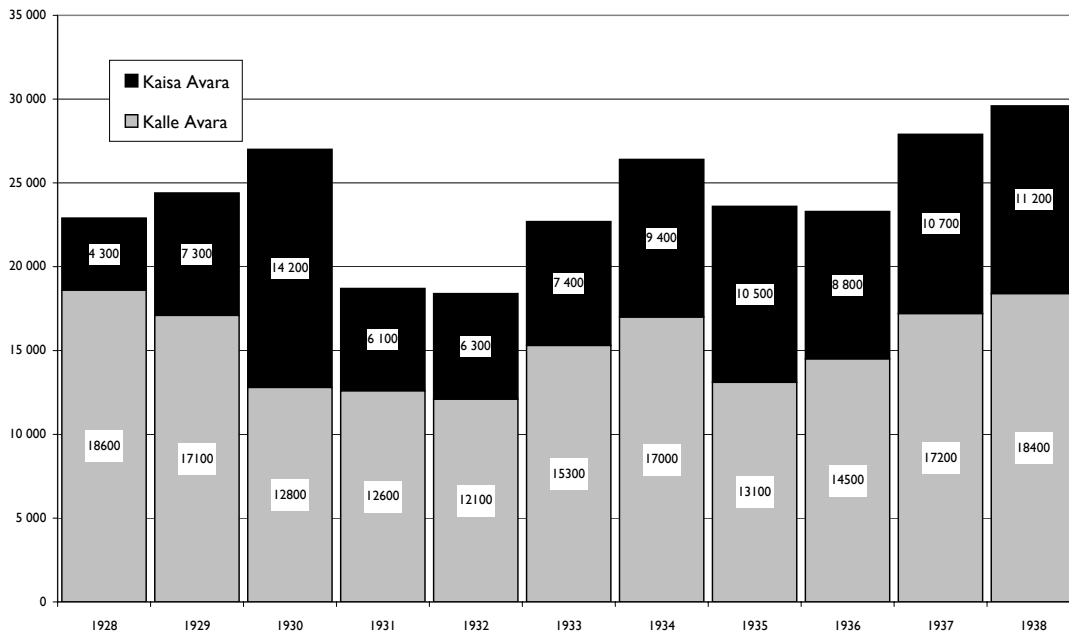
Laitosmies Anselmi Ulapan ja tehtaantyöntekijä Serafiina Ulapan tulot vuosina 1928-1938, markkaa

Lähteet: Tkvl 1928-38, Tika, TKA

Kuvio 43.

Värjäri Kalle Avaran ja jalkinetyöläinen Kaisa Avaran tulot vuosina 1928-1938, markkaa

Lähteet: Tkvl 1928-1938, Tika, TKA.

heinäkuussa 1912. Kolmen vuoden päästä syntyi Terttu Sisko ja vuonna 1924 vielä veli Veikko. Heikki Oittinen kuljetti kansalaissodan aikana aseita punaisille, jonka seurauksena menetti virkansa monen muun rautatieläisen tavoin. Hän sai jäädä kuitenkin valtion yritykseen eli Pasilan konepajalle töihin. Heikki sai Tampereelta veturilämmittäjän paikan ja perhe muutti vuonna 1924 keskustaan III kaupunginosaan. Reino oli 12, Terttu yhdeksän ja Veikko vauva. Aluksi perhe asui keskustassa III-kaupunginosassa Kuninkaankadulla, mutta heti samana vuonna perhe ryhtyi suunnittelemaan oman talon hankkimista Viinikka-Nekalan kaupunginosasta. Heikki pääsi takaisin veturinkuljettajaksikin.³⁰⁶

Laman alkaessa perhe asui Nekalassa omassa talossaan. Ydinperheeseen kuului isä, äiti ja kolme lasta. Perheeseen kuului tällöin myös kolme Heikin sukulaista: vuonna 1902 syntynyt ompelija Sylvia Helena Oittinen. Reinon kanssa samana vuonna (1912) syntynyt Ilmari Oittinen sekä Heikin vuonna 1859 syntynyt äiti Hilma Adolfin Oittinen. Sylvia muutti vuonna 1930 Helsinkiin ja Hilma kuoli vuonna 1931.³⁰⁷

Perheellä oli vuokralaisina (1925–1931) kahden vanhemman ja neljän lapsen perhe. Näiden vuokralaisten jälkeen vuosina 1932–1934 oli runsaasti vaihtuvuutta, kun jälleen vuodesta 1935 lähtien Oittiset saivat vuokralaiset, jotka pysyivät aina talvisotaan saakka.³⁰⁸ Vuokralaisten suuri vaihtuvuus ajoittui pahimpaan lama-aikaan, eikä kyse ole varmaankaan sattumasta.

Perhe oli sosialidemokraattinen niin isän kuin äidinkin puolelta. Perheen äidin vanhempi sisar Ida Vihuri oli kansanedustaja, joka hukkuu Kurun onnettomuudessa vuonna 1929 ja hänen nuorempi sisar Kaisa Hiilelä toimi Ida Vihurin kuoltua niin ikään kansanedustajana. Lapsista varsinkin Reino Oittisestä tuli tunnettu sosialidemokraatti Tampereella. Jopa niin tunnettu, että lapualaishenkiset lukiolaiset pyrkivät jopa muiluttamaan sosialidemokratian lippua koulussakin kantanutta Reinoa. Myös muita instituutioita vastustettiin: Reino (vuonna 1931) kuin perheessä asunut Ilmari (1934) erosivat jo hyvin nuorina kirkosta. Myös Terttu erosi kirkosta. Mielenkiintoista on se, että perheen vanhemmat eivät jättäneet kirkkoa voimakkaasta sosialidemokraattisesta aatteenpalosta huolimatta.³⁰⁹

Perhe tuli toimeen sängen hyvin, sillä valtion virkamiehenä veturinkuljettaja pystyi takaamaan perheelle hyvän perustoimentulon. Taloudellisia hankaluuksia tuli vuonna 1935, jolloin veturinkuljettaja sairastui ja kuoli maaliskuussa 1936. Perheelle jäivät säännölliset vuokratulot. Perheen lapset näyttävät päässeen vuonna 1934 jo melkoisen hyvin leivän syrjään kiinni, eikä isän kuolema merkinnyt taloudellista katastrofia.³¹⁰ Reino Oittisen opiskelukaveri Raoul Palmgren luonnehtii Oittisten kotia seuraavasti:

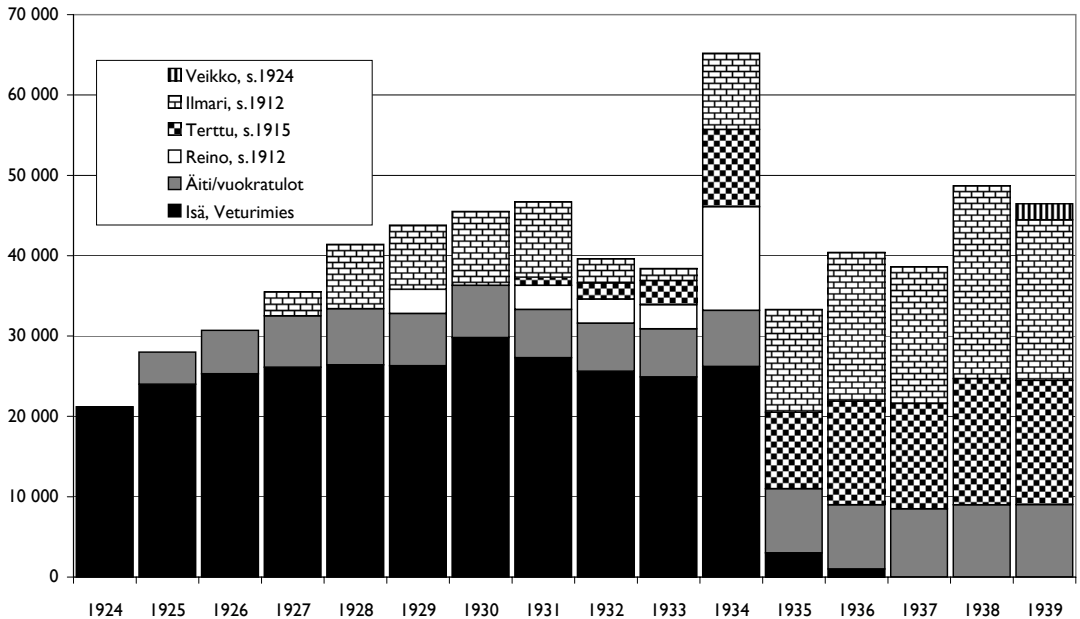
*Tämä koti ei ollut mikään köyhälistökoti, ainakaan sellainen, jollaisia hän joskus maalla oli nähnyt. Kaikkeiällä vallitsi siisteys ja järjestys, kaikessa ilmeni määrätty vaurauskin. Mutta kaikki oli myös yleissävyyistä persoonatonta. Jokainen huonekalu oli standardihuonekalu. Jokainen taulu oli standarditaulu. Tämä köyhälistö ainakin tänä lauantaina söi yhtä hyvin kuin konsanaan tuomarin perhe.*³¹¹

Tämä koti varusti esikoisensa aina yliopistoon saakka, eikä Reino vuoden 1930 jälkeen juurikaan asunut kotona Tampereella. Reino oli luokkansa priimus Tampereella, ja hän suoriutui yliopisto-opinnoistaan nopeasti. Taloudellisesti tämä oli mahdollista Kurun haaksirikossa kuolleen tädin testamentin sekä toisen tädin antaman taloudellisen avun ja hänen hankkiman pankkilainan avulla. Reinosta tuli jo vuonna 1934 maisteri ja Valkeakosken työväenopiston rehtori, joka tosin oli opiston ainoa vakiinainen opettaja.³¹²

Isän sairastumisen ja kuoleman jälkeen Oittisten perheen toimeentulosta huolehtivat 20-vuotias Terttu ja 23-vuotias sukulaispoika Ilmari. Terttu kävi koulua 18-vuotiaaksi saakka. Vuonna 1934 Terttu toimi konttoriapulaisena ja myöhemmin konttoristina. Hän ei ehtinyt avioitua ennen vuotta 1939.

Kuvio 44.

Veturinkuljettaja Oittisen ja hänen perheensä tulot vuosina 1924–1939, markkaa

Lähteet: Tkvl 1928–38, Tika, TKA.

Ilmari aloitti työelämässä jo vuonna 1927 kassakaappisevän apulaisena. Vuosina 1928–1932 hän toimi viilajana. Vuonna 1932 töitä oli tuloista päätellen aika vähän. Työttömyys vaihtui armeijaan maaliskuussa 1933 saakka. Palattuaan armeijasta Ilmari erosi kirkosta ja työskenteli vuosina 1934–1936 varastonhoitajana. Vuonna 1937 hän toimi veturinlämmittäjänä ja vuonna 1938 viilarina.³¹³

Veikko oli isän kuollessa 12-vuotias. Hänen äitinsä Hulda huolehti myös nuorimman lapsensa kasvattamisen ja kouluttamisen. Nekalan Isonportintiellä asui vuonna 1938 äiti, tytär, poika ja sosialidemokraattiseen järjestötoimintaan osaa ottanut Ilmari.³¹⁴

Nahkuri Kasken perhe

Kasket vuokrasivat kaupungin tontin vuonna 1923. Talo valmistui ja perhe muutti siihen asumaan vuodenvaihteen 1924–25 tienoilla. Perheeseen kuului 1887 syntynyt isä, joka oli ammatiltaan nahkuri ja työskenteli Pyhäjärven rannalla sijainneessa J.N. Salmisen nahkatehtaassa. Äiti oli syntynyt vuonna 1890 ja oli lasten pienenä ollessa kotirouva. Vuonna 1938, 48-vuotiaana, häntä alettiin verottaa kotiampelijattarena hankituista tuloista. Perheessä oli kolme lasta. Vuonna 1917 syntynyt poika ja vuonna 1921 syntynyt tytär sekä vuonna 1922 syntynyt poika.³¹⁵

Vuonna 1930 Isä oli 43-vuotias, äiti 40-vuotias, vanhempi poika 13, tytär 9 ja nuorempi poika 8. Perheen tulot olivat vähentyneet koko ajan talon rakentamisen jälkeen. Lisätuloja perhe sai ainakin vuokralaisten pitämisestä ja mahdollisesti jo tuolin äidin tekemistä ompelutöistä.³¹⁶

Perheen esikoista verotettiin ensimmäisen kerran 15-vuotiaana vuonna 1932, mutta äyreyä ei vielä kertynyt, eli tulot eivät vielä ylittäneet verotettavien tulojen minimirajaa. Pahimpaan mahdolliseen aikaan työmarkkinoille astunut esikoinen ilmoitautui työttömyyskortistoon vuonna 1933 ja hänet komennettiin Poikain Ammatti-

kouluun. Seuraavana vuonna hänet komennettiin 40 kilometrin päähän Tampereelta rakentamaan Oriveden kansanopistoa.³¹⁷

Vuonna 1939 kaikki oli seesteistä. Isän tulot kohentuivat, äiti ompeli kotonaan, kaikki kolme lasta kävivät töissä niin ahkerasti, että jokainen joutui maksamaan veroja. Perhe tiivistyi. Vuonna 1937 20-vuotiaana avioitunut vanhin poika astui sotapalvelukseen ja muutti vaimonsa ja pienen lapsen kanssa, kahden Pispalassa asutun vuoden jälkeen, takaisin isänsä ja äitinsä taloon. Myös tuoreen miniän veli rupesi ”kortteeraamaan” sisarensa appivanhempien luona. Vaikka perheen taloudellinen notkahdus olikin syvä, tuloja oli kuitenkin niin paljon, että he selviytyivät ja säilyttivät talonsa.³¹⁸

Paremmat perheet – laman yläpuolella

Tässä luvussa kerrotaan keskiluokan ja paremman väen elämästä laman aikana. Työttömyys ja lamakausi ei näytä aiheuttaneen ongelmia alemmaa keskiluokkaa edustaneelle poliisin perheelle juuri ollenkaan. Perhe, jossa mies oli opettaja ja vaimo hammaslääkäri, ylitti lamakauden helposti. Työläiskaupunginosassa opettanut mies joutui toki näkemään työläisperheiden ahdingon läheltä. Tehtaan teknillisen johtajan lama sujui suhteellisen vaivattomasti tulojen näkökulmasta. Yhteisön lamakokemuksen näkökulmasta on varsin tärkeää tuoda esille keskiluokan ja paremman väen tulotaso. Tällöin laman ahdingossa eläneiden työläisperheiden elämä asettuu oikeaan perspektiiviin. Samalla nousee esiin mahdollinen motiivi kaupungissa noudatetulle politiikalle.

Poliisikonstaapeli Sievinen avioitui ja osti talon

Vuonna 1903 syntynyt poliisikonstaapeli Henrik Sievinen tapasi tulevan vaimonsa, Kymissä 1909 syntyneen Birgitin viimeistään nousukauden aallonharjalla syksyllä 1928. 25-vuotias Henrik ja 20-vuotias Birgit avioituivat toukokuussa 1929. Ensimmäinen lapsi, Raija Birgitta, syntyi elokuun lopulla vuonna 1929.³¹⁹

Henrik oli asunut vuokralla Tammelassa vuonna 1928, josta hän muutti Viinikan esikaupunkiin. Henrik ja Birgit muuttivat ilmeisesti vuoden 1929 loppupuolella yhteen asumaan saatuaan suuremman vuokra-asunnon Nekalan esikaupungista. Toinen tytär ilmoitti tulostaan loppukeväästä 1930, ja Sieviset muuttivat Nekalan esikaupungissa, ehkäpä vieläkin suurempaan asuntoon. Pirkko syntyi helmikuussa 1931. Syksyllä 1931 Sieviset ostivat Nekalan esikaupungista talon. Tontin n:o 91 vuokrasopimus siirtyi 14. syyskuuta 1931 Henrik Sievisen nimiin.³²⁰

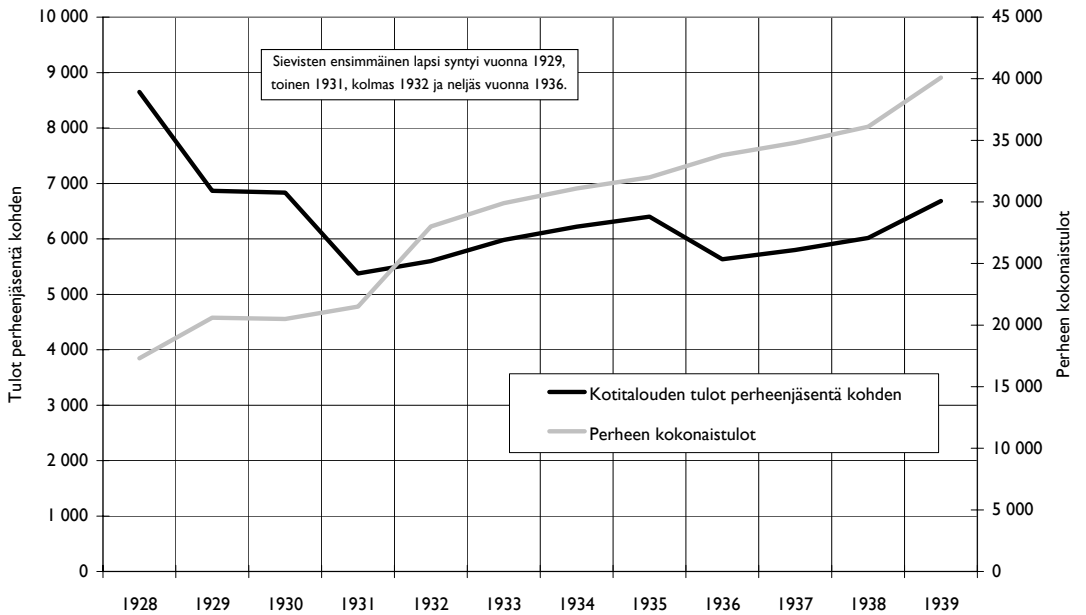
Puoli vuotta omaan kotiin muuttamisen jälkeen poliisin vaimo Birgit oli jälleen raskaana. Toivo syntyi ennen joulua 1932. Raija oli tuolloin melkein kolme ja puoli-vuotias ja Pirkko oli melkein kaksivuotias. Juhani syntyi helmikuussa 1936, jolloin Raija aloitti koulutaipaleensa viereisessä koulussa. Pirkko aloitti koulunsa vuonna 1938 ja Toivo heti seuraavana vuonna.³²¹

Oman talon osto ja päätös toisen ja kolmannen lapsen hankkimisesta ajoittuivat pahimpaan lama-aikaan. Samanaikaisesti kun lamasta kärsineet työläisperheet joutuivat luopumaan omista taloistaan, kykeni nuori poliisikonstaapeli perustamaan perheen, muuttamaan työläisperheisiin verrattuna vastasyklisesti isompiin vuokra-asuntoihin ja hankkimaan lopulta oman kodin. Talot olivat pakkohuutokauppojen aikana halpoja.

Henrik Sievinen oli perheen ainoa työssäkävijä. Monet kirvesmiehet ja muurarit ansaitsivat 1920-luvun nousukauden aikana enemmän kuin Henrik. Laman tultua Hermannin tulot kohentuivat vuosi vuodelta. Vuonna 1932 laskivat virkamiestenkin palkat. Käytettävissä olevat tulot kuitenkin lisääntyivät silloinkin, koska elinkus-

Kuvio 45.

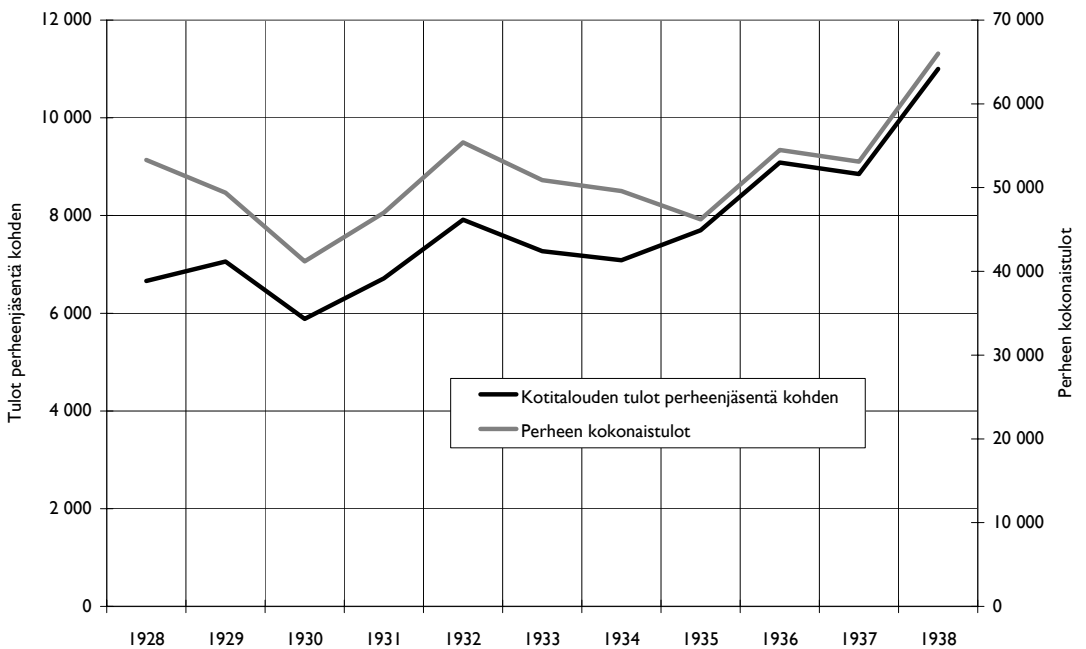
Poliisikonstaapeli Sieväsen perheen tulot vuosina 1928-1939, markkaa

Lähteet: Tkvl 1928-38, Tika, TKA.

Kuvio 46.

Työnjohtaja Multapellon perheen tulot vuosina 1928-1939, markkaa

Lähteet: Tkvl 1928-38, Tika, TKA.

tannukset olivat halventuneet. Vaikka Sievisten tulotaso henkeä kohti laskettuna ei eronnut juurikaan työläisperheiden nousukauden aikaisista, tarjosi virkamiehen ura pysyvyyttä ja mahdollisuuksia pitkän aikavälin perhesuunnittelulle.

Työnjohtaja Multapellon perhe

Multapellon perheen isä ja äiti olivat syntyneet vuonna 1883. Ensimmäisen lapsen syntyessä he olivat 26-vuotiaita. Lapsia syntyi nopeasti neljä: vuosina 1909, 1910, 1911 ja 1913. Vuonna 1916 syntyi toinen tytär ja pahnan pohjimmainen syntyi vuonna 1923, vanhempien ollessa 40-vuotiaita. Vuonna 1928 saman katon alla asui vanhempien lisäksi kuusi lasta.³²²

Attilan kenkätehtaan työnjohtaja Multapellon perhe pärjäsi laman kanssa hyvin. Työnjohtajan tulot olivat ennen lamaa ja laman alkuvaiheissa yli 30 000 markkaa ja vuonna 1929 lähes 40 000 markkaa. Laman seurauksena Attilan kenkätehtaallakin tehtiin vajaata työviikkoa. Kenkätehdas oli taloudellisten vaikeuksien vuoksi joutunut Emil Aaltoselle, joka saneerasi tehtaan taloutta kovalla kädellä kannattavaksi ja vetlattomaksi. Perheen 50-vuotiaan (1933) elättäjän palkka putosi alle 30 000 markan. Työnjohtajan palkka kääntyi nousuun vasta 1930-luvun lopulla.³²³

Perhe muutti Tammelasta Puolimatkatkadun (nyk. Itsenäisyydenkatu) varrelta Pyynikin torin laidalle 1930-luvun alussa rakennettuun puolikunnalliseen taloon. Heidän naapurustoonsa kuului tehtailijoita, kauppiaita ja sosialidemokraattisen työväenliikkeen eliitti.³²⁴

Perheen äiti ei käynyt säännöllisessä ansiossa. Lasten kasvavat palkkatulot toivat hyvän lisän perheen toimeentuloon. Vuonna 1909 syntynyt poika asui vielä 1928 kotona Tammelassa, mutta vuonna 1929 hän muutti Helsinkiin. Vuonna 1910 syntynyt poika teki vuosina 1925–1938 komean uran juoksupojasta pankkivirkailijaksi. Hän asui kotona vuoden 1930 asepalveluksen suorittamista lukuun ottamatta. Vuonna 1938 hän oli 28-vuotias, asui kotonaan ja ansaitsi 21 000 markkaa.³²⁵

Vuonna 1911 syntyneen tyttären työura alkoi konttorissa, ja hän asui 23-vuotiaaksi kotona, ennen kuin meni naimisiin menestyvän kauppatkustajan kanssa. Tytär muutti asumaan miehensä kanssa III kaupunginosaan keskustaan. Vastavihitty vaimo kävi töissä aina vuoden 1937 loppupuolelle saakka, jolloin hän jäi kotiin. Perheen esikoinen syntyi vuonna 1938. Perheen tulonhankinta oli nyt pelkästään kauppatkustajan varassa. Vuonna 1934 kauppatkustaja Vuorenkilpi tienasi yli 40 000 markkaa. 1930-luvun lopulla autot alkoivat jälleen mennä kaupaksi, ja automyyjäksi siirtynyt Vuorenkilpi ansaitsi vuonna 1937 noin 120 000 markkaa. Vuonna 1938 tuloja oli ollut vain runsaat 70 000 markkaa.³²⁶

Vuonna 1913 syntynyt poika kouluttautui lasinleikkaajaksi. Hänen työuraansa näyttäisi lama hieman varjostaneen. Vuosina 1934–1935 hän oli armeijassa. Armeijasta päästyään hänellä oli edessään uran vaihto. Tehdastyö ei poikaa kiinnostanut, vaan hän siirtyi paikallisen puhelinlaitoksen palkkalistoille.³²⁷

Vuonna 1916 syntynyt tytär pääsi työelämään jo 16-vuotiaana pahimpana lama-aikana. Näyttäisi siltä, että isä on järjestänyt tyttärelleen työpaikan tehtaaseen. Vuosina 1937–1938 tehdastyökiintiö oli tullut täyteen ja hän kouluttautui kampaajaksi. Nuorin lapsi oli vuonna 1938 koululainen.³²⁸

Kauppias Flink-Kaiharin perhe

Kaarle Vihtori Flink syntyi 3.8.1899. Hän oli 29-vuotiaan Kaarle Kaarlenpojan ja 23-vuotiaan Hannan (os. Aalto) ensimmäinen lapsi. Seuraavat kolme poikaa kuolivatkin aivan nuorina. Vasta vuonna 1906 syntynyt Leo jäi eloon. hänen jälkeensä syntyi vielä kolme tyttöä ja kolme poikaa, joista yksi kuoli aivan nuorena kesäkuussa 1916

pahimman lavantautiepidemian jo helpotettua. Viimeinen lapsi syntyi kansalaissodan jälkeen lokakuussa 1918.³²⁹

Kalle Flinkin ura työelämässä alkoi jo kansakouluikäisenä 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä Aamulehden lehtimyyjänä. Välillä myytiin myös Kansan Lehteä, joka sopi paremmin myös perheen ideologiseen taustaan. Kallen isä oli sahatyömies ja sosialidemokraatti. Lehden myynti vaihtui leipomon pullien kускаamiseen kansakoulun päättymisen jälkeen. Hieman myöhemmin Kalle painoi Hämeen pussitehtaalla pussien nimilappuja ja kutsukortteja. Vuonna 1914 Kallen isä siirtyi Naistenlahden sahan palveluksesta Särkän sahalle, jonne Kalle siirtyi myöhemmin perässä. Kalle Flinkistä tuli sosialidemokraatti, joka vietti paljon aikaa työväentalolla. Poliittisten keskustelujen lisäksi Kalle sai työväentalolla tuntuman biljardinpeluuseen. Osa työväenliikkeen eliitistä vietti vapaa-aikaansa biljardia pelaten ja heidän juoksu-poikanaan toimi iltaisin pieniä palkkioita vastaan sahatyöläinen Kalle Flink.³³⁰

Kun kansalaissota alkoi, vei 18-vuotiaan Kallen tie punakaartiin. Hän haavoittui Tampereen taistelujen yhteydessä, vangittiin, tuomittiin ja armahdettiin muiden lyhyen tuomion saaneiden mukana syksyllä 1918. Paluu työelämään oli rankka: ”juuri punavankien leiriltä vapautunut nuorukainen olisi tuskin voinut huonommin valita työpaikkansa kuin minä tein syksyllä 1918”. Nälkiintynyt Kalle Flink oli päässyt töihin Rafael Haarlan varastoon. Kun Haarlalle selvisi, että varastossa on kolmatta kuukautta paiskanut töitä entinen punakaartilainen, oli seurauksena Kallen välitön irtisanominen. Kyse ei ollut edes lopputilistä, vaan Haarla jätti kertyneen palkan maksamatta, eikä maksanut sitä edes erikseen pyydettyä. Aivan kuin Kalle ei olisi komelluksestaan mitään oppinut, päätyi hän suojeluskuntalaisena tunnetun konsuli S. A. Nylundin tukkuliikkeen varastomicheksi. Tämäkin työsuhde päättyi potkuihin.³³¹

Varastomiehenä hän kuitenkin kuntoutui, ja kesällä 1919 Flink pääsi purkamaan proomuja Mustaanlahteen. Halot purettiin proomuista urakalla laiturille, mistä hevosajurit kuljettivat sen eteenpäin. Välillä kun proomujen purkamisen välille sattui luppoaikaa, vietti Flink sen Pyykin urheilukentällä, jossa työläisseurojen ja porvarisseurojen nuoret treenasivat rinnakkain. Kalle Flink oli TUL:n ja sosialidemokraattisen Tampereen Yrityksen miehiä. Koska proomujen purkaminen oli kausiluontoista työtä, tarvittiin töitä talveksikin. Satamatyömies Flink muutti muotoaan talvisin biljardia ammatikseen pelaavaksi Flinkiksi. Näin menivät vuodet 1919–1921.³³²

Kallella oli kyllä muutakin ajateltavaa, sillä hän oli toukokuussa 1920, kesken vilkkainta sisävesisesonkia avioitunut Aune Esteri Leppäsen kanssa. Ja lisää ajateltavaa ja elätettävää seurasi: vuonna 1922 syntyi Eila Tuulikki, vuonna 1924 Anja Maj Lis ja vuonna 1926 Pirkko Onerva.³³³

Biljardinpeluusta tuli pääasiallinen ammatti. Tampereella oli kolme paikkaa, joissa pelattiin säännöllisesti rahasta. Kauppaseurassa pelasivat kaupungin teollisuusmiehet ja kauppiaat, Lönnqvistin biljardissa pelasivat varakkaat ruotsinkieliset ja Kunnallisklubilla pelattiin pienemmin panoksin ”urheilullisemmin tavoittein”. Sikäli kuin Kalle Flinkin muistelmiin on luottaminen, liikkui biljardipöydillä suurehkot rahat. Hän mainitsee voitaneensa vuonna 1924 yhtenä iltana jopa 50 000 markkaa. Potti oli kasvanut niin suureksi, ettei hävinnyt osapuoli pystynyt koskaan maksamaan velkaansa kokonaan. Joku lääkäri kuittasi velkojansa pirturesepteillä kunnes menetti lääkirinoikeutensa. Biljardinpelaajana kuuluisutta saavuttanut Kalle kutsuttiin Helsinkiin pelaamaan ja hän palasi sieltä 8 000 markkaa rikkaampana. Minkälaisista rahoista olikaan kysymys? 50 000 markkaa oli enemmän kuin kansakoulunopettajan vuosipalkka noihin aikoihin. 8 000 markkaa voittaakseen täytyi naisen työskennellä Finlaysonilla tai pellavatehtaalla koko vuosi. Vaikka edellä mainitut summat olivat varmaan ainutkertaisia, voidaan päätellä biljardipoteissa liikkuneen iltaisin useiden satojen markkojen ja muutaman tuhansien markkojen suuruisia potteja. Osan rahoista Kalle talletti pankkiin, osalla vietti näyttävää elämää, ajaen muun muassa rallia.³³⁴

Ralliympyröissä Kalle Flink tutustui niin ikään rallia harrastaviin paitatehtailija Emil Eloon ja solmiotehtailija Karl Ebbiin. Rallikavereiden ehdotuksesta Flink avasi vuonna 1926 paita- ja solmioliikkeen Tampereelle. Flink joutui käyttämään hankkeeseen säästönsä, koska pankinjohtaja oli ilmoittanut, ettei ”heillä punakaartilaiden vekseleitä diskontata”. Flink sai paidat ja solmiot luotolla Elolta ja Ebbiltä, ja avasi liikkeen Kuninkaankadulle Aamulehden silloista toimitaloa vastapäätä. Vähän ajan päästä Flink myi paitojen ja solmioiden lisäksi gramofonilevyjä. Äänilevyjen myymistä varten Kalle Flink perusti Vilho Niemen kanssa yhteisen yrityksen.³³⁵ Vähän ennen ensimmäistä lamajoulua 1929 Gramofoniliike K. Flink & Kumpp. mainosti:

*Miksi Tampereen radioyhdistys osti meiltä gramofonin? Siksi! Että radiokuuntelijat ovat hyvin valistunutta väkeä ja täytyi sen vuoksi saada sellainen kone, joka täydellisimmän toistaa musiikin ja laulun...*³³⁶

Lama muutti markkinoita. Ihmiset luopuivat ensimmäisenä gramofonilevyjen ostamisesta. Viisi vuotta äänilevyjä ja soittimia myytyään Flink luopui kaupasta, jonka nimeksi tuli omistajanvaihdoksen jälkeen Tampereen Soitinkauppa. Mutta paitoja tarvittiin aina. Kun tamperelainen paitatehdas teki vuonna 1932 konkurssin, osti Flink tutun pankinjohtajan kehotuksesta koko varaston halvalla. Samaan aikaan Flink aloitti paitojen myymisen myös Tammelassa. Vuonna 1933 Flink hankki vaunulastillisen ruotsalaisia ”perkaalipaitoja”, jotka olivat hänen kertomansa mukaan epämukavia ja lyhytikäisiä, mutta halpoja.

Paidat näyttävät menneen kaupaksi. Liikkeenharjoittaja antoi taksoituslautakunnalle selvityksen tuloista ja menoista. Viime kädessä taksoituslautakunta saattoi niin tarvittaessa, tarkastaa liikkeenharjoittajan kirjanpidon. Ilmoitusten, lisäselvitysten ja mahdollisten tarkastusten perusteella arvioitiin liikkeestä saavutettu tulo, joka oli veronalaista.³³⁷ Flinkin tapauksessa hänen vuositulonsa arvioitiin pahimpana lama-aikana 60 000–70 000 markaksi. Vuonna 1934 tapahtui tasonkorotus, tulojen nousua ilmeisesti kaupunkilaisten ostovoiman kohentumisen myötä yli 120 000 markan. Näiden lisäksi tulivat sitten muun muassa biljardilla ansaitut tulot, sillä biljardin peluu jatkuu paita- ja solmiokaupan ohella.³³⁸

Perheeseen syntyi vuonna 1929 poika, Seppo. Perhe asui 1920-luvun lopulla keskustassa, mutta muutti ensimmäiseen puolikunnalliseen asuinrakennukseen, sen valmistuttua Pyynikille. Perheeseen kuului vuonna 1932 Kallen ja neljän lapsen lisäksi kotiapulainen. Vuonna 1936 laman helpotettua toinen poika, Jarmo, joka sai jo kasteessa uuden sukunimen. Flinkit olivat syksyllä 1935 muuttaneet nimensä Kaihariksi.³³⁹

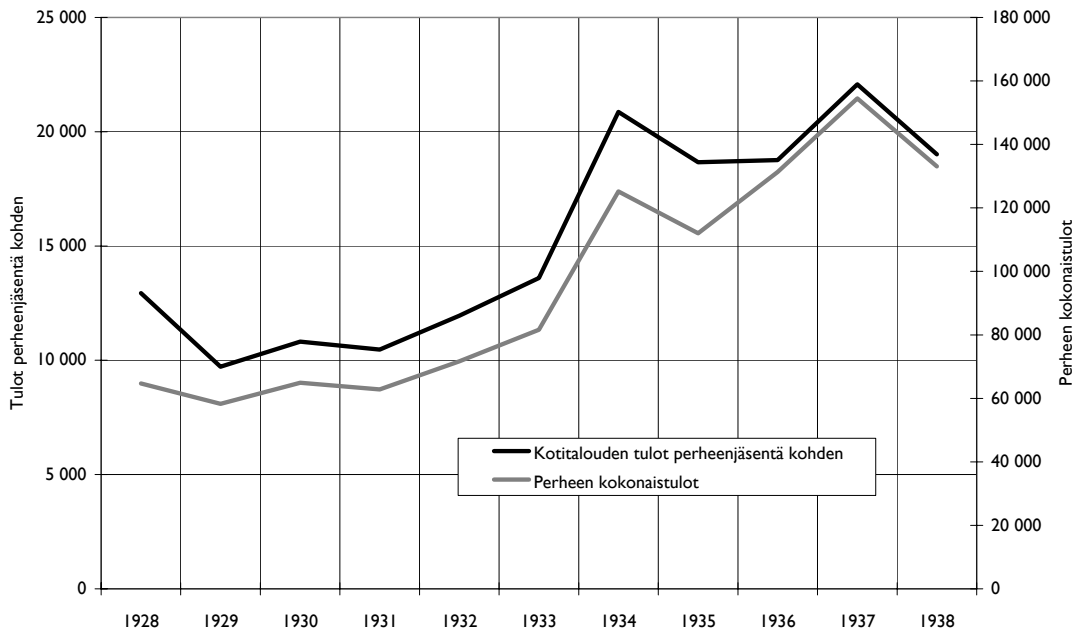
Liiketoiminnan ohella Flinkin elämään mahtui urheilua. Hän oli kansallista tasoa seiväshypyssä, 10-ottelussa ja myöhemmin luistelussa. Hän osallistui voimakkaasti myös urheilupolitiikkaan ja järjestötoimintaan. Hän oli TUL:n mies, joka kannatti yhtä valtakunnanliittoa, eli järjestöä, jonka alaisuuteen niin TUL kuin SUL:kin voisivat kuulua. 1920- ja 1930-luvun alussa se merkitsi oppositioon jäämistä. Samalla se merkitsi Flinkille vähitellen siirtymistä Tampereen Yrityksen miehestä pyrintöläiseksi.³⁴⁰ Sotien välisenä aikana Pyrintö oli leimautunut sarkatakisten miesten urheiluseuraksi, joten Flinkin valinta oli kannanotto ainakin jollain tasolla.

Hammaslääkärin ja opettajan perhe

Maanviljelijöiden lapsena huhtikuussa 1895 Tuusulassa syntynyt Albert Peltonen valmistui Rauman Seminaarista opettajaksi jo 23-vuotiaana kapinakeväänä 1918. Ensimmäisen opettajan paikkansa hän sai Mäntsälästä, missä hän toimi opettajana Ohkolan kansakoulussa vuosina 1918–1921. Mäntsälästä Albert siirtyi Riihimäen eteläisen kansakoulun opettajaksi (1921–1929) ja toimi samanaikaisesti voimistelun ja Matematiikan opettajana Riihimäen yhteiskoulussa.³⁴¹

Kuvio 47.

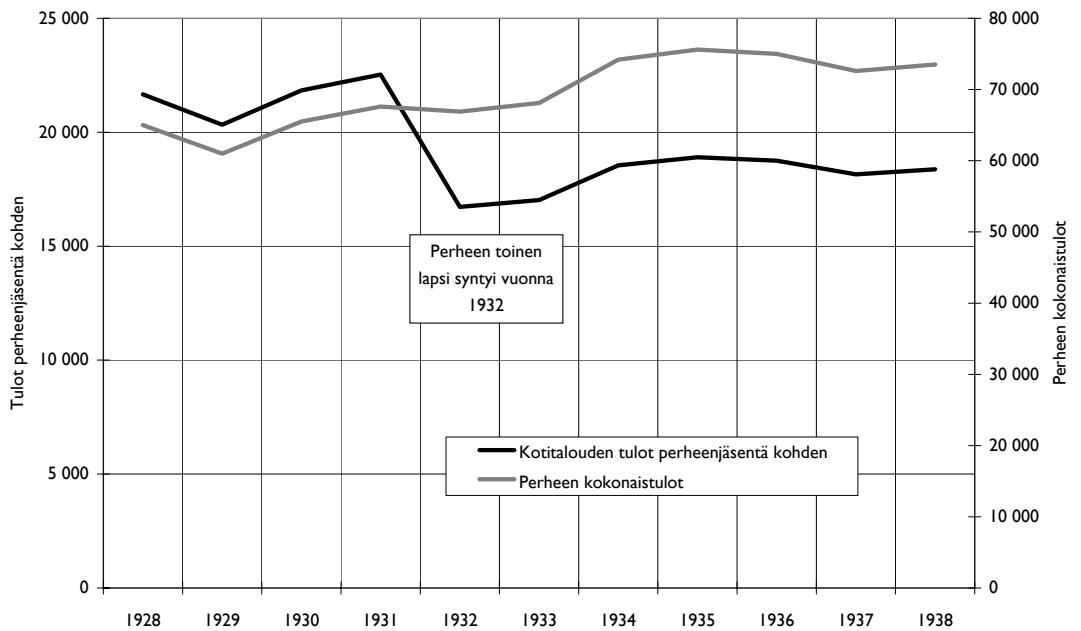
Kauppias Flink-Kaiharin perheen tulot vuosina 1928-1939, markkaa

Lähteet: Tkvl 1928–38, Tika, TKA.

Kuvio 48.

Kansankoulunopettajan ja Hammaslääkärin perheen tulot vuosina 1928-1939, markkaa

Lähteet: Tkvl 1928–38, Tika, TKA.

Rauman seminaarin Kristillisen Yhdistyksen sihteerinä toiminut Albert osallistui vapaussotaan vuonna 1918. Albert suoritti reservinupseeritutkinnon Kadettikoulussa samana vuonna. Tampereella hän oli jopa reserviupseerikerhon puheenjohtaja. Lisäksi hän oli jäsenenä erilaisissa yhdistyksissä.³⁴² Tampereelle Albert Peltosen toi Tampereella syntynyt hammaslääkäri Irja Aulamo, jonka kanssa Albert avioitui lauantaina muutaman päivän ennen vuoden 1927 itsenäisyyspäivää.³⁴³

Tampereella kansakoulujen lääkärinä 1920- ja 1930-luvuilla toimineen Mikko Ahlmanin ja Elli Lindgrenin tytär Irja Kaarina Aulamo (ent. Ahlman) syntyi tammi-kuussa 1899. Ylioppilaaksi Irja kirjoitti vuonna 1917, jonka jälkeen siirtyi Helsingin yliopistoon, jossa osallistui Hämmäläisen osakunnan toimintaan. Osakunnassa hän oli kansanvalistusvaliokunnan jäsen. Irja sai Lääketieteen alkututkinnon valmiiksi syksyllä 1920. 1920-luvun alussa Irja suoritti Hammaslääketieteen kandidaatin tutkinnon. Leonardin tavoin myös Irja osallistui isänmaallisena pidettyyn kansalaistoimintaan kuuluen akateemiseen Lotta Svärd-yhdistykseen.³⁴⁴

Vapaa-aikanaan Irja harrasti hiihtoa ja laulamista. Koska Albertin lempiharrastuksiin kuului niinikään hiihto ja retkeily, kului avioparin vapaa-aika talvisin hiihtoretkillä Retkeilyä, hiihtoa ja puutarhanhoitoa harrastanut Albert oli innokas suojeluskuntamies ja hän toimi reserviupseereissa. Tampereella hän oli jopa reserviupseerikerhon puheenjohtaja. Lisäksi hän oli jäsenenä erilaisissa yhdistyksissä.³⁴⁵

Ensimmäinen tytär syntyi vuonna 1928, jolloin isä Albert opetti vielä riihimäkeläisiä lapsia. Äiti Irja, joka oli päässyt jo vauhtiin hammaslääkärin urallaan, joutui hidastamaan työtahtiaan, mutta nyt oli käytettävissä kahden henkilön tulot, joten mikään katastrofi tilanne ei tietenkään ollut. Riihimäki vaihtui Leonardinkin osalta Tampereeksi ensimmäisenä lamavuotena 1929, jolloin hän haki ja pääsi opettajaksi Tampereelle. Vaimon isän suhteista Tampereen kansakoulun hallinnossa saattoi olla apua työpaikan saamisessa vuonna 1929. Nopeasti Albert löysi myös töitä Työväenopiston matematiikan tuntiopettajana (1929–1939) ja Tampereen yhteislyseon liikunnan tuntiopettajana (1931–1935). Syyskuussa 1931 Albertista tuli vastavalmistuneen Nekalan kansakoulun opettaja.³⁴⁶

Liikunnan tuntiopettajuuden ottaminen saattoi Albertin liikuntainnostuksen lisäksi johtua useammasta seikasta: perheenisästä oli suunnitteilla, joten oli meno-jakin; lama-aika pakotti julkisen sektorin leikkaamaan myös virkamiesten palkkoja, joten lisätuloille oli tarvetta. Kolmas syy saattoi olla perheen muuttaminen Pyynikille, Tampereen kaupungin rakennuttamaan toiseen puolikunnalliseen asunto-osakeyhtiöön.³⁴⁷ Lisäksi rahaa tarvittiin perheen arkea ja äidin töihin pääsyä helpottamaan palkattujen kotiapulaisen (koko ajan) ja ”lastenliikan” (1933–1936) palkkojen maksamiseen. Joka tapauksessa puitteet olivat valmiita toisen tyttären syntymälle. Keskellä pahinta lamakautta heinäkuussa 1932 syntyi toinen tytär.³⁴⁸

1930-luvun lama ei perheen tulokehitystä ainakaan laskenut, vaikka kansakoulunopettajienkin palkkoja leikattiin vuosina 1932–1933 tämän perheen tapauksessa viidellä prosentilla.³⁴⁹ Kun hinnat samaan aikaan laskivat, merkitsi perheen samanainen tulojen kasvu huomattavaa reaalityulojen kasvua. Tarvittaessa perheen äiti olisi voinut jopa tehdä enemmän töitä. Lama tuli Albertille kuitenkin tutuksi hänen työnsä kautta. Hän toimi työvänesikaupunkien Viinikan ja Nekalan lapsien kasvattajana Nekalan kansakoulussa, joten lasten punnitukset yhdessä Mannerheimin lastensuojeluliiton kanssa, ilmaisten ruokakupunkien jakaminen köyhimpien perheiden lapsille ja koululaisille jaettujen vaateavustusten harkinta vanhempien tuloselvityksineen toi työläisperheiden arjen Albertinkin elämään.

Lutnantti Albert Peltonen palveli komppanianpäällikkönä Jalkaväkirykmentti 16:ssa. Uupuneet ja suuria menetyksiä kärsineet joukot pakotettiin taisteluun jo joulukuun 13. iltapäivällä. Rykmenttiä johtanut Aaro Pajari kävi henkilökohtaisesti antamassa käskyn hyökkäyksen jatkamisesta. Ankarat taistelut jatkuivat koko yön.

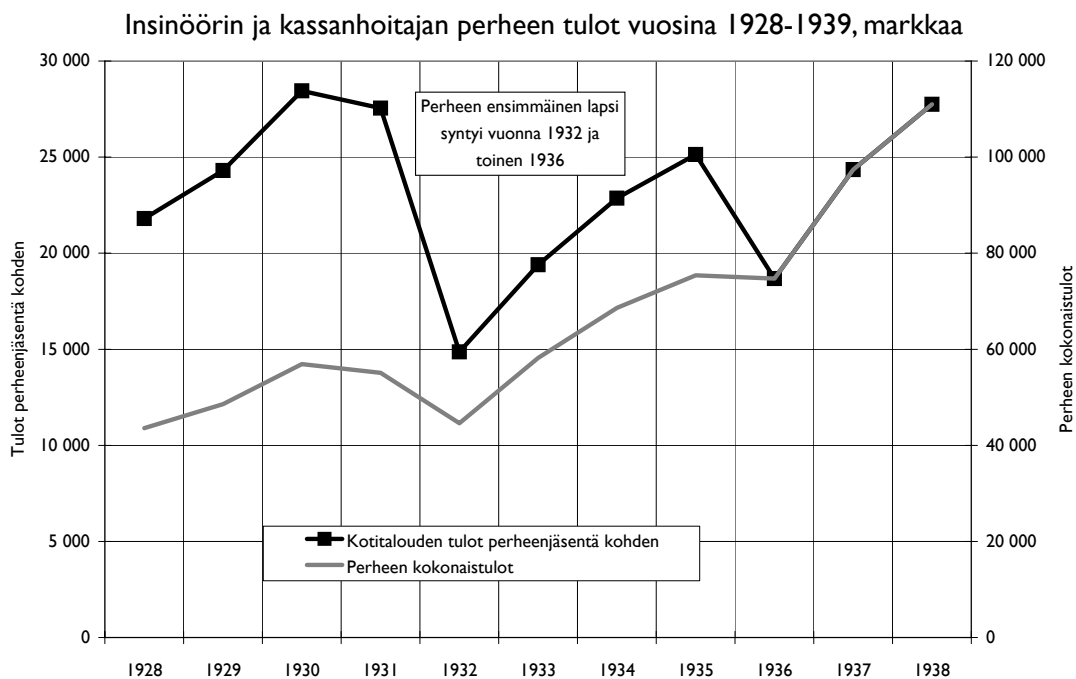
Aamuyöllä vastapuoli sai uusia levänneitä joukkoja, jotka hyökkäysvaunujen ja tykistön tukemana tekivät vastaiskun. Suomalaisen hyökkäys keskeytyi, mutta heidän johtonsa ei halunnut menettää aloitetta. Joukot hyökkäsivät uudelleen seuraavana päivänä. Iltapäivällä neuvostoliittolaisten vastarinta murtui, ja suomalaiset saivat taas käyttökelpoista sotasaalista. Pajari määräsi rykmenttinsä I pataljoonan etujoukoksi, ja useita vastapuolen asemia saatiin vallatuksi. Seuraavana päivänä kärjessä oli II pataljoona. Koko päivä käytiin metsätaisteluita. Neuvostoliittolainen osasto tunkeutui selustaan, mutta se tuhottiin. Vastahyökkäykset torjuttiin. Illalla erillinen patteristo ehti paikalle, taistelu ratkesi suomalaisten eduksi ja joukot saivat lyhyen lepoajan. Albert Peltonen kaatui Tolvajärven Ristisalmella 15.12.1939. Kaikkiaan tamperelaisten joukosta kaatui tai katosi Tolvajärven seuduilla joulukuussa yli 40 miestä.³⁵⁰

Laboratorioinsinööristä teknilliseksi johtajaksi

Lama-aikana Kumiteollisuus Oy:n insinöörinä ja teknillisenä johtajana (1928–1946) toiminut diplomi-insinööri Jarl Berg oli syntynyt Riihimäellä elokuussa 1902. Jarlin isä oli liikennetarkkailija Anton Berg ja äiti Fanny Villikka. Tultuaan ylioppilaaksi Turun Suomalaisesta Lyseosta 1921 hän valmistui diplomi-insinööriksi 1926 Åbo Akademin Kemiallis-teknillisestä tiedekunnasta. Ennen Tampereelle tuloaan Jarl toimi Teollisuuden Keskuslaboratorion insinöörinä (1927–28) ja Orijärven kaivoksen insinöörinä (1928). Joulukuun 1. päivänä 1928 Jarl Berg palkattiin Kumiteollisuus Oy:n laboratorion johtajaksi Tampereelle.³⁵¹

Vuodenvaihteessa 1928–1929 26-vuotias Jarl Berg asettui asumaan Kyttälän kaupunginosassa sijainneeseen kivituloon, jonka omisti Aamulehden silloinen päätoimittaja. Jarl asui talossa asuneen johtajan alivuokralaisena. Ilmeisesti näihin aikoihin Jarl tapasi vuotta nuoremman kassanhoitajan Lyyli Kaarina Margareta Aron. He avioituivat helmikuussa 1930 ja muuttivat Sukkavartaankadulle Juhannuskylään. Heidän en-

Kuvio 49.

Lähteet: Tkvl 1928–38, Tika, TKA.

simmäinen yhteinen kotinsa sijaitsi Tuomisen kivimuurina tunnetussa talossa. Uusia naapureita olivat muun muassa kaupungininsinööri, Suojeluskuntapiirin päällikkö ja muutama kaupungin johtavista kokoomuslaisista varatuomareista.³⁵²

Suojeluskunta oli todennäköisesti hyvin luonteva puheenaihe tuossa talossa, sillä nuoresta iästään huolimatta Jarl Berg oli osallistunut vapaussotaan ja Aunuksen retkeen. Hän oli ”suojeluskunnan jäsen koko sen toiminta-ajan”. Lama-aikana reservin insinööriluutnantti Jarl Berg toimi Tampereen suojeluskunnan autokomppanian päällikkönä.³⁵³

Lyyli Kaarinan isä oli kuollut ja hän oli asunut aikaisemmin äitinsä Hedvig Sofian (s.1867), sisarensa Anna Sofia (s.1889) ja veljiensä Eero Olavin ja Matti Kalervon kanssa. Perhettä elättivät 1920-luvun lopulla kirjanpitäjänä työskennellyt Anna ja kassanhoitajan työskennellyt Irja. Vuonna 1906 syntynyt Eero oli seminaarilainen, joka muutti pois kotoa vuonna 1929. Matti sen sijaan aloitteli vuonna 1930 harjoittelijana työelämässä.³⁵⁴

Vuonna 1930 Jarlista tehtiin tehtaan leikkuu- ja neulomo-osaston insinööri. Kasvanut vastuu näkyi myös tilipussissa. Irja jatkoi avioliiton solmimisen jälkeen edelleen kassanhoitajana. Vuodelle 1932 Irjalle ei enää ole merkitty verotettuja tuloja, sillä kesäkuussa 1932 parille syntyi heidän ensimmäinen lapsensa, tyttö. Synnytys oli ilmeisen vaikea, koska äiti jäi synnytyslaitokselle hoidettavaksi 11 vuorokaudeksi.³⁵⁵

Irjan toista pois jääminen pudotti perheen tuloja, mutta samaan aikaan myös Jarlin tulot hiljalleen nousivat, koska Jarl ryhtyi vuonna 1934 hoitamaan myös tehtaan kemiallista osastoa. Tuloja katsottiin olevan niin paljon, että perhe päätyi kotiapulaisen palkkaamiseen.³⁵⁶

Perhe muutti näihin aikoihin Pyynikille Tampereen kaupungin rakennuttamiin puolikunnallisiin taloihin. Pyynikillä Jarl, Lyyli ja vauva asuivat parisen vuotta. Naapurustoon kuului tuolloin kaupungin virkamiehiä ja sosialidemokraattisen liikkeen puuhamiehiä, muun muassa Kansan Lehden toimittajia ja kaupunginvaltuutettuja. Seuraavaksi asuttiin Läntisen kadun (nykyinen Näsilinnankatu) Näsijärven puoleisessa päässä ja vuonna 1936 perhe muutti toisen lapsen syntymisen myötä Kuninkaankadulle lähemmäksi Hämeenkatua. Toista lasta ei ilmeisesti aikaisemmista kokemuksista johtuen synnytetty Tampereen kaupungin synnytyslaitoksella, vaan perheen varallisuustasosta päätellen tarkemmin valvotuissa ja kalliimmissa olosuhteissa.³⁵⁷

Kalliimpi asuminen vaati parempaa palkkaa. Jarlin palkka nousi tasaisesti vuosittain. Keskusta-asuntojen naapurusto koostui pankinjohtajista, tuomareista ja johtajista. Jarl oli tuolloin jo heidän vertaisensa, sillä hänet valittiin 34-vuotiaana vuonna 1936 Kumiteollisuus Oy:n teknilliseksi johtajaksi Saksaan siirtyneen insinööri Frans von Holmbladin tilalle.³⁵⁸

Lama-aika sujui perheeltä vaivattomasti. Perheen äiti ei palannut välillä töihin, vaikka ensimmäisen ja toisen lapsen syntymien väliin jäi neljä vuotta. Myöhemmin, vuoden 1938 jälkeen Jarl Berg valittiin Kumiteollisuus Oy:n toimitusjohtajaksi ja pariskunnalle syntyi vielä kolme lasta. Perheen isä palveli upseerina talvisodassa.

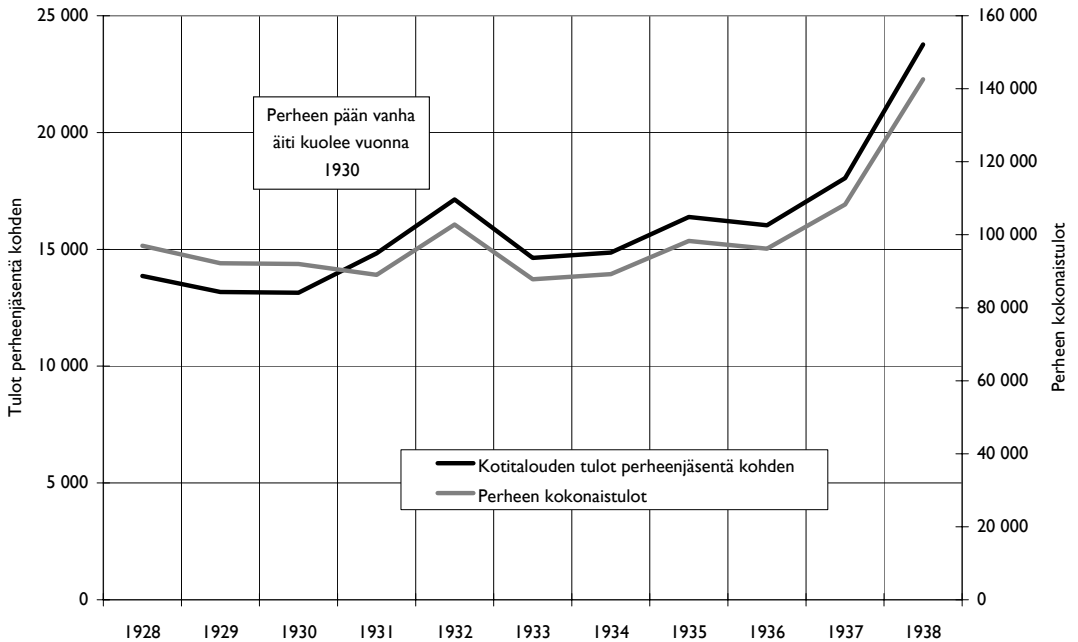
Kaupungininsinöörin perhe

Laman aikana Tampereen kaupungininsinöörinä työskennellyt Akseli Linnavuori oli syntynyt jouluaattona 1888 Tampereella, jonne hänen Pälkäneellä syntynyt isänsä ja Sipoossa syntynyt äitinsä olivat muuttaneet. Linnavuoren isä oli ammatiltaan räätälimestari.³⁵⁹

Akseli Linnavuori valmistui ylioppilaaksi vuonna 1908. Hän jatkoi opintojaan Teknillisessä Korkeakoulussa Helsingissä, mistä valmistui tie- ja vesirakennusosaston insinööriksi vuonna 1913. Linnavuori osallistui erilaisten opiskelijajärjestöjen toimintaan jäsenenä. Valmistuttuaan Akseli Linnavuori toimi Saimaan kanavan apu-

Kuvio 50.

Kaupungininsinöörin perheen tulot vuosina 1928-1939, markkaa

Lähteet: Tkvl 1928–38, Tika, TKA

laisinsinöörinä (1914–16), Mikkelin kaupungininsinöörinä (1916–1918), Oulun kaupungininsinöörinä (1918–19) ja Tampereen kaupungininsinöörinä vuodesta 1919. Linnavuori toimi Tampereella useiden lautakuntien ja rakentamiseen liittyvien komiteoiden jäsenenä. Kunnallisten asiantuntijatehtäviensä ja virkamiehen roolinsa vuoksi Linnavuori teki kunnallistekniikan opintomatkat Saksaan (1923) sekä Ruotsiin ja Tanskaan (1930). Linnavuori toimi Tampereen Teknillisessä seurassa ja sen hallinnoiman Oy Tammer Ab:n johtokunnan jäsenenä. Hän julkaisi 1920- ja 1930-luvuilla lähinnä kunnallistekniikkaa koskevia kirjoituksia Teknillisessä aikakauslehdessä, Rakennustaidossa, Suomen Kunnallislehdessä ja Aamulehdessä.³⁶⁰

Lisäksi Linnavuori oli Tampereen tuomiokirkkoseurakunnan kirkkovaltuuston jäsen. Vapaussodassa hän palveli armeijan Savon insinööripiirin Mikkelin teknillisen osaston apulaisjohtajana. Myöhemmin hän oli Suojeluskunnan kannatusyhdistyksen jäsen.³⁶¹

26-vuotias Linnavuori avioitui vuonna 1915 Ruotsista kotoisin olleen 23-vuotiaan Hildur Jönssonin kanssa. Hildurin isä oli sahanhoitaja Nils Jönsson ja äiti Matilda Jönsson. Pariskunta sai ensiksi kolme tytärtä, ja helmikuussa 1931 pojan. Perheeseen kuului vuonna 1928 lisäksi Akselin 77-vuotias äiti Emilia ja Hildurin 34-vuotias sisar. Perheellä oli jatkuvasti 1–2 palvelijatarta/kotiapulaista.³⁶²

Perhe asui vuonna 1928 rakennusmestari Pirilän omistamassa talossa Polvikadulla. Täältä perhe muutti ”Tuomisen kivimuuriin”. Lapset saivat koulutuksen ja hankkiutuivat 1930-luvun puolivälin tienoilla töihin. Vanhimmasta lapsesta (s.1916) tuli kemisti, 1921 syntynyt tytär muutti opintojen takia vuonna 1938 pois kotoaan.³⁶³

Perhe tuli toimeen isä-Akselin tuloilla. Noin 80 000 markkaa Linnavuoren 1930-luvun alun palkasta koostui varsinaisesta virkapalkasta. Sen päälle tulivat muista sivu- töistä hankitut ansiot. Tämä seikka korostui vuonna 1932, jolloin kaupungin viran- ja

toimenhaltijoiden palkkoja leikattiin 10 prosenttia, mutta Linnavuoren tulot nousivat lisätulojen ansiosta suuremmiksi kuin aikaisempina vuosina. Kaupunki jatkoi leikkauslinjalla edelleen vuonna 1933.³⁶⁴

Kaupungin virkamiehenkään palkka ei noussut nousukauden myötä kovin nopeasti. Vasta vuosina 1937–1938 tapahtui selvä tasonnousu. Tilanne oli hyvin samankaltainen kuin työläisperheissäkin. Tosin tulotaso tässä perheessä on siksi korkea, että perheen arjesta huolehtivat kotiapulaiset ja palvelijattaret.

LOIKKARITARINAT

Edvard Sarion lama

Edvard Vihtori Sario (aik. Sahlberg) syntyi vuonna 1907. Edvard kävi kansakoulua kaksi luokkaa ja oli 1930-luvun alussa naimaton. Vuosina 1929-1930 hän asui Tammelassa kenkätehtaiden kaupunginosassa. Edvard aloitti todennäköisesti vuoden 1924 lokakuussa Aaltosen kenkätehtaan palveluksessa ja hänen ammatinsa oli jalkinetyöläinen. Hän ehti olla ennen sotaväkeen menoaan (8.9.27–21.9.28) ja osittain myös sen jälkeen lähes neljä vuotta Aaltosen kenkätehtaalla töissä. Tehtaalta vähennettiin vuoden 1929 kolmannella neljänneksellä joitakin miehiä ja syksyllä ryhdyttiin työn vähyyden vuoksi tekemään nelipäiväistä viikkoa. Edvard irtisanottiin ilmeisesti tässä vaiheessa.¹

Hän ilmoittautui työnhakijaksi heinäkuun loppupuolella 1929. Edvard ilmoitti tuolloin ottavansa vastaan myös sekätöitä, vaikka oli ammatiltaan jalkinetyöläinen ja omasi ikäisekseen sangen pitkän työkokemuksen kenkätehtaalta. Koska Edvard ei heti päässyt töihin, hän heitti lyhyen keikan maaseudulla, kunnes pääsi lyhyeksi ajaksi insinööriosaston rakennusmestari Matti Seppälän johtamiin töihin syyskuun alkupuolella 1929. Tämä pesti katkesi tai muuttui, koska Höyrylaiva Kuru oli uponnut pari päivää aikaisemmin ja hukkuneita uhreja naarattiin maaherran käskystä ja satamamestarin ja hänelle alistetun työnjohtajan johdolla 11.9–29.9. välisenä aikana. Edvard oli siirretty syyskuun aikana kymmeneksi päiväksi ”järjestelmällisesti Kurun kaatumispaikan, Koskenniskan ja Mustanlahden välisen alueen järvenpohjaa naaraaviini joukkoihin”. Lokakuun alussa Edvard ilmoittautui jälleen työnvälitystoimistoon. Seuraavan kerran hän pääsi ratamestari Pulkkinen johtamiin töihin siirtämään Tampereen ratapihan läpi kulkevan tien pois ratapiha-alueelta heti tapaninpäivän jälkeisenä arkipäivänä. Tämä valtion varatyö saattoi Edvardin kohdalla kestää jopa puolitoista vuotta, sillä seuraavan kerran hänen tekemisiään kirjattiin työnvälitystoimistossa toukokuussa 1931, jolloin hänen työsuhteensa valtion varatöissä päättyi.²

Edvard ilmoittautui kuudes lokakuuta 1931 kortistoon ja sai 20 päivän kuluttua komennuksen ratamestari Nissisen johtamalle työmaalle. Työsuhte päättyi jo marraskuun alkupuolella, kun Edvard ”pantiin pois työstä”. Hänet oltiin aikeissa komentaa marraskuussa ratamestari Hollon johtamalle työmaalle, kunnes hänet lähetettiinkin uudelleen ratamestari Nissisen johtamalle työmaalle, joka alkoi joulukuun alussa 1931. Työmaa jatkui jälleen toukokuun loppuun, joten Edvardin työsuhte varatöissä oli jälleen tavallista pidempi. Kesäkuun alussa 1932 hän ilmoittautui viimeisen kerran työttömyyskortistoon.³

Hänen tiedetään loikanneen vuoden 1932 aikana. Edvard toimi Neuvostoliitossa ainakin Permin alueella sijainneessa Kungur-nimisessä ratapölkkytehtaassa. Hänet vangittiin 15. joulukuuta 1937 ja tuomittiin 15. tammikuuta 1938 vakoilusta syytettyinä ja ammuttiin kuukauden päästä 15. helmikuuta 1938.⁴

Markkasen ja Kallion loikkausyritys

Tässä esimerkkitapauksina (nimet muutettu) käsiteltävät 35-vuotias viilari Adolf Kallio ja hänen 30-vuotias kaverinsa kirjapainotyöntekijä Matti Markkanen olivat tamperelaisia. Viilari Kallio ehti olla vakituista työtä vailla liki vuoden, kun taas Markkasen työttömyys oli kestänyt vain muutaman päivän. Markkanen oli saanut kirjeen Petroskoista, jossa ilmoitettiin kirjapainotyöntekijälle löytyvän kyllä töitä. Ilmeisesti tämä lienee ollut ratkaiseva sysäys Markkasen nopeaan lähtöön, johon vuoden verran työttömänä ollut Kallio tempaantui mukaan. Joka tapauksessa miehet tavattiin lopukesällä 1931 Kivennavalla, pidätettiin ja toimitettiin takaisin Tampereelle.⁵

Kallio oli kotoisin Porista, missä hän oli käynyt neljä luokkaa kansakoulua ja yhden Porin ammattikoulua. Hänet tuomittiin vuonna 1918 avunannosta valtiopetokseen kolmeksi vuodeksi kuritushuoneeseen, mutta laskettiin nopeasti ehdonalaiseen vapauteen. Kallio oli tuomittu 1920-luvulla useita kertoja juopumuksesta ja väkijoumain hallussapidosta sakkorangaistuksiin. Kaikki tuomiot oli sovitettu ja sakot maksettu. Kallio oli työskennellyt eri liikkeissä, viimeksi vuonna 1930 Ikaalisten kauppalassa Nurmin korjauspajassa. Sen jälkeen hän oli ollut työttömänä ”eläen äitinsä turvissa”. Koska ei ”onnistunut mistään saamaan työpaikkaa”, Kallio päätti lähteä Neuvosto-Venäjälle, missä luuli saavansa töitä.⁶

Tampereelta kotoisin oleva Markkanen oli koko ikänsä asunut vanhempiensa luona (Kortelahdenkatu 4:ssä). Hän oli käynyt kansakoulua 4 luokkaa. Kuten ystävänsä Kallio, oli Markkanenkin tuomittu useasti juopumuksesta sakkoihin, joista osa oli Markkaselta vielä maksamatta. Asevelvollisuutensa Markkanen oli suorittanut Tampereen rykmentissä vuosina 1921–1922. Markkanen oli työskennellyt useissa eri paikoissa armeijan jälkeen: viimeksi epävakaisesti toimineessa Tampereen kivipainossa vuodesta 1930 elokuun 18. päivään 1931. Jouduttuaan työttömäksi päätti kertoja mennä Neuvosto Venäjälle. Lähtö ei tapahtunut täydellisestä mielijohteesta, vaan Markkanen oli saanut lankomieheltään Leo Leinolta Petroskoista (Petrosavodsk) kirjeen, jossa annettiin ymmärtää Markkasen voivan saada toimen mainitun kaupungin kirjapainosta.⁷

Samoihin aikoihin kun Pentti Haanpää sai konekirjoitetuksi käsikirjoituksensa *Noitaympyrä*, Markkanen päätti lähteä elokuussa 1931 yhdessä toverinsa Adolf Kallion kanssa kohti rajaa. He tulivat junalla Viipuriin, mistä jatkoivat matkaansa jalan Kivennavalle. He aikovat kulkea salaa yli rajan, mutta 23.8.1931 heidät pidätettiin Vehmaisten kylästä ja tuotiin kuulusteltavaksi Terijoelle. Miehet olivat varattomia, eikä ainakaan Kalliolla ollut henkilöisyyssystodistusta.⁸

Markkasen Matti pääsi Tampereelle palattuun töihin ”Sevanderille”. Hän piti äidistään huolta, ilmeisesti yhdessä työttömän veljensä Theodorin kanssa. Työ Sevanderilla loppui 16. tammikuuta 1932, jonka jälkeen seuraava havainto Markkasesta oli vasta 26. syyskuuta, jolloin hän ilmoittautui työttömyyskortistoon. Viikon päästä Markkanen kävi uudelleen kortistossa, ja 13. lokakuuta hän pääsi mestari Nissisen johtamalle valtion varatyömaalle tietä tekemään. Sieltä hän erosi, mutta palasi samaisen Nissisen johtamalle työmaalle, missä työskenteli lokakuusta 1933 toukokuuhun 1934. Vuonna 1934 graafisen teollisuuden palveluksessa oli työntekijöitä jo enemmän kuin ennen lamaa, joten olisi luonnollista, että alalta kokemusta omannut Markkanen olisi työllistynyt kirjapainoon ja karistanut tunnelityömaan pölyt kengistään.⁹

Aikaisemminkin useissa työpaikoissa työskennelleen metallityömies Kallion kohdalla ammattia vastaavia töitä ei näytä löytyneen, kuin vasta aikaisintaan keväällä 1937. Kivennavan episodin jälkeen Kallio ilmoittautui viikon välein työttömyyskortistoon vuoden 1931 lokakuusta lähtien. Hän pääsi varatöihin vasta 22. tammikuuta 1932. Varatyökomennus kesti kaksi kuukautta. Kallio jäi työttömäksi, kun miehiä työmaalta vähennettiin. Pääsi uudelleen varatyöhön mestari Tuomaiselle kesäkuussa ennen juhannusta 1932.¹⁰

Elokuussa Kallio oli jo jälleen työtön. Syksyllä 1932 alkoi useiden lyhyiden työsuhteiden sikermä: työnjohtaja Soinin johdolla uudistettiin Hallituskadun viemäreitä kahden päivän ajan syyskuussa. Lokakuun puolenvälin jälkeen Kallio pääsi samaiselle Nissisen johtamalle työmaalle, missä Markkanen jo työskenteli. Tunnelityömaa jatkui Kallion osalta aina Vapun kynnykselle 1933. Toukokuun ja kesäkuun alkupuolen Kallio oli työttömänä. Kesäkuun puolellessavälissä hän työskenteli kaksi päivää rauta-kauppa Oy Sandbergin varastolla.¹¹

Heinäkuussa Kallio pääsi kaupunginmestari Pietilän johtamalle työmaalle Sorsalammen puistoa rakentamaan. Työ loppui elokuun lopulla, mutta kahden kuukauden

työttömyyden jälkeen Kallio palkattiin vajaan kuukaudeksi kunnanmestari Kaarneen työmaalle, missä Kallio loukkasi jalkansa, ja joutui jälleen työttömäksi. Maaliskuun alussa 1934 Kallio oli jälleen työkunnossa ja pääsi mestari Nissisen johtamalle rautatien alittavalle tunnelityömaalle. Työsuhte päättyi kuitenkin, koska Kallio oli esiintynyt ”humalassa töissä”.¹²

Kallio pääsi kuitenkin vieraiselle rautatieaseman rakennustyömaalle, missä komennus loppui elokuun lopulla 1934. Hän sai välillä ilmeisesti jonkin metallimiehelle sopivamman työn, sillä hän ilmaantui työttömyyskortistoon uudelleen vasta toukokuun loppupuolella 1935. Kallio lähetettiin heti kolmen päivän päästä siirtotyömaalle Virroille, mutta sieltä nyt jo lähes nelikymppinen viilari poistui viikon kuluttua mestarin tietämättä ja poistumisensa syytä ilmoittamatta. Kallio poistettiin luonnollisesti työttömyyskortistosta ja hän menetti varatyöoikeutensa syyskuun alkuun 1936 saakka. Odotellessaan varatyöoikeutensa palauttamista Kallio asfalttoi katuja Oy Tieran palveluksessa. Tieran jälkeen hän oli Tampereen kaupungin vapaissa töissä, joista jäi työttömäksi tammikuun alussa 1937. Tämän jälkeen Kallio sai työpaikan Toijalan siirtotyömaalta maaliskuussa 1937. Toijalan työmaalla Kallio viihtyi puolitoista kuukautta, kunnes ”sai töitä muualta”.¹³

LIITEKUVIOT JA -TAULUKOT

Liitetaulukko 1.

Tulot ja niiden prosentuaalinen jakautuminen eri sosiaaliluokissa vuonna 1928

Vuosisenot	-15 000		15 000-25 000		25 000-35 000		35 000-45 000		45 000-55 000		55 000-65 000		65 000-75 000		75 000-		Yhteensä	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Työläis-perheet	22	3,8	245	42,2	230	39,6	71	12,2	13	2,2		0,0		0,0		0,0	581	100
Toimenhaltijaperheet		0,0	45	18,6	105	43,4	66	27,3	19	7,9	3	1,2	3	1,2	1	0,4	242	100
Virkamies-perheet		0,0	6	4,6	13	9,9	33	25,2	24	18,3	30	22,9	14	10,7	11	8,4	131	100

Lähteet: SVT XXXII, Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928, Helsinki 1936, s. 11-13.

Liitetaulukko 2.

Perheiden menorakenne eri yhteiskuntaluokissa vuonna 1928

Kuluttamisen kohde	Työläis- ja toimenhaltijaperheet		Virkamiesperheet	
	markkaa	%	markkaa	%
Ravinto	12387	44,7	14682	26,7
Tupakka	548	2,0	504	0,9
Asunto	3877	14,0	8175	14,9
Lämpö ja valo	1066	3,9	1930	3,5
Vaatetus	2310	8,3	5127	9,3
Jalkineet	987	3,6	1391	2,5
Kalusto	1010	3,7	2838	5,2
Verot	1285	4,6	4051	7,4
Yhdistysmaksut	110	0,4	231	0,4
Vakuutusmaksut	374	1,4	1415	2,6
Lasten koulunkäynti	172	0,6	612	1,1
Kirjallisuus	339	1,2	1004	1,8
Kirjoitustarvikkeet	86	0,3	360	0,7
Pesu ja puhtaus	280	1,0	643	1,2
Sauna ja parturi	275	1,0	383	0,7
Sairaan- ja terveydenhoito	429	1,6	1114	2,0
Kotiapulaiset	310	1,1	5142	9,3
Matkat	502	1,8	1294	2,4
Muut	1338	4,8	4096	7,4
Yhteensä	27 685	100	54 992	100

Lähteet: SVT XXXII, Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928, Helsinki 1936, s. 34-37.

Liitetaulukko 3.

Perheen koon vaikutus kuluttamisen kohdentumiseen työläis- ja toimenhaltija perheissä vuoden 1928 kulutustutkimuksen mukaan

Kulutuskategoriat	Ei lapsia	1 alle 7-vuotias lapsi	2-3 alle 7-vuotiaasta lasta	1 lapsi, joka 7-14 v	2-3-lasta, joista vanhin 7-14 v	4- tai useampia lapsia, joista vanhin 7-14 v	1 lapsi, joka yli 14 v	2-3-lasta, joista vanhin yli 14 v	4- tai useampia lapsia, joista vanhin yli 14 v
Välttämättömmät	66,2	70,4	73,5	73,2	78,2	81,6	80,4	79,4	86,2
Lähes välttämättömät	12,1	8,6	8,6	9,0	6,4	5,6	6,9	6,5	4,0
"Luksus"	21,7	21	17,9	17,8	15,4	12,8	12,7	14,1	9,8

Lähteet: SVT XXXII, Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928, Helsinki 1936, s.73–75. Välttämättöminä kulutuskohteina on pidetty ravintoa, asumista, valaistusta, lämmitystä, vaateustusta ja jalkineita. Lähes välttämättöminä on pidetty huonekaluja, veroja, lasten koulunkäyntiä, peseytymistä ja muuta puhtautta, saunomista, parturia ja sairaan- ja terveydenhoitoa. "Luksukseksi" on luettu ulkona syöminen (myös työpaikkaruokailu), tupakointi, kansalaisyhteiskuntaan osallistuminen, vakuutusten ottaminen, kirjallisuuden hankkiminen, kotiapulaisten palkkaaminen, matkustaminen, lahjojen ja avustusten antaminen, huvittelu, urheilu, korkojen maksaminen ja muut mahdolliset menot.

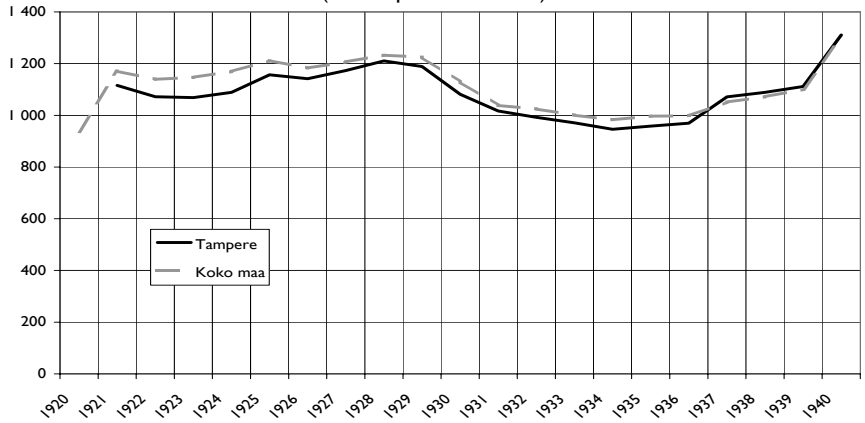
Liitetaulukko 4.

Tamperealaisten asuntojen mukavuudet vuonna 1930, %

	Asuntoja	Vesi-johto	Sähkövalo	Kylpyhuone	WC	Keskuslämmitys	Lämmin vesi
Pyynikki (VII)	828	93,4	100	41,4	90	40,2	24,3
Keskusta (II)	794	82,9	97,7	19,8	53,7	29,5	10,2
Kyttälä (XII)	473	96,2	99,4	30	74	24,3	6,1
Amuri (IV)	1 598	39,4	95,8	4,1	13,8	2,1	2,1
Tammela (XIV)	886	91,3	99,1	0,3	15,7	0,2	0,1
Nekala	254	84,7	99,6	0,4	39,4	0	0
Härmälä	143	0	99,3	0	0	0	0
Vuohenoja	94	0	94,7	0	0	0	0
Tampereen alue 1930	14 412	74,3	98,3	11,2	39,6	10,7	3,8

Lähde: SVT, Väestötilasto 72:4, Tampereen rakennus- ja asuntolaskenta 1930, Helsinki 1932.

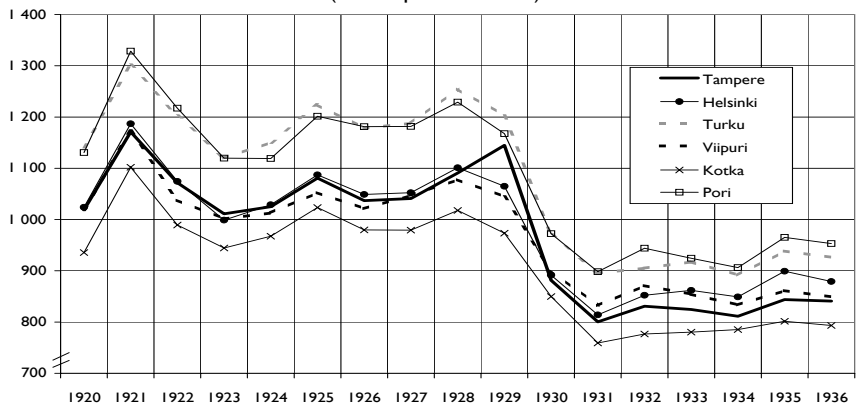
Elinkustannusindeksi Tampereella ja koko maassa 1920-1940,
(1914 I puolisko = 100)

Liitekuvio 1.

Lähteet: Kertomukset Tampereen kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta 1920-1940; Modeen, Gunnar, Elinkustannusindeksi, s.139

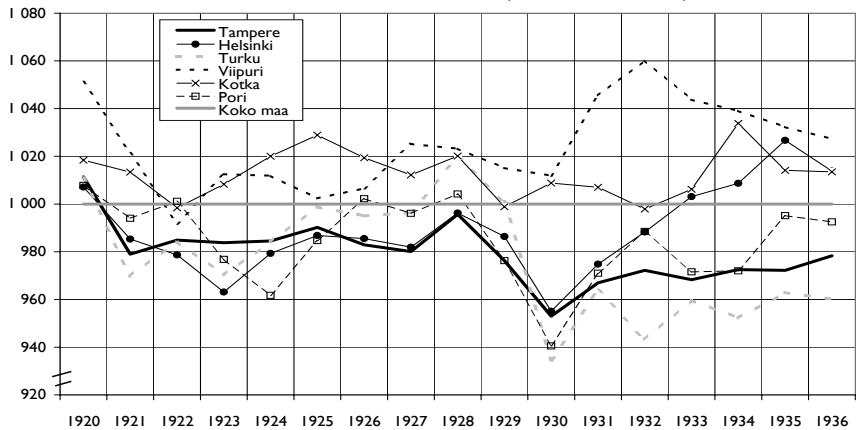
Ravintokustannusten muutokset eri paikkakunnilla vuosina 1920-1936,
(1914 I puolisko=100)

Liitekuvio 2.

Lähteet: Sosiaalinen aikakauskirja N:o 1:1926, 1:1933, 1:1937. Huomaa Y-asteikko.

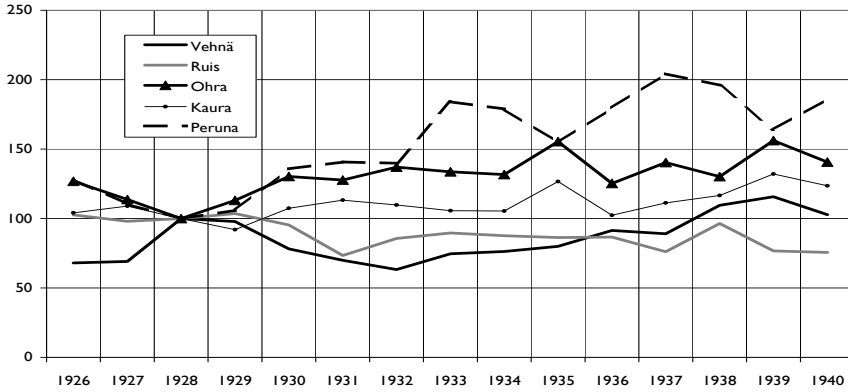
Ravinnon suhteellinen kalleus eri paikkakunnilla verrattuna ravinnon kalleuteen
koko maassa vuosina 1920-1936 (Koko maa = 1000)

Liitekuvio 3.

Lähteet: Sosiaalinen aikakauskirja N:o 1:1926, 1:1933, 1:1937., huomaa Y-asteikko.

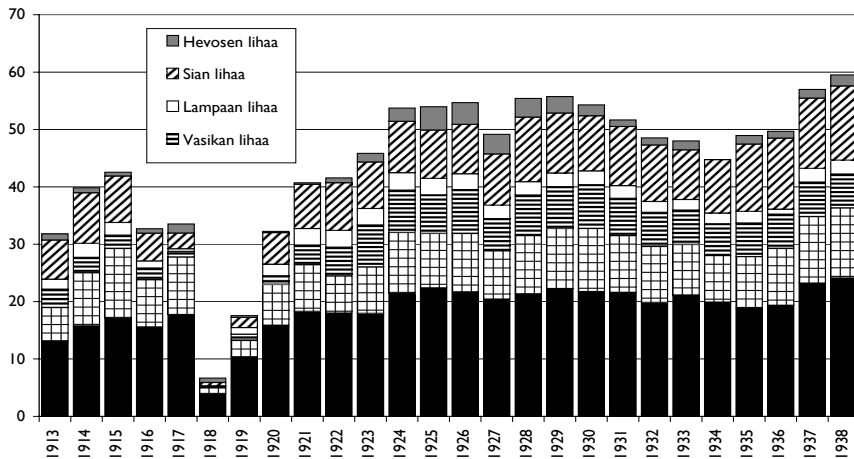
Eri viljalajien ja perunan kulutuksen indeksi Suomessa 1926–1940, 1928=100

Liitekuvio 4.

Lähteet: SVT, Tilastollinen vuosikirja 1926–1941.

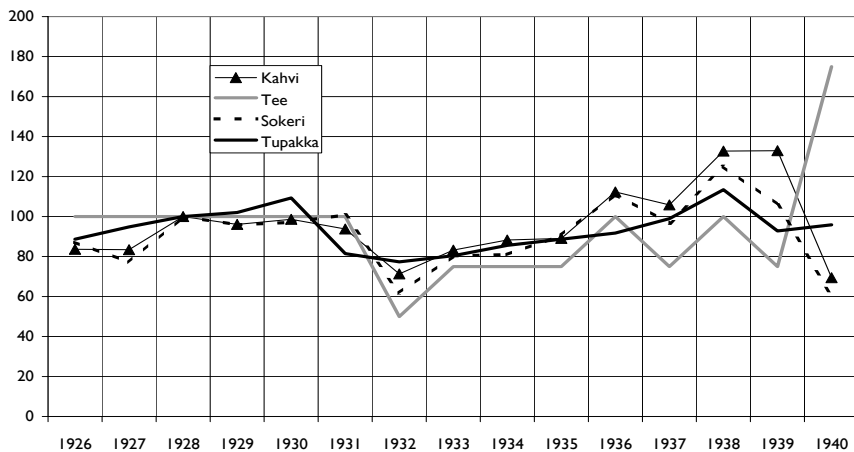
Lihan kulutus Tampereella vuosina 1913–1938, kiloa asukasta kohden

Liitekuvio 5.

Lähteet: Tampereen kaupungin teurastamon ja lihanarkastamon vuosikertomukset 1913–1938. Vuonna 1927 Tampereen teurastuslaitoksella oli teurastajien lakko ja alkuvuonna teurastettiin tavallista vähemmän eläimiä, minkä vuoksi vuoden 1927 lihankulutus jäi ainakin virallisesti pienemmäksi.

Kahvin, Teen, Sokerin ja Tupakan kulutuksen indeksi Suomessa 1926–1940, 1928=100

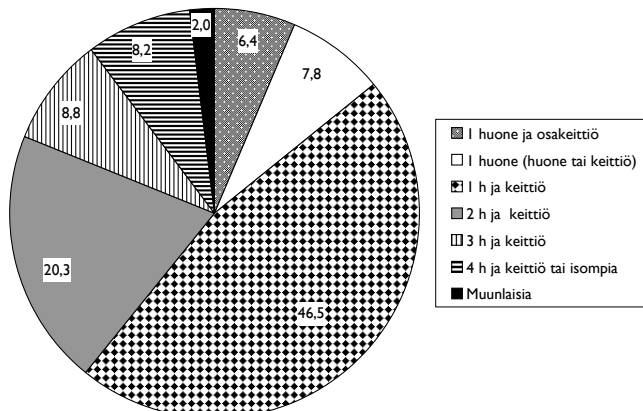

Liitekuvio 6.

Lähteet: SVT, Tilastollinen vuosikirja 1926–1941.

Asuntojen koko Tampereella vuonna 1930, %

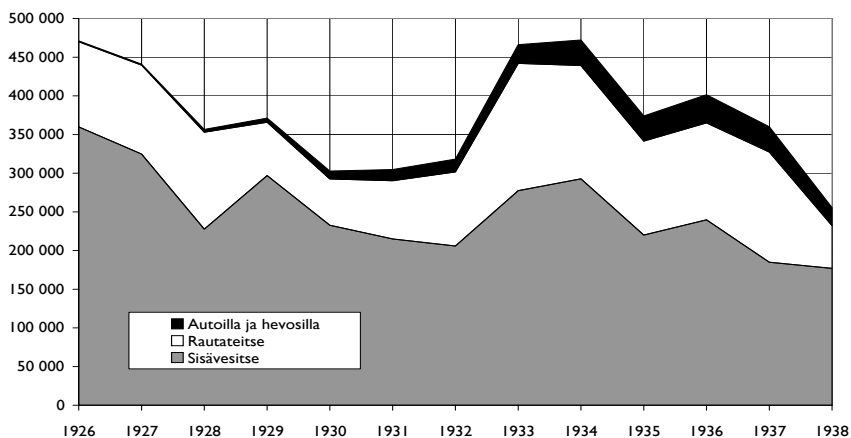
Liitekuvio 7.

Lähde: SVT, Väestötilasto 72:4, Tampereen rakennus- ja asuntolaskenta 1930, Helsinki 1932

Tampereelle kuljetetut polttopuut vuosina 1926–1938, kuljetusmuodon mukaan, m³

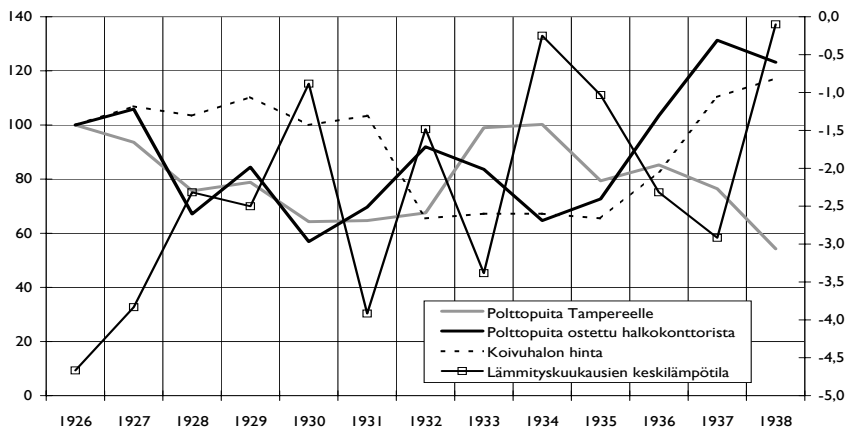
Liitekuvio 8.

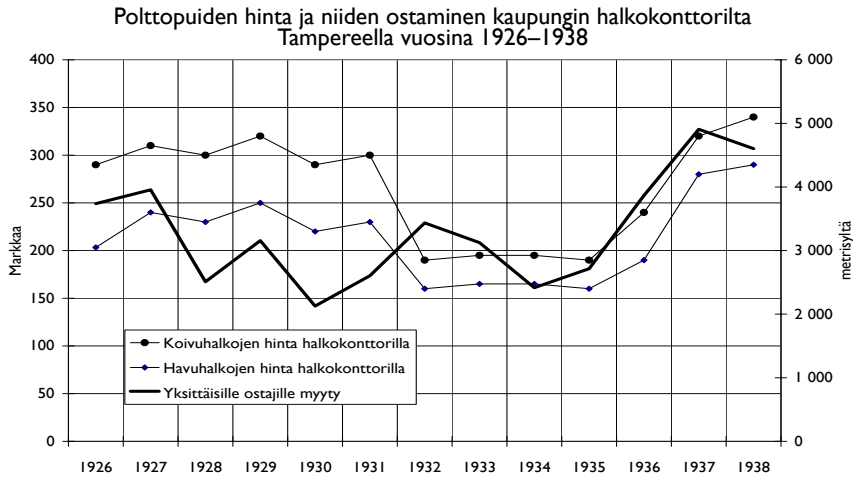
Lähteet: Tampereen kaupungin satamakonttorin kertomukset 1926; SVT XX, Rautatietilasto 56–68, 1926–1938, taulu: Saapuneet tavarat; Holopainen 1950, s.61–62.

Polttopuiden tarjonta, kysyntä ja hinta indekseinä sekä lämmityskuukausien keskilämpötila Tampereella 1926–1938, 1926=100

Liitekuvio 9.

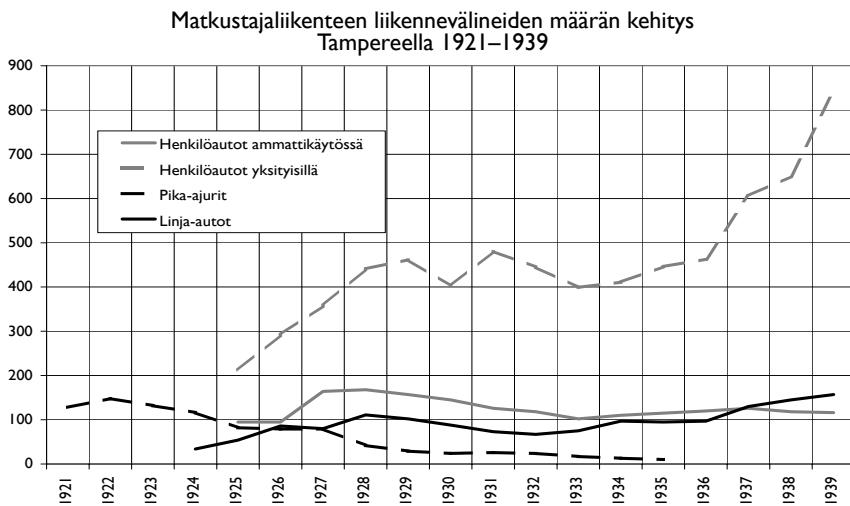

Lähteet: Tampereen tilastollinen vuosikirja 1948–1949; Tampereen kaupungin halkokonttorin toimintakertomukset vuosilta 1926–1938.

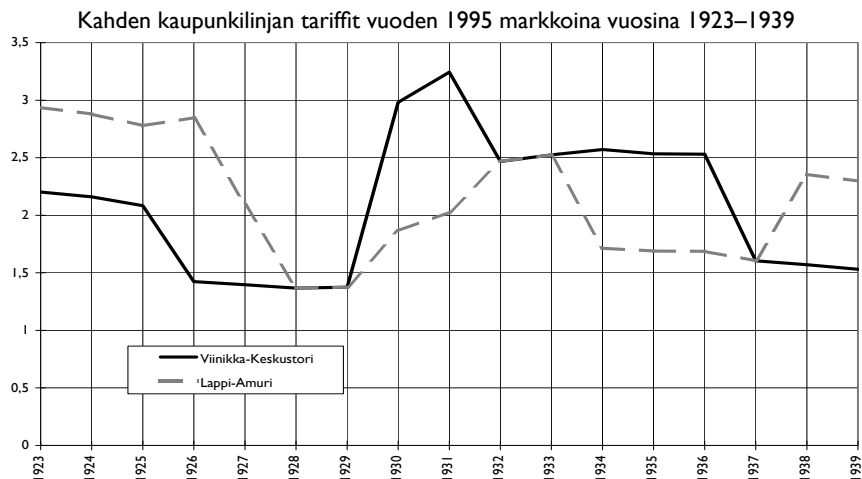
Liitekuvio 10.

Lähteet: Tampereen kaupungin halkokonttorin toimintakertomukset vuosilta 1926–1938.

Liitekuvio 11.

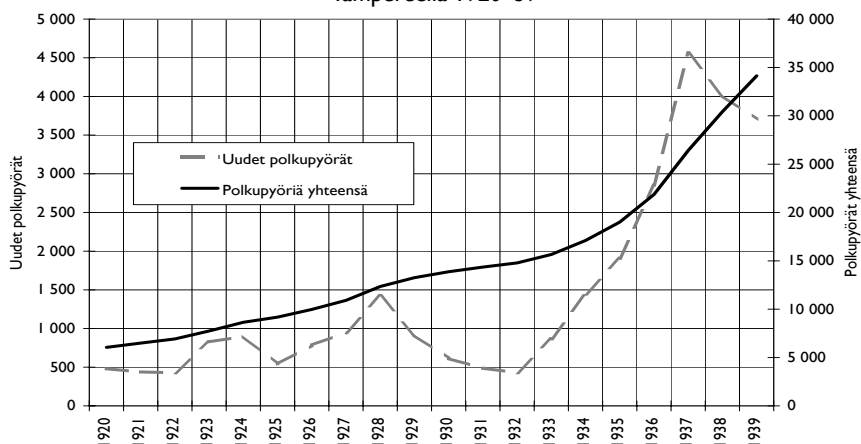
Lähteet: LUNNAS 1978, liite 6.

Liitekuvio 12.

Lähteet: LUNNAS 1978, liite 3.

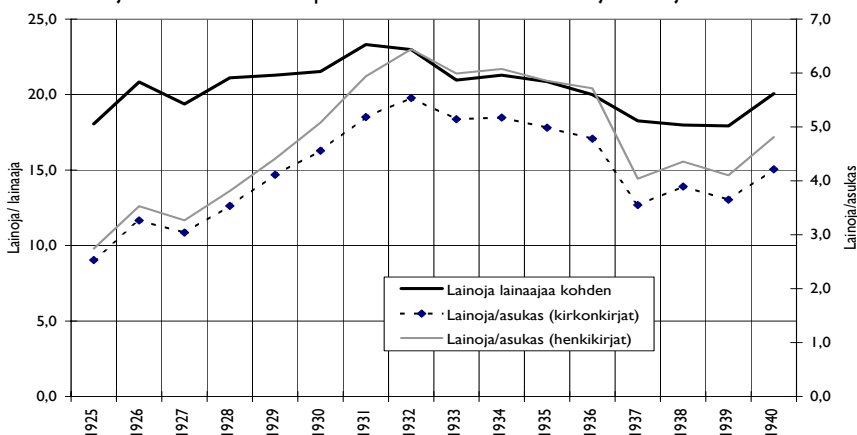
Polkupyörien määrä ja uusien polkupyörien hankinta Tampereella 1920–39

Liitekuvio 13.

Lähteet: LUNNAS 1978, liite 4.

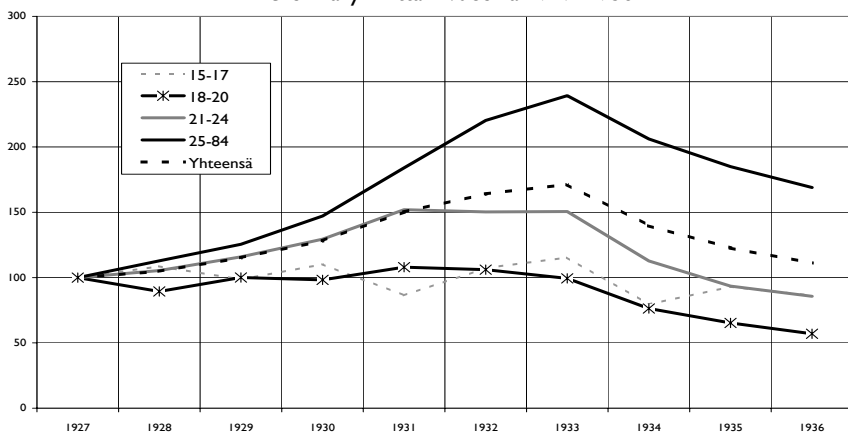
Kirjaston kotilainat Tampereella 1925–1940 asukasta ja lainaajaa kohden

Liitekuvio 14.

Lähteet: Kertomukset Tampereen kaupunginkirjaston toiminnasta vuodelta vuosilta 1925–1940.

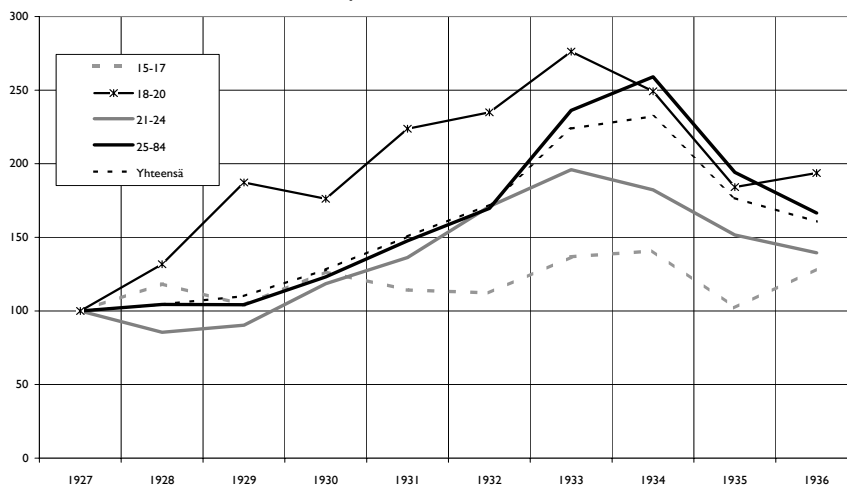
Kuritushuoneeseen ja vankeusrangaistuksiin tuomittujen miesten lukumäärän indeksi ikäryhmittäin vuosina 1927–1936

Liitekuvio 15.

Lähde: Kaila, Martti Ungdomsbrottlighetens beroende av exogena och endogena faktorer med särskilt avseende fäst vid ekonomiska kristid, De Nordiska kriminalistföreningarnas årsbok 1939, Stockholm 1940, s.260–261

Kuritushuoneeseen ja vankeusrangaistuksiin tuomittujen naisten lukumäärän indeksi ikäryhmittäin vuosina 1927–1936

Liitekuvio 16.

Lähde: Kaila, Martti *Ungdomsbrottslighetens beroende av exogena och endogena faktorer med särskilt avseende fäst vid ekonomiska kristid, De Nordiska kriminalistföreningarnas årsbok 1939, Stockholm 1940, s.260–261.*

LÄHDEVIITTEET

Luku I

- ¹ PARIKKA, Raimo, 1930-luvun pula ja työttömän selviytyminen, Työ ja työttömyys, Raimo Parikka (toim.), Väki voimakas 7 Helsinki 1994, (Parikka 1994b); PARIKKA Raimo & PELTOLA Jarmo, Working Class Suburb in the Years of Crisis: Family, Work and Unemployment, Työpaperi, Julkaistu internetissä www.iisg.nl/ESHSC Amsterdam/ March 1998; HANNIKAINEN, Matti, Rakentajat suhdanteissa, Palkat, työttömyys ja työmarkkinakäytännöt Helsingin rakennustoiminnassa 1930-luvun laman aikana, Bidrag till kändedom av Finlands Natur och Folk 162, Julkaisija Suomen Tiedeseura, Helsinki 2004; PELTOLA, Jarmo, Työllisyys, Työttömyys ja huolenpito, Yhteiskunta Tampereella 1928–1938, 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa I Tampere University Press 2007, (PELTOLA 2008a).
- ² Tästä problematiikasta: Ks. PELTOLA 1998a; PELTOLA 2008a, s.31–32.
- ³ Ks. enemmän: PELTOLA 2008a, s.58–152.
- ⁴ PELTOLA 2008a, s.129–152.
- ⁵ Ks. tarkemmin: PELTOLA 2008a, s.68–130.
- ⁶ Ks. tarkemmin: PELTOLA, Jarmo, Työmailla, kabineteissa ja kaduilla, Valta- ja lamapolitiikka Tampereella 1928–1938, 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa III Tampere University Press 2007, PELTOLA 2008c, koko teos.
- ⁷ Ks. tarkemmin PELTOLA 2008a, s.171–198; PELTOLA 2008c, Ks. erityisesti, s.140–169, 252–281.
- ⁸ Ks. tarkemmin: PELTOLA 2008a, s.192–213.
- ⁹ PELTOLA 2008c, s.125–141; PELTOLA 2008a, s.68–130.
- ¹⁰ PELTOLA 2008a, s.68–215. Ks. myös PARIKKA 1994b, PARIKKA & PELTOLA 1998a.
- ¹¹ JUVA, Einar W, – JUVA, Mikko, Suomen kansan historia V, Otava 1967; HUTTUNEN Veikko, Täysivaltainen kansakunta 1917–1939, Kansakunnan historia 6, WSOY 1968; Suomalaisten tarina (päätoimittajana Jaakko Itälä), Osa 2, Etsijän aika, Kirjayhtymä, Jyväskylä 1993; SELEN, Kari, Tasavalta hakee suuntaa, Suomen historia 7, Weilin+Göös 1987, s.204; Suomen kulttuurihistoria 3, Itsenäisyyden aika, (Päiviö Tommila, Aimo Reitala ja Veikko Kallio, toim.), WSOY 1982; Suomen kulttuurihistoria, 3 oma maa ja maailma, (Anja Kervanto–Nevanlinna ja Laura Kolbe, toim.), Tammi 2003; VIRRANKOSKI, Pentti, Suomen Taloushistoria, Kaskikaudesta atomiaikaan, Otava 1975; Suomen Taloushistoria 2, Teollistuva Suomi, Tammi 1982.
- ¹² PELTOLA 2008a, s. 13–14.
- ¹³ SELEN 1987, s.205; HUTTUNEN 1968, s.615.
- ¹⁴ Ks. PELTOLA 2008a, s.31–32.
- ¹⁵ HUTTUNEN 1968, s.615. Huttunen tukeutuu kuvauksessaan Carl Erik Knoellingeriin: KNOELLINGER, Carl Erik, Järjestösuhteet Suomen työmarkkinoilla, WSOY 1959, s.138–145.
- ¹⁶ KNOELLINGER 1959, s.138–145. Knoellinger ei kiinnitä juurikaan huomiota lyhennettyjen työviikkojen ja palkanalennusten samanaikaisuuteen analysoidessaan teollisuuden palkkoja. Lisäksi palkkatiedot ovat laman ajalta puutteellisia. Ks. palkoista tämän tutkimuksen lisäksi myös PELTOLA 2008a, s.63–151; PELTOLA 2008c, s.125–141, 212–249.
- ¹⁷ KAHRA, Eljas, Työttömyys 1928–1936, Helsinki 1938; VEHVILÄINEN, Olli, Kotimarkkinatellisuus 1919–1939, Itsenäisen Suomen taloushistoriaa 1919–1950, WSOY 1967. Ks. myös PELTOLA 2008a, 31–33.
- ¹⁸ WARIS, Klaus, Kuluttajien tulot, kulutus ja säästäminen suhdannekehityksen valossa Suomessa vuosina 1926–1938, Kansantaloudellisia tutkimuksia XIV, Helsinki 1945.
- ¹⁹ VIRRANKOSKI, Pentti, Suomen historia, toinen osa, SKS 2001, s.829.
- ²⁰ AHVENAINEN, Jorma – KUUSTERÄ, Antti, Teollisuus ja rakennustoiminta, Kirjassa Suomen taloushistoria 2 (Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila, toim.), Tammi 1982, s.288–229.
- ²¹ SELEN 1987, s.208–209.
- ²² Ks. tarkemmin HUHTA, Vihtori, Monessa mies eläessään, Välähdyksiä elämän varrelta, Tammi 1957, s.147–151.
- ²³ Huttusen kuvaus perustuu Einar W. Juvan kirjoittamaan Rudolf Waldenin elämäkertaan: JUVA, Einar W, Rudolf Walden 1876–1946, Porvoo 1957, s.366–373. Niin HUTTUNEN 1968, s.613–615, kuin MANSNER, Markku, Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa, Suomen työnan-

täjien keskusliitto 1907–1940, Teollisuuden kustannus 1981, s. 354, jättää kertomatta palkanalennusten tarkoituksista.

²⁴ HUTTUNEN 1968, s.613–615; JUVA 1957, s.371; TURTOLO Martti, Risto Rytin, Elämä isänmaan puolesta, Otava 1994, s.158–159.

²⁵ SVT XXXII, Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928, Helsinki 1936. Katso tämän kirjan liitetaulukot 1 ja 2.

²⁶ WARIS 1945.

²⁷ Vrt. WARIS 1945, s.151.

²⁸ WARIS 1945, s.151–154; PELTOLA 1998a.

²⁹ Ks. tarkemmin PELTOLA 2008a, s.125–129; PELTOLA 2008c, 125–141, 294–295.

³⁰ Vrt. HJERPPE, Riitta, Suomen talous 1860–1985, Kasvu ja rakennemuutos, Suomen Pankin kasvututkimuksia XIII, Valtion painatuskeskus 1987, s.46, 49.

³¹ Bruttokansantuotteesta. Ks. HJERPPE 1988, s.46, 49; GRYTEN, Ola H, The Scale of Norwegian Interwar Unemployment in International Perspective, Scandinavian Economic History Review, vol XLIII, No 2/1995. NORDWIK, Helge W, and GRYTEN, Ola H, The Labour Market, Unemployment and Economic Growth in Norway, 1920–39, Scandinavian Economic History Review, vol. XLII, No: 2/1994, pp 131–132; Jatkuva kasvu ja samanaikaisesta korkeasta työttömyydestä, cf. CONSTANTINE, Stephen, Unemployment in Britain between the Wars, Seminar studies in History, Longman, Seventh impression 1994 (1980), s.1–2; Vrt. BURNETT, John, The Cost of Living, Pelican Books 1969, s.310–311; PELTOLA, Jarmo, Why did the Unemployment Rate Vary? Finnish Interwar Unemployment in a Comparative International Context, in Myllyntaus, Timo (ed.) Economic Crises and Restructuring in History, Experiences of Small Countries, St Katharinen 1998.

³² MANSNER 1981, s.352–358.

³³ Tarkemmin PELTOLA 2008a, s.50–153.

³⁴ Suomen työväenliikkeen historia (STH), II painos Joensuu 1978, erityisesti s.191–193; Vrt. KNOELLINGER 1959, s.140–145.

³⁵ STH 1978, s.191.

³⁶ STH 1978, s.191–192.

³⁷ KARISTO, Antti – TAKALA, Pentti – HAAPOLA, Ilkka, Matkalla nykyaikaan, Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa, WSOY 1998, s.50–52.

³⁸ KARISTO – TAKALA – HAAPOLA 1998, s.50–52. Ks. tämä kirja, Liite 1, perhetarinat, Anderssonit, s.266–273.

³⁹ KARISTO – TAKALA – HAAPOLA 1998, s.53–55.

⁴⁰ KOSTIAINEN, Auvo, Loikkaus, Suuren lamakauden laitton siirtolaisuus Neuvostoliittoon, Otava 1988.

⁴¹ HUTTUNEN 1968, s.615.

⁴² JUTIKKALA 1979, s.564–581. Kunnallispolitiikan kiemuroista: Ks. enemmän PELTOLA 2008c.

⁴³ Valtakunnallisen politiikan vastaavanlaisesta kuvioista: Ks. KALELA, Jorma, Puhelipolitiikkaa, Valtion talous- ja sosiaalipolitiikka Suomessa lamavuosina 1929–1930, Työväen taloudellinen tutkimuslaitos, Tutkimuksia 13, Helsinki 1987; KALELA, Jorma, Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa, Työministeriö, Valtion painatuskeskus Helsinki 1989. Tampereen paikallistason poliittisista ratkaisuista: Ks. PELTOLA 2008c.

⁴⁴ Ks. enemmän PELTOLA 2008c, s.23–26.

⁴⁵ Ks. tarkemmin PELTOLA 2008a, s. 198–213; PELTOLA 2008c, s.76–99, 141–169.

⁴⁶ Ks. tarkemmin PELTOLA 2008c, s.76–99 ; PELTOLA 2008a, s.198–213.

⁴⁷ Ks. tarkemmin PELTOLA 2008a, s.198–213; PELTOLA 2008c, s.76–99, 141–169.

⁴⁸ PELTOLA 2008c, 252–281.

⁴⁹ JUTIKKALA 1979, s. 568, 578.

⁵⁰ PARIKKA 1994b; PARIKKA & PELTOLA 1998; Ks. myös KESKINEN, Jouni – PELTOLA, Jarmo, – SUODENJOKI Sami, Tampereilaiset, Tehdaskaupungin väestö, alue ja asuminen 1918–1939, Tampereen museoiden julkaisuja 79, Tampereen kaupunki, Vapriikki 2005, Työväestön työttömyydestä usein kohdin, mutta erityisesti s. 228–232, 300; Ks. myös PELTOLA 2008a.

⁵¹ KUUSI, Eino, Talvityöttömyys, sen esiintyminen, syyt ja ehkäisytoimenpiteet Suomen suurimmissa kaupungeissa, Isak Julinin kirjapaino Tampere 1914.

⁵² HANNIKAINEN 2004.

⁵³ Ks. esim. PUUKARI, Arvo, Suomen metalliteollisuuden työnantajaliitto 1903–1953, Suomen metalliteollisuuden työnantajaliitto, Helsinki 1953, s.84.

- ⁵⁴ HANNIKAINEN 2004, s.110-131.
- ⁵⁵ Vrt. HANNIKAINEN 2004, s.110.
- ⁵⁶ HANNIKAINEN 2004, s. 14, 17–18.
- ⁵⁷ HANNIKAINEN 2004, s. 14, 17–18.
- ⁵⁸ Ks. PELTOLA 2008c, s.76–99, 141–169, 252–281; Ks. myös PELTOLA 2008a, s.129–153.
- ⁵⁹ Järjestelmän kuvaus: Ks. PELTOLA 2008a, s.171–213.
- ⁶⁰ HANNIKAINEN 2004, s.17–20.
- ⁶¹ Ks. PARIKKA 1994b; PARIKKA & PELTOLA 1998.
- ⁶² SUORANTA, Anu, Työmarkkinat ja lama, Onko sukupuolella väliä? kirjassa Blomberg, Helena – Hannikainen, Matti – Kettunen, Pauli (toim.), Lamakirja – Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin. Kirja-Aurora Turku 2002, s.108.
- ⁶³ PARIKKA 1994b, s. 270.
- ⁶⁴ PARIKKA & PELTOLA 1998.
- ⁶⁵ HÄKKINEN, Antti, Pula ja köyhyys Iisalmen maalaiskunnassa ja Alavuudella 1930-luvulla, kirjassa Blomberg, Helena – Hannikainen, Matti – Kettunen, Pauli (toim.), Lamakirja – Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin. Kirja-Aurora: Turku, 2002, s.132.
- ⁶⁶ PARIKKA, Raimo, Pitkä varjo, Huono-osaisuus historiallisena jatkuvuutena, Kirjassa, Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos, Matti Heikkilä ja Kari Vähätalo (toim.), Gaudeamus 1994. (Parikka 1994a).
- ⁶⁷ PIIRAINEN, Veikko, Vaivahoidosta sosiaaliturvaan, Sosiaalihuollon ja sen työntekijäjärjestöjen historiaa Suomen itsenäisyyden ajalta, Tampereen yliopiston opetusjaoston sarjaa, Sosiaaliturvan laitoksen julkaisuja 4, Karisto 1974, s.172–177.
- ⁶⁸ PARIKKA 1994b; PARIKKA & PELTOLA 1998; HÄKKINEN 2002.
- ⁶⁹ Vrt. PARIKKA & PELTOLA 1998.
- ⁷⁰ Vrt. PARIKKA & PELTOLA 1998.
- ⁷¹ HANNIKAINEN 2004, s.85–87.
- ⁷² PELTOLA 2008a, s.195–197.
- ⁷³ HANNIKAINEN 2004, s.83–93.
- ⁷⁴ LEHTONEN, Heikki – AHO, Simo – PELTOLA, Jarmo ja RENVALL, Mika 1999, Recession and changes in the Finnish welfare state regime, The Research Programme of the Academy of Finland: The Projects (Ed. Jaakko Kiander) VATT-publications 27:2, The Academy of Finland and Government Institute for Economic Research 1999. s.31; LEHTONEN, Heikki, Talouden, työmarkkinoiden ja sosiaalipolitiikan lamat, Kirjassa: 1990-luvun talouskriisi. Suomen Akatemian tutkimusohjelma: Laman pitkä varjo, (toim. Kiander Jaakko), VATT-julkaisuja 27:4, Valtion taloudellinen tutkimuskeskus 2000 ; Ks. myös PELTOLA 2008a, s.20–22.
- ⁷⁵ Ks. PELTOLA 2008a, s.20–22; LEHTONEN – AHO – PELTOLA – RENVALL 1999, s.31; LEHTONEN 2000.
- ⁷⁶ PARIKKA 1994b (lainaus, s.267); PARIKKA & PELTOLA 1998. Erilaisia vaihtoehtoisia toimeentulokeinoja on tutkittu Suomessa enemmänkin. Ks. esimerkiksi HÄKKINEN, Antti, Maksettua rakkautta, Prostituutiokulttuuria Helsingissä 1860-luvulta nykypäivään, Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos (toim. Matti Heikkilä – Kari Vähätalo, Gaudeamus 1994; HÄKKINEN, Antti, Rahasta – vaan ei rakkaudesta, Prostituutio Helsingissä 1867–1939”, Otava, Keuruu 1995; HÄKKINEN, Antti, Kieltolakirikollisuuden sosiaaliset verkostot Helsingissä 1929–30. Kirjassa: Työväen verkostot. Toim. Sakari Saaritsa ja Kari Teräs. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Väki voimakas 16. Helsinki 2003. Tosin esimerkiksi HÄKKINEN 1994, vaikka myöntää prostituution olevan moraalisen kysymyksen ohella ennen kaikkea taloudellisen kysymyksen (s.226–227). Hän ei kuitenkaan juurikaan pohdi prostituution ja taloudellisten suhdanteiden eli ei myöskään prostituution ja 1930-luvun laman välistä suhdetta, vaikka kerätty materiaali näyttäisi kyllä mahdollistavan lamoihinkin liittyvät tulkinnot. Häkkisen ansiokas väitöskirja jää 1930-luvun laman osalta ylihistorialliseksi prostituution kuvaukseksi, jossa ilmiön muotojen ja yhteiskunnan kehityksen välinen suhde ja suunta jää hämäräksi. Raimo Parikka (PARIKKA 1994b) pyrki Häkkisen väitöskirjan materiaaleilla määrittämään prostituution ja 1930-luvun laman välistä suhdetta. Antti Häkkisen kieltolakirikollisuuden verkostoa 1929–1930 (HÄKKINEN 2003) käsittelevässä ansiokkaassa artikkelissa on niinkään jätetty taloudellisiin suhdanteisiin liittyvät tilannetekijät analyysin ulkopuolelle, vaikka lama ja heikentynyt kysyntä viinan lähtömaissa ja ”työntekijöiden” ylitarjonta laman alkuvaiheissa (ainoastaan s. 211. ylimalkainen toteamus) vaikuttivat jossain määrin salakaljettamisen eli myös verkoston aktiivisuuden volyyymiin ja mahdollisesti myös toimintatapoihin.
- ⁷⁷ HÄKKINEN 2002, (erityisesti s.163–165); VIRKKUNEN, Gia, Köyhyys ja toimeentulon keinot, Kirjassa Vieraat kulkijat – tutut talot, (toim. Antti Häkkinen, Panu Pulma ja Miika Tervo-

nen), Historiallinen arkisto 120, SKS 2005; VIRKKUNEN, Gia, Köyhyyden omakuva ja toiseus, Suomalainen maalaisyhteisö 1930-luvun pula-aikana, Lamakirja, Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin, (Toim. Blomberg Helena, Hannikainen, Matti ja Kettunen, Pauli), Kirja-Aurora, Turku 2002; SAARITSA, Sakari, Riskeiltä suojaavat verkostot, Epävirallinen apu maaseudun teollisuusyhteisön muistitiedossa, amakirja, Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin, (Toim. Blomberg Helena, Hannikainen, Matti ja Kettunen, Pauli), Kirja-Aurora, Turku 2002.

⁷⁸ PARIKKA 1994b; VIRKKUNEN 2002; VIRKKUNEN 2005; SAARITSA 2002.

⁷⁹ HÄKKINEN 2002. Työttömyyden ja sairastumisen välisestä suhteesta laman alkuvaiheissa Yhdysvalloissa. Ks. PERROTT & COLLINS 1933.

⁸⁰ BAKKE, E, Wight, The Unemployed Worker, A Study of the task of making a living without a job, Archon books 1969 (alunperin 1940), (BAKKE 1940a); BAKKE E, Wight, The Unemployed Man, A Social Study, London 1935; BAKKE E, Wight, Citizens Without Work, A study of the effects of Unemployment upon the workers' social relations and practices, Archon books 1969 (alunperin 1940), (BAKKE 1940b); KOMAROVSKY, Mirra, The Unemployed Man and His Family, A publication of the institute of social research Morningside heights, New York 1940; JAHODA, Marie – LAZARFELD, Paul – ZEISEL, Hans, Marienthal, The Sociography of an Unemployed Community, London, Aldine – Atherton 1971, (painettu alunperin saksaksi vuonna 1933).

⁸¹ ELDER, Glen. Children of the Great Depression. Social Change in Life Experience, University of Chicago Press 1974.

⁸² PELTONEN, Matti, Carlo Ginzburg ja mikrohistorian ajatus, esipuhe kirjaan Ginzburg, Carlo, Johtolankoja, Gaudeamus 1996, s.7–10.

⁸³ PELTONEN 1996, s.7–10.

⁸⁴ PELTONEN 1996, s.14–21; PELTONEN, Matti, Johtolankoja ja tiheää kirjausta, Kirjassa Matala katse, Kirjoituksia mentaliteetin historiasta, Hanki & jää 1992, s.14–15. Kuten Peltonen (1992) huomauttaa, tässä ei ole sinällään mitään kummallista, sillä monien muidenkin tutkimustraditioiden edustajilla on hyvinkin eriäviä käsityksiä omien näkökulmiensa käsitteellisestä sisällöstä. Mielenkiintoista Peltosen vuoden 1992 artikkelissa on se, että hän käyttää tuolloin vielä mentaalihistorian käsitettä luodattaessaan Ginzburgin ja kumppanien tuotantoa. Muutamaa vuotta myöhemmin (1996) Peltonen määritteli Ginzburgin selkeämmin mikrohistoriaksi.

⁸⁵ GINZBURG, Carlo, Two or Three Things, That I Know about It, Critical Inquiry 1/1993, s.11–16.

⁸⁶ Vrt. PELTOLA 1998a.

⁸⁷ Samalla tavoin toimi Risto Alapuro, kirjoittaessaan Suomen Synty kirjan. Siinä pitkälti aikaisemmin ”tunnetuista” lähteistä rakennettiin uusi tulkinta. Ks. PELTONEN, Matti, Mikrohistoriasta, Hanki ja jää –julkaisusarja, Gaudeamus 1999, s.63, 131. Kun keskitytään tutkimusongelmaan, jolla on oma tematiikka, kyetään ohittamaan paikallishistorioille ominainen sektoreittainen tarkastelutapa ja kyetään näkemään eri sektoreita yhdistävät tekijät (ja niissä tapahtuneet muutokset): luokkarakenne ja omistaminen sekä niiden representoituminen (uudessa olosuhteissa uudella tavalla) politiikaksi.

⁸⁸ Tämä mikrohistorian piirre nousi esille voimakkaasti Lawrence Stonen kirjoittaman artikkelin jälkeen. Artikkelin jälkeen puhuttiin kertomuksen paluusta. Matti Peltosen analyysin mukaan Stone ei kaikilta osin ymmärtänyt mitä historiatieteen kentällä oli tapahtumassa. Ongelmana oli uuden (mikro)historian samaistaminen kertomukseen, (narratiiviin) ja latistaminen kuvailuksi. Kun Stone asetti uuden (mikro)historian analyttisen historiankirjoituksen vastakohtaksi, Stonelta jäi Peltosen käsityksen mukaan ymmärtämättä mikrohistoriaan liittyvät uudet seikat. Ks. STONE, Lawrence, The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History, Past and Present, November 1979 (85); PELTONEN 1999, s.15–17. Peltosen Stone-kritiikkiä lisää: Ks. PELTONEN, Matti, Clues, Margins and Monads: The Micro-Macro Link in Historical Research, History and Theory 3/2001, s.347.

⁸⁹ Vrt. GINZBURG 1993, s.11–16; PELTONEN 1992, s.17.

⁹⁰ Vrt. PELTONEN 1999, s.123–127. Ks. THOMPSON, E. P. Englantilaisten väkijoukkojen moraalinen talousoppi, Kirjassa Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700–1800-luvun Englannissa, Gaudeamus 1996. Kirjassa PELTOLA 2008a kuvataan sosiaaliturvan kehitystä instituutioiden näkökulmasta, kun taas kirjassa PELTOLA 2000c näkökulmana on poliittisten toimijoiden ja heidän intressiryhmien keskinäinen taistelu siitä, kenelle apua pitäisi antaa.

⁹¹ Ks. tarkemmin KALELA 1987, s.1-6, 189-203.

⁹² Köyhäinhoidon toimintaperiaatteista ja toiminnasta Tampereella. Ks. PELTOLA 2008a, s.156–203.

⁹³ Vrt. MORAWSKA, Ewa, For bread with butter, The life-worlds of East Central Europeans in Johnstown, Pennsylvania, 1890–1940, Cambridge University Press 1985, s.216–218 Laman aikana suurin osa Morawskan siirtolaistaustaisista työläisperheistä pyrki vain odottamaan

laman päättymistä ja tulemaan toimeen. Käyttäytymismalli perustui yhteisön historialliseen muistiin, jonka perusteella työttömyydestä kärsineet perheet uskoivat selviytyvänsä 1930-luvunkin lamasta, koska he olivat selviytyneet aikaisemmistakin taloudellisista vaikeuksista. Sen sijaan yhteisön monet nuoret miehet ja naiset suuntasivat New Yorkiin, joka oli itärannikon pohjoisosien ”Mekka” 1930-luvun laman aikana.

⁹⁴ Ilmoitus työttömistä Tampereen kaupungissa 31.12.1917, Työttömyyslautakunnan 1917–1919 arkisto, TKA.

⁹⁵ HOBBSAWM, E.J, *History From Below – Some Reflections*, History from below, Studies in Popular Protest and Popular Ideology (Krantz, Frederick, toim.), Basil Blackwell 1985, s.13–28. Työttömyyttä tutkinut Alexander Keyssar puhuu ”vaiennetuista äänistä”. Ks. KEYSAR, Alexander, *Out of Work, The First Century of Unemployment In Massachusetts*, Cambridge University Press 1986, s. 222–249. Tässä kohdin on syytä huomauttaa, että näkökulma poikkeaa suomalaisen sosiaalishistorian klassikon Heikki Wariksen väitöskirjassaan ja sen jatkokäsitelmässä ottamasta näkökulmasta, jossa työväestöä katsotaan nimenomaan ylhäältäpäin empaattisesti ymmärtäen. Pertti Haapalan väitöskirja *Tehtaan valossa* oli vasta irtautumassa tästä ”warilaisesta” lähentymistavasta. Kummankin väitöskirjassa sosiaalisen nousun käsite on ikään kuin sisäänrakennettu piilotutkimussuunnitelma. Ks. WARIS, Heikki, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsillan pohjoispuolelle I, Historiallisia Tutkimuksia XVI1, Suomen Historiallinen Seura (SHS), Helsinki 1932*; WARIS, Heikki, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsillan pohjoispuolelle II, Historiallisia Tutkimuksia XVI2, SHS, Helsinki 1934*; HAAPALA, Pertti, *Tehtaan valossa, Teollistuminen ja Työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920, SHS – Vastapaino, Helsinki – Tampere 1986*. Sosiaalisesta noususta suomalaisessa historiantutkimuksessa: Ks. PELTOLA, Jarmo, *Yhteiskunta liikahtaa?, Sosiaalinen liikkuvuus neljässä näytöksessä 1800-luvun lopulta 1990-luvulle, Vastapaino 1996*.

⁹⁶ Aikaisemmin: PELTOLA, Jarmo, *Tiilenpolttaja Kivelän perheen lama, Elämän muotoja, Antti Häkkisen juhla-kirja*. Matti Hannikainen ja Mikko Salavuo (toim), Helsinki 2001; PELTOLA, Jarmo, *Elämän syrjällä teollisuuskaupungissa, Työläisperhe Tampereelta 1900–1960, Vieraat kulkijat, tutut talot, Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa* (toim. Antti Häkkinen, Panu Pulma ja Miika Tervonen), SKS 2005. Vrt. myös PELTONEN, Matti, *Esipuhe: Ginzburgin suodatin ja sorron arkistot, Esipuhe Carlo Ginzburgin kirjaan Juusto ja Madot, 1500-luvun myllärin maailmankuva, Gaudeamus 2007*. Peltonen käsittelee esipuheessaan Michel De Certeau’n käsitettä ”sorron arkistot” ja kääntää saman käsitteen myös alistamisen arkistoiksi. Tavallaan köyhäinhoitoaktit, työttömyyskotit ja verotusluettelot ovat luonteeltaan ”sorron arkistoja” eli viranomaisten köyhien hallitsemaksi muodostamia.

⁹⁷ Vrt. THOMPSON 1996, ja hänen käsitteensä kokemus. Työväestö noudattaa samoja toimintamalleja, koska ovat vuosisatojen aikana oppineet niin tekemään. Tällöin kollektiivinen toiminta ei välttämättä edellytä yhteistä päätöksentekoa, paperille kirjattuja pöytäkirjoja.

⁹⁸ PELTONEN 1992, s.17.

⁹⁹ GINZBURG 2007; Ks. myös PELTONEN, Matti, *Lukkari Saxbergin rikos ja herännäisappilan etiikka, Mikrohistoriallinen tutkimus 1800-luvun puolivälin Keuruulta, Gaudeamus 2006*. Ks. erit. s.27. Matti Peltonen pyrkii kuvaamaan herännäisappilan etiikkaa kahden rikoksen oikeuskäsittelyiden, ensimmäisestä rikoksesta syntyneen pilkkaunon sekä lukkari Saxbergin elämää ja rikosta tulkinneen muistelmateoksen avaamisen asetelman kautta.

¹⁰⁰ Vrt. SZIJÁRTÓ, István, *Four Arguments for Microhistory*, Routledge, *Rethinking History* 2/2002, s.211. Kuten minäkin, Szijártó kytkee makro- ja mikrotason yhteen. Hänenkään mielestään ne eivät ole erotettavissa toisistaan, vaan yleinen taso on aina mikrohistoriassa läsnä. *Szjártó on kuitenkin sitä mieltä, että näitä kahta tasoa ei pitäisi käyttää samassa esityksessä.*

¹⁰¹ SZIJÁRTÓ 2002.

¹⁰² Ks. PELTOLA 2008a, erit. s.178–197.

¹⁰³ Ks. PELTOLA 2008a; Vrt. PERLOTT, George, Stj. and COLLINS, Selwyn D., *Sickness and Depression: A preliminary Report upon a Survey of Wage-Earning Families in Birmingham, Detroit and Pittsburgh, Quarterly Bulletin of the Milbank Memorial Fund* (vol 11), 4/1933. Perlott ja Collins etsivät tutkimuskohteensa nimenomaan työttömyydestä kärsineiltä palkan-saajien asuttamilta alueilta. He välttivät toisaalta hyvin toimentulevien asuma-alueita ja toisaalta varsinaisia slummialueita.

¹⁰⁴ PELTOLA 2001; PELTOLA 2005.

¹⁰⁵ WRIGHT 2000. Tarinoissa esiintyvien henkilöiden nimet on muutettu, sillä henkilöiden oikeilla nimillä ei ole lukijalle mitään merkitystä. Lukijan on syytä kuitenkin huomata, että sellaisten perheiden, jotka osallistuivat kansalaisyhteiskunnan toimintaan intensiivisesti, ei muutettu, koska ne olisi tunnistettu kuitenkin.

¹⁰⁶ PARIKKA 1994a.

¹⁰⁷ Ks. PELTOLA 2005a.

¹⁰⁸ Vrt. PARIKKA 1994b, s.208.

¹⁰⁹ Ks. liite 1, perhetarinat, Ks. esimerkiksi Anderssonit, s.266–273, Paldaniukset, s.238–246 ja Kivelät, s.230–238.

¹¹⁰ Vrt. BAKKE 1940b, s.110. Pirstaloituminen on ollut eräs mikrohistoriallisen tutkimusotteen vastustajien tärkeimmistä argumenteista heidän perustellessaan mikrohistorian vaarallisuutta tai tarpeettomuutta. Ks. PELTONEN 1999, s.7–10. Työttömien kohdalla ilmiön on nähty johtuneen siitä, että työttömät olivat yhtenäisen joukko vain tilastojen valossa ei niinkään sosiaaliselta koostumukseltaan. Ks. myös KEYSSAR 1986, s.222–224.

¹¹¹ Vrt. HOBBSAWM 1985, s.13; Vrt. myös GINZBURG, Carlo, Juusto ja madot, 1500-luvun myllärin maailmankuva, Gaudeamus 2007, s.25.

Luku II

¹ Liite 1, perhetarinat, s.220–287. Aikaisempi tutkimus: Ks. PARIKKA 1994b; PARIKKA & PELTOLA 1998; HANNIKAINEN 2004.

² Ks. liite 1, perhetarinat, s.220–287.

³ Ks. liite 1, perhetarinat, s.220–287.

⁴ Ks. liite 1, perhetarinat, s.220–287.

⁵ SVT XXXII, Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928, Helsinki 1936. Vuoden 1928 kulutustutkimukseen valituista kaupunkilaisperheistä ei yksikään ollut Tampereelta. Suurista kaupungeista tilinpitoperheitä oli 239 Helsingistä, 66 Turusta ja 79 Viipurista. Paikkakunnat jaettiin ryhmiin suhteellisen kalleuden mukaan ja Tampereen kanssa verrannolliset paikkakunnat, Turku, Viipuri, Kotka ja Kemi, kuuluivat toiseksi kalleimpaan ryhmään. Niitä kalliimpia kulutushyödykkeitä myytiin vain Helsingissä. Tutkimuksessa mukana olleiden muiden kaupunkien ja teollisuuspaikkakuntien perheet näyttäisivät asuneen etupäässä puu- ja paperiteollisuuspaikkakunnilla. Ks. Liitetaulukot 1. ja 2.

⁶ SVT XXXII, Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928, Helsinki 1936, s.72–73.

⁷ SVT XXXII, Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928, Helsinki 1936, s.72–73.

⁸ SVT XXXII, Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928, Helsinki 1936, s.72–74.

⁹ SVT XXXII, Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928, Helsinki 1936, s.73–77.

¹⁰ SVT XXXII, Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928, Helsinki 1936, s.74.

¹¹ Osuusliike Voiman toimintakertomus vuodelta 1931, s.4.

¹² Sos.Aik. 5/1935; 7/1940.

¹³ LEHTONEN – AHO – PELTOLA – RENVALL, Did the Crisis Change the Welfare State?, In Kalela, Jorma, Kiander, Jaakko, Kivikuru, Ullamaija, Loikkanen, Heikki A., Simpura, Jussi (eds.) (2001): 1990s Economic Crisis. The Research Programme of the Academy of Finland: Down from the heavens, Up from the ashes The Finnish economic crisis of the 1990s in the light of economic and social research. VATT publications 27:6, Government Institute for Economic Research. Helsinki. VATT 2001.

¹⁴ Työttömyyskausi tarkoittaa heinäkuun alusta seuraavan vuoden kesäkuun loppuun ulottuvaa ajanjaksoa. Kaikki perusluvut ovat kuukausittaisia, joista on laskettu työttömyyskausittaiset keskiarvot ja muutettu edelleen prosenteiksi. Tällöin työn ja työttömyyden virtaukset ovat tulleet huomioonotetuksi, vaikka suhdannehuiput latistuvatkin. *Yksityisillä rakennustyöillä* tarkoitetaan kaupungin viranomaisten tilastoimia yksityisiä rakennustyömaita. *Varatyöläisten* määrä saatiin Kahran 1931/32–1935/1936 ja kaupungin huoltolautakunnan vuosina 1937–1938 tilastoimista luvuista. *Julkisen sektorin budjettiöissä* työskennelleiden henkilöiden ryhmä muodostettiin siten, että edellä mainitut varatyöläisten määrät on vähennetty kaupungin viranomaisten keräämistä julkisen sektorin palkkaamien rakennustyöläisten määristä. Varatyöläisten määrät 1926/1927–1930/31 on arvioitu sanomalehtien ja kaupungin hallinnon toimintakertomusten ja päättävien elimien pöytäkirjojen pohjalta. *Virallisesti kokonaan ilman työtä* -ryhmä on saatu vähentämällä työttömien kokonaismäärästä varatyöläisten lukumäärä. Ryhmä *työnhakijat, jotka eivät ole virallisesti työttömiä* (eivät olleet varatyökelpoisia köyhäinhoidon virkailijoiden arvon mukaan) saatiin vähentämällä työttömät työnvälitystoimiston työnhakijoista. Työnvälitystoimiston työnhakijat olivat pahimman laman aikana lähes sataprosenttisesti työttömiä, sen sijaan

parempina aikoina heidän joukossaan oli myös uutta työpaikkaa etsineitä työntekijöitä. Samoin vieraspalkkakuntalaisten osuus työnhakijoista lisääntyi jälleen parempina työllisyysaikoina.

¹⁵ Liite 1, perhetarinat, s.220–287.

¹⁶ Ks. HANNIKAINEN 2004, s.110–119. Tampereelta kerätyt palkkatiedot viittaavat Helsingin kanssa samankaltaiseen kehitykseen. Ks. myös PELTOLA 2008c, palkkoja koskevat tiedot, erityisesti: s.125–141, 212–249.

¹⁷ Ttk. 1929/1930–1937/1938; Ks. myös PELTOLA 2008c, palkkoja koskevat tiedot, erityisesti: s.125–141, 212–249.

¹⁸ Tampereen Sosiaalilautakunnan kertomus vuodelta 1932; Tampereen Työnvälitystoimiston kertomus vuodelta 1932.

¹⁹ WARIS 1945, liitetaulukko 2; Teollisuustyöväestön palkkataso vuonna 1938, Sosialinen Aika-kauskirja (Sos.Aik.), 6/1939.

²⁰ Vrt. PARIKKA & PELTOLA 1998.

²¹ WARIS 1945, s. 96.

²² Ks. tarkemmin PELTOLA 2008a, s.68-128; vrt. WHITESIDE, Noel – GILLESPIE, James A, Deconstructing Unemployment: Developments in Britain in the Interwar Years, *The Economic History Review*, New Series, 4/1991. Englannissa oli 24 prosenttia villa ja verkateollisuuden työntekijöistä työttöminä vuonna 1930 (osa kokonaan, osa lomautettuna). 24 % verkatehtaiden työläisistä ja 35 % villatehtaiden työntekijöistä teki vajeata työviikkoa.

²³ PELTOLA 2008a, s.98–198.

²⁴ Sos.Aik. 5/1935; 7/1940, 50–70 000 teollisuustyöntekijää koskevan ajankäyttötutkimuksen suhteelliset tulokset muunnettu teollisuustilaston lukujen kautta ”työntekijöiksi”. Ks. myös WHITESIDE – GILLESPIE 1991.

²⁵ Reaalipalkkavertailut I–III, Kutomateollisuustyönantajien vuoden 1930 pöytäkirjojen liitteenä, Kutomateollisuustyönantajien arkisto, ELKÄ.

²⁶ Reaalipalkka vertailut I–III, Kutomateollisuustyönantajien vuoden 1930 pöytäkirjojen liitteenä, Kutomateollisuustyönantajien arkisto, ELKÄ.

²⁷ Kutomateollisuustyönantajien liiton toimintakertomukset 1927–1938, Kutomateollisuustyönantajien arkisto, ELKÄ; SALMI 1969, s.150–220; PELTOLA 2008c, s.212–249.

²⁸ PELTOLA 2008a, s.68–129; Teollisuustilaston alkuperäiskortit 1928–38, TiKA; Sos.Aik. 5/1935; 7/1940. Ks. kuvio 4:n yhteydessä olevat huomautukset. Vrt. WHITESIDE – GILLESPIE 1991.

²⁹ Teollisuustilaston alkuperäiskortit 1928–38, TiKA; SALMI, Usko, Punainen solu, Käsikirjoitus 1969, s.181. Ammattitaidottomuuden lisäksi irtisanomisperusteina käytettiin todennäköisesti epäsiiveellistä käyttäytymistä että poliittikkaa. Prostituutiota käsitellään myöhemmin tässä kirjassa. Poliittisen toiminnan vaikutusta työsuhteen säilymiseen käsitellään teoksessa PELTOLA 2008c.

³⁰ SALMI 1969, s.182; Ks. NÄREIKKÖ-TAKALO 1986, s.152. Näreikkö ja Takalo kertovat samansuuruisista nuorten tyttöjen palkoista Forssan puuvillatehtaalla. Salmi toteaa oppilasaikojen pituuskista seuraavasti: ”Nuoren neitosen oppiajan pituus ei ollut mitenkään määrätty aikajakso, sillä sen pituus oli melkein täysin riippuvainen työosaston mestarin mielivallasta. Jos neitonen joutui huonoihin väleihin mestarin kanssa, saattoi oppiaika venyä hyvinkin pitkäksi. Yleensä nämä työt olivat sellaisia, että ammatin oppi jo muutaman viikon tai muutaman kuukauden kuluessa, mutta se saattoi venyä jonkun kohdalla jopa vuodenkin pituiseksi. Kerrottiinpa sellaistaakin, että mestarit käyttivät asemaansa omien mielihalujensa tyydyttämiseen ja jos neitonen oli kiltti niin oppiaika lyheni. Näin kerrottiin erään saksalaisen mestarin käyttäytyneen, josta mestarista kerron lähemmin jossakin toisessa luvussa.”

³¹ Ks. esim. KL. 7.10.1933, *Tarinaa työmailta*. (Nimimerkki: Tuomas); KL. 21.10.1933, *Tarinaa työmailta*, (Nimimerkki: Tuomas); KL. 3.3.1934, *Herätkää jalkinetyöläiset!* (Nimimerkki: Optimisti). Tuomaksen 21.10.1933 julkaisemassa jutussa puhutaan Finlaysonilla työskennelleestä neitosesta, joka oli ”oppilaan kirjoissa”, ja hänen päiväpalkkansa oli 11 markkaa. Eli varsin saman suuntaisia olivat naisten palkoista kertovat tiedot.

³² Perhetarinoissa esiintyvien perheiden köyhäinhuoltoaktit, TKA, Ks. liite 1; Ks. myös SALMI 1969, s.182.

³³ Suomen Taloushistoria 3, Tilasto–osa, Tammi 1983, Taulukko 13.5 Kyse on villa-, puuvilla-, pellava-, ja trikootehtaiden palkoista. Samaan aikaan tekstiilitehtaiden miesten keskituntiansio oli 6,89 markkaa/tunnilta (1936).

³⁴ SALMI 1969, s.182.

³⁵ Ks. SALMI 1969.

³⁶ Ks. KESKINEN – PELTOLA – SUODENJOKI 2005.

³⁷ Ks. kaupunginsien profiilit: KESKINEN – PELTOLA – SUODENJOKI 2005.

³⁸ Kertomukset Tampereen kaupungin taksoituslautakunnan toiminnasta 1921–1939, Tampere; SVT, Väestötilasto 72:4, Tampereen rakennus- ja asuntolaskenta, marraskuun 27. 1930, Helsinki 1932, Taulu XXI; Verovähennysoikeudesta Tampereella, ks. PELTOLA 1997, s.276, (viite 79.). Ottaen huomioon, että perheellisten naisten ansiotyö oli harvinaista, viinikkalaisen ruokakunnan keskimääräiset tulot vastaavat verraten hyvin tuloista aikaisemmin esitettyjä arvioita. Vrt. HANNIKAINEN, Matti, Timpurin töissä ja varatöiden varassa, Helsingkiläisten kirkvesmiesten palkat, työttömyys ja vuosiansiot 1928–1936, Sosiaali- ja taloushistorian pro gradu, Helsinki 1997; PARIKKA 1994b, s.234–236.

³⁹ Ks. Liite 1, perhetarinat, Halmeet, s.246–256.

⁴⁰ Ks. Liite 1, perhetarinat, Halmeet, s.246–256.

⁴¹ Ks. Liite 1, perhetarinat, Multapellot, s.278–280.

⁴² Ks. Liite 1, perhetarinat, Hammaslääkärin ja opettajan perhe, s.282–285.

⁴³ Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus Oy:n yhtiökokousten pöytäkirjat 1928–1939, Tampellan arkisto, ELKA.

⁴⁴ SINISALO, Uuno, Tampereen säästöpankki 1857–1957, 100-vuotishistoria, Hämeen kirjapaino Oy, Tre 1957, s.149–150. Nousukauden huipulla lainarahan saanti vaikeutui, vaikka lainoja kysyttiin ehkä aikaisempaa enemmän. Samanaikaisesti korkomenojen osuus kasvoi yrityksissä ja maatilataloudessa suuriksi. Vaikeuksia lisäsi maataloudessa koettu kato, rakennussektorin ylikuumeneminen, metsäteollisuuden tuotteiden heikompi kysyntä ja osittain siitä johtunut ulkomaankaupan vaihtosuhteen epäedullinen kehittyminen. Tämä näkyi taas taloudellisena kriisinä, pankkien ja yritysten konkurssina. Tampereella hyvin menestynyt paikallinen liikepankki Tampereen Osake Pankki yhtyi Länsi-Suomen Osake Pankin ja Maakuntain Keskuspankin kanssa Maakuntain Pankki Oy:ksi. Laman syistä enemmän: esim. ROSSI, Reino, Suomen pankin korkopolitiikka vuosina 1914–1938, Suomen pankin taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisu, sarja B: 12. Hki 1951, s.188–210.

⁴⁵ Ryhmään on laskettu torpparit ja maatyöväestö (0,7 %), tehdastyöntekijät (17 %), muu työväestö (12,5 %) ja palvelusväestö (1,7 %).

⁴⁶ SVT VII, A, Säästöpankkitalasto 1926–1938 (37–49), taulut 1 ja 10; Hämeen Työväen Säästöpankin toimintakertomukset vuosilta 1927–1931, 1937–1938 (Tampereen kaupunginkirjaston Pirkanmaa-kokoelma); Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1925–1938 (SOK Pirkanmaa); Osuusliike Voiman toimintakertomukset 1925–1938, (Tampereen kaupunginkirjaston Pirkanmaa-kokoelma).

⁴⁷ Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1925–1938; Osuusliike Voiman toimintakertomukset 1925–1938.

⁴⁸ Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1925–1938; Osuusliike Voiman toimintakertomukset 1925–1938.

⁴⁹ Ks. SVT XXXII, Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928.

⁵⁰ Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1925–1938; Osuusliike Voiman toimintakertomukset 1925–1938; LYYTINEN, Eino, Työväen pankki, STS ja sen edeltäjät 1909–1984, Tammi 1983, s.450–451; SINISALO, Uuno, Tampereen säästöpankki 1857–1957, 100-vuotishistoria, Hämeen kirjapaino Oy, Tre 1957.

⁵¹ SVT VII, A, Säästöpankkitalasto 1926–1938 (37–49), taulu 1; Hämeen Työväen Säästöpankin toimintakertomukset vuosilta 1927–1931, 1937–1938 (Tampereen kaupunginkirjaston Pirkanmaa-kokoelma); Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1925–1938 (SOK Pirkanmaa); Osuusliike Voiman toimintakertomukset 1925–1938, (Tampereen kaupunginkirjaston Pirkanmaa-kokoelma).

⁵² SVT VII, A, Säästöpankkitalasto 1926–1938 (37–49), taulu 10; Hämeen Työväen Säästöpankin toimintakertomukset vuosilta 1927–1931, 1937–1938 (Tampereen kaupunginkirjaston Pirkanmaa-kokoelma); Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1925–1938 (SOK Pirkanmaa); Osuusliike Voiman toimintakertomukset 1925–1938, (Tampereen kaupunginkirjaston Pirkanmaa-kokoelma).

⁵³ Osuusliike Tuotannon toimintakertomusten tiedot säästökassan rahaliikenteestä eivät ole yhtä kattavat kuin Osuusliike Voiman ja säästöpankkien.

⁵⁴ SINISALO 1957, s.156–158.

⁵⁵ Osuusliike Voiman toimintakertomukset vuosilta 1928–1940.

⁵⁶ Osuusliike Voiman toimintakertomus vuodelta 1933, s.21–22.

⁵⁷ Liite 1, perhetarinat, Meltolahdet, s.220–230.

⁵⁸ Liite 1, perhetarinat; s.220–287. Ks. myös PELTOLA 2008a, jossa kuvatulla työllisyyden putoamisella ja työttömyyden kasvulla on merkitystä taustatekijänä.

⁵⁹ JOKINIEMI, U.H, Kaikki ovat oikeassa (?), Novelli Kansan Lehden viikonloppuliitteessä ”Lautantai-ilta”, KL. 19.8.1933. Novellissa kuvataan talven tapahtumia, vaikka se julkaistiinkin elokuussa.

- ⁶⁰ Kertomus Tampereen kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta 1920–1940; MODEEN, Gunnar, Elinkustannusindeksi. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 4, Helsinki 1952, s.139. Ks. tämä teos, Liitekuvio 1.
- ⁶¹ Liite 1, perhetarinat, s.222–289.
- ⁶² HARMAJA, Leo, Pulavuosien vaikutus elinkantaan, Sos.Aik. n:o 11/1935, s.655–674.
- ⁶³ Ks. JOKINEN, Pentti W, Pellavanpetsamo, ”Petsamon sonsarit siellä taas luukkaa!”, Elämän kirjoja Saukonmäessä 1920-luvulta 1970-luvulle, Tampere 2004.
- ⁶⁴ HÄMÄLÄINEN, Helvi, Katuojan vettä, (I painos, WSOY 1935), III painos, WSOY 1986, s.136.
- ⁶⁵ Sos.Aik. 1926–1940. Ks. myös Suomen taloushistoria, tilasto-osa 3, taulu 14.4.a.
- ⁶⁶ Sos.Aik. 1926–1940; Suomen taloushistoria 3, taulu 14.4.a.
- ⁶⁷ Sos.Aik. 1926–1940; Suomen taloushistoria 3, taulu 14.4.a.
- ⁶⁸ Sos.Aik. 1926–1940; Suomen taloushistoria 3, taulu 14.4.a.
- ⁶⁹ Sos.Aik. N:o 1/1926, 1/1933, 1/1937. Ks. Liite 3: Liitetaulukoita ja –kuvioita, Liitekuviot 1, 2 ja 3, (s.294).
- ⁷⁰ Sos.Aik. N:o 1/1926, 1/1933, 1/1937. Ks. Liite 3: Liitetaulukoita ja –kuvioita, Liitekuvio 1, 2 ja 3, (s.294).
- ⁷¹ JOKINIEMI, U.H, Kaikki ovat oikeassa (?), Novelli Kansan Lehden viikonloppuliitteessä ”Lauantai-ilta”, KL. 19.8.1933.
- ⁷² JOKINIEMI, U.H, Kaikki ovat oikeassa (?), Novelli Kansan Lehden viikonloppuliitteessä ”Lauantai-ilta”, KL. 19.8.1933.
- ⁷³ PELTOLA 2008c.
- ⁷⁴ KESKINEN – PELTOLA – SUODENJOKI 2005.
- ⁷⁵ KAARNINEN, Mervi, Nykyajan tytöt, Koulutus, Luokka ja sukupuoli 1920–1930-luvun Suomessa, Bibliotheca Historica 5, SHS 1995, s.156–159. Työväestön suhteellinen osuus oppikoululaisista jäi runsaaseen kymmeneen prosenttiin, kun työväestön osuus kaupunkilaisista oli laskutavasta riippuen 65–75 %. Työväestöön kuuluneiden lapset keskeyttivät oppikoulun käymisen poikkeuksellisen usein.
- ⁷⁶ Vuonna 1931 osuusliike Voiman jäsenistöstä (n=13 755) 64,2% oli teollisuus- ja kaupunkityöväestöä, 16,4 % maaseudun pienviljelijöitä, maatyöväestöä ja muuta työväestöä. Tässä oli osuusliikkeen jäsenkunnan runko, 80,6 %. Loput jakautuivat pienempiin ryhmiin: pienyrittäjiin ja konttorityöväestöön (8,7%) talollisiin ja tilan vuokraajiin (5,0 %), virkamiehiin ja suurliikkeen harjoittajiin (2,6%) ja muihin (3,1%). Tampereella asui Voiman jäsenistä 6 201 ja esikaupungeissa 3 068. Vuoden 1930 väestönlaskentaan suhteutettuna yli 10 % tamperelaisista oli osuusliike Voiman jäseniä. Vuonna 1940 jäseniä oli jo kaiken kaikkiaan yli 17 000, joista yli 11 000 (65 %) oli Tamperelaisia. Osuusliike Voiman toimintakertomukset vuosilta 1931–1940. Pispalan liittämisen jälkeen osa aikaisemmin esikaupunkilaisiksi lasketuista, luettiin nyt tamperelaisiksi.
- ⁷⁷ Vuonna 1930 Osuusliike Tuotannon jäsenistöstä 15,1 % oli kaupunkilais- ja teollisuustyöväestöä, 5,1 % muuta palkkatyöväestöä ja 3,3 % maataloustyöväestöä. Eli työväestöä oli yhteensä 23,5 %. Tilallisia oli lähes yhtä paljon eli 18,7 %, mitä on pidettävä varsin korkeana osuusliikkeessä, jonka toiminta suurimmaksi osaksi keskittyi Tampereelle. Osuusliike Tuotannon suurin jäsenryhmä oli pienyrittäjien ja kauppa-apulaisten ryhmä, joka käsitti lähes kolmanneksen koko jäsenkunnasta (31,5 %). Virkamiehiä ja suurliikemiehiä jäsenistössä oli runsas 7 %. Vapaita ammatteja harjoitti 2,4%. Tuotannon jäsenkunnassa oli ilman yhteiskunnallista asemaa lisäksi perheenemäntien ryhmä, johon kuului 16,3 %. Vuonna 1938 jäseniä oli 6396 ja jäsenten määrä kaikissa ryhmissä oli lisääntynyt, mutta erityisten nopeasti oli kasvanut perheenemäntien määrä, joita oli neljännes jäsenistöstä. Ks. myös KAUKOVAALA 1942, s.68.
- ⁷⁸ Osuusliike Voiman toimintakertomukset vuosilta 1931–1940; Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1928–1940; Ks. myös JOKINEN 2004, s.85.
- ⁷⁹ Vuonna 1930 Tampereella oli seka- ja siirtomaakauppoja yhteensä 68. Osuusliike Voimalla oli niistä 20 ja Tuotannolla 12. Osuuskauppojen toimipisteitä oli siis yhteensä 32. Kaupoista 36 eli yli puolet oli yksityisiä. Yksityisistä kahdeksan ja yksi Tuotannon myymälöistä oli kaupahallin myyntipisteitä. Näiden kauppojen lisäksi kaupungissa oli runsaasti erilaisia maito- ja lihakauppoja. Vuonna 1930 maitoa sai edellä mainittujen osuusliikkeiden seka- ja siirtomaatavara- ja kauppojen lisäksi 76:sta maitopuodista, joista osa oli tamperelaisten meijereiden maidonmyyntipisteitä. Voiman meijerillä varsinaisia maidon myyntipisteitä oli kaksi, mutta sekä Voiman että Tuotannon seka- ja siirtomaatavara- ja kauppoistakin saattoi ostaa maitoa. Eniten maidon myyntipisteitä oli Tammelan meijeriliikkeellä ja Tampereen meijeriliikkeellä. Kaupungin 27 lihakaupasta 19 sijaitsi kauppahallissa, mistä ”Tampereen rouvat” rehtori Kaukovallan mukaan ostivat lihatavaransa. Muualla sijainneista lihakaupoista puolet olivat osuusliike Voiman lihakauppoja. Osuusliike Tuotanto lisäsi lihan myyntiä vuonna 1931, jolloin Pyyntikintorin varrelle

avattiin ”Pohjoismaiden hienoin lihaosasto”. Osuusliike Voiman toimintakertomukset vuosilta 1931–1940; Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1928–1940; Tampereen osoitekalenteri vuodelta 1930; KAUKOVALTA 1942, s.70.

⁸⁰ Osuusliike Voiman toimintakertomukset vuosilta 1931–1940; Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1928–1940; Tampereen osoitekalenteri vuodelta 1930.

⁸¹ Osuusliike Voiman toimintakertomukset vuosilta 1931–1940; Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1928–1940; JÄRVINEN, Kyösti, Talousosakekauppa 1902–1942, Helsinki 1942, s. 72–95. Tampereen osoitekalenteri vuodelta 1930; KAUKOVALTA 1942, s.68–69.

⁸² KL.21.12.1933, *Joulumarkkinat ovat nyt vilkkaammat kuin pitkiin aikoihin.*

⁸³ KL. 23.12.1933, *Tarinaa työmailta (Nimimerkki Tuomas).*

⁸⁴ KAUKOVALTA 1942, s.62–91.

⁸⁵ KL.21.12.1933, *Joulumarkkinat ovat nyt vilkkaammat kuin pitkiin aikoihin.*

⁸⁶ KL. 23.12.1933, *Tarinaa työmailta (Nimimerkki Tuomas).*

⁸⁷ Osuusliike Voiman toimintakertomus vuodelta 1937, s.13–14.

⁸⁸ Osuusliike Voiman toimintakertomus vuodelta 1940, s.37–39.

⁸⁹ TMT 48:667/3, Rosman, Paavo. Rosmanin perheellä oli varmasti kohtalotovereita Suomessa, mutta myös muualla maailmassa työttömyydestä kärsineissä yhteiskuntaluokissa. Vrt. JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.30–31. Itävaltalaisen Marienthalin kaupungin osuuskaupan asiakkaat korvasivat voin margariinilla. Kaupungin ainoa tehdas oli suljettu, mutta pudotus oli laman seurauksena huima: Kun sekä voin että margariinin kulutusta kuvattiin vuonna 1928 indeksiluvulla s100, oli luku vuonna 1930 voin osalta 38 ja margariinin osalta 192.

⁹⁰ JOKINEN 2004, s.86.

⁹¹ HARMAJA 1935, s.655–674. Hki 1935; SVT, Tilastollinen vuosikirja 1926–1941. Ks. Liite 3: Liitetaulukkoita ja -kuvioita, Liitekuvio 4, (s.295). Vrt. JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.30. Myös Itävallan Marienthalissa työttömyydestä kärsineet korvasivat kalliimpaa vehnää halvemmalla rukiilla.

⁹² LEHTINEN, Artturi, Eri maiden elintarvikekulutus, Sos.Aik. 2/1938; HARMAJA 1935; SVT, Tilastollinen vuosikirja 1926–1941. Ks. Liite 3: Liitetaulukkoita ja -kuvioita, Liitekuvio 4, (s.295).

⁹³ SVT, XX, Rautatietilastot; Tampereen satamakonttorin toimintakertomus; SVT, Tilastollinen vuosikirja 1926–1941.

⁹⁴ Tampereen kaupungin teurastamon ja lihantarkastamon vuosikertomukset 1913–1938. Vuonna 1927 Tampereen teurastuslaitoksella oli teurastajien lakko ja alkuvuonna teurastettiin tavallista vähemmän eläimiä, minkä vuoksi vuoden 1927 lihankulutus jäi ainakin virallisesti pienemmäksi. Ks. Liite 3: Liitetaulukkoita ja -kuvioita, liitekuvio 5, (s.295). Vrt. JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.26. Myös Marienthalissa lihan syöminen vähentyi.

⁹⁵ KL. 18.12.1929, *Kotimaassa besosliban kulutus jatkuvasti lisääntynyt.* Lyhyt uutinen jatkuu: ”Tänä syksynä ja kesänä on menekki kuitenkin ollut suhteellisen vähäistä, johtuen vallitsevasta työttömyydestä ja ahtaasta ajasta”.

⁹⁶ Tampereen kaupungin teurastamon ja lihantarkastamon vuosikertomukset 1913–1938, Ks. Liite 3: Liitetaulukkoita ja -kuvioita, liitekuvio 5, (s.295).

⁹⁷ JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.22, 26. Eräs työtön kertoi itävaltalaisille sosiologeille, että myös kissan lihaa syötiin: ”Kissat katoavat. Vain muutamia päiviä sitten Herra H:n kissa katosi. Kissan liha on hyvää. Myös koiria syödään. Mutta se alkoi jo ennen työttömyyttä. Kerran he paahtoivat koiran. Muutamia päiviä sitten eräs mies sai koiran talonpojalta sillä ehdolla, että koiran tapettaisiin kivuttomasti. Mies etsi joka puolelta naapurustosta tyhjää vatia, johon olisi voinut laskea veret koirasta. Hän sai vadin A:n perheeltä sillä ehdolla, että perhe saisi vastineeksi palasen koiran lihaa”.

⁹⁸ AL. 9.1.1932, *Huliganismia. Sorsia pyydetty Tammerkoskesta.*

⁹⁹ Viinikan poliisikonttorin ilmoituspäiväkirja 18.8.1931, Ilmoituspäiväkirjat 1931–1943, Tampereen poliisilaitoksen arkisto, HMA.

¹⁰⁰ HARMAJA 1935, s.655–674. Hki 1935; SVT, Tilastollinen vuosikirja 1926–1941; Ks. Liite 3: Liitetaulukkoita ja -kuvioita, liitekuvio 6, (s.295).

¹⁰¹ HARMAJA 1935, s.655–674. Hki 1935; SVT, Tilastollinen vuosikirja 1926–1941. JOKINEN 2004, s.88; Ks. Liite 3: Liitetaulukkoita ja -kuvioita, liitekuvio 6. Vrt. JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.27, 31. Kalliimpaa kahvia korvattiin työttömyydestä kärsineessä Marienthalissa halvemmalla kaakaolla. Kahvi oli harvoin aitoa, koska se oli korkeiden tuontitullen vuoksi Itävallassa varsin kallista. Tästä syystä kahvia ”jatkettiin” sekoittamalla siihen paahdettuja viikunoita ja sikuria. Lapsille tarkoitettuun kahviin jauhettiin paahdettua mallasta.

- ¹⁰² HARMAJA 1935, s.655–674. Hki 1935; SVT, Tilastollinen vuosikirja 1926–1941. Ks. Liite 3: Liitetaulukkoita ja -kuvioita, liitekuvio 6, (s.295).
- ¹⁰³ HARMAJA 1935, s.655–674. Hki 1935; SVT, Tilastollinen vuosikirja 1926–1941. Ks. Liite 3: Liitetaulukkoita ja -kuvioita, liitekuvio 6, (s.295).
- ¹⁰⁴ LEHTINEN 1938.
- ¹⁰⁵ LEHTINEN 1938, Sitaatti s. 90. Lehtisen mukaan alkuperäinen lause kuului näin: ”The great majority of the people still belong to a class earning very low wages, so that for financial reasons they have to be satisfied with a diet which is insufficient in quantity and often too monotonous”.
- ¹⁰⁶ LEHTINEN 1938.
- ¹⁰⁷ Työväen muistitietoimikunnan kokoelma (TMT), 183:656, Uusilehto, Frans, Eurajoki s.1901. Työväen arkisto, (TA).
- ¹⁰⁸ TUNKELO, A., ”Koulunuorison keskipituus ja -paino”. Tilastokatsauksia 9/1936. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto 1936, s. 36–39; Rowntree, B. Seebohm, Poverty, A Study of town life, MacMillan & Co London 1902, s.197–221. Rowntreen tutkimuksessa työväestön lapset oli jaettu kolmeen ryhmään: köyhimpään (poorest), keskituloisiin (middle) ja hyvätuloisiin (highest). Kun tuloluokkien lasten painoja ja pituuksia vertailtiin, olivat köyhimpien perheiden lapset lyhyimpiä ja laihimpia koko lapsuutensa ajan kolmesta ikävuodesta kolmeentoista. Vanhempien tuloluokalla oli vaikutusta myös kuolleisuuteen, sillä Yorkin kaupungin väestöä tutkineen Rowntreen mukaan lapsikuolleisuus ennen 12 vuoden ikää oli työväestön keskuudessa köyhemmissä perheissä (247/1000 syntynyttä kohden) korkeampi kuin paremmin ansainneissa perheissä. Keskituloisilla työläisperheissä 184 lasta ja hyvätuloisissa työläisperheissä 173 lasta kuoli ennen 12 ikävuotta. Vastaava luku oli 94 sellaisissa Yorkilaisperheissä, joissa oli varaa pitää palvelijoita. Koko kaupungin keskiarvo oli 176. Ks. myös: Jahoda – Lazarfeld – Zeisel 1971 (1933), s.17–22.
- ¹⁰⁹ JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.17–22. Vrt. Tampereella työttömille jaetut ruokaliput, joita väitettiin väärinkäytetyn. Työttömien väitettiin käyttäneen ruokalippuja pannonksina korttipelissä rahan sijasta. EK-Valpon Tampereen edustuksen tilannekatsaus n:o 4/1933 (31.3.-28.4.1933), EK-Valpon arkisto, KA.
- ¹¹⁰ Vrt. Tarinaa maaseudulta: Ukkopahan tarina, Työttömän Tarina, Kansanelämän kuvauksia 38, Toim. Laaksonen, Pekka ja Piela, Ulla, SKS 1993, s.13–18. Lisää köyhäinhoidon kautta annetun avun leimaavuudesta ja häpeästä: VIRKKUNEN 2002, s.178–184.
- ¹¹¹ Kertomukset Viinikan neuvonta (neuvola) aseman toiminnasta 1932–1939; Ensio Alhon tutkimuksista: Ks. Nummela, Ilkka, Pätkä vai ei?, Suomalaisen pituuskasvun historiaa, Kirjassa ”Pane leipään puolet petäjäistä” – Nälkä- ja pulavuodet Suomen historiassa, Jyväskylän yliopiston historianlaitos, Suomen Historian julkaisuja 19, Jyväskylä 1994, s.138–140.
- ¹¹² BAKKE 1940b, s.211–212; Ks. tämä teos, liite 1, perhetarinat, s.220–287. Bakkellakaan ei ollut käytössään perheiden pitkän aikavälin terveystietoja. Hän tulkitsi kuitenkin, että hänen tutkimisiensa perheiden lasten sairastelu johtui heidän heikosta ja yksipuolisesta ruokavaliostansa.
- ¹¹³ Kertomukset Tampereen kansakoululaitoksen toiminnasta lukukaudelta 1925/26–1938/39.
- ¹¹⁴ VEPSÄ, Kirsti, Muuttuva elintaso, Helsingin yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos, monistesarja n:o 1/1966, s.72–73.
- ¹¹⁵ VEPSÄ 1966, s.72–73; vrt. JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.22–33.
- ¹¹⁶ HÄMÄLÄINEN 1986, s.168–169; Vrt. JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.33, 46. Vaatteet kuuluivat laman pitkittyessä myös Itävallassa. Jahoda ja kumppanit kertovat perheestä, jossa luovuttiin radiosta, että pojalle saataisiin takki. Muutamaa kuukautta myöhemmin perhe päätti katkaista sanomalehden tilauksen sen kalleuden vuoksi. Rahat menivät peheen lasten vaatteisiin.
- ¹¹⁷ Puuvillatehtaissa 1928 6,4milj. kg puuvillakudelmia, 1930–32 alle 5milj. kg, 1933 hiukan alle 6 milj.kg. Villatehtaiden tuotanto alkoi supistua 1928, mutta lisääntyi tuntuvasti jo vuonna 1932. Kankaiden maahantuonnissa sama ilmiö, 1927 lähes 726 000kg (paino/m² 100–250gr), 1928 lähes 889 000kg, 1932 276 000kg. Jalkineiden valmistus oli vuonna 1928 lähes 2,7milj. paria, 1929 2,3milj. paria, 1930 1,6milj. paria, 1931–32 alle 1,2milj. paria, 1933 1,3milj. paria. Jalkineiden tuonti supistui samanaikaisesti aivan vähäpätöiseksi. VEPSÄ 1966, s.73–74; HARMAJA 1935.
- ¹¹⁸ SVT XXXII, Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928; HARMAJA 1935.
- ¹¹⁹ AL. 17.1.1932, Ilmoitus.
- ¹²⁰ Kertomukset Tampereen kansakoulujen toiminnasta 1926–1938. Vrt. JAHODA 1971 (1933), s.33. Kuvaus huonoista kengistä, jotka estivät erästä lasta saapumaan sateella kouluun.

¹²¹ Ks. Liite 1, perhetarinat, s.220–287.

¹²² ÄIMÄLÄ, Pentti, Elämää Petsamossa, Tammerkoski 7/1990.

¹²³ STV, Säätilastot 1928–38.

¹²⁴ TURENIUS, Onni, Huutokaupassa, Kansan Lehden lauantai-ilta, KL. 28.4.1934.

¹²⁵ TURENIUS, Onni, Huutokaupassa, Kansan Lehden lauantai-ilta, KL. 28.4.1934.

¹²⁶ HAAPALA 1986, s.156–163; MARKKOLA, Pirjo, Työläiskodin synty, Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle, Historiallisia tutkimuksia 187, SHS, Helsinki 1994, s.136–140. VOIONMAA, Väinö, Tampereen uusin historia, Tampereen historia IV, Tampere 1935, s.182–183; JUTIKKALA, Eino, Tampereen historia III, Vuodesta 1905 vuoteen 1945, Tampere 1979, s.482–485. Työläisten ahdas ja “epäsiveellinen” asuminen alkoi kiinnostaa 1870-luvulta lähtien muitakin kuin Tampereen virkamiehiä. Esimerkiksi wrightiläinen työväenliike otti työläisperheiden kodit ohjelmaansa jo 1880-luvulla. Työväenyhdistysten edustajakokouksessa keskusteltiin asuntokysymyksestä usein. Vuonna 1893 esitettiin, että valtion ja kuntien pitäisi edistää työväenasuntojen hankkimista muun muassa rakentamista varten myönnettävien lainojen avulla. Vuoden 1896 edustajakokouksessa käytiin keskustelu siitä pitäisikö työväestön hankkia itselleen omia tupia vai ei. Asiasta alustaneen Matti Heleniuksen käsitys omasta tulevasta työväestön itsenäisyyden ja kunnollisuuden perustana sai suuremman kannatuksen kuin N.R. af Ursinin käsitys omasta tulevasta työväestön itsenäisyyttä rajoittavana. Asiasta keskusteltiin myös valtiopäivillä, joilla laadittiin lainsäädäntöäkin työväenasunto-osa-kehtiölle suunnattavia lainoja varten. Motiivina oli sosiaalisen liikehtimisen hillitseminen, turmeluksen leviämisen pysäyttäminen ja työväestön integroiminen yhteiskuntaan.

Asumistiheyttä pyrittiin helpottamaan nimenomaan esikaupunkien rakentamisella. Murros näyttää osuvan myös 1900-luvun ensimmäisille vuosikymmenille, kuten Haapalakin esitti. Tosin täytyy muistaa, että vaikka asuminen näyttää olleen Tampereella Turkuja ja Helsinkiä väljempää nimenomaan asuinhuonetta kohden laskettuna, niin tamperelaiset yksiot, kaksiot ja kolmiot olivat vastaavasti kooltaan pienempiä kuin Helsingissä ja Turussa.

¹²⁷ HAAPALA 1986, s.156–157.

¹²⁸ LILIUS, Henrik, Kaupunkirakentaminen 1856–1900, Suomen kaupunkilaitoksen historia 2, Suomen kaupunkiliitto, Vantaa 1983, s.165–167. Lilius listaa seuraavat tavat: 1) Työväestö rakentaa itse oman talonsa, 2) Teollisuuspatruuna asuttaa työväkensä, 3) Filantropian idean pohjalte syntyneet asunto-osakeyhtiöt, 4) Yrittäjien rakentamat vuokrakasarmit, 5) Liikemiesten ja kauppiaiden omien talojen yhteyteen vuokrattavaksi rakennetut lisätilat.

¹²⁹ SAVONEN, Severi, Tuberkuloositartunnan levinneisyydestä Suomessa, Väitöskirja, SKS, Helsinki 1937.

¹³⁰ PELTOLA, Jarmo, Omaan kotiin? Arkkitehdit ja työläiset tamperelaista puutarhaesikaupunki Viinikka-Nekalaa rakentamassa 1910–1939, Kirjassa Työväestö ja Kansakunta, Väki voimakas 10, Raimo Parikka (toim.) Helsinki 1997.

¹³¹ KESKINEN–PELTOLA–SUODENJOKI 2006.

¹³² PELTOLA 1997.

¹³³ Liite 1, perhetarinat, s.220–287.

¹³⁴ KESKINEN–PELTOLA–SUODENJOKI 2006.

¹³⁵ Liite 1, perhetarinat, Ks. Laitosmies Ulapan perhe, s.273–274; Työnjohtaja Multapellon perhe, s.278–280 ja Peltonen–Aulamo (Hammaslääkäri-vaimo ja kansakoulunopettaja mies), s.282–285 ja insinööristä teknilliseksi johtajaksi kohoavan insinööri Bergin perhe, s.285–286.

¹³⁶ KESKINEN–PELTOLA–SUODENJOKI 2006.

¹³⁷ KESKINEN–PELTOLA–SUODENJOKI 2006.

¹³⁸ Liite 1, Ks. Avaroiden perhetarina, s.274.

¹³⁹ Ks. PELTOLA 1997; KESKINEN–PELTOLA–SUODENJOKI 2006.

¹⁴⁰ Kertomus ammattientarkastajan toiminnasta vuonna 1933, (Tampereen terveydenhoitolautakunnan kertomuksen yhteydessä), s.46.

¹⁴¹ Ks. liite 1, perhetarinat, s.220–287.

¹⁴² Ks. enemmän: PELTOLA 2008c.

¹⁴³ Tampereen kaupungin sosialilautakunnan kertomus 1929, s.3; Kertomus Tampereen kaupungin sosialilautakunnan toiminnasta 1932, s.4. Näin siis 2. huhtikuuta 1929 vahvistetun johtosäännön mukaan. Vuoden 1933 alusta sosialilautakunnalle kuuluneet työväenasuntojen vuokrausasiat siirrettiin erityisesti kiinteistökonttorille ja sosialilautakunnalle taas siirrettiin lopetettavien oikeusapu- ja raittiuslautakuntien tehtävät.

¹⁴⁴ Kertomus Tampereen kaupungin sosialilautakunnan toiminnasta vuonna 1931, s.3.

- ¹⁴⁵ Ks. liite 1, perhetarinat, s.220–287.
- ¹⁴⁶ Kertomus Tampereen kaupungin sosialilautakunnan toiminnasta v.1932, s.3.
- ¹⁴⁷ Kertomus Tampereen Kaupunginhallituksen (TaKH) toiminnasta vuonna 1932, s.53–54; Ks. liite 1, perhetarinat, s.220–287.
- ¹⁴⁸ Asunnontarkastajan kertomus vuodelta 1932, (Tampereen terveydenhoitolautakunnan kertomuksen yhteydessä), s. 51–52, 56, 58–61, 64–65.
- ¹⁴⁹ Asunnontarkastajan kertomus vuodelta 1932, (Tampereen terveydenhoitolautakunnan kertomuksen yhteydessä), s. 51–52, 56, 58–61, 64–65.
- ¹⁵⁰ Ks. KESKINEN – PELTOLA – SUODENJOKI 2005, s.280–290, 301.
- ¹⁵¹ Kertomus TaKH:n toiminnasta vuonna 1933, s.97.
- ¹⁵² Kertomus TaKH:n toiminnasta vuonna 1933, s.54.
- ¹⁵³ Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1937, s.6.
- ¹⁵⁴ KESKINEN–PELTOLA–SUODENJOKI 2005, s.190–234, Liite 1; HARMAJA 1935; Kertomukset Tampereen sosialidemokraattisen valtuustoryhmän toiminnasta 1933–1936, Tampereen sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön arkisto, TA. Ks. liite 1, perhetarinat, Kivelät, s.230–238.
- ¹⁵⁵ Kertomukset TaKH:n toiminnasta vuonna 1930–1938; Ks. Liite 1, perhetarinat, Mutkaset, s.256–264.
- ¹⁵⁶ Ks. liite 1, perhetarinat 220–287; PARIKKA 1994b, s.215–217; Olen itse laskenut Viinikka-Nekalan miesten työttömyysasteeksi työttömyyskaudella 1932–33 28.7 %. Lähes kolmannes Viinikka-Nekalassa asuneista työikäisistä miehistä koki työttömyyden heinäkuusta 1932 kesäkuuhun 1933 ulottuneen jakson aikana. Työttömyysaste oli tamperelaisten miesten keskuudessa tuolloin hieman yli 7 %. Tampereen kaupungin työttömyyskortisto (Ttkk) 1929/30–1936/37, Työnvälityslautakunnan arkisto (TvlkA), TKA. Lainaus Voionmaalta: Ks. VOIONMAA 1935, s.180.
- ¹⁵⁷ Kertomukset TaKH:n toiminnasta 1930–1932.
- ¹⁵⁸ Ks. liite 1, perhetarinat, Meltolahdet, s.220–230 ja myös Kivelät, s.230–238.
- ¹⁵⁹ Kertomus Tampereen kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta vuosina 1931–1932.
- ¹⁶⁰ AL. 6.1.1932, ilmoitukset.
- ¹⁶¹ AL.10.1.1932, ilmoitukset.
- ¹⁶² AL. 21.1.1932, ilmoitukset; AL 30.1.1932, ilmoitukset.
- ¹⁶³ Kertomus Tampereen kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta vuonna 1933. On syytä muistaa myös, että kaupungin työttömyyskortisto ei tunne ammattinimikettä talonmistaja, joten sikäli kun talonmistajia työttömyyskortistossa on, esiintyvät ne siellä alkuperäisellä ammatillaan.
- ¹⁶⁴ Kertomukset TaKH:n toiminnasta 1930–1937; PELTOLA 1997, s.257. Peltolan 1997 Kuvios-
ta 1 voidaan kuitenkin päätellä, että vapaaehtoinen asuntokauppa tyrehtyi selkeästi 1930-luvun laman yhteydessä. Ks. liite 1, perhetarinat, erityisesti Meltolahdet, s.220–230, vrt. myös Halme-
et, s.246–256, jotka ehtivät luopua tontistaan ja lainoistaan vapaaehtoisesti.
- ¹⁶⁵ Asunnontarkastajan kertomus vuodelta 1935, (Tampereen terveydenhoitolautakunnan kertomuksen yhteydessä).
- ¹⁶⁶ Kertomus TaKH:n toiminnasta vuonna 1935, s.65; Kertomus TaKH:n toiminnasta vuonna 1936, s.44–45; Kertomus TaKV:n toiminnasta vuonna 1936, s.124–126. Kaupunginhallituksen kokoukset pidettiin 22.6. ja 10.8.1935.
- ¹⁶⁷ Ks. liite 1, perhetarinat, ks. Sieviset, s.278–280.
- ¹⁶⁸ KESKINEN–PELTOLA–SUODENJOKI 2005, s.208–209, 287–290, Liite 1; Ks. myös tämä teos, liite 1, perhetarinat, Meltolahdet, s.220–230.
- ¹⁶⁹ HÄMÄLÄINEN, Helvi, Katuojan vettä, (I painos, WSOY 1935), III painos, WSOY 1986, s.152.
- ¹⁷⁰ SVT XXXII, Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928, Helsinki 1936, s.45–46.
- ¹⁷¹ KESKINEN–PELTOLA–SUODENJOKI 2005, s. 79–80; 123–126; 175–179; 223–228.
- ¹⁷² KESKINEN, Jouni, Sähkö tulee koteihin.; HOLOPAINEN, Viljo, Eräiden Suomen kaupunkien halkojen hankinta-alueet, markkinatieteellinen tutkimus, Acta forestalia Fennica 59, Helsinki 1950, s.189–190.
- ¹⁷³ RAEVUORI, Yrjö, Tampereen kaupungin sähkölaitos ja sähkön varhaisvaiheet Suomessa, Tampere 1938, s.189.

¹⁷⁴ SUOMI, Vilho, Suomen yleisradio 1926–1951, Oy Yleisradio Ab 1951, s.71–74, 301; KESKINEN, Sähkö tulee koteihin.

¹⁷⁵ KESKINEN, Sähkö tulee koteihin.

¹⁷⁶ HOLOPAINEN 1950, s.176–180. Sotavuosina ja sodan jälkeen keskuslämmityksen suosio hie-
man laantui, mikä johtui osittain rakennustarvikepulasta, mutta suurimmaksi osaksi pienten
omakotitalojen osuuden kasvusta ja suurten kivitalojen osuuden pienenemisestä.

¹⁷⁷ Tampereen kaupungin satamakonttorin kertomukset 1926–1938; SVT XX Rautatietilastot
56–68, 1926–1938, taulu: saapuneet tavarat; HOLOPAINEN 1950, s.61–62.

¹⁷⁸ SVT XX Rautatietilastot 56–68, taulu: saapuneet tavarat; HOLOPAINEN 1950, s.182. Vuonna
1928 hiiliä tuotiin Tampereelle 43 585 tonnia. Seuraavina vuosina: 36 800 tonnia (1931), 24
239 tonnia (1932), 34 000–35 000 tonnia (1933–1935), 58 400 tonnia (1936), 90 554 (1937)
ja 71 987 (1938). Kulutusikäyttyymisestä: ks. myös Tampereen kaupungin halkokonttorin
toimintakertomus vuodelta 1932.

¹⁷⁹ Mielenkiintoisen poikkeuksen teki kuitenkin synkin lamavuosi 1932. Polttopuiden tarjonta
li nousut kysyntää suuremmaksi useammastakin syystä. Lamasta johtuen polttopuiden kulutus
oli vähentynyt. Suuri osa talvella 1929–1930 hakatuista haloista oli jäänyt vähälumisen
talven vuoksi metsiin, ja tuli näin ollen myyntiin vuoden ”myöhässä” yhdessä talvella 1930–
1931 hakattujen puiden kanssa. Hintoja laski myös maaseudun rahatalojen tarve: sahatava-
ran heikon kysynnän vuoksi polttopuiden myynti korvasi talollisten rahataloudessa tukkien
myyntiä. Metsätyömiesten palkat olivat myös pudonneet. Näin ollen puuta oli tarjolla myös
halkoliikkeille aikaisempaa halvemmalla. Ongelmana olivat kaudella 1929–1930 hakatut puut,
joiden hakkuukustannukset olivat korkeammat kuin talvella 1930–1931 kaadetuilla. Niiden
myyminen vuoden 1931 lopulla vakiintuneeseen hintatasoon, mikä merkitsi 35–40 % hinnan
alennuksia, oli ainakin kaupungin halkokonttorille tappiollista. Halkoliikkeiden kuluttajille tar-
joamien halkojen hinnat lähtivät laskuun jo ennen joulua 1931. Halkojen kysyntä oli kova. Ih-
miset hankkivat lämpimistä säistä huolimatta tavallista enemmän polttopuita. Halkoliikkeiden
varastot ammittivat tyhjyyttään keväällä 1932, sillä moniin keskuslämmityskattiloihin heiteltiin
myös halkoja aikaisemmin lapioitujen hiilten sijaan. Halpojen halkojen ostaminenkin tasaantui,
kun polttopuiden hinta säilyi huimasta tarjonnasta johtuen joitakin vuosia alhaisella tasolla.
Ks. Tampereen kaupungin halkokonttorin toimintakertomus vuosilta 1931–1932. Ks. Liite 3:
Liitetaulukoita ja –kuvioita, Liitekuviot 9 ja 10, (s.296–297).

¹⁸⁰ Ks. liite 1, perhetarinat, s.220–287.

¹⁸¹ LUNNAS, Raija, Tampereen linja-autoliikenne 1920–39, Pro gradu-tutkielma, Tampere 1978,
s.88–133, liitteet 3, 4 ja 6; UOLA, Mikko, Tampereen kaupungin Liikennelaitos 1948–1978,
Tampere 1978, s.11; SÄPYSKÄ, Ossi, Pirkanmaan autoliikenteen vaiheet, Pirkanmaan Autoalan
Veteraanit ry, Tampere 1988, s.29, 166–167; PELTOLA, Jarmo, Onnikoita ja Rollikoita, Viisi
vuosikymmentä (1948–1998) kunnallista joukkoliikennettä Tampereella, Tampereen kaupun-
gin liikennelaitos, Tampere 1998 (PELTOLA 1998b). Ks. Liite 3: Liitetaulukoita ja –kuvioita,
Liitekuviot 11, 12 ja 13, (s.297–298).

¹⁸² LUNNAS 1978, liite 4; Ks. Liite 3: Liitetaulukoita ja –kuvioita, liitekuvio 13, (s.298). Ks. myös
PELTOLA 1998b, s.41–42.

¹⁸³ SUOMI, Vilho, Suomen yleisradio 1926–1951, Oy Yleisradio Ab 1951, s.72, 301–302; Tam-
pereen Sanomat ilmestyi aikavälillä 16.10.1920–29.11.1924 nimellä Maaseudun Sanomat. SA-
LOKANGAS, Raimo, Työväen Lehti, Suomen Lehdistön historia 7, Hakuteos, Kustannuskiila Oy,
Jyväskylä 1988, s.168; SALOKANGAS, Raimo, Tampereen Sanomat, Suomen Lehdistön historia
7, Hakuteos, Kustannuskiila Oy, Jyväskylä 1988, s.104–109; HARMAJA 1935; WILEN, Y, Kansan
Lehti 50-vuotias, (1899–1949), Tampereen Työväen kirjapaino 1949, s.62–63; ARAJÄRVI, Kirsti,
Aamulehti II, 1914–1961, Tampereen kirjanpääntäminen Oy (Aamulehti) 1961, s.69–76; LANDGREN,
Lars ym., Aamulehti, kirjassa Suomen lehdistön historia 5, hakuteos, Kustannuskiila Oy, Jy-
väskylä 1988, s.13–16 Suomen Lehdistön historian levikkiluvut paljon pienemmät kuin Arajär-
ven, varsinkin 1930-luvun lopun osalta EKMAN–SALOKANGAS, Ülla – SALOKANGAS, Risto, Kan-
san Lehti, kirjassa Suomen lehdistön historia 5, hakuteos, Kustannuskiila Oy, Jyväskylä 1988,
s.264–266. Paikkakunnalla ilmestyneen työväestön tilaaman sosiaalidemokraattisen Kansan
Lehden levikki oli vuonna 1930 hieman runsaat 15 000 eli puolet Aamulehden levikistä. Vuo-
teen 1933 mennessä Kansan Lehden levikki oli pudonnut 5 500 lehdellä, ja sen levikki oli
enää vain kolmannes (9 450) Aamulehden levikistä. Laman helpotettua levikki nousi hitaasti.
Vuoteen 1936 mennessäkin se ehti hätyytellä 11 000 lehden rajaa (10 850). Ks. myös JAHODA
– LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.39–41, 46. Lähes täydelleen lamaanuneessa Marientha-
lissa jätettiin Työväenlehti (Arbeiter Zeitung) tilaamatta nimenomaan rahan puutteen vuoksi.
Tilausten määrä putosi 60 % (Tekstistä ei käy selväksi tarkoitetaanko Marienthalia vai koko
maata). Itävaltalaiset tutkijat epäilevät, että tilausten putoaminen olisi johtunut myös vieraantu-
misesta politiikkaan, sillä kalliimman lähinnä viihteen erikoistuneen sosiaalidemokraattisen

Kleine Blatt-nimisen lehden tilaajamäärä putosi ”vain” 27 %. Marienthalilainen perhe (s.46) myi radionsa ja katkaisi lehtitilauksensa, saadakseen vaatteita.

¹⁸⁴ Aamulehden lisäksi oli muita kilpailijoita, kuten aikakauslehdistön kasvu ja radiotoiminnan laajeneminen. 1920-luvulla nopeasti kasvanut suurelle yleisölle tarkoitettu kuvalehdistökin kärsi lama-ajasta. Viisi lehteä lopetti toimintansa vuonna 1930, ja vuoden 1934 lopulla hengissä oli vain Suomen Kuvalehti, Helsingfors Journalen ja työttömien myymä, vuonna 1933 perustettu ”Apu”. Suomen Kuvalehtikin oli itse asiassa fuusioitu Kansan Kuvalehteen lehtien kustantajien Otavan ja WSOY:n yhdistettyä vuonna 1934 aikakauslehtensä Yhtyneet Kuvalehdet Oy-nimiseksi kustantamoksi. Samalla fuusioitiin myös ”Oma Koti” ja ”Kotiliesi”, jotka jatkoivat ”Kotilieden” nimellä. Uusi yhtiö perusti vuonna 1934 ”Apu”-lehdelle kilpailijan eli ”Seuran”. Myöhemmin perustettiin naistenlehtinä tunnetut lehdet, joista Amos Anderssonin kustantama ”Eeva” aloitti toimintansa joulukuussa 1933 ja sen kilpailijaksi perustettu Yhtyneiden ”Hoopa-peili”. Laman helpotettua näiden lehtien yhteislevikki lähti nopeaan nousuun. Lukemistolehdistä tunnetuimmat ja pitkäikäisimmät olivat ”Nyyrikki” ja Oulussa 1920-luvun puolivälin tienoilla ilmestymisensä aloittaneet ”Perjantai” ja ”Sirpale”. 1920-luvun lopulla lukemistolehtiä perustettiin innolla, mutta moni niistä lopetti toimintansa maan painuttua lamaan, ja ihmisten siirtyä kirjastoja asiakkaisiksi. Laman helpotettua uusia lukemistoja pursusi jälleen markkinoille.

¹⁸⁵ Suomen Taloushistoria 3, taulut 7.3, 7.8, 7.10,7.13; HARMAJA 1935; WSOY:n juhluuettelo 1878–1953, WSOY 1953, LXIX–LXXIII.

¹⁸⁶ Kertomukset Tampereen kaupunginkirjaston toiminnasta vuodelta vuosilta 1925–1940; KANERVA, Unto - PELTONEN, Maija-Liisa, Tampereen kaupunginkirjasto 1861–1961, Tampere 1961, s.114–117, 124; KOIVUNIEMI, Jussi, Nokian historia 1922–1993, kirjassa Nokian ja Pirkkalan historia 1865–1993, Forssa 1994, s.351; PELTOLA, Jarmo, Uusi kirjastotalo, <http://www.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1918-40/kirjasto.htm>. Vuonna 1927 sanomalehtilukusaleja oli neljä ja vuonna 1931 jo kuusi. Vuonna 1927 toimi lukusalit Kaupunginkirjaston yhteydessä, Amurissa (Läntinen puistokatu 28) Tammelassa ja Järvensivulla. Vuonna 1931 toimivat lukusalit Rantaperkiöllä ja vasta valmistuneella Nekalan kansakoululla aloitettiin sanomalehtilukusali-toiminta. Vuonna 1935 ruumillisen työntekijöiden osuus lainaajista oli 54 %, liiketyöntekijät, alempi työnjohto mukaan lukien 12 %, virkailijat 10 %, opiskelijat ja koululaiset 17 %, muut 7 %. Vrt. JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.38–39. Marienthalissa työttömiä oli lähes 75 % työvoimasta. Koko yhteisö kääntyi sisäänpäin ja Marienthalin työväen kirjaston lainausluvut romahtivat puoleen, kun verrataan vuosien 1929 ja 1931 välistä aikaa. Tutkimuksen mukaan lainauslaskujen lasku johtui ennen kaikkea innostuksen ei tarjonnan puutteesta.

¹⁸⁷ LAMMI, Emanuel, Puoli vuosisataa työväenopistotyötä Tampereella, Taustana Esittelyä kaupungin varhaisemmista sivistysharrastuksista, Tampereen työväen kirjapaino 1949, s.223–227; Kertomukset Tampereen työväenopiston toiminnasta lukuvuosina 1929/30–1937/38.

¹⁸⁸ Kertomukset Tampereen kaupungin urheilulautakunnan toiminnasta 1931–1938; UUTELA, Sakari, Seitsemän vuosikymmentä järjestäytyntä työläisurheilua Pohjois-Hämeessä, Tampere 1989, s.29–36; NÄRVÄ, Pauli, Kunnallinen liikuntatoiminta urheilun suurvallassa, Tampereen urheilulautakunta 1922–1940, Suomen historian pro gradu-tutkielma, Tampere 1994, Liite-
taulukko 5.

¹⁸⁹ Ks. PELTOLA 2008c.

¹⁹⁰ DAVIES, Andrew, Leisure, Gender and Poverty, Working –class culture in Saltford and Manchester, 1900–1939, Themes in the Twentieth Century, Open University Press 1992, s.43–44, 48–54; Vrt. BAKKE 1940b, s.133–140.

¹⁹¹ DAVIES 1992, s.44–45.

¹⁹² Ks. DAVIES 1992, s.45–47; Vrt. SALMI 1969, s.68.

¹⁹³ SALMI 1969, s.68.

¹⁹⁴ SALMI, 1969, s.68.

¹⁹⁵ DAVIES 1992, s.55–57, 62. Tosin tehtyjen aikaistutkimusten mukaan naisten osuus pubien asiakkaista yliti englannissa monesti neljännekseen, jopa yli kolmannekseen. Numeroita voi pitää muistitiedon antaman informaation vastaisina.

¹⁹⁶ Ks. tarkemmin: tämä teos, luku IV Toimeen laittomin keinoin, s.138–167.

¹⁹⁷ KETO, Jaakko, Elokuvalippujen kysyntä ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa 1915–1972, Acta Academiae Oeconomicae Helsingiensis, Series A:10, Helsinki s.64–80.

¹⁹⁸ KETO 1974, s.64–74; Elokuvateatteri Imatran Sunnuntaisessa iltänäytöksessä 23.10.1927 näytettiin Muukalaislegioonan tytär –nimistä elokuvaa, jonka pääosassa oli Gloria Swanson. Tulipalossa menenyt 21 henkeä, joista 18 haudattiin yhteishautaan. Näistä 21:sta 15 (71 %) toimi työläisammateissa tai he olivat työläisten vaimoja tai leskiä. Yksi oli ammatiltaan ”pelkkä” rouva ja yksi kauppatukustajan rouva. Uhrin joukossa oli kauppa-apulainen ja puhelinneiti. Lisäksi kuoli rakennusmestari ja hänen vaimonsa. Uhreista vanhin oli 51-vuotias, nuorin 15-vuotias.

Uhreista suurin osa, 14 (66 %), oli 18–26-vuotiaita. Menehtyneistä viisi oli 28–31 vuotiaita. Uhreista 11 oli miehiä ja 10 naisia. TL 1.11.1927, *Murbenäytelmän ubrien hartaus valtavan suuri surujuhlatilaisuus, Kymmeneen tuhanteen laskettava yleisö saattamassa vainajia viimeiseen leposijaansa.*

¹⁹⁹ RAJALA, Panu, Titaanien teatteri, Tampereen Työväen Teatteri 1918–1964, Tampereen Työväen Teatteri Oy 1995, s.189–197; RAJALA, Panu, Tunteen tulet, taiteen tasot, Tampereen Teatteri 1904–2004, Hämeenlinna 2004, s.186–195.

²⁰⁰ RAJALA 2004, s.186–195.

²⁰¹ RAJALA 1995, s.187–201.

²⁰² KL. 28.12.1931, *Joulunvietto Tampereella.*

²⁰³ RAJALA 1995, s.175–224.

Luku III

¹ RUOHONEN, Arvo: Ajan rattaat. Eilispäivän Tamperetta. Tamperelaiset kertovat työstään, Tampere–Seuran julkaisuja 40, Tampere–Seura 1975, s.55.

² Tampereen kaupungin kunnalliset hallintokunnat, virastot ja laitokset vuonna 1930, s.37–38.

³ Tampereen kaupungin kunnalliset hallintokunnat, virastot ja laitokset vuonna 1930, s.36–37.

⁴ Tampereen kaupungin kunnalliset hallintokunnat, virastot ja laitokset vuonna 1930, s.36–40.

⁵ Ruoka-avusta enemmän: Ks. PELTOLA 2008a, s.199–203.

⁶ RUOHONEN 1975, s.55.

⁷ Ks. liite 1, perhetarinat, s.220–287.

⁸ RUOHONEN 1975, 56.

⁹ Tampereen kaupungin kunnalliset hallintokunnat, virastot ja laitokset vuonna 1930, s.22.

¹⁰ RUOHONEN 1975, s.56.

¹¹ RUOHONEN 1975, s.56. Ruohosen käyttämän muistitiedon mukaan ainakin 10–12 ilmoittautumista luukulla yleensä tarvittiin ennen kuin työpaikka varatyömaalla heltisi.

¹² Työnvälityslautakunnan ptk. 25.2.1930 (§16), ptk:t 1925–1932, TKA; Työnvälitystoimiston pöytäkirjan liite 12/1930, ptk:n liitteet 1918–1931, TKA.

¹³ Tampereen kaupungin kunnalliset hallintokunnat, virastot ja laitokset vuonna 1930, s.26–27.

¹⁴ ”Työmies Nieminen” tässä siksi, että sanottu sukunimi on Tampereella sangen yleinen. Kyseisellä sukunimellä ei ole todellisuuden kanssa välttämättä muuta yhtymäkohtaa kuin tilastollinen esiintymistiheys. Sama koskee myöhemmin mainittua Liikemies Kaitaluoma.

¹⁵ PARIKKA & PELTOLA 1998. Työttömiä työnhakijoita syytettiin usein meluavasta, häiritsevästä ja asiattomastakin käytöksestä. Esimerkiksi Viinikan poliisikonttorin pidätyskirjat eivät kerro aggressioista virkavaltaa kohtaan. Ks. Viinikan poliisikonttorin pidätyskirjat, Tampereen poliisilaitoksen arkisto, HMA.

¹⁶ Ks. perhetarinat, Liite 1, s.220–287.

¹⁷ Ks. liite 1, perhetarinat, Halmeet, s.246–256. Perheen köyhäinhoitoakti (Pkha), Köyhäinhoitolautakunta (KhLA), TKA; Työnvälitystoimiston kortisto (Tvtk)1927–1929, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, Tvka, TKA.

¹⁸ Pkha, KhLA, TKA. Äitienpäivänvietto vakiintui Suomessa toukokuun toiselle sunnuntaille 1920-luvun lopulla. Tamperelaisen työväestön keskuudessa äitienpäivänjuhla ei oikein vakiintunut 1930-luvun aikana. Tampereen Sosialidemokraattinen Naisyhdistys järjesti äitienpäivänjuhlan vain vuosina 1933 ja 1939 vauhdittamaan vaaleja. Ks. SÄNKIÄHO, Tanja, ”Ylös herää Kansan nainen”, Sosialidemokraattinen naisyhdistys 1929–1939, Suomen historian pro gradu, Historiatieteen laitos, Tampereen yliopisto 1997.

¹⁹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, Tvka, TKA.

²⁰ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, Tvka, TKA.

²¹ Ks. liite 1. perhetarinat, s.220–287.

²² PELTOLA 2008a, s.194–197.

²³ Liite 1, perhetarinat, s.220–273, Ks. erityisesti Anderssonit, s.266–273; Paldaniukset, s.240–249.

²⁴ Ks. liite 1, perhetarinat, s.220–287.

²⁵ Liite 1. Ks. Kivelät, s.230–238.

- ²⁶ Ks. esim. Työnvälityslautakunnan ptk. 30.1.1930, (§4); Tampereen työttömäin komitean 31.12.1929 Tampereen työnvälitystoimiston johtokunnalle lähettämä kirjelmä, Liitteenä Työnvälityslautakunnan pöytäkirjojen (30.1.1930) yhteydessä.
- ²⁷ Ks. tarkemmin PELTOLA 2008c, s.34–43.
- ²⁸ Ks. tarkemmin PELTOLA 2008c.
- ²⁹ Ks. PELTOLA 2008c.
- ³⁰ Ks. tarkemmin PELTOLA 2008c.
- ³¹ PELTOLA 2008c, Koko teos, tarkemmin kuitenkin Lentokenttätöyömaan lakko (s.177–187) ja Kastinnotkon varatyömaan lakko (s.245–249).
- ³² Ks. liite 1, perhetarinat, s.220–287.
- ³³ Ks. PELTOLA 2008c, ks. esim. s.153–159, 252–255, 270–282, 301–307.
- ³⁴ Ks. PELTOLA 2008c, s.153–159, 252–255, 270–282, 301–307.
- ³⁵ Vrt. PARIKKA 1994b, s.261–264.
- ³⁶ PELTOLA 2008c, s.196–199. Ks. myös tämän tutkimuksen IV luku: toimeen laittomin keinoin, s.138–167; Liite 2, Loikkaaritarinat.
- ³⁷ PELTOLA 2008c, s. 153–158, 163–169, 196–199, 252–281. Ks. myös tämän tutkimuksen IV luku: toimeen laittomin keinoin, s. s.138–167; Liite 2, Loikkaaritarinat.
- ³⁸ PELTOLA 2008c, s.252–281.
- ³⁹ TaKV:n ptk. 15.10.1929, (§435); TaKV:n ptk keskustelupöytäkirja 15.10.1929 (§436), TaKV:n ptk:t 1929, TKA.
- ⁴⁰ TaKV:n ptk. 15.10.1929, (§435); TaKV:n ptk keskustelupöytäkirja 15.10.1929 (§436), TaKV:n ptk:t 1929, TKA.
- ⁴¹ PELTOLA 2008a, s.213–220.
- ⁴² Tampereen Köyhäinhuoltolautakunnan toimintakertomukset 1927–1936.
- ⁴³ Ks. liite 1, perhetarinat, s.220–273.
- ⁴⁴ Ks. PELTOLA 2008a, s.194–197, erityisesti kuvio köyhäinhuollon satunnaisesti avustamien avustussummat keskimäärin Tampereella.
- ⁴⁵ Kertomus TaKV:n toiminnasta. vuodelta 1934; Ptk. yleisestä työttömien kokouksesta 7.3.1934, TAP:n ptk:t 1930–1936, TAPA; vrt. Hallintoneuvos Ivar Ahavan Helsingin kaupungille antama lausunto; Ptk. yleisestä työttömien kokouksesta 18.4.1934, TAP:n ptk:t 1930–1936, TAPA. Kokoukseen osallistui ptk:n mukaan 150 työtöntä.
- ⁴⁶ HANNIKAINEN Matti, Velotaan: Helsingissä 1930-luvun laman aikana annetun köyhäinavun takaisinperintä, Elämän muotoja: kertomuksia yksilöistä ja yhteiskunnasta, Antti Häkkisen juhla-kirja. Matti Hannikainen ja Mikko Salavuo (toim), Helsinki 2001; HANNIKAINEN 2004, s.85-90.
- ⁴⁷ Ks. PELTOLA 2008a, s.197–198.
- ⁴⁸ Ks. esim. KL.31.1.1934, *Työntekijöiden alhaisen palkkatason korotuskeskustely tutkittavaksi*.
- ⁴⁹ PELTOLA 2008a, s.199–203.
- ⁵⁰ Kertomus TaKV:n toiminnasta vuonna 1930, s.189; Tampereen Työttömyysneuvoston toimikunnan kertomukset 1931–1934. Ks. myös PELTOLA 2008a, s.199–203; PELTOLA 2008c, s.171–177.
- ⁵¹ PELTOLA 2008c, s.187–197.
- ⁵² Ks. tarkemmin PELTOLA 2008a, s.203–213.
- ⁵³ Ks, liite 1. perhetarinat, s.220–273.
- ⁵⁴ TMT 183:656, Uusilehto, Frans, Eurajoki s.1901. Frans Uusilehto saapui vuoden 1929 syksyllä Pispalan uittotunnelin rakennustöihin urakan ottaneen firman kirvesmiehenä. Hän ei ollut siis varatyöläinen, vaan ns. vapaissa töissä, ikään kuin puolueettomana tarkkailijana havainnoimassa Tampereen ja Pispalan elämää lama-ajan alkuvuosina.
- ⁵⁵ Ilmoitukset, AL. 9.1.1932; AL. 10.1.1932.
- ⁵⁶ Ilmoitukset, AL. 9.1.1932.
- ⁵⁷ Ilmoitukset, AL. 21.1.1932.
- ⁵⁸ Ilmoitukset, AL. 9.1.1932.
- ⁵⁹ Ilmoitukset, AL. 17.1.1932.
- ⁶⁰ Ilmoitukset, AL. 10.1.1932.
- ⁶¹ Ilmoitukset, AL. 9.1.1932; AL. 10.1.1932.
- ⁶² Ks. tämä teos, s.100–103; Ks. myös liite 1, perhetarinat, Meltolahdet, s.220–230; Halmeat, s.246–256; Oittiset, s.274–277; Kasket, s.277–278; Sieviset, s.278–280.

Luku IV

¹ HÄKKINEN, Antti – PELTOLA, Jarmo Suomalaisen alaluokan historia: Köyhyys ja työttömyys Suomessa 1860–2000, Vieraat kulkijat, tutut talot, Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa (toim. Antti Häkkinen, Panu Pulma ja Miika Tervonen), SKS 2005, s.39–41.

² Ks. esim. KESKINEN – PELTOLA – SUOENJOKI 2005, koko teos.

³ PETERSON, Paul E, The Urban Underclass and the Poverty Paradox, *Political Science Quarterly*, Vol 106, 4/1991–92.

⁴ Tätä yleensä köyhempien ihmisten asuma-alueilla laajemmassa mittakaavassa esiintynyttä välinpitämättömyyttä suhteessa yhteiskunnan sääntöihin on kuvannut Tauno Kaukonen romaanissaan *Klaani*. Ks. KAUKONEN, Tauno, *Klaani, Romaani, Weilin + Göös*, 1963.

⁵ PARIKKA 1994b; Vrt. LEWIS, Oscar, *Sanzhesin lapset*, WSOY 1989; KAUKONEN 1963.

⁶ KAILA Martti *Ungdomsbröttslighetens beroende av exogena och endogena faktorer med särskilt avseende fäst vid ekonomiska kristid*, De Nordiska kriminalistföreningarnas årsbok 1939, Stockholm 1940, s.260–261.

⁷ KAILA 1940, s.260–266.

⁸ KAILA 1940, s.261–266. Vrt. GLASER, Daniel – RICE, Kent, *Crime, Age and Employment*, *American Sociological Review* 5/1959. Glaser ja Rice ovat löytäneet saman riippuvuuden vanhempien ikäluokkien ja laman aikaisen rikollisuuden välillä ja he kritisoivat amerikkalaisessa lama-ajan rikollisuutta käsitellessä sosiologisessa kirjallisuudessa esiintynyttä käsitystä nuorten rikollisuuden ja taloudellisen laman välisestä yhteydestä. Kritiikin kohteeksi joutuu muun muassa George Vold. Ks. VOLD, George B, *The Amount and Nature of Crime*, *The American Journal of Sociology* 6/1935.

⁹ MUSTALA, Paavo, Eräitä sosiaalisia havaintoja rikollisuudestamme, Rikollisuus ja sen vastustamismahdollisuudet, Rikollisuuden vastustamisviikolla Helsingissä tammikuun 7–13 päivinä 1934 pidetyt esitelmät, Julkaisus viikon järjestämistä varten muodostettu komitea, Helsinki 1935.

¹⁰ Ks. MUSTALA 1935; KAILA 1940, s.261–266. Mustalan artikkelissaan käyttämä esitutkimusaineisto oli kertynyt vuosilta 1921–1932 Helsingistä (n=1638), ja vuoden 1932 osalta myös Viipurista (n=87), Tampereelta (n=52) ja Turusta (n=40). Aineisto ei kerro rikoksen määrällisestä vaihtelusta. Sen sijaan se antaa tietoa rikosten taustoista, sillä esitutkimustiedot oli saatu paitsi syytetyiltä itseltään, hänen omaisiltaan ja ”ennen kaikkea sellaisilta luottamusta nauttivilta ja arvostelukykyisiltä henkilöiltä kuin opettajilta, kunnan ja valtion toimihenkilöiltä sekä talon isännöitsijöiltä ja työnantajilta”. GLASER – RICE 1959.

¹¹ VOLD 1935; SELLIN, Thorsten, *Crime*, *The American Journal of Sociology*, 6/1942; FERDINAND, Theodore, N, *The Criminal Patterns of Boston Since 1849*, *The American Journal of Sociology* 1/1967; PANDIANI, John, A, *The Crime Control Coprps: An Invisible New Deal Program*, *The British Journal of Sociology* 3/1982; SAMPSON, Robert, J – LAUB, John, H, *Crime and Deviance in the Life Course*, *Annual Review of Sociology*, (vol.18) 1992.

¹² HÄMÄLÄINEN, Helvi, *Katuojan vettä*, (I painos, WSOY 1935), III painos, WSOY 1986, s.168–169.

¹³ Haastattelu A-K 5000, Haastateltava Mantere, Reino Rafael, (s.24.5.1909) Haastattelija Erkki Ala-Könni 24.4.1979. Kansanperinteen arkisto, Musiikkieteen laitos, Tampereen Yliopisto. Mantere oli ammatiltaan taksikuski. Myöhemmin hän toimi myös linja-auton kuljettajana. Hän toimi myös kirjailijana ja oli ns. Mäkelän piirin jäsen Ks. myös SALMI 1969, s.178–179.

¹⁴ SALMI, 1969, s.178–179.

¹⁵ RYTI–ERKINHEIMO 1998, s.338. Ryti–Erkinheimon tekstiin sisältyy ilmeisesti lähteestä kumpuava paradoksi: Itseenään tarjoavat naiset olivat (Risto Rytin?) mukaan kevytkenkäisiä, vaikka olivat asialla työttömyyden ja toimeentulon puutteen vuoksi. Vrt. JUVA 1957, s.370–371. Rudolf Waldenin mukaan sellaisille nuorille naimattomille naisille, joilla ei ole muita elätettäviä kuin itsensä, ei pitäisi maksaa niin korkeita palkkoja kuin sellaisille, jotka olivat vastuussa perheellisistä. Ehkä tahtomattaankin Rudolf Walden lähestyi tässä palkkakysymyksen kipupistettä: Kuinka alas naisten palkkoja voitiin laskea, että he toimeen tullakseen turvautuisivat prostituutioon. Ks. PELTOLA 2008c palkkoja koskevat tiedot, erityisesti: s.125–141, 212–249.

¹⁶ *Kuulustelupöytäkirja* 5.1.1933, kuulustelu 6/1933, Siveyosaston kuulustelupöytäkirjat 1933, Tampereen poliisilaitoksen arkisto, TPA, HMA

¹⁷ *Kuulustelupöytäkirja* 5.1.1933, kuulustelu 6/1933, Siveyosaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA.

¹⁸ A. M Merikannon karamellitehdas, perustettu 1903, Teollisuustilaston alkuperäiskortit 1928–38, Tika; Tampereen poliisiosaston siveyosaston päiväkirja 1931, TPA, HMA.

- ¹⁹ Kuulustelupöytäkirja 20.4.1933, kuulustelu 69/1933, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA.
- ²⁰ Kuulustelupöytäkirja 4.2.1933, kuulustelu 22/1933, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA; Ks. myös kuulustelupöytäkirja 28.8.1933, kuulustelu 116/1933, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA.
- ²¹ Kuulustelupöytäkirja 4.2.1933, kuulustelu 22/1933, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA.
- ²² Kuulustelupöytäkirja 7.1.1933, kuulustelu 7/1933, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA. Useita varoituksia aiemminkin. Palautettu jo maaliskuussa 1930 kotipaikalleen Pohjois-Hämeeseen. Palannut Tampereelle ja tullut täällä kirkonkirjoille, ”saadakseen paremmin vietettyä huonoa epäsiivevällistä elämäänsä”.
- ²³ Kuulustelupöytäkirja 23.3.1933, kuulustelu 53/1933, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA; Kuulustelupöytäkirja 23.3.1933, kuulustelu 54/1933, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA. Ks. myös kuulustelupöytäkirjojen liitteet Hämeen läänin maaherran kanslia Tampereen kaupungin poliisimestarille 5.4.1933 ja 12.4.1933, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA.
- ²⁴ Kuulustelupöytäkirja 30.1.1933, kuulustelu 14/1933, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA.
- ²⁵ Kuulustelupöytäkirja 30.1.1933, kuulustelu 14/1933, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA.
- ²⁶ Kuulustelupöytäkirja 15.9.1933, kuulustelu 124/1933, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA; Ks. myös Kuulustelupöytäkirja 10.11.1933, kuulustelu 159/1933, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA.
- ²⁷ Sitaatit: Ks. esim. Kuulustelupöytäkirja 20.11.1933, kuulustelu 169/1933, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA. Kuulusteltu asui aikaisemmin mainitun Amalia Laaksosen kanssa.
- ²⁸ KULOVESI, Yrjö, Veneeristen tautien levenemisen johdosta, Terveystieteiden aikakauslehti 1/1921 (15.1.1921).
- ²⁹ Ks. BÖÖK, Einar, Uusi irtolaislaki ja sen esihistoria, Sos.Aik. 12/1936.
- ³⁰ Helsingissä tammikuussa 1931 pidätetty satakuntalaissyntyinen (s.1905) tamperelainen nainen. Kyseessä niin sanottu vanha tekijä, joka oli ”lähetetty maaherralta vankikyydillä kotiin” jo 1926, oltuaan syytteenä irtolaisuudesta. Sen jälkeen varoitettu useita kertoja irtolaisuudesta. Pidätetty oli oleskellut vanhempiensa luona 8-vuotiaaksi saakka ja sen jälkeen elättänyt itsensä palvelijana ja tehtaalaisena. Tampereen poliisiosaston siveysoaston päiväkirja 1931, TPA, HMA.
- ³¹ Sitaatit: Ks. kuulustelupöytäkirja 28.8.1933, kuulustelu 116/1933, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1933, TPA, HMA.
- ³² Vrt. HÄKKINEN 1995, s.71–95.
- ³³ GRABOVSKY, Peter N, PERSSON, Leif, SPERLINGS, Sven, Stockholm: The politics of crime and conflict, In the book: The Politics of Crime and Conflict, A Comparative History of Four Cities (ed. Gurr, Robert, Grabovsky Peter and Hula Richard C, Sage publications 1977, s.282–290).
- ³⁴ KL. 10.1.1929. *Lapsen ruumis löydetty Vuohenojasta.*
- ³⁵ Viinikan poliisikonttorin ilmoituspäiväkirja 19.12.1929, Ilmoituspäiväkirjat 1927–1930, Tampereen poliisilaitos, HMA; KL. 8.5.1929, *Ruumislöytöjä Nokialla, Talvella koskeen hukkuineen työläisen ruumis ja 3 lapsen ruumista löytynyt. Nokialla yksi sikiöstä löytyi Vihussillan alta, yksi Nokia-yhtiön voima-asemasta ja yksi pellolle talvella tuodusta lantakuormasta.*
- ³⁶ Vrt. SALMI 1969, s.180–181. Salmi kertoo: ”Jonkinlaisen kuvan siitä, miten tiukkaa kutoma-tehtaassa työskentelevän nuoren neitosen jokapäiväinen elämä saattoi olla saa siitä, kun kerron erään synnytystapauksen, joka sattui Klingendahlin tehtaassa. Nuori neitonen oli raskaana, jota hän kuitenkin yritteli pitkän aikaa salata puristamalla liiveillä paisuvaa vatsaansa, niin kauan kuin se vain oli mahdollista ja jatkoi työssä oloaan tehtaassa. Eräänä päivänä putkiasentaja M. meni kehräämöosaston porraskäytävässä korjaamaan jotakin vuotavaa WC:hen ja tultuaan tämän WC:n lähelle hän kuuli sieltä naisen kirkumista ja avunhuutoa. M. avasi WC:n oven ja näki heti että kirkuva nainen oli synnyttänyt lapsen, joka oli WC-astiassa yhdessä mykkyrässä ja vielä napanuorastaan kiinni istukassa. Hän otti vastasyntyneen pois epämukavasta ammeesta ja alkoi sitten yhdessä naisen kanssa huutamaan apua paikalle. Avunhuudot kuuli sitten eräs siivoaja, joka tuli tähän harvinaiseen synnytyslaitokseen ja otti lapsen M:lta, joka sitten lähti portinvartijan puhelimella hälyttämään apuun ambulanssia. Nainen vietiin lapsineen synnytyslaitokselle, josta äiti ja lapsi pääsivät viikon kuluttua terveinä kotiutumaan ja parin viikon kuluttua nuori äiti oli jälleen työpaikallaan. Nuorella äidillä ei liene ollut itselläänkään oikein varmaa tietoa siitä, kuka oli lapsen isä ja lapsensa äiti antoi kaupungin lastenkotiin, jonka toimesta lapselle

hankittiin kasvatusvanhemmat. Sen ajan kuluessa, minkä neitonen joutui olemaan töistä pois, hän oli niiden avustusten varassa, joita työtoverit keräyksellä tehtaassa hänelle hankkivat.”

³⁷ KL 9.3.1929, *Työttömyys lisää köyhäinboitomenoja ja prostitutiota*.

³⁸ KL 9.3.1929, *Työttömyys lisää köyhäinboitomenoja ja prostitutiota*.

³⁹ SALMI 1969, s.178–179.

⁴⁰ SALMI 1969, s.178–179.

⁴¹ Viinikan poliisikonttorin ilmoituspäiväkirja 20.10.1929, Ilmoituspäiväkirjat 1927–1930, Tampereen poliisilaitos, HMA.

⁴² Tässä tapauksessa tällaiseen viittaa se, että talonmies ei ilmoittanut asiaa suoraan talonmistajalle, vaan kertoi sen poliisille ja pyysi poliisia ketomaan siitä talonmistajalle.

⁴³ TL 11.10.1927, *Pellavatehtaalla balaileva pikakupomo*.

⁴⁴ SALMI 1969, s.181–182; 194–196.

⁴⁵ Naistoveri, Tampereen työläiset heräävät, Kumous Huhtikuu 1932, SKP:n Tampereen piiri-lehti, (Maanalainen) Mf. rulla 4, KaA. Saatu 21.7.1932. Nimimerkki Naistoveri oli EK-Valpon arvauksen mukaan puoluenimeltään Tahvo, eli ei mikään nainen vaan mies, jonka oikea nimi oli Lauri Nalkki.

⁴⁶ SALMI 1969, s.179.

⁴⁷ SALMI 1969, s.179.

⁴⁸ SALMI 1969, s.179.

⁴⁹ HÄKKINEN 1994, s.99; HÄKKINEN 1995, s.68–71; Vrt. PARIKKA 1994, s.261–264.

⁵⁰ Vrt. SALMI 1969, s.179–180.

⁵¹ Aamulehden otsikointia 22.7.1932.

⁵² HÄKKINEN, Antti, Kiertäminen, kulkeminen ja muukalaisuuden kohtaaminen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisöissä, Vieraat kulkijat – tutut talot, Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa, SKS 2005. Ks. erityisesti s.225–230.

⁵³ Ks. BÖÖK, Einar, Kulkuriliike työttömyysilmionä, Sos.Aik. 2/1932.

⁵⁴ BÖÖK 1932.

⁵⁵ Ks. PARIKKA 1994, s.261–264.

⁵⁶ BÖÖK 1932.

⁵⁷ Kuulustelupöytäkirja 21.1.1931, Maaherran tuomiolle lähetetty 2/1931, Tampereen poliisilaitoksen siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1931, TPA, HMA.

⁵⁸ Kuulustelupöytäkirja 28.1.1931, Maaherran tuomiolle lähetetty 3/1931, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1931, TPA, HMA.

⁵⁹ Kuulustelupöytäkirja 4.7.1931, Maaherran tuomiolle lähetetty 20/1931, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1931, TPA, HMA.

⁶⁰ Kuulustelupöytäkirja 18.3.1931, Maaherran tuomiolle lähetetty 9/1931, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1931, TPA, HMA.

⁶¹ Kuulustelupöytäkirja 18.3.1931, Maaherran tuomiolle lähetetty 9/1931, Siveysoaston kuulustelupöytäkirjat 1931, TPA, HMA.

⁶² Tampereen poliisilaitoksen siveysoaston päiväkirjat 1928–38, TPA, HMA.

⁶³ PARIKKA 1994b, s.261–264; Vrt. KETTUNEN, Pauli, Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa. Historiallisia Tutkimuksia 189. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1994, s.167–168.

⁶⁴ HAANPÄÄ, Pentti, Noitaympyrä, Romaani pohjoisesta, Suomalaisen kirjallisuuden klassikoita, SKS, Kirja on kirjoitettu 1931, julkaistu ensi kerran 1956 ja julkaistu tässä sarjassa 1994 (I painos) ja 2000 (II painos), Helsinki 2000, s.160.

⁶⁵ HAANPÄÄ 2000 (1931/1956); KARONEN, Vesa, Johdanto, (Pentti Haanpään kirjaan Noitaympyrä), SKS, Helsinki 2000; KARONEN, Vesa, Noitaympyrän kaksi vastaanottoa, SKS, Helsinki 2000.

⁶⁶ KOSTIAINEN, Auvo, Loikkarit, Suuren lamakauden laitton siirtolaisuus Neuvostoliittoon, Ota-va 1988, s.57–65; LAHTI-ARGUTINA, Eila, Olimme joukko vieras vaan, Venäjän suomalaiset vainon uhrin Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun, Vammala 2001, s.28. EK-Valpo arvioi loikkareiden määräksi 12 000–15 000 henkilöä. Neuvostoliiton rajavartiolaitoksen mukaan laittomasti rajan ylittäneitä oli vuosina 1930–1934 yhteensä 12 950 henkeä, joista vuonna 1931 2 488 henkeä ja vuonna 1932 7 207 henkeä. Kun lukuun lisätään passilla virallisesti siirtyneet ja vuosi 1929 ja 1935, niin 15 000 ei tunnu olevan huono arvio.

- ⁶⁷ KOSTIAINEN 1988; MÄENPÄÄ, Ulla, Muistoiksi muuttunut aika, Kertomuksia Lielahdesta, II painos, Tampere 1995, s.165.
- ⁶⁸ LAHTI-ARGUTINA 2001. Matrikkeli sisältää tietoja kaikista hänen etnisesti suomalaisiksi tunnistamien henkilöiden saamista rangaistuksista ja elämänvaiheista. 1930-luvun laman aikana Suomesta Neuvostoliittoon siirtyneet loikkarit ovat vain yksi, joskin suuri ryhmä muiden joukossa.
- ⁶⁹ KOSTIAINEN 1988, s.35.
- ⁷⁰ Ks. PELTOLA 2008c, s.194–197.
- ⁷¹ Ks liite 2, Edvard Sarion lama. Ks. Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA; LAHTI-ARGUTINA.
- ⁷² Ks. liite 2. Markkasen ja Kallion loikkausyritys; Ks. Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA.
- ⁷³ J. M. Beattien mukaan omaisuusrikollisuus nousi Englannissa silloin kun sato oli epäonnistunut ja ruuan hinnat nousivat ja työn kysyntä heikkeni samanaikaisesti. Esimerkiksi 1730-luvun lopulla ja 1740-luvun alussa Englannissa oli puutetta ruuasta ja hinnat nousivat. Ks. BEATTIE, J.M, The Pattern of Crime in England 1660–1800, Past and Present 1/1974, ks. erit. s.75–79, 85–95. VERKKO, Veli, Väkivaltarikosten kehityssuunnasta ja syy-suhteista Suomessa, Rikollisuus ja sen vastustamismahdollisuudet, Rikollisuuden vastustamisviikolla Helsingissä Tammi-kuun 7–13 päivinä 1934 pidetyt esitelmät, Julkaissut viikon järjestämistä varten muodostettu komitea, Helsinki 1935, s.235. Verkkko mainitsee professori Antti Tulenheimon osoittaneen, että ”Suomessa yhdensuuntaisuus ruistynnyrin markkinahinnan ja varkausrikoksiin syypääksi tuomittujen luvun välillä on täydellinen aina 1890-luvulle asti”. Vrt. myös HOBBSBAWM, Eric, Rosvot, Vastapaino 2005, s.41–43, 52–54. Hobsbawm päätyy pohdintoissaan siihen, että rosvouden laajemmän esiintymisen taustalla on yleensä aina epäoikeudenmukaiset maanomistusolot ja yleensä niistä ja huonoista maatalouden harjoittamisolosuhteista johtuva köyhyys. Heikki Ylikangas piirtää kirjassaan Nurmijärven rosvoit kuvan rosvojoukon jäsenistä, joiden kimmokkeina rikosten teille näyttäisi olleen elintason lasku ja yhteiskunnan murrosvaiheesta eteen tullut sosiaalisen aseman lasku. YLIKANGAS, Heikki, Nurmijärven rosvoit, Maankuulun rikollissakin nousu ja tuho 1820-luvun Suomessa, WSOY 2003, s. 452–463.
- ⁷⁴ VERKKO 1935, s.235–236.
- ⁷⁵ JAAKKOLA, Jouko, Työväestö ja sosiaalinen poikkeavuus. Tampereen työväestön huollontarve, sairastavuus ja rikollisuus 1850–1917. Lisensiaattityö, Tampereen yliopisto 1982, s.29; HAAPALA 1986, s. 142; VERKKO, VELI, Lähimmäisen ja oma henki, Sosiaalipatologisia tutkimuksia Suomen kansasta, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja – B-sarja, N:o 33, K.J. Gummerus Jyväskylä 1949, s.57.
- ⁷⁶ VERKKO 1935, s.235–236.
- ⁷⁷ KL. 17.1.1933, Tampereen rikospoliisille on kulunut vuosi antanut tavallista enemmän työtä. Vrt. KOSKELA, Kari, Huligaanit, Katuelämää Sörkässä suurlakosta sisällissotaan, Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 870, SKS 2002, erityisesti s.155–167.
- ⁷⁸ Ks. KOSKELA 2002, s.155–167; Vrt. liite 1, perhetarinat, Anderssonit, s.266–273.
- ⁷⁹ PARIKKA 1994, s.259–261.
- ⁸⁰ GRABOVSKY – PERSSON – SPERLINGS 1977, s.282–290; VOLD 1935; SELLIN 1942; FERDINAND 1967. Sellin esittelee artikkelissaan rikostilastoja Detroitista, Cincinnatiasta, Los Angelesista ja New York Citystä. Ferdinand keskittyy sen sijaan Bostonin rikollisuuteen. Vold käyttää lähinnä kaupunkien rikostilastoja. (Hän pohtii myös jossain määrin kaupungin koon vaikutusta rikollisuuteen).
- ⁸¹ GRABOVSKY, Peter, Sydney: The Politics of Crime and Conflict, 1788 to the 1970s, In the book: The Politics of Crime and Conflict, A Comparative History of Four Cities (ed. Gurr, Robert, Grabovsky Peter and Hula Richard C, Sage publications 1977, s.335–336, 387–393.
- ⁸² KAILA 1940, s.140.
- ⁸³ HÄKKINEN 2003.

Luku V

- ¹ KAHRA, Eljas, Joukkotyöttömyyden torjuminen, Kansantaloudellinen aikakauskirja 1938 (Kahra 1938b), s. 158.
- ² PARIKKA & PELTOLA 1998; Vrt. JUTTIKALA 1979, s. 568, 578.
- ³ PARIKKA & PELTOLA 1998.
- ⁴ HÄKKINEN 2002, s.131. Häkkisen mukaan Micheli on saanut virikkeitä M. McColdrickin ja E. A. Carterin ajatuksista. Vertailukohtia olisi ollut olemassa Suomessakin: Kehä tulee impliisitesti näkyviin jo Parikallakin (Ks. PARIKKA 1994b, s.270–274), maalarin Korpisen tapauksessa. Niin ikään kehäajatus oli näkyvissä myös Peltolan artikkelissa (PELTOLA 2001), jossa tarkas-

teltiin Tiilenpolttaja Kivelän perheen lamaa. tietyllä tavalla tämän kierteen läpileikkaus (ei siis pitkäntäisleikkaus) on kuvattu myös kirjassa: ROWNTREE 1902.

⁵ Ks. PELTOLA 2001; PELTOLA 2005; Työttömyydestä kärsineet perheet tässä kirjassa: ks. Liite 1, perhetarinat, s. 220–273. Vrt. HÄKKINEN 2002, s.131.

⁶ Vrt. HÄKKINEN 2002, s.131; HÄKKINEN–PELTOLA 2005, s.58; Perhetasolla, Ks esim. PELTOLA 2001; PELTOLA 2005; Työttömyydestä kärsineet perheet tässä kirjassa: ks. Liite 1, perhetarinat, s. 220–273.

⁷ Ks. HÄKKINEN 2002, s.131. Spiraali on geometriassa tasokäyrä joka itseään leikkaamatta kiertää äärettömän monta kertaa saman keskipisteen ympäri ja jota pitkin liikkuva piste siirtyy koko ajan kauemmas keskipisteestä. Ks. PELTOLA 2001; PELTOLA 2005; Työttömyydestä kärsineet perheet tässä kirjassa: ks. Liite 1, perhetarinat, s. 220–273.

⁸ Vrt. HÄKKINEN 2002, s.150–157, 163.

⁹ Ks. esim. PERLOTT & COLLINS 1933;; BAKKE 1940b, s.211–212; WHITESIDE, Noel, Counting the Cost: Sickness and Disability among Working People in an Era of Industrial Recession, 1920–39, *The Economic History Review*, New Series, 2/1987, s.239–240.

¹⁰ Vrt. HÄKKINEN–PELTOLA 2005, s.56–59.

¹¹ Ks. esimerkiksi Tkkt 1929/30–1936/37, Tvika, TKA.

¹² Ks. HÄKKINEN 2002, s. 156. ”Sairaant olivat ’pulassa’ ensimmäisinä ja viimeisinä”. Tämä havainto olisi vaatinut huomattavasti perusteellisempaa purkamista.

¹³ DAVIES 1992, s.54; JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.81–83.

¹⁴ PERLOTT & COLLINS 1933; BAKKE 1940b, s.211–212; JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.81–83.

¹⁵ Ks. liite 1, perhetarinat, 220–287. Vrt. Herra Raparkan kohtalo: BAKKE 1940b, s.133–140 ja yleisemmin sama teos, s.212.

¹⁶ Ks. Liite 1. perhetarinat, erityisesti Meltolahdet, s.220–230, Kivelät, s.230–238 ja Paldaniukset, s.238–246.

¹⁷ Liite 1, perhetarinat, Kivelät, s.230–238.

¹⁸ Liite 1, perhetarinat, Halmeet, s.246–256 ja Paldaniukset, s.238–246.

¹⁹ TaKH:n ptk. 28.2.1930 (§546), TaKH:n ptk:t 1930, TKA; Ks. tämä teos, Liite 1, perhetarinat 220–287.

²⁰ TaKH:n ptk. 28.2.1930 (§546), TaKH:n ptk:t 1930, TKA; Todistus Miettisen puolesta 20.3.1930, Liite 546, TaKH:n ptk:n liitteet 1930, TKA.

²¹ TaKH:n ptk. 5.2.1931 (§315), TaKH:n ptk:t 1931, TKA; Siljamäen kirje hallitukselle 4.1.1931, Liite 315, TaKH:n ptk:n liitteet 1931, TKA. Kirjeen allekirjoittajien nimet: E. Hieta-aho, S. Kivistö, R. Hellman, K. Ylen, K. Virtanen, T. Nyman, T. Kanto, Y. Ranter, P. Virtanen.

²² TaKH:n ptk. 5.2.1931 (§315), TaKH:n ptk:t 1931, TKA; Siljamäen kirje hallitukselle 4.1.1931, Liite 315, TaKH:n ptk:n liitteet 1931, TKA.

²³ Vrt. HÄKKINEN 2002.

²⁴ Vähävaraisten lääkärin kertomukset vuosilta 1926–1938, Ks. Terveystoimikunnan kertomukset ja Köyhäinhoitokunnan kertomukset; Ks. liite 1, perhetarinat, s.220–273.

²⁵ Vähävaraisten lääkärin kertomukset vuosilta 1926–1938, Ks. Terveystoimikunnan kertomukset ja Köyhäinhoitokunnan kertomukset.

²⁶ Liite 1, perhetarinat, ks. esim. Paldaniukset, s.238–246 ja Halmeet, s.246–256.

²⁷ KOMAROVSKY 1940, s.14.

²⁸ PELTOLA 2008a.

²⁹ PELTOLA 2008a.

³⁰ Vrt. BAKKE 1940b, s.120–129.

³¹ Vrt. BAKKE 1940b 208.

³² Ks. liite 1. perhetarinat, s.220–280. Vrt. BAKKE 1940b, s.212, 209–210.

³³ Vrt. WANDERSEE, Winifred, D, *The Economics of Middle-Income Family Life, Working Women During the Great Depression*, Kirjassa *Decades of Discontent, The Women's Movement 1920–1940* (toim. Scharf, Lois ja Jensen, Joan M., Northeastern University Press, Boston 1987, s.45–46. Naimisissa olleiden naisten työhön osallistuminen kasvoi 1930-luvun laman aikana Yhdysvalloissa. Vuonna 1930 naispuolisesta työvoimasta oli naimisissa 29 prosenttia ja vuonna 1940 vastaava osuus oli jo 35 prosenttia. Suurin osa naimisissa olleista naisista joutui työskentelemään ja astumaan työelämään perheen taloudellisen tilanteen vuoksi.

³⁴ Vrt. KOMAROVSKY 1940, esim. s.92–104; CAVAN, Ruth Shonle, *Marriage and Family Living*, vol.21, 2/1959, s.140–141; MORGAN, Winona L, *The Family meets the Depression, A Study of a Group of Highly Selected Families*, The University of Minnesota Press, Minneapolis 1939. Komarovskyn tutkimuksen Brady-nimisen perheen Herra Brady oli piessyt lapsiaan ja vaimoan ennen lamaa. Usein se oli tapahtunut juovuspäissä. Vaikka parisuhde kohentui herra Bradyn jäätyä työttömäksi ja tultua uskoon, ei suhde lapsiin muuttunut paremmaksi, vaan isän väkivallan uhaan perustunut auktoriteetti murtui, kun hän ei pystynytään enää elättämään perhetänsä. Ks. myös BAKKE 1940b, s.202–204. 212. Bakken mukaan kotona käyneet köyhäinhoidon naispuoliset virkailijat ryhtyivät miehen menetettyä otteensa puhumaan asioista ”suoraan” vaimon kanssa. kahden naisen suunnitella perheen tulevaisuutta, jäi miehelle vain juoksupojan rooli heidän välillään. Vrt. liite 1, perhetarinat. Ks. esim. Anderssonit, s.266–273; Halmeet, s.246–256.

³⁵ Ks. PELTOLA 2008a, jossa kuvataan naisten työllisyyden kasvua kaupungissa, sekä tämän teoksen palkkoja koskeva luku sekä PELTOLA 2008c, jossa kuvataan palkkoihin liittyviä poliittisia aspektoja. Ks. myös liite 1, perhetarinat, s.220–280. Perhetarinoiden mukaan nuorten ja naisten viikkopalkat vaihtelivat 100–150 markan välillä. Vrt. WANDERSEE 1987, s.45–46.

³⁶ KOMAROVSKY 1940, s.66–69. Komarovskyn aineiston rouva Lake totesi: ”työttömäksi jäätyään aviomieheni tekee meidän hyväksemme enemmän kuin aikaisemmin. Hän yrittää kovasti saada lapset rakastamaan itseään ja saa tällä tavoin myös minut tuntemaan enemmän häntä kohtaan. Hän ei yksinkertaisesti pysty tekemään tarpeeksi perheensä hyväksi. Tiedän, että hän yrittää, enkä tiedä miksi hänen pitäisi yrittää niin kovasti. (Sillä) hän tietää, että me kaikki rakastamme häntä.” Mies oli vaimon mukaan aikaisempaa kärsivällisempi myös häntä kohtaan, vaikka hän on ollut laman ja työttömyyden kohdattua entistä hermostuneempi, eikä ollut aina kyennyt hillitsemään itseään.

³⁷ Liite 1, Halmeiden perhetarina, s.246–256; Vrt. KOMAROVSKY 1940, s.97–104; CAVAN, Ruth Shonle, *Unemployment. Crisis of the Common Man, Marriage and Family Living*, vol.21, 2/1959, s.139–146; ELDER 1974, s.26–29. Komarovskyn aineiston Bradyn perheessä 17-vuotiaasta pojasta tuli perheen elättäjä, isän, äidin ja isonveljen ollessa työttöminä. Poika käytti rahojaan myös tyttöstävän kanssa iltaisin, jolloin perheen työtön isä pyrki hillitsemään tuhlaamista. Poika vastasi: ”Se ei kuulu sinulle kuinka paljon rahaa käytän, sillä omianihan tuhlaan”. Mistään tällaisesta ei Halmeiden perheessä näyttäisi olleen kyse. BAKKE 1940b, s.206. Bakke selittää lasten reaktion johtuvan kasvavasta häpeästä, jonka aiheutti vanhempien ja erityisesti isän vertaaminen toisten lasten vanhempiin.

³⁸ KOMAROVSKY 1940; ELDER 1974, s.83–117; BAKKE 1940b, s.206; JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.83–87. Tässä asuinympäristöllä on suuri merkitys, sillä lamasta kärsineessä yhteisössä on muitakin työttömiä perheenisä. Jos vertalukohteina on vain peremmin menestyviä perheenisä, on myönteisen asenteen säilyttäminen omiin vanhempiin vaikeampaa.

³⁹ Ks. Esim. ELDER 1974, s.85. Vrt. Anderssonien isän ja pojan välinen riita, joka johti puukotappeluun. Ks. liite 1. perhetarinat, Anderssonit, s.266–273. Hyvinmenestyneen isän reaktio epätoivoiseen tilanteeseen: Ks. JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.51–53. Itävaltalaiset tutkijat kertovat kirjassaan seuraavanlaisen esimerkin haastattelukäynniltään nelihenkinen perheen luona (vanhemmat ja kaksi lasta): ”Vaimo oli hyvin hermostunut. Kun vierailimme heillä, hän alkoi välittömästi itkeä. Yhden huoneen, pien makuuhuoneen ja keittiön suuruisen huoneisto oli hyvin siisti ja hyvin pidetty. Koko perheen vaatteet näyttivät puhtailta ja hyväkuntoisilta. Perheen isä oli huolehtinut että lapsilla on vaatteet. Hän sanoi, että kamalinta on se, ettei voi tarjota lapsille yhtään mitään. Hän oli peloissaan, että lapset saattaisivat jäädä kehityksessä jälkeen.

Aviomies oli ollut aina hyvin vaativainen, eteenpäin pyrkivä ja täynnä itseluottamusta. Hän oli ollut myös ylpeä perheestään. Hän vaati itseltään paljon oli kysymys sitten opiskelusta tai työntööstä. Kun irtisanomiset alkoivat, hän oli vakuuttunut, että hänelle ei voisi tapahtua mitään. Ensimmäisten kuukausien aikana hän ajatteli, että niin kyvykkään miehen kuin hänen ei pitäisi surra. Ensimmäisen työttömyysvuotensa aikana hän kirjoitti 130 työhakemusta, mihinkään ei vastattu. Nyt hän oli katkeamispisteessä. Hän kertoi haastattelijoille makaavansa puolet päivästä sängyssä, että säästäisi lämmittämisen. Kun energiaa kului vähemmän, hän saattoi säästää myös aamupalankin. Hän harvoin lähtee ulos talosta. Hän on hyvin epätoivoinen: *ei voi mennä paremmin, vain huonommin*. Hän uskoo kaiken romahtavan: *Voin kestää kaiken, jos vain tiedän lasten säästyvän*.

Haastattelijat näkivät joitakin hyviä vaatteita aikaisemmilta ajoilta. Vaimo oli huolissaan lapsista, jotka oli lähetetty lasten lomakotiin. (Ilmeisesti jonkinlainen köyhien ja työttömien lapsille tarkoitettu lomapaikka – J.P.) Aviomies istui kaiket päivät kotona, eikä tehnyt mitään, eikä hänellä ollut enää minkäänlaisia kontakteja toisiin ihmisiin.”

⁴⁰ JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.85.

⁴¹ ELDER 1974, s.83–117.

⁴² KOMAROVSKY 1940, s.14–15.

⁴³ Liite 1, perhetarinat, s.220–287; Vrt. CAVAN, Ruth S – RANCK Katherine H, *The Family and the Depression, A Study of One Hundred Chicago Families. Social Science Studies*, directed by the Social Science Research Committee of the University of Chicago, No.35, University of Chicago Press, 1938, s.146. Cavanin & Ranckin aineiston aikaisemmin satunnaisesti alkoholia käyttänyt Mr. Lind alkoi laman aiheuttamien huolien vuoksi juoda säännöllisesti.

⁴⁴ Ks. Liite 1, perhetarinat, Anderssonit, s.266–273.

⁴⁵ Liite 1, perhetarinat. Ks. Anderssonit, s.266–273; Lampiset, s.261–265. Vrt. BAKKE 1940b, s.120–143. Rosinan ja Raparkan perheet. Anderssonien perheen kohdalla on vaikea sanoa, mikä oli laman osuus perherakenteen muuttumiseen johtavissa tapahtumissa. Bakken kuvaamissa perheissä lama johti nimenomaan miehen perheen pääasiallisen elättäjän roolin murenemiseen, missä perheen raha-asioista autoritaarisesti päättänyt perheen pää (herra Raparka) joutui työttömyyden vuoksi muun perheen armoille.

⁴⁶ KOMAROVSKY 1940, s.24–36; JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.51–53.

⁴⁷ ELDER 1974, s.28. Perustuu Albert Cohenin sanomaan.

⁴⁸ Liite 1, perhetarinat, s.220–287.

⁴⁹ Liite 1, perhetarinat, Oittiset, 274–277.

⁵⁰ Teollisuustilaston alkuperäiskortit 1928–38, TiKA.

⁵¹ PELTOLA 2001.

⁵² Liite 1, perhetarinat, s.220–287. Vrt. ELDER 1974, s.29–32.

⁵³ JAHODA – LAZARFELD – ZEISEL 1971 (1933), s.57–59. Marienthalia tutkineet itävaltalaiset kerovat lapsien kouluaineista, joiden aiheena oli ”mitä odotan joululta”. Tutkijat lakivat aineista joululahjatoiveiden rahallisen arvon ja huomasivat, että marienthalilaisten lasten toiveet olivat vain kolmanneksen siitä, mitä ympäröineen maaseudun lasten. Joulun jälkeen kysyttäessä saatiin tietää, että marienthalilaisten lasten vaatimattomammat toiveet olivat harvemmin toteutuneet kuin maaseudun lasten.

⁵⁴ McLEOD, Jane, D & SHANAHAN, Michael J, *Trajectories of Poverty and Children’s Mental Health*, *Journal of Health and Social Behavior*, Vol 37, 3/1996, s.215–217; McLEOD, Jane, D & SHANAHAN, Michael J, *Poverty, Parenting, and Children’s Mental Health*, *American Sociological Review*, Vol 58, 3/1993, s.360–362. Köyhyydestä kärsineissä perheissä äidit pieksivät (tilastollisesti) lapsia enemmän kuin paremmin toimeen tulleissa perheissä. Tähän seikkaan saattoi tosin vaikuttaa muutkin köyhyyden kanssa yhteen kiertyvät taustamuuttujat, kuten heikkompi koulutus. Näiden tutkimusten aineisto oli kerätty 1980-luvulla, eivätkä suoranaisesti kosketa 1930-luvun lamaa.

⁵⁵ Vrt. PARIKKA 1994a, s.82–86.

⁵⁶ Liite 1, perhetarinat, Anderssonit, s.266–273.

⁵⁷ Viranomaislähteiden kautta ei juurikaan selviä työttömien naapurisuhteet. Ainoa merkki näyttäisi olleen Paldaniuksen veljesten työanomus, jossa naapurin pojat olivat todistajina.

⁵⁸ Vrt. ELDER 1974 16–42.

Luku VI

¹ Kertomus Tampereen ammatillisen paikallisjärjestön toiminnasta vuodelta 1931 (SAK), TAP:n pöytäkirjat 1930–1936, TAPA.

² Elintaso koostui Vepsän mukaan seuraavista osa-alueista: ravinnon laadullinen ja määrällinen taso, asumisen väljyys ja asunnon varustetaso, terveydenhoitopalvelusten saantimahdollisuus, yleinen terveystaso, perusopetuksen taso ja korkeamman asteisen koulutuksen yleisyys, toimeentulon jatkumisen turvallisuus, eläke- ja työkyvyttömyysturvan yleisyys, yhteisöelämän aiheuttamat riskitekijät, korkeampien tarpeiden tyydyttämistä korostava ylijäämäkulutus ja virikistymismahdollisuudet. VEPSÄ, Kirsti, *Elintason muutos Suomessa vuosina 1910–1965*, Tutkimus elintason perusolotuvuuksista sekä elintason ja taloudellisen kasvun välisestä yhteydestä, Helsinki 1973, s.113–116.

³ VEPSÄ 1973, s.113–116.

⁴ VEPSÄ 1973, s.113–116.

⁵ Suurin esikaupunki Pispala kuului ensin Pirkkalaan, sitten vuodesta 1922 Pohjois-Pirkkalaan. Vuonna 1937 se liitettiin Tampereeseen.

⁶ Messukylän kunta liitettiin Tampereeseen vuonna 1946.

⁷ PITKÄNEN, Kari, *Väestöntutkimus ja yhteiskunta, Suomalaisen väestöntutkimuksen historia 1700-luvulta noin vuoteen 1950, Suomen väestötieteen yhdistyksen julkaisuja n:o 11*, Helsinki 1988, s.38.

⁸ NOTKOLA, Irma-Leena, Luonnollisesta hedelmällisyydestä lapsirajoitukseen, Mikrodemograafinen tutkimus hedelmällisyyden transitiosta, Suomen väestötieteen yhdistyksen julkaisuja N:o 12, Helsinki 1989, s.157.

⁹ PITKÄNEN, Kari, Suomen väestön historialliset kehityslinjat, Suomen väestö, Gaudeamus 1994, s.53.

¹⁰ PITKÄNEN 1988, s.38; NOTKOLA, 1989, s.161–162.

¹¹ SVT, Väestömuutokset; vrt. STRÖMMER, Aarno, Tampereen väestö sen asunto-olot ja asunontarve, Helsinki 1954, s.14–15; STRÖMMER, Aarno, Väestöllinen muuntuminen Suomessa, Analyttinen kuvaus syntyvyyden, kuolevuuden ja luonnollisen kasvun tähänastisesta kehityksestä ja alueellisesta vaihtelusta, Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja A:13, Tornio 1969, s.50, taulu 9 ja JUTIKKALA 1979, s. 7–10, 35.

¹² STRÖMMER 1954, s.14–15; JUTIKKALA 1979, ss. 7–10, 35.

¹³ RASILA, Viljo, Tilastolliset menetelmät historiantutkimuksessa, Otava 1977, s.149–151.

¹⁴ Vrt. NOTKOLA 1989, s.154–162.

¹⁵ KOMAROVSKY 1940, s.130–133.

¹⁶ KOMAROVSKY 1940, s.131.

¹⁷ KOMAROVSKY 1940, s. 131–132.

¹⁸ KOMAROVSKY 1940, s.130–133. ”There are some indications that Mrs. Garland is carrying on an affair with another man”.

¹⁹ Ks. Liite 1, perhetarinat, Anderssonit, s.266–273.

²⁰ Vrt. KOMAROVSKY 1940, s.36–38.

²¹ KOMAROVSKY 1940, s.130–133.

²² MORGAN 1939, s.100.

²³ Kokonaishedelmällisyysluku on laskennallinen elävänä syntyneiden lasten määrä, jonka naiset keskimäärin synnyttävät koko hedelmällisyyskautenaan edellyttäen, ellei kukaan heistä kuole ennen tämän kauden päättymistä ja että kyseisen ajanjakson ikäryhmittäiset hedelmällisyysluvut ovat voimassa koko hedelmällisyyskauden.

²⁴ NOTKOLA, Irma-Leena, Hedelmällisyys, Suomen väestö, Gaudeamus 1994, s.76–81.

²⁵ JUTIKKALA 1979, s.9. Tässä yhteydessä on syytä muistaa mitä Irma-Leena Notkola huomauttaa, että periodikohtainen kokonaishedelmällisyysluku ei kuvaa minkään todellisen naisikäluokan lapsikertymää, vaan hedelmällisyyden tasoa tietynä ajankohtana. Naisten todellisia toteutuneita lapsikertymiä kuvaavat parhaiten kohorttikohtaiset kokonaishedelmällisyysluvut, Ks. NOTKOLA 1989, s.65–66,88–89.

²⁶ Synnytykset 1926–1938, ThIa, TKA.

²⁷ Synnytykset 1926–1938, ThIa, TKA.

²⁸ Synnytykset 1926–1938, ThIa, TKA.

²⁹ Komarovskyn mukaanhan lama vaikutti myös seksuaaliseen aktiviteettiin yleensä. Jos oli uskominen tuomiorovasti K.H. Seppälään niin rietas meno kaupungissa jatkui, mutta syntyvyyden putoaminen johtui työväenlehtien seksuaalivalistuksesta. Seppälän mukaan ainakin Kansan Lehteä lukeva työväestö tunsi ehkäisyvälineet ja tiesivät mihin niitä oli tarkoitus käyttää: ”Kansan Lehdessä on vuodesta vuoteen ilmoituksia ’ehkäisyvälineistä’, KERTOMUS seurakunnan tilasta vuosina. 1927–1931. Vuoden 1932 Synodaalikokousta ja vuoden 1933 Kirkolliskokousta varten, antoi 30 päivänä toukokuuta 1932 K. H. Seppälä, Kertomukset synodiali- ja kirkolliskokousta sekä piispantarkastusta varten 1901–1961, Tampereen seurakuntien arkisto (TSA).

³⁰ Ammattiryhmityksessä on otettu huomioon Tampereen erikoinen elinkeinorakenne ja työtömyyden kohtaaminen (Ks. PELTOLA 2008a). Koska ylin luokka ja keskiluokka olivat ohuita, niin heistä on muovattu vain kaksi ryhmää. Ylimpään ryhmään luettiin tehtailijat ja johtajat ja akateemisen (lääkäri, hammaslääkäri, tohtori, maisteri) tai teknillisen koulutuksen (arkkitehti, diplomi-insinööri ja insinööri) saaneet. Sen kanssa samaan tilastoryhmään yhdistettiin ylempi keskiluokka, johon luettiin työnjohtajat (teknikot), kauppiaat, kansakoulun opettajat ja liikkeenharjoittajat. Yhdessä nämä kaikki yllämainitut muodostivat kaavion ylimmän ryhmän.

Toiseksi ylimmän ryhmän eli alempaan keskiluokkaan laskettiin erilaiset alemmat virkamiehet (esim. poliisikonstaapelit, tullivirkailijat.), kaupanhoitajat ja palveluualalla työskentelevät. Kolmannen ryhmän muodostivat ”ylläpitäjät”, jotka pitävät yhteiskunnan käynnissä ja käsityöläiset: Ylläpitäjiin laskettiin ajurit, autonkuljettajat, rautatieläiset, varastomiehet ja talonmiehet. Käsityöläisiin laskettiin räätäleiden ja suutareiden lisäksi leipurit (ei leipomotyöntekijöitä) ja kirjapainojen työntekijät.

Tehtaiden ammattityöntekijöihin laskettiin kaikki sellaiset joiden ammatti oli jollain lailla spesifioitu (kuten seppä, valaja, puuseppä). Tiettyjen ammattien jakaminen oli hankalaa, sillä puuseppä ja seppä olivat maaseudulla perinteisesti käsityöläisiä, mutta Tampereella he työskentelivät todennäköisimmin tehtaissa. Tehtaan työntekijät olivat sitten ”tehtaan työmiehiä” tai metallityöläisiä tai jalkineityöntekijöitä (ilman varsinaista ammattia). Rakennusalan ammattimiehet olivat esimerkiksi muurareita, maalareita ja kirvesmiehiä. Sekatyömiehiin kuului sekä rakennuksilla että tehtaissa ulkotöissä työskennelleitä miehiä.

²¹ Synnytykset 1926–1938, ThIA, TKA.

²² Synnytykset 1926–1938, ThIA, TKA. Vrt. FALLADA, Hans, Mikä nyt eteen Pinneberg?, Viides painos, Porvoo 1954, Vuonna 1932 ilmestynyt alkuteos: Kleiner Mann – was nun? kuvaa nuorenparin elämää lama-ajan alkuvaiheissa. Aviopari menee naimisiin yhteisen lapsen ilmoittaessa tulostaan. Miestä ensiksi uhkaa työttömyys, ja sittemmin hän joutuu sen kokemaan. Samanaikaisesti nuori pari ajautuu vähitellen heikompiin asunto-olosuhteisiin, yrittäen kuitenkin säilyttää uskonsa tulevaisuuteen. Falladan kirja sovitettiin Tampereella Työväen teatterin näyttämölle vielä laman kestäessä. Ensi-ilta oli syyskuussa 1934. Ks. RAJALA 1995, s.214.

³³ Vrt. PERROTT & COLLINS 1933. Sairastumista 1930-luvun laman aikana tutkineet yhdysvaltalaiset tutkijat huomasivat aikoinaan, että vaikeimmin sairastuivat sellaiset laman seurauksena työttömäksi jääneet henkilöt, jotka olivat tulleet ennen lamaa suhteellisen hyvin toimeen. Eli muutoksen voimakkuudella saattaa olla suuri merkitys myös perhesuunnittelun puolella.

³⁴ Ks. BAKKE 1940b, s.120–143.

³⁵ JUNTTO, Anneli, Asuntokysymys Suomessa, Topeliuksesta tulopolitiikkaan, Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisu no 50, Asuntohallitus, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1990, s.166–172.

³⁶ Kertomus seurakunnan tilasta vuosina. 1927–1931. Kertomukset synodiali- ja kirkolliskokousta sekä püspantarkastusta varten 1901–1961, TaSA.

³⁷ KERTOMUS seurakunnan tilasta vuosina. 1927–1931. Vuoden 1932 Synodaalokokousta ja vuoden 1933 Kirkolliskokousta varten, antoi 30 päivänä toukokuuta 1932 K. H. Seppälä, Kertomukset synodiali- ja kirkolliskokousta sekä püspantarkastusta varten 1901–1961. TaSA.

³⁸ Ks. esim. KL.12.9.1933 (ilmoitus); STOPES, Marie, Syntyväisyyden säännöstely, Tampereen Työväen Kirjapaino 1931.

³⁹ STOPES 1931.

⁴⁰ Monen lapsen äiti, Lapsisäännöstelystä, Kumous Elokuu (n:o 2) 1931, SKP:n Tampereen pürirehti, (Maanalainen) Mf. rulla 4, KaA. Lehden etusivulle on kirjoitettu: Saatu 2.12.1932. Kyse on ilmeisesti päivämäärästä jolloin lehti on joutunut EK-Valpon haltuun.

⁴¹ Monen lapsen äiti, Lapsisäännöstelystä, Kumous Elokuu (n:o 2) 1931, SKP:n Tampereen pürirehti, (Maanalainen) Mf. rulla 4, KaA. (Saatu 2.12.1932).

⁴² Helsingin yliopiston jumaluusopin (nyk. systemaattinen teologia) professori Alekski Lehtonen valittiin Tampereen hiippakunnan püspaksi vuonna 1934 ja arkkipüspaksi vuonna 1943.

⁴³ Alekski Lehtonen kirjoitti: ”Kristinuskon mukaan avioliitto ei nimittäin ole pelkkä ihmisten tekemä sopimus, vaan se perustuu Jumalan tahtoon, että mies ja vaimo elämänaikaisessa liitossa toteuttaisivat hänen pyhiä tarkoituksiaan.”, Ks. LEHTONEN, Alekski, Viikiminen avioliittoon, Seurakuntatyö, Tietokirja kristikansalle, opas seurakuntatyöntekijöille, toimittaja A. W. Kuusisto, WSOY Porvoo 1931, s.318. Ks. taustaa: RÄISÄNEN, Arja-Liisa, Onnellisen avioliiton ehdot, Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistussoppaissa 1865–1920, Bibliotheca Historica 6, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995.

Luku VII

¹ PELTOLA 2008a.

² PELTOLA ja PARIKKA 1998; LEHTONEN – AHO – PELTOLA – RENVALL 1999, s.31.

³ LEHTONEN 2000.

⁴ PARIKKA 1994b, 270–274.

⁵ EICHENGREEN 1986; PELTOLA 1998a.

⁶ FÜRTH 1979, s.275.

⁷ LEWIS 1989.

⁸ PELTOLA 2008a; PELTOLA 2008c.

⁹ PELTOLA 2008c.

Perhetarinat (liite I.)

- ¹ HAAPALA 1986, liitetaulukko 1.
- ² Tampereen tuomioseurakunnan kirkonkirjat 1908–1950, TaSA.
- ³ PELTOLA 1997.
- ⁴ Asuinpaikoista Tampereella: Ks. enemmän KESKINEN–PELTOLA–SUODENJOKI 2005; Suomalaisen yhteiskunnan tilasta yleisellä tasolla: Ks. HAAPALA, PERTTI, Kun yhteiskunta hajosi, Suomi 1914–1920, Edita 1995; Tilanteesta Tampereella: SUODENJOKI, Sami – PELTOLA, Jarmo, Köyhä Suomen kansa katkoo kahleitansa, Luokka, Liike ja Yhteiskunta 1880–1918, Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla I, Tampere University Press 2007.
- ⁵ Vuoden 1918 tapahtumista Tampereella: Ks. YLIKANGAS, Heikki, Tie Tampereelle 1993; SUODENJOKI, Sami, Kumouksellinen järjestäytyminen 1917–1918, Kirjassa Suodenjoki, Sami – Peltola, Jarmo, Köyhä Suomen kansa katkoo kahleitansa, Luokka, Liike ja Yhteiskunta 1880–1918, Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla I, Tampere University Press 2007, s. 185–309; Meltolahdista: Tampereen tuomioseurakunnan kirkonkirjat 1908–1950, TaSA.
- ⁶ LUNNAS 1978, Liite Tamperelaisista työpaikoista.
- ⁷ PELTOLA 1997.
- ⁸ Kertomukset Tampereen kaupungin rahatoimikamarin toiminnasta vuosilta 1923–1924.
- ⁹ Ks. lainoista yleensä: PELTOLA 1997; Kertomukset Tampereen kaupungin rahatoimikamarin toiminnasta vuosilta 1923–1924.
- ¹⁰ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹¹ Tkvl 1920–1939, TKA; Tampereen tuomioseurakunnan kirkonkirjat 1908–1950, TaSA; Pkha, KhLA, TKA.
- ¹² Tkvl 1920–1939, TKA; Tampereen tuomioseurakunnan kirkonkirjat 1908–1950, TaSA; Pkha, KhLA, TKA.
- ¹³ Tkvl 1920–1939, TKA; Tvtr. 1928, TKA; Pkha, KhLA, TKA. Köyhäinhuoltoaktissa todettiin: *Mies rakennustöissä. Tienasi 432 markkaa viikossa. Vaimo kotona. Perheen keskimääräinen kuukausiansio 1728 markkaa kuussa. Asukki maksoi 250 markkaa. Yhteensä 1978 markkaa.*
- ¹⁴ PELTOLA 2008a.
- ¹⁵ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹⁶ Pkha, KhLA, TKA; Tvtr. 1929, TKA.
- ¹⁷ Tvtr. 1929, TKA; Pkha, KhLA, TKA.
- ¹⁸ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹⁹ Tvtr. 1929; Pkha, KhLA, TKA; Varatyömaista yleensä: Ks. PELTOLA 2008a; Varatyömaiden avaamiseen liittyvästä poliittisesta päätöksenteosta: Ks. PELTOLA 2008c.
- ²⁰ Tvtr. 1929.
- ²¹ Pkha, KhLA, TKA; PELTOLA 2008a; Ttkk. työttömyyskaudelta 1929–1930, TKA.
- ²² Työttömyyspolitiikasta laman alkuvaiheissa: Ks. PELTOLA 2008c; Pkha, KhLA, TKA.
- ²³ Ttkk. vuodelta 1929–1930.
- ²⁴ Pkha, KhLA, TKA.
- ²⁵ Vt. PARIKKA & PELTOLA 1998; Ks. myös tämä kirja: Luku: Toimeen laittomin keinoin.
- ²⁶ PELTOLA 2004.
- ²⁷ Pkha, KhLA, TKA.
- ²⁸ Nekalan kansakoulun arvostelukirjat, Kansakoulujen arkisto, TKA. Kansakoulujen johtokunta, vaateavustukset 1931–1934 ja anomuskortit, Kansakoulujen arkisto, TKA.
- ²⁹ Pkha, KhLA, TKA; Ttkk. kaudelta 1930–1931, TKA.
- ³⁰ PELTOLA 1997.
- ³¹ Pkha, KhLA, TKA.
- ³² Ttkk. kaudelta 1931–1932, TKA.
- ³³ Pkha, KhLA, TKA; Ttkk. kaudelta 1931–1932, TKA; Ks. Tämän kirjan luku palkoista, sekä työmaiden palkkapolitiikasta enemmän: Ks. PELTOLA 2008c.
- ³⁴ Pkha, KhLA, TKA; Teollisuustilaston alkuperäiskortit 1928–1938, Sarvis Oy, TiKA.
- ³⁵ Ttkk. kaudelta 1932–1933, TKA.

- ³⁶ Kansakoulujen johtokunta, vaateavustukset 1931–1934 ja anomuskortit, Kansakoulujen arkisto, TKA.
- ³⁷ Ttkk. kaudelta 1932–1933, TKA.
- ³⁸ Kansakoulujen johtokunta, vaateavustukset 1931–1934 ja anomuskortit, Kansakoulujen arkisto, TKA.
- ³⁹ Ttkk. kausilta 1931–1932 ja 1932–1933, TKA; Pkha, KhLA, TKA.
- ⁴⁰ PELTOLA 2008a, Ks. työllisyyden kehitystä ja viimein sen elpymistä käsittelevä luku.
- ⁴¹ PELTOLA 2008a. Ks. sosiaaliturvan kattavuutta ja tasoa käsittelevä luku.
- ⁴² Ttkk. kaudelta 1932/1933, TKA; Pkha, KhLA.
- ⁴³ Ttkk. kausilta 1932/1933; 1933/1934.
- ⁴⁴ Ttkk. kausilta 1934/1935.
- ⁴⁵ Ttkk. kausilta 1933/1934, 1934/1935.
- ⁴⁶ Ks. Työttömyyspolitiikan toteuttamisesta Tampereella: PELTOLA 2008c; Vrt. Liite 1, perhetarinat, erit. Paldaniuksen veljekset, s.238–246.
- ⁴⁷ Pkha, KhLA, TKA; Ttkk. kaudelta 1934/35, TKA.
- ⁴⁸ Pkha, KhLA, TKA.
- ⁴⁹ Ttkk. kaudelta 1935/36, TKA; Pkha, KhLA, TKA.
- ⁵⁰ Ttkk. kaudelta 1935/36, TKA.
- ⁵¹ Ttkk. kausilta 1935/36; 1936/37, TKA
- ⁵² Ks. enemmän KESKINEN–PELTOLA–SUODENJOKI 2005.
- ⁵³ Pkha, KhLA, TKA.
- ⁵⁴ Ttkk. kausilta: 1931/32, 1932/33, 1933/34 ja 1934/35; Tkvl 1928–38, Tlka, TKA; Tampereen tuomioseurakunnan kirkonkirjat 1908–1950, TaSA; Synnytykset 1926–1938, ThLA, TKA.
- ⁵⁵ Pkha, KhLA, TKA; Tampereen tuomioseurakunnan kirkonkirjat 1908–1950, TaSA.
- ⁵⁶ Pkha, KhLA, TKA.
- ⁵⁷ Pkha, KhLA, TKA.
- ⁵⁸ Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneiden tiedosto, <http://tietokannat.mil.fi/menehtyneet/>
- ⁵⁹ Pkha, KhLA, TKA.
- ⁶⁰ Pkha, KhLA, TKA.
- ⁶¹ Pkha, KhLA, TKA.
- ⁶² Tampereen tuomioseurakunnan kirkonkirjat vuosilta 1921–1950, TaSA; Tkvl 1920–39, TKA.
- ⁶³ Perheen köyhäinhoitoaktissa olevat kirjeet Etelä-Pohjanmaan köyhäinhoitolautakunnalta 18.3.1925; 3.5.1925; 12.3.1926, Tampereen kaupungin verotusluettelot vuodelta 1926, joihin merkitty Matin kohdalle mielisairas.
- ⁶⁴ Tkvl 1920–39, TKA; Kaupunginosien profiileista: Ks. KESKINEN – PELTOLA – SUODENJOKI 2005.
- ⁶⁵ Kertomus Tampereen kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta vuonna 1925. Yhden huoneen tai pelkän keittiön keskimääräinen vuokra oli 161 markkaa vuonna 1925.
- ⁶⁶ Tampereen tuomioseurakunnan kirkonkirjat vuosilta 1921–1950, TSA; Pkha, KhLA, TKA.
- ⁶⁷ Päiväveloitus oli 25 markkaa, mikä myös Pohjanmaalta maksettiin.
- ⁶⁸ Pieniä tuloja ei verotettu, mutta veroluetteloihin merkittiin nolla veroäyriä sellaisten kohdalle, joiden tulot on otettu huomioon, mutta jotka jäivät rajan alle. Tällöin tulojen määrää ei voida rekonstruoida muuten kuin, että alle verotettujen tulojen vähimmäisrajan. Jos henkilöllä ei ollut tuloja ollenkaan, ei hänen kohdalle merkitty verotuskirjoihin mitään.
- ⁶⁹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, Tlka, TKA.
- ⁷⁰ Tvtr. 1929, Tvka, TKA; Pkha, KhLA, TKA. Palkkatiedot vuoden 1929 lopulta.
- ⁷¹ TaKV:n pkt:t 5.3.1929 (§106); 3.12.1929 (§518); 30.12.1929 (§567). Tampereen Kaupunginvaltuuston pkt:t 1929, Tampereen kaupunginarkisto (TKA).
- ⁷² Tvtr. 1929, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, Tvka, TKA; Pkha, KhLA, TKA.
- ⁷³ Ilmoittautumispäivät olivat 11.11, 17.11, 24.11, 1.12 ja 8.12.
- ⁷⁴ Työsuhde ajoittui 9.12–19.12.1930 väliseen aikaan.

- ⁷⁵ Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA; Pkha, KhLA, TKA. Ilmoittautumiset ennen joulua ja ennen vuodenvaihdetta, (20.12 ja 29.12.1930).
- ⁷⁶ Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA; Pkha, KhLA, TKA.
- ⁷⁷ Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA; Pkha, KhLA, TKA.
- ⁷⁸ Varatyökomennus kesti tällä kertaa 6.11.1931–5.1.1932.
- ⁷⁹ Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA; Pkha, KhLA, TKA.
- ⁸⁰ Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA; Pkha, KhLA, TKA.
- ⁸¹ Kertomus Tampereen kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta vuonna 1932.
- ⁸² Varatyö kesti 16.2.–5.4.
- ⁸³ Matti oli töissä 10.5.–11.7.
- ⁸⁴ Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA; Pkha, KhLA, TKA; Teollisuustilaston alkuperäiskortit 1928–38, TiKA.
- ⁸⁵ Näsijärven vesistöalueella käytettiin ns. metristä syliä eli kyseessä oli neljän kuutiometrin suuruinen tilavuusmitta (2 x 2 x 1). 1800-luvulla tilavuusmittana käytettiin virallista eli vanhaa syliä, mikä oli 3,16 kuutiometriä. Kyseessä on alueittain vaihdellut mittayksikkö. Ks. PELTOLA, Jarmo, Näsijärveltä maailmanmarkkinoille, Elis Lahtisen liiketoiminta ja Visuvesi Oy 1900-luvun alusta 1990-luvulle, Jyväskylä 1994, s.273, viite 51.
- ⁸⁶ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, Tlka, TKA.
- ⁸⁷ Työmaan kesto oli 1.9.–22.10.
- ⁸⁸ Varatyömaa kesti seuraavasti: 29.11.1932–24.3.1933.
- ⁸⁹ Pkha, KhLA, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ⁹⁰ Tkvl 1920–39, Tlka, TKA.
- ⁹¹ Teollisuustilaston alkuperäiskortit 1928–38, (Tiilitehtaat) TiKA; Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, Tlka, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ⁹² Pkha, KhLA, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA; Vuohenojan esikaupungissa asu-
mismukavuudet eivät olleet Tampereen esikaupunkienkaan mittapuulla erikoiset, mutta sijainti
maantien varrella tarjosi nopean yhteyden linja-autolla keskustaan. Ks. KESKINEN–PELTOLA–
SUODENJOKI 2005, s.190–233.
- ⁹³ Kalliota louhittiin 19.1.–9.5.1934.
- ⁹⁴ Pkha, KhLA, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ⁹⁵ Pkha, KhLA, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ⁹⁶ Pkha, KhLA, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ⁹⁷ Pkha, KhLA, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA; Teollisuustilaston alkuperäiskortit, (Tiiliteollisuus), TiKA.
- ⁹⁸ Pkha, KhLA, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ⁹⁹ Pkha, KhLA, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁰⁰ Pkha, KhLA, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA; Tkvl 1920–39, Tlka, TKA.
- ¹⁰¹ Tampereen kaupungin yleisen ammattilaiskoulun toimintakertomus vuosilta 1935–1936, Tampere 1936; Tkvl 1920–39; Pkha, KhLA, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁰² Pkha, KhLA, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁰³ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹⁰⁴ Tampereen poliisilaitos Tampereen kaupungin huoltolautakunnalle 3.11.1938, Pkha, KhLA, TKA.
- ¹⁰⁵ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹⁰⁶ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA.
- ¹⁰⁷ Teollisuustilaston alkuperäiskortit 1928–38, TiKA.
- ¹⁰⁸ PELTOLA 2001 sisältää vielä jatkos tähän perhetarinaa.
- ¹⁰⁹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹¹⁰ Pkha, KhLA, TKA. Kuittaus: L. Paldanius.
- ¹¹¹ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹¹² Pkha, KhLA, TKA.
- ¹¹³ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹¹⁴ KESKINEN–PELTOLA–SUODENJOKI 2005.

- ¹¹⁵ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹¹⁶ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹¹⁷ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹¹⁸ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA.
- ¹¹⁹ Pkha, KhLA, TKA. Anomus köyhäinhoitoaktissa, päivätty 21.5.1935.
- ¹²⁰ Tvtr. 1927–1929, TvlkA, TKA; Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA.
- ¹²¹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹²² Pkha, KhLA, TKA; Viinikan poliisikonttorin päiväkirjat, Tampereen poliisilaitoksen arkisto, HMA.
- ¹²³ Haaviston veli oli samoihin aikoihin varatöissä porarina Hatanpään sairaalan rakennustyömaalla.
- ¹²⁴ Viinikan poliisikonttorin päiväkirjat, Tampereen poliisilaitoksen arkisto, HMA; Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA.
- ¹²⁵ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹²⁶ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹²⁷ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹²⁸ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹²⁹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹³⁰ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹³¹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹³² Kun mies kävi kansliassa ja hänelle huomautettiin, että maksaisi velkansa, muuten tulee uusi Lammin matka.
- ¹³³ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹³⁴ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹³⁵ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹³⁶ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹³⁷ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹³⁸ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹³⁹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹⁴⁰ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹⁴¹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹⁴² Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹⁴³ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹⁴⁴ Tkvl 1920–39, TKA. Jos Leo osallistui Talvisotaan, ja oli pois töistä vuoden kaksi viimeistä kuukautta, nousivat hänen keskituntiansionsa kuuteen markkaan.
- ¹⁴⁵ Suomen taloushistoria, tilasto-osa, taulu 13.5, sivut 414–415.
- ¹⁴⁶ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA.
- ¹⁴⁷ Ruokala-ravintoloista toinen toimi Kuninkaankatu 27:ssä ja toinen Satakunnankatu 10:ssä, Tampereen puhelin- ja osoitekalenteri vuodelta 1930.
- ¹⁴⁸ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹⁴⁹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA, Synnytystietokanta.
- ¹⁵⁰ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹⁵¹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹⁵² Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ¹⁵³ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹⁵⁴ Suomen taloushistoria 3, taulu 13.5, sivut 414–415.
- ¹⁵⁵ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹⁵⁶ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹⁵⁷ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹⁵⁸ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹⁵⁹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA.

- ¹⁶⁰ Kertomukset TaKV:n toiminnasta 1923–1928; Kertomukset Tampereen kaupungin raha-toimikamarin toiminnasta 1923–1928; Kertomukset Tampereen kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta vuosina 1923–1928; Tampereen kaupungin kunnallinen asetuskokoelma vuosilta 1923–1924, s.122–124; PELTOLA 1998a.
- ¹⁶¹ Kertomukset TaKV:n toiminnasta 1923–1928; Kertomukset Tampereen kaupungin raha-toimikamarin toiminnasta 1923–1928; Kertomukset Tampereen kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta vuosina 1923–1928; Tampereen kaupungin kunnallinen asetuskokoelma vuosilta 1923–1924, s.122–124.
- ¹⁶² Kertomukset TaKV:n toiminnasta 1923–1928; Kertomukset Tampereen kaupungin raha-toimikamarin toiminnasta 1923–1928; Kertomukset Tampereen kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta vuosina 1923–1928; Tampereen kaupungin kunnallinen asetuskokoelma vuosilta 1923–1924, s.122–124.
- ¹⁶³ Ks. Tarkemmin PELTOLA 1998a.
- ¹⁶⁴ Kertomukset Tampereen kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta vuosina 1923–1928.
- ¹⁶⁵ Indeksä oli vuonna 1927 121 ja 128 vuonna 1928. Ks. Suomen taloushistoria 3, taulu 14.5.b.
- ¹⁶⁶ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁶⁷ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁶⁸ Pkha, KhLA, TKA. Äitiänpäivänvietto vakiintui Suomessa toukokuun toiselle sunnuntaille 1920-luvun lopulla. Tampereläisen työväestön keskuudessa äitiänpäivänjuhla ei oikein vakiintunut 1930-luvun aikana. Tampereen Sosialidemokraattinen Naisyhdistys järjesti äitiänpäiväjuhlan vain vuosina 1933 ja 1939 vauhdittamaan vaaleja. Ks. SANKIAHO, Tanja, ”Ylös herää Kansan nainen, Sosialidemokraattinen naisyhdistys 1929–1939, Suomen historian pro gradu, Historiatieteen laitos, Tampereen yliopisto 1997.
- ¹⁶⁹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁷⁰ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁷¹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁷² Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁷³ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁷⁴ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁷⁵ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁷⁶ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁷⁷ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁷⁸ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁷⁹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁸⁰ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁸¹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁸² Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁸³ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁸⁴ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁸⁵ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁸⁶ Pkha, KhLA, TKA.
- ¹⁸⁷ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁸⁸ Ks. HÄNNINEN, Mauno – MASONEN, Jaakko, Hämeen tiepiirin historia, Käräytestä tiepolitiikkaan, Tampere 1991, s.112–118.
- ¹⁸⁹ Lappu löytyi isän köyhäinhuoltoaktista.
- ¹⁹⁰ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁹¹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁹² SVT, Rautatietilasto, Rautatierakennukset 1933.
- ¹⁹³ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁹⁴ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁹⁵ Viinikan poliisikonttorin päiväkirjat, Tampereen poliisilaitoksen arkisto, HMA.
- ¹⁹⁶ Suomen taloushistoria 3, taulu 13.5.
- ¹⁹⁷ Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA.
- ¹⁹⁸ Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvIka, TKA; Synnytystietokanta.

- ¹⁹⁹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁰⁰ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁰¹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁰² Tkvl 1920–39, TKA.
- ²⁰³ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA.
- ²⁰⁴ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tvtr. 1927–1929, TvlkA, TKA.
- ²⁰⁵ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁰⁶ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁰⁷ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁰⁸ Kertomus Tampereen kaupungin työttömyystoimikunnan toiminnasta vuosina 1932–1933.
- ²⁰⁹ Tkvl 1920–39, TKA; Syntystietokanta.
- ²¹⁰ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²¹¹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²¹² Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²¹³ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²¹⁴ Kertomus Tampereen kaupungin rakennustoimiston insinööriosaston toiminnasta vuonna 1933.
- ²¹⁵ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²¹⁶ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²¹⁷ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²¹⁸ Tkvl 1920–39, TKA.
- ²¹⁹ Tkvl 1920–39, TKA.
- ²²⁰ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²²¹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tvtr. 1927–1929, TvlkA, TKA.
- ²²² Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²²³ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²²⁴ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²²⁵ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Syntystietokanta
- ²²⁶ Tkvl 1920–39, TKA; Syntystietokanta.
- ²²⁷ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Syntystietokanta.
- ²²⁸ VUORINEN Olli, Kasvun vuosikymmenet, Valkeakosken historia, 2 osa, Valkeakosken kaupunki 1995, s.107,113–114.
- ²²⁹ Valkeakosken synkästä työmarkkinatilanteesta, ks. VUORINEN, s.225–230.
- ²³⁰ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²³¹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²³² Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA. Heikki Hukkasan kädenjäljistä lähemmin: ks. Kertomukset Tampereen kaupungin sähkölaitoksen toiminnasta vuosina 1931–1933.
- ²³³ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²³⁴ Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²³⁵ Tkvl 1920–39, TKA.
- ²³⁶ Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²³⁷ Viinikan poliisikonttorin päiväkirjat, Tampereen poliisilaitoksen arkisto, HMA. Armeijasta: KRONLUND Jarl, Suomen puolustuslaitos 1918–1939, Puolustusvoimien rauhan ajan historia, WSOY 1988, s.179–183; 287–288; 388–389; 394–395. Tammikuusta 1926 lähtien palvelukseen astuttiin 21 vuoden ikäisinä. Palvelusaika oli armeijassa ennen vuoden 1932 asetusta vähintään vuosi, ja erinäisissä joukko-osastoissa ja aliupseeri ja upseerikoulutuksessa 1½ vuotta. Vuoden 1932 asetuksen jälkeen peruskoulutus kesti 350 vuorokautta ja aliupseeri- tai upseerikoulutuksen saavien osalta 440 päivää.
- ²³⁸ Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²³⁹ Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁴⁰ Tkvl 1920–39, TKA; Tktk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁴¹ Tkvl 1920–39, TKA.

- ²⁴² Tkvl 1920–39, TKA.
- ²⁴³ Tampereen lastensuojelulautakunnan ja lastenvalvojan toimintakertomus vuodelta 1929.
- ²⁴⁴ Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁴⁵ Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁴⁶ Ei varmaa tietoa, mutta aukko työhistoriassa ja tuloissa sekä sopiva ikä viittaavat siihen, että Reino kävi armeijansa juuri tuolloin.
- ²⁴⁷ Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁴⁸ Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁴⁹ Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁵⁰ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁵¹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁵² Pkha, KhLA, TKA.
- ²⁵³ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁵⁴ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁵⁵ Tkvl 1920–39, TKA.
- ²⁵⁶ Tkvl 1920–39, TKA.
- ²⁵⁷ Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁵⁸ Viinikan poliisikonttorin päiväkirjat, Tampereen poliisilaitoksen arkisto, HMA.
- ²⁵⁹ Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁶⁰ Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁶¹ Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁶² Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.
- ²⁶³ Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA; Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneiden tiedosto, <http://tietokannat.mil.fi/menehtyneet/index.php3?alku=tosi>.
- ²⁶⁴ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA. Erikin isä, joka oli niin ikään nimeltään Erik Andersson, oli pellavatehtaan massatehtaan työnjohtaja.
- ²⁶⁵ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk. 1904, TKA. Vuonna 1904 Hätäaputoissa kaksi Andersson E.-nimistä sekatyömiestä.
- ²⁶⁶ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA.
- ²⁶⁷ Tampereen kaupungin raastuvanoikeus, Riita- ja rikosasiat, Tuomiokirjat 1907.
- ²⁶⁸ Tampereen kaupungin raastuvanoikeus, Riita- ja rikosasiat, Tuomiokirjat 1908.
- ²⁶⁹ Tampereen kaupungin raastuvanoikeus, Riita- ja rikosasiat, Tuomiokirjat 1908.
- ²⁷⁰ Pkha, KhLA, TKA.
- ²⁷¹ Pkha, KhLA, TKA.
- ²⁷² Valtiovalta antoi korvauksetta tuberkuloosinvastustamiseen entisiä reservikasarmeja. Lohjan lisäksi tällaisia olivat Oulaisten, Alavuuden ja Iisalmen kasarit. Lohjan kasarmialuetta pidettiin erityisen sopivana kouluparantolaksi. Se aloitti toimintansa vuonna 1914 ja sinne otettiin 26 eri tyyppistä tuberkuloosia sairastavaa lasta. Hoidon lisäksi laitoksessa annettiin kansakoulua vastaava opetusta Ks. HÄRÖ, Sakari A, Vuosisata Tuberkuloosityötä Suomessa, Suomen tuberkuloosin vastustamisyhdistyksen historia, Suomen tuberkuloosin vastustamisyhdistys 1992, s.58.
- ²⁷³ Pkha, KhLA, TKA.
- ²⁷⁴ Valtiorikosoikeuden tuomioluettelot 1918, Tampereen Seurakunnan arkisto.
- ²⁷⁵ Pkha, KhLA, TKA.
- ²⁷⁶ Pkha, KhLA, TKA; Valtiorikosoikeuden tuomioluettelot 1918, TaSA; PAAVOLAINEN, Jaako, Vankileirit Suomessa, Helsinki 1971, s.313–319.
- ²⁷⁷ SA 132/1921, Laki valtiorikosoikeuksien tuomitsemien rangaistusten täytäntöönpanosta 16. päivänä heinäkuuta 1918 annetun lain 6 ja 7 §:n muuttamisesta, (21.5.1921); SA 133/1921, Laki vuoden 1918 kapinaan osaa ottaneiden henkilöiden armahtamisesta (21.5.1921). Kun Eino Bertel II syntyi syyskuun lopulla 1922, vapautettiin Erik viimeistään vuoden 1922 alkupuolella. Valkoisen näkökulman mukaan kyse ei ollut mistään rivikaartilaisesta. Kymmenen vuotta sai VRO/VRYOssa vain 2 545 eli kolme prosenttia 67 788 tuomitusta.
- ²⁷⁸ Pkha, KhLA, TKA.
- ²⁷⁹ Pkha, KhLA, TKA.

²⁸⁰ Pkha, KhLA, TKA. 20.7.1926 Hämeenlinnan maaherran päätös korvausvelvollisuudesta (Diari no 461).

²⁸¹ Pkha, KhLA, TKA.

²⁸² Pkha, KhLA, TKA.

²⁸³ 22.3.1927 Tampereen kaupungin sosiaalilautakunta Köyhäinhuoltolautakunnalle. Pkha, KhLA, TKA. Velka oli syntynyt Viinikan esikaupungissa sijainneen kaupungin vuokra-asunnon maksamatta jätetyistä vuokrista tammi-marraskuulta 1926.

²⁸⁴ Pkha, KhLA, TKA.

²⁸⁵ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA; Tampereen kaupungin poikain ammattikoulun toimintakertomukset lukukausilta 1929–30 ja 1930–31.

²⁸⁶ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.

²⁸⁷ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.

²⁸⁸ Pkha, KhLA, TKA. Erik Andersson E. Viljaselle 9.12.1931.

²⁸⁹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA. 11. toukokuuta suositeltiin Alma Anderssonin lähettämistä kunnalliskodin sairaalaan.

²⁹⁰ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.

²⁹¹ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.

²⁹² Kansakoulujen johtokunta, vaateavustukset 1931–1934, Kansakoululautakunnan arkisto, TKA.

²⁹³ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA; Viinikan poliisikonttorin päiväkirjat, Tampereen poliisilaitoksen arkisto, HMA.

²⁹⁴ Viinikan poliisikonttorin päiväkirjat, Tampereen poliisilaitoksen arkisto, HMA.

²⁹⁵ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA.

²⁹⁶ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA, TKA; Viinikan poliisikonttorin päiväkirjat, Tampereen poliisilaitoksen arkisto, HMA.

²⁹⁷ Pkha, KhLA, TKA; Tkvl 1920–39, TKA; Ttkk 1929/30–1936/37, TvlkA; Viinikan poliisikonttorin päiväkirjat, Tampereen poliisilaitoksen arkisto, HMA. Anna synnytti kolme lasta, joista joulukuussa 1934 syntynyt poika kuoli alle puolentoista vuoden ikäisenä. 1937 syntynyt tytär jäi eloon, mutta vuonna 1939 Anna sai yhdensä miehensä ja ”enkelintekijän” kanssa tuomiot sikiönlähdettämisestä.

²⁹⁸ McLEOD & SHANAHAN 1996, s.215–217; McLEOD & SHANAHAN 1993, s.360–362.

²⁹⁹ Erik Andersson köyhäinhoidon johtaja Emil Viljaselle toukokuussa 1933. ”Täten rohkenen minä allekirjoittanut kääntyä arvoisan lautakunnan puoleen pyynnöllä että pääsisin vapauteen täältä työlaitokselta itseäni ja perhettäni elättämään vapaudessa, sillä nyt olisi paras työn saanti mahdollisuus, sillä jaksan vielä tehdä työtä vapaudessakin, eikä ole ollut tapani olla työttömänä silloin kun sitä on ollut vähänkin saatavissa. Sairauteni, joka minua vaivaa ei voi täällä hoitaa, sillä se vaatii leikkauksen, jonka maksan itse kyllä tarvitsematta köyhäinhoidon avustusta ja sitoudun kyllä noudattamaan lautakunnan minulle määräämät ehdot. Vapaaksi päästyäni. joten pyydän nöyrimmästi, että arvoisa lautakunta päättäisi tämän asian minulle suosiollisesti ja laskisi minut täältä vapauteen”. (paperissa lukee: ei vielä). Pkha, KhLA, TKA.

Erik Andersson köyhäinhoidon johtaja Emil Viljaselle kesäkuussa 1933. ”Nöyrä pyyntö. Täten rohkenen minä allekirjoittanut kääntyä herra johtajan puoleen pyynnöllä, että pääsisin ehdon-alaiseen vapauteen täältä työlaitokselta, sillä nyt olisi paras työnsaanti mahdollisuus, sillä ei ole tapani ollut olla työttömänä, koska sitä on väkisin ollut saatavissa. Sitoudun kyllä suorittamaan jäljellä olevan velan joka kuukausittain tai viikoittain. Johtajan määräämillä ehdoilla ja lupaudun nuhteettomasti suorittaa määrätyt ehdot ja elää moitteettomasti. Pyydän nöyrimmästi herra Johtajan ottamaan pyyntöni huomioon ja laskemaan minut vapaaksi. (K. Katajala: Oheisiin anomuksiin on pyydetty suositustani, viittaan aikaisempiin, mainitsen vain, että molemmat Johanssonit ovat laitoksemme parhaiten esiintyviä miehiä.)” Pkha, KhLA, TKA.

³⁰⁰ Marraskuussa 1941 Erik anoi vapautumista Lammilta oltuaan siellä kahdeksan kuukautta. Pkha, KhLA, TKA.

Tammikuussa 1942 Erik vetosi huoltolautakuntaan: ”Käännyn taaskin arvoisan huoltolautakunnan puoleen pyynnöllä päästä vapaaksi täältä Hämeen työlaitokselta, sillä onhan nyt vapaudessa metallityömiehistä puute, joten on suuri mahdollisuus saada työtä. Tai jos en vapauttavaa päätöstä saa, niin pyydän saada tietää miten kauan täytyy minun olla täällä. Jään odottamaan arvoisan lautakunnan minulle suositusta päätöstä”. Pkha, KhLA, TKA.

Maaliskuussa 1942 Erik Andersson Tampereen huoltolautakunnalle: ”Taaskin käännyn arvoisan huoltolautakunnan puoleen pyynnöllä päästä vapaaksi täältä Hämeen työlaitoksesta, jossa nyt olen ollut vuoden verran. Sillä nyt on vapaudessa runsaasti saatavissa metallitöitä. Joten on

mahdollisuus saada työmaa. Mitä tulee minun väkijuomien käytäntään en ole mielestäni niin suuri juoppo, koska on 3 vuotta kun olen ollut viimeksi putkassa. Ja voin kyllä jättää alkoholin käytön vallan kokonaan pois. Vapauttamistani pyydän ensi tilassa. Jään odottamaan arvoisan lautakunnan minulle suosiollista vastausta”.

³⁰¹ Pkha, KhLA, TKA.

³⁰² Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³⁰³ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³⁰⁴ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³⁰⁵ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³⁰⁶ RIPATTI, Viljo, R. H. Oittinen, Työväen sivistäjästä koulun uudistajaksi, Karisto Oy Hämeenlinna 1992, s.8–11. Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³⁰⁷ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³⁰⁸ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³⁰⁹ RIPATTI 1992, s.8–11; Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³¹⁰ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³¹¹ PALOMERI, R. [Palmgren, Raoul], 30-luvun kuvat, Tammi 1953, s.39.

³¹² RIPATTI 1992, s.10–75, Ks. valokuva kuvaliitteessä.

³¹³ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³¹⁴ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³¹⁵ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³¹⁶ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³¹⁷ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³¹⁸ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³¹⁹ Synnytykset 1926–1938, ThlA, TKA.

³²⁰ Tulevan Nekalan kansakoulun läheisyyteen kaavoitettiin tontti vuonna 1927, ja sen ensimmäinen vuokraaja oli Anton Salonen. Tontin vuokraoikeus siirtyi jo tammikuussa 1928 Nestori Aaltoselle, ja heinäkuussa 1929 Pekka Syväselle. Joku heistä rakensi talonkin tontille. Rakentaja ei kuitenkaan saanut tai ei hakenut valtion ja kunnan halpakorkoisia lainoja.

³²¹ Synnytykset 1926–1938, ThlA, TKA.

³²² Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³²³ Tklv 1928–38, TlkA, TKA; Firmor I Finland 1929–1938; Tilastokeskuksen alkuperäislomakkeet.

³²⁴ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³²⁵ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³²⁶ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³²⁷ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³²⁸ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³²⁹ <http://www.kaihari.net/suku/Puu/Kalle/index.html>, haettu 20.8.2006; KOSKINEN, Mika, Saastuva Näsjärvi terveydellisenä riskinä, Kulkutaudit, kuolema ja puhdasvesikysymys Tampereella 1908–1912, Suomen historian pro gradu-tutkielma, Tampere 1995, s.48.

³³⁰ KAIHARI, Kalle, Kun keinot loppuu niin konstit jää, Otava 1984, s.12–24.

³³¹ KAIHARI 1984, s.22–31, Vrt. LAITINEN, Tuure, Amurin poijaat, WSOY 1973, s.13.

³³² KAIHARI 1984, s.30–33.

³³³ <http://www.kaihari.net/suku/Puu/Kalle/index.html>.

³³⁴ KAIHARI 1984, s.30–36.

³³⁵ KAIHARI 1984, s.34–36.

³³⁶ KAIHARI 1984, s.35.

³³⁷ Lakikirja 1936, II, s.67–73 (Kaupunkien kunnallislaki); s.395–399, (Laki tulojen ilmoittamisvelvollisuudesta kunnallisverotusta varten, annettu 9.4.1919).

³³⁸ Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³³⁹ <http://www.kaihari.net/suku/Puu/Kalle/index.html>; Tklv 1928–38, TlkA, TKA.

³⁴⁰ KAIHARI 1984, s.37–80.

- ³⁴¹ Rauman seminaarin 1896–1946, muistojulkaisu, toim. Kurvinen Onni, Liikkanen Santeri, Raittiuskansan kirjapaino 1947.
- ³⁴² Rauman seminaarin 1896–1946, muistojulkaisu 1947.
- ³⁴³ Tampereella avioliittoon vihityt, Tampereen seurakuntien arkisto, TSA, (Vihityt-tietokanta).
- ³⁴⁴ Tampereen suomalainen yhteiskoulu 1895–1920, muistojulkaisu, Tampere 1921.
- ³⁴⁵ Rauman seminaarin 1896–1946, muistojulkaisu, 1947.
- ³⁴⁶ Rauman seminaarin 1896–1946, muistojulkaisu, 1947.
- ³⁴⁷ Asuntojen omistajat maksoivat asuntonsa yhtiövastikkeen muodossa.
- ³⁴⁸ Tkvl 1928–38, Tlka, TKA; Syntyneet tietokanta.
- ³⁴⁹ Kertomus kaupunginvaltuuston toiminnasta vuonna 1931, s.157–163; Kertomus kaupunginvaltuuston toiminnasta vuonna 1932, s.184–191.
- ³⁵⁰ NIEMI, Leena, Talvisota/Rintamalla, <http://www.uta.fi/koskivoimaa/valta/1918-40/rintamalla.htm>; Rauman seminaarin 1896–1946, muistojulkaisu, 1947.
- ³⁵¹ RAEVUORI, Yrjö, Kumiteollisuus Oy 1928–1958, Tampere 1958, s.18; Suomen liikemiehiä, Talouselämämme miesten elämäkertoja 1948, Sininen kirja Oy, WSOY 1948.
- ³⁵² Tkvl 1928–38, Tlka, TKA; Vihityt tietokanta.
- ³⁵³ PALOLAMPI, Erkki, Tampere taistelee 1899–1944, Eräs läpileikkaus itsenäisyystaistelustamme, Kustannusosakeyhtiö Kivi, Tampere 1954, s.332; Suomen liikemiehiä, Talouselämämme miesten elämäkertoja, Suomen kauppa ja teollisuus 1930; Sininen kirja Oy, WSOY 1948. Toki Berg puhui varmasti mielellään kirjallisuudesta ja kasvitieteestä, jotka olivat hänen erityisiä harrastuksiaan.
- ³⁵⁴ Tkvl vuosilta 1928–1930, Tlka, TKA.
- ³⁵⁵ RAEVUORI 1958, s.30; Suomen liikemiehiä 1930, Sininen kirja 1948; Tkvl 1928–38, Tlka, TKA.
- ³⁵⁶ RAEVUORI 1958, s.18.
- ³⁵⁷ RAEVUORI 1958, s.30; Suomen liikemiehiä 1930; Sininen kirja 1948; Tkvl 1928–38, Tlka, TKA.
- ³⁵⁸ RAEVUORI 1958, s.30.
- ³⁵⁹ Tampereen Lyseon matrikkeli vuosilta 1884–1934 Tampereen kivipaino-osakeyhtiö 1939. Vanhemmat: räätälimestari Gustaf Grönroos 1.6.1847 Pälkäneellä ja kuollut 29.1.1909 Tampereella. ja Emilia Sofia Lindfors 10.10.1851 Sipoossa, kuollut 17.10.1932 Tampereella.
- ³⁶⁰ Tampereen Lyseon matrikkeli 1939.
- ³⁶¹ Tampereen Lyseon matrikkeli 1939.
- ³⁶² Tampereen Lyseon matrikkeli 1939.
- ³⁶³ Tkvl 1928–38, Tlka, TKA.
- ³⁶⁴ Kertomus kaupunginvaltuuston toiminnasta vuonna 1931, s.157–163; Kertomus kaupunginvaltuuston toiminnasta vuonna 1932, s.184–191.

Loikka-ritarinat (Liite 2.)

- ¹ Tvtr. 1927–1929, Tvka, TKA; Ttkk. 1929/1930–1930/1931, TKA.
- ² Ttkk. 1929/1930–1931/32, TKA.
- ³ Ttkk. 1929/1930–1932/33, TKA.
- ⁴ LAHTI-ARGUTINA 2001.
- ⁵ Kuulustelupöytäkirjat 19.9.1931, 23.9.1931, Maaherran tuomiolle lähetetyt 40 ja 42/1931, Siivessosaston kuulustelupöytäkirjat 1931, TPA, HMA; Ttkk 1929/30–1936/37, Tvka, TKA.
- ⁶ Kuulustelupöytäkirjat 19.9.1931, 23.9.1931, Maaherran tuomiolle lähetetyt 40 ja 42/1931, Siivessosaston kuulustelupöytäkirjat 1931, TPA, HMA; Ttkk 1929/30–1936/37, Tvka, TKA.
- ⁷ Kuulustelupöytäkirjat 19.9.1931, 23.9.1931, Maaherran tuomiolle lähetetyt 40 ja 42/1931, Siivessosaston kuulustelupöytäkirjat 1931, TPA, HMA; Ttkk 1929/30–1936/37, Tvka, TKA.
- ⁸ Ttkk. 1931/32, TKA.; HAANPÄÄ 2000; KARONEN 2000b.
- ⁹ Ttkk. 1931/32–1933/34, TKA.
- ¹⁰ Ttkk 1929/30–1936/37, Tvka, TKA.
- ¹¹ Ttkk. 1932/1933, TKA.
- ¹² Ttkk. 1932/1933–1933/1934, TKA.
- ¹³ Ttkk. 1934/1935–1936/1937, TKA.

LÄHDELUETTELO

Painamattomat lähteet

TAMPEREEN KAUPUNGINARKISTO (TKA)

Työnvälityslautakunnan arkisto (TvlkA)

Työnvälityslautakunnan pöytäkirjat 1925–1938

Työnvälitystoimiston työnhakijat vuodelta 1927–1929 (Tvtr)

Tampereen kaupunkin työttömyyskortistot 1908–1910.

Tampereen kaupunkin työttömyyskortistot 1929/30–1937/38 (Tktk)

Tampereen työttömyyslautakunnan arkisto 1917–1919

Tampereen kaupunginvaltuuston arkisto

Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1926–1938

Tampereen rahatoimikamarin arkisto

Tampereen rahatoimikamarin pöytäkirjat 1926–1929

Tampereen kaupunginhallituksen arkisto

Tampereen kaupunginhallituksen pöytäkirjat 1930–1938

Tampereen köyhäinhuoltolautakunnan arkisto (KhIA)

Perheiden köyhäinhuoltoaktit (Pkha)

Tampereen taksoituslautakunnan arkisto (TlkA)

Tampereen kaupungin taksoitusluettelot 1922–1940 (TkvI)

Tampereen terveydenhuoltolautakunnan arkisto (ThIA)

Syntyyslaitoksen arkisto (Syntyneet–tietokanta)

ELINKEINOELÄMÄN KESKUSARKISTO (ELKA)

Neptun Ab:n arkisto

Suomen rakennusaineteollisuuden työnantajaliitto ry:n arkisto

Tampellan arkisto

Tampereen kauppakamarin arkisto

Vaatetusteollisuuden työnantajaliiton arkisto

HÄMEEN MAAKUNTA–ARKISTO (HMA)

Tampereen piirin ammattientarkastajan arkisto

Tampereen piirin ammattientarkastajan vuosikertomukset 1926–1938

Hämeen läänin maaherran arkisto

Hämeen läänin maaherran kertomukset läänin tilasta ja hallinnosta vuosina 1927–1938

Tampereen poliisilaitoksen arkisto

Siveysoastan arkisto

Viinikan poliisikonttorin arkisto

Viinikan poliisikonttorin päiväkirjat

KANSALLISARKISTO (KA)

EK–Valpon arkisto

Tampereen ala–osaston arkisto

Henkilömapit

KANSAN ARKISTO (KaA)

SALMI, Usko, Punainen solu, Muistelmien käsikirjoitus vuodelta 1969.

SKP:n Tampereen piirin maanalaiset lehdet, mikrofilmit (mf.) 4–5.

TAMPEREEN SEURAKUNTIEN ARKISTO (TSA)

Kertomukset synodiali- ja kirkolliskokousta sekä piispantarkastusta varten 1928–1938.

Tampereen tuomioseurakunnan kirkonkirjat 1870–1950.

Avioliittoon vihityt tamperelaiset (Vihityt–tietokanta).

TILASTOKESKUKSEN ARKISTO (TIKA)

Teollisuustilaston arkisto

Teollisuustilaston alkuperäislomakkeet 1928–1938

TYÖVÄEN ARKISTO (TA)

Osuusliike Voiman arkisto

Työttömien komitean (Tampere) arkisto

Tampereen ja lähiympäristön rakennustyöläisten keskusjärjestön arkisto

Tampereen rakennustyöläisten keskusjärjestön arkisto

Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat (TMT)

TAMPEREEN AMMATILLISEN PAIKALLISJÄRJESTÖN ARKISTO (TAPA)

Työttömien toimikunnan pöytäkirjat 1930–1936

Ammatillisen paikallisjärjestön pöytäkirjat 1930–1936

KANSANPERINTEEN ARKISTO, Musiikkیتieteen laitos, TaY

Haastattelu A-K 5000, Haastateltava Mantere, Reino, Haastattelija Erkki Ala-Könni
24.4.1979

Painetut lähteet

LEHDET

Sosiaalinen aikakauskirja 1920–1940, (Sos.Aik).

Aamulehti 1928–1938, (AL).

Kansan Lehti 1928–1938, (KL).

Työväen lehti 1927–1930, (IL).

TAMPEREEN KAUPUNGINHALLINNON KERTOMUKSET (TKA)

Kertomus Tampereen kaupungin ammattientarkastajan toiminnasta vuosina 1926–1940, (Terveystieteidenlaitoksen kertomusten liitteenä).

Kertomus Tampereen kansakoululaitoksen toiminnasta lukukausilta 1925/26–1938/39.

Kertomus Tampereen kaupungin kaupunginhallituksen toiminnasta 1930–1940.

Kertomus Tampereen kaupunginkirjaston toiminnasta vuodelta vuosilta 1925–1940.

Kertomus Tampereen kaupungin rahatoimikamarin toiminnasta 1923–1928.

Kertomus Tampereen kaupungin satamakonttorin toiminnasta vuonna 1926–1940.

Kertomus Tampereen kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta vuonna 1923–1940.

Kertomus Tampereen kaupungin sähkölaitoksen toiminnasta vuosina 1925–1940.

Kertomus Tampereen kaupungin taksoituslautakunnan toiminnasta 1921–1939.

Kertomukset Tampereen kaupunginvaltuuston toiminnasta vuosina 1928–1940.

Kertomus Tampereen työväenopiston toiminnasta lukuvuosina 1924/25–1937/38.

Tampereen kaupungin poikain ammattikoulun toimintakertomukset lukukausilta 1926/27–1939/40

Tampereen kaupungin terveydenhoitolautakunnan kertomus 1927–1940.

Tampereen kaupungin työnvälitystoimiston vuosikertomus vuodelta 1932.

- Tampereen kaupungin työnvälitystoimiston vuosikertomus vuodelta 1934.
Tampereen kaupungin halkokonttorin toimintakertomukset vuosilta 1931–1932.
Tampereen kaupungin kunnallinen asetuskokoelma vuosilta 1923–1924.

MUUT PAINATTEET JA MATRIKKELIT

- Firmor I Finland 1929–1938.
Hämeen Työväen Säästöpankin toimintakertomukset vuosilta 1927–1931, 1937–1938, (Pirkanmaa–kokoelma)
Osuusliike Tuotannon toimintakertomukset 1925–1938, (SOK Pirkanmaa)
Osuusliike Voiman toimintakertomukset 1925–1938, (Pirkanmaa–kokoelma).
Rauman seminaarin 1896–1946, muistojulkaisu, toim Kurvinen Onni, Liikkainen Santeri, Raittiuskansan kirjapaino 1947.
Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, SVT XXXII, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928, Helsinki 1936.
Suomen liikemisiä, Talouselämämme miesten elämäkertoja 1948, Sininen kirja Oy, WSOY 1948.
Suomen asetuskokoelma 1922–1938.
Lakikirja 1936, II.
Tampereen lyseon matrikkeli vuosilta 1884–1934 Tampereen kivipaino–osakeyhtiö 1939.
Tampereen osake-pankki, vuosikertomukset tilivuosisilta 1926–28 (Pirkanmaa–kokoelma)
Tampereen osoitekalenterit vuosilta 1926, 1930, 1933, 1936, 1940.
Tampereen suomalainen yhteiskoulu 1895–1920, muistojulkaisu, Tampere 1921.
Tampereen säästöpankin vuosikertomus 1931.
Työttömyyskomitea, Komiteamietintö n:o 2, Hki 1932.
WSOY:n juhlatuettelo 1878–1953, WSOY 1953.

TILASTOT

Suomen Virallinen Tilasto (SVT)

- Suomen Tilastollinen vuosikirja (STV) 1926–1950.
SVT VI A, Väestömuutostaulut 1925–1940.
SVT VI, Väestötilasto 72:4, Tampereen rakennus- ja asuntolaskenta, marraskuun 27. 1930, Helsinki 1932.
SVT VII, A, Säästöpankkitalasto 1926–1938.
SVT XVIII, Teollisuustilasto.
SVT XX Rautatietilasto.
SVT XXI Köyhäinhuoltotilasto.
SVT XXXII, Sosiaalisia erikoistutkimuksia 14, Elinkustannustutkimus vuodelta 1928.

Muut tilastot

- Suomen Taloushistoria 3, Tammi 1983.
Tampereen tilastollinen vuosikirja 1949–1950.

PAINETTUIJEN LÄHTEIDEN KALTAISET WWW-VERKKOSIVUT

- Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneiden tietokanta, <http://tietokannat.mil.fi/menehtyneet/haettu.5.5.2005>.
Kaihareitten sukusivut: <http://www.kaihari.net/suku/Puu/Kalle/index.html>, haettu 20.8.2006.

Kirjallisuus

Tutkimuskirjallisuus

- AHVENAINEN, Jorma – KUUSTERÄ, Antti, Teollisuus ja rakennustoiminta, Kirjassa Suomen taloushistoria 2 (Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila, toim.), Tammi 1982.
- ARAJÄRVI, Kirsti, Aamulehti II, 1914–1961, Tampereen kirjanpaino Oy (Aamulehti) 1961.
- BAKKE, E, Wight, The Unemployed Worker, A Study of the task of making a living without a job, Archon books 1969 (alunperin 1940). (BAKKE 1940a).
- BAKKE E, Wight, The Unemployed Man, A Social Study, London 1935.
- BAKKE E, Wight, Citizens Without Work, A study of the effects of Unemployment upon the workers' social relations and practices, Archon books 1969 (alunperin 1940). (BAKKE 1940b).
- BEATTIE, J.M, The Pattern of Crime in England 1660–1800, Past and Present 1/1974.
- BURNETT, John, The Cost of Living, Pelican books 1969.
- BÖÖK, Einar, Kulkuriliike työttömyysilmionä, Sos.Aik. 2/1932.
- BÖÖK, Einar, Uusi irtolaislaki ja sen esihistoria, Sos.Aik. 12/1936.
- CAVAN, Ruth S – RANCK Katherine H, The Family and the Depression, A Study of One Hundred Chicago Families. Social Science Studies, directed by the Social Science Research Committee of the University of Chicago, No.35, University of Chicago Press, 1938.
- CAVAN, Ruth Shonle, Unemployment. Crisis of the Common Man, Marriage and Family Living, vol.21, 2/1959.
- CONSTANTINE, Stephen, Unemployment in Britain between the wars, Seminar studies in History, Longman, Seventh impression 1994 (1980).
- DAVIES, Andrew, Leisure, Gender and Poverty, Working-class culture in Saltford and Manchester, 1900–1939, Themes in the Twentieth Century, Open University Press 1992.
- GINZBURG, Carlo, Juusto ja madot, 1500-luvun myllärin maailmankuva, Gaudeamus 2007.
- GINZBURG, Carlo, Two or Three Things, That I Know about It, Critical Inquiry 1/1993.
- GLASER, Daniel – RICE, Kent, Crime, Age and Employment, American Sociological Review 5/1959.
- GRABOVSKY, Peter N, PERSSON, Leif, SPERLINGS, Sven, Stockholm: The politics of crime and conflict, In the book: The Politics of Crime and Conflict, A Comparative History of Four Cities (ed. Gurr, Robert, Grabovsky Peter and Hula Richard C, Sage publications 1977.
- GRABOVSKY, Peter, Sydney: The Politics of Crime and Conflict, 1788 to the 1970s, In the book: The Politics of Crime and Conflict, A Comparative History of Four Cities (ed. Gurr, Robert, Grabovsky Peter and Hula Richard C, Sage publications 1977.
- GRYTTEN, Ola H, The Scale of Norwegian Interwar Unemployment in International Perspective, Scandinavian Economic History Review, vol XLIII, No 2/1995.
- EKMAN-SALOKANGAS, Ulla – SALOKANGAS, Risto, Kansan Lehti, kirjassa Suomen lehdistön historia 5, hakuteos, Kustannuskiila Oy, Jyväskylä 1988.
- ELDER, Glen. Children of the Great Depression. Social Change in Life Experience, University of Chicago Press 1974.
- FERDINAND, Theodore, N, The Criminal Patterns of Boston Since 1849, The American Journal of Sociology 1/1967.
- HAAPALA, Pertti, Tehtaan valossa, Teollistuminen ja Työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920, Suomen Historiallinen Seura (SHS) – Vastapaino, Helsinki - Tampere 1986.
- HAAPALA, PERTTI, Kun yhteiskunta hajosi, Suomi 1914–1920, Edita 1995.

- HANNIKAINEN, Matti, Timpurin töissä ja varatöiden varassa, Helsinkiläisten kirvesmiesten palkat, työttömyys ja vuosiansiot 1928–1936, Sosiaali- ja taloushistorian pro gradu, Helsinki 1997.
- HANNIKAINEN Matti, Velotaan: Helsingissä 1930-luvun laman aikana annetun köyhäinavun takaisinperintä, Elämän muotoja: kertomuksia yksilöistä ja yhteiskunnasta, Antti Häkkisen juhlaKirja. Matti Hannikainen ja Mikko Salavuo (toim), Helsinki 2001.
- HANNIKAINEN, Matti, Rakentajat suhdanteissa, Palkat, työttömyys ja työmarkkinäkäytännöt Helsingin rakennustoiminnassa 1930-luvun laman aikana, Bidrag till kändedom av Finlands Natur och Folk 162, Julkaisija Suomen Tiedeseura, Helsinki 2004.
- HARMAJA, Leo, Pulavuosien vaikutus elinkantaan, Sos.Aik. n:o 11/193.
- HJERPE, Riitta, Suomen talous 1860–1985, Kasvu ja rakennemuutos, Suomen Pankin kasvututkimuksia XIII, Valtion painatuskeskus 1987.
- HOBBSAWM, E.J, History From Below – Some Reflections, History from below, Studies in Popular Protest and Popular Ideology (Krantz, Frederick, toim.), Basil Blackwell 1985.
- HOBBSAWM, Eric, Rosvot, Vastapaino 2005.
- HOLOPAINEN, Viljo, Eräiden Suomen kaupunkien halkojen hankinta-alueet, markkinatieteellinen tutkimus, Acta forestalia Fennica 59, Helsinki 1950.
- HUHTA, Vihtori, Monessa mies eläessään, Välähdyksiä elämän varrelta, Tammi 1957.
- HUTTUNEN Veikko, Täysivaltainen kansakunta 1917–1939, Kansakunnan historia 6, WSOY 1968.
- HÄKKINEN, Antti, Maksettua rakkautta, Prostituutiotilkkua Helsingissä 1860-luvulta nykypäivään, Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos (toim. Matti Heikkilä – Kari Vähätalo, Gaudeamus 1994.
- HÄKKINEN, Antti, Rahasta – vaan ei rakkaudesta, Prostituutio Helsingissä 1867–1939?, Otava, Keuruu 1995.
- HÄKKINEN, Antti & PELTOLA, Jarmo, On the Social History of Unemployment and Poverty in Finland 1860–2000, In Kalela, Jorma, Kiander, Jaakko, Kivikuru, Ullamajja, Loikkanen, Heikki A., Simpura, Jussi (eds.) (2001): 1990s Economic Crisis. The Research Programme of the Academy of Finland: Down from the heavens, Up from the ashes The Finnish economic crisis of the 1990s in the light of economic and social research. VATT publications 27:6. Government Institute for Economic Research. Helsinki. VATT 2001.
- HÄKKINEN, Antti ja PELTOLA Jarmo, Suomalaisen alaluokan historia: Köyhyys ja työttömyys Suomessa 1860–2000, Vieraat kulkijat, tutut talot, Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa (toim. Antti Häkkinen, Panu Pulma ja Miika Tervonen), SKS 2005.
- HÄKKINEN, Antti, Working paper in ESSHC-Conference, April 2000.
- HÄKKINEN, Antti, Pula ja köyhyys Iisalmen maalaiskunnassa ja Alavuudella 1930-luvulla, kirjassa Blomberg, Helena – Hannikainen, Matti – Kettunen, Pauli (toim.), Lamakirja – Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin, Kirja-Aurora: Turku, 2002.
- HÄKKINEN, Antti, Kieltolakirikollisuuden sosiaaliset verkostot Helsingissä 1929–30. Kirjassa Työväen verkostot. Toim. Sakari Saaritsa ja Kari Teräs. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Väki voimakas 16. Helsinki 2003.
- HÄKKINEN, Antti, Kiertäminen, kulkeminen ja muukalaisuuden kohtaaminen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisöissä, Vieraat kulkijat – tutut talot, Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa, SKS 2005.
- HÄNNINEN, Mauno – MASONEN, Jaakko, Hämeen tiepiirin historia, Kärrytestä tiepolitiikkaan, Tampere 1991.
- JAAKKOLA, Jouko, Työväestö ja sosiaalinen poikkeavuus. Tampereen työväestön huollontarve, sairastavuus ja rikollisuus 1850–1917. Liseniaattityö, Tampereen yliopisto 1982
- JAHODA, Marie – LAZARFELD, Paul –ZEISEL, Hans, Marienthal, The Sociography of an Unemployed Community, London, Tavistock Publications 1972, (painettu alunperin saksaksi vuonna 1933).

- JOKINEN, Pentti W, Pellavanpetsamo, ”Petsamon sonsarit siellä taas luikkaa!”, Elämän kirja Saukonmäessä 1920-luvulta 1970-luvulle, Tampere 2004.
- JUNTTO, Anneli, Asuntokysymys Suomessa, Topeliuksesta tulopolitiikkaan, Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisu no 50, Asuntohallitus, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1990.
- JUTIKKALA, Eino, Tampereen historia III, Vuodesta 1905 vuoteen 1945, Tampere 1979.
- JUVA, Einar W, Rudolf Walden 1876–1946, Porvoo 1957.
- JUVA, Einar W, – JUVA, Mikko, Suomen kansan historia V, Otava 1967.
- JÄRVINEN, Kyösti, Talousosakekauppa 1902–1942, Helsinki 1942.
- KAARNINEN, Mervi, Nykyajan tytöt, Koulutus, Luokka ja sukupuoli 1920- 1930-luvun Suomessa, Bibliotheca Historica 5, SHS 1995.
- KAHRA, Eljas, Työttömyys 1928–1936, Helsinki 1938. (Kahra 1938a).
- KAHRA, Eljas, Joukkotyöttömyyden torjuminen, Kansantaloudellinen aikakauskirja 1938, (Kahra 1938b).
- KAIHARI, Kalle, Kun keinot loppuu niin konstit jää, Otava 1984.
- KAILA, Martti Ungdomsbrottslighetens beroende av exogena och endogena faktorer med särskilt avseende fäst vid ekonomiska kristid, De Nordiska kriminalistföreningarnas årsbok 1939, Stockholm 1940.
- KALELA, Jorma, Pulapolitiikkaa, Valtion talous- ja sosiaalipolitiikka Suomessa lama-vuosina 1929–1930, Työväen taloudellinen tutkimuslaitos, Tutkimuksia 13, Helsinki 1987.
- KALELA, Jorma, Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa, Työministeriö, Valtion painatuskeskus Helsinki 1989.
- KANERVA, Unto – PELTONEN, Maija-Liisa, Tampereen kaupunginkirjasto 1861–1961, Tampere 1961.
- KARONEN, Vesa, Johdanto, (Pentti Haanpään kirjaan Noitaympyrä), SKS, Helsinki 2000, (KARONEN 2000a).
- KARONEN, Vesa, Noitaympyrän kaksi vastaanottoa, SKS, Helsinki 2000, (KARONEN 2000b).
- KESKINEN, Jouni, PELTOLA, Jarmo, ja SUODENJOKI Sami, Tamperelaiset, Tehdaskaupungin väestö, alue ja asuminen 1918–1939, Tampereen museoiden julkaisuja 79, Tampereen kaupunki, Vapriikki 2005.
- KETO, Jaakko, Elokuvalippujen kysyntä ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa 1915–1972, Acta Academiae Oeconomicae Helsingiensis, Series A:10, Helsinki 1974.
- KETTUNEN, Pauli, Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa. Historiallisia Tutkimuksia 189. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1994.
- KEYSSAR, Alexander, Out of Work, The First Century of Unemployment In Massachusetts, Gambridge University Press 1986.
- KNOELLINGER, Carl Erik, Järjestösuhteet Suomen työmarkkinoilla, WSOY 1959.
- KOIVISTO, Tuomo, Työt ja tekijät, Näkökulmia tamperelaiseen työväenliikkeeseen 1800-luvulta 2000-luvulle, Tampere 1999.
- KOIVUNIEMI, Jussi, Nokian historia 1922–1993, kirjassa Nokian ja Pirkkalan historia 1865–1993, Forssa 1994.
- KOMAROVSKY, Mirra, The Unemployed Man and His Family, A publication of the institute of social research Morningside heights, New York 1940.
- KOSKELA, Kari, Huligaanit, Katuelämää Sörkässä suurlakosta sisällissotaan, Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 870, SKS 2002.
- KOSKINEN, Mika, Saastuva Näsijärvi terveydellisenä riskinä, Kulkuaudit, kuolema ja puhdasvesikysymys Tampereella 1908–1912, Suomen historian pro gradu-tutkielma, Tampere 1995.
- KOSTIAINEN, Auvo, Loikkaarit, Suuren lamakauden laitton siirtolaisuus Neuvostoliittoon, Otava 1988.
- KRONLUND Jarl, Suomen puolustuslaitos 1918–1939, Puolustusvoiminen rauhan ajan historia, WSOY 1988.
- KULOVESI, Yrjö, Veneeristen tautien levenemisen johdosta, Terveystieteiden aikakauskirja 1/1921.

- KUUSI, Eino, Talvityöttömyys, sen esiintyminen, syyt ja ehkäisytoimenpiteet Suomen suurimmissa kaupungeissa, Isak Julinin kirjapaino Tampere 1914.
- LAHTI-ARGUTINA, Eila, Olimme joukko vieras vaan, Venäjän suomalaiset vainon uhrin Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun, Vammala 2001.
- LAITINEN, Tuure, Amurin poijaat, WSOY 1973.
- LAMMI, Emanuel, Puoli vuosisataa työvenopistotyötä Tampereella, Taustana Esittelyä kaupungin varhaisemmista sivistysharrastuksista, Tampereen työväen kirjapaino 1949.
- LANDGREN, Lars ym., Aamulehti, kirjassa Suomen lehdistön historia 5, hakuteos, Kustannuskuila Oy, Jyväskylä 1988.
- LEHTINEN, Artturi, Eri maiden elintarvikekulutus, Sos.Aik. 2/1938.
- LEHTONEN, Aleks, Vihkiminen avioliittoon, Seurakuntatyö, Tietokirja kristikansalle, opas seurakuntatyöntekijöille, toimittaja A. W. Kuusisto, WSOY Porvoo 1931.
- LEHTONEN, Heikki – AHO, Simo – PELTOLA, Jarmo – RENVALI, Mika, Did the Crisis Change the Welfare State?, In Kalela, Jorma, Kiander, Jaakko, Kivikuru, Ullamajja, Loikkanen, Heikki A., Simpura, Jussi (eds.) (2001): 1990s Economic Crisis. The Research Programme of the Academy of Finland: Down from the heavens, Up from the ashes The Finnish economic crisis of the 1990s in the light of economic and social research. VATT publications 27:6, Government Institute for Economic Research. Helsinki. VATT 2001.
- LEHTONEN, Heikki – AHO, Simo – PELTOLA, Jarmo – RENVALI, Mika, Recession and changes in the Finnish welfare state regime, The Research Programme of the Academy of Finland: The Projects (Ed. Jaakko Kiander) VATT-publications 27:2, The Academy of Finland and Government Institute for Economic Research 1999.
- LEHTONEN, Heikki, Talouden, työmarkkinoiden ja sosiaalipolitiikan lamat, Kirjassa: 1990-luvun talouskriisi. Suomen Akatemian tutkimusohjelma: Laman pitkä varjo, (toim. Kiander Jaakko), VATT-julkaisuja 27:4, Valtion taloudellinen tutkimuskeskus 2000.
- LEWIS, Oscar, Sanzhesin lapset, WSOY 1989.
- LILIUS, Henrik, Kaupunkirakentaminen 1856–1900, Suomen kaupunkilaitoksen historia 2, Suomen kaupunkiliitto, Vantaa 1983.
- LUNNAS, Raija, Tampereen linja-autoliikenne 1920–39, Pro gradu-tutkielma, Tampere 1978.
- LYYTINEN, Eino, Työväen pankki, STS ja sen edeltäjät 1909–1984, Tammi 1983.
- MANSNER, Markku, Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa, Suomen työnantajien keskusliitto 1907–1940, Teollisuuden kustannus 1981.
- MARKKOLA, Pirjo, Työläiskodin synty, Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle, Historiallisia tutkimuksia 187, SHS, Helsinki 1994
- MCLEOD, Jane, D & SHANAHAN, Michael J, Trajectories of Poverty and Children's Mental Health, Journal of Health and Social Behavior, Vol 37, 3/1996.
- MCLEOD, Jane, D & SHANAHAN, Michael J, Poverty, Parenting, and Children's Mental Health, American Sociological Review, Vol 58, 3/1993.
- MODEEN, Gunnar, Elinkustannusindeksi. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 4, Helsinki 1952.
- MORAWSKA, Ewa, For bread with butter, The life-worlds of East Central Europeans in Johnstown, Pennsylvania, 1890–1940, Cambridge University Press 1985.
- MORGAN, Winona L, The Family meets the Depression, A Study of a Group of Highly Selected Families, The University of Minnesota Press, Minneapolis 1939.
- MUSTALA, Paavo, Eräitä sosiaalisia havaintoja rikollisuudestamme, Rikollisuus ja sen vastustamismahdollisuudet, Rikollisuuden vastustamiviikolla Helsingissä tammi-kuun 7–13 päivinä 1934 pidetyt esitelmät, Julkaissut viikon järjestämistä varten muodostettu komitea, Helsinki 1935.
- MÄENPÄÄ, Ulla, Muistoiksi muuttunut aika, Kertomuksia Lielahdesta, II painos, Tampere 1995.
- NIEMI, Leena, Talvisota/Rintamalla, <http://www.uta.fi/koskivoimaa/valta/1918-40/rintamalla.htm>.

- NORDWIK, Helge W, and GRYTEN, Ola H, *The Labour Market, Unemployment and Economic Growth in Norway, 1920–39*, *Scandinavian Economic History Review*, vol. XLII, No: 2/1994.
- NOTKOLA, Irma-Leena, *Luonnollisesta hedelmällisyydestä lapsirajoitukseen, Mikrodemograafinen tutkimus hedelmällisyyden transitiosta*, Suomen väestötieteen yhdistyksen julkaisuja N:o 12, Helsinki 1989.
- NOTKOLA, Irma-Leena, *Hedelmällisyys, Suomen väestö*, Gaudeamus 1994.
- NUMMELA, Ilkka, *Pätäkä vai ei?, Suomalaisen pituuskasvun historiaa*, Kirjassa ”Pane leipään puolet petäjäistä” – Nälkä- ja pulavuodet Suomen historiassa, Jyväskylän yliopiston historianlaitos, Suomen Historian julkaisuja 19, Jyväskylä 1994.
- NÄRVÄ, Pauli, *Kunnallinen liikuntatoiminta urheilun suurvallassa*, Tampereen urheilulautakunta 1922–1940, Suomen historian pro gradu-tutkielma, Tampere 1994.
- NÄREIKKÖ, Heikki –TAKALO, Tenho, *Säikeistä yhteen. Tekstiili- ja vaateustyöväen historia*, Jyväskylä 1986.
- PAAVOLAINEEN, Jaakko, *Vankileirit Suomessa*, Helsinki 1971.
- PALOLAMPI, Erkki, *Tampere taistelee 1899–1944, Eräs läpileikkaus itsenäisyystaistelustamme*, Kustannusosakeyhtiö Kivi, Tampere 1954.
- PALOMERI, R, [Palmgren, Raoul]: 30-luvun kuvat. Tammi 1953.
- PANDIANI, John, A, *The Crime Control Coprps: An Invisible New Deal Program*, *The British Journal of Sociology* 3/1982.
- PARIKKA, Raimo, *Pitkä varjo, Huono-osaisuus historiallisena jatkuvuutena*, Kirjassa, *Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos*, Matti Heikkilä ja Kari Vähätalo (toim.), Gaudeamus 1994. (Parikka 1994a)
- PARIKKA, Raimo, *1930-luvun pula ja työttömän selviytyminen*, *Työ ja työttömyys*, Raimo Parikka (toim.), Väki voimakas 7 Helsinki 1994, (Parikka 1994b).
- PARIKKA Raimo & PELTOLA Jarmo, *Working Class Suburb in the Years of Crisis: Family, Work and Unemployment*, *Työpaperi*, Julkaistu internetissä www.iisg.nl/ESHSC Amsterdam/ March 1998, <http://www.valt.helsinki.fi/staff/parikka/AMSTER.HTM>.
- PELTOLA, Jarmo, *Why did the Unemployment Rate Vary? Finnish Interwar Unemployment in a Comparative International Context*, in Myllyntaus, Timo (ed.) *Economic Crises and Restructuring in History, Experiences of Small Countries*, St Katharinen 1998, (PELTOLA 1998a).
- PELTOLA, Jarmo, *Näsjärveltä maailmanmarkkinoille*, Elis Lahtisen liiketoiminta ja Visuvesi Oy 1900-luvun alusta 1990-luvulle, Jyväskylä 1994.
- PELTOLA, Jarmo, *Yhteiskunta liikahtaa?*, *Sosiaalinen liikkuvuus neljässä näytöksessä 1800-luvun lopulta 1990-luvulle*, Vastapaino 1996.
- PELTOLA, Jarmo, *Omaan kotiin? Arkkitehdit ja työläiset tamperelaista puutarhaesikaupunki Viinikka-Nekalaa rakentamassa 1910–1939*, Kirjassa *Työväestö ja Kansakunta, Väki voimakas 10*, Raimo Parikka (toim.) Helsinki 1997.
- PELTOLA, Jarmo, *Uusi kirjastotalo*, <http://www.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1918-40/kirjasto.htm>.
- PELTOLA, Jarmo, *Onnikoita ja Rollikoita, Viisi vuosikymmentä (1948–1998) kunnallista joukkoliikennettä Tampereella*, Tampereen kaupungin liikennelaitos, Tampere 1998 (PELTOLA 1998b).
- PELTOLA, Jarmo, *Tiilenpolttaja Kivelän perheen lama, Elämän muotoja*, Antti Häkkinen juhlaKirja. Matti Hannikainen ja Mikko Salavuo (toim) , Helsinki 2001;
- PELTOLA, Jarmo, *Elämän syrjällä teollisuuskaupungissa, Työläisperhe Tampereelta 1900–1960, Vieraat kulkijat, tutut talot, Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa* (toim. Antti Häkkinen, Panu Pulma ja Miika Tervonen), SKS 2005.
- PELTOLA, Jarmo, *Työllisyys, Työttömyys ja huolenpito, Yhteiskunta Tampereella 1928–1938, 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa I* Tampere University Press 2008, (PELTOLA 2008a).
- PELTOLA, Jarmo, *Työmailla, kabineteissa ja kaduilla, Valta- ja lamapolitiikka Tampereella 1928–1938, 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa III* Tampere University Press 2008, (PELTOLA 2008c).
- PELTONEN, Matti, *Carlo Ginzburg ja mikrohistorian ajatus*, esipuhe kirjaan *Ginzburg, Carlo, Johtolankoja*, Gaudeamus 1996.

- PELTONEN, Matti, Clues, Margins and Monads: The Micro-Macro Link in Historical Research, *History and Theory* 3/2001.
- PELTONEN, Matti, Esipuhe: Ginzburgin suodatin ja sorron arkistot, Esipuhe Carlo Ginzburgin kirjaan Juusto ja Madot, 1500-luvun mylläriin maailmankuva, Gaudeamus 2007.
- PELTONEN, Matti, Johtolankoja ja tiheää kirjausta, Kirjassa *Matala katse, Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*, Hanki & jää 1992.
- PELTONEN, Matti, Lukkari Saxbergin rikos ja herännäispappilan etiikka, *Mikrohistoriallinen tutkimus 1800-luvun puolivälin Keuruulta*, Gaudeamus 2006.
- PELTONEN, Matti, *Mikrohistoriasta*, Hanki ja jää –julkaisusarja, Gaudeamus 1999.
- PERLOTT, George, StJ. and COLLINS, Selvyn D., *Sickness and Depression: A preliminary Report upon a Survey of Wage-Earning Families in Birmingham, Detroit and Pittsburgh*, *Quarterly Bulletin of the Milbank Memorial Fund* (vol 11), 4/1933.
- PETERSON, Paul E., *The Urban Underclass and the Poverty Paradox*, *Political Science Quarterly*, Vol 106, 4/1991–1992.
- PIIRAINEN, Veikko, *Vaivaishoidosta sosiaaliturvaan, Sosiaalihuollon ja sen työntekijäjärjestöjen historiaa Suomen itsenäisyyden ajalta*, Tampereen yliopiston opetusjaoston sarjaa, *Sosiaaliturvan laitoksen julkaisuja* 4, Karisto 1974.
- PITKÄNEN, Kari, *Suomen väestön historialliset kehityslinjat*, Kirjassa *Suomen väestö*, Gaudeamus 1994.
- PITKÄNEN, Kari, *Väestöntutkimus ja yhteiskunta, Suomalaisen väestöntutkimuksen historia 1700-luvulta noin vuoteen 1950*, Suomen väestötieteen yhdistyksen julkaisuja n:o 11, Helsinki 1988.
- PUUKARI, Arvo, *Suomen metalliteollisuuden työnantajaliitto 1903–1953*, Suomen metalliteollisuuden työnantajaliitto, Helsinki 1953.
- RAEUVUORI, Yrjö, *Tampereen kaupungin sähkölaitos ja sähkön varhaisvaiheet Suomessa*, Tampere 1938.
- RAEUVUORI, Yrjö, *Kumiteollisuus Oy 1928–1958*, Tampere 1958.
- RAJALA, Panu, *Titaanien teatteri*, Tampereen Työväen Teatteri 1918–1964, Tampere 1995.
- RAJALA, Panu, *Tunteen tulet, taiteen tasot*, Tampereen teatteri 1904–2004, Hämeenlinna 2004.
- RASILA, Viljo, *Tilastolliset menetelmät historiantutkimuksessa*, Otava 1977.
- RIPATTI, Viljo, R. H. Oittinen, *Työväen sivistäjästä koulun uudistajaksi*, Karisto Oy Hämeenlinna 1992.
- ROSSI, Reino, *Suomen pankin korkopolitiikka vuosina 1914–1938*, Suomen pankin taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, sarja B: 12. Helsinki 1951.
- ROWNTREE, B. Seebohm, *Poverty, A Study of town life*, MacMillan & Co London 1902
- RUOHONEN, Arvo: *Ajan rattaat. Eilispäivän Tamperetta. Tamperelaiset kertovat työstään*, Tampere–Seuran julkaisuja 40, Tampere–Seura 1975.
- RYTI-ERKINHEIMO, Hanna-Liisa, *Gerda Rytin elämäkerta*, WSOY 1998.
- RÄISÄNEN, Arja Liisa, *Onnellisen avioliiton ehdot, Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920*, *Bibliotheca Historica* 6, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995.
- SAARITSA, Sakari, *Riskeiltä suojaavat verkostot, Epävirallinen apu maaseudun teollisuusyhteisön muistitiedossa, amakirja, Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*, (Toim. Blomberg Helena, Hannikainen, Matti ja Kettunen, Pauli), Kirja-Aurora, Turku 2002.
- SALOKANGAS, Raimo, *Työväen Lehti, Suomen Lehdistön historia* 7, Hakuteos, Kustannuskiila Oy, Jyväskylä 1988.
- SALOKANGAS, Raimo, *Tampereen Sanomat, Suomen Lehdistön historia* 7, Hakuteos, Kustannuskiila Oy, Jyväskylä 1988.
- SAMPSON, Robert, J – LAUB, John, H, *Crime and Deviance in the Life Course*, *Annual Review of Sociology*, (vol.18) 1992.
- SAVONEN, Severi, *Tuberkuloositartunnan levinneisyydestä Suomessa*, Väitöskirja, SKS, Helsinki 1937.
- SELEN, Kari, *Tasavalta hakee suuntaa, Suomen historia* 7, Weilin+Göös 1987.

- SELLIN, Thorsten, *Crime, The American Journal of Sociology*, 6/1942.
- SINISALO, Uuno, *Tampereen säästöpankki 1857–1957, 100-vuotishistoria*, Hämeen kirjapaino Oy, Tre 1957.
- SZIJÁRTÓ, István, *Four Arguments for Microhistory*, Routledge, *Rethinking History* 2/2002.
- SUODENJOKI, Sami – PELTOLA, Jarmo, *Köyhä Suomen kansa katkoo kahleitansa, Luokka, Liike ja Yhteiskunta 1880–1918, Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla I*, Tampere University Press 2007.
- SUODENJOKI, Sami, *Kumouksellinen järjestäytyminen 1917–1918, Kirjassa Suodenjoki, Sami – Peltola, Jarmo, Köyhä Suomen kansa katkoo kahleitansa, Luokka, Liike ja Yhteiskunta 1880–1918, Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla I*, Tampere University Press 2007.
- Suomalaisten tarina (päätoimittajana Jaakko Itälä), Osa 2, *Etsijäin aika*, Kirjayhtymä, Jyväskylä 1993.
- Suomen kulttuurihistoria 3, *Itsenäisyyden aika*, (Päiviö Tommila, Aimo Reitala ja Veikko Kallio, toim.), WSOY 1982.
- Suomen kulttuurihistoria, 3 oma maa ja maailma, (Anja Kervanto–Nevanlinna ja Laura Kolbe, toim.), Tammi 2003.
- Suomen työväenliikkeen historia (STH), II painos Joensuu 1978.
- SUOMI, Vilho, *Suomen yleisradio 1926–1951*, Oy Yleisradio Ab 1951.
- SUORANTA, Anu, *Työmarkkinat ja lama, Onko sukupuolella väliä?* kirjassa Blomberg, Helena – Hannikainen, Matti – Kettunen, Pauli (toim.): *Lamakirja – Näkökulmia 1990-luvun taluskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora Turku 2002. Virrankoski, Pentti, *Suomen historia, toinen osa*, SKS 2001.
- STONE, Lawrence, *The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History, Past and Present*, November 1979 (85).
- STOPEs, Marie, *Syntyväisyyden säännöstely*, Tampereen Työväen kirjapaino 1931.
- STRÖMMER, Aarno, *Tampereen väestö sen asunto-olot ja asunnontarve*, Helsinki 1954.
- STRÖMMER, Aarno, *Väestöllinen muuntuminen Suomessa, Analyttinen kuvaus syntyvyyden, kuolevuuden ja luonnollisen kasvun tähänastisesta kehityksestä ja alueellisesta vaihtelusta, Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja A:13*, Tornio 1969.
- SÄNKIAHO, Tanja, *”Ylös herää Kansan nainen, Sosialidemokraattinen naisyhdistys 1929–1939, Suomen historian pro gradu*, Historiatieteen laitos, Tampereen yliopisto 1997.
- SÄPYSKÄ, Ossi, *Pirkanmaan autoliikenteen vaiheet, Pirkanmaan Autoalan Veteraanit ry*, Tampere 1988.
- THOMPSON, E. P. *Englantilaisten väkijoukkojen moraalinen talousoppi*, Kirjassa Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700–1800-luvun Englannissa, Gaudeamus 1996.
- TUNKELO, A., *”Koulunuorison keskipituus ja -paino”*, *Tilastokatsauksia* 9/1936, Helsinki, Tilastollinen päätoimisto 1936.
- Työttömän Tarina, *Kansanelämän kuvauksia* 38, Toim. Laaksonen, Pekka ja Piela, Ulla, SKS 1993.
- UOLA, Mikko, *Tampereen kaupungin Liikennelaitos 1948–1978*, Tampere 1978.
- UUTELA, Sakari, *Seitsemän vuosikymmentä järjestäytynyttä työläisurheilua Pohjois-Hämeessä*, Tampere 1989.
- WANDERSEE, Winifred, D, *The Economics of Middle-Income Family Life, Working Women During the Great Depression*, Kirjassa *Decades of Discontent, The Women’s Movement 1920–1940* (toim. Scharf, Lois ja Jensen, Joan M., North-eastern University Press, Boston 1987.
- WARIS, Heikki, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsillan pohjoispuolelle I*, *Historiallisia Tutkimuksia XVI1*, Suomen Historiallinen Seura (SHS), Helsinki 1932.
- WARIS, Heikki, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsillan pohjoispuolelle II*, *Historiallisia Tutkimuksia XVI2*, Suomen Historiallinen Seura (SHS), Helsinki 1934.

- WARIS, Klaus, Kuluttajien tulot, kulutus ja säästäminen suhdannekehityksen valossa Suomessa vuosina 1926–1938, Kansantaloudellisia tutkimuksia XIV, Helsinki 1945.
- VEHVILÄINEN, Olli, Kotimarkkinateollisuus 1919–1939, Itsenäisen Suomen taloushistoriaa 1919–1950, WSOY 1967.
- VEPSÄ, Kirsti, Muuttuva elintaso, Helsingin yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos, monistesarja n:o 1/1966.
- VERKKO, Veli, Lähimmäisen ja oma henki, Sosiaalipatologisia tutkimuksia Suomen kansasta, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja – B-sarja, N:o 33, K.J. Gummerrus Jyväskylä 1949.
- VERKKO, Veli, Väkivaltarikosten kehityssuunnasta ja syyssuhteista Suomessa, Rikollisuus ja sen vastustamismahdollisuudet, Rikollisuuden vastustamisviikolla Helsingissä Tammikuun 7–13 päivinä 1934 pidetyt esitelmät, Julkaisut viikon järjestämistä varten muodostettu komitea, Helsinki 1935.
- WHITESIDE, Noel, Counting the Cost: Sickness and Disability among Working People in an Era of Industrial Recession, 1920–39, *The Economic History Review*, New Series, 2/1987.
- WHITESIDE, Noel – GILLESPIE, James A, Deconstructing Unemployment: Developments in Britain in the Interwar Years, *The Economic History Review*, New Series, 4/1991.
- WILEN, Yrjö, Kansan Lehti 50-vuotias, (1899–1849), Tampereen Työväen kirjapaino 1949.
- VIRKKUNEN, Gia, Köyhyys ja toimeentulon keinot, Kirjassa Vieraat kulkijat – tutut talot, (toim. Antti Häkkinen, Panu Pulma ja Miika Tervonen), Historiallinen arkisto 120, SKS 2005.
- VIRKKUNEN, Gia, Köyhyyden omakuva ja toiseus, Suomalainen maalaisyhteisö 1930-luvun pula-aikana, Lamakirja, Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin, (Toim. Blomberg Helena, Hannikainen, Matti ja Ketunen, Pauli), Kirja-Aurora, Turku 2002.
- VIRRANKOSKI, Pentti, Suomen Taloushistoria, Kaskikaudesta atomiaikaan, Otava 1975.
- VOIONMAA, Väinö, Tampereen uusin historia, Tampereen historia IV, Tampere 1935.
- VOLD, George B, The Amount and nature of Crime, *The American Journal of Sociology* 6/1935.
- WRIGHT, Erik, Olin, Working-Class Power, Capitalist-Class Interests, and Class Compromise, *American Journal of Sociology*, Volume 105, numero 4, Tammi-kuu 2000.
- VUORINEN Olli, Kasvun vuosikymmenet, Valkeakosken historia, 2 osa, Valkeakosken kaupunki 1995.
- YLIKANGAS, Heikki, Nurmijärven rosvot, Maankuulun rikollissakin nousu ja tuho 1820-luvun Suomessa, WSOY 2003.
- ÄIMÄLÄ, Pentti, Elämää Petsamossa, Tammerkoski 7/1990.

Kaunokirjallisuus

- FALLADA, Hans, Mikä nyt eteen Pinneberg?, Viides painos, Porvoo 1954.
- HAANPÄÄ, Pentti, Noitaympyrä, Romaani pohjoisesta, Suomalaisen kirjallisuuden klassikoita, SKS, Kirja on kirjoitettu 1931, julkaistu ensi kerran 1956 ja julkaistu tässä sarjassa 1994 (I painos) ja 2000 (II painos), Helsinki 2000.
- HÄMÄLÄINEN, Helvi, Katuojan vettä, (I painos, WSOY 1935), III painos, WSOY 1986.
- JOKINIEMI, U.H, Kaikki ovat oikeassa (?), Novelli Kansan Lehden viikonloppuliitteessä ”Lauantai-ilta”, KL. 19.8.1933.
- KAUKONEN, Tauno, Klaani, Romaani, Weilin + Göös, 1963.
- LINNA, Väinö, Tuntematon sotilas, (VII painos), WSOY 1955.
- PALOMERI, R, (Palmgren Raoul), 30-luvun kuvat, Tammi 1953.
- TURENIUS, Onni, Huutokaupassa, Kansan Lehden lauantai-ilta, KL. 28.4.1934.

KUVIO- JA TAULUKKOLUETTELO

Kuviot

- Kuvio 1. Palkkaindeksijä 1926–1938.*
- Kuvio 2. Eri toimialoilla maksettujen palkkasummien indeksit Wariksen mukaan 1926–1938.*
- Kuvio 3. Temaattinen kuva rakennus- ja sekatyöväen palkkatasosta 1928 ja 1932, Ammattimiehen palkka 1928=100.*
- Kuvio 4. Teollisuuden työntekijät vuosina 1925–1939 viikoittaisen työajan mukaan koko maassa.*
- Kuvio 5. Työssä käyneiden tamperelaisten metallityömiesten keskituntiansioista laskettu reaaliansio 1928–1938.*
- Kuvio 6. Tekstiiliteollisuudessa työskennelleiden naisten keskimääräiset tuntipalkat toimialoitain Suomessa vuosina 1927–1938.*
- Kuvio 7. Tekstiilitehtaiden naisten tematisoidut ”työurat” ja ansiot vuosina 1927–1938.*
- Kuvio 8. Väkilukuun subteutetuista veroäyryistä lasketut indeksit Tampereen eräissä kaupunginosissa vuosina 1921–1939, 1928=100.*
- Kuvio 9. Veroäyrit henkeä kohti Tampereen eräissä kaupunginosissa vuosina 1921–1939.*
- Kuvio 10. Neljän tamperelaisen perheen päämiesten tulonkehitys vuosina 1928–1938, nimellismarkkoja.*
- Kuvio 11. Neljän tamperelaisen perheen tulonkehitys perheenjäsentä kohden vuosina 1928–1938, nimellismarkkoja.*
- Kuvio 12. Neljässä tamperelaisessa rahalaitoksessa vuosina 1921–1938 olleet talletukset, nimellismarkkoja.*
- Kuvio 13. Tamperelaisiin rahalaitoksiin talletettujen säästöjen nimellisarvossa tapahtunut vuotuinen muutos 1925–1938, %.*
- Kuvio 14. Säästöttilien karttuminen vuosittain (ilman korkoja) suhteessa pankkien kokonaistalletusten määrään vuosina 1926–1938, %.*
- Kuvio 15. Osuusliike Tuotannon ja osuusliike Voiman Tampereella sijainneiden myymälöiden ja Talousosakekaupan Tampereen konttorin myynti vuosina 1928–1938, mk.*
- Kuvio 16. Tamperelaisten osuusliikkeiden myynti Tampereella ja Talousosakekaupan Tampereen konttorin myynti vuosina 1928–1938 paikallisella elinkustannusindeksillä deflatoituna (myynti/1914 ind*1000).*
- Kuvio 17. Osuusliikkeiden Voiman ja Tuotannon kokonaisuusmyynti toimipistettä kohden vuosina 1926–1940 Tampereen elinkustannusindeksillä deflatoituna.*
- Kuvio 18. Tampereen kansakouluissa ruoka-avustettujen oppilaiden määrä, % oppilaista*
- Kuvio 19. Alipainoisten ja huonosti koulussa menestyneiden lasten osuus Nekalan kansakoulun oppilaista lukukausina 1931/32–1938/39, %*
- Kuvio 20. ”Varattomien” kansakoululaisten vaateapu Tampereella 1926–1938.*
- Kuvio 21. Tamperelaisille koululaisille vuosina 1926–1938 annettu vaateavustus. I–VI -luokkalaisista oppilaista avustettu, %.*
- Kuvio 22. Asuntojen vuokrat niiden huoneluvun mukaan Tampereella vuosina 1926–1938.*
- Kuvio 23. Veden ja sähkön kulutus asukasta kohti Tampereella vuosina 1925–1940.*
- Kuvio 24. Indeksit kuritushuoneeseen ja vankeusrangaistukseen Suomessa tuomittujen henkilöiden lukumääristä sukupuolen ja rikoksen uusimisen mukaan vuosina 1927–1936.*
- Kuvio 25. Tampereen poliisilaitoksen irtolaisuuden tai epäsiiveillisen elämäntavan tai vastaavasta syystä tammi- ja kesäkuussa pidättämien naisten määrä 1928–1938.*
- Kuvio 26. Sukupuolitautien tarkastustoimiston tarkastamien ja sairaalan lähetettyjen henkilöiden osuus Tampereen henkikirjoitetusta väestöstä 1909–1940, %.*
- Kuvio 27. Tampereen poliisilaitoksen siveysoaston irtolaisuuden tai epäsiiveillisen elämäntavan tai vastaavasta syystä tammi- ja kesäkuussa pidättämien miesten määrä 1928–1938.*

- Kuvio 28. Tampereen poliisin tietoon tulleen omaisuusrikollisuuden indeksit 1927–1939, 1927=100.
- Kuvio 29. Tuotantotoiminnan, työmarkkinoiden ja sosiaalipoliittinen lama 1928–1939.
- Kuvio 30. Vähävaraisten poliklinikan hoitamien tamperelaisten lukumäärä ja hoitokerrat 1926–1938.
- Kuvio 31. Syntyvyys Tampereella, Helsingissä, koko maassa ja maan kaupungeissa vuosina 1921–1938, ‰.
- Kuvio 32. Synnyttäjien ikäjakauma Tampereella 1921–1940, ‰.
- Kuvio 33. Solmitut avioliitot Tampereella, Helsingissä, koko maassa ja maan kaupungeissa 10 000 henkeä kohti 1918–1940.
- Kuvio 34. Kolmeen ylimpään ammattiryhmään (miehen) kuuluneiden naisten synnytysten lukumäärän indeksi Tampereella 1928–1938, vuosien 1928–29 keskiarvo =100.
- Kuvio 35. Neljään alimpaan ammattiryhmään (miehen) kuuluneiden naisten synnytysten lukumäärän indeksi Tampereella 1928–1938, vuosien 1928–29 keskiarvo =100.
- Kuvio 36. Tampereen tiili- lasi- ja peiliteollisuuden työllisyys neljännesvuosittain työntekijöiden iän ja sukupuolen mukaan 1928–1938.
- Kuvio 37. Tiilenpolttaja-sekatyömies Kivelän kotitalouden arvioidut tulot vuosina 1928–1939.
- Kuvio 38. Tiilenpolttaja-sekatyömies Kivelän kotitalouden arvioidut vuositulot vuosina 1928–1939.
- Kuvio 39. Halmeiden kolmen ydinperheen käytettävissä olleet tulot vuosina 1926–1939, markkaa/perheenjäsen.
- Kuvio 40. Halmeiden kolmen ydinperheen käytettävissä olevat tulot vuosina 1926–1939, markkaa.
- Kuvio 41. Sekatyömies-nakkuri Asulan perheen kokonaistulot ja tulot perheenjäsentä kohden vuosina 1925–1939, markkaa.
- Kuvio 42. Laitosmies Anselmi Ulatan ja tehtaantyöntekijä Serafiina Ulatan tulot vuosina 1928–1938, markkaa.
- Kuvio 43. Värjäri Kalle Avaran ja jalkineyöläinen Kaisa Avaran tulot vuosina 1928–1938, markkaa.
- Kuvio 44. Veturinkuljettaja Oittisen ja perheen tulot vuosina 1924–1939, markkaa.
- Kuvio 45. Poliisikonstaapeli Sieväsen perheen tulot vuosina 1928–1939, markkaa.
- Kuvio 46. Työnjohtaja Multapellon perheen tulot vuosina 1928–1939, markkaa.
- Kuvio 47. Kauppias Flinck-Kaiharin perheen tulot vuosina 1928–1939, markkaa.
- Kuvio 48. Kansankoulunopettajan ja Hammaslääkärin perheen tulot vuosina 1928–1939, markkaa.
- Kuvio 49. Insinöörin ja kassanhoitajan perheen tulot vuosina 1928–1939, markkaa.
- Kuvio 50. Kaupungininsinöörin perheen tulot vuosina 1928–1939, markkaa.

Taulukot

- Taulukko 1. Työnsä menettäneiden mahdollisuudet Tampereella työttömyyskausittain 1926/27–1938/39, ‰.
- Taulukko 2. Rikoksista kouritushuoneeseen tai vankeusrangaistuksiin tuomitut rikoksen uusimisen ja sukupuolen mukaan vuosina 1927–1938.
- Taulukko 3. Työttömyyden taustavaikutus rikollisuuteen neljässä suurimmassa kaupungissa rikosten yhteydessä tehdyissä esitutkimuksissa.
- Taulukko 4. Olosuhteiden pakosta työttöminä olleiden osuus esitutkituista rikollisista Helsingissä, 1921–1932, ‰.
- Taulukko 5. Irtolaisia Hämeen läänin maaherran kuulusteltavana 1927–1938.

DEPRESSION, SHORTAGE AND UNEMPLOYMENT

The Livelihood of Tampere Families in 1928–1938

The Depression of the 1930s in the Industrial City II

The enduring and fragmented economic depression

Tampere was the most significant industrial city in Finland during the inter-war era. In Tampere there were, including the suburb of Pispala, over 60 000 residents. Over 75 % of the population were working class, and over 60 % got their livelihood from industrial and construction work. Women in Tampere often worked for weaving, clothing, shoemaking, and leather industries. As a centre of metal industry with mostly male employees Tampere was also quite prominent within the country. Some 2 000 male and less than 100 female construction workers were listed in the late 1920s.

The consequences of the depression of the 1930s were more severe than previously has been thought. The rural and the urban population both suffered. Previously it was thought, that it was especially the rural population that suffered because of the depression. Recent studies have indicated that urban residents were more affected than their rural counterparts. It is, however, difficult to compare the countryside, that had always been exposed to underemployment and wide seasonal fluctuations in employment – and not only during recessions – to the cities where the part of the population, that was more likely to become unemployed, had mostly worked in construction sites, harbours, and as casual outdoor workers within factory sites.

Previously, little attention has been paid to the hardships faced by the Finnish domestic industry. The number of people employed fell by 25%, and many of those who had kept their jobs, only worked for part of the week. The industries in Tampere served predominantly the domestic market.

The recession almost totally paralyzed private building. During the pivotal point of the depression only a couple of hundred (10%) of around 2 000 workers remained employed by private construction firms. In addition, sheet metal workers, plumbers, and carpenters were in the main made redundant. Around 2 000 builder jobs had been lost during the worst period.

The employment in the metal industry fell by 30% during the years 1928–32. It meant that about 500 metal workers were left unemployed. In the textile industry, the rate was 20%, a loss of 1 500 jobs in real terms. The shoemaking industry underwent a process of structural change resulting in increased efficiency and concentration. The number of jobs in shoemaking

never reached the prerecession level. The paper industry was not directly negatively affected by the recession, although the Frenckell factory was relocated to the harbour town of Pori. Additionally, in the other sectors, employment rate fell so much that Tampere had at the worst time over 5 000 jobs less than during the peak economic boom in autumn 1928.

In the 1930s there were no all-encompassing social security or unemployment benefits. The communist-lead unions were disbanded under the anti-Communist laws in the beginning of the recession (1929–1930). The new unions headed by the Social Democrats were able to recruit members to their cadres only after the economy had improved, and the Communists had altered their strategy. Few workers were members in any of the mutual unemployment funds, and any compensation received was not economically significant.

If we look at the number of those who were employed in the years 1928 and 1932, the level of employment fell by more than 5 000 persons. In the official records, the number of unemployed at the highest level reached about 2 000. Temporary relief work sites were set up, but the wages were low and the stretches of work were short in duration, from a couple of weeks to six months. Particularly disliked were the relief work sites set up by the State. Due to the particularly low pay and the remote locations of the relief work camps, the money earned often became spent already at or near the camp. Those with children and families were often unable to provide money for their families, who were left to rely on municipal welfare allowances.

The legal directives guiding the municipal Boards for the Assistance of the Poor dictated that any assistance be paid back in some later time, which the patrons were well aware of. The city gave out food rations for those who were officially registered as unemployed. Initially, no paying back was levied, but later a period of assigned work was required for the food coupons. Charitable work was carried out in the city by the Co-operative shop *Voima* (“Power”), the Salvation Army, the Lutheran Parish, and other organizations. The workers had an unemployment committee, which collected donations for the unemployed, and was initially run by the Communists, and later, from the year 1930 on, by the Social Democrats. The situation of the unemployed was a miserable one altogether. In the same time those that had kept their jobs were facing a shortened working week and from 1930 onwards, a lowered rate of pay in all branches.

The earlier studies by Raimo Parikka and Jarmo Peltola indicate that it was especially the workers who were negatively affected by the depression in Finland (and not only there). Men of the working class were more negatively affected by the downturn on the job market than were women, especially when the situation is interpreted merely on the basis of who kept their jobs and who did not. Although the women kept their jobs, their pay equalled that of the men employed in public relief work. In the main, for the men were issued stretches of work of a couple of months in duration, whereas

the women whose pay was poor to begin with even during economic booms, had their working weeks cut by 2–3 days at the worst, and their hourly rates cut, resulting in correspondingly lowered earnings.

The livelihood during the recession is being investigated from four different directions. The directions are characterized by the following statements: i) The different life situations of the individuals and groups tell us something about how deep the recession was and how severely it touched the different societal layers. ii) The length of the recession and the fact that it had a disproportionately severe impact on the working class forced these people to look for alternative means to survive. iii) The experiencing of a long-standing unemployment and various shortages had a negative influence on the internal structure of the families. iv) The experience families were exposed to by the recession negatively influenced the respective hopes on the future of the members of the family. These statements are tested both on the macro and micro levels.

Microhistory from below

In the study I am aiming at evaluating the courses of life of several Tampere families by reconstructing the respective experiences emanating from the different classes of society. The everyday lives of families suffering from a long-standing unemployment are described in the life stories, in the appendix. In order to provide a point of comparison, the families that remained relatively unaffected economically by the recession are also being discussed.

The debate on microhistory has traditionally revolved around the issue of generalisability. The opponents have been of the opinion that microhistorical approach is superfluous, because it is, due to its non-representativeness arising from its meticulous attention to details, unable to challenge the earlier and still prevailing concept of history. Those who have strongly committed themselves to microhistory claim that microhistory may not necessarily need to be generalizable. They say it is enough to be able to open up a new point of view to the object of study.

Between these conceptions lie innumerable points of view, whose originators may not necessarily agree on what actually is the dividing line between the macro and micro histories. According to Carlo Ginzburg, microhistory is characterised by the small size of the object of study, which does not mean the object is of less importance, but is being better investigated. Secondly, he stresses a dense description of the object, where one attempts to make clear the order of the events second by second microscopically, yet without letting the overall significance of the events slip by. The third and in my view the most important point of microhistory is the return of the subject to the history of everyday life: by viewing the paths of life against the general societal background facts emerge that are not discernible if we start from the macro-level.

The study at hand can be defined as a micro level study, if it is juxtaposed to how a recession is studied on a national or international level. On the other hand, the numbers of those who have been assisted by relief work or poor relief are primarily macro data in character despite the fact that they may represent a course of employment, unemployment, or poverty within one city. Of course the previously known local time series might have become micro historical in part when they are put in another context and seen from a new point of view.

Another feature associated with micro history, narrativity, or "dense description" is realized at least to some extent in the family stories in the appendix, if not by the minute, at least painfully accurately and above all repeatedly. In families that faced unemployment repeatedly, the end of relief work pushed one "like in a clockwork" to plead for poor relief. It is primarily about "keenness of the eye" that we talk about here. These family stories shift this study toward microhistory in another way as well, since microhistory has to do with the paths of life of individuals and families, and the choices that they make, rather than with the size of the object of study. I have aimed at restoring the authorship from the collectives and the institutions to the subjects, without, however, forgetting neither the class-position of the actors, nor the structures of society and their institutional development.

By restoring the subjects I mean something slightly different than the historian Matti Peltonen's view when he analyses Foucault. When I aim at restoring the history back to the subjects, I stress the fact that the unemployed who were previously understood to act as "mass" in different situations strived for a conscious resolution that was based on their previous experience, and an understanding of the situation at hand. This means that the fact that the social recession turned out to be so long, as is evident on both national and local levels, is not necessarily caused by poor relief itself, making people to adapt to their situation, but by the diminished abilities of the individuals (subjects) that made it difficult for them to find jobs again. Remaining outside the work market did not primarily stem from laziness, but from a lack of skills, and the experience of the working of the work market had a debilitating effect on the unemployed person. The logic of a person suffering from a structural lack of work thus is not corresponding to the logic of the national economy, since national economy was not a citizens' economy then.

The working class might look "static" or even lazy as seen by the eyes of the officials. The indifference from their part was encouraged on one hand by vagrancy laws and poor relief legislation with its regulations of residence, and on the other hand the poor work market situation in the whole of the country.

From the point of view of the working population it was evident that the situation of unskilled workers would not be improved without skills, education, or significant social networks. As things stood, most unskilled workmen

just preferred to wait for the work situation to improve. Moving in search for job was not a “sensible” solution to the unskilled, since unless they were very lucky, they would be meeting the same vicious circle of poor professional skills and lacking education in the new location as well. Therefore in Tampere as well the most reluctant ones to relocate while looking for jobs were the unskilled labourers according to a survey made among the unemployed in Tampere in 1917.

The accomplishers of the unemployment and welfare policies on the other side of the counter were individuals as well with their own personal ideas on the unemployed, unemployment, and the current welfare policy, although they have also traditionally been seen as an “institution”. Previously they have not been viewed as individuals and as representatives of their social class. This of course means, that it has to be recognized, that the functioning of the poor relief agencies and job agencies also consists of the actions of acting subjects.

When the unemployed and the officials are understood as subjects that seek to attain the best possible livelihood for their families, we are at the same time approaching the concept of “history from below” by which people have generally meant the point of view of the everyday life be included in the subjects of study. The same phenomenon has also been titled “grassroots history”, “the history of the common people”, and “the history of everyday life”. In the family histories of this study and in the interpretations there of, the decisions made by the unemployed are scrutinized. This is problematic for the fact that the family stories have been reconstructed almost totally through official registers and files. It is clear that interpretation is needed in working with this kind of research material, if one is to give voice to the unemployed. What does that restoring of the voice of the “oppressed” mean in practical terms?

In our opinion, the family stories in the annex of this study in themselves provide an important addition to the study of the recession, as similar efforts have previously seldom been undertaken in Finland. The course and the sphere of life of the families suffering from unemployment emerges quite clearly from the life-stories. At the same time one is able to discern the alternatives the official poor relief offers to the family. And one gets a glimpse of the family as an actor – despite the register – like nature of the data. The actions of the families were clearly motivated by their understanding of their past and the future, and these kinds of matters are not derivable from statistics on the macro level. There is some evidence on what kind the mutual relationships within the respective families were. We have set these traces against the numerous sociological survey studies made in the U.S. in the 1930s.

Another question in a study dealing with the everyday life of the workers is whether one family will be enough, or will there be a need for several. What will constitute a representative sample when the micro historical stories

are more or less dissimilar? For instance, in the stories in this book there are features that are similar and generalizable, but each story has its own unique features, there will be no two individuals or families just alike each other. Therefore, the micro data primarily provide actor-based explanations, possibly for the macro level phenomena as well. The corresponding theme of this study is particularly the “long shadow of the recession” that was mentioned above.

Equally important as the micro history of subsistence is the macro history of it. By using the local macro level we point out the fact that recession particularly affected the subsistence of the working class, and we will also reflect the unique life histories on the micro level back onto the macro level. We will compare banks and other mutual savings institutions that had connections with particular social classes. If the development of deposits was poorer in the institutions associated with the working class than the similar development within the other social classes, we can conclude that the recession hit harder the working class families than those from other social classes. When, against this, the development of incomes and the life path on the micro level are observed, we are convinced that the working class faced greater difficulties in their lives, in relative terms during the recession. In this way a phenomenon that is found on the micro-level can gain a more general significance when reflected back to the macro-level. By a comparison of this kind we naturally cast doubt on the biased picture that arises from the data on the general economic development that shows that while economic difficulties were caused by the recession, they were effectively compensated by the general decrease of the price level.

There have been claims to the effect that micro and macro levels are not simultaneously applicable, as observations made on different levels are not necessarily compatible. We think the inclusion of the micro level definitely deepens the macro level and, when assisted by the social imagination and a varied contextualisation by the researcher, will produce novel points of view and “additions” to the interpretations on the macro level.

The families of the life stories

In the history of Finland, between the years 1900 and 1944 there was a revolution, a civil war, and two other wars. There was a thorough change in the society. The era and the associated social, economic, and political changes have received a lot of macro level attention. In order to gain a deeper understanding of the changes in the effects of the 1930s recession in the everyday life of the citizens, we sought to obtain some deeper knowledge of the workers’ families’ everyday lives. The previously available data consisted mainly of the numbers of the unemployed and the changes in them. We ended up in setting up a database of the registered unemployed whose individual cards had been archived by the city. As the unemployment registry commenced in the 1929/30 season, we collected data from the employment agency files

from the years 1927–29 as well. When we analysed the database, we found out that the more precise the information we sought for was, the grainier the overall view became. This was apparent when seeking for any typical features of the unemployed in the database. The more we cross-tabulated the data, the smaller became the fractions of the unemployed. This meant that the “typical unemployed” disappeared in fragments of a couple per cents. Therefore we returned to representing the information of the database at a more general level.

In order to overcome the obstacle, we made an attempt to find the typical features in the lives of the unemployed by reconstructing the paths of life and the family stories. We sought in the database such families that fulfilled two criteria. Firstly, the main breadwinners of the families were to have suffered from unemployment repeatedly during the recession in the 1930s. Secondly, the families had to have lived in one of a set of ten houses adjacent to each other in Nekala suburb of Tampere. We had previously established a database of all the residents in the houses into which the church records and the tax information had been entered. In the cross-section of these groups we found nine working class families, whose everyday lives we started collecting more information of. The most important additional source was the poor relief acts of the financially ill-off families that recorded the interaction between the families and the officials from the point of view of the officials.

As another study by us had already investigated the extent of the problem of unemployment, we were now making an attempt at finding the core of the unemployment and livelihood problems by choosing as objects families that I knew had been suffering from the ill effects of unemployment. The purpose was with the help of the family stories to produce new qualitative information on how the effects focused and how people fared economically during the downturn. Although the aim was not to measure the intensity of the recession, these data of a new kind in a way provided us with information of the force of the depression and how the social assistance systems reacted to it.

We assembled the data on each family chronologically. By comparing the data against the general economic development of the city’s industry, we constructed stories that above all provided us with new qualitative information on how people led their everyday lives in Tampere during the recession. The “complete” stories of the families are published in the annex 1 of this study. The new qualitative information that was shaped up in connection with the family stories was used to describe the effects of the recession on the lives of Tampere working class families. The course of the family lives was used to construct new information on how the families collected their respective incomes as the recession dragged on. This type of approach did provide new information on how the problems intertwined during the depression. Also, some light was shed on the reasons of the protraction of the

social depression. We can now firmly state that a set of macro data alone will not be enough in providing a reliable picture of the recession of the 1930s.

Data such as the family stories can not be exactly measured and reflected back on the macro level, but through it the phenomena visible on the macro level became clearer for evaluation, and the interpretation of the phenomenon of unemployment could be extended into realms that are not normally associated with depression and unemployment. Family planning during the recession could be considered such a realm. Since the family stories only illuminated partly the sphere of the lives of the families, into the interpretation were connected data provided by the local macro level sources on how depression focused on the everyday lives of the residents of the city hailing from the various social classes. In order to improve the overall picture and to relate the depression-stricken families to the general development of the society, and to depict the class-bound nature of the experiencing of the depression, we established comparison families for the depression-stricken families. Of the comparison families four were workers' families relatively undented by the depression. The rest of the families represented sectors serving the upper classes. By these choices we wanted to emphasise the bipolar nature of the city and also of the depression itself – the division into the working class and the upper classes.

We established the following order for the questions of income during the recession. First we reconstructed the micro level development of the local development of wages and income on the local macro level in order for us to evaluate whether the picture provided by the example families was in the correct direction. As the decrease in the level of income became evident we, by the help of various macro level data, estimated the amount of saving and the reduction in consumption, and the mental effects of the continuous effort to cut down the cost of living.

Next we concentrated on analysing the “seasons” of the unemployed: the real work, the relief work, poor relief, and “living on public soup”. This chain of events ended up in the late 1930s either in a longer contract of real work, or in the person falling ill and becoming permanently displaced from working life. Since the pay from provisional relief work and poor relief would not always have covered the expenses in any case, some other means of subsistence are also reviewed.

When one's economy could not be balanced merely by saving and cutting down consumption, some people suffering from lack of work resorted to various illegal activities and to means of survival that were morally dubious, such as prostitution and thieving. The recession in the 1930s had also a more profound influence on family life and family planning. Especially family planning clearly was in connection with the view of future of the working class families. In general in demographic studies it would be worthwhile to pay more attention to the investigation of the relation of economic cycles and family planning.

How Tampere families coped with the recession has been depicted in this study by the arches of life of some city families. The life of the families did not begin at the year 1928, but perhaps much earlier. For now we limited ourselves to the more easily accessible sources, for which the beginning of the stories was set in the early 1900s. “A complete biography” could not be compiled, since pieces of data from the various official sources yield only a fragmentary view of the life of the families. Traces in the registers were generally only maintained when the everyday life did not run smoothly without any complications.

The depiction of a macro level employment by economic branches in a single city tells a simple story, and in some respects a story wise after the event. It tells about the whole industry, not directly about the workers in e.g. metal industry. Those who lived in the midst of the recession would not be knowing when the recession would exactly be reaching them, when it would hit the low point in the wider economic sense, and when the recovery would finally begin.

Were there any guarantees for the people in the economic recession that everything would be well when the cycle as per the macro level story had lost its grip? The macro level story does not know the life situations of several single individuals, whose employment turned into a spell of unemployment, and again into several intermittent periods of work. The ways people reacted were based on their common sense and understanding, not on the macro level development. Sometimes they met, but the condition was that the everyday life converged with the macro level economy. The fact that certain people would be not be employable after all, despite the figures of the macro economy, tells us that in the society there were more ongoing processes regulating unemployment than the economy alone.

The interpretation was hampered by the fact than as the economic recession progressed, the register information on the families that were ill off economically became denser, but when the economic situation improved, the amount of information decreased again. In this respect the use of the taxation data of the families allowed us to follow up on the situation also in “the normal times”. The question or whether the scarcity of welfare officers’ data was due to an improvement of the economical situation or the family having become displaced from society’s mainstream could then be answered.

Although the family stories appear isolated and unique, through them one is able to gather a considerable amount of information from the choices made by the unemployed themselves, the principles of operation of the work market and the social assistance system, and the way the officials dealt with the different kinds of people. Through the stories the picture of the depression got sharper and multi-faceted, and – depending on the point of departure – got fragmented as well to some extent.

The main focus of the study is the working class families under financial depression. Matti Kivelä and Kaarlo Meltolahti of the family stories left their

mark to the balance-book of the poor-relief state. They fell into joblessness as soon as the ground got frozen. They were the ones to suffer when someone far away had made a financial miscalculation whose aftermath slowly reached Finland. Houses built during the depression usually get their architects and year of construction mentioned. The city plan and the buildings were designed by an architect. When one talks about building, one mentions, in passive form, that a house, a road, or a park was built. Without wishing to steal all fame and glory from the architects, it is good to remember, that it was the Kaarlo Meltolahtis and Matti Kiveläs of the family stories, who built the Finnish towns and cities. They were the ones that built the landmarks in the cities. The construction workers, and in the least the unemployed provisional relief workers, never received statues in their honour, although they were the ones who built the cities and railways.

Economic Depression and Income

The different social classes experienced the economic depression very differently. Tampere was divided into a small upper class, a thin middle-class supporting them, and an extensive and layered working class. The depression did not directly harm other than the manual workers and of them especially the unskilled seasonal labour. Employment fell notably in addition to the building sector in the industrial sector as well. The depression affected working men more than women, especially when the situation is interpreted only through the maintaining and continuing of the working relations.

The upper and middle class did not have to fear for difficulties in maintaining a living standard befitting their class. Some isolated bankrupts pulled middle-class entrepreneurs into lower ranks. In the upper classes the real incomes increased. On the other hand in the working class the per annum incomes fell more than the cost of living throughout. The real incomes of the unemployed fell through the floor.

Although the incomes of the workers did not always fall to the level of the early 1920s, only their real income decreased markedly during the recession of the 1930s. This is important since the policies that were executed, and which reflected the values that prevailed in the society, made the poorest layers of the society to pay the price of the depression. The protracted economic recession involved that the planning ahead in life became more difficult. When the trust in the future was poor, the material shortages gradually led in “giving up” in the other areas of life as well. Children in working class families held over their decision to marry. Therefore in Tampere, a city with a predominantly working class population, birth rates fell more than in any other Finnish city. The low level of social policy contributed to this.

The unskilled labourers had met periods of unemployment before in their careers. In low economic cycles and usually during the winter the unskilled had had difficulties in finding employment. Professional builders usually became unemployed in winters, but during the 1920s this had been a passing

phenomenon. In the years 1927–28 there had been more work opportunities than ever before and the pay had reflected this. Especially the professionals had benefited from the contractors competing for workforce. The depression terminated the optimistic 1920s.

When the recession set in nobody would imagine it would prevail all the way to the latter half of the 1930s. In the worst cases the family breadwinners could have been unemployed for up to ten years. The relief public jobs could have interrupted the period, but a workman now in his 50s or 60s was seldom hired for the so-called “free labour market”.

Soon along with the unskilled and construction workers in the relief work sites were seen unskilled factory labourers, jacks-of-all-trades, and around the turn of the century also professionals from the factory floor. The wages and financial back payable assistance did not provide the workers with a sufficient income. Although sporadic help from charitable organisations and municipal boards was not totally insignificant, the pantries of the working class were not overflowing because of them.

The prices of foodstuff decreased, and the decrease can be considered a marked one, but the incomes of the industrial workers that worked for shortened weeks, and of the unemployed, fell markedly more than did the prices of foodstuff and other costs of living. The real wages fell in many professions. Those that reported for relief jobs, the receivers of benefits, and the patrons of soup kitchens must have become humiliated hundreds of times during the recession.

The prolonged depression forced people to look for alternative means of livelihood. In the family stories there are few signs of this, and it is likely that prostitution was mainly a means for single women, and that the men who had committed crimes were still unmarried. It is clear, however, that the experiencing of a protracted recession and shortages had left its mark on the internal structure of the family. As elsewhere, the depression meant that in Finnish depression-stricken families the position of the father began to falter. The experiences of the families of the recession bore their mark on the faith in the future of the family members, which to some extent was visible in the family stories, but was especially prominent in marrying expectations and family planning.

The depression in three stages and its long shadow

The low basic level of social security was the essential reason for the protraction of the 1930s great depression and its long-standing ill effects. The depression cannot be interpreted merely as a temporary sagging of economy and the GNP, which soon recovered its former growth path. It is a persistent process in which the problems of the national economy became intertwined with the fortunes of the individuals and families in a way that cannot be reduced from the growth curves of the GNP. The depression can be thema-

tized into three separate stages: the economic depression, the employment depression, and the wide-reaching social depression.

A similar stage-like development was visible in the respective depressions of the 1930s and the 1990s in Finland. One could say a depression has a domino effect, the first stage disturbs the second stage and this again the third one. Despite the economic turn for the better, the unemployment remained high, as well as the number of people having had to rely on poor relief. On account of this the social costs such as poor relief and employment assistance (relief work), remained on a high level. This phenomenon has been known as “the long shadow” of the depression. Although in a theoretical model the three stages can be separated from one another, it is clear that neither the families nor the then decision-makers could not foresee when the job market recession would turn into a social depression. For the politicians the dragging on of the recession meant increasing costs, for the families, increasing difficulties.

One must remember that the various stages of the depression were apparent in different quantities and times in different local communities. The appearance was shaped by the economic structure of the community, and the social and labour policy practices in force in the location. When assessing the local practice, one must remember that the social policy legislature was a nation-wide one.

Not only the different communities, but also the different social and professional groups experienced the recession very differently. The unskilled labourers would suffer more from the recession than the factory work force, or the public servants. On the level of the GNP there was only a small sag, which was hardly visible in some homes. In some families it meant a continuous unemployment and a long-standing hardship. Those that had remained outside the work market for long often became displaced in Finland and elsewhere as well.

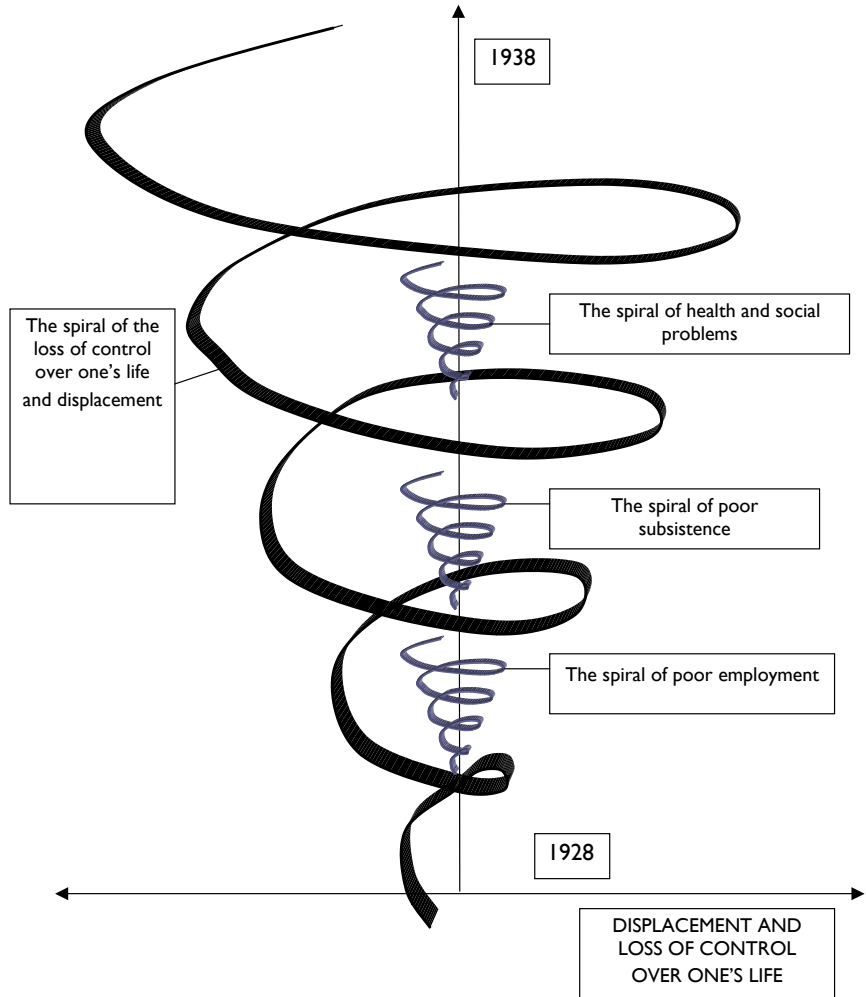
Economic Depression and Family

The 1930s depression can be described as a spiral beginning with the year 1928 and continuing to the year 1938. The further down the spiral, the worse off the family in midst of the depression would be. The study shows that not all people lost their grip. Some of the families were left almost untouched by the depression, some had the situation improve as the work market sped up. In setting number 1 we describe from the point of view of the society a family that had lost the control of its life during the progress of the recession. The arches of the family life would diverge further and further away from the so-called decent working family setting.

The loss of life control consists of several consecutive processes. The poor work situation that characterizes an economic slowdown will lead after a while into different corrective actions. The working class family tries

Setting number 1.

The thematic picture of the depression and the deterioration of the situation of the family in 1928–38

to regain control by reducing their consumption. Their nutrition becomes cheaper and less diverse. The family lives in a more cramped and deficient housing. This is being realized either by moving into another apartment, or taking other family members that have already left, back to their old home. In the same time people attempted to control the size of the consumption unit, by postponing their marriage plans, and any eventual giving of birth.

The continued poor job situation led into a poor living standard. In addition to poor nourishment, the depression-stricken lacked adequate clothing and footwear. The consumption of water, electricity, and of wood for heating was cut down. The provisional works were hard manual working

sites. Building waterways late in autumn and physically demanding soil shifting work in winter were liable to cause illness to poorly equipped workmen already in their 40s to 60s. These ailments would enhance the spiral and prevent employment. Death took its toll particularly in the shape of TB from the other members of poor families, children and wives. An increased use of alcohol was a solution in many a family to drown the worries. The use of alcohol might have been on a high level already in many families before the depression as well.

In such depths of visionlessness, the poor employment was a fixture in the background. A situation of austerity in which relief work had changed into a complete joblessness and relying on poor relief aid became the norm especially for the unskilled and construction workers. Living from hand to mouth had also become normal. Gradually, disease set in. This kind of situation could lead into a severe domestic conflict such as with the Anderssons of the family stories, whose family was torn apart after a knife fighting broke out between the father and the son. Social problems and a poor health situation were clearly the decisive factor that caused the rejection of the 40 to 60 year old males from the job market and perhaps from the society.

The family stories in the annex have been set up on the basis of the official documents. They get it right when describing the straits of working class families in the 1930s. The weakness of this data has to do with the lack of personal, subjective accounts of how people tried to control their lives and of what caused their economic distress. A good example of this is a case study by Oscar Lewis on the Sanchez family in which family members could themselves be heard on the choices they made during their lives.

What could be seen through the official documents as an unordered chaos, could in the view of some of the family members be in order and under control. This reminds us of Tauno Kaukonen's (1929–1983) novel "Klaani" (The Clan), where he, a city resident, writes of life and people in one of Tampere's suburbs. The father of the book's young protagonist readily delivers the guidelines of his kinfolk's life control and then swiftly takes his intoxicated leave. Of course what might in hindsight reek of life control, could only be an afterthought rationalisation of all the factors and actions that led up to the current situation.

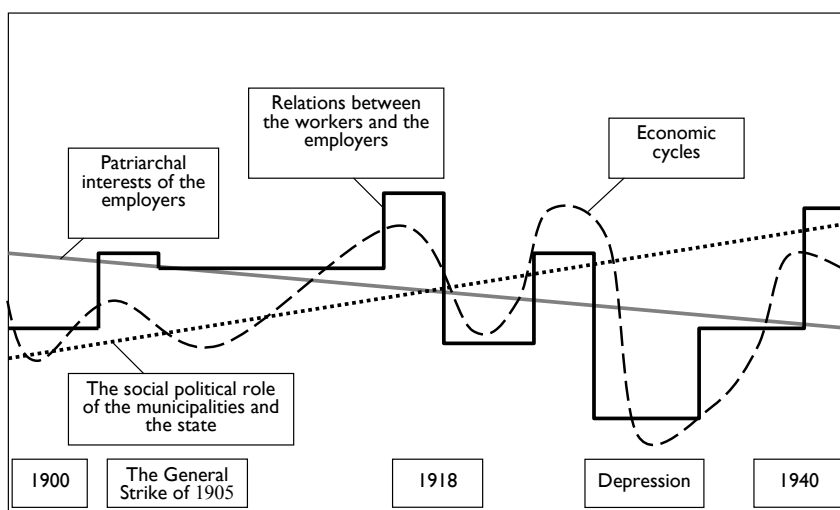
Family under economic depression in Finnish society.

There was a certain long term structural process of societal development taking place along with the depression. Against it, we will better understand why the families that were suffering most from the depression, were left alone in society. In the great structural story where the Finnish welfare state's development is being described by the means of its "process of becoming", the depression of the 1930s is a deviation.

As the patriarchal caretaking in the society gradually diminished, the role of the municipalities and the state increased very slowly. The increase of the

Setting number 2.

A thematized illustration of the development of the politics, the economy, and the interests of social policy in Finland in 1900–1940

public share did not result in a corresponding increase in the level of social security, but a gradual shifting of the responsibilities from the employer to the public sector. The workers and the employers had different views as to the right kind of social welfare, its acceptable level, and its impact on politics. Due to the political developments in the years 1918–1939 the negotiating position of the workers was poor, especially during the economically hard times. A political shift to the right tightened its grip as the depression progressed. What little unemployment security there was, based on the help of the workers' mutual voluntary organisations, was dismantled just when depression hit hard the construction and unskilled workers who were left without the shelter of the agrarian statehood. (Setting number 2.)

The explanation to the reaction of the socio-political system is thus found partly in the values of the groups that maintained “the system”, partly in the stage of the economic development of the society, and partly in the long duration of the economic downturn. All three factors were connected and interdependent and their mutual relations dictated what the reactions towards the depression were and which situations the families were to face in different times.

The fact that the great depression of the 1930s in a way does not fit the so-called Grand Narrative of Finnish history, is likely to explain why the depression with its exceptional duration and its targeting almost wholly on the population of manual workers has not been an issue of more study. The depression of the 1930s in Tampere tells a story about a time when social

security was still literally in “child’s shoes”. It provides an analogy of the Finnish depression of the 1990s, and one can only ponder what could have happened in the country without a decently working social care system.

Henkilöhakemisto

- Aalto, J, kirvesmies, työnvälityslautakunnan johtokunnan jäsen (sd.), s.119.
Aaltonen, Leena, Halmeiden miniä (nimi muutettu), s.253.
Ahonen, Nikolai, vaakamestari, Tampereen köyhäinhuoltolautakunnan jäsen, s.116.
Ahlqvist, kunnan työnjohtaja, s.121, 248, 260.
Aho, Aino, Paldaniusten miniä (nimi muutettu), s.244.
Aittola, Einar, metallityömies, Tampereen köyhäinhuoltolautakunnan jäsen (sd.), s.117.
Ahvenainen, Jorma, suomalainen historian professori, s.15.
Anderssonit (perhetarinoiden perhe, nimi muutettu), s.88, 95–96, 110, 123, 162, 176, 181–182, 185, 196, 215–216, 264, 266–273.
Aro, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.121, 224, 248, 259.
Argutina–Lahti, Eila, venäläis-suomalainen historioitsija, s.160–161.
Asulat (perhetarinoiden perhe, nimi muutettu), s.95, 265–266.
Auvinen, Meltolahtien vävy, (nimi muutettu), s.228.
Avarat (perhetarinoiden perhe, nimi muutettu), s.42, 96, 273–275.
Bakke, E. W, yhdysvaltalainen sosiologi, s.29, 180–182.
Bergit, Perhetarinoiden perhe, s.96, 285–286.
Cavan, tutkija, s.180–181.
Collins, tutkija, s.171.
Davies, Andrew, englantilainen historioitsija, s.108–109.
Duncan, Isadora, yhdysvaltalainen tanssija, s.112.
Elder, Glen, yhdysvaltalainen sosiologi, s.29, 180.
Elli, työläisnainen, s.153.
Elo, Kosti, suomalainen teatteriohjaaja, s.112–113.
Eronen, Hilja, opettajat, Tampereen köyhäinhuoltolautakunnan varajäsen, s.117.
Finne, Jalmari, hämäläinen näytelmäkirjailija, s.112.
Flinkit (Perhetarinoiden perhe, myöh Kaihari), s.42, 58, 280–282.
Floor, E. K, Tampereen köyhäinhuollon tarkkaaja, s.116.
Foucault, Michael, ranskalainen sosiologi, s.32.
Frangen, Leo, Tampereen kaupungin sähkölaitoksen työnjohtaja, s.112, 223, 225, 248, 261.
Garland, rouva Mirra Komarovskyn aineistosta, s.194–196.
Ginzburg, Carlo, italialainen historioitsija, s.30, 34.
Grönlund, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.227.
Grönroos, valtion varatyömaan työnjohtaja, s.251.
Haanpää, Pentti, kirjailija, s.160, 290.
Haarla, Rafael, tehtailija, kauppaneuvos,(kok., myöh IKL), s.130.
Haavisto, Yrjö Werner, tamperelainen konepajan työmies, s.241.
Hakajärvi, Aino, Tampereen kaupungin vähävaraisten poliklinikan hoitaja, s. 174–175.
Halme (perhetarinoiden perhe, nimi muutettu), s.58–60, 69, 95, 100, 110, 121–123, 171, 176–177, 179–180, 246–256.
Hannikainen, Matti, suomalainen historian tutkija, s.23–25, 26.
Hant, Mikael, Lapinniemen työmies, s.268.
Harju, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.250.
Harmaja, Leo, suomalainen kansantaloustieteen professori, s.70, 82, 84–85, 90, 107.
Hartikainen, Armas, tampereläinen kulkuri (nimi muutettu), s.158.
Hedman, rakennusmestari, varatyömaiden työnjohtaja, s.225, 234, 258, 261.
Heikkilä, K. E, vaatetustehtailija, Tampereen köyhäinhuoltolautakunnan jäsen (kok), s.116.
Helminen, Hilda, rouva, Tampereen köyhäinhuoltolautakunnan jäsen, s.117.
Hentilä, Seppo, suomalainen historian professori, s.18.
Hiekka, Rakel, prostituoitu, (nimi muutettu), s.147.
Hietanen, Urho, Väinö Linnan romaanihenkilö, s.116.
Hjerpe, Riitta, suomalainen historian professori, 18.
Hollo, valtion työnjohtaja, s.243, 262, 289.
Holopainen, Viljo, suomalainen tutkija, s.106.
Huhta, Vihtori, Kansanedustaja (sd.), s.15–16.
Hukkaset (perhetarinoiden perhe, nimi muutettu), s.95.
Huttunen, Veikko, suomalainen historian tutkija, s.15.
Häkkinen, Antti, suomalainen historian tutkija, s.26, 28–29, 155, 168–170, 174.
Hämäläinen, Helvi, kirjailija, s.142.
Invenius, Evert, tehtailija, työnvälityslautakunnan johtokunnan jäsen, s.119.

Ikonen, Hanna, tamperelainen ravintoloitsija, s.245.
 Jahoda, Marie, itävaltalainen sosiologi, s.29, 86–87, 180.
 Johansson, J.A., makkarahtailija76–77.
 Johansson Kalle, tamperelainen kulkuri (nimi muutettu), s.158.
 Jokinen, Kerttu, Lampisen Antonin avovaimo (nimi muutettu), s.261.
 Jokiniemi, U. H, novellisti, s.69, 72–73.
 Jurkka, Kalle, Meltolahtien vävy, (nimi muutettu), s.228.
 Jutikkala, Eino, Akateemikko, s.21–22, 27, 194–195, 197.
 Järvensivu, Benjamin, sahatyömies, Tampereen köyhäinlaitokunnan varajäsen, s.117.
 Järvinen, Hillevi, prostituoitu, (nimi muutettu), s.146.
 Järvinen, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.227.
 Järvinen, tamperelainen työmies, s.268.
 K, huoltopoliisi, s.152–153.
 Kaakinen, Linda, prostituoitu, (nimi muutettu), s.147–148.
 Kaarna, kapteeni (kapu), Väinö Linnan romaanihenkilö, s.116.
 Kaarne, kaupungin työnjohtaja, s.122, 225, 248, 250.
 Kahra, Eljas, Ministeriön virkamies, s.15, 168.
 Kaila, Martti, rikollisuuden tutkija, s.139–141.
 Kaitaluoma, kuvitteellinen liikemies, s.120.
 Kalela, Jorma, suomalainen historian professori, s.18.
 Kallio, loikkauksen yrittäjä, viilari, s.162, 289–291.
 Kallio, tamperelainen maalari, s.253.
 Karisto, Antti, suomalainen sosiaalipolitiikan professori, s.20–21.
 Kasket (perhetarinoiden perhe, nimi muutettu), s.95, 100, 277–278.
 Katajamäki, Uno, Tampereen köyhäinhoidon kirjanpitäjä, s.116.
 Kaukonen, Tauno, tamperelainen kirjailija, s.215.
 Ketola, Eino, suomalainen historian tutkija, s.18.
 Kettunen, Pauli, suomalainen historian professori, s.18.
 Kihlman, Åke, Tampellan varatoimitusjohtaja, s.60
 Kilpi, Sylvi-Kyllikki, Kansan Lehden kriitikko, s.112.
 Kirvesmiehen vaimo, s.103k.
 Kirvesmies, 57-vuotias, s.103k.
 Kivekäs, Aino, rouva, Tampereen köyhäinlaitokunnan jäsen, s.116.
 Kivelät (perhetarinoiden perhe, nimi muutettu), s.7, 39, 95–96, 99, 123–124, 171, 183–186, 230–238.
 Komarovsky, Mirra, yhdysvaltalainen sosiologi, s.29–30, 179–181, 194–196.
 Koskela, Kari, suomalainen historian tutkija, s.162.
 Kostiaänen, Auvo, suomalainen historian professori, s.20–21, 160.
 Kulovesi, Yrjö, tamperelainen lääkäri, s.150.
 Kuusi, Eino, suomalainen sosiaalipolitiikan tutkija, professori, s.23–24.
 Kuusisaari, ompeleva rouva, s.90.
 Kuusterä, Antti, suomalainen historian tutkija, s.15.
 Laaksonen, Amalia, prostituoitu, (nimi muutettu), s.144, 147.
 Lackman, Matti, suomalainen historian tutkija, s.161.
 Lahtinen, Yrjö, vasemmistolainen tamperelaisaliupseeri, Väinö Linnan romaanihenkilö, s.128.
 Laiho, tamperelainen rakennusmestari, s.222–223.
 Laipio, Lydia, Tampereen työnvälitystoimiston toimistoapulainen, s.119.
 Lamminen, Arvo, suomalainen kommunisti, s.64k.
 Lamminen, Eino, Arvon ja Helmin poika, s.64k.
 Lamminen, Helmi, suomalainen kommunisti, s.64k.
 Lamminen, Liisa, Arvon ja Helmin tytär, s.64k.
 Lamminen, Svante, Tampereen poliisilaitoksen siveysoastalon komissario, s.152.
 Lampiset (perhetarinoiden perhe, nimi muutettu), s.95, 258, 261–265.
 Langer, Frantisek, tšekkoslovakialainen näytelmäkirjailija, s.113.
 Laurell, Bertel, Tampereen kaupungin vähävaraisten poliklinikan lääkäri, s. 174–175.
 Laurila, Vihtori, talonomistaja, Tampereen köyhäinlaitokunnan jäsen, s.116.
 Laurila, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.224, 241, 259.
 Laurila, Viinikan poliisikonttorin kostaapeli, s.241.
 Lavonius, Magnus, Lapinniemen puuvillatehtaan toimitusjohtaja, s.60, 117.
 Lavonius, Olga, maisteri, Tampereen köyhäinlaitokunnan jäsen, s.116–117.
 Lazarfeld, Paul, itävaltalainen sosiologi, s.29, 86–87, 180.
 Lehtinen, Artturi, suomalainen kulutustutkija, s.85.

Lehto, tamperelainen aliupseeri, Väinö Linnan romaanihenkilö, s.128.

Lehtonen, Aleks, professori, Tampereen hiippakunnan püspa 1934–1945, (myöhemmin arkkipiüspa), s.205.

Lehtola, Frans, siveysosaston etsivä, s.144.

Leino, Leo, suomalainen Petroskoissa, s.290.

Lekberg, kaupungin työnjohtaja, s.122, 233, 249.

Leppänen, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.227, 250–251.

Lewis, Oscar, yhdysvaltalainen antropologi, s.215.

Linna, Väinö, hämäläinen kirjailija, s.116.

Linnavuoret, kaupungininsinööriin perhe, s.286–288.

Liuttu, A, rautatieläinen, Tampereen köyhäinhoidon Viinikka–Nekalan aluekaitsija, s.117.

Luotonen, Vihtori, tampereläinen kulkuri (nimi muutettu), s.158.

Luotonen, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.225.

Luukanen, G. M, poliisimestari, ”mestari poliisi”, s.120.

Lähde, Maija, prostituoitu, (nimi muutettu), s.147.

Maaranen, Liisa, prostituoitu, (nimi muutettu), s.148.

Markkanen, loikkauksen yrittäjä, kirjapainotyömies, s.162, 289–291.

Mattila, Eino, talonomistaja Pispalasta, s.133.

Mattson, K.F, apulaiskaupunginjohtaja (sd.), s.117.

Mattson, K, Tampereen työnvälitystoimiston johtaja, s.119, 174.

Mansner, Markku, suomalainen historian tutkija, s.18–19.

Meltolahdet (perhetarinoiden perhe, nimi muutettu), s.7, 39, 68, 69, 88, 95, 100–103, 123, 171, 177, 220–230.

Michelin, Giuseppe, tutkija, s.168.

Multapellot (perhetarinoiden perhe, nimi muutettu), s.42, 59–60, 96, 280.

Murto, Emmi, rouva, työnvälityslautakunnan johtokunnan jäsen, s.119.

Mustala, Paavo, vankeinhoidon ja myöhemmin köyhäinhoidon virkamies, s.140–141.

Mustanoja, Anneli, prostituoitu, ”bordelliemäntä”, (nimi muutettu), s.147.

Mutkaset (perhetarinoiden perhe, nimi muutettu), s.95–96, 256–259, 264.

Mäki, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.223.

Mäkilä, laihialainen varusvarastonhoitaja, Väinö Linnan romaanihenkilö, s.116.

Mäkinen, J, johtaja, Tampereen köyhäinohitolautakunnan varajäsen, s.117.

Mäkinen, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.235, 266.

Myöhänen, L. P, Tampereen köyhäinhoidon tarkkaja (kok), s.116.

Nieminen, kuvitteellinen työmies, s.120.

Nieminen, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.225.

Nieminen, Akusti, talonomistaja ja mahdollinen sutenööri (nimi muutettu), s.145–146.

Nissinen, Valtion työnjohtaja, s.241, 243, 249, 256, 259, 262–263, 289–290.

Notkola, Irma-Leena, suomalainen väestötieteilijä, s.194

Nurminen, Herman, Viinikan poliisikonntorin poliisikonstaapeli, s.271.

Oittiset, perhetarinoiden perhe, s.95, 100, 183, 273–277.

Oksi, Eino, siveysosaston etsivä, s.144.

Paldaniukset (perhetarinoiden perhe, nimi muutettu), s.95–96, 110, 123, 171–172, 176, 238–246.

Palmgren, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.234.

Palttala, Paavo, siveysosaston etsivä, s.148.

Parikka, Raimo, suomalainen historian tutkija, s.23, 26, 28–29, 159.

Paulajärvi, J, työnjohtaja, Tampereen köyhäinohitolautakunnan jäsen, s.117.

Pehu–Lehtonen, Laina, Tampereen köyhäinohitolautakunnan sihteeri, s.116.

Peltonen, Albert (perhetarinoiden perhe, vaimo Aulamo, Irja), s.59–60, 96, 282–285.

Peltonen, Matti, suomalainen historian professori, s.32

Peltonen, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.248.

Pennanen, Jarno, Aamulehden kriitikko, s.112.

Perlott, George, tutkija, s.171.

Pietilä, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.235, 253, 265–266, 290.

Pöirainen, Veikko, suomalainen sosiaalipolitiikan tutkija, s.26.

Pitkänen, Kari, suomalainen historian tutkija, s.192–193.

Pulkkinen, valtion työmaan työnjohtaja, s.223, 243, 289.

Pulkkinen, Terho, suomalainen sosiaalipolitiikan tutkija, s.20.

Pöntynen, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.232–233, 240, 249, 258.

Rajala, Panu, suomalainen taiteentutkija ja kirjailija, s.112

Rank, Katherine, yhdysvaltalainen tutkija, s.180–181.

Raparka, herra, perheenisä E. W. Bakken aineistosta, s.182.

Rasila, Viljo, suomalainen historian professori, s.194.

Raunio, Ilmari Halmeiden vävy), s.254.

Renfors, Kalle, asioitsija, kaupunginvaltuutettu (kom), s.129.

Rice, Elmer, yhdysvaltalainen näytelmäkirjailija, s.113.

Rimb, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.260.

Rosman, Paavo, suomalainen kommunisti, s.80.

Rowntree, Seebohm, englantilainen sosiologi, s.86.

Ruohonen, Arvo, tamperelainen (amurilainen) laivamies ja työtön, s.116.

Ruotsalainen, pispalalainen seppä, s.146.

Rydman, K. A, Hovioikeuden auskultantti, EK–Valpon Tampereen alaostaston päällikkö, s.120.

Ryti, Risto, Suomen pankin johtaja, s.15–16, 143.

Saarikko, Maija, turkulainen työnantaja, s.148.

Saaritsa, Sakari, suomalainen historian tutkija, s.28–29.

Salmelainen, Eino, suomalainen teatteriohjaaja, s.113.

Salmi, Usko, Klingendahlin laitosmies (kom.), s.54–55, 143, 152–155.

Salminen, J. N, nahkatehtailija, työnvälityslautakunnan johtokunnan jäsen, s.119.

Salmisalo, Kalle, Paldaniusten vävy (nimi muutettu), s.246.

Salo, saappaita tarvitseva sotamies, Väinö Linnan romaanihenkilö, s.116.

Salo, Tampereen kaupungin työnjohtaja, tiemestari, s.228, 233, 241–242, 252–253, 256, 259, 262.

Salonen, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.234, 249.

Sammakot, Tauno Kaukosen kirjassa seurattu suku, s.215.

Sandell, Eino, Koneasioitsija Nekalan kaupunginosasta, s.83.

Sandsund, August, insinööri, s.261.

Sankari, U, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.223.

Santamäki, Lauri, tampereläinen opettaja, s.90k.

Sanzhesit, Oscar Lewisin tutkima ja haastattelema perhe, s.215.

Sario, Edvard, loikkaaja, s.161–162, 289.

Sepponen, Hilda, äiti, (nimi muutettu), s.144.

Sepponen, Seppo, työtön, (nimi muutettu), s.173.

Sergejeff, Maija, prostituoitu, (nimi muutettu), s.144–145.

Seppälä, K.H., tuomiorovasti, Tampereen köyhäinlaitokunnan jäsen, s.117, 202–203.

Seppälä, Matti, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.241, 249, 289.

Sieviset (perhetarinoiden perhe, nimi muutettu), s.102–103, 278–280.

Siipi, Jouko, suomalainen sosiaalipolitiikan professori, s.20–21.

Siljamäki, Frans, tampereläinen työläinen, s.173–174.

Simola, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.227, 249–250.

Sinivuoksi, Gertrud, prostituoitu, (nimi muutettu), s.146.

Sippola, Agnes, opettajatar, Tampereen köyhäinlaitokunnan varajäsen, s.117.

Snellman, G. R, suomalainen tutkija, s.94.

Snäll, J. A, jalkineyöläinen, Tampereen köyhäinlaitokunnan jäsen, s.117.

Soini, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.227, 241, 251, 254.

Solin, Arno, Tampellan toimitusjohtaja, s.60.

Solja, Niilo, varatuomari, Tampereen kaupunginhallituksen edustaja työnvälitystoimiston johtokunnassa, s.119, 216.

Stenman, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.248.

Suhonen, Tilda, prostituoitu, (nimi muutettu), s.147.

Suoranta, Anu, suomalainen historian tutkija, s.25.

Suutala, Matti, tampereläinen kultaseppä, s.75.

Stopes, Marie, englantilainen kättilö, s.203–204.

Strömmer, Aarno, suomalainen väestötieteilijä, s.193–194.

Syren, tampereläisen kirjapainon isännöitsijä, s.268.

Szijártó, István, unkarilainen historioitsija, s.35

Szépín, Ernő, unkarilainen näytelmäkirjailija, s.113.

Tamminen, Tampereen kaupungin työnjohtaja, s.254, 263.

Talvia, Lauri, Tampereen kaupungin oikeusneuvosmies, työnvälityslautakunnan johtokunnan puheenjohtaja, s.119.

Talviala, J. F, Tampereen kaupungin oikeuspormestari, työnvälityslautakunnan johtokunnan varapuheenjohtaja, s.119.

Teikka, Pate, Pentti Haanpään romaanihenkilö, s.160.

Toivonen, rouva, kutomonpitäjä Raunistulasta, s.147.

Toivonen, valtion varatyömaan työnjohtaja Kokemäellä, s.242, 244.
 Tolkkki, rakennusmestari varatoissa, s.244.
 Tolvanen, Saara, Tampereen lastenhoidon tarkkaaja, s.116.
 Tunturi, J. K, Verkatehtaan ajuri, Tampereen köyhäinlaitokunnan jäsen (sd.), s.117.
 Tuomisto, Tero, suomalainen historian tutkija, s.18.
 Tuomas, Kansan Lehden pakinoitsija (nimimerkki), s.76, 78.
 Turenus, Onni, Työttömien toimikunnan jäsen, novellisti, s.92.
 Turtola, Jussi, suomalainen historian tutkija, s.18.
 Turtola, Martti, suomalainen historian tutkija, s.15.
 Turunen, Aarne, Tampereen poliisin etsivän osaston päällikkö, s.162.
 Tuuri, Usko, tamperelainen kulkuri (nimi muutettu), s.157–158.
 Typpö, Sulo, Kaupunginjohtaja, s.229.
 Tyne, työläisnainen, s.153.
 Törnqvist, Antti, Meltolahtien vävy (nimi muutettu), s.228.
 Ulapat (perhetarinoiden perhe, nimi muutettu), s.42, 96, 273–275.
 Urrila, V. F, kauppias, Tampereen köyhäinlaitokunnan varapuheenjohtaja (kok.), s.116–117.
 Uusilehto, Frans, kirvesmies, s.132.
 Walden, Juuso, Yhtyneiden paperitehtaiden konttoripäällikkö, s.15–16, 216, 258.
 Walden, Rudolf, Yhtyneiden paperitehtaiden johtaja, kenraali, s.15–16, 216, 258.
 Waris, Klaus, suomalainen kansantaloustieteen tutkija, (Suomen Pankin johtaja myöhemmin), s.15–18, 23.
 Varto, Tyko, Tampereen työnvälitystoimiston toimistoapulainen, s.119.
 Vasama, Artturi, Tampereen köyhäinlaitokunnan tarkkaaja, kaupunginvaltuutettu, (sd.), s.116, 129 242.
 Vepsä, Kirsti, suomalainen sosiaalipolitiikan tutkija, s.190.
 Verkko, Veli, maailmankuulu suomalainen rikossosiologi, s.162.
 Vesiranta, Mikko, Isännöitsijä, Tampereen köyhäinlaitokunnan puheenjohtaja (sd.), s.116.
 Vehviläinen, Olli, suomalainen historian professori, s.15.
 Wigren, Yrjö, tamperelainen makkaratehtailija, s.77–78.
 Wiik, viipurilainen maisteri, s.144.
 Vilen, Väinö Bernhard, tamperelainen sekatyömies, s.241.
 Viljanen, Emil, Tampereen köyhäinlaitokunnan toimitusjohtaja, ”pääköyhä”, s.116–118, 270.
 Wilskman, Ivar, suomalainen tutkija, s.86.
 Virkkunen, Gia, suomalainen historian tutkija, s.28–29.
 Virrankoski, Pentti, suomalainen historian professori, s.15.
 Virtanen, Hanna, prostituoitu, (nimi muutettu), s.145–146.
 Vuorisalo, Vieno, siveysoastalon etsivä, s.148.
 Wallinheimo, B, Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön virkamies, s.235.
 Zeisel, Hans, itävaltalainen sosiologi, s.29, 86–87.
 Åhlberg, valtion varatyömaan työnjohtaja, s.271.